

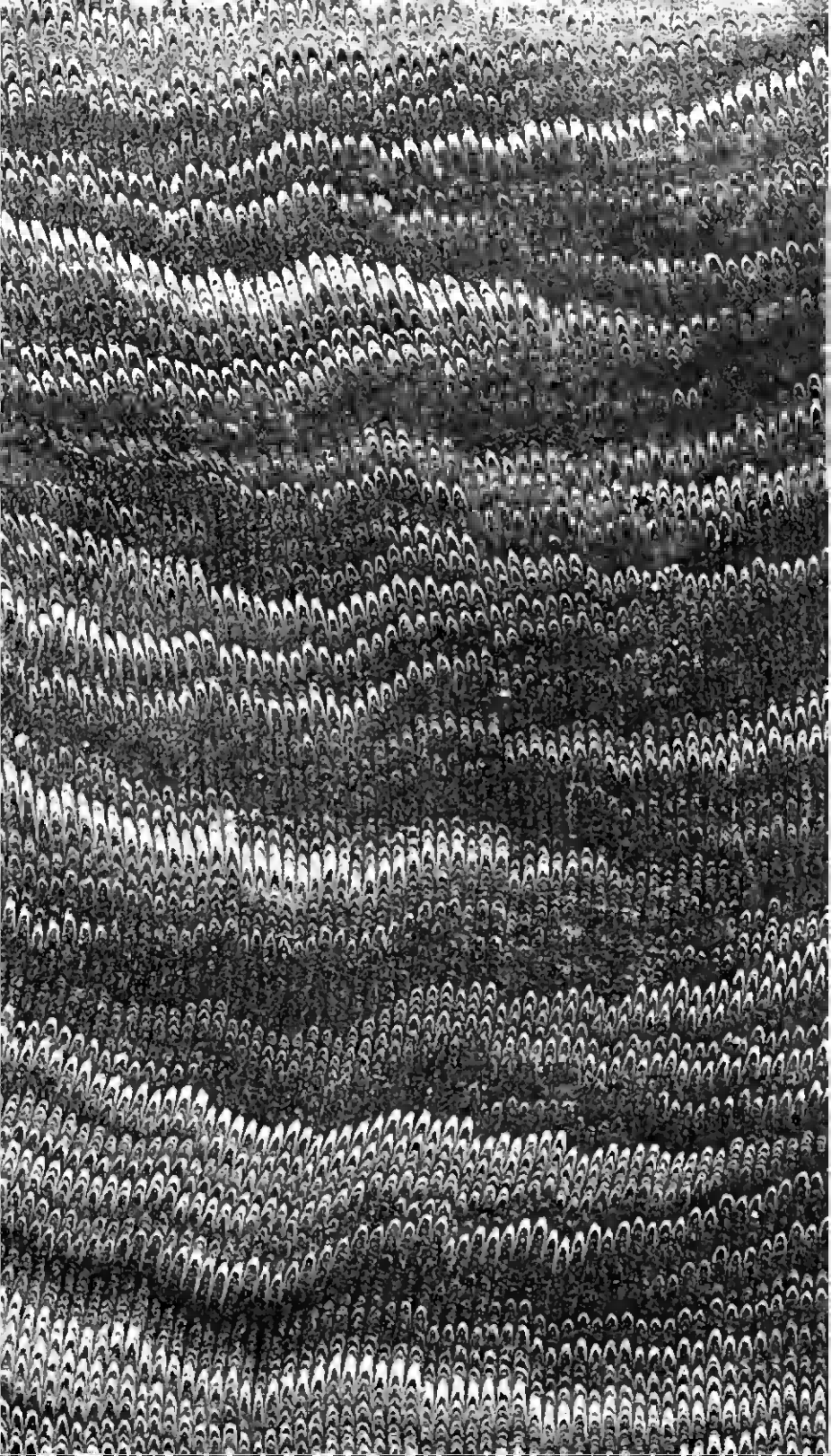
GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

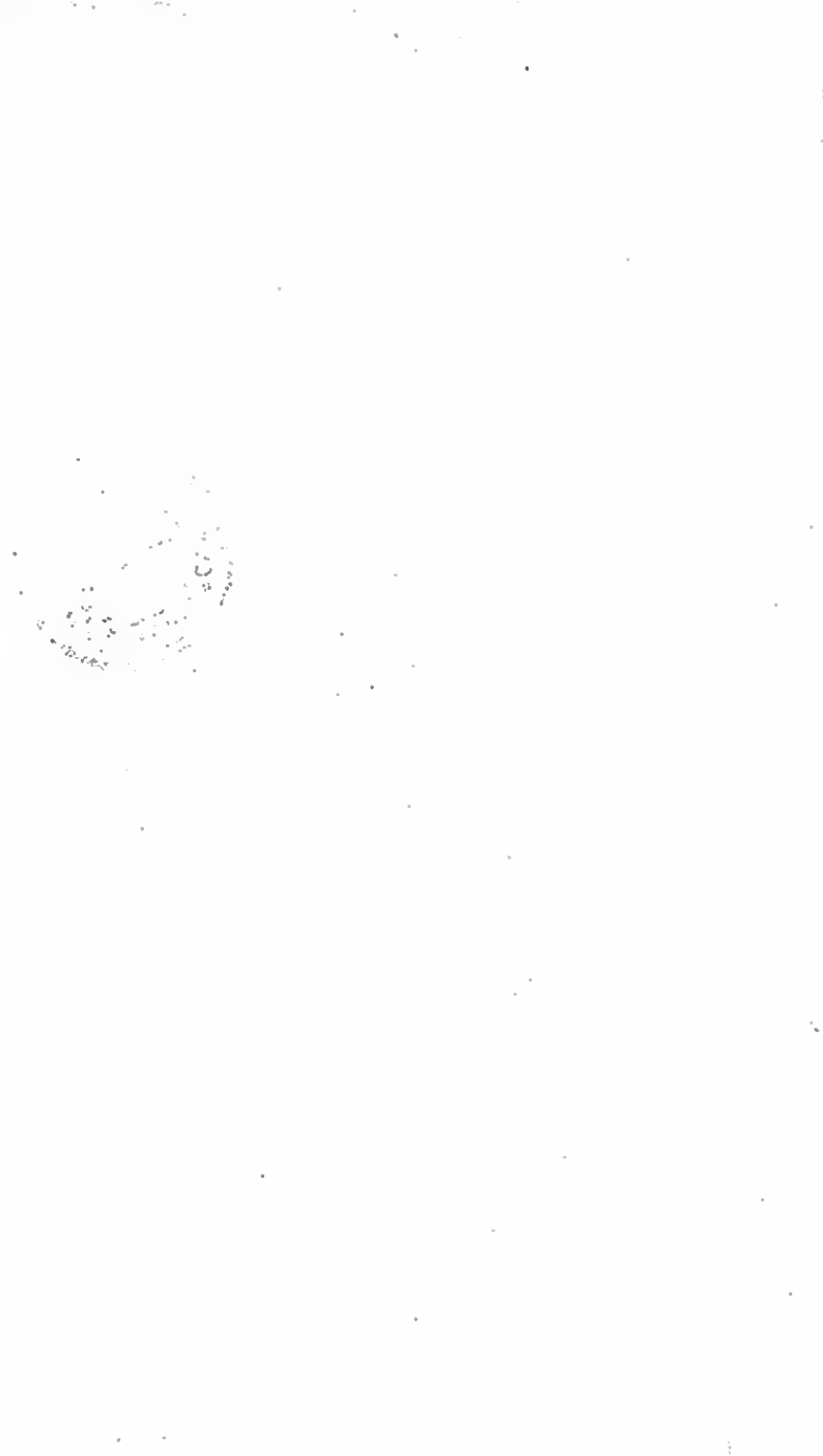
CALL. No. BPa 4/ Dha / B. M.

Acc. No. 9197

D.G.A. 79

GIPN—S4—2D. G. Arch. N. D./57—25-9-58—1,00,000

• THE
ATTHASĀLINĪ
BUDDHAGHOSA'S COMMENTARY

ON THE,
DHAMMASAṄGAṆI.

EDITED BY

EDWARD MÜLLER, PH.D.
PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF BERN.

BPalt
Dha / B.M.

LONDON

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY BY HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER E.C.

1897.

D5803
92707

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 91.91 ...

Date 1. 8. 57

Call No. Bpa 4

Dha/B.M.

This volume is printed at the expense of
EDWARD T. STURDY.

PREFACE.

In preparing the present edition of the *Atthasālinī* I have made use of the following manuscripts:

1. A Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Galle, Ceylon in 1887 = G.
2. Another Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Colombo in 1887 = C.
3. A Burmese Manuscript belonging to the Mandalay Collection in the India Office = M.
4. A transcript in Roman characters made by the late Mr. Trenckner from a Sinhalese manuscript belonging to the University Library at Copenhagen = T.

None of these manuscripts can be called very good. They all show occasional blunders and in a few cases I was obliged to adopt a foreign reading either from the *Dhammasaṅgani* itself, or from some other parallel text, sometimes also from the *Atthayojanā*, a secondary commentary to the *Atthasālinī*, printed in Sinhalese letters at Colombo A.B. 2433.

On the whole, however, the four manuscripts mentioned may be considered sufficient for establishing the text of the *Atthasālinī*. Whenever they do not all four agree, the rule is this, that G. and C. have one reading and M. and T. the other, which generally proves to be the better one.

The whole text of the *Atthasālinī* was copied from the manuscripts G. and C. by Mrs. Mabel Bode during the year 1894 and the beginning of 1895. In the summer of 1895 I compared the Ms. T. and the first half of Ms. M. and

the printing began in August of the same year. Unfortunately a fire broke out in Messrs. Unwin's printing office at Chilworth on Nov. 23, 1895 and destroyed the 5 sheets already printed and about 8 sheets of Mrs. Bode's manuscript (sheet 6—13). In consequence I had to copy this part again and the printing was taken up a second time at Mr. Drugulin's office at Leipzig in April 1896. As I was very busy at that time Mrs. Bode was kind enough to compare the second half of the Ms. M. for me, so that the printing might not be interrupted.

I thought it would be useful to put in the Table of Contents after each chapter the corresponding page of my edition of the Dhammasaṅgaṇi, but as the names of the chapters do not always agree exactly some explanations will be necessary:

Chapters 3 to 8 have got in the Atthasālini the titles Kāyakammadvāra-kathā, Vacīkammadvāra-kathā, Akusala-kammāpathakathā, Dvāra-kathā, Dhammuddesavāra-kathā, Niddesavāra-kathā respectively. These titles are wanting in the Dhammasaṅgaṇi, where all these chapters are taken together under the heading Padabhājanīyam (p. 17).

Chapter 9 has the title: Saṅgahavāro niṭṭhito. Koṭṭhā-savāro ti pi etassa nāmaṃ (Atthas. p. 155). In the Dhammasaṅgaṇi it has only the second name (p. 25). With the article on Suññatavāra (No 10) the Paṭhamacittam is closed. Then follow the Dutiyacittam (11) and the Tatiyacittam (No 12) without any further subdivisions in both texts. The fourth, fifth, sixth, seventh and eighth cittas are divided in the Dhammasaṅgaṇi (p. 28, 29, 30) while the commentary treats them together (Atthas. p. 156—162). With the eighth citta the Kāmāvacarakusalāniddesa is finished.

Then follows the paṭhamam jhānam (Atthas. 162—168) which has no separate title in the Dhammasaṅgaṇi (p. 31).

From here the names correspond regularly down to chapter 33, which contains the Dhammuddesavāra-kathā of the akusala dhammā (corresponding to the Dhammuddesavāra-kathā of the kusala dhammā in Chapter 7). This

chapter has no special title in the *Dhammasaṅgaṇi*, nor have the following 10 chapters (34—43) on the twelve cittaṣ (Atthas. p. 252—260), which are taken together as *dvādaśa akusalacittāṇi* (p. 87).

The 53d chapter is called *Atthakathākandavappanā* in the *Atthasālini* (p. 429), while the *Dhammasaṅgaṇi* has no special name for this chapter and simply concludes with the words: *Dhammasaṅgaṇippakaraṇi samattā*.

My best thanks are due to Mrs. Bodo besides to Professor C. H. Tawney, Librarian of the India Office for the loan of the Mandalay Ms. and to the authorities of the Copenhagen University Library, especially Dr. Andersen, for the loan of Trenckner's transcript.

Berne, New Year 1898.

E. MÜLLER.

CONTENTS.

1. Introduction	I
✓ 2. Mātikāya anupabbavaṇṇanā	2
Dhammasaṅgaṇi	1
3. Kāyakkammadvāra-kathā	54
Dhammasaṅgaṇi	9
4. Vacikkammadvāra-kathā	86
5. Akusalakamma-patha-kathā	87
6. Dvāra-kathā	102
7. Dhammuddesa-vāra-kathā	106
8. Niddesa-vāra-kathā	136
9. Saṅgahavāro	152
Dhammasaṅgaṇi	17
10. Suññatavāro	155
Dhammasaṅgaṇi	25
11. Dutiyacittam	155
Dhammasaṅgaṇi	26
12. Tatiyacittam	156
Dhammasaṅgaṇi	27
13. Kāmāvacarakusalāniddeso	156
Dhammasaṅgaṇi	28
14. Paṭhamam jhānam	162
15. Catukkanayo	168
Dhammasaṅgaṇi	31
16. Pañcakanayo	179
Dhammasaṅgaṇi	33
17. Paṭipadā	184
Dhammasaṅgaṇi	36
18. Ārammaṇa-catukkam	184
Dhammasaṅgaṇi	37

19. Pathavikasiṇaṃ	184
Dhammasaṅgaṇi	38
20. Kasinakathā	186
Dhammasaṅgaṇi	42
21. Abhibhāyatanakathā	187
Dhammasaṅgaṇi	42
22. Vimokkhakathā	190.
Dhammasaṅgaṇi	52
23. Brahmavihārakathā	192
Dhammasaṅgaṇi	53
24. Asubhakathā	197
Dhammasaṅgaṇi	55
25. Rūpāvacarakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
26. Āruppakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
27. Tehhūmakakusalam	211
Dhammasaṅgaṇi	56
28. Pakiṇṇakakathā	213
Dhammasaṅgaṇi	60
29. Paṭhamamaggo	237
Dhammasaṅgaṇi	73
30. Dutiyamaggo	238
Dhammasaṅgaṇi	74
31. Tatiyamaggo	239
Dhammasaṅgaṇi	74
32. Catutthamaggo	239
Dhammasaṅgaṇi	75
33. Dhammuddesavārakathā (akusalā dhammā)	247
Dhammasaṅgaṇi	75
34. Paṭhamacittam	252
35. Dutiyacittam	255
36. Tatiyacittam	255
37. Catutthacittam	256
38. Pañcamacittam	256
39. Chaṭṭhasattamatṭhamāni cittāni	256
40. Navamacittam	256
41. Dasamacittam	258

42. Ekādasamacittam	259
43. Dvādasamacittam	260
44. Manoviññāṇadhātudvayaṃ (avyākatā dhammā)	261
Dhammasaṅgaṇi	87
45. Pañeaniyāmakathā	265
Dhammasaṅgaṇi	96
46. Rūpārūpāvacaravipākakathā	276
Dhammasaṅgaṇi	97
47. Lokuttaravipākakathā	289
Dhammasaṅgaṇi	99
48. Akusalavipākakathā	292
Dhammasaṅgaṇi	117
49. Kiriyaṃanodhātucittam	293
Dhammasaṅgaṇi	120
50. Cittuppāḍakaṇḍavaṇṇanā	294
Dhammasaṅgaṇi	123
51. Rūpakaṇḍavaṇṇanā	296
Dhammasaṅgaṇi	124
52. Nikkhepakaṇḍavaṇṇanā	343
Dhammasaṅgaṇi	179
53. Atthakathākaṇḍavaṇṇanā	409
Dhammasaṅgaṇi	234

INTRODUCTION.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAMBUDDHASSA.

1. KARUṆĀ viya sattesu paññā yassa mahesino
ñeyyadhammesu sahbesu parattittha yathāruci.
2. Dayāya tāya sattesu samussāhitamānaso
pāṭiherāvasānamhi vasanto tidasalāye
3. Pāricchattakamūlamhi Paṇḍukambalanāmake
silāsane sannisinno ādicco va yugandhare
4. Cakkavālasahasseehi dasa'āgama sabhaso
sannisinnena devānaṃ gaṇeṇa parivārīto
5. Mātaraṃ pamukhaṃ katvā tassā paññāya tejasā
Abhidhammakathāmaggaṃ devānaṃ sampavattayī.
6. Tassa pāde namassitvā sambuddhassa sirimato
saddhammaṃ c'assa pūjetvā katvā saṅghassa c'aūjalīṃ
7. Nipaccakārass' etassa katassa ratanattaye
ānubhāvena sosetvā antarāye asesato
8. Visuddhācārasīlena nipuṇā malabuddhinā
bhikkhūnā Buddhaghosena sakkaccaṃ abhiyācīto.
9. Yaṃ devadevo devānaṃ desetvāna yato puna
therassa Sāriputtassa samācikkhi vināyako
10. Anotattadahe katvā upaṭṭhānaṃ mahesino
yaṃ ca sutvāna so thero āharitvā mahitalaṃ
11. Bhikkhūnaṃ pariyudāhāsi iti bhikkhūhi dhārīto
saṅgitikāle saṅgito Vedehamuninā puna.
12. Tassa gambhīraññaṇeṇa ogāhassa abhinhaso
nānāyavicittassa Abhidhammassa ādīto
13. Yā Mahākassapādīhi vasīh'atthakathā purā
saṅgitā anusaṅgitā pacchā pi ca isihi yā
14. Āhataṃ pana therena Mahindena tam uttamaṃ
yā dīpaṃ dīpavāsīnaṃ bhāsāya abhisankhataṃ.

15. Apanetvā tato bhāsaṃ Tambapanniniivāsinaṃ
aropayitvā niddosaṃ bhāsaṃ tantinayānugaṃ
16. Nikāyantaraladdhihi asaṃmissaṃ anākulaṃ
Mahāvibhāravāsinaṃ dīpayanto vinicchayaṃ
17. Atthaṃ pakāsayissāmi āgamaṭṭhakatbāsu pi
gahetabbaṃ gabetvāna tosayanto vicikkhaye.
18. Kammaṭṭhānāni sabbāni cariyābhinnā vipassanā
Visuddhimagge paṇ' idaṃ yasmā sabbāṃ pakāsitāṃ
19. Tasmā taṃ agahetvāna sakalāya pi tantiyā
padānukkamato eva karissāṃ'atthavaṇṇanaṃ.
20. Iti me bhāsamānassa Abhidhammakatbaṃ imaṃ
avikkhittā nisūmetha dullabbā hi ayaṃ kathā ti.

1. Tattva Abhidhammo ti. Ken'atthena Abbidhammo? Dhammātirekadhammavisesatthēna. Atirekavisesatthādi-pako hi ettva abhisaddo. Bāhā me āruso dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti abbikkantavanna ti ādisu viya. Tasmā yathā samussitesu bahusu chātesu ceva dhājesu ca yaṃ atirekappamānaṃ visesavannaṣaṇṭhānaṃ ca chattaṃ taṃ aticchattaṃ ti vuccati. Yo atirekappamāno nānāviraḡavannaṣesasaṃpanno ca dbajo so atidbajo ti vuccati. Yathā ca ekato sannipatitesu bahusu rājakumāresu c'eva devesu ca yo jātibhogayasaissariyādisumpattīhi atirekatāro c'eva visesavantatāro ca rājakumāro so atirājakumāro¹ ti vuccati. Yo āyuvannaissariyayasa-sampattiādihi atirekatāro c'eva visesavantatāro ca devo atidevo² ti vuccati tathārūpo brahmā pi atibrahmā ti vuccati. Evam eva ayaṃ pi dhammo dhammātirekadhammavisesatthēna abhidhammo ti vuccati. Suttantaṃ hi patvā pañca kbandhā ekadesen'eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyapañhāpucchakanayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā dvādasāyatanaṃ atthārāsa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko pacca-yākāro.

¹ abhirājakumāro, C. G. T.

² abbidevo, M.

Kevalam hi indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ n'atthi paccayākāre ca pañhapucchakaṃ n'atthi.

2. Suttantaṃ ca patvā cattāro satipatṭhānā ekadesen' eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā cattāri sammappadhānāni cattāro iddhipādā satta bojjhaṅgā atthaṅgiko maggo cattāri ānāpāni catasso appamaññāyo pañca sikkhāpādāni catasso paṭisambhidā tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena nippadesato va vibhattā. Kevalam hi ettha sikkhāpadavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ n'atthi. Suttantaṃ patvā ca ānāpaṃ ekadesen' eva vibhattaṃ na nippadesena. Tathā kilesā.

3. Abhidhammaṃ patvā pana ekavidhena ānāvatthun ti ādinā nayena mātikaṃ tṭhapetvā nippadesato vibhattaṃ tathā ekato patṭhāya anekehi nayehi kilesā.

4. Suttantaṃ patvā ca bhummantaraparicchedo ekadeseneva vibhatto na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena bhummantaraparicchedo nippadesato ca vibhatto. Evaṃ dhammāṭirekadhamma-visesatṭhena Abhidhammo veditabbo.

5. Pakaraṇaparicchedato pan' esa Dhammasaṅgavibhaṅgadhātukathāpuggalapāṇāttikathāvatthuyamakapaṭṭhānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ vasena tṭhito. Ayaṃ ettha ācariyaṇaṃ samānākathā.

6. Vīdaḍḍhavādī¹ panāha: Kathāvatthun kasmā gahitaṃ? nanu sammāsambuddhassa parinibbānato atṭhārassa vassādhikāni dve vassasatāni atikkamitvā Moggaliputtatissattheren' etaṃ tṭhapitaṃ? tasmā sāvakabhāsītattā chaḍḍetha nan ti.

7. Kim pana chappakaraṇāni Abhidhammo ti? Evaṃ na vadāmi ti. Atha kim vadesi ti? Sattappakaraṇāni ti. Katarāṃ gahetvā satta karonti ti? Mahādhammahaḍayaṃ nāma atthi, eten' eva saha suttā ti. Mahādhammahadaye apubbaṃ n'atthi.

8. Katipayā va pañhavārā avasesā Kathāvatthunā va saddhiṃ suttā ti no Kathāvatthinnā?

¹ Vīdaḍḍha°, M. T.; Vītaddha°, C. G.

Mahādhātukathā nām'atthi. Tāya saddhim sattā ti. Mahādhātukathāyaṃ apubbaṃ u'atthi appamattikā va tanti. Avasesā Kathāvatthuṃ saddhim sattā ti. Sammā-sambuddho hi sattappakaraṇāni desento Kathāvatthupatvā yū esū puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnam pañcakānam vasena aṭṭhamāhā vādayutti¹ tam ādin katvā sabbakathāmaggesu asampunnahāpavāramattāya pāliya mātikaṃ tḥapesi. Sū pa' esū²: puggalo upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikatṭho paramatṭho tato so puggalo upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ. Puggalo na upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikatṭho paramatṭho tato so puggalo nūpalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ.

9. Sabbattha puggalo upalabbhati, sabbattha puggalo nūpalabbhati, sabbadā puggalo upalabbhati, sabbadā puggalo nūpalabbhati, sabbesu puggalo upalabbhati, sabbesu puggalo nūpalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti evaṃ paṭhamam vadam nissāya³ paṭhamam niggaham, dutiyam nissāya dutiyam pe aṭṭhamam nissāya aṭṭhamam niggaham dassenteua tḥapitā. Iminā uayena sabbattha mātikāṭhapanam veditabham.

10. Tam pan' etaṃ mātikaṃ tḥapento idaṃ disvā tḥapesi: mama parinibbānato aṭṭhārasa vassādbikānam dvinnam vassasatānam matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe uisino sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasahassam samodhānetvā Dīghanikāyappamāṇam Kathāvatthuppakaraṇam bhājessati ti.

Moggaliputtatissatthero pi imam pakaraṇam deseato na attano nāpene desesi, satthārā pana dinnaṇayena tḥapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnaṇayena tḥapitamātikāya desitattā sakalam p'etaṃ pakaraṇam Buddhābhāsitam eva nāma jātam. Yathā kiṃ? Yathā Madhu-

¹ Cf. Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, ed. Minayeff, p. 15.

² Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, p. 8.

piṇḍikasuttantādinī. Madhupiṇḍikasuttantasmiṃ hi hha-gavā: Yatonidānaṃ^{*} bhikkhu purisaṃ papañcasaṅgā-saṅkhā samudācaranti ettha ce n'atthi abhinanditaḥham ahhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ es'ev' anto rūgānusayānaṃ ti mātikaṃ ṭhapetvā utthāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi. Dhamma-paṭiggāhakaṃ bhikkhū Mahākaccānattheraṃ upasaṃkamitvā dasabalena ṭhapitamātikāya atthaṃ pucchimsu. Thero pucchitamatten' eva akathetvā dasabalassa apacitidassan-atthaṃ: seyyathā pi āvuso puriso sārattiko sārāgavesi tisāropamaṃ āharitvā sāraruḍḍho viya bhagavā sakkāpalū-sasadisā sāvaka.

So² h'āvuso hhagavā jānaṃ jānāti passam passati cakkhuhhūto ānabhūto dhammahhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dham-massāmi Tathāgato ti Satthāraṃ thometvā punappuna therehi yācīto Satthārā ṭhapitamātikāya atthaṃ vibha-jitvā ākaṅkhamānā va pana tmmhe āyasmanto bhaga-vantaṃ yeva upasaṃkamitvā etam atthaṃ paṭipucchey-yātha: sa ce saḥsaṅgānānaṃ saddhiṃ samsandiya-mānaṃ sameti gaṇheyyātha, no ce mā gaṇhathā ti iminā adhippāyena yathā no bhagavā vyākaroṭi tatthā naṃ dhāreyyātbā ti vatvā nyyojesi. Te Satthāraṃ upasaṃ-kamitvā pucchimsu. Satthā dukkathitaṃ Kaccānena ti avatvā suvaṇṇaliṅgaṃ ussāpento viya givaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ pūrento brahmassarāṃ nicchāretvā sādhu sādhu ti therassa sādhukāraṃ datvā: Paṇḍito³ bhikkhave Mahākaccāno, mahāpāṇño bhikkhave Mahākaccāno, māñ ce pi tumbe bhikkhave etam atthaṃ paṭipuccheyyātha aham pi tam evam eva vyākareyyaṃ yathā taṃ Mahākaccānena vyākatan ti āha. Evaṃ Satthārā anumoditakālaṭo paṭ-ṭhāya pana sakalaṃ suttantaṃ Buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ.

11. Ānandattherādīhi vitthāritasuttesu pi es'eva nayo. Evaṃ evaṃ sammāsambuddho satta pakaraṇāni desento Kathāvatthum . patvā vuttanayena mātikaṃ ṭhapesi.

* Majjh. I. 109.

² Majjh. I. 111.

³ Majjh. I. 114.

Thapento ca pana idam addasa: mama parinibbānato atthārassa vassādhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusabhassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasabhassāṃ samodhānetvā Dighanikāyappamāṇaṃ Kathāvatthuppakaraṇaṃ bhājessati ti. Moggaliputtatissatthero pi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano nūpena desesi, sutthārā pana dinnanayena thāpitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena thāpitamātikāya desitattā sakalaṃ p'etaṃ pakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ eva nāma jātaṃ. Evaṃ Kathāvatthunā va saddhiṃ sattappakaraṇāni Abhidhammo nāma.

12. Tattha Dhammasaṅgaṇipparakaraṇe catasso vibhattiyo cittavibhatti rūpavibhatti nikkheparāsi atthuddhāro ti. Tattha kāmāvacarakusalato atthā, akusalato dvādasa, kusalavipākato soḷasa, akusalavipākato satta, kiriyato ekādasa, rūpāvacarakusalato pañca, vipākato pañca, kiriyato pañca, arūpāvacarakusalato cattāri, vipākato cattāri, kiriyato cattāri, lokuttarakusalato cattāri, vipākato cattāri ti ekānānavuti cittāni cittavibhatti nāma.

13. Cittuppādaḥkaṇḍaṃ ti pi etass'eva nāmaṃ. Taṃ vācanāmaggaṭo atirekacchābhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ ca hoti tadanantaraṃ ekavidhena duvidhenā ti ādinā nayena mātikaṃ thāpetvā vitthārena vibhajitvā desitā rūpavibhatti nāma. Rūpakāṇḍaṃ ti tass'eva nāmaṃ.

14. Taṃ vācanāmaggaṭo atirekadvibhāṇavārāṃ vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Tadanantaraṃ mūlato khandhato dvārato bhūmito atthato dhammato nāmato līngato ti evaṃ mūlādini nikkhipitvā desito nikkheparāsi nāma —pe— so mūlato khandhato cāpi ca dvārato cāpi bhūmito atthato dhammato cāpi nāmato cāpi līngato nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccati ti.

Nikkhepakāṇḍaṃ ti pi tass'eva nāmaṃ.

15. Taṃ vācanāmaggaṭo timattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Tadanantaraṃ pana tepitakassa buddhavacanassa atthuddhārabbhūtaṃ yāva saraṇadukānikkhiṭṭaṃ atthakathākaṇḍaṃ nāma.

Yato mahāpakaraṇīyā bhikkhū mahāpakaraṇe gaṇanā-cāraṇaṃ asallakkhentaṃ gaṇanaṃ samānenti taṃ vācanā-maggato dvimattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

16. Īti sakalam pi Dhammasaṅgaṇippakaraṇaṃ vācanā-maggato atirekaterasamattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Evam etam:

Cittavibbatti rūpaṃ ca nikkhepo utthajotaṇaṃ
gambhīraṃ nipuṇaṃ tṭhānaṃ tam pi bnddbena desitaṃ.

17. Tadanantaraṃ Vibbaṅgappakaraṇaṃ nāma. Taṃ khandhavibbaṅgo āyatanavibbaṅgo dhiātvibbaṅgo sacca-vibbaṅgo indriyavibbaṅgo paccayākāravibbaṅgo satipaṭṭhānavibbaṅgo sammappadhānavibbaṅgo iddhipādavibbaṅgo bojjhaṅgavibbaṅgo maggaṅgavibbaṅgo jhānavibbaṅgo appamaññāvibbaṅgo sikkhāpadavibbaṅgo paṭisambbidā-vibbaṅgo āṇavattbuvibbaṅgo khndakavattbuvibbaṅgo dhammahadaya-vibbaṅgo ti atthārasavidbena vibhattaṃ. Tattha khandhavibbaṅgo suttantabhājanīya-abhidhamma-bhājanīyapañhapucchakānaṃ vasena tidhā vibhatto. Vācanā-maggato pañcamattā bhāṇavārā, vitthāriyamāno pana ananto aparimāṇo hoti.

18. Tato paraṃ āyatanavibbaṅgādayo pi eteh'eva tibi nayehi vibbattā. Tesā āyatanavibbaṅgo vācanā-maggato atirekabhāṇavāro.

19. Dhātuvibbaṅgo dvimattabhāṇavāro. Tatthā sacca-vibbaṅgo.

Indriyavibbaṅgo suttantabhājanīyaṃ natthi. Vācanā-maggato pañ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Paccayākāravibbaṅgo chamattabhāṇavāro. Pañhapucchakaṃ pañ'ettba n'atthi.

Satipaṭṭhānavibbaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Tathā sammappadhāna-iddhipāda-bojjhaṅgamaggaṅga-vibbaṅgā.

Jhānavibbaṅgo dvibhāṇavāramatto. Appamaññā-vibbaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Sikkhāpadavibbaṅgo pi suttantabhājanīyaṃ n'atthi. Vācanā-maggato pañ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Tathā paṭisambhīdāvibhaṅgo nānavatthuvibhaṅgo dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhānavāro.

Khuddakavatthuvibhaṅgo pi dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhānavāro.

Dhammahadaya-vibhaṅgo ti-vidhena vibhatto. Vācanāmagгато paṇ'esa atirekad-vibhānavāramatto. Sabbe pi vitthāriyamāṇā anantā aparimāṇā honti. Evam etaṃ vihaṅgappakaraṇaṃ nāma vācanāmagгато pañcatimsamat-tabhānavāraṃ vitthārato pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

20. Tadanantaraṃ Dhātukathāpakaraṇaṃ nāma. Taṃ saṅgaho asaṅgaho asaṅgahitena saṅgahitaṃ asaṅgahitena saṅgahitaṃ saṅgahitena saṅgahitaṃ saṅgahitena asaṅgahitaṃ.

21. Sampayogo vippayogo sampayuttana vippayuttaṃ vippayuttana sampayuttaṃ sampayuttana sampayuttaṃ vippayuttana vippayuttaṃ saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ sampayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ asaṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ vippayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ ti cuddasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато atirekacchābhānavārā.

Vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

22. Tadanantaraṃ Puggalapaññatti nāma. Sā khandha-paññatti āyatanapaññatti dhātupaññatti saccapaññatti indriyapaññatti puggalapaññatti ti chabbidhena vibhattā. Sā vācanāmagгато atirekapañcābhānavārā vitthāriyamāṇā pana anantāparimāṇā va hoti.

23. Tadanantaraṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ nāma. Taṃ sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasatāni suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато idāni potthake likhitaṃ agahetvā saṅgiti-āropitanayena Dighanikāyappamāṇaṃ vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

24. Tadanantaraṃ Yamakaṃ nāma. Taṃ mūlayamakaṃ khandhayamakaṃ āyatanayamakaṃ dhātuyamakaṃ sac-cayamakaṃ saṅkhārayamakaṃ anusayayamakaṃ citta-yamakaṃ dhammayamakaṃ indriyayamakaṃ ti dasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmaggaṭṭo viṣaṃ bhāpavārasataṃ vitthārato anantam aparimāṇaṃ hoti.

25. Tadanantaraṃ Mahāpakaraṇaṃ nāma. Paṭṭhānaṃ ti pi tass' eva nāmaṃ.

Taṃ hetupaccayo ārammapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo samanantarapaccayo saha-jātapaccayo aññamaññapaccayo nissayapaccayo upanissayapaccayo purejātapaccayo pacchājātapaccayo āsevanapaccayo kammapaccayo vipākapaccayo indriyapaccayo Jhānapaccayo maggapaccayo sampayuttapaccayo vippayuttapaccayo atthipaccayo n'atthipaccayo vigatapaccayo avigatapaccayo ti paccayavasena nāma catvrisatividhena vibhattaṃ.

Imasmiṃ pana thāne na Paṭṭhānaṃ samānetabbaṃ.

26. Kusallatikādayo hi dvāvisati tikā.

Hetū dhammā na hetū dhammā. . . pe . . . saraṇā dhammā asaraṇā dhammā ime sataṃ dukā apare pi vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā . . . pe . . . khaḃe nāṇaṃ anuppadē nāṇaṃ ti dvācattālisa suttantikaḃdukā nāma.

Tesu dvāvisati tikā sataṃ dukā ti ayaṃ āhacca bhāsitaṃ jinavacanahhūtā sabbaññubuddhadesitā sattannaṃ pakaraṇaṃ mātikā nāma.

27. Athāpare dvācattālisa dukā kuto pahhavū kena ṭhapitā kena desitā ti? Dhammasenāpati-Sāriputthaṭṭherappabhavā. Tena ṭhapitā tena desitā. Ime ṭhapento pana thero sāmukkamsikena attano nānena ṭhapesi.

28. Ekuttariyaṃ pana ekanipātasāṅgittidasuttarasuttantehi samodhānetvā Abhidhammikattherānaṃ suttantaṃ patvā akilamanatthaṃ ṭhapitā. Te paṇ'ete ekasmiṃ nikkhepakaṇḃe yeva matthakaṃ pāpetvā vibhattā sesaṭṭhānesu yāva saraṇā dukā Abhidhammo vibhattaṃ. Sammā-sambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvisati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duke nissāya duka-paṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvisati tike gaheṭvā dukasate pakkhipitvā dukaṭikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

Tato dukasataṃ gaheṭvā dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tikaduka-paṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

29. Tike paṇa tikesu yeva pakkhipitvā tīkatikapatthānaṃ nāma dassitaṃ.

30. Duke ca dukesu yeva pakkhipitvā dukadukapatthānaṃ nāma dassitaṃ evaṃ. Tikaṃ ca patthānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikaṃ c'eva tikaṃ dukaṃ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukaṃ dukaṃ ca cha anulomamhi nayā sugambhīrā. Paccanikapatthāne pi dvāvisati tike nissāya tīkapatthānaṃ nāma.

31. Dukasataṃ nissāya dukapatthānaṃ nāma dvāvisati tike dukasate pakkhipitvā dukatikapatthānaṃ nāma.

Dukasataṃ dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tīkatikapatthānaṃ nāma. Dukesu pakkhipitvā dukadukapatthānaṃ uṇṇā ti paccanike pi chahi nayelū patthānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ: Tikaṃ ca patthānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikaṃ c'eva tikaṃ dukaṃ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukaṃ dukaṃ ca cha paccanikaṇṇhi nayā sugambhīrā ti.

Tato paraṃ anulomapaccanike pi eten' eva upāyena cha nayā dassitā.

Ten'āha: Tikaṃ ca patthānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikaṃ c'eva tikaṃ dukaṃ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukaṃ dukaṃ ca cha anulomapaccanikamhi nayā sugambhīrā ti.

32. Tadanantaraṃ paccanikānulomamhi eten' eva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ.

Ten'āha: Tikaṃ ca patthānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikaṃ c'eva tikaṃ dukaṃ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukaṃ dukaṃ ca cha paccanikānulomamhi nayā sugambhīrā ti.

Evaṃ anulome cha patthānāni paṭilomi cha anulomapaccaniye cha paccaniyaanulome cha patthānāni ti idaṃ catuvīsatisamantapattthānaṃ samodhānaṃ Mahāpakaraṇaṃ uṇṇa.

33. Idāni imassa Abhidhammassa gambhīrabhāvavijānaṇṇaṃ cattāro sāgarā veditabbā: Saṃsārasāgaro jalasāgaro nayasāgaro nāpasāgaro ti.

34. Tattha saṃsārasāgaro nāma:

Khandhānaṃ paṭipāṭi dhātūāyatanaṇi ca abhocchiṇaṃ vattanūnaṃ saṃsāro ti pavuccati ti evaṃ vuttaṃ saṃsāravatṭhaṃ. Svāyam yasmā imesaṃ sattānaṃ uppattiya purimā koṭi na paṇūyati ettakānaṃ hi vassasatānaṃ vā

vassasahassānaṃ vā vassasatasahassānaṃ vā kappasatānaṃ vā kappasahassānaṃ vā kappasatasahassānaṃ vā matthake sattā uppannā tato pubbe nāhesun ti vā asukassa nāma rañño kāle uppannā asukassa buddhassa kāle uppannā tato pubbe nāhesun ti vā ayaṃ paricchedo n'atthi. Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosi atha pacchā sambhavi ti iminā pana nayena ayaṃ saṃsārasāgāro anamataggo va.

35. Mahāsamuddo pana jalasāgāro nāma ti veditabbo.

So caturāsītiyojanasahassāni gambhiro. Tattha udakassa ālhakasatehi vā ālhakasahasseehi vā ālhakadasasahasseehi vā ālhakasatasahasseehi vā pamāpaṃ nāma natthi.

Atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāudakakkhandho tveva saṅkhyāṃ gacchati. Ayaṃ jalasāgāro nāma.

36. Katamo nayasāgāro? Tepitakaṃ buddhavacanaṃ. Dve hi tantiyo paccavekkhantānaṃ saddhāsampannānaṃ pasādabahulūnaṃ nāputtarānaṃ kulaputtānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Katarā dve? Vinayaṃ ca Abhidhammaṃ ca. Vinayadharabhikkhūnaṃ hi vinaya-tantiyaṃ paccavekkhantānaṃ dosānurūpaṃ sikkhāpada-paññāpanaṃ nāma imasmiṃ dose imasmiṃ vitikkamo idaṃ nāma hoti ti paññāpanaṃ aññesaṃ avisayo buddhānaṃ eva visayo ti.

37. Uttarimanussadhammapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ nīlapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ saṅcarittapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Abhidhammikabhikkhūnaṃ pi khandhantaraṃ āyatanantaraṃ dhātvantaraṃ indriyantaraṃ balabojjhaṅgakamma-vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ saṃhasukhumaṃ dhammaṃ gagapatale tārakarūpāni ganthanto viya rūpārūpadhamme pabbapaḥḥaṃ koṭṭhāsakoṭṭhāsaṃ katvā vi-bhajento dassesi vata no satthā ti.

38. Abhidhammatantiyapaccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Evaṃ uppattiyā paṇ'assa idaṃ vatthum pi veditabbaṃ. Mahāgatimhayatissadattatthero¹

¹ Mahāgatiddhayat°, T; Mahāgatigamiyatissatthero, M.

kira nāma mahābhodhiṃ vandissāmi ti paratīraṃ gacchanto nāvāya upari tīre nisinno mahāsamuddaṃ olokesi. Ath' assa tasmim samaye n'evā paratīraṃ paññāyittha na orimatīraṃ, ūmippahedasaṃmuggatajalacunnaparikinnō pana pasāritarajatapattasumanapupphasantharasadiso mahāsamuddo va paññāyittha. So 'kin nn kho mahāsamuddassa ūmivego balavā ndāhu catuṃsatibhede samantapaṭṭhāne nayamukhaṃ halavaṇ ti' cintesi. Ath' assa mahāsamuddassa paricchedo paññāyati. Ayam hi heṭṭhā paṭhavīyā paricchinno upari ākāse na, ekato cakkavāḷapabhatena ekato velantena paricchinno. Samantapaṭṭhānussa pana paricchedo na paññāyati ti.

39. Saṃhasukhumaṃ dhammaṃ paccavekkhantaṃ sa halavappiti uppannā. So piṭṭiṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vadḍhetvā yathā nisinno va sabbe kilese khepetvā aggaphale arahatte paṭiṭṭhāya udānaṃ udānesi:

Atthena gaubhīragataṃ sudubbhuddhaṃ

Sayaṃ abhiññāya sahetusambhavaṃ

Yathānupubbaṃ nikhilena desitaṃ

Mahesinā rūpagataṃ va passati ti.

Amam nayasāgaro nāma.

40. Katamo nāpasāgaro? Sabbaññūtaññāṃ nāpasāgaro nāma. Ayam saṃsārasāgaro nāma. Ayam jalasāgaro nāma. Ayam nayasāgaro nāma ti hi aññena na sakkā jānitum. Sabbaññūtaññāṇe' eva sakkā jānitum ti sabbaññūtaññāṇaṃ nāpasāgaro nāma. Imesu catūsu sāgaṇesu imasmim thāne nayasāgaro adhippeto. Imam hi sabbaññūbuddhā eva paṭivijjhanti. Ayam pi bhagavā bodhimūle nisinnō 'imam paṭivijjhitaṃ imam vata me dhammaṃ esantassa gavesantassa kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni vitivattāmi, atha me imasmim pallaṅke nisinnena diyaḍḍham kilesasahassaṃ khepetvā ayam dhammo paṭividdho ti' paṭividdhadhammaṃ paccavekkhanto sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi. Tato tasmā pallaṅkā vutṭhāya 'imasmim vata me pallaṅke sabbaññūtaññāṇaṃ paṭivid-dhan ti' animisehi cakkhūhi sattāhaṃ pallaṅkaṃ olo-kento atṭhāsi. Tato devatānaṃ 'ajjhā pi nūna Siddat-

tbassa kattabbakiccaṃ atthi, pallaṅkasmim hi ālayaṃ na vijahatī ti ' parivitaṅko udapādi.¹

Sattbā devatānaṃ vitakkaṃ ṇatvā tāsāṃ vitakkaṃ vūpa-samanatthūya vehāsaṃ abbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Mahābodhipallaṅkasmim hi katapāṭihāriyaṃ ca ṇāṭisamāgame katapāṭihāriyaṃ ca Paṭikaputtasamāgame katapāṭihāriyaṃ ca sabbāṃ Gaṇḍambarukkhamūle yamakupāṭihāriyasadisam eva ahosi. Evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā pallaṅkassa ca tthitattṭhānassa ca antare ākāśato oruḥha sattāhaṃ caṅkami. Imesu ekavīsatiyā divasesu ekadivase pi satthu sarirato rasmiyo na nikkhantā. Catutthe pana sattābe pacchimuttarāya disāya ratanagbare nisīdi. Ratanagharaṃ nāma sattaratanaṃayaṃ gebaṃ sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammasitattṭhānaṃ ratanagbaraṃ ti veditabbam.² Tattha Dhammasaṅgaṇiṃ sammasantassā pi sarirato rasmiyo na nikkhantā, Vibbhaṅgapakaraṇaṃ Dhātukathaṃ Puggalapaṇṇattiṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ Yamakappakaraṇaṃ sammasantassā pi sarirato rasmiyo na nikkhantā.

Yadā pana Mahāpakaraṇaṃ oruḥha hetupaccayo ārammaṇapaccayo . . . pe . . . avigatapaccayo ti sammasanaṃ ārabhi ath' assa catuvīsatisamantapattṭhānaṃ sammasantassa ekantato sabbāññutaññaṃ Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi. Yathā hi timiratiṃḍigalaṃ abhāmaccho caturāsitiyojanasahassagambhīre mahāsamudde yeva okāsaṃ lahlāti evameva sabbāññutaññaṃ ekan-tato Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi.

41. Satthu evaṃ laddhokāśena sabbāññutaññaṃ yathā sukhaṃ saṃhasukhumadhammaṃ sammasantassa sarirato nilapitalohitodātamaññetṭhapahhassaravasena chabbāṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi c'eva akkhinaṃ ca nilattṭhānehi nilarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacūṇasamokkhaṃ viya ummāpupphanilnppaladalasañchannaṃ viya vītipatantaṃ maṇitālavantaṃ viya sampasūritamecakaṇṇaṃ viya ca ahosi. Chavito c'eva akkhinaṃ ca pitakattṭhānehi

¹ Jāt. I. 77.² Jāt. I. 78.

pitakarasmīyo nikkhamimso. Yāsaṃ vasena disābbāgā suvaṇṇarasaniśīcamānā viya suvaṇṇapaṭapaṇivāritā viya kaṅkumacunnakapikārapupphasamparikinnā¹ viya ca virocimso. Māṃsalobite c'eva akkhinaṃ ca rattatṭhānehi lobitarasmīyo nikkhamimso. Yāsaṃ vasena disābbāgā cinapittbacunnarañjitā viya supakkalākhārasaniśīcamānā viya rattakambalaparikhittā viya jayasumanapalibbaddakabandhubujjakakusumasamparikinnā viya ca virocimso. Atthibi c'eva dantehi ca akkhinaṃ ca setatṭhānehi odātarasmīyo nikkhamimso. Yāsaṃ vasena disābbāgā rajata-kūṭhehi āśīcamānā khiradhārāsamparikinnā viya pasārītarajatapataṇṇatānā viya vitipatautarajatatālavantā viya kundakumudasindhuvārasumanamallikādikusumasañchannā viya virocimso. Mañjetṭhapabbassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamimso. Iti tā chabbavārasmiyo nikkhamitvā ghaṇamahāpaṭhavim gaṇhimso. Catunabuttādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpaṭhavi niddhantasuvāṇapindī viya abosi. Paṭhavim bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gaṇhimso. Paṭhavisanthārakaṃ utṭhanahuttādhikacatuyojanasatasahassabalaṃ udakaṃ suvaṇṇakalāschi āśīcamānaṃ viya vilīnasuvāṇaṃ viya ahosi.

42. Udakaṃ pi vinivijjhितvā vātaṃ aggahesum. Channabuttādhikanavayojanasatasahassababalo vāto samussitasuvāṇakkbandho viya ahosi. Vātaṃ vinivijjhितvā heṭṭhā ajatākāsaṃ pakkhandimso. Uparibhāgena uggantvā pi cātummahārājike gaṇhimso. Te vinivijjhितvā Tāvatinise tato Yāme tato Tusite tato Nimmānaratī tato Paranimmitavasavatti tato nava Brahmaloke tato Vehapphale tato pañca suddhāvāse vinivijjhितvā cattāro āruppe gaṇhimso. Cattāro ca āruppe vinivijjhितvā ajatākāsaṃ pakkhandimso, tiriyabhūgebi anantalokadhātuyo pakkbandimso. Ettakesu thānesu candamhi candappabhā natthi, suriye suriyappabhā natthi, tārakarūpesu tārakarūpappabbhā natthi, devatānaṃ uyyinavimānakappanukkesu sarīresu ābharaṇesū ti sabbattha pabhā natthi ti sabassi mahāsahassī lokadhātuyo ālokaṃ pharapasamattho Mahābrahmā pi

¹ Kukutṭbacunnaka°, T.; kaṅkutṭhacunnakapikāra°, M.

suriyuggamane khajjopanako viya ahosi. Candasuriyatā-rakarūpadevatuyyūnavimānakapparakkhānaṃ pariccheda-kamatthakam eva paññāyittha, ettakaṃ tñānaṃ buddha-rasmihi yeva ajjhotthatam ahosi ayaṃ ca neva buddhānaṃ adhiṭṭhānaiddhi bhāvanāyā iddhi. Saṃhasukhuma-dhammaṃ pana sammasato Lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi, cittasamutṭhānā vappadhātu samantā asitibhatthamatte padese niccalā atṭhāsi.

Iminā nīhārena sattāhaṃ satta rattindivāni sammāsita-dhammo kittako ahosi ti? Aparimāṇo ahosi. Ayaṃ tva manasā desanā nāma. Satthā pana evaṃ sattāhaṃ manasā cintitadhammaṃ vacīhedaṃ katvā desento vassasatena pi vassasahassena pi matthakaṃ pāpetvā desetunā na sakkoti ti na vattabbaṃ. Aparabhāgasmiṃ hi Tathāgato Tāvatisabharane pūricehattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ dasasahassacakkavāḍadevatānaṃ majjhe nisinnō mā-taram kāyasakkehiṃ katvā desento satabhāgeṇa sahas-sabhāgeṇa satasahassabhāgeṇa dhammantarāya saṃkamitvā saṃkamitvā desesi. Tāyo māse nīrantaraṃ pavattā desanā vegena pavatta-ākāsa-Gaṅgā viya adhomukhaṃ tṭhapita-udakaghaṭṭā nikkhamantā udakadhārā viya ca hutvā anantā aparimāṇā ahosi. Buddhānaṃ hi sattānumodanakūle pi thokaṃ vadḍhetvā anumodantānaṃ desanā dīghamajjhimaṃpamāṇā hoti. Pacchābhattaṃ pana sammattapari-sāya dhammaṃ desento desanā saṃyuttaekuttarikadv-mahānikāyappamāṇā va hoti. Kasmā? Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso luhuko, dantāvaraṇaṃ suphassitaṃ, mukkhādhānaṃ siliṭṭhaṃ, jivhā mudukā, saro madhuro, vaca-naṃ lahu parivattaṃ, tasmā taṃ muhuttaṃ desitadhammo pi ettako hoti temāsaṃ desitadhammo pana aparimāṇo yeva.

43. Ānandatthero hi bahussuto tipitakadharo pañca-dasa gāthasahassāni satṭhi padasahassāni latāpupphāni ākaḍḍhanto viya tṭhitapaden' eva tṭhatvā gaṇhāti vāceti deseti. Ettako therassa eko uddesamaggo nāma hoti. Therassa hi anupadaṃ uddesaṃ dadamāno añño dātunā na sakkoti na saupāpupāti, Sammāsaṃbuddho va sampāpu-neyya. Evaṃ adhimattasatimā adhinattagatimā adhi-

mattadhitimā tathāvidhasāvako. Satthārā temāsam iminā nihārena desitadesanam vassasahassam uggaṇhanto pi matthakam pāpetum na sakkoti. Evaṃ temāsam mirantaram desentassa paṇa Tathāgatassa kabaḷinkārāhāra-paṭihaddham upādinna-kasariram katham yāpesi ti? Paṭijagganen' eva.

44. Buddhānaṃ hi so so kālo suvavatthito suparicchinnō supaccakkho. Tasmā Bhagavā dhammam desento va manussaloke kālam oloketi. So bhikkhācāra-velam sallakkhetvā nimmitahuddham māpetvā 'Imassa civaragahaṇam pattagahaṇam sarakutti ākappo ca evarūpo nāma hotu, ettakam nāma dhammam desetū ti' adhiṭṭhāya pattacivaram ādāya Anotattadaḥam gacchati. Devatā nāgalatādan-takāttham deuti. Tam khāditvā Anotattadahe sariram paṭijaggitvā maṇosilātale tthito surattadupaṭṭam nivāsetvā civaram pūrupitvā catumahārājadattiyam selamayapattam ādāya Uttarakurum gacchati. Tato piṇḍapātam āharitvā Anotattadahatire nisinnō paribhuṇṇitvā divāvihārāya candanavanam gacchati. Dhammasenāpati-Sāriputtatthero pi tattha gantvā Sammāsambuddhassa vattam katvā ekamantam nisīdi. Ath' assa satthā nayam deti. 'Sāriputta ettha ko dhammo desito ti' ācikkhati. Evaṃ Sammāsambuddhena nayam dente paṭisambhīdāpattassa aggasāvaka-ssa velante tthitvā hattham pasāretvā dassitasamudda-sadisam nayadānam hoti. Therassa pi nayasatena nayasahassena Bhagavatā desitadhammo upatthāti yeva. 'Satthā divāvihāram nisīditvā dānam desetvā pattacivaram ādāya kāya velāya gacchati ti?' Sāvattthivāsinaṃ sampattānam kulaputtānam dhammadesanavelā nāma atthi. Tāya velāya gacchati. Dhammuam desetvā gacchantam vā āgacchantam vā koci jānāti ti? Mahesakkhā devatā jānanti. Appesakkhā devatā na jānanti. Kasuā na jānanti ti? Sammāsambuddhassa vā nimmitahuddhassa vā rasmiyādisu nānattābhāvā ubhinnaṃ pi tesam rasuisu vā saresu vā vacanesu vā nānattam natthi. Sāriputtatthero pi Satthārā desitam dhammuam āharitvā attano saddhivihārikānam pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ desesi. Tesam ayam pubbayogo.

45. Te kira Kassapadasabalassa kāle Khuddakavagguli-yoniyam uibhattā pabbhāre olaubantā dvinnam Abhidham-mikabhikkhūnam Abhidhammam sajjhāyantānam sare ninnittam gaheṭvā kaṇhapakkham vā sukkaṇṇapakkham vā ajānitvā pi sare ninnittagāhamattaken' eva kālam katvā devaloke nibbattiṃsu. Ekam buddhantarām devaloke vasitvā tasmim kāle manussaloke nibbattā yamakapūṭi-hāriye paṣiditvā therassa santike pabbajiṃsu. Thero Sattthārā desitam dhammam āharitvā tesam desesi. Saṃ-māsambuddhassa Abhidhammuadesanā pariyosānā ca tesam bhikkhūnam sattappakaraṇauggabanaṃ ca ekappa-hāren' eva ahosi. Abhidhammo vācanāmaggo nāma Sāri-puttattherappabhavo Mabāpakaraṇagāṇanacāro pi theren' eva ṭhapito. Thero pi iminā nibhārena dhammantarām amakkhetvā va sukham gaheṭum dhāretum pariyāpuṇitum vācetum ca hoti ti gāṇanacāram ṭhapesi. Evaṃ sante thero va paṭhamatarām Abhidhammiko hoti ti? Na hoti. Saṃmāsambuddho va paṭhamatarām Abhidham-miko. So hi nam Mabābodhipallāṇike nisiditvā paṭivijjhi buddho hutvā ca pana sattāham ekapallāṇike nisinno Udā-naru udānesi:

Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
Atb' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
yato pajānāti sa hetudhammam.
Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
ath' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
yato khayam paccayānam aveli.
Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
vidhūpayam tiṭṭhati Mārasenaṃ
suriyo va obhāsayaṃ antalikkhan ti. '

Idam paṭhamabuddhavacanam nāma.

46. Dhammapadahhāpakā pana

Anekajūṭisamsāraṃ sandhāvissaṃ anibhisam
gahakārakam gavesanto. Dukkha jāti punappunam.
Gahakāraka diṭṭho 'si puna geham na kāhasi,
Sabbhū te phāsukā bhaggā gahakūṭam visaṅkhitaṃ,
visaṅkhāragataṃ cittaṃ tapānaṃ khayam ajjhagā ti¹

Idam pathamahuddhavacanam nāma ti vadanti.

Yamakasālinam antare nipannena parinibbānasamaye:
Handa dāni bhikkhave āmantayāmi vo 'vayadhammā saū-
khārā, appamādena sampādetthā' ti vuttavacanam pacchi-
mabuddhavacanam nāma.²

Ubbhūṇam antare pañcaccattālisa vassāni pupphadānuṃ
ganthentena viya kathito amatappakāsano saddhammo
majjhimbuddhavacanam nāma. Tam sabbesam pi saṅ-
gayhamānaṃ piṭakato tīni piṭakāni honti, nikāyato pañca
nikāyā, aṅgato nav'aṅgāni, dhammakkhandhato caturāsiti
dhammakkhandhasahassāni. Katham? Sabham pi h'etaṃ
piṭakato Vinayapiṭakam Suttantapiṭakam Abhidhamma-
piṭakan ti tippabhedam eva hoti.

47. Tattha ubhayāni Pātimokkhāni dve Vibhaṅgāni
dvāvisati Khandhakā soḷasa Parivārā ti idam Vinayapiṭa-
kam nāma.

Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgaho Dīgha-nikāyo,
mūlapariyāyasuttādiḍḍhasatadvesuttasaṅgaho Majjhi-
ma-nikāyo, Oghatarāṇasuttādisattasuttasahassasattasata-
dvāsaṭṭhisuttasaṅgaho Saṃyutta-nikāyo, Cittapariyādāna-
suttādinavasuttasahassapaūcasatasuttapaññāsasuttasaṅ-
gaho Aṅguttara-nikāyo, Khuddakapāṭha-Dhammapada-
Udāna-Itivuttaka-Sutta-nipāta-Vimānavatthu-Petavatthu-
Theratherigāthā-Jātaka-Niddesa-Pāṭisambhidā-Apādāna-
Buddhavamsa-Cariyāpiṭakappabhedo Khuddaka-nikāyo
ti idam Suttantapiṭakam nāma.

Dhammasaṅgapiṇḍini satta pakaraṇāni Abhidhamma-
piṭakam nāma.

¹ Dhṛp. vs. 153, 154.

² Mahāparinibbānas. VI. 10.

48. Tattha

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānaṃ
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto.

Vividhā hi ettha pañcavidha-Pāṭimokkhuḍḍesa-Pārā-
jīkādi-satta-āpattikkhandha-mātikā vihaṅgādippahhedā-
nāya visesabbhūta va dāhikammasithilīkaraṇappayojanā
anuppaññattinayā, kāyikavācasika - ajjhācāranisedhanato
c'esa kāyaṃ vācaṃ ca vineti. Tasmā vividhanayattā
visesanayattā kāyavācānaṃ ca vinayanato Vinayo ti
akkhāto.

Ten' etam etassa vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ.

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānaṃ
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto ti.

49. Itaraṃ pana:

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato 'tha sūdanato
suttāpāsuttasabhāgato ca suttaṃ Suttaṃ ti akkhātaṃ.

Tam hi attatthaparattadibhede atthe sūceti. Suvuttā
c'ettha atthā veneyyajjhāsayanulomena vuttattā. 'Pa-
savati c'etaṃ atthe sassaṃ iva phalaṃ pasavati ti' vuttaṃ
hoti. 'Sūdati c'etaṃ te dhenu viya khīraṃ paggharati ti'
vuttaṃ hoti. 'Sutthū ca ne tīyati rakkhati ti' vuttaṃ hoti.
Suttasabhāgaṃ c'etaṃ yathā hi tacchakānaṃ suttaṃ pañā-
naṃ hoti evaṃ etam pi viññūnaṃ, yathā ca suttēna saṅga-
hitāni pupphāni na vikiriyanti na viddhamsiyanti evaṃ
etena saṅgahitā atthā. Ten' etam etassa vacanattakosal-
latthaṃ vuttaṃ.

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato 'tha sūdanato
suttāpāsuttasabhāgato ca suttaṃ Suttaṃ ti akkhātaṃ ti.

50. Abidhammassa vacanatto vutto yeva aparo pana
nayo.

Yaṃ ettha vuḍḍhimato salakkhaṇā pūjitā parichinnā
vuttā adhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhāto.

Ayaṃ hi abhisaddo vuḍḍhisalakkhaṇapūjita-paricchinna-dhikesu dissati. Tathā h'esa 'bāḷhā me āvuso dukkhā vedanā abhikkamanti 'ti ādisu vuḍḍhiyaṃ āgato. 'Yā tā rattiyo abhiññatā abhilakkhitā' ti ādisu salakkhaṇo. 'Rūjā-bhirājā manujindo' ti ādisu pūjite. 'Paṭibalo vinetum Abhidhamme Abhivinaye'ti ādisu paricchinne. 'Añña-maññasasāṅkaravirahite dhamme ca vinaye cā ti' vuttam hoti. 'Abhikkantena vappena' ti' ādisu adbhike. Ettha ca 'rūpūpapattiyā maggam bhāveti, mettā-sahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati ti' ādinā nayenā vuḍḍhimanto pi dhammā vuttā. 'Rūpārammaṇaṃ vā saddārammaṇaṃ vā'ti ādinā uayena āraumaṇādīhi lakkhaṇiyattā salakkhaṇā pi. 'Sekkha dhammā asekkha dhammā lokuttarā dhammā' ti ādinā nayena pūjitā pi pūjārāhā ti adhippāyo.

'Phasso hoti vedanā hoti ti' ādinā nayena sabhāva-parichinnattā parichinnā pi. 'Mahaggatā dhammā, appamānā dhammā, anuttarā dhammā' ti ādinā nayena adhikā pi dhammā vuttā. Ten' etam etassa vacanassa kosallattham vuttam:

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto salakkhaṇā pūjitā parichinnā vuttādhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhāto ti.

51. Yaṃ pan' ettha avasiṭṭhaṃ tam

Piṭakam piṭakatthavidū pariyattibhājanatthato āhu tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā.

Pariyatti pi hi 'mā piṭakasampadānenā' ti ādisu piṭakan ti vuccati.

Atha 'puriso āgaccheyya kuddālapiṭakam ādāyā ti' ādisu yaṃ kiñci bhājanam pi. Tasmiṃ:

'Piṭakam piṭakatthavidū pariyattibhājanatthato āhu.' Idāni 'tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā' ti.

Tena evaṃ duvidhatthena piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā Vinayo ca so piṭakaṃ ca pariyattibhāvato tassa atthassa bhājanato cā ti Vinayapiṭakam. Yathā vutten' eva nayena suttāṃ ca tam piṭakaṃ cā ti Suttapiṭakam. Abhi-

dhammo ca so piṭakaṃ cā ti Abhidhammapiṭakan ti. Evam ete tayo pi Vinayādayo űcyyā.

Evam űatvā ca pana pi tesu yeva piṭakesu nānappakāra-kosallattham.

Desanāsāsanakathāhhedam tesu yathāraham
sikkhāppahānagamhhirabhāvaṃ ca paridīpaye.

Pariyattihhedam sampattiṃ vipattiṃ cā ti yaṃ yaṃ
pāpuṇāti yathā hhiṃkhu tam pi sabbaṃ vihhāvaye.

52. Tatthāyaṃ paridīpanā vibhāvanā ca. Etāni hi tīni
piṭakādīni yathākkamaṃ āpūvohāraparamatthadesanā
yathāparādhayathānūlomayathādhhammasāsanāni saṃvara-
saṃvaradīṭṭhiviniveṭhananāmarūpaparicchedakathā ti
vuccanti. Ettha hi Vinayapiṭakaṃ āpāraheṇa Bhagavatā
āpāhāhullato desitattā āpādesanā, Suttantapiṭakaṃ vohā-
rakuṣalena Bhagavatā vohārabāhullato desitattā vohāra-
desanā, Abhidhammapiṭakaṃ paramatthakuṣalena Bha-
gavatā paramatthabāhullato desitattā paramatthadesanā ti
vuccati.

Tathā paṭhamam ye te pacurāparādhā suttā te yathāpa-
rādham ettha sāsītā ti yathāparādhāsāsanam, dutiyam
anekajjhāsayaṃusayacaritādhimuttikā suttā yathānūlomam
ettha sāsītā ti yathānūlomasāsanam, tatiyaṃ dhamma-
puñjamatte aham mamā ti saṃūino suttā yathādhhammam
ettha sāsītā ti yathādhhammasāsanam ti vuccati.

Tathā paṭhamam ajjhācārapiṭakkkhabhūto saṃvara-
saṃvaro ettha kathito ti saṃvarasaṃvarakathā. Saṃva-
rāsaṃvaro ti khuddako c'eva mahanto ca saṃvaro kam-
mam viya phalāphalam viya ca.

Dutiyam dvāsattā-dīṭṭhi-paṭipakkkhabhūta dīṭṭhivinive-
ṭhanā ettha kathitā ti dīṭṭhiviniveṭhanakathā.

Tatiyaṃ rāgādi-paṭipakkkhabhūto nāmarūpaparicchedo
ettha kathito ti nāmarūpaparicchedakathā ti vuccati.

53. Tīsu pi ca etesu tisso sikkhā tīni pahānāui catubbidho
gamhhirabbāvo veditabbo. Tathā hi Vinayapiṭake vi-
se-sa adhisīlasikkhā vuttā, Suttantapiṭake adhicittasikkhā,
Abhidhammapiṭake adhipāñāsikkhā. Vinayapiṭake ca

vitikkamappahānaṃ kilesānaṃ vitikkamapaṭipakkhattā silassa, Suttantapiṭake pariyutthānappahānaṃ pariyutthānapaṭipakkhattā samādhissa, Abhidhammapiṭake anusayappahānaṃ anusayapaṭipakkhattā paññāya.

Paṭhame ca tadanūgappahānaṃ kilesānaṃ itaresu vikkhambbanasamucchedappahānāni, paṭhame duccaritasāṅkilesassa pabānaṃ itaresu taṇhādittihisāṅkilesānaṃ. Ekamekasmaṃ c'ettha catubbhidho pi dhammatthadesanā-
paṭivedbagambhīrabhāvo veditabbo.

Tattha dhammo ti tanti, attho ti tassā yev' attho, desanā ti tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā, paṭivedho ti tantiyā tantiatthassa ca yatbābhūtāvabodho. Tisu pi c'etesu piṭakesu ete dhammatthadesanā paṭivedhā yasmā sasādihi viya mahāsamuddo maudabuddhihi dukkhogājhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca tasmā gambhīrā. Evaṃ ekamekasmaṃ ettha catubbhidho pi gambhīrabhāvo veditabbo.

54. Aparo nayo. Dhammo ti hetu. Vuttaṃ h'etaṃ: betumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Attho ti hetuphalam. Vuttaṃ h'etaṃ: hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidā ti. Desanā ti paññatti. Yathādhammaṃ dhammābhilāpo ti adhippāyo, anulomapaṭilomasāṅkhepa-
ritthārādivasena vā kathanaṃ.

Paṭivedho ti abhisamayo, so ca lokiyalokuttaro visayato ca asamamohato ca atthāaurūpaṃ dhammesu dhammānurūpaṃ atthesu paññatti yatbānurūpaṃ paññattisu avabodho. Tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasābhāvo. Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ atthajātaṃ vā yo cāyaṃ yathā yathā nūpetabbo attho sotūnaṃ nāṇassa abhimukho boti, tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo c'ettha aviparītāvabodhasaṅkhāto paṭivedho tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasābhāvo, sabbam c'etaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādihi viya mahāsamuddo dukkhogājham alabbhaneyyapaṭiṭṭhaṃ ca, tasmā evam pi ekamekasmaṃ ettha catubbhidho pi gambhīrabhāvo veditabbo. Ettāvata ca :

Desanāsūsanākathāhhedan tesu yathārahaṃ
sikkhāppahānagaṃhhirabhāvaṃ ca paridīpaye.¹
Iti ayaṃ gāthā vuttutthā hoti.

55. Pariyattibhedan sampattim vipattim eā pi yaṃ
yaṃ

pāpupāti yathā bhikkhu taṃ pi sahaṃ vihhāvaye ti.

Ettha pana tisu piṭakesu tividho pariyattibhedo
datṭhaḥho. Tisso hi pariyattiyo alagaddūpanū nissara-
natthā bhaṇḍāgūrikapariyatti ti. Tattha yā duggahitā upā-
rambhādihetu pariyāputā alagaddūpanā. Yaṃ sandhāya
vuttan: Seyyathā pi nāma bhikkhave puriso alagaddat-
thiko . . . pe . . . so passeyya mahantaṃ alagaddan.
Taṃ enaṃ hhoḃe vā naṅgutṭhe vā gaṇheyya. Tassa so
alagaddo paṭiparivattitvā hatthe vā hāhāya vā aññata-
rasmim vā aṅgapaccaṅge ḁaseyya. So tattonidūnaṃ mara-
ṇaṃ vā nigaccheyya uaraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ
kissa hetu? duggahitattā bhikkhave alagaddassa. Evaṃ
eva kho bhikkhave idh'ekacce moghapurisā dhammaṃ
pariyāpuṇanti Suttaṃ . . . pe . . . Vedallaṃ. Te taṃ
dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesu dhammānaṃ paññāya
atthaṃ na upaparikkhanti. Tesu te dhammā paññāya
atthaṃ anupaparikkhataṃ na nijjhānaṃ khamanti. Te
upārambhānisapsā c'eva dhammaṃ pariyāpuṇanti itivā-
dappamokkhānisapsā ca. Yassa c'atthāya dhammaṃ
pariyāpuṇanti taṃ c'assa atthaṃ nānubhonti, tesu te
dhammā duggahitā diḡharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃ-
vattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā bhikkhave
dhammānaṃ ti.

Yā pana sugahitā silakkhandhādipāripūriṃ yeva ākaṇ-
khamānena pariyāputā na upāraubhādi-hetu ayaṃ nis-
saraṇatthā. Yaṃ sandhāya vuttan: Tesu te dhammā
suggahitā diḡharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Taṃ
kissa hetu? Sugahitattā bhikkhave dhammānaṃ ti.

56. Yaṃpanapariññātakandho pahīnakilesohhāvitamaḡḡo

¹ Sumaṅgalavilāsini p. 20. seq.

patividdhākuppo sacchikataurodho khupāsavo kevalaṃ pavepipālanatthāya vamsānurakkhanatthāya pariyāpuṇāti, ayaṃ bhaṇḍāgarikapariyatti ti. Vinaye pane suppaṭipanno bhikkhu silasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, tasmaṃ yeva ca tattha pabbedavacanato. Sutte suppaṭipanno samādhisampadaṃ nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, tasmaṃ yeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭipanno paññāsampadaṃ nissāya catasso paṭisambhūḍā pāpuṇāti, tasmaṃ yeva tattha pabhedavacanato.

Evam etesu suppaṭipanno yathākkamena imaṃ vijjātaya-cha-abhiññā-catupaṭisambhūḍāpabhedanī sampattiṃ pāpuṇāti.

57. Vinaye pana duppaṭipanno aṇaṇuññātasukhasamphassa-attharānapāpuraṇāḍiphassasāmaññaṭo paṭikkhit-tesu upāḍipakaphassādisu anavajjasāññī hoti. Vuttam pi h'etaṃ: tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ajānāmi yathā ye 'me antarāyikā dhammā vuttā Bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā ti. Tato dussilābhāvaṃ pāpuṇāti.

Sutte duppaṭipanno cattāro 'me bhikkhave puggalā santo saṃvijjamānā lokasmim ti ādisu adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ: 'attānā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati attānaṃ ca khaṇati babhū ca apuññaṃ pasavati ti.' Tato micchādīṭṭhitaṃ pāpuṇāti.

Abhidhamme duppaṭipanno dhammacittaṃ atidhāvanto acinteyyāni pi ciuteti. Tato cittavikkhepaṃ pāpuṇāti. Vuttaṃ h'etaṃ: 'Cattār' imāni bhikkhave acinteyyāni na cintetābhāni, yāni cintente ummāḍassa vighātussa bhāgi assā ti. Evam etesu duppaṭipanno yathākkamena imaṃ dussilābhāva-micchādīṭṭhita-cittakkhepabhedanī vipattiṃ pāpuṇāti ti. Ettāvata

Pariyattibhedanī sampattiṃ vipattiṃ cāpi yaṃ yaṃ pāpuṇāti yathā bhikkhu taṃ pi sabbaṃ vibhāvaye ti.

Ayaṃ pi gāthā vuttatthā hoti. Evam nānappakārato piṭakāni natvā tesam vasena saḥsaṃ p'etaṃ saṅgayhamānaṃ tīṇi piṭakāni honti.

58. Kathaṃ nikāyato pañca nikāyā ti? Sabhaṃ eva l'etaṃ Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcappabhedo hoti.

Tattha katamo Dīghanikāyo? Tivaggasaṅgahāni Brahmaṇḍādiṇi catuttimsa suttāni.

Catuttims'eva suttantā tivaggo yassa saṅgaho
essa Dīghanikāyo ti paṭhamo anulomiko ti.

Kasmā paṇ' esa Dīghanikāyo ti vuccati? Dīghappamaṇānaṃ suttānaṃ samūhato nivāsato ca, samūhanivāsā hi nikāyo ti vuccanti. 'Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyaṃ pi samanupassāmi evamecittaṃ yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatapāṇāponikanikāyo cikkhallikanikāyo' ti evamādiṇi c'ettha sūdhakāṇi sāsanaṃ lokato ca. Evaṃ sesānaṃ pi nikāyabhāvo vacanatto veditabbo.

Katamo Majjhimanikāyo? Majjhimappamaṇāni pañcadasa vaggasaṅgahāni Mūlapariyāyasuttādiṇi diyaḍḍhasaṭṭhaṇi dve ca suttāni.

Diyaḍḍhasaṭṭhasuttantā dve ca suttāni yuttha so
nikāyo majjhimo pañcadāsavaggapariggaho ti.

Katamo Saṃyuttanikāyo? Devatāsaṃyuttādivasena kathitāni Oghatarāpasuttādiṇi satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsaṭṭhi ca suttāni.

Satta suttasahassāni satta suttasatāni ca
dvāsaṭṭhi c'eva suttantā eso Saṃyuttasaṅgaho ti.

Katamo Aṅguttaranikāyo? Ekeka-nūgātirekavasena kathitāni Cittapariyādānādiṇi nava suttasahassāni pañca suttasatāni sattapaññāsaṇi ca suttāni.

Navasuttasahassāni pañca suttasatāni ca
Sattapaññāsa suttāni saṅkhyā Aṅguttare ayaṃ.

Katamo Khuddakanikāyo? Sakalam Vinayapīṭakam Abhidhammapīṭakam Khuddakapāṭha-Dhammapadādayo ca pubbe dassita-cuddasappahhedā, thapetvā cattāro nikāye avasesahuddhavadanan ti.

Thapetvā caturo p'cte nikāye Dīgha-ādi-ke
tadaññam buddhavadanam nikāyo Khuddako mato ti.
Evam nikāyato pañca nikāyā honti.

59. Katham navā nāgūpi ti? Sabbam eva hīdam Suttam Geyyam Veyyākaranam Gāthā Udānam Itivuttakam Jātakam Abbhutadhammam Vedallan ti navappahhedam hoti.

Tattha Ubhato - vibhanga - niddesakhandhakaparivārā Suttanipāte Maṅgalasutta-Ratanasutta-Nālakasutta-Tuvaṭakasuttāni aññam pi ca suttanāmakam Tatbhāgatavacanam Suttan ti veditabham. Sabbam pi sagāthakam Suttam Geyyam ti veditabham. Visesena Samyuttake sakalo pi sagāthāvaggo. Sakalam pi Abhidhammapīṭakam niggāthakam suttāni ca yañ ca aññam pi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitam buddhavadanam tam Veyyākaranam ti veditabham.

Dhammapada - Theragāthā - Therīgāthā - Suttanipāte no suttanānikā suddhikagāthā ca Gāthā ti veditabhā. Somanassaññāmayika-gāthā-paṭisamyuttā dve asīti suttantā Udānam ti veditabham.

'Vuttam h'etam Bhagavatā' ti ādinayappavattā dasuttarasatam suttantā Iti-vuttakan ti veditabham.

Apannaka-jātakādini paññāsādhikāni pañca jātakasatāni Jātakan ti veditabham.

'Cattāro ime bhikkhave accbariyā abbhutadhammā Ānande' ti ādinayappavattā sahbe pi acchariyabbhutadhammapaṭisamyuttā suttantā Abbhutadhamman ti veditabham.

Cullavedalla - Mahāvedalla - Sammūditthi - Sakkapañha-Saṅkharabhājanīya-Mahāpunnamasuttādayo sahbe pi vedanā ca tuṭṭhi ca laddhuladdhā pucchitasuttantā Vedallan ti veditabham.

Evam etam aṅgato nava aṅgāni.

60. Katham dhammakhandhato caturāsīti dhammakhandhasuhassāni ti? Sabbam eva hi Buddhavadanam

Dvāsitiṃ buddhato gaṇhiṃ dve saḥassāni bhikkhuto caturāsiti saḥassāni ye 'hve dhammā pavattino ti.

Evam paridīpitadhammakkhandhavasena caturāsiti-saḥassappabhedan hoti.

Tattha ekānusandhikaṃ suttaṃ eko dhammakkhandho. Yaṃ anekānusandhikaṃ tattha anusandhivasena dhammakkhandhagāṇanā.

Gāthābaudhesu pañhapucchanan eko dhammakkhandho, vissajjanan eko. Abhidhamme ekamekaṃ tikadukabhājanan ekamekaṃ ca cittavārabbhājanan eko dhammakkhandho.

Vinaye atthi vatthu, atthi uṭṭikā, atthi padabbhājanayan, atthi āpatti, atthi anāpatti, atthi tikacchedo, tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandho ti vedītabbo.

Evam dhammakkhandhato caturāsiti dhammakkhandha-saḥassāni.

61. Evam etaṃ sabbaṃ pi Buddhavacanāṃ pañcasatikasāṅgītikāle saṅgāyantena Mahākassapapamukhena vasigaṇeṇa 'idaṃ pañcānābuddhavacanaṃ, idaṃ uajjhīnābuddhavacanāṃ, idaṃ pucchīnābuddhavacanāṃ, idaṃ Vinayapīṭakāṃ, idaṃ Suttantapīṭakāṃ, idaṃ Abhidhammapīṭakāṃ, ayaṃ Dīghanikāyo . . . pe . . . ayaṃ Khuddakanikāyo, imāni suttādini nav' aṅgāni, imāni caturāsiti dhammakkhandhasaḥassāni ti' imaṃ pabhedan vavattapetvā va saṅgītan. Na kevalāṃ ca imāṃ eva. Aññāṃ pi uddānasaṅgaha-vaggasaṅgaha-peyyūlasaṅgaha-ekaniṭṭha-dukanipūtādiniṭṭhasaṅgahasamputtasāṅgahapaññāsasaṅgaha-hādim anekavidhaṃ tisu pīṭakesu sandissamāyāsasaṅgahapabhedan vavattapetvā va sattahi uṭṭeshi saṅgītan. Saṅgītipariyosāṇe c'assa: 'Idaṃ Mahākassaputtherena Dasabalassa sīsanāṃ pañcavassasaḥassaparimāṇakūlaṃ pavat-tanasamatthāṇaṃ katāṃ ti sañjātappamodā, sūdhukāraṃ viya dādamānā, ayaṃ mahāpaṭhavi udakapariyantāṃ katvā anekappakāraṃ saṅkampi sampakampi sampavedhi. Anekāni ca acchariyāni pāturaheṣu.

62. Evam saṅgite paṇ' ettha ayaṃ Abhidhammo pīṭakato Abhidhammapīṭakāṃ, nikāyato Khuddakanikāyo,

aṅgato Veyyākaraṇaṅgaṃ dhammakkhandhato katipayāni
 dhammakkhandhasahassāni hoti. Tam dhārayantesu
 bhikkhūsu pubbe eko bhikkhu sabbasāmayikaparisaṃya nī-
 ditvā Abhidhammato suttam āharitvā dhammam kathento
 'rūpakkhandho avyākato cattāro khandhā siyā kusalā siyā
 akusalā siyā avyākataṃ dasāyatanaṃ avyākataṃ dve āyatanaṃ siyā
 kusalā siyā akusalā siyā avyākataṃ soḷasa dhātuyo avyākataṃ
 dve dhātuyo siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākataṃ samu-
 dayasaccam akusalam maggasaccam kusalam nirodhasac-
 cam avyākatam dukkhasaccam siyā kusalam siyā akusalam
 siyā avyākatam dasindriyā avyākataṃ domanassindriyam
 akusalam aññātamaññassūmitindriyam kusalam cattāri
 indriyāni siyā akusalā siyā avyākataṃ cha indriyāni siyā
 kusalā siyā akusalā siyā avyākataṃ ti' dhammakatham ka-
 theti. Tasmīṃ thāne eko bhikkhu nisīno dhammakathi-
 katvam Sinerum parikkhipanto viya dīghasuttam āharāsi.
 Kim suttam nāma'etan ti āha? Abhidhammasuttam nāma
 āvuso ti. Abhidhammasuttam kasmā āharāsi? Kim
 aññam buddhabhāsitam suttam āharitam na vaṭṭati ti.
 Abhidhammo kena bhāsito ti? Na eso buddhabhāsito ti.
 Kim pana te āvuso Vinayapiṭakam uggahitan ti. Na
 uggahitam āvuso ti. Vinayadhāritāya maññe tvaṃ
 ajānanto evam vādesi ti. Vinayamattam eva āvuso ugga-
 hitan ti. Tam pi te duggahitam parisapariyante nīditvā
 niddāyantena uggahitam bhavissati. Tumbhādisse hi pa-
 bhājento vā upasampādentō vā sātisaṃ hoti. Kinkāraṇā?
 Vinayamattassa pi duggahitattā. Vuttam h'etam: Tattha
 aññapatti na vivaṇṇetukāro iṅgha tvaṃ Suttantam vā gāthāyo
 vā Abhidhammam vā pariyāpupassu pucchā pi Vinayam
 pariyāpupissasi. Suttante okāsam kārāpetvā Abhidhammam
 vā Vinayam vā pucchati. Abhidhamme okāsam kārāpetvā
 Suttantam vā Vinayam vā pucchati. Vinaye okāsam kārā-
 petvā Suttantam vā Abhidhammam vā pucchati. Tvaṃ pana
 ettakam pi na jānāsi ti. Ettakevāpi paravādi niggaḥito
 hoti. Mahāgosiṅgasuttam pana ito pi bahavataram. Tatra
 hi Dhammasenāpati Sāriputtatthero aññamaññam pucchi-
 tam pañhaṃ ca vissajjanaṃ ca āropetum Satthu santikam
 gantvā Mahāmoggallānattherassa vissajjanam ārocento:

idhāvuso Sāriputta dve bhikkhū Abhidhammakathaṃ kathenti, te aññamaññaṃ paṇhaṃ pucchanti, aññamaññaṃ paṇhaṃ puṭṭhā vissajjenti no ca samsārenti dhammā ca tesāṃ kathā pavattanti hoti. Evarūpena kho āvuso Sāriputta bhikkhunā Gosīṅgasālavanāṃ sohheyyā ti āha.

63. Sattbā abhidhammika nāma mama sāsane parihāhira ti avatvā suvaṇṇāṅgasadisāṃ gīvaṃ uyyāmetvā punṇa-candasassirikaṃ mukhaṃ pūretvā brahmaghosaṃ nicchārento 'sādhu sādhu Sāriputta' ti Mābānoggallānattherassa sādhukāraṃ datvā 'yathā taṃ Moggallāno ca sammāvyākaramāno vyākareyya, Moggallāno hi Sāriputtadhammakathiko' ti āha. Abhidhammikabhikkhū yeva kira dhammakathikā nāma, avasesā dhammaṃ katheutā pi na dhammakathikā. Kasmā? Te hi dhammaṃ kathentā kammantarāṃ vipākantarāṃ rūpārūpaparicchedaṃ dhammantarāṃ āloketvā kathenti. Abhidhammika dhammantarāṃ na āloketi,² tasmā ahlūdhammiko bhikkhu dhammaṃ katheutvā no vā pucchitakāle pana paṇhaṃ katheṣṣati ti. Ayam eva kira ekautadhammakathiko nāma ti. Idaṃ sandhāya Satthā sādhukāraṃ datvā 'sukathitaṃ Moggallānenā ti' āha. Abhidhammaṃ paṭihāhauto imasmiṃ jinacakke pahāraṃ deti, saḥhaññūtaññaṃ paṭibāhati, Sattbā vesārajaññaṃ ativatteti,² sotukāmaṃ parisāṃ visaṃvādeti, ariyamagge āvaraṇaṃ bandhati, aṭṭhārasasu bhedakaravattthūsu ekasmiṃ sandissati, ukkhepaniyakammanissayakammatajjaniyakammāraho boti, kammaṃ katvā uyyojetaḥho vighāsādo hutvā jivissati ti. Athā pi evaṃ vadeyya: sace Abhidhammo buddhabhāsito yatbā anekesu suttasahassesu 'ekaṃ samayaṃ Bhagavā Rājagahe vihara-ti ti' ādinā nayena nidānaṃ sajjitaṃ evaṃ assāpi nidānaṃ sajjitaṃ bhaveyyā ti. So 'Jātaka Suttanipāta-Dhammapadādānam evarūpaṃ nidānaṃ n'attbi na ca tāni buddhabhāsitaṃ ti' paṭikkhipitvā uttarim pi evaṃ vattabho: Paṇḍita Abhidhammo nāma 'esa buddhānaṃ yeva visayo na aññesaṃ visayo, buddhānaṃ okkanti pākaṭā, abhiyāti pākaṭā, abhisamhodhi' pākaṭā, dhammacakkappavattanaṃ pākaṭaṃ,

¹ na dhammantarāṃ āloj^o M.

² paṇivatteti M.

yamakapaṭihiraṃ pākataṃ, vikkamo pākato, devaloke desitabhavo pākato, devorohanam pākataṃ. Yathā nāma cakkavattirañño hatthiratanam vā assaratanam vā thenetvā yānake yojetvā vicaraṇam nāma aṭṭhānam akāraṇam, cakkaratanam vā pana thenetvā palālasakāṇe olaṃhetvā vicaraṇam nāma aṭṭhānam akāraṇam, yojanappamāṇam obhāsanasamattham mapiratanam vā pana kappāsapacchiyaṃ pakkhipitvā valaṇjanam nāma aṭṭhānam akāraṇam. Kasmā? Rājārahabbhaṇḍatāya. Evam evam Abhidhammo nāma aññesaṃ avisayo saḥbaññubuddhānam yeva visayo. Tesam vasena desetabbā desanā buddhānam hi okkanti pākata . . . pe . . . devorohanam pākataṃ. Abhidhammassa nidānakiccaṃ nāma n'atthi paṇḍitā ti, na hi sakkā evam vutte paravādinā sahadhammikaṃ udāhāraṃ udāharitum.

64. Maṇḍalārāmaṃvāsī Tissabhūtiṭṭhero pana mahābodhi-nidāne 'esa Abhidhammo nāma ti dassetum yena svāhaṃ bhikkhave vihārena paṭhamābhisaṃbuddho viharāmi tassa padese na vihāsin ti' imaṃ padesavihārasuttantaṃ āharitvā kathesi. Dasavidho hi padeso nāma khandhapadeso āyatanapadeso dhātu-sacca-indriya-paccayākārasatipaṭṭhānājñānapadeso nāma padeso dhammapadeso ti. Tesu Satthā Mahābodhinande pañcakkhandhe nippadesato paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanākkhandhavasen' eva vihāsi.

Dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ dhammāyatane vedanāvasena dhammadhātuyaṃ ca vedanāvasen' eva vihāsi.

Cattāri saccāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ dukkhasaccavedanāvasen' eva vihāsi.

Bāvisatindriyāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāpañcake indriyavasena vihāsi.

Dvādasapadikaṃ paccayākāravattaniṃ^{*} nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ phassapaccayavedanāvasen' eva vihāsi.

Cattāro satipaṭṭhāne nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāsatiipaṭṭhānavasen' eva vihāsi.

^{*} paccayavaddhaṃ C.G. T.

Cattāri jhānāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam jhānaṅgesu vedanāvasen' eva vihāsi.

Nāmaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam tattha vedanāvasen' eva vihāsi.

Dhamme nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam vedanā-tikavasen' eva vihāsi.

65. Evaṃ thero padesa vibārasuttantavasena Abhidhammassa nidānaṃ kathesi: Gāma vāsi Sumanadevathero pana beṭṭhā lohapāsāde dhammaṃ pavattento 'ayaṃ paravādi bāhā paggayha araṇṇe kandanto viya asakkhikaṃ aṭṭhaṃ karonto viya ca Abhidhamme nidānassa atthi-bhāvaṃ pi na jānāti ti' vatvā nidānaṃ kathento evaṃ āha: Ekaṃ samayaṃ Bhagavā deveṣu vibarati Tāvatiṃse paṛicchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho Bhagavā devānaṃ Tavatimsānaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi.

66. Kusalā dhammā akusalā dhammā avyākata dhammā ti. Aññesu pana suttesu ekaṃ eva nidānaṃ, Abhidhamme dve nidānāni adhigama-nidānaṃ desanānidānaṃ ca. Tattha adhigamanidānaṃ Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva Mahābodhipallākaṃ veditabbaṃ, desanānidānaṃ yāva dhammacakkapparatanā. Evaṃ ubhayanidānasampannassa paṇ' assa Abhi-dhammassa nidānakosallatthaṃ idaṃ tva pañhakammaṃ veditabbaṃ.

67. Ayaṃ Abhidhammo nāma kena pabhāvito, kattha paṛipācito, kattha adhigato, kena adhigato, kattha vicito, kadā vicito, kena vicito, kattha desito, kass' atthāya desito, kehi paṭiggahito, ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā, ke dhūrenti, kassa vacanaṃ, kenābhatan ti?

Tatr' idaṃ vissajjanaṃ:

Kena pabhāvito ti? Bodhiabhinihārasaddhāya pabhā-vito.

Kattha paṛipācito ti? Addhacchaṭṭhesu Jātakasatesu.

Kattha adhigato ti? Bodhimūle.

Kadā adhigato ti? Visākhapunnamāsīyaṃ.

Kena adhigato ti? Sabbāññūbuddhena.

Kattha vicito ti? Bodhimauḍe.

Kadā vicito ti? Ratanagharasattāhe.
 Kena vicito ti? Sabbānūbuddhena.
 Kattha desito ti? Devesu Tāvatisesū.
 Kass' atthāya desito ti? Devatānaṃ.
 Kim atthaṃ desito ti? 'Caturōghanittharaṇatthaṃ.
 Kehi paṭigahito ti? Devehi.
 Ke sikkhanti ti? Sekhā ca pñthijjānā kalyāṇakā ca.
 Ke sikkhitasikkhā ti? Arahanto khipāsavā.
 Ke dhārenti ti? Yesaṃ vattati te dhārenti.
 Kassa vacanan ti? Bhagavato vacanaṃ arahato
 Sammāsambuddhassa.

Kenābhatan ti? Ācariyaparamparāya. Ayaṃ hi
 Sāriputtatthero Bhaddaji Sobhito Piyaḷali Piyaḷalo Piya-
 dassi Kosiyaputto Siggavo Sandeho¹ Moggaliputto
 Visudatto Dhammiyo Dāsako Sonako Revato ti evaṃ
 ādhi yāva saṅgittikūlā ābhato, tato uddhaṃ tesāṃ yeva
 sissānusisseehi ti. Evaṃ tāva Jambudīpatale ācariya-
 paramparāya ābhato imaṃ pana dīpaṃ.

Tato Mahindo Iddhiyo Uttiyo Bhaddanāmo ca Sambalo
 ete nāgā mahāpaññā Jambudīpā idhagatā ti.

Imehi mahānāgehi ābhiato tato niddhaṃ tesāṃ yeva
 sissānusissasāṅkhātāya ācariyaparamparāya yāvajjakūlā
 ābhato. Evaṃ ābhatassa paṇ' assa yaṇ taṃ Dīpaṅkara-
 dasabalato paṭṭhāya yāva mahābodhipallāṅkā adhigamaṇi-
 dānaṃ.

68. Yāva Dhammacakkapavattanā desanānidānaṃ ca
 vuttaṃ.

[Here the Dūrenidāna Chapter of the Jātaka Commentary
 (Fausböll's Jātaka, I. pp. 2—47) follows.]

69. Tattha aṇṇe deve dasahi tñānehi adhigaḷhitvā
 yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavanto manussagaṇa-

nāya¹ idāni sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpuṇissati
ti² vatvā nikilissanti, mālā milāyanti, kacchehi sedā
muccanti, kāye vevanṇiyaṃ okkamati,³ devo devāsanena
saṇṭhahati ti imesu pubbanimittesu uppannesu tāni disvā
suññā vata no saggā bhavissanti ti saṇivegajātāhi devatāhi
Mahāsattassa pūritapāramibhāvaṃ ūtvā imasmiṃ idāni
anūyaṃ devalokaṃ anupagantvā mauussaloke uppajjitvā
huddhabhāvaṃ patte puññāni katvā cutācutā manussā
devalokaṃ paripūressanti ti cintetvā

Yato haṃ Tusite kāye Santusito nān' ahaṃ tadā
dasasahassī samāgantvā yācanti pañjali manam,
Kālo te Mahāvira! uppajja mātu kucchiyaṃ
sadevakan tārāyanto bujjhassu amatam padam ti.⁴

Evam Buddhabhāvatthāya āyācito kalam dipam desaṃ
kulaṃ jauettiyā āyuparimāṇam ti imāni pañca mahāviloka-
nāni viloketvā katasannitthāno tato cuto Sakyarājakule
paṭisandhiṃ gahetvā tattha mahāsaṃpattiyaṃ parihariya-
māno anukkāmena hhadrayohhanam anupāpuṇi.

70. Imasmiṃ antare sato sampajāno Ānandabodhisatto
Tusitakāyā cavitvā mātu kucchiṃ okkamati ti ādinam
suttapādānam c'eva tesam Atthakathāya ca vasena
vitthāro veditabbo.

So tiṇṇam utūnam anuccbarikesu tisu pāsādesu devalo-
kasiriṃ viya rajjasiriṃ anubhavamāno uyyānakilāya
gamanasamaye anukkāmena jīṇavyādhinūatasakhyāte
tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā catuttha-
vāre pabbajitam disvā sādhu pabbajjā ti pabbajjāya ruciṃ
uppādetvā uyyānam gantvā tattha divasaṃ khipetvā
Maṅgalapokkharāṇṭire nisinno kappakavesam gahetvā
āgatena Vissakammhena devaputtana alamkatapaṭiyatto

¹ manussagaṇṇanāya saṭṭhivassasahassādhikāni satta-
paññāsa vassakoṭṭiyo idāni M.

² pāpuṇissasi M. ³ kāye dubhaṇṇam okkamati M.

⁴ Dhṛ p. 117.

Rāhulāhaddassa jātasāsanam sutvā puttāsinehassa halavahhāvaṃ ūtvā yāva idaṃ haṇḍhanam na vaḍḍhati tāvad eva naṃ chindissāmi ti cintetvā sāyaṃ nagaram pavisanto :

Nibbutā nūna sā mātā
Nihhuto nūna so pitā
Nihbutā nūna sā nāri
Yassāyaṃ idiso pati ti.¹

71. Kisāgotamiyā nāma pitucchādhitāya bhāsitaṃ imaṃ gātham sutvā ahaṃ imāya nibbutapadaṃ sāvito ti givato satasahassagghaṇakaṃ muttāhāraṃ muñcitvā tassā pesetvā attauo bhavanam pavisitvā sirisāyane nisiuno niddāvasena nātakānaṃ vipākāraṃ disvā nihbiṇṇapahadayo Channaṃ utthāpetvā Kanthakaṃ āharūpetvā Kanthakaṃ āruya Channasahāyo dasasahassilokadhātudevatahi kataparivāro mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā, ten' eva rattāvasesena tīni mahārājāni atikkamma, Anomānadittire pabhajitvā, anukkamena Rājagahaṃ gantvā, tattha piṇḍāya caritvā Paṇḍavapahbatapabhbhāre nisinno Magadharājena rajjena nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā sahhaññūtaṃ patvā tassa vijitaṃ āgamanatthāya tena gahitapatinīṃ Ālāraṃ ca Kālāmaṃ Uddakaṃ ca upasaṅkamitvā tesam santike adhigatavisesena aparituttḥo chahbassāni mahāpadhānaṃ padahitvā Visākhāpunnaruadivase pāto va Senāninigāme Sujātāya dinnapāyāsaṃ paribhujjitvā Neraṇjarāya nadiyā suvaṇṇapātiṃ pavāhetvā Neraṇjarāya tīre Mahāvanasande nānāsamāpattihi divasabhāgam vitināmetvā sāyaṃhasamaye sotthiyena dinnam atthatiṇamuttḥim gahetvā Kālāna nāgarājena abhitthutagaṇo bodhimandaṃ āruya tiṇāni santharitvā 'na tāv' imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissati ti' patinīṇaṃ katvā pācīnadisābbhimukho nisiditvā suriye anatthamite yeva Mārāhalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsāṇaṃ, majjhimayāme cutūpapātāṇaṃ patvā pacchimayāmāvasāne dasahalacatuvesārājādisabbabud-

¹ Jāt. I., 60; Mahāvastu, II., 157.

dhagāṇapativijjhanto yeva iṇaṃ Abbidhammanayasamuddaṃ adhigañchi.

Evam assa adbigamanidānaṃ veditabbam.

72. Evaṃ adhigatābhidhammaṃ ekapallāṇkena nisiṇṇasattābaṃ animisasattābaṃ caṅkamanasattāhaṃ ca atikkamitvā catutṭhe sattāhe sayambhūṇāpādhigamena adhigataṃ Abhidhammaṃ vicinitvā aparāṇi pi Ajapāla-Mucalindarājāyatanesu tīni sattāhāni vitināmetvā aṭṭhame sattāhe Ajapālanigrodharukkhamūle nisinno dbammagambhīratūpaccavekkhāpāna appossukkataṃ āpajjamaṇo dasasahassimahābrahmaparivārena Sahampatibrāhmaṇā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokam oloketvā brāhmaṇo ajjhesanaṃ ādāya 'kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammaṃ deseyyan' ti olokeno Ālar-Uddakānaṃ kālakatabbāvaṃ ṇatvā pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakārakataṃ anussaritvā utṭhāyāsanaṃ Kāsiपुरam gacchanto antarāmagge Upakena saddhim mantetvā Āsāhi-puṇṇamādivase Isipatane migadāye pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ vasaṇaṭṭhānaṃ patvā te ananucchavikena sanudācārena saṇṇāpetvā dhammacakkaṃ pavattento Aññakouḍaṇṇatherapamukhā aṭṭhārasa brāhmanakoṭṭiya amatapānaṃ pāyesi. Evaṃ yāva Dhammacakkappavattadesanānidānaṃ veditabbam.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana sātṭhakatthūvaṃ ariyapariyesanapabbajjāsuttādīnaṃ vassā veditabbo.

73. Evaṃ adbigamanidānadesanānidānasampannassa paṇ'assa Abhidhammassa aparāṇi pi Dūrenidānaṃ Avīdūrenidānaṃ Santikenidānaṃ ti tīni nidānāni. Tattha Dīpaṅkarapūdamūlato paṭṭhāya yāva Tusitapurā Dūrenidānaṃ veditabbam.

Tusitapurato paṭṭhāya yāva Bodhimandā Avidūrenidānaṃ.

Ekaṃ samayaṃ Bhaḡavā devesu Tāvatisesū viharati paricchattakamūle Paṇḍukambalasīlayam. Tatra Bhaḡavā devānaṃ Tāvatisānaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi ti idam assa Santikenidānaṃ.

Ayaṃ tva Nidānakathā. Idāni:...

Iti me bbāsamānassa Abhidhammakathaṃ imaṃ,
Avikkhittā nisāmetha, dullaḥhā hi ayaṃ kathā ti.

Evam patināṭāya Abhidhammakathāya kathanokāso
samppatto.

74. Tatthāyasmā Abhidhammo nāma Dhammasaṅgaṇi-
ādini sattappakarapaṇi.

Dhammasaṅgaṇi cittuppadakaṇḍādinaṃ vaseva cattāri
kaṇḍāni cittuppadakaṇḍam pi mātikāpadabhājanīyavasena
duvidhaṃ, tattha mātikā ādi sā pi tikamātikā dukaruātikā
ti duvidhā.

Tattha tikamātikā ādi tikamātikāya pi kusalatti-
kaṇi.

75. Kusalattike pi kusala dhammā ti idaṃ padam. Tas-
mā:

Ito paṭṭhāya gambhiraṃ Abhidhammakathaṃ imaṃ
vuccamānaṃ nisāmetha ekaggā sādhu sūdhavo ti.

Kusalā dhammā akusalā dhammā avyā-
katā dhammā ti.²

Ayaṃ tava ādipadena laddhanāmo kusalattiko nāma.

76. Sukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, a dukkham-asukkhāya vedanāya sam-
payuttā dhammā ti ayaṃ saḥhapadehi laddhanāmo
vedanattiko nāma.

Evam ādipadavasena vā saḥhapadavasena vā sabbesam
pi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabhaṇi.

Saḥbo va c'ete pañcadasaṃ paricchedeḥi vavatthitā.
Tikānaṃ hi eko paricchedo dukānaṃ catuddasa.

77. Hetū dhammā na hetū dhammā ti ādayo
cha dukā. Ganthato ca atthato ca aññamaññasamhan-
dhena kaṇṭikā viya ghaṭṭa viya hutvā thitattā hetugocchako
ti vuccati.

Tato 'pare sappaccayā dhammā appaccayā
dhammā ti ādayo satta dukā aññamaññe asambandhā

kevalaṃ dukkaṃ sāmāññena uccinitvā gocchakantare tha-
pitattā aññehi ca mahantaradnkehi cullakattā cullantaradukā
veditabbā.

78. Tato paraṃ āsavadukādinaṃ channaṃ dukānaṃ
vasena āsava g o c c h a k o.

79. Saṃyojanadukādinaṃ vasena saṃyojana g o c c h a k o.

80. Tathā gantha — ogha — yoga — nivarana dukādinaṃ
vasena gantha — ogha — yoga — nivarana g o c c h a k ā.

81. Parāmasadukādinaṃ paucannaṃ vasena parāma-
sa g o c c a k o ti.

Sabbe pi satta gocchakā veditabbā.

82. Tato paraṃ:

Sāraṇamaṇi dhammā ti ādayo catuddasa maha-
n tara d u k ā n āma.

83. Tato upādānadukādayo cha dukā upādāna g o c c h a k o n āma.

84. Tato kilesadukādayo attha dukā kilesa d u k ā
nāma.

85. Tato paraṃ dassanena pahūtabbadukādayo attha-
rasa dukā Abhidhammamātikāya pariyosāne tha-
pitattā piṭṭhidukā nāma.

86. Vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā ti
ādayo pana dvācattālisa dukā s a n t t a n t i k a d u k ā
nāma. Evaṃ sabbe p'ete pañcadasahi paricchedhi
vavatthitā ti veditabbā.

Evaṃ vavatthitā pañ'ete sappadesanippadesavasena dve
ca koṭṭhāsā honti.

Etesu hi nava tikā ekasattati ca dukā sappadesānaṃ
rūpārūpadhammānaṃ pariggahitattā sappadesā nāma.

87. Avasesā terasa tikā ekasattati ca dukā nippadesā
nāma.

88. Tattha tikesu tāva vedanattiko vitakkattiko pītittiko
uppannattiko atitattiko cattāro ārammaṇattikā ti imie nava
tikā sappadesā nāma. Dukesu hetugocchakādinaṃ upā-
dānagocchakapariyosānānaṃ navannaṃ gocchakānaṃ pari-
yosāne tayo tayo dukā.

89. Kilesagocchakapariyosāne cattāro dukā:

Cittasampayuttā dhammā,¹ cittavippayuttā dhammā, cittasamsaṭṭhā dhammā, cittavisamsaṭṭhā dhammā ti dve mahantaradukā.

90. Suttantikadukesu adhivacanadukam² pañūattidukam niruttidukam nāmarūpadukan ti ime cattāro duke tha-petvā avasesā atṭhatimsa dukā cā ti ete sappadesā nāma vuttā. Avasesā tikadukā sabbe pi nippadesā ti veditabbā.

91. Idāni kusalā dhammā ti ādinam mātikāpadā-uam ayam anupnbhavaṇṇanā. Kusalasaddo tāva ārogyānavajjacchekasukhaviṇṇesu dissati. Ayam hi kacci nu bhoto kusalam kacci nu bhoto anūuayan ti ādisu ārogye dissati. Katamo pana bhante kāyasamācāro kusalo? Yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo ti ca pīna ca param bhante ekadāuttariyam yathā Bhagavā dhammam deseti. Kusalesu dhammesu ti ca evam ādisu anavajje.

Kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccāṅgānāp, kusalā nac-cagittassa sikkhitā caturitthiyo ti ādisu cheke.

Kusalānam bhikkhave dhammānam samādānabetu, kusallaṃ kammassa katattā upacitattā ti ādisu sukhaviṇṇe. Svāyaṃ idha ārogye pi anavajje pi sukhaviṇṇe pi vattati ti.

92. Dhammasaddo paṇāyam pariyattihetugūṇanissattanijjivatādisu dissati. Ayam hi dhammam pariyāpuṇāti suttam geḍḍham ti ādisu pariyattiyam dissati.

Hetumhi nānam dhammapaṭisambhida ti ādisu hetunhi.

Na hi dhammo adhammo ca uḥho samavipākino

Adhammo nirayam neti, dhammo pāpeti suggatin ti

ādisu guṇe dissati.

93. Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti dhammesu dhammānupassī viharati ti ādisu nissattanijjivatāyam. Svāyam idhāpi nissattanijjivatāyam eva vattati.

¹ Dhs. p. 5.

² Dhs. p. 7.

Vacanattho pan' ettha kucchite pāpadhamme salayanti calayanti kappenti viddhamsentī ti kusalā.

Kucchitena vā ākārena sayanti ti kusā. Te akusala-saṅkhāto kuse lunanti chindanti ti kusalā.

Kucchitānaṃ vā sūnato tanukaraṇato osānakaraṇato ūpamaṃ kuṣaṃ uṇṇaṃ. Tena kuṣena lātaḥbā ti kuṣalā gaḥetaḥbā pavattetaḥbā ti attho. Yathā vā kuṣū ubhaya-bhāgagataṃ haṭṭhappadesaṃ lunanti evaṃ ime ti pi uppannānuppannabhāvena uhhaya-bhāgagataṃ saṅkilesa-pakkhaṃ lunanti tasmā kuṣū viya lunanti ti pi kuṣalā.

94. Attano pana saḥāyaṃ dhārentī ti dhammā. Dhāriyanti vā paccayehi dhāriyanti vā yathā saḥāyato ti dhammā.

Na kuṣalā akusalā mittapaṭipakkhā amittā viya lohhaḍi-paṭipakkhā alohhaḍayo viya kuṣalapaṭipakkhā ti attho.

95. Na vyākata ti avyākata. Kuṣalākuṣalabhāvena akathita ti attho.

Tesu anavajjasukhavipākalakkaṇā kuṣalā, sāvajjadukkhavipākalakkaṇā akusalā, avipākalakkaṇā avyākata.

96. Kim pan' etāni kuṣalā ti vā dhammā ti vā ādini ekatthāni udāhu nānatthāni ti? kim c'ettha yadi tāva ekatthāni kuṣalā dhammā ti idaṃ kuṣalākuṣalā ti vuttasaḍisaṃ hoti? Atha nānatthāni. Tikadukānaṃ chakkacatukabhaḥvo āpajjati padānaṃ ca asaṃbandho. Yathā hi 'kuṣalā rūpaṃ cakkhumā' ti vutte atthavasena aññaṃaññaṃ anolokentānaṃ padānaṃ na koci saṃbandho, evaṃ idhāpi padānaṃ asaṃbandho āpajjati.

Pubbāparasambandharahitāni ca padāni nippayaṇāni nāma honti. Yā pi c'esā parato katame dhammā kuṣalā ti pucchā tāya pi saddhiṃ virodho āpajjati. Neva hi dhammā kuṣalā atha ca pan' idaṃ vuccati katame dhammā kuṣalā ti.

97. Aparo nayo: Yadi etāni ekatthāni tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattā kuṣalādināṃ pi ekattaṃ āpajjati. Kuṣalādinānaṃ hi tiṇṇaṃ dhammānaṃ dhammabhāvena ekattaṃ, tasmā dhammattayena saddhiṃ atthato ninnatattānaṃ kuṣalādināṃ pi ekattaṃ āpajjati. Yā eva kuṣalan taṃ akusalan taṃ avyākataṃ ti. Athā pi tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattaṃ na sampatiṇṇaṃ 'añño kuṣalaparo dhammo

añño akusalaparo añño avyākataparo ' ti vadatha. Evaṃ sante dhammo nāma bhāvo bhāvato ca añño abhāvo ti kusalaparā bhāvasaṅkhātā dhammā, añño akusalaparo dhammo abhāvo siyā. Tathā avyākataparo. Tehi ca añño kusalaparo pi. Etam abhāvattaṃ āpannā dhammehi na aññe kusalādayo pi abhāvā yeva siyuntī.

Sabbam etaṃ akāraṇaṃ kasmā yathānumati? Vohāra-viddhitō. Vohāro hi yathā yathā atthesu anumato sampatiṇṇhito tathā tath' eva siddho na cāyaṃ kusalā dhammā ti ādisu kusalapubbo dhammābhilāpo dhammaparo ca kusalābhilāpo yathā kusalākusalā ti evaṃ atthavisesabhāvena paṇḍitēhi sampatiṇṇhito na ca kusalā rūpaṃ cakkhumā saddo viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena. Kusalasaddo paṇ' ettha anavajjasukkhavipākasāṅkhātassa atthassa jotābhāvena sampatiṇṇhito akusalasaddo sāvajja-dukkhavipākatthajotakattena, avyākatasaddo avipākatthajotakattena, dhammasaddo sabbādhāraṇādiatthajotakattena.

98. So etesaṃ aññatarānantarā vuccamāno attano atthasāmaññaṃ dipeti, sabbe vā hi ete sabbādhāraṇādinā lakkaṇena dhammā kusalādisaddā cāpi dhammasaddassa purato vuccamānā attano atthavisesaṃ tassa dipenti. Dhammo hi kusalo vā hoti akusalo vā avyākato vā evaṃ etēhi viṣuṃ viṣuṃ vuccamānā attano attano atthamattadīpakattena sāha vuccamānā attano atthasāmaññaṃ atthavisesaṃ dipakattena loke paṇḍitēhi sampatiṇṇhitā. Tasmā yad evaṃ ettha ekatthānānatthattaṃ vikappetvā dosāropanakāraṇaṃ vuttaṃ sabbam etaṃ akāraṇaṃ.

Ayaṃ tāva kusalattikassa anupadavaṇṇanā, iminā vuttanayena sesatikadukkaṇaṃ nayo pi vedittabbo, ito paramaṃ pana viṣesaṇattam eva vakkhāma.

99. Sukkhāya vedanāya sampayuttā ti ādisu sukkhasaddo tāva sukhavedanā sukkhamūlasukkhārammaṇasukkhahetusukhapaccayaṭṭhāna-avyāpajjanibbānādisu dissati.

Ayaṃ hi sukhassa ca pabhūṇā ti ādisu sukhavedanāya dissati. Sukko buddhānaṃ uppādo, sukka virāgatā loke ti ādisu sukkhamūle.

Yasmā ca kbo Mahāli rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkantaṃ ti ādisu sukhārammaṇe.

Sukhass' etaṃ bhikkhave adhivacanaṃ yad idaṃ puññāni ti ādisu sukhahetumhi.

Yāvaū c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhaṇena pāpuṇi-tuṃ yāva sukhā saggā na te sukhaṃ pajānanti ye na pas-santi nandanaṃ ti ādisu sukhapaccayaṭṭhāne.

Diṭṭhadhammasukluvihārā ete dhammā ti ādisu avyā-pajjhe.

Nibhānam paramaṃ sukhaṃ ti ādisu nibbāne.

Idha paṇāyaṃ sukhavedanāyaṃ eva daṭṭhabbo.¹

100. Vedanāsaddo veditā vedanā me uppajjanti ti ādisu vedayitasmim yeva vaṭṭati.

Dukkhasaddo dukkhavedanādukkhavatthudukkhāram-maṇadukkhapaccayaṭṭhānādisu dissati. Ayaṃ bi dukkhaṃ ca pahānū ti ādisu dukkhavedanāya dissati.

Jāti pi dukkhā ti ādisu dukkhavatthusmim. Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ ti ādisu dukkhārammaṇe.

Dukkho pāpassa uccayo ti ādisu dukkluapaccaye.

Yāvaū c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhaṇena pāpuṇi-tuṃ yāva dukkhā nirayā ti ādisu dukkhapaccayaṭṭhāne.

Idha paṇāyaṃ dukkhavedanāyaṃ eva daṭṭhabbo.

Vacanaṭṭho paṇ'ettha sukhayati ti sukhā, dukkhayati ti dukkhā.

Na dukkhā na sukhā ti adukkhamasukhā. Makāro pada-sandhivasena vutto. Sabbā pi ārammanaparasaṃ vediyanti anubhavanti ti vedanā.

101. Tā su iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā anīṭṭhānu-bhavanalakkhaṇā dukkhā ubbayaviparītānubhavanalak-khaṇā adukkhamasukhā.

Yo paṇāyaṃ tisu pi padesu saṃpayuttasaddo tass' attho.

Samaṃ pakārehi yuttā ti sampayuttā.

Katarebi pakārebi ti? Ekuppadādhi.

¹ Dhs. p. 1, sukhāya vedanāya, etc.

N'atthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti? Āmantā. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepena nu atthi keci dhammā kehici dhammehi sabagatā saha-jātā samsattbā ekuppādā ekanirodhā ekavattbukā ekārammaṇā ti.

Evam ekuppādādinaṃ vasena sampayogattbo vutto.

Iti imehi ekuppādādīhi samaṃ pakārehi yuttā ti saṇḍa-yuttā.

102. Vipākattike aññamaññaṃ viṣiṭṭhānaṃ kusalākusa-lānaṃ pākā ti vipākā.

Vipakkabbāvaṃ āpannānaṃ arūpadbammānaṃ etaṃ adbhivacanāṃ.

Vipākadbammadhammā ti vipākasabbāvadhammā.

Yathā jātijarāsabbāvā jātijarāpakatikā satta jātiddhammā ti jarāddhammā ti vuccanti, evaṃ vipākajanakattena vipākasabbāvā vipākapakatikā dhammā ti attbo.

Tatīyapadaṃ ubhayasabbāvapaṭikkheparasena vuttaṃ.

103. Upādinnaṃ upādānīyattike ārammaṇakaraṇavasena taṇhādīhi upetena kammaṇā ācinnā phalabbāvena gahitā ti upādinnaṃ.

Ārammaṇabbāvaṃ upagantvā upādānasambandhanena upādānānaṃ hitā ti upādāniyā. Upādānassa ārammaṇa-paccayabhūtānaṃ etaṃ adbhivacanāṃ.

Upādinnaṃ ca te upādāniyā ca upādinnaṃ upādāniyā. Sāsava-kammaṇibbattānaṃ rūpārūpadhammānaṃ etaṃ adbhivaca-nāṃ.

Iminā nayena sesapadadvayaena paṭisedhasahito attho veditabbo.

104. Saṅkiliṭṭhasaṅkilesattike saṅkileseti ti saṅkilesa. Vibādbati upatāpeti cā ti attho.

Saṅkilesena samannāgatā saṅkiliṭṭhā.

Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanena saṅkilesaṃ arahanti saṅkilesa vā niyuttā tassa ārammaṇabbāvaṃ anati-kkamanato ti saṅkilesikā saṅkilesassa ārammaṇapac-cayabhūtānaṃ etaṃ adbhivacanāṃ.

Saṅkiliṭṭhā ca te saṅkilesikā cā ti saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā.

Sesapadadvayaṃ pi purimattike vuttanāyena'eva veditab-baṃ.

105. Vitakkattike sampayogavasena vattamānena saha vitakkeva savitakkā, saha vicārena savicārā.

Savitakkā ca te savicārā ti savitakkasavicārā, ubhayarahitā avitakkaavicārā. Vitakkavicāresu vicāro va mattā param pamāṇaṃ etesaṃ ti vicāramattā. Vicārato uttarim vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchanti ti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cū ti avitakkavicāramattā.

106. Pīṭittike pīṭiyā saba ekuppadādhāvam gatā ti pīṭisahagatā pīṭisampayuttā ti attho.

Sesapadadvaye pi es'eva uyo.

107. Upekkhā ti c'ettha adakkhamasukkhā vedanā vuttā.

Sā hi suhādukkhā kārapavattim upekkhati na jābhattā-kārasaṇṭhitattā tenākārena ca pavattati ti upekkhā.

Iti vedanāttikato padadvayaṃ eva gahetvā nippīṭika-sukhassa sappīṭikasukhato viśesadassanavasena ayaṃ tiko vutto.

108. Dassanattike dassanena ti sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānam dassanato dassaṃ ti vutto.

109. Gotrabhū pana kiṃ cāpi paṭhamataraṃ nibbānam passati? Yathā pana māṇō santikaṃ kenacid eva karaṇṇyena āgato puriso dūrato va rathikāya carantaṃ batthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvā pi 'dīṭho te rājā ti' puṭṭho disvā kattabbakiccassa akatattā 'na passāmi ti' āha, evameva nibbānam disvā kattabbassa kiccassa kilesappahānassābhāvā na dassanaṃ ti vuccati. Taṃ hi āṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati.

110. Bhāvanāyā ti sesamaggattayena. Sesamaggattayaṃ hi paṭhamamaggena dīṭhasmiṃ nēva dhamme bhāvanāvasena uppajjati adhiṭṭhapubbaṃ kiñci na passati tasmā bhāvanā ti vuccati.

Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

Tadanantarattike dassanena pahātabbo hetu etesaṃ ti dassanena pahātabbahetukā. Dutīyapade pi es'eva uyo.

111. Tatīyapade neva dassaṇena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ ti evaṃ atthaṃ agahetvā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti evaṃ attho

gahetabbo. Itarathā hi ahetukānaṃ agahaṇaṃ bhavēyya. Hetu yeva hi tesāṃ natthi yo dassanabhāvanāhi pahātahho siyā. Sahetukesu pi hetuvajjānaṃ gahaṇaṃ āpajjati na hetunaṃ. Hetu yeva hi etesaṃ neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo ti vutto. Na te dhammā ubhayaṃ pi etaṃ anadhippetā, tasmā n'eva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti neva dassanena na bhāvanāya pahātahhetukā ti ayam attho gahetabbo.

112. Ācayagūmittike* kammakilesehi āciyyati ti ācayo. Paṭisandhicutigatipavattānaṃ etaṃ nāmaṃ.

Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti yassa vā pavattanti taṃ puggalaṃ yathāvuttamā eva ācayaṃ gacchanti ti pi ācayagūmino.

Sāsavakusalākusalanāṃ etaṃ adhivacanāṃ.

Tato eva ācayasakkhātā cayaṃ apētuttā nibbānaṃ apēta-cayaṃ ti apacayo. Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchanti ti apacayagūmino. Ariyamaggānaṃ etaṃ adhivacanāṃ.

Api ca pākāraṃ itthakavaḍḍhaki viya pavattaṃ ācinantā gacchanti ti ācayagūmino. Tena citaṃ citaṃ viddhamsa-yamāno puriso viya tad eva pavattaṃ apacinantā gacchanti ti apacayagūmino.

Tatīyapaḍaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

113. Sekhattike tīsu sikkhāsu jātā ti pi sekkhā. Sattanaṃ sekhanāṃ ete ti pi sekkhā. Apariyositasikkhattā sayam eva sikkhanti ti pi sekkhā. Uparisikkhitabhābhāvato na sekkhā ti asekkhā. Vuḍḍhippattā vā sekkhā ti pi asekkhā. Arahattaphaladhammānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Tatīyapaḍaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

114. Parittattike samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittan ti vuccati parittaṃ gomayapiṇḍan ti ādisu viya. Ime pi appānuhāvatāya parittā viyā ti parittā kāmāvacara-dhammānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Kilesavikkhambhana-samatthātāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantābhāvaṃgatā mahantehi vā nīraccehandaviriyacittapaññehi gatā paṭipannā ti pi mahaggatā.

Pamāṇakarā dhammarāgādayo pamāṇaṃ nāma. Ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ pamāṇassa ca paṭipakkhā ti appamāṇā.

Parittārammaṇattike parittaṃ ārammaṇaṃ etesaṃ ti parittārammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

115. Hinattike hinā ti lāmakā akusalā dhammā, hīna-paṇṭānaṃ majjhe bhāvā ti majjhimā, avasesā tebhūmakā dhammā. Uttamaṭṭhena anappakaṭṭhena ca paṇṭā lokutarā dhammā.

116. Micchattattike hitasṅkhāvahā me bhavissanti ti evaṃ āsimsitā pi tathā abhāvato asubhādisu yeva subhan ti ādi viparītapavattito¹ ca micchāsabhāvā ti miccattā, vipākādāne sati khandhabhedānantaram eva vipākādānato niyatā. Micchattā ca te niyatā cā ti micchattaniyatā vuttaviparītena atthena sammāsabhāvā ti. Sammattā sampattā ca te niyatā ca anantaram eva phaladānenū ti sampattaniyatā. Ubhayato pi na niyatā ti aniyatā.

117. Maggārammaṇattike nibhānaṃ maggati gavesati kilese vā mārento gacchati ti maggo. Maggo ārammaṇaṃ etesaṃ ti maggārammaṇā.

Atthaṅgiko pi maggo paccayaṭṭhena etesaṃ hetū ti maggahetukā. Maggasampayuttā vā hetū ti maggahetu maggo vā hetū ti maggahetu. Te etesaṃ hetū ti magga-hetukā. Sammādiṭṭhi sayanaṃ maggo ceva hetu ca iti maggo hetu etesaṃ ti pi maggahetukā, adhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati etesaṃ ti maggādhipatino.

118. Uppannattike uppādato paṭṭhāya yāva bhavaṅgā uddhaṃ paṇṇāgatā pavuttā ti uppannā, na uppannā ti anuppannā. Pariniṭṭhitakāraṇckadesattā avassaṃ nppaj-jissanti ti uppādino.

119. Atitattike attano saṅkhāvaṃ uppādādilakkhaṇaṃ vā patvā atikkantā ti atitā, tadubbhayaṃ pi na āgatā ti anāgatā. Taṃ kāraṇaṃ paṭicca nppannā ti paccuppannā.

120. Anantarattike atitaṃ ārammaṇaṃ etesaṃ ti atitārammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

¹ subhādiviparīta° Atthayoḃ.

121. Ajjhattattike evaṃ pavattamānā 'mayam attā ti gahaṇaṃ gamissāmā ti' iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā ti ajjhāttā.

Ajjhattasaddo paṇāyamaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhatajjhatte visayajjhatte ti catūsu attheṣu dissati.

Ten' Ānanda bhikkhunā tasmiṃ yeva purimasmiṃ samādhinimutte ajjhattam eva cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ. Ajjhattarato samāhito ti ādisu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati.

Ajjhattaṃ sampasādanam ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī ti ādisu niyakajjhatte.

Cha ajjhattikāni āyatanāni ti ādisu ajjhatajjhatte.

Ayaṃ kho paṇ' Ānanda vihāro Tathāgatenā ahlisambudho yad idaṃ saḥhanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī ti visayajjhatte issariyaṭṭhāne ti atthe.

Phalasamāpattihi huddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma.

Idha pana niyakajjhatte adhippeto tasmā attano santāne pavattā paṭipuggalikaṃ dhammā ajjhāttā ti veditabbhā.

122. Tato habhūtaṃ pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā bhaddhā nāma.

Tatīyapaḍaṇaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

123. Anantarattiko te yeva tippakāre pi dhamme āramamaṇaṃ katvā pavattanavasena vutto.

124. Sanidassanattike dāṭṭhabbhāvasaṅkhātena saha nidassanena ti sanidassanā, paṭihananaḥbhāvasaṅkhātena saha paṭighenā ti sappatighā, sanidassanā ca te sappatighā cā ti sanidassanasappatighā, natthi etesaṃ dāṭṭhabbhāvasaṅkhātaṃ nidassanaṃ ti anidassanā, anidassanā ca te vuttanāyena eva sappatighā cā ti anidassanasappatighā.

Tatīyapaḍaṇaṃ uhhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

Ayaṃ tāva tikamātikāya anupubbavaṇṇanā.

125. Dukamātikāya pana tikesu anāgatapaḍavaṇṇanaṃ yeva karissāma.

Hetugocchake¹. tāva hetudhammā ti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā. Hetu dhammā ti pi pāṭhe.

¹ Dhs. p. 2., Hetū dhammā, etc.

Na hetū ti tesam yeva paṭikkhepavacanam sampayogato pavattena saha hetunā ti sahetukā.

Tath'eva pavatto natthi etesam hetū ti ahetukā.

Ekuppādādina^{*} hetunā sampayuttā ti hetusampayuttā. Hetunā vippayuttā ti hetuvippayuttā imesañ ca dvinnam pi dukānam kiñcāpi atthato nānattaṃ natthi desanāvilāsenā pana tathā hujjhantānaṃ vā puggalānaṃ ajjhāsayavasena vuttā.

126. Tato param paṭhamadukam dutiyatatiyehi saddhiṃ yojetvā tesam hetunahetuādinaṃ padānaṃ vasena yathā sambhavato apare pi tayo dukā vuttā, tattha yath'eva hetū c'eva dhammā sahetukā cā ti etaṃ sambhavati tathā hetū c'eva dhammā ahetukā cā ti. Idam pi yathā sahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti etaṃ sambhavati tathā ahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti. Idam pi hetusampayuttā dukena saddhiṃ yojauāya pi es'eva nayo.

Tutra yad etaṃ na hetukā dhammā sahetukā pi ahetukā pi ti siddhe. Na hetu kho pana dhammā ti atirittam. Kho panā ti padam vuttaṃ. Tassa vasena ayam atirekattho saṅgahito ti veditabbo.

Katham ua kevalam na hetudhammā? Sahetu-ahetukā icc'eva. Atha kho aññe pi aññathā pi ti idaṃ vuttaṃ hoti. Yath'eva hi na hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi evaṃ hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi. Evaṃ na hetudhammā hetusampayuttā pi hetuvippayuttā pi ti.

127. Cullantaradukesu attano nipphāduka saha pac-cayenā ti sappaccayā, natthi etesam uppāde vā tṭhiyaṃ vā paccayo ti appaccayā.

Paccayehi samāgantvā katā ti saṅkhatā, na saṅkhatā ti asaṅkhatā.

Avinibbhogavasena rūpaṃ etesaṃ atthi ti rūpino, tathā-vidhaṃ natthi etesaṃ rūpaṃ ti arūpino.^{*} Rūpalakkhaṇaṃ vā rūpaṃ taṃ etesaṃ atthi ti rūpino, na rūpino arūpino.

Lokiyā dhammā ti loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭaṃ. Tasmim pariyāpannahāvena loke niyuttā ti lokiyā.

^{*} Ekuppādāditāya T. M. ^{*} Dhs. p. 3.

Tato nttippā ti uttarā. Loke apariyāpannabhāvena lokato nttarā ti lokuttarā.

Kenaci viññeyyā ti cakkhviññāpādisu kenaci etena cakkhviññāpena vā sotaviññāpena vā vijānitabbā.

Kenaci na viññeyyā ti ten' eva cakkhviññāpena vā sotaviññāpena vā vijānitabbā.

Evam sante dvinnam pi padānam atthunānattato duko hoti.

128. Āsavagocchake āsavanti ti āsavā. Cakkhno pi ... pe ... manato pi sandanti pavattanti ti vuttaṃ hoti, dhammato yāva gotrabhū, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti ti vā āsavā. Ete dhamme etaṃ ca okāsaṃ anto karitvā pavattanti ti attho. Anto karaṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsiyatṭhena madirādayo āsavā vīyā ti pi āsavā. Lokasmim hi cirapārivāsikā madirādayo āsavā ti vucanti.

Yadi ca cirapārivāsikatṭhena āsavā ete yeva bhavitum arahanti. Vuttaṃ h'etaṃ:

Purinā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nūhosi ti ādi.

Āyataṃ vā saṃsāradukkhāṃ savanti pasavanti ti āsavā tato añño no āsavā nāma.

Attānaṃ ārammaṇaṃ kutvā pavattehi saha āsavehi ti sāsavā evaṃ pavattamānā, natthi etesaṃ āsavā ti anāsavā.

Sesaṃ hetugocchake vuttanāyen'eva veditabbam.

Ayaṃ pana viseso: yathā tattva na hetu kho pana dhammā sahetukā pi abetukā pi ti ayaṃ osānaduko paṭhamadukassa dutiyapadaṃ ādimhi ṭhapetvā vutto. Evaṃ idha no āsavā kho pana dhammā sāsavā pi anāsavā pi ti na vuttā.

Kiñcāpi na vutto attha kho ayaṃ ca añño ca bhedo tattha vuttanāyen'eva veditabbo.

129. Saṃpyojanagocchake yassa saṃvijjanti taṃ puggalaṃ vaṭṭasmim saṃyojenti bandhanti ti saṃpyojanā.

Tato añño no saṃpyojanā nāma.

Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃpyojanasamvaddhanena saṃpyojanānaṃ hitā ti saṃyojanīyā saṃpyojanassa ārammaṇapaccayabhūtaṃ etaṃ adhivacanam. Na

samyojanīyā asamyojanīyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva veditabbam.

130. Ganthagocchake yassa samvijjanti tam cutipati-sandhivasena vaṭṭasmiṃ gantheṇti ghaṭenti ti ganthā. Tnto aññe no ganthā ārammaṇakarmavāsena ganthehi ganthitabbā ti ganthaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva yojetabbam.

Yathā ca idha evaṃ ito paresu pi vuttāvasesam tattha tattha vuttanayen'eva veditabbam.

131. Oghagocchake yassa samvijjanti tam vaṭṭasmiṃ obananti osidāpentī ti oghā.

Ārammaṇam katvā atikkamanīyato oghehi atikkamitabbā ti oghaniyā oghānam ārammaṇapadhammā evaṃ veditabbā.

132. Yogagocchake yassa samvijjanti tam vaṭṭasmiṃ yojenti ti yogā. Yoganiyā oghaniyā viya veditabbā.

133. Nivaraṇagocchake cittaṃ nivaranaṃ ti pariyonandhanti ti nivaranaṃ. Nivaraṇīyā samyojanīyā viya veditabbā.

134. Parāmāsagocchake dbammānam yatbābbūtaṃ anic-cādiākāraṃ atikkamitvā niccaṃ ti ādivasena pavuttamānā parato āmasanti ti parāmāsā. Parāmāsebi ārammaṇakarmavāsena parāmaṭṭhattā parāmaṭṭhā. Mahantaradukesu ārammaṇaṃ ngahetvā appavattito saha ārammaṇeṇ ti sārammaṇā, natthi etesaṃ ārammaṇaṃ ti anārammaṇā.

Cintanaṭṭhena cittaṃ vicittaṭṭhena vā cittaṃ.

Avippayogavasena cetasmīṃ niyuttā ti cetasikā.

Nirantarabhāvūpagamanatāya uppādato yāva bhāṅgā cittaṇa samsatṭhā ti cittasamsatṭhā.

Ekato pavuttamānā pi nirantarabhāvaṃ anupngamānatāya cittaṇa visamsatṭhā ti cittavisamsatṭhā.

Samuṭṭhahanti eteṇā ti samuṭṭhānaṃ. Cittaṃ samuṭṭhānaṃ etesaṃ ti cittasamuṭṭhānā.

Saha bhavanti ti sahabhuno.

Cittaṇa sahabhuno cittasahabhuno.

Anuparivattanti ti anuparivattino. Kim anuparivattanti? Cittaṃ. Cittassa anuparivattino cittaṃparivattino.

Cittasamsatṭhā va te cittasamuṭṭhānā yeva cā ti cittasamsatṭhasamuṭṭhānā.

Cittasamsatthā ca te cittasammutthānā ca citiasahabhuno evaṃ cā ti cittasamsatthasammutthānasahabhuno.

Cittasamsatthā ca te cittasamutthānā ca cittānuparivattino eva cā ti cittasamsatthasamutthānānuparivattino. Sesāni sabbapadāni vuttapadānam paṭikkhepavasena veditabbāni.

Ajjhattajjhattaṃ sandhāya ajjhattattike vuttavasena ajjhattā va ajjhattikā. Tato bahibbūtā ti bahirā.

Upādiyaṇṭeva bhūtāni na bhūtā viya. Upādiyaṇti ti upādānā, na upādiyaṇṭevā ti nūpādā.

135. Upādānagocchake bhusaṃ ādiyaṇti ti upādānā. Daḥagāhaṃ gaṇhanti ti attho. Tato aññe no upādānā.

136. Kilesagocchake saṅkiliṭṭhattike vuttanayaṇṭeva attho veditaḥbo.

137. Piṭṭhidukesu kāme avacaranti ti kāmāvacarā, rūpe avacaranti ti rūpāvacarā, arūpe avacaranti ti arūpāvacarā.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āvibhavissati.

Tebhūmakavatte pariyaṇannaautogadhā ti pariyaṇannā, tasmīṃ na pariyaṇannā ti apariyaṇannā.

Vatṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vatṭato niyyanti ti niyyānikā. Iminā lakkaṇena na niyyanti ti aniyānikā.

Cutiya vā attano vā pavattiyā anantaraṃ phaladāne niyatattā niyatā. Tathā aniyatattā aniyatā.

Aññe dhamme uttaranti pajahanti ti uttarā, attānaṃ uttaritaṃ samatthehi saha uttarehi ti sauttarā, natthi etesaṃ uttarā ti anuttarā, raṇanti etehi ti raṇā. Yehi abhibhūtā sattā nānappakāreṇa kandanti paridevanti tesam rāgādīnaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Sampayogavasena pahānekaṭṭhatāvasena ca saha raṇehi ti saraṇā. Tena kāraṇena natthi ctesam raṇā ti araṇā.

138. Suttantikadukesu sampayogavasena vijjaṃ bhajanti ti pi vijjābhāgino, vijjābhāge vijjakotṭhāse vattanti ti pi vijjābhāgino.

Tattha vipassanā ñāpaṃ manomayiddhi cha abhiññā ti aṭṭha vijjā purimena atthena tāhi sampayutta dhammā pi vijjābhāgino.

Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgino ti. Evaṃ vijjā pi vijjāya sampayuttā dhammā pi vijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

139. Sampayogavasen'eva avijjāṃ bhajanti ti pi avijjābhāgino, avijjābhāge avijjākoṭṭhāse vuttanti ti pi avijjābhāgino. Tattha dukkhapaṭicchādakaṃ tamosamudayā dipaṭicchādakaṃ ti catasso avijjā.

Purimanayen'eva tā pi sampayuttadhammā pi avijjābhāgino. Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā avijjā avijjā, sesā avijjābhāgino ti.

Evaṃ avijjā pi avijjāsampayuttā dhammā pi avijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

140. Puna anajjhottaraṃ abhāvena killesandhakāraṃ viddhamsetuṃ asamatthatāya vijju upamā etesan ti vijjupamā, nissesuviddhamsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesan ti vajirūpamā.

141. Bālesu ṭhitattā bālā, yattha ṭhitā tadupacāreṇa bālā, paṇḍitesu ṭhitattā paṇḍitā.

Bālakarattā vā bālā, paṇḍitakarattā vā paṇḍitā.

142. Kaṇhā ti kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sukkā ti odātā tathā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā.

Kaṇhābhijātīhotuto vā kaṇhā. Sukkābhijātīhotuto vā sukkā.

143. Idha c'eva samparāye va tapanti ti tapaniyā. Na tapaniyā atapaniṇyā.

144. Adhivacanadukādayo tayo atthato ninnakaraṇā. Vyūñjanam ev'ettha nānaṃ. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako ti ādayo hi vacanamattam eva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma.

Adhivacanānaṃ pathā adhivacanapathā.

145. Abhisaukharonti ti kho bhikkhave, tasmā saṅkhārā ti. Evaṃ nidhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā. Niruttinam pathā niruttipathā.

146. Takko vitakko saṅkappo ti evaṃ tena tena pakārena ūpanato paññatti nāma. Paññattinaṃ pathā paññattipathā.

Ettha ca ekaṃ dukaṃ vatvā pi itare samvacane payo-
janam hetugocchake vuttanayen'eva veditabbam.

147. Nāmarūpaduke nāmakarapaṭṭhena nāmaṭṭhena
nāmanāṭṭhena ca nāmap, ruppanāṭṭhena rūpam.

Ayam ettha sankhepo, vitthāro pana nikkhepakaṇḍe
āvibhavissati.

148. Avijjā ti dukkhādisu aññānam. Bhavataṇhā ti
bhavapaṭṭhanā.

149. Bhavadiṭṭhi ti bhāvo vuccati, sassatam sassata-
vasena uppajjanadiṭṭhi. Vibhavadiṭṭhi ti vibhavo vuccati.

150. Uccedam uccedavasena uppajjanadiṭṭhi, sassato
attā ca loko cā ti pavattā diṭṭhū sassatadiṭṭhi.

Ucchiṇṇissati ti pavattā uccedadiṭṭhi.

151. Autavā ti pavattā diṭṭhi antavādiṭṭhi. Auantavā
ti pavattā diṭṭhū anantavādiṭṭhi.

Pubbantam anugatā diṭṭhi pubbantānudiṭṭhi, aparantam
anugatā diṭṭhi aparantānudiṭṭhi.

152. Ahirikaṃ ti yaṃ na hiriyaṭi hiriyaṭabbenā ti evaṃ
vitthāritā nillajjātā. Anottappam ti yaṃ na ottapati otta-
pitabbenā ti evaṃ vitthārito abhāyanakakāro.

153. Hiriyāṇā hiri, ottapāṇā ottappam.

154. Dovacassatādisu dukkhaṃ vaco. Etasmiṃ vippaṭi-
kulabhāgiṃhi' vipaccanikasāte anādare puggale ti dubbaco.

Tassa kammaṃ dovacassam, tassa bhāvo dovacassatā.

Pāpā assaddhādayo puggalā. Etassa mitto ti pāpamitto,
tassa bhāvo pāpamittatā.

155. Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca vuttapaṭipak-
khanayena veditabbā.

156. Pañca pi āpattikkhandhā āpattiyo satta pi āpattik-
khandhā āpattiyo ti. Evaṃ vuttāsu āpattisu kusalabhāvo
āpattikusalatā. Tāhi āpattihi vuṭṭhāne kusalabhāvo āpatti-
vuṭṭhānakusalatā.

157. Samāpattisu kusalabhāvo samāpattikusalatā.

Samāpattinaṃ appanā paricchedapaññāy'etaṃ adhivac-
anaṃ.

Samāpattihi vutthāne kusalabhāvo samāpattivutthāna-kusalatā.

158. Atthārasasu dhātūsu kusalabhāvo dhātukusalatā. Tāsaṃ yeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo manasi-kārakusalatā.

159. Cakkhāyatanādisu kusalabhāvo āyatanakusalatā.

Dvādasāṅge paṭicca samuppāde kusalabhāvo paṭicca-samuppādakusalatā.

160. Tasmiṃ tasmim̐ thāne kusalabhāvo thānakusalatā. Thānan ti kāraṇaṃ vuccati. Tasmim̐ hi tadāyattavuttitāya phalaṃ tiṭṭhati nāma, tasmā thānaṃ ti vuttaṃ. Atthāne kusalabhāvo atthānakusalatā.

161. Ujubhāvo añjavo, mudubhāvo maddavo.

162. Adhivāsanaśāṅkhāto khamanabhāvo khanti. Surata-bhāvo soraccaṃ.

163. Sammodakamudubhāvusaṅkhāto sakhilabhāvo sā-khalyaṃ.

Yathā parehi saddhim attano chiddaṃ na hoti evaṃ dhammāmiseli paṭisantharaṇaṃ paṭisanthāro.

164. Indriyaṇaṃ varabhedasaṅkhāto manacchatthesu in-driyesu aguttadvāraabhāvo indriyesu aguttadvāratā. Paṭig-gahaṇaṃ paribhogavasena bhojane mattaṃ añjanaabhāvo bhojane amattaññutā.

Anantaraduko vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

165. Sativippavāsasaṅkhāto mutthassatibhāvo muttha-saccaṃ.

Asampajāññabhāvo¹ asampajāññaṃ.

166. Sarati ti sati, sampajāññati ti sampajāññaṃ.

167. Appaṭisaṅkhāne akampanatthena paṭisaṅkhātaṃ balaṃ paṭisaṅkhānabalāṃ, viriyasīna satta bojjhaṅge bbāventassa uppannabalāṃ bbāvanābalāṃ.

168. Paccanikadhamme sameti ti samatho, aniccādivasena vividhena ākāreṇa passati ti vipassanāsamatho, taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena samathanimittaṃ.

Paggahanimitto pi es' eva nayo.

¹ Asampajāñananabhāvo M. C.G.

169. Sampayuttadhamme paggaṇhāti ti paggaṇho, na vikkhipati ti avikkhepo.

170. Silavināsakaasamvarasaṅkhātā silassa vipatti silavipatti. Sammādiṭṭhivināsakamicchādiṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiyā vipatti diṭṭhivipatti.

171. Soraccam eva silass' upasampādanato siluparipūraṇato silassa sampadā ti silasampadā.

Diṭṭhipāripūrtbhūtaṃ nāṇaṃ diṭṭhiyā sampadā ti diṭṭhisampadā.

172. Visuddhahhāvaṃ pattā silasaṅkhātā silassa visuddhi silavisuddhi, nibbānasaṅkhātāṃ visuddhiṃ pāpetuṃ sammatthā dassanasaṅkhātā diṭṭhiyā visuddhi diṭṭhivisuddhi.

Diṭṭhivisuddhi kho pana yathā diṭṭhissa ca padhānaṃ ti kammassa kataṇṇapādisaṅkhātā diṭṭhivisuddhi c'eva yathā diṭṭhissa ca anurūpaditṭhissa kalyāṇaditṭhissa taṃ sampayuttam eva padhānaṃ.

173. Samvego ti jātiādini paṭicca samuppannabhaya-saṅkhātāṃ samvijjanaṃ.

Samvejanīyaṃ tñānaṃ ti samvejanakaṃ jātiādikāraṇaṃ samviggassa ca yoniso padhānaṃ ti evaṃ samvegaajātassa upadhānapadhānaṃ.

174. Asantntṭhitā ca kusalesu dhammesu ti kusala-dhammapūraṇe asantntṭhibhāvo.

175. Appatīvānitā ca padhānasmin ti arahattaṃ appatvā padhānasmiṃ anivattanatā anosakkanatā vijānanaṃ vijjāvimuccanato vimutti.

176. Khaye nāṇaṃ ti kilesakkhayakaro ariyamagge nāṇaṃ.

Anuppāde nāṇaṃ ti paṭisandhivasena anuppādaabhūte taṃ taṃ maggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale nāṇaṃ.

Ayaṃ mātikāya anupubbavaṇṇau.

177. Idāni yathā nikkhittāya mātikāya saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ katamo dhammā kusalā ti idaṃ padabhājanīyaṃ āradhmaṃ. Tad etaṃ: 'Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti' ti paṭhamāṃ kāmāvacarakusalaṃ dassitaṃ, tassa tāva niddese dhamma-

vavatthānavāro saṅgahavāro suññatavāro ti tayo mahāvārā honti. Tesu dhammavavatthānavāro uddesa-niddesavasena dvidhā tūto.

Tesu uddesavārassa pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanā ti cattāro paricchedā. Tesu katame dhammā kusalā ti ayam pucchā nāma. Yasmiṃ samaye kāmāvacaram... pe... tasmīṃ samaye ti ayam samayaniddeso nāma.

178. Phasso hoti... pe... avikkhepo hoti ti ayam dhammuddeso nāma.

Ye vā pana tasmīṃ samaye aññe pi atthi paṭicca-samuppannā arūpino dhammā ime dhammā kusalā ti ayam appanā nāma.

179. Evaṃ catūhi paricchedehi tūtassa uddesavārassa yvāyam paṭhamo pucchāparicchedo tattha katame dhammā kusalā ti ayam kathetukamyatā pucchā. Pañcavidhā hi pucchā: Adiṭṭhajotanā pucchā, diṭṭhasaṃsandanā pucchā, vimaticchedanā pucchā, anumatipucchā, kathetukamyatā pucchā ti.

Tasam idam nānattaṃ: Katanū adiṭṭhajotanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti adiṭṭhaṃ atulitaṃ atṛitaṃ avibhūtaṃ vibhāvitaṃ. Tassa nānāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtatthāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayam adiṭṭhajotanā pucchā.

Katamā diṭṭhasaṃsandanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ nātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tṛitaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ. So taṃ aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayam diṭṭhasaṃsandanā pucchā.

Katamā vimaticchedanā pucchā? Pakatiyā saṃsaya-pakkhanto hoti vimatipakkhanto dvelhakajāto. Evaṃ nu kho na nu kho kin nu kho kathan nu kho ti so vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayam vimaticchedanā pucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatipañhaṃ pucchati: Taṃ kim maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā ti? Aniccaṃ bhante. Yaṃ paṇāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā ti? Dukkhaṃ

bhante. Yam pauñniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ? Etaṃ mama, eso'haṃ asmi, eso me attā ti? No h'etaṃ bhante. Ayaṃ anumati-pucchā.

Katamā kathetukamyatā pucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāpañhaṃ pucchati: Cattāro ' me bhikkhave satipaṭṭhānā, katame cattāro? Ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti.

180. Tattha Buddhānaṃ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānaṃ hi tisu addhāsu kiñci saṅkhatam addhāvimuttaṃ vā asaṅkhatam aditthaṃ ajotitaṃ atulitaṃ atiriṭṭam avihhūtaṃ avihhāvitaṃ nāma natthi. Tena tesam aditthajotanaṃ pucchā natthi. Yam pana Bhagavatā attano nāpene paṭividdham tassa aññena samaṇena vā hrāhmaṇena vā devena vā Mārena vā Brahmuna vā saddhim saṃsandanakiccaṃ natthi, ten' assa diṭṭhasaṃsandanā pucchā natthi. Yasmā paṇ' esa akuthapkaṭṭhi tiṇṇavicikiccho sabbadhammesu vigatasamśayo ten' assa vimaticchedanā pucchā natthi.

Itarā pana dve pucchā Bhagavato atthi.

Tāsu ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti veditabbā.

181. Tattha katame ti padena niddisitaḥhadhamme pucchati. Dhammā kusalā ti vacanamattena kiṃ katā kiṃ vā karonti ti na sakkā ñātum.

Katame ti vutte pana tesam puṭṭhabbhāvo paññāyati. Tena vuttaṃ katame ti padena niddisitaḥhadhamme pucchati ti. Dhammā kusalā ti padadvayena pucchāya puṭṭhadhamme dasseti, tesam attho hetthā pakāsito eva.

182. Kasmā paṇ' ettha mātikāyaṃ viya kusalā dhammā ti avatvā dhammā kusalā ti padānukkamo kato ti? Pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dipetvā pabhedavantadassanattamaṃ. Imasmiṃ hi Abhidhamme dhammā va desetabbā te ca kusalādihi bhedehi anekappabhedā. Tasmā dhammā yeva idha desetabbā nāyam volāradesanā te ca anekappabhedato desetabbā na dhammamattato. Pabhedato hi desanā ghanavinibbhogaṭṭhisambhidāññāpavahā hoti ti.

Kusalā dhammā ti evaṃ pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dipetvā idāni ye tena pabhedena desetabbā dhammā

te dassetuṃ ayaṃ katame dhammā kusalā ti padāuukkamo kato ti veditabbo.

Pabhedavantesu hi dassitesu pabhedo dassiyamāno yujjati suvīññeyyo ca hoti ti.

183. Idāni yasmiṃsamaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittan ti ettha samaye niddisi cittaṃ, citteua samayaṃ muni niyametvāna dipetuṃ dhamme tatthappabhedato. Yasmiṃsamaye kāmāvacarakusalaṃ cittan ti hi niddisauto Bhagavā samaye cittaṃ niddisi. Kimpkāraṇā? Tena samayanīyamiteua cittena pariyosāne. Tasmiṃ samayo ti evaṃ samayaṃ niyametvāna atthaṃ vijjāmāno pi samayanānatte yasmiṃsamaye cittaṃ hoti tasmiṃ yeva samaye phasso hoti vedanā hoti ti. Evaṃ tasmiṃ cittanīyamite samaye etesan ti ti samūhakkiccāraṇuapaghaṇavasena duranubodhappabhede phassavedanādayo dhamme bodhetuṃ ti attho.

Idāni yasmiṃsamaye ti ādisu ayaṃ anupubbavaṇṇanā. Yasmiṃ ti aniyauato bhūmuaniddeso samayo ti aniyamena nidditṭhaparidīpanaṃ ettāvatā aniyamato samayo nidditṭho hoti.

Tattha samayasaddo:

Samavāye khāṇe kāle samūhe hetuditṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

184. Tathā hi'ssa appeva nānua svo pi upasaṅkamēyyāma kūlāñ ca samayañ ca upādāyā ti evamādisu samavāye attho.

Eko va kho bhikkhave khāṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā ti ādisu khāṇe.

Uphasamayo parilāhasamayo ti ādisu kāle.

Mahāsamayo pavanasmīn ti ādisu samūhe.

Samayo pi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahoṣi. Bhagavā pi kho Sāvatthiyaṃ viharati, Bhagavā pi maṃ jānissati Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sūsane sikkhāya aparipūrākārī ti. Ayaṃ pi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahoṣi ti ādisu hetu.

Tena kho pana samayena uggahamāno paribbājako sa-

maṇa-Muṇḍikaputto samayappavāḍake tindukācīre ekasā-
lake Mallikāya ārāme paṭivasatī ti ādisu diṭṭhi.

Diṭṭhe dhamme ca yo attho yo c'attho samparāyiko
atthābhisamayā dhiro paṇḍito ti pavuccatī ti.

ādisu paṭilābho. Sammā mānābhisamayā antam akāsi
dukkhassā ti ādisu pahūnaṃ.

Dukkhassa pīḷanattṭho saṅkhatattṭho santāpaṭṭho vipari-
pāmattṭho abhisamayattṭho ti ādisu paṭivedho.

Evam anekesu samayesu

Samavāyo khaṇo kālo samūho hetu yeva ca
ete pañca pi viññeyyā samayā idha viññunā.

185. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalan ti imasmiṃ
hi kusalādhikāre tesu navasu samayesu ete samavāyādayo
pañca samayā paṇḍitena veditabbā.

Tesu paccayasāmaggi samavāyo khaṇo pana
eko vā navamo ñeyyo cakkāni caturo pi vā.

Yā hi esā sādharanaphalanipphāḍakattena saṅghitā pac-
cayānaṃ sāmaggi sā idha samavāyo ti nātabbā.

Eko ca kho bhikkhave khaṇo ca samavāyo ca brahma-
cariyavāsāyā ti evaṃ vutto pana navamo ca eko khaṇo ti
veditabbo.

186. Yāni vā paṇ'etāni cattār'innāni bhikkhave cakkāni
yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vat-
tatī ti ettha paṭirūpadesavāso sappurisūpassayo attasam-
māpapidhi apubbe ca katapuññatā ti cattāri cakkāni
vuttāni tāni vā ekajjhaṃ katvā okāsatṭhena khaṇo ti vedi-
tabbo ti.

Tāni ti kusaluppattiyā okāsaḥhūtāni. Evaṃ samavā-
yaṃ khaṇaṃ ca fiatvā itaresu taṃ taṃ upādāya paññatto
kālo vohāramattako puñjo phassādidhammānaṃ samūho
ti vibhāvito.

187. Cittakālo rūpakālo ti ādinā hi nayena dhammena
vā atito anāgato ti ādinā nayena dhammavuttiṃ vā bijakalo
aṅkurakālo ti ādinā nayena dhammapaṭipāṭiṃ vā uppā-

dakālo jarākālo ti ādinā nayena dhammalakkhaṇaṃ vā
vedīyanakālo sañjānanakālo ti ādinā nayena dhammakic-
caṃ vā nahānakālo pānakālo ti ādinā nayena sattakiccaṃ
vā gamanakālo ṭhānakālo ti ādinā nayena iriyāpathaṃ vā
pubbaṃphaṣāyaṇhūdivāratti ti ādinā nayena candimasuriyā-
dīparivattanaṃ vā aḍḍhamāso māso ti ādinā nayena alo-
rattādisaṅkātāṃ kālasamayāṃ vā ti evaṃ taṃ taṃ upā-
dāya pañūatto kālo nāma. So pañ'esa sabhāvato avijja-
nānattā paññattimattako evā ti veditabbo.

188. Yo pañ'esa phassaavedanādīnaṃ dhammānaṃ puñño
so idha samūho ti vibhāvito. Evaṃ kālasamūhe pi ñatvā
itaro pana. Hetū ti paccayo v'ettha tassa dvāravasena
vā anekabhāvo viññeyyo paccayānaṃ vasena vā.

Ettha hi paccayo va hetu nāma tassa dvārānaṃ vā pac-
cayānaṃ vā vasena anekabhāvo veditabbo.

189. Kathaṃ cakkhūdvārādisu uppañjamaññānaṃ cakkhu-
viññānādīnaṃ cakkhurūpaṇḍalokamaṇasikārādayo paccayā
mahāpakarape ca hetuṃ paccayo ārammaṇapaccayo ti ādinā
nayena catuvisati paccayā vuttā? Te ṭhapetvā vipākapa-
cayāṇi ca pacchājātapaccayāṇi ca sesā kusalaḍḍhanamānaṃ
paccayā honti yeva. Te sabbe pi idha hetū ti adhiṇṇetvā.
Evaṃ assa imiṇā dvāravaseṇa vā paccayavasena vā aneka-
bhāvo veditabbo.

Evaṃ ete samavāyādayo pañca atthā idha samayasā-
dena pariggahitā ti veditabbā.

190. Kasmā pana etesu pañcasu yaṃ kiñci ekaṃ apa-
riggahetvā sabbesaṃ pariggaho kato ti?

Te tena tassa tassa atthavisesassa dīpanato. Etesu hi
samavāyasaṅkhāto samayo anekahetuto vuttuṃ dīpeti tena
ekakāraṇavādo paṭisedhito hoti. Samavāyo ca nāma sā-
dhāraṇaphalaṇipphādane aññamaññāpekkho hoti. Tasmā
eko kattā nāma natthi ti imam pi atthaṃ dīpeti.

Sabhāvena hi kārake asati kāraṇantarāpekkhā ayuttā ti.
Evaṃ ekassa kassaci kārakassu abhāvadīpanena sayana-
kataṃ sukhaṃ dukkhaṃ ti ādi paṭisedhitaṃ hoti.

Tattha siyā yaṃ vuttaṃ: anekahetuto vuttuṃ dīpeti ti
taṃ na yuttaṃ.

Kimkāraṇa? Asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ sāmaggiyaṃ pi ahetnabhāvāpattito. Na hi ekasmiṃ andhe daṭṭhum asakkonto andhasataṃ passati ti no na yuttam. Sādhāraṇaphalanipphādakattena hi tītaḥhāvo sāmaggi na anekesaṃ samodhānamattaṃ na ca andhānaṃ dassanaṃ nāma sādharmaṇaphalaṃ. Kasmā? Andhasate pi tassa ahhāvato¹ cakkhādīnaṃ pana taṃ sādharmaṇaphalaṃ. Tesuṃ bhāve bhāvato asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ pi ca sāmaggiyaṃ hetu-bhāvo siddho svāyaṃ asāmaggiyaṃ phalābhāvena sāmaggiyaṃ c'assa bhāvena hhāvo veditabbo.

191. Cakkhādīnaṃ hi vekalle cakkhuvīññāpādīnaṃ ahhāvo avekalle ca bhāvo paccakkhasiddho lokassū ti, ayaṃ tāva samavāyasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo paṇ'esa aṭṭhaḥhi akkhaṇḍeḥhi parivattito navamo khaṇo patirūpadesavāsūdiko ca catucakkhasaṅkhāto okāsaṭṭhena khaṇo vutto so manussattabuddhuppādasammādiṭṭhiādikaṃ khaṇasāmaggiṃ vinū natthi. Manussattādīnaṃ ca kāṇḍakacchopamādīhi dullabhahhāvo iti khaṇassa dullahhattū suṭṭhutarāṃ khaṇāyattaṃ lokuttaradhammānaṃ upakārabhūtaṃ kusalaṃ dullabhaṃ eva. Evam etesu khaṇasaṅkhāto samayo kusaluppattiyā dullabhahhāvaṃ dīpeti.

Evam dīpentena vā'kena adbhigatakhaṇānaṃ khaṇāyattass'eva tassa kusalassa ananuttāhānaṃ moghaṃ khaṇaṃ kurumānānaṃ pamādevihāro paṭisedhito hoti. Ayaṃ khaṇasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo paṇ'etassa kusalacittassa pavattikālo nāma so atiparitto sā c'assa atiparittatā. Yathā ca hhikkhave tassa purisassa javo yathā ca candimasuriyānaṃ javo yathā ca Yāmadevatā candimasuriyānaṃ purato dhāvanti tasmaṃ devatānaṃ javo tato sīghatarāṃ āyusaṅkhārā khīyanti ti imassa suttassa aṭṭhakathāvasena veditahhā.

192. Tatra hi rūpajivitindriyassa tāva parittako kālo vutto. Yāva paṇ'uppannaṃ rūpaṃ tiṭṭhati tāva soḷassa cittāni uppañjivā hhijjanti. Iti tesu kalaparittatāya

¹ andhasate satam pi tassa dassanābhāvato M.

upamā pi natthi. Ten' evāha; yāvañ cīdam bhikkhave upamā pi na sukarā tava lahuparivattam cittan ti. Evam etesu kālasaṅkhāto samayo kusalacittappavattikālassa atiparittatam dīpeti. Evam dīpentena cānena atiparittakālatāya vijjutobhāsena^{*} muttāvutānam viya duppaṭivijjham idam cittam. Tasmā etassa paṭivedhe mahāussāho ca ādaro ca kattabbo ti ovādo dinno hoti. Ayam kālasaṅkhātena samayena attho dīpito.

193. Samūhasaṅkhāto pana samayo anekesaṃ saḥupattim dīpeti. Phassādīnaṃ hi dhammānaṃ puñjo samūho ti vutto, tasmiñ ca uppajjamānaṃ cittaṃ saha teli dhammehi uppajjati ti anekesaṃ saḥupattim dīpitā. Evam dīpentena cānena ekass'eva dhammassa uppattim paṭisedhita hoti. Ayam samūhasaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

Hetusaṅkhāto pana samayo pariyattavuttitaṃ dīpeti. Yasmiṃ samaye ti hi padasā yasmā yamhi hetumhi sati uppannaṃ hoti ti ayam attho, tasmā hetumhi sati pavuttito pariyattavuttitā dīpitā. Evam dīpentena cānena dhammānaṃ savaśavattitābhimāno paṭisedhito hoti, ayam hetusaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

194. Tattha yasmiṃ samaye ti kālasaṅkhātassa samayassa vasena yasmiṃ kāle ti attho. Samūhasaṅkhātassa yasmiṃ samūhe ti. Khaṇasamavāyahetu saṅkhātānaṃ yasmiṃ khaṇe sati yāya sāmaggīyā sati yamhi hetumhi sati kāmāvacaraṃ kusalāṃ cittaṃ uppannaṃ hoti tasmiṃ yeva sati phassādayo pi ayam attho vedittabbo. Adhikāraṇaṃ hi kālasaṅkhāto samūhasaṅkhāto samayo tattha vutta-dhammānaṃ ti adhikāraṇavaseṇ' ettha bhummaṃ.

Khaṇasamavāyāhetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhiyati ti bhāvena bhāvalakkhaṇavaseṇ' ettha bhummaṃ.

Kāmāvacaraṇaṃ ti katame dhammā kāmāvacarā heṭṭhato Avicinirayaṃ uparito parinimmitavasavattipariyantaṃ katvā ti ādinā nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannaṃ tatr'āyaṃ vacanattbo.

* vijjunobhāsena C.G.; vijjulatobhāsena M.

195. Uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo va, vatthukāmo tebhūmakavattāṃ, kilesakāmo c'ettha kāmēti ti kāmō, itaro kāmīyati ti kāmō. Yasmiṃ pana padese duvidho p'eso kāmō sampattapavattivasena¹ avacarati yo catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channaṃ ca deva lokānaṃ vasena ekādasavidho padeso, kāmō ettha avacarati ti kāmāvacaro.

Sasatthāvacaro viya. Yathā hi yasmiṃ padese sasatthā purisā avacaranti so vijjamañnesu pi aññesu dipadacatup-padesu avacarantesu tesam abhilaṅkhitattā sasatthāvacaro tveva vuccati, evaṃ vijjamañnesu pi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu tesam abhilaṅkhitattā ayaṃ padeso kāmāvacaro tveva vuccati.

196. Svāyaṃ yathārūpaṃ bhavo rūpaṃ evaṃ uttara-padalopaṃ katvā kāmō tveva vuccati.

Evaṃ idaṃ cittaṃ iṃasmim ekādasapadesasaṅkhāte kāmē avacarati ti kāmāvacaraṃ. Kiñcā pi hi etaṃ rūpaṃ rūpabhavesu pi avacarati yathā pana saṅgāme avacaranato saṅgāmāvacaro ti luddhanāmo nāgo nagare caranto pi saṅgāmāvacaro tveva vuccati.

197. Thalajalacarā ca pāpino athalo ajale tthitā pi thalacarā jalacarā tveva vuccanti. Evaṃ idaṃ aññattha avacarantam pi kāmāvacaram evā ti veditabhaṃ.

Ārammaṅkaraṇavasena vā ettha kāmō avacarati ti pi kāmāvacaraṃ, kāmam c'esa rūpārūpāvacaresu pi avacarati. Yathā pana vadati ti² vaccho, mahiyaṃ seti ti mahiso ti vuttena. Yattakā vadanti³ mahiyaṃ vā senti sabbesaṃ taṃ nāmaṃ hoti. Evamsampadam idaṃ veditabhaṃ.

Api ca kāmā bhavaṣaṅkhāte kāmē patisandhim avacāreti ti kāmāvacaraṃ.

198. Kusalāu ti kucchitānaṃ salanādīhi atthehi kusalāṃ.

Api ca ārogyatthēna anavajjatthēna kosallasanbhūtatthēna ca kusalāṃ.

Yath' eva hi kacci nu bhoṭo kusalan ti rūpakāye anātura-tāya agelaññēna nivyādhitāya ārogyatthēna kusalāṃ vuttaṃ evaṃ arūpadhamme pi kilesātura-tāya kilesagelaññassa

¹ Sampatta, om. M.

² ravati ti M.

³ ravanti M.

kilesavyādhino ahhāvena ārogyatthena kusalam ti veditabham.

Kilesavajjassa pana kilesadosassa kilesadurathassa ca ahhāvā anavajjatthena kusalam.

199. Kosallam vuccati paññā kosallato sambhūtattā kosallasambhūtattthena kusalam. Nāpasampayuttam tava evam hotu nānavippayuttam. Kathaṃ ti tam pi rūlhisaddena kusalam eva? Yathā hi tālapannehi akatvā kilāñjādisi katham tam sarikkhattā rūlhisaddena tālavantaṃ tveva vuccati. Evam nānavippayuttam pi kusalam tveva veditabham.

Nippariyāyena pana nāpasampayuttam ārogyattheṇu anavajjatthena kosallasambhūtattthēnā ti tividhena pi kusalam ti nāmam lahhati nānavippayuttam dutthē'eva.

200. Iti yaṃ ca jātakapariyāyena yaṃ ca Bāhitikasuttapariyāyena yaṃ ca Abhidhammapariyāyena kusalam katham sayantaṃ tihi pi atthehi imasmiṃ citte lahhati ti.

Tad etaṃ lakkaṇādivasena anavajjasukhavipālakkhanam akusalavidhāṇasanasanam vādānapaccupatthānam youiso mānasikārapadatthānam sāvajjapatipakkhattā vā anavajjalakkhaṇam eva kusalam vādānabhāvarasam itthavipākappaccupatthānam yathāvuttapadatthānam eva lakkaṇādīsu hi.

Tesaṃ tesaṃ dhammānam sahhāvo vā sāmānīyam vā lakkaṇam nāma.

201 Kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma, upatthānakāro vā phalaṃ vā paccupatthānam nāma, āsannakāraṇaṃ padatthānam nāma. Iti yattha lakkaṇādini vakkhāma tattha tattha iminā va nayena tesaṃ nānattam veditabham.

Cittam ti ārammaṇam. Cinteti ti cittam vijānāti ti attho. Yasmiṃ vā cittam ti sabbacittasādhāraṇo esa saddo tasmā yad ettha lokiyakusalakusalamahākiriya-cittam tam javana-vithivasena attano santānam cinoti ti cittam.

Vipākam kammakilesesū cittam ti cittam.

Api ca sabbam pi yathānūrūpato cittatāya cittam cittakaratāya cittam ti evam p' ettha attho veditabbo.

202. Tattha yasmiṃ aññad eva sarāgaṃ cittam aññam

sadosaṃ aññaṃ samohaṃ aññaṃ kāmāvacaraṃ aññaṃ rūpāvacarādibhedāṃ aññaṃ rūpārammaṇaṃ aññaṃ saddādiārammaṇaṃ rūpārammaṇesu pi aññaṃ nīlārammaṇaṃ¹ saddārammaṇādisu es'eva nayo.

Sabbesu cā pi tesu aññaṃ hīnaṃ aññaṃ majjhimaṃ aññaṃ paṇitaṃ. Hīnādisu pi aññaṃ chandādhīpatheyyaṃ aññaṃ viriyacittavimāṇasādhīpateyyaṃ. Tasmā² 'ssa imesam payuttabhūmiārammaṇahīnamajjhīnapaṇītādhīpatīnaṃ vasena cittatā veditabhā.

203. Kāmañ c'ettha ekam evaṃ cittaṃ na hoti cittaṇaṃ pana antogadhattā etesu yaṃ kiñci ekam pi cittatāya cittaṃ pi vattum vaṭṭati. Evaṃ tāva cittatāya cittaṃ. Kathaṃ? Cittakaraṇatāyā ti. Lokasmim hi cittakammato uttarim aññaṃ cittaṃ nāma natthi. Kasmim pi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittaṃ eva hoti? Tam karontānaṃ citta-kāraṇaṃ evaṃvidhāni ettha rūpāni kātabhāni ti cittasaññā uppajjati. Cittāya saññāya lekhāya gahaṇaṇajapaṇuj-jotaṇavattanādinipphādikā cittakiriyaṃ uppajjanti tato caraṇasaṅkhāte citte aññataraṃ vicittarūpaṃ nippajjati tato imassa rūpassa upari idaṃ hotu heṭṭhā idaṃ hotu ubhayapassā idan ti cintetvā yathācintitena kamena sesa-cittarūpanipphādanam hoti. Evaṃ yaṃ kiñci loke vicittaṃ sippajātam sabban tam citten' eva kayirati, evam imāya karaṇavicittatāya tassa tassa cittassa nipphādaṃ cittaṃ pi tath' eva cittaṃ hoti. Yathā cintitassa vā anavasesassa anippajjanato tato pi cittaṃ eva cittataraṃ.

204. Tenāha Bhagavā: diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃ nāma cittaṃ ti? Evaṃ bhante. Tam pi kho bhikkhave caraṇaṃ cittaṃ citten' eva cintitam. Tena pi kho bhikkhave caraṇena cittena cittaṃ yeva cittataran ti. Tathā yad etaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kammalingasaññāvohārādibhedāṃ ajjhattikaṃ cittaṃ tam pi cittakataṃ eva kāyakammādibhedāṃ dānasīlahimsā-theyyādinayappavattaṃ³ kusalākusalakāmaṃ cittaṇipphāditaṃ kammanānattaṃ kammanānattena ca tūsu tūsu

¹ M. inserts aññaṃ pi ādiramūvaṇaṃ.

² himsāsādhēyyādinay naya° M.

gatisu hatthapādaudaragivūmukhādīsaṇṭhānabhinnaṃ lī-
 ganānattaṃ līganānattato yathā gahitasanṭhānavasena
 ayam itthi ayam puriso ti uppajjamānāya saññāya saññā-
 nānattaṃ saññānānattato saññānurūpena itthi ti vā puriso
 ti vā ti voharantūnaṃ vohāranānattaṃ. Vohāranānattava-
 sena pana yasmā itthi bhavissāmi puriso bhavissāmi khat-
 tiyo bhavissāmi brāhmaṇo bhavissāmi ti evaṃ tassa tassa
 attabhāvassa janakaṃ kammaṃ kariyati, tasmā vohāranā-
 nattato ca paṇ' etaṃ kammanānattaṃ. Yathā patthitaṃ
 bhavaṃ nibbattentaṃ yasmā gativasena nibbatteti tasmā
 kammanānattato gatinānattaṃ kammanānatten' eva ca
 tesāṃ tesāṃ sattānaṃ tassā tassā gatiyā uccanicāditā
 tasmiṃ tasmiṃ attabhāve suvaṇṇadubbhāṇādītā lābhālā-
 bhādītā ca paññāyati. Tasmā saḥham etaṃ devamanu-
 sanirayatiracchānahhedāsu gatisu duggatisu kammalingu-
 saññāvohārādīhheḍaṃ añjhattikaṃ cittaṃ tan ti vedita-
 baṇṇaṃ.

Svāyam attho imassa saṅgītiṃ anūrūhassa suttassa
 vasena veditaḥho.

205. Vuttaṃ h' etaṃ: kammanānattaputhuttapabhedava-
 vatthānavasena līganānattaputhuttapabhedavavattānaṃ
 bhavati, līganānattaputhuttapabhedavavattānavaseva
 saññānānattaputhuttapabhedavavattānaṃ bhavati, sañ-
 ñānānattaputhuttapabhedavavattānavasena vohāranā-
 nattaputhuttapabhedavavattānaṃ bhavati, vohāranānatta-
 puthuttapabhedavavattānavasena kammanānattaputhut-
 tapabhedavavattānaṃ bhavati.

Kammanānākarapaṇaṃ paṭicca sattānaṃ gatiyā nānū-
 karanāṃ paññāyati, apadā dipadā catuppadā bahuppadā
 rūpino arūpino saññino asaññino nevasaññīnāsaññino kam-
 manānākarapaṇaṃ paṭicca sattānaṃ uppattiyā nānūkarapaṇaṃ
 paññāyati, uccanicatā hinapaṇitā sugataduggatā kam-
 manānākarapaṇaṃ paṭicca sattānaṃ attabhāve nānūkarapaṇaṃ
 paññāyati, suvaṇṇadubbhāṇatā sujātadujjātā susaṇṭhita-
 dussaṇṭhitā kammanānākarapaṇaṃ paṭicca sattānaṃ loka-
 dhamme nānūkarapaṇaṃ paññāyati lābhālābhe yasāyase
 nindāpasamse sukhadukkhe ti.

206. Aparāṃ pi vuttaṃ:

Kammato līngato c'eva līngasaññā pavattare
saññāto bhedaṃ gacchanti itthāyaṃ puriso ti vā.

Kammanā vattati loko kammanā vattati pajā
kammanihandhanā sattā rathassāpīva jāyato.*

Kammena kittiṃ labhati pasamsaṃ
kammena jāniṃ ca vadhaṃ ca bandhanaṃ
kammassa nānākarapaṃ viditvā
tasmā vade natthi kamman ti loka.

Kammassakā* mānava sattā kammadāyādā kamma-
yoni kammabandhū kammaapaṭisaraṇā kammaṃ satte
vibhajati yad imaṃ hinappanitatāyā ti, evaṃ imāya kara-
ṇacittatāya pi cittassa cittatā veditabbā. Sakhāni pi hi
etāni vicittāni citten' eva katāni.

207. Aladdhokūsaṃ pana cittassa yaṃ vā pana avasesa-
paccayavikalapaṃ tassa ekaccaṃ cittaṃ karaṇahhāvato yad
etaṃ cittaṃ kataṃ ajjhattikaṃ cittaṃ vuttaṃ tato pi
cittam eva cittatarapaṃ. Tenāha Bhagavā: nūhaṃ bhikkhave
aññaṃ ekanikāyaṃ pi samanupassāmi evaṃcittaṃ yatha-
yidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāpā, teli pi kho bhikkhave
tiracchānagatehi pāpehi cittaṃ yeva cittatarapaṃ ti.

208. Uppannaṃ hoti ti ettha vattamāṇaṃ bhūtāpaga-
tokāśakatabhūmiladdhavasena uppannaṃ nāma anekappa-
hedaṃ. tattha sabbam pi uppādajarābhaṅgasamaṅgisaṅk-
hātaṃ vattamānuppannaṃ nāma.

Ārammaṇasaṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpaga-
tasaṅkhātaṃ kusalākusalapaṃ uppādāditayam anuppatvā
niruddhaṃ bhūtāpagaṭasaṅkhātaṃ sesasaṅkhātaṃ ca
bhūtāpagaṭuppannaṃ nāma. Yāni'ssa tāni pubhekataṃ
kammaṃ ti evaṃ ādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atitam
pi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭihānitvā attano vipākass'
okāsaṃ katvā tthitattā tathā katokāsaṃ ca vipākaṃ anup-
pannaṃ pi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajja-
nato okāśakatuppannaṃ nāma.

* Suttanipāta 654.

* Milindapañha p. 65.

Tāsu tāsu bhūmisu asamūhatam akusalam bhūmiladdhuppannan nāma.

Ettba ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattam vedi-
tabbam.

209. Bhūmi ti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañca khandhā, bhūmiladdhan nāma tesu khandhesu uppatti raḥam kilesajātam, tena hi sū bhūmi laddhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhan ti vuccati. Evam etesu catūsu uppannesu idha vattamānuppannam adhippetam.

Tatrāyam vacanatto pubbantato uddham uppādā ti abhi-
mukham pannaṇ ti uppannam. Uppannasaddo pañesa
atīte paṭiladdhasamuṭṭhite avikkhamblūte asamucchinne
khaṇattayagate ti anekesu atthesu dissati. Ayam hi tena
kho pana bhikkhave samayena Kakusandho Bhagavā ara-
ham sammāsambuddho loke uppanno ti ettba atīte āgato.

Āyasmato Ānandassa atirekacivarāṇ uppannam hoti ti
ettba paṭiladdhe.

Seyyathā pi bhikkhave uppannam mahāmegham tamena
mahāvāto antarā yeva autaradhāpeti ti ettha samuṭṭhite.

Uppannam gamiyacittam duppaṭivinodaniyam uppan-
nuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhā-
peti ti ettha avikkhamblite.

Ariyam atthaṅgikam maggam bhāvento bahulikaronto
uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antarā
yeva antaradhāpeti ti ettha asamucchinne.

210. Uppajjamānam uppannan ti? āmantā ti ettha
khaṇattayagate. Svāyam idhā pi khaṇattayagate va daṭṭha-
bbo.

Kasmā uppannam hoti ti? ettha khaṇattayagatan boti,
vattamānam hoti, paccuppannam hoti ti ayam saṅkhe-
pattho. Cittam uppannam hoti ti c'otam desanāsisam eva
na pana cittam ekakam eva uppajjati. Tasmā yathā rājā
āgato ti vutte na parisam pahāya ekako va āgato rājā pari-
sāya pana saddhim yeva āgato ti paññāyati. Evam idam
pi paro paññāsakusaladhammebi saddhim yeva uppannan
ti veditabbam. Pubbaṅgamatthena pana cittam uppannam
boti ti. Evam vuttam lokiyadhammam hi patvā cittam
jetṭhakam cittam dhuram cittam pubbaṅgamam hoti.

211. Lokuttaram dhammam patvā paññā jeṭṭhikā paññā dhurā paññā pubbaṅgamā. Ten' eva Bhagavā vinayapariyāyam patvā pañham puccbanto kimpbasso si kimpvedano kimsañño kimpcetano si ti apucchitvā 'kimpcitto tvam bhikkhū ti' cittam eva dburam katvā puccbati. 'Atheyya-citto aham Bhagavā ti' ca vutte 'anāpatti, bhikkhave, atheyyapbassassā ti' ādini avatvā 'anāpatti bhikkhu atheyyacittassā ti' vadati. Na kevalaṃ ca vinayapariyāyam aññam pi lokiyadesanam desento cittam eva dhuram katvā deseti.

Yatbāha: ye keci bhikkhave dhammā akusalā akusala-bhāgiyā akusalapakkhiyā sabbe te manopnbbaṅgamā, mano tesam dhammānaṃ paṭhamam uppajjati.

Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.
Manasā ce padutṭhena bhāsati vā karoti vā
Tato naṃ dukkham anveti cakkam va vahato padaṃ.
Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.
Manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā
Tato naṃ sukham anveti chāyā va anapāyini.^{*}
Cittena nīyati loko cittena parikassati
Cittassa ekadhammassa sabbe'va ca samanvagā.

212. Cittasaṅkilesā bhikkhave sattā saṅkilissanti, citta-vodānā visujjhanti, pabbassaram idam bhikkhave cittaṃ taṃ ca kbo āgantukebi upakkilesebi upakkiliṭṭham.

Citte gahapati arakkhite kāyakammam pi arakkhitam boti, vacikammam pi arakkhitam hoti, manokammam pi arakkhitam hoti.

Citte gahapati rakkhite . . . pe . . . citte gahapati vyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avassute . . . pe . . . citte gahapati anavassute kāyakammam pi anavassutam boti, vacikammam pi anavassutam hoti, manokammam pi anavassutam hoti ti. Evaṃ lokiyadhammam patvā cittaṃ jeṭṭhakam hoti, cittaṃ dburam hoti, cittaṃ pubbaṅgamam boti ti veditabbam.

213. Imesu pana suttesu ekam vā dve vā agahetvā
suttānurakkhanattbāya sabbāni pi gahitāni ti veditabbāni.

Lokuttaradhammaṃ pucchanto pana katarapaṃ pbassaṃ
adhigato 'si katarapaṃ vedanaṃ katarapaṃ saññaṃ katarapaṃ
cetanapaṃ katarapaṃ cittaṃ ti apucchitvā katarapaṃ paññaṃ
tvaṃ bhikkhu adhigato si kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ
udāhu dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ maggapaññaṃ adhigato
si ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā pucchati.

Paññuttarā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti.

214. Paññā pana kimatthiyā? paññāvato bhikkhave ariya-
sāvakassa tadanvayā saddhā saṅghāti, tadanvayaṃ viriyaṃ
saṅghāti, tadanvayā sati saṅghāti, tadanvayo samādhi
saṅghāti ti.

Evam ādini paṇ' ettha suttāni daṭṭhabbāni ti. Iti lokut-
taradhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā hoti, paññā dhurā,
paññā pubbaṅgamā ti veditabbā.

Ayaṃ pana lokiyadesanā.

Tasmā cittaṃ dhuraṃ katvā desento cittaṃ uppannaṃ
boti ti āha.

215. Somanassasahagataṃ ti sātamadhuravedayitasā-
khātena somanassena saba ekuppādādhāvaṅgataṃ. Ayaṃ
pana saḥgatasaddo tabbbāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe
saṃsaṅghe ti imesu atthesu dissati.

Tattba 'yāyaṃ taṇhā ponobbavikā nandirūgasabagatā'
ti tabbbāve veditabbā nandirūgabbūtā ti attho.

'Yāyaṃ bhikkhave vimaṃsā kosajjasahagatā kosajja-
sampayuttā' ti vokiṇṇe veditabbā. Antarantarā uppajja-
mānena kosajjena vokiṇṇā ti ayam ettha attho.

'Atṭhikasāññaṃ saḥgataṃ satisambojjaṅgaṃ bhāveti' ti
nissaye veditabbo. Atṭhikasāññaṃ nissaya atṭhikasāññaṃ
bhāvetvā paṭiladdhaṃ ti attho.

'Lābhi hoti ti rūpasabagatānaṃ vā samāpattiṇaṃ
arūpasabagatānaṃ vā' ti ārammaṇe. Rūpārūparammaṇaṃ ti
attho.

216. Idam sukhaṃ imāya pītiyā sabagataṃ hoti saba-

jātaṃ sampayuttaṃ ti. Samsatṭhe imasmim pi pade ayam eva attho adhippeto, somanassasamsatṭhaṃ hi idha somanassasahagatan ti vuttaṃ, samsatṭhasaddo c'esa sadise avassute cittasanthave sahaajātesu bahusu atthesu dissati.

Ayam hi 'kise thūle vivaḷḷetvā samsatṭhā yojitā layā ti' ettha sadise āgato.

'Samsatṭhā ca ayye tumhe viharathā ti' avassute.

'Gihhi samsatṭho viharati ti' cittasanthave. Idam sukhaṃ imāya pītiyā sahaḡatanu hoti sahaḡatam saṃsatṭhasampayuttaṃ ti sahaḡate idhā pi sahaḡate adhippeto.

Tattha sahaḡatanu sahaḡatam asesu-asampayuttaṃ nāma natthi. Sahaḡatam pana saṃsatṭhasampayuttaṃ hoti pi na hoti pi, rūpārūpadhammesu hi ekato jātesu rūpanu arūpena sahaḡatanu hoti na saṃsatṭhaṃ na sampayuttaṃ tathā arūpam rūpena rūpam ca rūpena arūpam paṇa arūpena saddhiṃ niyamato sahaḡatanu sahaḡatam saṃsatṭhaṃ sampayuttaṃ eva hoti ti tam sandhāya vuttaṃ somanassasahagatan ti.

Nāṇasampayuttaṃ ti nāṇena sampayuttaṃ samam ekuppādādikakārehi yuttaṃ ti attho.

Yam pan' ettha vattabbam siyā tam mātikāvaṇṇanāya vedanattike vuttanayam eva.

Tasmā ekuppādā ekanirodhā ekavattukā ekārammaṇā ti iminā lakkhaṇena tam sampayuttaṃ ti veditabbam.

217. Ukkatṭhaniddeso c'esa āruppe pana viṇā pi ekavattukabhāvaṃ sampayogo labhhati. Ettāvataṃ kim kathitaṃ? Kāmāvacarakusalesu somanassasahagatan tihetukam nāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikasampayuttaṃ asaṅkhārikamahācittaṃ kathitaṃ. Katame dhammā kusalā ti hi aniyāmitapnechāya catubbhūmakam kusalam gahitaṃ kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti ti vacanena tehbhūmakakusalam pariccattam atṭhavidham kāmāvacarakusalam eva gahitaṃ. Somanassasahagatan ti vacanena tato catubbidham upekhasahagatanu paricajitvā catubbidham somanassasahagatanu eva gahitaṃ, nāṇasampayuttaṃ ti vacanena tato duvidham nāṇavippayuttaṃ

pariccajitrā dve āpasampayuttān' eva gahitāni, asaṅkhāriyabhāvo pana pāliyaṃ anābhaṭṭhatāya yeva na gahito, kiñcāpi na gahito parato pana asaṅkhārenā ti vacanato idha asaṅkhārenā ti avutte pi asaṅkhārahāvo veditaḥbo.

Sammāsambuddho hi ādito vā idaṃ mahācittaṃ bhāvetvā dassetuṃ niyametvā ca imaṃ desanaṃ ārahi ti evaṃ ettha sannitṭhānaṃ katan ti veditaḥbaṃ.

218. Idāni taṃ eva cittaṃ ārammaṇato dassetuṃ rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha. Bhagavā hi arūpadhammaṃ dassento vatthunā vā dasseti ārammaṇena vā vatthārammaṇehi vā sarasabhāvena vā.

219. Cakkhusamphasso . . . pe . . . manosaṃphasso ca cakkhusamphassajā vedanā . . . pe . . . manosaṃphassajā vedanā cakkhuvīññānaṃ . . . pe . . . manovīññānaṃ ti ādisu hi vatthunā arūpadhammā dassitā. Rūpassaṇṇā . . . pe . . . dhammasaṇṇā rūpasāñcetanā . . . pe . . . dhammasañcetanā ti ādisu ārammaṇena cakkhuṃ ca paṭicca rūpe ca uppajjāti cakkhuvīññānaṃ, tippaṃ saṅgati phasso . . . pe . . . manāṃ ca paṭicca dhamme ca uppajjāti manovīññānaṃ, tippaṃ saṅgati phasso ti ādisu vatthārammaṇehi avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā saṅkhārapaccayā viññānaṃ ti ādisu sarasabhāvena arūpadhammā dassitā. Imasmiṃ pana tṭhāne ārammaṇena dassento rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha.

220. Tattha catusamutṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ rūpaṃ eva rūpārammaṇaṃ, dvīsamutṭhāno atitānāgatapaccuppanno saddo va saddārammaṇaṃ, catusamutṭhāno atitānāgatapaccuppanno gandho va gandhārammaṇaṃ, catusamutṭhāno atitānāgatapaccuppanno raso va rasārammaṇaṃ, catusamutṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ phoṭṭhabbaṃ eva phoṭṭhabbārammaṇaṃ.

Ekasamutṭhānā tisamutṭhānā catusamutṭhānā kutoci samutṭhitā atitānāgatapaccuppannā c'eva tathā na vattaḥbā ca vuttavasesā cittagocarasaṅkhātā dhammā yeva dhammārammaṇaṃ.

Ye pana auṇpāthagatā rūpādayo pi dhammārammaṇaṃ icceva vadanti te iminā suttena paṭikkhipitabhā.

221. Vuttaṃ h'etaṃ: imesaṃ kho āvuso pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ manopāṭisarānaṃ mano ca tesam gocaravisayaṃ paccanubhoti ti. Etesaṃ hi rūpārammaṇādīni gocaravisayo nāma tāni manena paccanubhaviyamānāni pi rūpārammaṇādīni yevā ti ayam attho siddho hoti. Dibhacakkhuñāpādīnaṃ ca rūpādīrammaṇattā pi ayam attho siddho yeva hoti.

222. Anāpāthagatān' eva hi rūpārammaṇādīni dibhacakkhūnādīnaṃ ārammaṇāni na ca tāni dhammārammaṇāni bhavanti ti vuttanāyen' eva ārammaṇavavatthānaṃ vedittabbaṃ.

Tattha ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu āpāthaṃ āgacchati. Rūpārammaṇaṃ hi dibhacakkhuppasādaṃ ghaṭṭetvā taṃ khaṇaṃ yeva manodvāre āpāthaṃ āgacchati bhavaṅgacalauassa paccayo hoti ti attho.

Saddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇesu pi es' eva nayo.

Yathā hi sakuna ākāseṇa āgantvā rukkhagge nītyamāno va rukkhasākhāni ghaṭṭeti chāyā c'assa paṭhaviyaṃ paṭihaṇṇati sākhaḡhaṭṭanaṃ cchāyāpharaṇāni apubbam acariṃmaṃ ekakkhaṇe yeva bhavanti evaṃ paccuppannarūpādīhi cakkhupasādādighaṭṭanaṃ ca bhavaṅgacalanasamatthatīya manodvāre āpāthagamanaṃ ca apubbam acariṃmaṃ ekakkhaṇe yeva hoti. Tato bhavaṅgaṃ vicchinditvā cakkhūdvārādisu uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ voṭṭhapanapariyoṣānānaṃ auantarā tesam ārammaṇānaṃ aññatarasmiṃ idaṃ mahācittaṃ uppajjati suddhamanodvāre pana pasādaḡhaṭṭanakiccaṃ natthi.

Pakatiyā ditṭhasutaghāyitasāyitapuṭṭhavasen' eva etāni āraumaṇāni āpāthaṃ āgacchanti.

223. Kathaṃ idh'ekacco katasudhākammaṃ haritālamanosilādivaṇṇavicittaṃ paggaḡhitanaṇappakāraṃ dhajapaṭākāṃ mālādāmaṇuuddhaṃ dipamālāparikkhittaṃ atimano-ramāya siriyā virocamaṇaṃ aluṃkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ padakkhiṇaṃ katvā soḡasaṃ pādapiṭṭhikāsu pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ paggayha olokento buddhāraṃ-

maṇaṃ pītiṃ gahetvā tiṭṭhati? Tassa evaṃ cetiyaṃ pas-
sitvā¹ buddhārammaṇaṃ pītiṃ nibhattetvā aparabhāge
yattha katthaci gatassa rattitiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa
āvajjamānassa alamkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ eakkhu-
dvāre āpāthaṃ āgatasadisam eva hoti, padakkhiṇaṃ katvā
cetiyaṃ vandanakālo viya hoti. Evaṃ tāva diṭṭhavasena
rūpārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, madhureṇa pana
sareṇa dhammakathikassa vā dhammaṃ kathentassa sara-
bhāpakassa vā sareuā bhaṇantassa saddaṃ sutvā apara-
bhāge yattha katthaci nisiditvā āvajjamānassa dhamma-
kathā vā sarabhaññaṃ vā sotadvāre āpāthaṃ āgataṃ viya
hoti sādhu-kāraṃ datvā sumanākālo viya hoti, evaṃ sutava-
sena saddārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati. Sugandhaṃ
pana gandhaṃ vā mālaṃ vā labhitvā āsane vā cetiye vā
gandhārammaṇena citteuā pūjaṃ katvā aparabhāge yattha
katthaci nisiditvā āvajjamānassa taṃ gandhārammaṇaṃ
ghāṇadvāre āpāthagataṃ viya hoti pūjākāraṇakālo viya hoti,
evaṃ ghāyitavasena gandhārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati.
Paṇitaṃ pana khādanīyaṃ bhojanīyaṃ vā sabrahmacārihi
saddhiṃ samvibhajitvā paribhuñjitvā aparabhāge yattha
katthaci kudrāsakādibhojanaṃ labhitvā asukakāle paṇita-
bhojanīyaṃ sabrahmacārihi saddhiṃ samvibhajitvā pari-
bhuttaṃ ti āvajjamānassa taṃ rasārammaṇaṃ jivhadvāre
āpāthagataṃ viya hoti, paribhuñjanakālo viya hoti. Evaṃ
sāyitavasena rasārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, mudukaṃ
pana sukhasaṃphassaṃ mañcapīṭhaṃ vā attharaṇapāpura-
ṇaṃ vā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci dukkha-
seyyaṃ kappetvā ‘asukakāle me mudukaṃ mañcapīṭhaṃ
paribhuttaṃ’ ti āvajjamānassa taṃ phoṭṭhabhārammaṇaṃ
kāyadvāre āpāthagataṃ viya hoti, sukhasaṃphassaṃ vedi-
yanakālo viya hoti. Evaṃ puṭṭhavaseuā phoṭṭhabhāra-
maṇaṃ pāpuraṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, evaṃ suddhama-
nodvāre pasādaghaṭṭanakkiccaṃ natthi.

Pakatiyā diṭṭhasutaghāyitasāyitaputṭhavasea’eva etāni
ārammaṇāni āpāthaṃ āgacchanti ti veditabbāni.

224. Idāni pakatiyā diṭṭhādinaṃ vasena āpāthagamane

¹ pasiditvā, M.

ayam aparo pi atthakathāvuttako nayo hoti. Dittṭhaṃ suttaṃ ubhayasambandhaṃ ti ime tāva dīṭṭhādayo veditabbā.

Tattha dīṭṭhaṃ nāma pañcadvārasena gahitapubbaṃ, suttaṃ ti paccakkhato adisvā anussavavasena gahitā rūpādayo va tehi dvīhi pi sambandhanaṃ ubhayasambandhaṃ nāma.

Iti imesam pi dīṭṭhādīnaṃ vasena etāni manodvāre āpāthaṃ āgacchanti ti veditabbāni. Tattha dīṭṭhavasena tāva āgamaṇaṃ heṭṭhā pañcali nayehi vuttam eva. Ekacco pana supāti Bhagavato puññātisayanibhattaṃ evarūpaṃ nāma rūpaṃ atimadhmro saddo kismiñei padese kesañci pupphānaṃ atimanuñño gandho kesañci phalānaṃ atimadhmro raso kesañci pūpnrayādīnaṃ utisukho samphasso ti tassa eakkhuppasādādighaṭṭanaṃ vinā sutattā vā tāni rūpādīni manodvāre āpāthaṃ āgacchanti. Ath' assa taṃ cittaṃ tasmīṃ rūpe vā sadde vā pasādasena gandhādīsu ariyānaṃ dātukāmatāvasena aññena dinnesu ammodanāvasena vā pavattati. Evaṃ sutavasena etāni manodvāre āpāthaṃ āgacchanti.

Aparena pana yathāvuttāni rūpādīni dīṭṭhāni vā sutāni vā honti. Tassa idisaṃ rūpaṃ āyatīṃ uppajjamānakabandhassa pi bhavissati ti ādinā nayena cakkhuppasādādighaṭṭanaṃ vinā dīṭṭhasutasambandheṇ' eva tāni manodvāre āpāthaṃ āgacchanti. Ath' assa heṭṭhā vuttanayen' eva tesu aññatarārammaṇaṃ idaṃ cittaṃ pavattati. Evaṃ ubhayasambandhavasena etāni manodvāre āpāthaṃ āgacchanti.

Idam pi ca mukhamattam eva.

225. Saddhāruciākaraaparivattakadīṭṭhinijjhānakhantiādīnaṃ pana vasena vitthārato ctesaṃ manodvāre āpāthagamaṇaṃ veditabham eva. Yasmā paṇ' eva āpāthaṃ āgacchantāni bhūtāni pi honti abhūtāni pi, tasmā ayaṃ nayo atthakathāya na gahito. Evaṃ ccekārammaṇaṃ javanaṃ dvīsu dvīsu dvāresu uppajjati ti veditabhaṃ. Rūpārammaṇaṃ hi javanaṃ cakkhuvāre pi uppajjati manodvāre pi saddādīrammaṇeṣu pi es'eva nayo.

Tattha manodvāre uppajjamānaṃ rūpārammaṇaṃ javanaṃ dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayaṃ ti tividhaṃ

hoti. Tesu ekesam kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ ti tividham eva hoti. Saddagandharasaphoṭṭhabba-dhammārammaṇesu es'eva nayo.

Tattha rūpaṃ tva ārammaṇaṃ katvā uppajjanuṇaṃ etaṃ mahākusalacittaṃ nilapitalohitaodātavaṇṇesu pūp-phavatthadhātusu aññatarassa subhanimittasaṅkhātāṃ ittham kantaṃ manāpaṃ rajanīyaṃ vannaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Na nu c'etaṃ itthārammaṇaṃ lohhassa vatthukataṃ etaṃ cittaṃ kusalaṃ nāma jātaṃ niyamitavasena parinatavasena ¹ samudāvaṭavasena ² ābhūñjitavasena ti. Yassa hi kusalaṃ eva mayā kattabban ti kusalakaraṇe cittaṃ niyamitaṃ hoti, akusalapavattito nivattetvā kusalakaraṇe yeva parinataṃ, abhiñhakarāṇe kusalasamudācāren'eva samudāvaṭaṃ. ³ Paṭirūpadesavāsasappurisupanissayasaddhammasavanapubhakatuppuññatādīhi ca upanissaye hi yoniso ca ābhogo pavattati. Tassa iminā niyamitavasena parinatavasena samudāvaṭavasena ābhūñjitavasena ca kusalaṃ nāma hoti.

Ārammaṇavasena pañ'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

226. Itthārammaṇasmiṃ hi uppannattā etaṃ somanassasahagataṃ jātaṃ saddhābahulatādīni pañ'ettha kāraṇāni yeva. Asaddhādīnaṃ hi micchādītṭhinaṃ ca ekantaṃ itthārammaṇabhūtaṃ Tathāgatarūpaṃ hi disvā somanassaṃ na uppajjati ye ca kusalapavattiyaṃ ānisaṇsaṃ na passanti tesam parehi ussāhitānaṃ kusalaṃ karontānaṃ pi somanassaṃ n'uppajjati. Tasmā saddhābahulatā visuddhādītṭhitā ānisaṇsadassāvītā ti. Evaṃ pañ'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

227. Api ca ekādaśa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya pavattanti buddhānussati dhammānussati saṅghānussati śīlacāgadevatānussati upamānussati lōkhapuggala-parivajjanatā siniddhapuggalaseranatā pasādanīyasuttanta-paccavekkhanatā tadadhimuttatā ti.

¹ parināmitavasena, M. ² samudācārapiṇṇavasena, M.

³ samudācāraṃ, M.

Imehi pi kāraṇeb'ettba somanassasabagatabhāvo veditabbo.

Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

228. Kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūri-bhāvato ti imehi paṇ'ettha kāraṇehi ānāsaṃpayuttatā veditabbā.

Yo hi paresaṃ dhammaṃ deseti anavajjāni sippāyatana-kammāyatanaṃ vijjābhūṇi sikkhāpeti dhammakathikaṃ sakkāraṃ katvā dhammaṃ kathāpeti āyatinaṃ paññāvaṃ bhavissāmi ti patthanam tthapetvā nānappakāraṃ dānaṃ deti tassa evarūpaṃ kammaṃ upanissāya kusalaṃ uppajjamānaṃ ānāsaṃpayuttam uppajjati.

229. Ayyūpajjho loke uppannassa vā pi tassa tattha sukhino dhammapadā pilavanti dandho bhikkhave satup-pādo atha so satto khippam eva visesahhāgi hoti ti iminā nayena uppattim nissāya pi uppajjamānaṃ kusalaṃ ānāsaṃpayuttam uppajjati.

Tathā indriyaparipākaṃ upagatānaṃ paññādasakappat-tānaṃ indriyaparipākaṃ nissāya pi kusalaṃ uppajjamānaṃ ānāsaṃpayuttam uppajjati.

Yehi pana kilesā vikkhaṃbhītā tesam kilesam dūrihhāvaṃ nissāya pi kusalaṃ ānāsaṃpayuttam uppajjati. Vuttam pi c'etaṃ:

Yogā ve jāyati bhūrī ayogā bhūrisaṅkhayo^{*}

ti evaṃ kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūri-bhāvato ti imehi kāraṇehi ānāsaṃpayuttatā veditabbā.

230. Api ca satta dhammā dhammavicayasamhojhaṅgassa uppādāya samvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññāvantapuggalasevanā gambhīraññāpācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatā ti. Imehi pi kāraṇeb'ettha ānāsaṃpayuttatā veditabbā va.

Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

Evaṃ ānāsaṃpayuttam hutvā uppannaṃ c'etaṃ asaṅ-

khārena appayogena anupādāya cintanāya uppannattā asaṅkhāraṃ nāma jātaṃ.

231. Tāyidaṃ rajanīyaṃ vaṇṇārammaṇaṃ lutvā uppajjamānaṃ eva tividhena niyamena uppajjati dānamayaṃ vā hoti silamayaṃ vā bhāvanāmayaṃ vā.

Kathaṃ? Nīlapitalohitodātesu pupphavatthādīsu aññātaraṃ labhitvā vaṇṇavasena ābhūñjitvā vaṇṇadānaṃ mayhaṃ ti Buddharatanādīni pūjeti tadā dānamayaṃ hoti. Tat'tidaṃ vatthup: Bhaṇḍagārika-Saṅghamitto kira ekaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ labhitvā idam pi vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ Sammāsambuddho pi suvaṇṇavaṇṇo suvaṇṇavaṇṇaṃ vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇass'eva anucchavikaṃ ambhakaṃ ca vaṇṇadānaṃ bhavissati ti mahācetiye āropesi. Evarūpe kāle dānamayaṃ hoti ti veditabbaṃ. Yādā pana tathārūpaṃ eva deyyadhammaṃ labhitvā mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapareṇi esā vattaṃ etaṃ ti Buddharatanādīni pūjeti tadā silamayaṃ hoti. Yādā pana tādīsena vatthunā ratanattayapūjaṃ katvā ayaṃ vaṇṇo khayayaṃ gacchissati vāyaṃ gacchissati ti khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayaṃ hoti.

Dānamayaṃ puna lutvā vattamūnaṃ pi yadā tīni ratanāni sahaatthena pūjentassa pavattati tadā kāyakammaṃ hoti, yadā tīni ratanāni pūjento puttadārādāsakamuakara-porisādayo pi āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti, yadā pana tad eva vuttappakāraṃ vijjamānakavatthup ārabha vaṇṇadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti.

Vinayapariyāyaṃ patvā hi dassāmi karissāmi ti vācā bhinnā hoti ti iminā lakkhaṇena dānamayaṃ nāma hoti. Abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamānakavatthup ārabha dassāmi ti manasā cintitakūlato paṭṭhāya kusalaṃ hoti aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattaḥbaṃ karissati ti vuttaṃ.

Evam dānamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti.

232. Yādā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthup labhitvā kulavaṃsādivasena sahaatthā ratanattayaṃ pūjeti tadā silamayaṃ kāyakammaṃ. Yādā kulavaṃsādivasen'eva puttadārādāyo āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti.

Yadā mayhaṃ kulavaṃso kulatauti kulappaveṇi rattam etan ti vijjamaṇakavattthū vappadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti. Evaṃ sīlamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vattthū labhitvā tīpi ratanāni pūjētvā caṅkamanto khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ kāyakammaṃ hoti.

Vācāya sammāsanaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyaṅgarūpāṅgūni acopētvā manasā va sammāsanaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayāṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evaṃ ettha rūpārammaṇaṃ kusalaṃ tividhapuñṇakiriya vattthuvaseva navahi kaṇmadvārehi bhājētvā dassesi Dhammarāja.

Saddārammaṇādisu pi es'eva nayo.

233. Bherisaddādisu hi rajaniyaṃsaddaṃ āraṃmaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayen'eva tīhi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha saddaṃ kandaṃulāṃ uppādetvā¹ nīluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapētvā dātum nāma na sakkā. Savatthukaṃ pana katvā dento saddadānaṃ deti nāma. Tasmā yadā saddadānaṃ dassāmi ti bherimutṭhigādisu aññataraturiyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti saddadānaṃ hoti. Bheriādini ṭhapāpeti dhammakatikabhikkhūnaṃ kaṭasarabhesajjaṃ telaphānitādini deti, dhammasavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhāṇati, dhammakathaṃ katheti, upanisinnakakathaṃ anumodanakathaṃ karoti tadā dānaṃ mayāṃ hoti. Yadā etad eva vidhānaṃ kulavaṃsādivasena vattavasena karoti tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā sabbaṃ p'etaṃ katvā ayaṃ ettako saddo brahmalokappamaṇo pi hutvā khayaṃ gāmissati vayaṃ gāmissati ti sammāsanaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ hoti. Tattha dānaṃ mayāṃ tadā bheriādini gaḥetvā sahatthā upahāraṃ karoti niccūpahāratthāya ṭhapeuto pi sahatthā ṭhapeti. Saddadānaṃ kho ti dhammasavanaṃ ghoṣetvā gacchati dhammakathaṃ sarabhaññaṃ kātum gacchati tadā kāyakammaṃ hoti.

Yadā 'gacchatha tatā amhākaṃ saddadānaṃ tiṇṇaṃ

¹ uppādetvā M.

ratanānaṃ upahāraṃ karothā' ti āpāpeti 'saddadānaṃ me ti cetiyaṅgato imaṃ bheriṃ imaṃ mutiṅgaṃ t̥hapethā' ti āpāpeti sayam eva dhammasavanaṃ ghoṣeti dhammakathaṃ katheti sarabhaññaṃ bhāṇati tadā vacikkammaṃ hoti. Yadā kāyavācaṅgāni acopetvā saddadānaṃ dassāmi ti vijjānānakavatthuṃ manasā pariccajati tadā manokammaṃ hoti. Silamayam pi saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti. Bheriādini sahatthā cetiyaṅganādisu t̥hapentassa dhammakathikānaṃ sarabhesajjaṃ sahatthā dentassa vattasīsena dhammasavanaghosana-dhammakathākathanasaraḥhaññaṃ bhāṇanattāya ca gacchantassa kāyakammaṃ hoti.

Saddadānaṃ nāma aṃhākaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi. 'Gacchatha tātā buddharatanādīnaṃ upahāraṃ karothā ti' acopentassa kulavaṃsavaseṇeva attanā dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā karontassa vacikkammaṃ hoti. Saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso. 'Saddadānaṃ dassāmi ti' kāyavācaṅgāni acopetvā manasā va vijjānānakavatthuṃ pariccajantassa manokammaṃ hoti.

Bhāvanāmayam pi yadā caṅkamanto caṅkamanto sadde khayavayam paṭṭhapeti tadā kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgaṃ pana acopetvā vācāya sammasantassa vacikkammaṃ hoti. Kāyavācaṅgaṃ acopetvā manasā ca saddāyatanaṃ sammasantassa manokammaṃ hoti. Evaṃ saddāraṃmaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapaṇṇakiriyavatthavasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

234. Mālagandhādisu pi rajantiyaṃ gandhaṃ āraṃmaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppaṇṇati. Tattha yadā mālagandhādisu yaṃ kiñci gandhaṃ labhitvā gandhavasena ābhūjitvā 'gandhadānaṃ mayhaṃ ti' buddharatanādīni pūjati tadā dānaṃ mayam hoti ti sahaṃ vaṇṇadāne vuttanāyena'eva vitthārato veditaḥhaṃ.

Evaṃ gandhāraṃmaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapaṇṇakiriyavatthavasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Mūlarasādisu pana rajantiyaṃ rasaṃ āraṃmaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppaṇṇati. Tattha yadā mūlarasādisu yaṃ kiñci rajantiyaṃ rasavatthuṃ

labhitvā rasavasena ābhujitvā 'rasadānaṃ mayhaṃ ti' deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen'eva vitthārato veditabbaṃ.

235. Silamaye paṇ'ettha saṅghassa adatvā paribbuñjanaṃ nāma amhākaṃ na āciṇṇaṃ ti dvādasannam bhikkhusaḥassānaṃ dāpetvā sāduraṣaṃ paribbuñjantassa Duṭṭha-Gāmaṇi-Abhayarañño vattbu ādi katvā Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vatthūni āgatāni. Ayam eva viseso. Evaṃ rasārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividbapuññakiriyavattthivasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

236. Phoṭṭhabbārammaṇe paṭhavidhātu tejodhātu vāyodhātu tīni mahābhūtāni phoṭṭhabbārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ tṭhāne etesaṃ vasena' yojanaṃ akatvā mañcapitṭhādivasena kātabbā. Yadā hi mañcapitṭhādisu yaṃ kiñci rajanīyaṃ phoṭṭhabbavattthup labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā 'phoṭṭhabbadānaṃ mayhaṃ ti' deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen'eva vitthārato veditabbaṃ. Evaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividbapuññakiriyavattthivasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

237. Dhammārammaṇe ca ajjhattikāyatanāni tīni lakkhaṇāni tayo arūpino khandhā paṇṇarasa sukhumarūpāni nibbānaṃ paññatti ti ime dhammāyatane pariyaṇṇā ca aparīyaṇṇā ca dhammā dhammārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ tṭhāne etesaṃ vasena yojanaṃ akatvā ojaṇājaṇīvitapāṇavasena kātabbā. Ojādisu hi rajanīyaṃ dhammārammaṇaṃ katvā beṭṭhāvuttanayen'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattva yadā 'ojādānaṃ mayhaṃ ti' sappinavanitādini deti 'pāṇadānaṃ ti' aṭṭha pāṇāni deti 'jīvitadānaṃ ti' salāka-bhattapakkiyabbattasaṅgabhattādini deti aphāsukabhikkhūnaṃ bhesajjaṃ deti vejjāṃ paccupaṭṭhapeti jālaṃ phālāpeti kuminaṃ viddhamsāpeti sakuṇapañjaraṃ viddhamsāpeti bandhanamokkhaṃ kureti māghātabheriū carāpeti aññāni pi jīvitaparittānatthaṃ evarūpāni kammāni karoti tadā dānamayaṃ hoti. Yadā pana ojaḍānapāṇadānaṇīvitadānāni mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti vattasi-sena ojaḍānādini pavatteti tadā silamayaṃ hoti.

Yadā dhammārammaṇasmiṃ khayavayaṃ paṭṭhapeti

tadā bhāvanāmayam hoti. Dānamayam pana hutvā vattamānam pi yadā ojaḍānapāṇadānājivitadānāni sahatthā deti tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā puttadārādayo ānāpetvā dāpeti tadā vacikammaṃ hoti, yadā kāyavācāṅgāni acopetvā ojaḍānapāṇadānājivitadānavasena vijjamānakavattu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaṃ hoti.

238. Yadā pana vuttappakāraṃ vijjamānakavattu kulavamsūdivasena sahatthā deti tadā sīlamayaṃ kāyakammaṃ hoti. Yadā kulavamsūdivasen' eva puttadārādayo ānāpetvā dāpeti tadā vacikammaṃ hoti. Yadā kulavamsūdivasena vuttappakāraṃ vijjamānakavattu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaṃ hoti. Cākamitvā caūkamitvā dhammārammaṇe khayavayaṃ paṭṭhapentassa pana bhāvanāmayam kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgam acopetvā vācāya khayavayaṃ paṭṭhapentassa vacikammaṃ hoti. Kāyavācāṅgāni acopetvā manasā va dhammārammaṇe khayavayaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evam bhāvanāmayam kāyavācīmanokammavasena tividham hoti. Evam ettha dhammārammaṇaṃ kusalaṃ tividhapaṇṇa-kiriya vatthavasena navahi kammadvārehi bhūjetvā dassesi Dhammarājā. Evam idaṃ cittaṃ nānāvatthusu uānārammaṇavasena dīpitaṃ. Idaṃ pana Kathāvatthusmiṃ pi nānārammaṇavasena labhhati yeva.

Katham? catūsu hi paccayesu cīvare cha ārammaṇāni labbhanti. Navarattassa hi cīvarassa vaṇṇo manāpo hoti dassanīyo, idaṃ vaṇṇārammaṇaṃ. Parihhogakāle paṭapaṭasaddaṃ karoti, idaṃ saddārammaṇaṃ. Yo tattha kālakacchakūdigandho, idaṃ gandhārammaṇaṃ. Rasārammaṇaṃ pana parihhogavasena kathitaṃ. Yā tattha suhasamphassatā idaṃ phoṭṭahhārammaṇaṃ. Cīvaram paṭicca uppannā sukhā vedanā dhammārammaṇaṃ. Piṇḍapāte rasārammaṇaṃ nippariyāyen' eva labhhati. Evam catūsu paccayesu nānārammaṇavasena yojanaṃ katvā dānamayādiḥhedo veditaḥho.

Imassa pana cittassa ārammaṇaṃ nihaḍḍhaṃ. Vinā ārammaṇena anuppajjanato dvāram pana anibaddhaṃ. Kasmā? Kamassa anibaddhattā. Kammasmiṃ hi anibaddhe dvāram anihaddham eva hoti. Imassa paṇ' atth-

assa pakāsanattham imasmiṃ thāne Mahā-aṭṭhakathāyaṃ dvārakathā kathitā ti.

239. Tattha tiṇi kammāni, tiṇi kammadvārāni, pañca viññāpāni, pañca viññānadvārāni, cha phassā, cha phassa-dvārāni, aṭṭha asaṃvarā, aṭṭha asaṃvaradvārāni, dasa akusalakammamāpathā, dasa kusalakammamāpathā ti.

Idaṃ ettakaṃ dvārakathāya mātikā-thapanam nāma. Tattha kiñcāpi tiṇi kammāni paṭhamam vuttāni tāni pana thapetvā ādito tāva tiṇi kammadvārāni bhājetvā dassitāni. Katamāni tiṇi? Kāyakammadvārāni vacikammadvārāni manokammadvārāni ti. Tattha catubbidho kāyo: upādinnako, āhārasamuṭṭhāno, uttsamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno ti.

240. Tattha cakkhāyatanādini jīvitindriya-pariyantāni aṭṭhakamma-samuṭṭhāna-rūpāni pi kamma-samuṭṭhānān' eva. Catasso dhātuyo vā vaṇṇo gandho raso ojā ti aṭṭha-upādinnaka-kāyo nāma. Tān' eva aṭṭha āhārajāni āhārasamuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha utujāni utu-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha cittajāni citta-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Tesu kāya-kammadvārāni ti n' eva upādinnaka-kāyassa nāman na itaresaṃ. Citta-samuṭṭhānesu pana aṭṭhasu rūpesu ekā viññatti atthi. Idaṃ kāya-kammadvārāni nāma yaṃ sandhāya vuttam: Katamaṃ taṃ rūpaṃ kāya-viññatti? Yā kusala-cittassa vā akusala-cittassa vā avyakata-cittassa vā abhikkamantassa vā paṭikkamantassa vā āloketassa vā vilokentassa vā sammūjjetassa vā pasārentassa vā kāyassa thambhanā santhambhanā santhambhitattam viññatti viññāpanā viññāpitattam idaṃ taṃ rūpaṃ kāya-viññatti ti.¹ Abhikkamissāni paṭikkamissāni ti hi cittaṃ uppajjamānaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

241. Tattha yā paṭhavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyo-dhātu taṃ nissito vaṇṇo gandho raso ojā ti. Imesaṃ aṭṭhannaṃ rūpanaṃ abbhantare cittasamuṭṭhānā vāyo-dhātu, sā attanā sahajātaṃ rūpakāyaṃ santhambheti, sandhāreti, cāleti, abhikkamāpeti, paṭikkamāpeti. Tattha ekāvajjauavithiyaṃ sattasu javanesu paṭhamacittasamuṭṭhātā

vāyodhātu santhambhetum sandhāretum sakkoti, aparāpa-
ram pana cāletum na sakkoti. Dutiyādisu pi es'eva nayo.

Sattamacittena pana samuṭṭhlūtā hetthā chahi cittehi sa-
muṭṭhitā vāyodhātu upatthambha-paccayam labbitvā attauā
sahajātum rūpa-kāyam sauthambhetum sandhāretum cāle-
tum abhikkamāpetum paṭikkamāpetum ālokāpetum vilokā-
petum sammiñjāpetum pasārāpetum sakkoti. Tena gama-
nam nāma jāyati, āgamanam nāma jāyati, 'yojanam gato,
dasayojanam gato ti' vattabbatam āpajjāpeti. Yathā hi
sattahi yugehi ākadḍhitabbe sakate paṭhama-yuge yutta-
gonāyugam tāva sandhāretum sakkonti, cakkam pana na
pavaṭṭenti: dutiyādisu pi es'eva nayo. Sattamayuge pana
gone yojetvā, yadā cheko sārathī dhure nisīditvā yottāni
ādāya sabhapurimato paṭṭhāya patodalatṭhiyā gone ākoṭeti,
tadā sabbe'va ekabalaṃ htvā dhuraṃ ca sandhārenti cak-
kāni ca pavaṭṭenti, sakaṭam gahetvā 'dasa-yojanam visati-
yojanam gato ti' vattabbatam āpādentī, evamsampadam
idam veditabbam.

242. Tattha yo citta-samuṭṭhānuika-kāyo na sā viññatti,
citta-samuṭṭhānūya pana vāyodhātuyā sahajātamarūpa-kā-
yam santhambhetum sandhāretum cāletum paccayobhāvi-
tum samattho eko ākāra-vikāro atthi. Ayam viññatti nāma.

Sā atṭha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānū. Yathā pana
'aniccādi-bhedānam dhammānam jarā-maraṇattā jarā-ma-
raṇam, bhikkhave, aniccam saṅkhatam ti' ādi vuttam, evam
citta-samuṭṭhānānam rūpānam viññattitāya sū pi 'citta-
samutṭhānā' nāma hoti ti. Viññāpauattā pan' esā viñ-
ñatti ti vuccati. Kim viññāpeti ti? Ekam kāyika-karānam:
cakkhupathasmiṃ hi tṭhito hattham vā pādam vā ukkhi-
pati, sisam vā bhamukham vā cāleti. Ayam hatthādīnam
ākāro cakkhu-viññeyyo hoti. Viññatti paṇa na cakkhu-
viññeyyā, manoviññeyyā eva. Cakkhunā hi hatthākārādi-
vasena vipphandamānam vāṇāramānam eva passati.
Viññatti pana mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ
ca esa kareti maññe' iti jānāti. Yathā hi araṇṇe nidāgha-
samaye udakatṭhāne vā 'manussā imāya saññāya idha
udakassa atthibhāvam jānissanti ti' rukkhagge tālapāṇṇā-
dīni bandhāpenti surāpānadvāre dhajam ussāpenti uddham

vā pana rukkham vāto paharetvā cāleti, anto udake macche calante upari bubbulakūui utthahanti, mahoghassa gata-maggapariyante tiṇapaṇṇakasatam ussāditam hoti tattha tāla-panṇadhajasākhācalanabubbulaka-tiṇa-panṇakasate disvā yathā cakkhumā adiṭṭham pi ettha vipphanda-mānam vaṇṇārammaṇam eva passati. Viññatti pana mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṁ c'idaṁ ca esa kareti maññe' iti jānāti. Na kevalaṁ c'esā viññāpanato viññatti nāma. Viññeyyato pi pana viññatti yeva nāma. Ayaṁ hi paresaṁ antamaso tiracchānagatānam pi pākāṭa hoti. Tattha tattha sanuipatitā hi sonasiṅgāla-kāka-yonādayo daṇḍam vā leḍḍum vā gahetvā paharaṇākāre dassite 'ayaṁ no paharitnāmo ti' ūatvā yena vā tena vā palāyanti, pākāra-kuḍḍādi-antaritassa pana parassa apākāṭa-kālo pi atthi, kiñcāpi tasmim khane apākāṭa samumukhi bhūtānam pana pākāṭattā viññatti yeva nāma hoti.

243. Citta-samuṭṭhānike pana kāye calante te samuṭṭhāniko calati na calati ti so pi tatth' eva calati, taṁ-gatiko tad-anuvattako va hoti. Yathā hi udake gacchante udake patitāni sukkha-daṇḍaka-tiṇādini pi udaka-gatikān' eva lhavanti, tasmim gacchante gacchanti, tiṭṭhante tiṭṭhanti, evaṁ sampadam idaṁ veditaḥham. Evaṁ esā citta-samuṭṭhānesu rūpesu viññatti kāya-kamma-dvāraṁ nāma ti veditaḥhā.

Yā pana tasmim dvāre siddhā cetanā yāya pāṇaṁ hanti adinṇaṁ ādiyati micchā carati pāṇātipātādihi vīramati, idaṁ kāya-kammaṁ nāma.

Evaṁ paravādimhi sati kāyadvāraṁ, tamhi dvāre siddhā cetanā kāya-kammaṁ kusalaṁ vā akusalaṁ vā ti ṭhappetabbam. Paravādimhi pana asati avyākataṁ cātītikam pūretvā va ṭhappetabbam.

244. Tattha yathā nagara-dvārakatattḥhāne yeva tiṭṭhati aṅgula-mattam pi aparāparaṁ na saṅkamati tena tena pana dvārena mahājano saṁcarati evaṁ eva dvāre dvāraṁ na carati, kammaṁ pana tasmim tasmim dvāre uppajjanato carati. Ten' āhu Porāṇā: —

Dvāre caranti kammāni na dvārādvāra-cārino

Tasmā dvārehi kammāni aññam aññam vavatthitā ti.

Tattha kammenū pi dvāraṃ nāmaṃ labhati dvārenā pi kammaṃ. Yathā hi viññāpādinam uppajjanatthānāni viññāpa-dvāraṃ phassa-dvāraṃ asaṃvara-dvāraṃ saṃvara-dvāraṃ ti nāmaṃ labhanti, evaṃ kāya-kammassa uppajjanatthānaṃ kāya-kamma-dvāraṃ ti nāmaṃ labhati. Vacīmano-kamma-dvāresu pi es'eva nayo.

Yathā pana tasmiṃ tasmiṃ rukkhe adhivatthā devatā simbali-devatā palāsa-devatā pucimanda-devatā phaudana-devatā ti tena tena rukkhena nāmaṃ labhati evaṃ eva kāya-dvārena kataṃ kammaṃ kāya-kammaṃ ti dvārena nāmaṃ labhati. Vacīkamma-manokammesu pi es'eva nayo.

245. Tattha añño kāyo aññaṃ kammaṃ. Kāyena pana katattā taṃ kāyakammaṃ ti vuccati. Ten' āhu Atthakathācariyā: —

Sūciyā ce kataṃ kammaṃ sūcīkammaṃ ti vuccati

Sūci ca sūcīkammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Vāsiyā . . . pe

Puriseva ce kataṃ kammaṃ purisakammaṃ ti vuccati

Puriso ca purisakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Evam eva

Kāyeva ce kataṃ kammaṃ kāyakammaṃ ti vuccati

Kāyo ca kāyakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā ti.

Evaṃ sante n'eva dvāra-vavatthānaṃ yujjati na ca kamma-vavatthānam. Kathaṃ? Kāya-viññattiyam hi 'dvāre caranti kammāni ti' vacanato vacīkammam pi pavattati, ten' assa kāyakammadvāraṃ ti vavatthānaṃ na yuttam, kāyakammaṃ ca vacī-viññattiyam pi pavattati, ten' assa kāyakammaṃ ti vavatthānam yujjati ti no na yujjati.

Kasmā? Yebhuyya-vuttitāya c'eva tabbhahula-vuttitāya ca. Kāyakammam eva hi yebhuyyena kāyaviññattiyam pavattati na itarūni ti tasmā kāyakammassa yebhuyyena pavattito assā kāyakamma-dvāra-bhāvo siddho.

Brāhmanapagāma-arubavana-nāgavanādinam¹ brāhmaṇa-gāmaḍi-bhāvo viyā ti dvāra-vavatthānaṃ yujjati. Kāyakkammam pana kāya-dvāraṃhi yeva bahulam pavattati, appaṃ vacī-dvāre. Tasmā kāyadvāro bahulam pavattito

¹ Mss. nāga-.

etassa kāyakamma-bhāvo siddho, vanacaraka-thullakumārīkādi-gocarānam vanacarakādi-bhāvo viyā ti, evaṃ kamma-vavatthānam pi yujjati.¹

Kāyakamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

246. Vacīkamma-dvāra-kathāyaṃ cetanā-virati-saddavasena tividhā vācā nāma.

Tattha 'catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hoti na dubbhāsītā anavajjā ca anannavajjā ca viññūnan² ti' ayaṃ cetanā-vācā nāma.

'Yā catūhi vā vaci-duccaritehi āratī viratī... pe... ayaṃ vuccatī sammāvācā ti' ayaṃ viratī-vācā nāma.

Vācā girā vyuppatho udīranam ghoso ghosakammam vācā vacibhedo ti ayaṃ sadda-vācā nāma.

Tāsu vacīkamma-dvāraṃ ti neva cetanāya nāmaṃ na viratīyā, sahasaddā pana ekā viññatti atthi, idaṃ vacīkamma-dvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttam: 'Katamaṃ taṃ rūpaṃ vaci-viññatti? Yā kusala-cittassa vā... pe... avyākata-cittassa vā vācā girā vyuppatho udīranam ghoso ghosakammam vācā vaci-bhedo ayaṃ vuccatī vācā. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattam idaṃ taṃ rūpaṃ vaci-viññatti ti'.³ Idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmi ti hi vitakkayato vitakka-vipphāra-saddo nāma uppajjati. Ayaṃ na sota-viññeyyo ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ āgato. Āgamanatṭhakathāsu pana 'vitakka-vipphāra-saddan ti vitakka-vipphāra-vasena uppannaṃ vippalāpantānam suttappamattādīnaṃ saddaṃ sutvā ti taṃ sutvā vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena evaṃ pi te mano ittham pi te mano ti ādiyati ti' vatvā vatthūni pi kaṭṭhitāni.

247. Paṭṭhāne pi: 'citta-samvutthānaṃ saddāyatanam sotaviññāṇassa ārammaṇa-paccayena paccayo ti' āgataṃ. Tasmā vinū viññattighaṭṭanāya uppajjamāno asota-viññeyyo vitakka-vipphāra-saddo nāma n'atthi. Idaṃ vakkhāmi, etaṃ vakkhāmi ti uppajjamānam pana cittaṃ paṭhavīdhātu

¹ Mss. yuñjati.
I, p. 188.

² Suttanipāta p. 78, Saṃyutta Nikāya

³ Dhs. § 637, 720.

āpodhātu tejodhātu vāyodhātu vappo gandho raso oja ti aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Tesam abbhantare citta-samuṭṭhānā paṭhavīdhātu upādinnaṃ saṅghaṭṭiyamānā va uppajjati. Tena dhātu-saṅghaṭṭanena saddo uppajjati. Ayam citta-samuṭṭhāna-saddo nāma.

Ayam na viññatti. Tassā paua citta-samuṭṭhānāya paṭhavi-dhātuyā upādinna-ghaṭṭhanassa paccaya-bhūto eko ākāravikāro attīhi. Ayam vaci-viññatti nāma. Ito paraṃ sā aṭṭha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānā ti ādi sahhaṃ heṭṭhā vutta-nāyen' eva veditaḥhaṃ.

248. Idhā pi hi Tissadattamittā ti pakkosantassa saddaṃ sutvā viññattim mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ ca esa kareti maññe' iti jānāti, kāya-viññatti viya ca ayam pi tiracchāna-gatānam pi pākataḥ hoti 'ehi yāhi ti' saddaṃ sutvā tiracchāna-gatā pi idaṃ nāma' esa kareti maññe ti uttvā āgacchanti c'eva gacchanti ca. Te samuṭṭhāpika-kāyaṃ cāleti na cāleti ti ayam pana vāro idha na lahhati. Purima-citta-samuṭṭhānāya upatthamhhanakiccā pi n'atthi. Yā pana tasmīn vaci-dvāre siddhā cetanā yāya musā katheti, pesuññaṃ katheti, pharusāṃ katheti sauphappalapati musā-vūdūdihi viramati idaṃ vaci-kammaṃ nāma. Ito paraṃ sahhaṃ kamma-vavattānaṃ dvāra-vavattānaṃ ca heṭṭhā vuttanāyen' eva veditaḥhan ti.

Vacikamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

249. Manokamma-dvāra-kathāyaṃ kāmāvacarādivasena catubbidho mano nāma.

Tattha kāmāvacaro catupannāsa-vidho hoti, rūpāvacaro pannarasa-vidho, arūpāvacaro dvādasavidho, lokuttaro aṭṭhavidho, sabbo pi ekūna-navutivido hoti.

Tattha ayam nāma mano mano-dvāraṃ na hoti ti na vattaḥbo. Yathā hi ayam nāma cetanā kammaṃ na hoti ti na vattaḥhā. Antamaso pañca viññāna-sampayuttā pi hi cetanā Mahāpakaraṇe kammante va niddiṭṭhā, evaṃ eva ayam nāma mano mano-dvāraṃ na hoti ti na vattaḥho. Etthāha: kammaṃ nāma'etaṃ kiṃ karoti ti? Āyūhati abhisankharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappeti. Evaṃ sante pañca-viññāna-cetanā kiṃ āyūhati abhisankharoti

piṇḍaṃ karoti ti? Sahajāta-dbamme. Sā pi hi sabajāta-sampayattukhandhe āyūhati abhisankharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappeti. Kim vā iminā vādena sabba-saṅgābika-vasena b'etaṃ vuttaṃ? Idaṃ paṇ' ettha san-niṭṭhānaṃ tebbūmakakusalākusalāṃ ekūnatimsavidho mano mano-kamma-dvāraṃ nāma. Yā pana tasmim mano-dvāre siddhā cetanā yāyaṃ abhiṇṇhā-vyāpāda-micchā-dassanāni c'eva anabhiṇṇhā-avyāpāda-sammā-dassanāni va gaṇhāti idaṃ mano-kammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbāṃ-kamma-vavatthānaṃ dvāravavatthānaṃ ca heṭṭhā vutta-nayen' eva veditabbā ti. Manokamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

250. Imāni tīṇi kamma-dvārāni nāma. Idāni yāni tīṇi kammāni ṭhapetvā imāni kamma-dvārāni dassitāni tāni ādi katvā avasesassa dvāra-katbhāya mātikāya ṭhapanassa vitthāra-kathā hoti. Tīṇi bi kammāni: kāyakammaṃ vaci-kammaṃ manokammaṃ ti. Kim paṇ' etaṃ kammaṃ nāma? Cetanā c'eva ekacce va cetanā-sampayuttakā dbammā. Tattha cetanāya kammabbhāve imāni suttāni: cetanā 'bhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā. Kāye vā hi, Ānanda, sati kāyasañ-cetanā hetu upapajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ, vācāya vā, Ānanda, sati vacisañcetanā hetu upapajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ, mane vā, Ānanda, sati mano-sañcetanā hetu upapajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ. Tividhā, bhikkhave, kāya-sañcetanā akusalāṃ kāyakammaṃ dukkhindriyaṃ dukkha-vipākāṃ, catubbiddhā, bhikkhave, vaci-sañcetanā . . . pe . . . , tividhā, bhikkhave, mano-sañcetanā akusalāṃ manokammaṃ sukhindriyaṃ sukha-vipākāṃ. Sacāyaṃ, Ānanda, Samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa paribbājakassa evaṃ puttḥo evaṃ vyākareyya 'sañcetanīyaṃ, āvuso Pāṭaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā sukha-vedanīyaṃ sukhaṃ so vediyati . . . pe . . . adukkhamasukhaṃ, vedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vediyati'. Evaṃ vyākaramāno kho, Ānanda, Samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa paribbājakassa sammā vyākaramāno vyākareyyā ti imāni tāva cetanāya kammabbhāve suttāni.

251. Cetanā-sampayuttakadhammānaṃ pana kammabhāvo kammacatukkena dīpito. Vuttaṃ b'etaṃ: — 'Cuttār'

imāni, bhikkhave, kammāni mayā sayam abhiññā sacchikatvā veditāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇham kaṇba-vipākam, atthi, bhikkhave, kammaṃ sukkam sukka-vipākam, atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhasukkam kaṇba-sukka-vipākam, atthi, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkam akaṇhāsukka-vipākam kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati.¹ Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇham asukkam akaṇhāsukka-vipākam kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Yad idaṃ satta sambojjhaṅgā satisambojjhaṅgo ... pe ... upekkhāsambojjhaṅgo. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkam akaṇhāsukka-vipākam [kammaṃ] kammakkhayāya saṃvattati.² Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkam akaṇhāsukka-vipākam kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Ayam eva ariyo atthiṅgiko maggo seyyathidaṃ sammādiṭṭhi ... pe ... sammāsammādi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkam akaṇhāsukka-vipākam kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati ti. Evaṃ ime kho bojjhaṅga-maggaṅga-bhedato paṇṇarasa dhammā kamma-catukkena dīpitā.

252. Abhiññā vyūpādo miccādiṭṭhi anabhiññā avyūpādo sammādiṭṭhi ti imehi pana chahi saddhiṃ ekavīsati cetanā-sampayuttakā dhammā veditabbā.

Tattha lokuttaramaggo bhajāpiyamāno kāyakammādiṇi tīṇi kammāni bhujjati. Yam hi kāyena dussilyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro kāyiko veditabbo, yaṃ vācyaṃ dussilyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro vācasiko veditabbo. Iti sammākamanto kāyakammaṃ, sammāvācā vacīkammaṃ. Etasmiṃ dvaye gahite sammā-ājivo tappakkhikkatā gahito va hoti. Yam pana manena dussilyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro mānasiko ti veditabbo.

So diṭṭhi-saṅkappa-vāyāma-sati-sammādi-vasena paūca-vidho hoti. Ayam paūca-vidho pi manokammaṃ nāma. Evaṃ lokuttara-maggo bhajāpiyamāno tīṇi kammāni bhajjati. Imasmiṃ tīṇe dvāra-saṃsandanaṃ nāma hoti. Kāya-vacī-dvāresu hi copanaṃ patvā kammaṃ pathaṃ appattaṃ pi atthi, mano-dvāre samudācāraṃ patvā kammaṃ pathaṃ

¹ Aṅguttara vol. II, p. 230.

² ib. vol. II, p. 237.

appattaṃ atthi. Taṃ gahetvā taṃ taṃ dvāra-pakkhikam eva akāṃsu. Tatrayaṃ nayo.

253. Yo 'migavaṃ gamissāmi ti' dhanuṃ sajjeti, jiyam vaḍḍheti, sattiṃ niseti, hattaṃ bhuñjati, vatthaṃ paridāhati ettāvata kāyadvāre copanaṃ pattaṃ hoti. So arañhe divasaṃ caritvā antamaso sasa-bilāla-mattaṃ pi na labhati. Idaṃ akusala-kāya-kammaṃ hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Kamma-pathaṃ appattatāya. Kevalaṃ pana kāya-duccaritaṃ nāma hoti ti veditaḥhaṃ. Maccha-gaṇṇanādi payogesu pi es' eva nayo.

Vaci-dvāresu 'migavaṃ gamissāma, vegena dhanu-ādini sajjethā ti' āpāpetvā purima-nayen' eva arañhe kiñci alabhaṇtassa kiñcāpi vaci-dvāre copanaṃ pattaṃ, kamma-pathaṃ appattatāya pana vacikammaṃ na hoti ti veditaḥhaṃ.

254. Mano-dvāre pana vadhaka-cetanāya uppanna-mattāya eva kamma-pathabhedo hoti, so va kho vyāpāda-vasena na pāṇātipāta-vasena.

Akusalaṃ hi kāyakammaṃ kāya-vaci-dvāresu samuṭṭhāti no mano-dvāre. Tathā akusalaṃ vacikammaṃ akusalaṃ manokammaṃ pana tisu pi dvāresu samuṭṭhāti. Tathā akusalāni kāya-vaci-manokammāni.

Kathaṃ? Sahatthā pi pāpaṃ hanantassa adinnaṃ ādiyantassa micchā carantassa kammaṃ kāyakammaṃ eva hoti dvāraṃ pi kāyadvāraṃ eva. Evam tāva akusalaṃ kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhijjhā-vyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanā pakkhikā va bhavanti abhohārikā vā.

255. Gaccha itthaṃ nāma jivitā voropehi, itthaṃ nāma hhaṇḍam avaharā ti āpāpentassa pana kammaṃ kāya-kammaṃ hoti dvāraṃ vaci-dvāraṃ.

Evam akusalaṃ kāyakammaṃ vaci-dvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhijjhāvyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanā pakkhikā vā bhavanti abhohārikā vā. Ettikā ācariyaṇaṃ samānatthakathā nāma.

Vidaḍḍhavādi pauḥa: Akusalaṃ kāyakammaṃ mano-dvāre pi samuṭṭhāti ti. So 'tayo saṅgahe ārūḥhaṃ suttam āharāhi ti' vutto idaṃ Kulūmhasuttaṃ nāma āhari. Puna ca

param bhikkhave idb' ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhiṃ cetovasippatto aññissā vā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakena manasānupekkhako hoti: 'Aho vatāyaṃ kucchigato gabbho na sotthinā abhiuikkameyyā ti.' Evaṃ bhikkhave Kuḷumbassa upaghāto hoti ti. Idam suttam āharitvā evaṃ cintitamatte yeva parassa kucchigato gabbho pheṇapiṇḍo viya vikiyati. Ettha kuto kāyaṅgacopanam vā vācaṅgacopanam vā? Manodvārasmiṃ yeva paṇa idam akusalam kāyakammam samutthāti ti, tam tava suttassa attham tulayissāmā ti vatvā evaṃ tulayimsu. Tvam iddhiyā parūpaghātam vadesi.

256. Iddhi nāṃ' esā adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ānāvipphārā iddhi, ariyā iddhi, kamamavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, bhāvanāmayā iddhi, tattha tattva sammāpayogapaccayā ijjhanatthena iddhi ti dasavidhā¹. Tattha kataram iddhiṃ vadesi it? Bhāvanāmayā ti. Kiu pana bhāvanāmayāya iddhiyā parūpaghātakammam hoti ti? Āmā ti. Ekacce ācariyā 'ekavāram boti ti' vadanti. Yathā hi param paharitukāmena udakaharite ghaṭe klutte ghaṭo pi bbijjati udakam pi nassati evaṃ eva bhāvanāmayāya iddhiyā ekavāram parūpaghātakammam boti. Tato paṭṭhāya paṇassati ti. Atha naṃ bhāvanāmayāya iddhiyā neva ekavāram na dve vāre parūpaghātakammam hoti ti vatvā saññattim āgacchan-tam pucchimsu: 'Bhāvanāmayā iddhi kiṃ kusalā akusalā avyākatā sukhāya vedanāya sampayuttā dukkhāya vedanāya sampayuttā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā savitakkasavicārā avitakkavicāramattā avitakkāvicārā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā ti?' Imam pana pañham yo jānāti so evaṃ vakkhati: 'Bhāvanāmayā iddhi kusalā vā boti avyākatā vā adukkhamasukhavedaniyā eva avitakkāvicārā eva rūpāvacarā evā ti' so vattabbo.

257. Pāṇātipātacetanākusalādisu kataram koṭṭhāsam bhajati ti jānanto vakkhati: pāṇātipātacetanā akusalā vā dukkhavedaniyā vā savitakka-sāvicārā vā kāmāvacarā ti. Evaṃ sante tava pañho neva kusalattikena sameti na ve-

danattikena na vitakkattikena na bbummantarenā ti. Kim pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ nirattbakan ti no nirattthakam? Tvam pan' assa attham na jānāsi. Iddhimā ceto-vasippatto ti. Ettba hi na bbāvanāmayā iddhi adhippetā. Athabbaniddhi pana adhippetā. Sā bi ettba labbhamānā labbbati. Sā pana kāyavacīdvārāni muñcitvā kātum na sakkā ti.

Athabbaniddhikā hi sattāham alonakam bbuñjitvā dabbhe attharivā pathaviyaṃ sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjitvā sattame pade tbatvā hattham vaḍḍbetvā vaḍḍbetvā mukkena vijjāṃ pariṇipantī. Attha tesam kammaṃ samijjhati. Evaṃ ayam pi iddhi kāyavacīdvārāni muñcitvā kātum na sakkā ti na kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti ti nittbam ettha gantabbam.

258. Hatthamuddāya pana musāvādādini kathentassa kammaṃ vacīkammadvāram na kāyadvāram hoti ti evam akusalaṃ vacīkammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tebi pana cittebi sahaajāta abbiḍḍhavyāpādamicchādītthiyo cetanāpak-khikā vā bbavanti abbohārikā vā. Vacībhedaṃ pana katvā musāvādādini katbentassa kammaṃ pi vacīkammaṃ dvāram pi vacīdvāram eva. Evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abbiḍḍhavyāpādamicchādītthiyo cetanāpakkhikā vā bbavanti abbohārikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Viddhavaḍḍi panāba: Akusalaṃ vacīkammaṃ manodvāre pi samuṭṭhāti ti. So tayo saṅgahe ārūlham suttaṃ ābarāhi ti vutto idam uposathakkhandbato suttaṃ āhari. Yo pana bbikkhu yāvatatīyaṃ anusāviyamāne saramāno santim āpat-tim nāvīkareyya sampajānamusāvādassa hoti ti. Idam suttaṃ āharitvā āba: Evaṃ āpattim anāvīkaronto tuṇhi-bhūto va aṇṇam āpattim āpajjati. Ettha kuto kāyaṅga-copanaṃ vācāṅgacopanaṃ vā? Manodvārasmiṃ yeva pana idam akusalaṃ vacīkammaṃ samuṭṭhāti ti so vattabbo. Kim pan' etaṃ suttaṃ neyyattbam udāhu nittattbam ti? Nitattbam eva mayham suttaṃ ti. So 'mā evam avaca, tulayissāṃ' assa attham ti' vatvā idam pucchitabbo. 'Sampajānamusāvāde kim hoti ti' jānanto 'sampajānamusāvāde dukkaṭam hoti ti' vakkhati. Tato vattabbo: vinayassa

dve mūlāni kāyo ca vācā ca. Sammāsambuddhena bi sabbāpattiyo imesu yeva dvisu dvāresu paññattā. Manodvāre āpattipaññāpanaṃ nāma natthi. Tvaṃ ativiya vinaye pakataññū yo satthārā apaññatte tñāne apaññattam āpattim paññāpesi, sammāsambuddham ahhhācikkhasi, jina-cakkam paharasī ti ādivacanehi niggaṇḍhitvā uttarim pañham pucchitabho.

‘Sampajānamusāvādo kiṃ kiriyato samuṭṭhāti udāhu akiriyato ti’ jānanto ‘kiriyato ti’ vakkhati. Tato vattabho: Anāvikaroato katarāṃ kiriyāṃ karoti ti? Addhā kiriyāṃ apassaato vighātam āpajjissati. Tato imassa suttassa atthena saññāpetabho. Ayam h’ettha attho. Yvāyam sampajānamusāvādo hoti ti vutto so āpattito kiṃ hoti ti katarāpatti hoti ti attho. Dukkaṭṭāpatti hoti sā ea kho na musāvādalakkhaṇena. Bhagavato pana vacanena vacīdvāre akiriyasamaṭṭhānā āpatti hoti ti veditabho.

259. Vuttam pi c’etaṃ: Anālapanto manujena kenaci vācā girāṃ ca pare bhāpeyya āpajjeyya vācasikaṃ na kāyikaṃ pañham paññā me sū kusalehi cintitā ti. Evam akusalaṃ vacīkammaṃ na manodvāre samuṭṭhāti ti niṭṭham ettha gantabham.

Yadā pana abhijjhāsahagatena cetasā kāyaṅgaṃ copento hatthagāhādini karoti, vyāpādasahagatena dandaparāmā-sādini, micchādītṭhisahagatena khandhasivādayo setṭhā ti tesāṃ abhivādāna-añjalikammabhūtapitṭhikaparihhaṇḍādi karoti tadā kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana kāyadvāram. Evam akusalaṃ manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan’ ettha abhohārikā.

Yadā abhijjhāsahagatena cetasā vācāṅgaṃ copento ‘aho vatāyam parassa tam mama assā’ ti paravittūpakaraṇaṃ abhijjhāyati, vyāpādasahagatena ‘ime sattā haññantu vā vajjantu vā upacchiṇṇantu vā mā vā ahesuṃ’ ti vadati, micchādītṭhisahagatena ‘natthi dinnam natthi yitṭham’ ti ādini vadati tadā kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana vacīdvāram.

Evam akusalaṃ manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti cetanā pan’ ettha abhohārikā. Yadā pana kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā raho misinno abhijjhāvyāpādamicchādītṭhisaha-

gatāni cittāni uppādeti tadā kammaṃ manokammaṃ dvāram pi manodvāram eva. Evaṃ akusalam manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti.

260. Imasmim pana thāne cetanā pi cetanāsuupayuttakā dhammā pi manodvāre yeva samuṭṭhahanti. Evaṃ akusalam manokammaṃ tīsu pi dvāresu samuṭṭhāti ti vedittabham.

Yam pana vuttam: Tathā kusalāni kāyavacīmanokammāni ti tatrayaṃ nayo. Yadā hi kenaci kāraṇena na vattum asakkonto pāpātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti imāni sikkhāpadāni hatthamuddāya gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi kāyadvāram eva. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tān' eva sikkhāpadāni vacibhedanā katvā gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi vacīdvāram hoti. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tesu sikkhāpadesu diyyamānesu kāyāḡgavācaḡgāni acopetvā munnasā ca 'pāpātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti' gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi manodvāram hoti. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

261. Musāvādā veramaṇi-ādīni pana cattāri sikkhāpadāni vuttanayān' eva. Kāyādihi gaṇhantassa kusalam vacīkammaṃ tīsu dvāresu samuṭṭhāti ti vedittabham. Idhāpi anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Anabhijjhādisahagātehi pana cittehi kāyāḡgm copetvā cetiyāḡgana-sammajjana-gandhamālāpūjana-cetiāvandanādīni karontassa kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana kāyadvāram. Evaṃ kusalam manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan' ettha abbohārikā.

Anabhijjhāsahagātena cittaena vācaḡgam copetvā 'aho vatāyaṃ parassa paravittūpnkaraṇam, na tam mam' assā ti' anabhijjhāyato avyūpādasahagātena cittaena 'sahbe

sattā averā avyāpajjā anighā sukhi attānam pariharantū ti vadantassa sammādiṭṭhisahagatena attbi dinnan ti ādini ndāharantassa kammam manokammam hoti dvāram pana vacīdvāram. Evaṃ kusalam manokammam vacīdvare samntṭhāti cetanā pan' ettha ahhohūrikā.

262. Yādā kāyaṅgavācāṅgāni pana acopetvā raho nisinnassa manasā va anahhiṃjhūdisahagatāni cittāni uppi-
dentassa kammam manokammam dvāram pi manodvāram eva evam kusalam manokammam manodvāre samntṭhāti.

Imasmim pana tṭhāne cetanā pi cetanāsampayuttā dhammā pi manodvāren' eva samntṭhahanti. Tattha āpattisamntṭhi-
tesu pāṇātipātādinnādānesu kammam pi kāyakammam dvāram pi kammavasena kāyadvāran ti vadanto kammam rakkhati dvāram bhindati nāma.

Hatthamuddāya samntṭhitesu musāvādādisu dvāram kāya-
dvāram kammam pi dvāravasena kāyakammam ti vadanto dvāram rakkhati kammam bhindati. Tasmā kammam rakkhāmi ti dvāram na bhinditabham, dvāram rakkhāmi ti kammam na bhinditabham. Yathāvutten' eva pana nayena kammam ca dvāram ca veditabham. Evaṃ kathento hi neva kammam na dvāram bhindati ti kammakathā nitṭhitā.

263. Idāni pañca viññāṇāni pañca viññāṇadvārāni ti ādisu cakkhviññāṇam sotaḡhānajivhākāyaviññāṇam ti imāni pañca viññāṇāni nāma. Cakkhviññāṇadvāram sota-
ḡhānajivhākāyaviññāṇadvāran ti imāni pañca viññāṇa-
dvārāni nāma. Imesam pañcannam dvārānam vasena uppannā cetanā n'eva kāyakammam hoti na vacīkammam, manokammam hoti ti veditabhā.

264. Cakkhusamphasso sotaḡhānajivhākāyamanosam-
phasso ti ime pana cha phassā nāma.

Cakkhusamphassadvāram sotaḡhānajivhākāyamanosam-
phassadvāran ti imāni cha phassadvārāni nāma.

265. Cakkhu-asamvaro sotaḡhānajivhūpasādakāyacopana-
kāya-asamvaro vācā-asamvaro mano-asamvaro ti ime atṭha
asamvarā nāma.

Te atthato dussilyam mntṭhasaccam aññāṇam akkhanti
kosajjan ti ime pañca dhammā honti. Tesu ekadhammo pi

pañca dvāre voṭṭhapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhaṇe yeva uppajjati. Javane uppanne pi pañca dvāre asaṃvaro vuccati. Cakkhuviññānasahajāto hi phasso nāma cetanā manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha pañcavidho asaṃvaro natthi. Sampaticchanasahajāto phasso manosamphasso nāma cetanā ca manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ uanokammadvāraṃ nāma. Etthāpi pañcavidho asaṃvaro nām' atthi. Śāntirānavoṭṭhapanesu pi es' eva nayo.

Javanasahajāto pana phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro nāma hoti. Sotaghānajivhāpasādakāya-dvāresu pi es' eva nayo.

Yadā pana rūpādisu aññatarārammaṇaṃ manodvārika-janaṃ vinā vacīdvārena suddhaṃ kāyadvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

✓ 266. Cetanā kāyakammaṃ nāma. Taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ gacchati. Ettha asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro nāma.

Yadā tūdisaṃ yeva javanaṃ vinā kāyadvārena suddhaṃ vacīdvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

✓ Cetanāvācikkammaṃ nāma. Taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro vācā-asaṃvaro nāma.

Yadā pana javanacittaṃ vinā kāyavacīdvārehi suddhaṃ manodvāraṃ eva lutvā uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

Cetanā manokammaṃ nāma, cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro mano-asaṃvaro nāma.

Imesaṃ aṭṭhannaṃ asaṃvarānaṃ vasena cakkhu-asaṃvaradvāraṃ sotaghānajivhāpasādakāya-copanakāya-vācā-mano-asaṃvaradvāraṃ ti imāni aṭṭha asaṃvaradvārāni vedītabbāni.

267. Cakkhusaṃvaro sotaghānajivhāpasādakāyacopanakāya-vācā-uanosaṃvaro ti ime pana aṭṭha saṃvarā nāma. Te atthato sīlaṃ satīṃ āpāpaṃ khantiṃ viriyaṃ ti ime

pañca dhammā honti. Tesu pi ekadhammo pi pañcadvāre votthapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhaṇe eva uppajjati, javane uppauno pi pañcadvāre samvaro ti vuccati. Tassa sabhassā pi cakkhuviññāṇasahagato hi phasso cakkhusamphasso ti ādinā asamvaro vutheu'eva nayena uppatti veditabbā. Iti imesaṃ aṭṭhannam samvarānaṃ vasena cakkhusamvaradvāraṃ — pe — manosaṃvara-dvāraṃ ti imāni aṭṭha samvaradvārāni veditabbāni.

268. Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesu micchācāro, musāvādo, piṣuṇā vācā, piyarusā vācā, samphappalāpo, abhijjhāvyāpādo, micchādītṭhi ti ime pana dasa akusalakamma-pathā nāma.

Tattha¹ pāṇassa atipāto pāṇātipāto nāma. Pāṇavadho pāṇaghāto ti vuttaṃ hoti. Pāṇo ti c'ettha volārato satto paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriy - upacchedaka - upakkamasamutthāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇaviralhitesu tiraccānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvājjo mahante mahāsāvājjo. Kasmā? Payogamaliyantatāya payogasamatto pi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādisu appaṇe pāṇo appasāvājjo, mahāṇe mahāsāvājjo, saviraṇaṇaṃ pana samabbhāvo sati kilesānaṃ upakkamānāṃ ca mudatāya appasāvājjo, tihhatāya mahāsāvājjo ti veditabbo. Tassa pañca saṃbhārā honti: Pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇaṃ ti. Cha payogā: Sāhatthiko, āpattiko, nissaggiko, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmim paṇ'atthe vitthāriyamāne atipapaṇco hoti. Tasmā taṃ na vitthārayāma aññāṃ ca evarūpaṃ. Atthikehi pana Samantapāsādikam Vinayatthakatham oloketvā gaheṭṭha.

269. Adinnassa² ādānaṃ adinnādānaṃ parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikā ti vuttaṃ hoti. Tattha ndinnaṃ ti parapariggahitaṃ. Yattha paro yathākāmākārī taṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavājjo ca hoti. Tasmim pana parapariggahite

¹ Pāṇācasūdanī in Trenckner's transcript p. 235 ff. Sumaṅgalavil. p. 69. Hardy Manual of Buddhism p. 478.

² Sumaṅgalavil. p. 71.

saññiao tadādāyaka-upakkamasamutthāpikā theyyacetanā adinaādānam, tam hīae parasantake appasāvajjam, papite mahāsāvajjam. Kasmā? Vatthupanītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānam santake vatthusmim mahāsāvajjam, tam tam guṇādhikam upādāya tato tato hinaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjam. Tassa pañca sambhārā honti: Parapariggahitaṃ parapariggahita-saññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇan ti¹. Cha payogā sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāro ti. Imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṃ.

270. Kāmesu micchācāro ti ettha paua kāmesu ti methunāsamācāresu micchācāro ekantaniadito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārapavattā agamanīyatthāaavitikkamacetaaṃ kāmesu micchācāro. Tattha agamaṇīyatthāaam nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginīrakkhitā, nātīrakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa, dhanakkhitā, chandavāsīa, bhagavāsīni, paṭavāsīni, odapattakīa, ohatacumhaṭṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭṭā, muhuttikā ti etā dhanakkhitādayo dasā ti visati itthiyo².

Itthisu pana dvinnāṃ sārakkhāsaparidaṇḍānaṃ dasannaṃ ca dhanakkhitādināṃ ti dvādasanaṃ itthināṃ aññesu purisā idam agamaṇīyatthānaṃ nāma. So pan'esa micchācāro silādiguṇarakkhite agamaṇīyatthāae appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: Agamaṇīyaṃ vatthusmim sevanācittaṃ, sevanāpayogo, maggena maggapaṭipatti, adhivāsana ti. Eko payogo sāhatthiko eva³.

271. Musā ti⁴ visamvādaapurekkhārassa atthabhañjanako vacippayogo kāyappayogo ca. Visamvādanādhippāyena pan'assa paravisamvādakā kāyavacippayogasamutthāpikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 483. ² Suttavibhaṅga I p. 139.

³ Hardy Manual of Buddhism p. 484. ⁴ Sumaṅgalavil. p. 72.

cetanā musāvādo. Aparo nayo: Musā ti abbūtam ataccham vatthu. Vādo ti tassa bhūtato tacchato viññāpanam. Lakkhapato pana atatham vatthu tathato param viññāpetukāmassa tathā viññattisamutthāpikā cetanā musāvādo. So yam attham hhañjati tassa appatāya appasāvajjo, mahantutāya mahāsāvajjo. Api ca gūhaṭṭhānam attano santukam adātukāmatāya 'natthi ti' ādinayapparatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam appakam pi telam vā sappim vā labhitvā hassūdhippāyenu 'ajja gāme telanadi māññe sandati ti' purāṇakathānāyena pavatto appasāvajjo. Adittham yeva pana dittham ti ādinā nāyena vadantānam mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: Atatham vatthu, visamvādanacittam, taṇṇo vāyāmo, parassa tadatthavijānanam ti¹. Eko payogo sāvatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyaṃ karaṇe datṭhabbo.

Tāya ce kiriyaṃ paro tam attham jānāti, ayam kiriya-samutthāpikā cetanā khaṇe yeva musāvādakammunā bajjhati². Yasmā pana yathā kāyapaṭibaddha-vācāya param visamvādeti tathā 'imassa bhāṇāhi ti' āpāpento pi paṇṇam likhitvā purato nissajanto pi 'ayam attho evam veditabbo' kuḍḍādisu likhitvā ṭhapento pi tasmā ettha āpattikā nissaggikā thāvarā pi payoga yujjanti. Atthakathāsu pana anāgatattā vimapsitvā gahetabham.

272. Pisunā³ vācā ti ādisu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati tassa hadaye attano piyabbhāvam parassa ca pesuññabbhāvam kuroti sā pisunā vācā.

Yāya pana attānam pi param pi pharusam kuroti, yā vācā sayam pi pharusā n'eva kammasukhā na hadayasukhā vācā ayam pharusā vācā.

273. Yena sampham palapati niratthakam so samphappa-lūpo. Yā tesam mūlahhūtā cetanā pi pisunāvācādinānam eva labhati sā eva ca idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhassa cittassa paresam vā hbedāya attapiyakammatāya vā kāyavacīpayogasamutthāpikā cetanā pisunā vācā. Sā

¹ Hardy Manual p. 486. ² not in Ps. ³ Sumaṅgalavil. p. 73.

yassa bbedam karoti tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: Blūnditabbo paro, 'iti ime nānābhavissanti ti vinābhavissanti ti' bhedapurekkhātā ca, 'iti aham piyo bhavissāmi vissāsiko ti' piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tad atthavijñānanan ti. Pare pana abhinne kammapathabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Parassa¹ mammacchedakakāyavaciṇpayogasamuṭṭhāpikā ekantapbarusacetanā pharusavācā. Tassā avibhāvattam idaṃ vatthu: Eko kira gāmadārako mātu vacanam anūdiyitvā araṇṇam gacchati. Tam mātā nivattetum asakkonti 'caṇḍā tam mahisi anubandhatū ti' akkosi. Ath'assa tath'eva araṇṇe mahisi utthāsi. Dārako 'yam mama mātā mukhena kathesi tam mā hotu, yam cittena cintesi tam hotū ti saccakiriyam akāsi. Mahisi tath'eva maṇḍā² viya atthāsi. Evam mammacchedako pi payogo cittasaṃhatāya pharusavācā na boti.

Mātāpitāro hi kadāci puttake evam pi vadanti 'corā vo khaṇḍākhāṇḍikam karontū ti' uppalapattam pi nesam upari patantam na iccbanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evam vadanti 'kim ime abirikā anottāpino pi vadanti, niddhamatha ne ti', atha ca nesam āgamādhigamasampattim icchanti.

Yatbā ca cittasaṃhatāya pharusavācā na hoti evam vacanasāṃhatāya aphaṇḍavācā pi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa 'imaṃ sukkaṃ sayāpethā ti' vacanam aphaṇḍavācā hoti, cittapharusatāya pana sū pbarusā vācā vā. Sū yam sandhāya sandbhāya pavattitā tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā: Akkositabbo paro, kupitacittam, akkosanan ti.

274. Anattaviññāpakakāyavaciṇpayogasamuṭṭhāpikā³ akusalā cetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahautatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhāratayuddha-Sītāharanādi-nirattakakathā-purekkhātā, tathā rūpi kathā kathanaū ca. Pare pana

¹ Sumaṅgalavil. p. 75.

² baddhā Ps. Sum.

³ Sumaṅgalavil. p. 76.

taṃ katham agārhento kammāpathabhedo natthi, parena
saṃpiappalāpe gahite yeva hoti.

275. Abhiññāyati ti abhiññhū. Parahhaṇḍābhimukhi
huvā ninnatāya pavattati ti attho. Sā 'aho vata idam
mam'assā ti' evam parahhaṇḍābhijñāyanalakkhayā adinna-
dānam viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sam-
bhārā: Parahhaṇḍam attano paripāmanā ca. Parahhaṇḍa-
vatthuke hi lobhe uppanne pi na tāva kaṃmapathabhedo
hoti yāva 'aho vata idam mam'assā ti' attano na paripā-
meti.

Hitam sukham vyāpādayati ti vyāpādo. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhūrā: Parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavattthuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammavathahhedo hoti yāva ‘aho vatūyam ucchijjeyya vinasseyyā ti’ vināsam na cinteti.

Yathā bhuccagubhāṇhāvena micchā passati ti micchā-
diṭṭhi. Sā natthi dinnan ti ādinā nayena viparītadassana-
lakkhaṇā samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca.
Api ca aniyatā appasāvajjā niyatā mahāsāvajjā. Tassā
dve sambhārā: Vatthuno ca gahitā kāraviparītata ca. Yathā
taṃ gahāti tathā bhāvena tassūpatthānan ti. Tattha
natthikāhetu-akiriyadiṭṭhihi eva kammāpathabhedo hoti na
aññādiṭṭhihi.

276. Inesum pana dasannam akusalakammavathānam
dhammato kothāsato ārammapato vedanāto mūlato ti
pañcah'akārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha dhammato ti. Etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanā dhammā va honti abhiyjhādayo, tayo cetanāsampayuttā.

Kotthasato ti patipāṭiyā satta micchādittḥi cā ti ime
aṭṭha kammāpathā eva honti no mūlāni, abhiijhāvyaṇṇāpādo
kammāpathā c'eva mūlāni ca. Abhiijhā hi mūlāni patvā
lobho akusalamūlāni hoti, vyaṇṇāpādo doso akusalamūlāni.

Ārammaṇato ti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo saṅkhā-
rārammaṇo hoti adinnādānam sattārammaṇam vā saṅkhā-
rārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhā-
rārammaṇo sattārammaṇo ti pi eko. Musāvādo sattārammaṇo
vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā piṣuṇā vācā, pharusā

vācā sattārammaṇā va, samphappalāpo dīṭṭhasntamuta-viññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhiññāvyūpādo sattārammaṇo va, micchādīṭṭhi tehhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanāto ti pāpātipāto dukkhavedano hoti kiṃ cāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānā pi 'gacchatha naṃ ghātteta ti' vadanti. Sannīṭṭhāpakacetanā pana tesam dukkhasam-payuttā va hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ: Taṃ hi para-haṇḍaṃ disvā haṭṭhatatṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, hhitabhitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ, tathā vipākanis-sandaphalāni paccavekkhantassa gahaṇakāle majjhatabhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkham asukhavedanaṃ hoti. Micchācāro sukhamaññhattavasena dvivedano, sannīṭṭhā-pakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adin-nādāne vuttanāyena'eva tivedano, tathā piṣuṇā vācā, pharusā vācā dukkhavedanā, samphappalāpo tivedano. Paresu hi sādhu-kāraṇaṃ dentesu celādini khipantesu haṭṭhatatṭṭhassa Sītaharaṇa-Bhāratayuddhādini kathana-kāle so sukhavedano hoti. Paṭhamāṃ dinnavedanena ekena pacchā āgantvā ādito paṭṭhāya kathesi ti vutte ananusandhikam pakinna-kakathaṃ kathessāmi nu kho ti domanassitassa kathana-kāle dukkhā vedanā hoti, majjhattassa kathayato adukkha-masukhavedanā hoti. Abhiññā sukhamaññhattavasena dvi-vedanā, tathā micchādīṭṭhi. Vyūpādo dukkhavedano.

Mūlato ti pāpātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānaṃ dosamohavasena vā lohhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena, musāvādo dosamohavasena vā lohhamohavasena vā, tathā piṣuṇā vācā samphappalāpo ca, pharusā vācā dosamohavasena, abhiññā mohavasena ekamūlā, tathā vyūpādo micchādīṭṭhi lohhamohavasena dvi-mūlā ti.

. Akusalakammamāpathakathā niṭṭhitā.

277. Pāpātipātādīhi pana viratiyo anabhiññā-avyūpāda-sammādīṭṭhiyo cā ti ime dasa kusalakammamāpathā nāma.

Tattha pāpātipātādayo vuttā eva. Pāpātipātādīhi etāya viramanti ti viramaṇamattam eva vā etan ti virati pāpāti-pātā viramantassa. Yā tasmiṃ samaye pāpātipātā ārati virati ti evaṃ vuttā kusala-cittasampayuttā virati, sā bhe-

dato tividhā hoti: Sampattavirati samādānavirati samucchedavirati ti.

278. Tattha asamādinna-sikkhāpadānam attano jātivayabāhusaccādinī paccavekkhitvā ayuttanī. Amhākam eva-rūpaṃ kātun ti saupattavatthun avitikkamantānam uppajjamānā viratī sampattā viratī ti vedita bhā Sihaladīpe Cakkaṇa-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppajji vejjena ca allasasamamsaṃ laddhūṃ vaṭṭati ti vuttanī. Tato Cakkaṇassa bhātā 'gaccha-tāta, khettaṃ āhiṇḍā ti' Cakkaṇaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiṃ ca samaye eko saso tarupasassaṃ khādituṃ āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliyaṃ baddho kiri kiri ti saddaṃ akāsi. Cakkaṇo tena saddena gantvā taṃ gahe tvā cintesi 'mātu bhesajjaṃ karouṃ ti'. Puṇa cintesi 'na me taṃ paṭirūpaṃ mātu jīvita kāraṇena paraṃ jīvita voropeyyan ti'. Atha naṃ 'gaccha araṇṇe sasehi saddhiṃ tiṇodakam paribhūjā ti' muñci bhātārā ca 'kiṃ tāta saso laddho ti' pucchito taṃ pavattim ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsi. So mātuyā santikaṃ gantvā 'yato 'haṃ jūto nābhijānāmi sañcicca paṇaṃ jīvita voropetā ti' saccam vatvā atṭhāsi. Tāvad ev'assa mātā arogā aho si¹.

279. Samādiṇṇā sikkhāpadānam pana sikkhāpadasa-mādāne tad uttariṃ ca attano jivitaṃ pi pariccajivā vatthum avitikkamantānam uppajjamānā viratī samādānavirati ti vedita bhā Uttaravaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi-Piṅgalubuddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahe tvā khettaṃ kasati. Tassa goṇo naṭṭho. So taṃ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabhatam āruhi. Tattha naṃ mahāsappo agga hesi. So cintesi 'imāy' assa tikhiṇavāsiyā ssaṃ chindāmi ti. Puṇa cintesi 'na me taṃ paṭirūpaṃ yvāhaṃ bhāvaniyassa garuṇo santike sikkhāpadāni gahe tvā bhūdeyyan ti' evaṃ yāvata tiyaṃ cintetvā 'jivitaṃ pariccajāmi na sikkhāpadaṃ ti' amse ṭhapitaṃ tikhiṇaṃ daṇḍavāsim araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṃ mahāvālo unuñcitvā agamāsi ti².

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 480.

² Hardy Eastern Monachism p. 273.

Ariyamaggasampayuttā pana virati samncchedavirati ti veditabbā. Tassā uppattito pabhūti pāpam ghāteṣṣamā ti ariyapuggalānam cittam pi na uppajjati ti.

280. Idāni yathā akusalānam evam imesam pi kusala-kammaṭṭhānam dhammato koṭṭhāsato ārammanato vedanāto mūlato ti pañcah'ākārehi vinicchayo veditabbo.

Dhammato ti: Etesu hi paṭipāṭiya satta cetanā pi vaṭṭanti viratiyo pi, ante tayo cetanāsampayuttā va.

Koṭṭhāsato ti: Paṭipāṭiyā satta kammaṭṭhā yeva no mūlāni, ante tayo kammaṭṭhā ceva mūlāni ca. Anahijjhā-mūlam patvā alobho kusalamūlam hoti avyāpādo, adoso kusalamūlam sammādiṭṭhi, amoho kusalamūlam.

Ārammanato ti: Paṭipāṭādīnān ārammanān'eva etesam ārammanāni. Vitikkamitabbato yeva hi veramaṇi nāma hoti. Yathā nibhānārammaṇo ariyamaggo kilesa pajahati evam jīvitindriyādi-ārammanā p'ete kammaṭṭhā paṭipāṭādīni dussilyāni pajahanti ti veditabbā.

Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti majjhata-vedanā vā. Kusalam patvā hi dukkhā vedanā nāma natthi.

Mūlato ti: Paṭipāṭiyā satta nāpasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena tiṇṇulā honti, nānavippayuttacittena viramantassa dvimūlā, anahijjhānā-sampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti, nānavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanā va attano mūlam na hoti. Avyāpādo pi es'eva nayo. Sammādiṭṭhi alobhā-dosavasena dvimūlā ca hoti. Ime dasa kusalakammaṭṭhā nāma.

281. Idāni imasmim tṭhāne kammaṭṭhasaṃsandanam nāma veditabbaṃ. Pañca-phassadvāravasena hi uppanno asaṃvaro akusalamano kammam eva hoti manophassa-dvāravasena uppanno tīni pi kammāni hoti. So hi kāyadvāro copanam patto akusalam kāyakammam hoti, vaci-dvāre akusalam vacikammam. Ubhayattha copanam appatto akusalam manokammam hoti.

— 282. Pañca-asaṃvaradvāravasena uppanno pi akusala-kāyakammam eva hoti, vācā-asaṃvaradvāravasena uppanno akusalavacikammam eva, mano-asaṃvaradvāravasena up-

panno akusalavacikkammam eva, mano-asamvaradvāravasena uppanno akusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyaduccaritam akusalakāyakammam eva hoti, catubbidham vaciduccaritam akusalavaciduccaritam. Kam-mam eva tividham manoduccaritam akusalamanokammam eva hoti.

Pañca-phassadvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti, manophassadvāravasena uppanno nayam pi asam-varo viya tñi pi kammāni hoti, pañca-samvaradvāravasena uppanno pi kusalamanokammam eva hoti, copanakāyasam-varadvāravasena uppanno kusalakāyakammam eva hoti, vācāsamvaradvāravasena uppanno kusalavacikkammam eva manodvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyasucaritam kusalakammam eva hoti, catubbi-dham vacisucaritam kusalam vacikkammam eva, tividham manosucaritam kusalamanokammam eva.

Akusalakāyakammam pañcaphassadvāravasena uppajjati. Manophassadvāravasena uppajjati tathā akusalavaci-kammam. Akusalamanokammam pana cha-phassadvāra-vasena uppajjati. Tam kāyavacidvāresu copanam pattam akusalam kāyakammavacikkammam hoti, copanam uppattam akusalamanokammam eva. Yathā ca eva phassadvāra-vasena evam pañca-asamvaravasena pi akusalam kāya-kammam n'uppajjati. Copanakāya-asamvaradvāravasena pana vācā samvaradvāravasena'eva uppajjati, mano-asam-varadvāravasena n'uppajjati.

Akusalamanokammam attha asamvaradvāravasena pi uppajjati n'eva kusalakāyakammādisu pi es'eva uayo. Ayam pana viseso: Yathā akusalakāyavacikkammāni mano-asam-varadvāravasena n'oppajjanti na tathā etāni pana kāyā-gavācaṅgam acopetvā sikkhāpadāni gaṇhantassa manosam-varadvāre pi uppajjanti eva.

283. Tattha kāmāvacarakusalacittam tividham kamma-dvāravasena uppajjati, pañca-viññānavāravasena n'uppajjati. Yam p'idaṃ cakkhusamphassapaccayā uppatti vedayitam sukham vā dukkham vā adukkham asukham vā ti iminā pana nayena cha-phassadvāravasena uppajjati, attha-asamvaradvā-vasena n'uppajjati, attha-samvaradvārena n'uppajjati, dasa-

akusalakammupathavasena n'uppajjati, dasa-kusalakammupathavasena uppajjati. Tasmā idaṃ cittaṃ tividdhakammadvāravasena vā uppannaṃ hotu cha-pbassadvāravasena vā dasakusalakammupathavasena vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ boti — pe — dhammārammaṇaṃ vā ti vutte sabbam vuttam eva hoti ti.

Dvārakathā niṭṭhitā.

284. Yaṃ yaṃ vā paṇ'ārabbhā ti ettha ayaṃ yojanā heṭṭhā vuttesu rūpārammaṇādisu rūpārammaṇaṃ vā ārabbha ārammaṇaṃ katvā ti attho.

Saddāraṃmaṇaṃ vā dhammārammaṇaṃ vā ārabbha uppannaṃ hoti. Ettāvatā ekassa cittassa ctesu ārammaṇesu yaṃ kiñci ekam eva āraṃmaṇaṃ anuññātasadisam hoti, idaṃ ca ekasmiṃ samaye ekassa vā puggalassa rūparaṃmaṇaṃ ārabbha uppannaṃ. Puna aññasmiṃ samaye aññassa vā puggalassa saddādisu pi aññataram ārammaṇaṃ ārabbha uppajjati.

Evam eva uppajjamānassa c'assa ekasmiṃ bhave paṭhamam rūpārammaṇaṃ ārabbha pavatti hoti, paccbā saddāraṃmaṇaṃ hoti, ayaṃ kamo natthi. Rūpādisu vā pi paṭhamam nilāraṃmaṇaṃ pacchā pitāraṃmaṇaṃ ti ayaṃ pi niyamo natthi. Iti imaṃ sabbāraṃmaṇaṃ taṃ c'eva kamābhāvaṃ ca. Kamābhāve ca nilapitādisu niyamābhāvaṃ dassetuṃ yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā ti āba idaṃ vuttam hoti. Imesu rūpādisu na yaṃ kiñci ekam eva atha kho yaṃ yaṃ vā paṇārabbha uppannaṃ hoti evam uppajjamānam pi paṭhamam rūpārammaṇaṃ paccbā saddāraṃmaṇaṃ ārabhā ti evam anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbha uppannaṃ hoti. Paṭilomato vā anulomato vā ekantarika-dvantarikādinayena rūpārammaṇādisu yaṃ vā taṃ vā ārammaṇaṃ katvā uppaunaṃ hoti ti attho.

Rūpāraṃmaṇe pi ca paṭhamam ulāraṃmaṇaṃ pacchā pitāraṃmaṇaṃ ti iminā pi niyauena anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbha ulapitakādisu rūpārammaṇesu yaṃ vā taṃ vā rūpārammaṇaṃ ārabbha uppannaṃ boti ti attho. Saddāraṃmaṇādisu pi es'eva nayo. Ayaṃ tāva ekā yojanā.

Ayaṃ pana aparā: Rūpaṃ ārammaṇaṃ etassā ti rūpārammaṇaṃ — pe —, dhammaṃ ārammaṇaṃ etassā ti

dhammārammaṇam. Iti rūpārammaṇam vā — pe — dhammārammaṇam vā cittam uppannam hoti ti vatvā puna yaṃ yaṃ vā pañārabbhā ti āha. Tass' attho: etesu rūpādisu heṭṭhā vuttanāyena'eva yaṃ vā pañārabbha uppannam hoti ti. Mahā-Aṭṭhakathūyam ye vā pana ke abhinavam natthi heṭṭhā gahitam eva gahitaṃ ti vatvā rūpaṃ vā ārabbhā — pe — dhammaṃ vā ārabbhā idaṃ vā idaṃ vā ārabbhā ti kathetum idaṃ vuttan ti, ottakānu eva āgataṃ.

285. Tasmīṃ samaye ti idaṃ nniyawaniddiṭṭhassa samayassa niyamato paṇiddesavacanam. Tasmā yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti tasmīṃ yeva samaye phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ayam attho veditabbo.

Tattha yath'eva cittam evam phassādisu pi phasso hoti. Kiṃ boti? Kāmāvacaro hoti, kusalo hoti, uppanno hoti, somanassasahagato hoti ti ādinā nayena labbhamānāpadavaseva yojanā katabbā. Vedanāyaṃ hi somanassasahagatā ti paññindriye ca āpasampayuttan ti na labbhati. Tasmā labbhamānāpadavasevā ti vuttam. Idaṃ Aṭṭhakathāvuttakam ācariyānam matam, na pañ'etaṃ sārato daṭṭhabbam.

286. Kasmā pañ'ettha phasso ca paṭhamam vutto ti? Cittassa paṭhamābhinipātattā. Ārammaṇasmiṃ hi cittassa paṭhamābhinipāto lutvā phasso ārammaṇam phusamāno uppajjati, tasmā paṭhamam vutto phasso na pana phusitvā vedanāya vediyati, saññāya sañjānāti, cetanāya ceteti. Tena vuttam: Pbuṭṭho bhikkhave vediyanti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti ti. Api ca: Ayam phasso nāma yathā pāsādam patvā thambho nāma, sesadabbasambhārānam balavapaccayo tulāsamgbūtabhittipādakutaḡopānasipakkhapāsamukhavatṭṭhiyo thambhe baddhā thambhe patitṭhitā evam eva sahaḡātasamupayuttadhammānam balavapaccayo hoti. Thambbasadisō hi esa, avasesā dabbasambhārasadisā ti.

287. Kasmā pi paṭhamam vutto idaṃ pana akāraṇam? Ekacittasmiṃ hi uppannadhammā 'ayam paṭhamam uppanno, ayam paccbhā ti' idaṃ vuttam na labbbā. Balavapaccaya-bhāve pi phassassa kāraṇam na dissati, desanāvāren'eva

pana phasso paṭhamam vutto vedanā hoti phasso hoti, saññā hoti phasso hoti, cetanā hoti phasso hoti, cittaṃ hoti phasso hoti, vedanā hoti saññā hoti cetanā hoti vitakko hoti ti.

288. Āharitum pi vaṭṭeyya desanāvārena pana phasso va paṭhamam vutto ti veditabbo. Yathā c'ettha evaṃ sesadhammesu pi pubbāparakkamo nāma pariyesitabbo. Seyyath' idam phusati ti phasso, svāyam phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupatṭhāno āpāthavisayapadaṭṭhāno. Ayaṃ hi arūpadhammo pi samāuo ārammaṇesu phusanā-kāren' eva pavattati ti phusanalakkhaṇo.

Ekadesen'eva analliyamāno pi rūpaṃ viya cakkhum saddo viya sotam cittaṃ ārammaṇam ca saṅghaṭṭeti ti saṅghaṭṭanaraso. So vatthārammaṇa-saṅghaṭṭanato vū uppannattā sampatti-atthena pi rasena saṅghaṭṭanaraso ti veditabbo.

Vuttam h'etam Atthakathūyaṃ: Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma, natthi saṅghaṭṭanaraso, paṇa pañcadvāriko va hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇo ti pi saṅghaṭṭanaraso ti pi nāmaṃ, manodvārikassa phusanalakkhaṇo na saṅghaṭṭanaraso ti. Idaṃ vatvā idaṃ suttam āhatam. Yathā, Mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyum, yathā eko meṇḍo evaṃ cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo meṇḍo evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam sannipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo.

Yathā ca Mahārāja dve sammā vajjeyum dve pāpi vajjeyum, yathā eko pāpi evaṃ cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo pāpi evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam saṇipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo¹. Evam phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca ti vitthāro.

289. Yathā vā cakkhuuā rūpaṃ disvā ti ādisu cakkhuvīññāṇādiṇi cakkhuādināmena vuttāni evaṃ idhāpi tāni cakkhuādināmen'eva vuttāni ti veditabbāni. Tasmā evaṃ cakkhum daṭṭhabbam ti ādisu evaṃ cakkhuvīññāṇam daṭṭhabban ti iminā nayena attho veditabbo. Evam sante

cittārammaṇa-saṅghaṭṭanato inasmiṃ sutte kiccattthen'eva rasena saṅghaṭṭanaraso ti siddho boti.

Tikasannipātasaukkhātassa pana attano kūraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayaṃ hi tattha tattha tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti evaṃ kūraṇass'eva vasena pavedito ti imassa ca suttapadassa ca tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti ayaṃ attbo. Na saṅgatimattam eva phasso ti evaṃ paveditattā pana ten' evākārena paccupaṭṭhāti ti sannipāta-paccupaṭṭhāno ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānen'esa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma boti. Vedanaṃ h'esa paccupaṭṭhāpeti uppādeti ti attho. Uppādiyamāno ca yathā bahiddhā unhapaccayū hi lākhā saṅkhātadhātu nissitā usmā attano nissaye muduhhāvakūri hoti na attano paccayabhūte pi bahiddhā vitacchikaṅgārasaukkhāte unhabbāve evaṃ vatthārammaṇasaukkhāto. Ānāpaccayo pi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti na attano paccayabhūte pi vatthumhi ārammaṇo vā ti veditaḥho. Tajjāsamannāhārena pana indriyena cā ti parikkhite visaye anantarāyeva uppajjanato esa āpāthāvisayapadaṭṭhāno ti vuccati.

290. Veditvā ti vedanā. Sā vedayitalakkhaṇā anubhavanarasā itthukārasambhogarasā vā cetasika-assādupaccupaṭṭhānā passaddhipadaṭṭhānā.

Catubhūmakavedanā hi no vedayitalakkhaṇā nāma natthi, anubhavanarasatāpanasukhavedanāyam eva lahlhāti ti vatvā puna taṃ vādam paṭikkhipitvā sukhavedanā vā hotu dukkhavedanā vā adukkhamasukhavedanā vā saḥbū anubhavanarasā ti vatvā ayaṃ attho dīpito.

Ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānam patvā sesasampayutta-dhammā ekadesamattakam eva anubhavanti. Phassassa hi phusanamattakam eva hoti, saññāya sañjānanamattakam eva, cetanāya cetanāmattakam eva, viññāṇassa vijānamattakam eva. Ekantato pana issaravatāya visavitāya sāmi-bhāvena vedanā va ārammaṇarasānubhavati. Rājā viya hi vedanā, sūdo viya sesā dhammā.

Yathā sūdo nānārasam bhojanaṃ sampādetvā peḷḷaya pakkhipitvā lañchanam datvā rañño santike otāretva lañchanam blinditvā peḷḷam vivaritvā sabbasūpavyañjaneli

aggaggam ādāya bhājane pakkhipitvā sadosaniddosahhāvaṃ vimamsanattam ajjho harati, tato rañño nānaggarasahhojanam upaneti, rājā issaravatāya visavitāya sāmī hutvā icchiticchitam bhuñjati, tattha sūdassa bhattaṃ vimamsanamattam iva sesadhammānam ārammaṇarasassa ekadesānubhavanam. Yathā hi sūdo bhattekadesam eva vimamsati evaṃ sesadhammā pi ārammaṇarasekadesam eva anubhavanti. Yathā pana rājā issaravatāya visavitāya sāmī hutvā yadicchakam bhuñjati evaṃ vedanā pi issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubhavati, tasmā anubhavanarasā ti vuccati.

Dutiye atthavikappe ayam idha adhippetavedanā. Yathā tathā vā ārammaṇassa itthākāram eva sambhuñjati ti itthākārasambhogarasā ti vuttā.

Cetasikam assādato pan'esā attano sahhāven'eva upaṭṭhānaṃ sandhāya cetasika-assādapaccupaṭṭhānā ti vuttā. Yasmā pana passaddhikāyo sukhaṃ vedeti tasmā passaddhipaṭṭhānā ti veditaḥhā.

291. Nīlādibhedam ārammaṇaṃ sañjānāti ti saññā.^{*} Sā sañjānanalakkaṇā paccabhiññāparasā. Catubbūmakasaññā bi no sañjānanalakkaṇā nāma natthi. Sañjānanalakkaṇā va yā pan' ettha abhiññāpene sañjānāti sā paccabhiññāparasā nāma hoti ti. Tasmā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññānaṃ katvā puna tena abhiññāpene tam paccabbijānanakūle purisassa kūlatilakādi - abhiññānaṃ sallakkhetvā puna tena abhiññāpene asuko nāma eso ti tassa paccabbijānanakāle rañño pilandhanagopālaka-bhaṇḍāgārikassa tasmiṃ tasmiṃ pilandhane nāma paṇṇakam bandhitvā asukapilandhanaṃ nāma āharā ti vutte dīpam pajjāletvā ratanagabbham pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa tass'eva pilandhanassa āharanakāle ca pavatti veditaḥhā.

Aparo nayo: sahasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkaṇā saññā puna sañjānananimittakāraṇarasā dāru-ādisu taccha-kūdayo viya.

Yathā gahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthi - dassaka - andhaviya ārammaṇe anogāha-

vuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijjū viya yathā upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiua-purisakesu migapotakāuam purisānaṃ ti uppannasaññā viya yū pan' ettha ñāṇasampayuttā hoti sā ñāṇaṃ eva anuvattati.

Sasambhārapaṭṭhavi-ādisu sesadhammānaṃ paṭṭhavi-ādinī viyā ti veditabbā.

292. Cetayati ti cetanā.* Saddhiṃ attanū sampayutta-dhamme ārammaṇe atisandahati ti attho. Sā cetayita-lakkhaṇā cetanā-bhāva-lakkhaṇā ti attho.

Āyūhana-rasā catu-bhūmaka-cetanā hi no cetayita-lakkhaṇā nāma n'atthi. Sahbā cetayita-lakkhaṇā va āyūhana-rasatā pana kusalākusalesu eva hoti, kusalākusala-kammāyūhanatṭhānaṃ hi patvā sesa-sampayutta-dhammānaṃ eka-desaka-mattakam eva kiccaṃ hoti. Cetanā pana atireka-vāyāmā ti diguṇa-ussāhādiguṇavāyāmā. Ten' āhu porāṇā vācāriyā: 'Sabhāva-saṅghitā va pan' esā cetanā' ti vācāriyo ti khetta-sāmi ti vuccati. Yathā khetta-sānipuriso pañcapaṇṇāsa halipurise gaheṭvā 'lāyissāmi ti' ekato khettaṃ otari tassa atireko ussāho atireko vāyāmo diguṇo ussāho diguṇo vāyāmo hoti 'tiraṃ gaṇhathā ti' ādinī vadati sīmaṃ ācikkhati tesam surā-bhatta-gandha-mālādinī jānāti maggaṃ samakam harati evaṃ-sampadaṃ idaṃ veditabbam. Khetta-sāmi-puriso viya hi cetanā; pañcapaṇṇāsa halipurisā viya cittaṅga-vasena uppannā pañcapaṇṇāsa kusala-dhammā, khetta-sāmi-purissassa diguṇussāhādiguṇa-vāyāma-karaṇa-kālo viya kusalākusala-kammāyūhanatṭhānaṃ patvā cetanāya diguṇussāho diguṇa-vāyāmo hoti. Evaṃ assa āyūhana-rasatā veditabbā. Sā pan' esā pi samvidahana-paccupaṭṭhānā Samvidahanaṇā hi ayaṃ upaṭṭhāti sakicca-parakicca-sūdhikā jeṭṭha-sissa-mahāvaddhaki-ādayo viya. Yathā hi jeṭṭha-sisso upajjhāyaṃ dūrato āgacchantam disvā sayam adhiyamāno itare pi dūrake attano attano ajjhesane pavattayati, tasmiṃ hi adhiyitum āraddhe te pi adhiyanti tad-anuvattitāya. Yathā ca mahāvaddhaki sayam tacchanto itare pi tacchake attano

* Dhs. § 5. * Spence Hardy Manual of Buddhism p. 420.

āttano tacchana-kamme pavattayati, tasmim hi tacchitum āraddhe te pi tacchanti tad-anuvattitāya, yathā ca yodhanāyako sayam yujjhamāno itare pi yodhe sampahāra-vuttiyā pavattayati, tasmim hi yujjhitum āraddhe te pi anivattamānā yujjhanti tad-anuvattitāya, evam esā pi attano kiccena ārammaṇe vattamānā aññe pi sampayuttadhamme attano attano kiriyāya pavatteti. Tassā hi attano kiccaṃ āraddhāya sampayuttā pi ārahanti. Tena vuttam: — Sakicca-parakicca-sādhikā jettha-sissa-mahāvaddhaki-ādayo viyā ti. Accāyika-kaminānussaraṇādisu ca pañāyap sampayuttadhammānaṃ ussāhana-bhāvena pavattamānā pākāṭā hoti ti veditabbā ti.

293. Ārammaṇaṃ cinteti ti cittaṃ¹ ti cittassa vacanatto vutto eva. Lakkhaṇādito pana vijānana-lakkhaṇaṃ cittaṃ pubbaṅgama-rasaṃ sandhāna-paccupaṭṭhānaṃ nāma-rūpa-padaṭṭhānaṃ. Catu-hhūmaka-cittaṃ hi no vijānana-lakkhaṇaṃ nāma n'atthi sabbaṃ vijānana-lakkhaṇaṃ eva. Dvāraṃ pana patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ hoti. Cakkhunā hi ditṭhaṃ rūpārammaṇaṃ cittaṃ² eva vijānāti . . . pe . . . manena dhammārammaṇaṃ cittaṃ² eva vijānāti.

Yathā hi nagara-guttiko nagara-majjhe siṅghātake nisiditvā 'ayaṃ nevāsiko ayaṃ āgantuko' ti āgatāgataṃ jaṇaṃ upadhūreti vavatthapeti, ovaṃ-sampadaṃ idaṃ veditabhaṃ. Vuttam pi c'etaṃ therena: —

'Yathā, Mahārāja, nagaraguttiko nāma majjhe nagarassa siṅghātake nisinno puratthimato disato purisaṃ āgacchantam passeyya, pacchimato dakkhinato uttarato disato purisaṃ āgacchantam passeyya, evaṃ eva kho Mahārāja, yaṃ cakkhunā rūpaṃ passati taṃ viññāpena vijānāti, yaṃ sotena saddaṃ suṇāti, ghānena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāpena vijānāti ti.'³

294. Evaṃ dvāraṃ patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittaṃ eva pubbaṅgamaṃ citta-purecārikaṃ hoti. Tasmā

¹ Dhs. § 6.

² Milindapañha p. 62.

pubbaṅgama-rasan ti vuccati. Tad etaṃ pacchinnaṃ pacchinnaṃ uppajjamānaṃ purimaṃ uirantaraṃ katvā sandahamānaṃ eva upatthāti ti sandhāna-paccuppatthānaṃ, pañca-vokāra-bhāve pañassati yamato nāmarūpaṃ catu-vokāra-bhāve nāmaṃ eva padaṭṭhānaṃ. Tasmā nāma-rūpa-padaṭṭhānaṃ ti vuttaṃ. Kim paṇ' etaṃ cittaṃ purima-cittena saddhim ekam eva udāhu aññaṃ ti? Ekam eva. Atha kasmā purimaṃ niddiṭṭham puna-vuttau ti? Avicāritaṃ etaṃ Atthakathāyaṃ. Ayaṃ paṇ' ettha yutti. Yathā hi rūpādhi upādāya paññattā suriyādayo na atthato rūpādhi aññaṃ honti ten' eva yasmaṃ samaye suriyo udeti tasmaṃ samaye tassa tejā-saṅkhātaṃ rūpaṃ pīti evaṃ vuccamāne pi na rūpādhi aññaṃ suriyo nāma atthi. Tathā cittaṃ phassaṃdayo dhamme upādāya paññapiyati. Atthato paṇ' ettha tehi aññaṃ eva. Tena yasmaṃ samaye cittaṃ uppannaṃ hoti ekamsen' eva tasmiṃ samaye phassaṃdhi atthato aññad eva hoti ti. Imass' atthassa dīpanatthāya purimaṃ niddiṭṭham pi etaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

294. Yathā yasmaṃ¹ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti . . . pe . . . paṭhavi-kasinaṃ tasmiṃ samaye phasso hoti ti ādisu bhāventena vavatthāpīte samaye yo bhāveti na so atthato uppajjati nāma. Ten' eva tattha yathā phasso hoti vedanā hoti ti vuttaṃ. Evaṃ yo bhāveti. so hoti ti vuttaṃ. Yasmaṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalāṃ cittaṃ uppannaṃ hoti ti ādisu pana cittena vavatthāpīte samaye samaya-vavatthāpakam cittaṃ na tathā atthato u'uppajjati. Yath' eva pana tadā phasso hoti vedanā hoti, tathā cittaṃ pi hoti ti imassā pi atthassa dīpanattham idaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

Idaṃ paṇ' ettha sannitthānaṃ uddesa-vāre saṅgaṇhanattham² niddesa-vāre ca vibhajanattham. Purimena hi citta-saddena kevalaṃ samayo vavatthāpito. Tasmiṃ pana cittena vavatthāpīte samaye ye dhammā honti tesuṃ tesuṃ dassanattham phasso hoti ti ādi āradhāṃ cittaṃ cāpi tasmiṃ samaye hoti ti yeva. Tasmā tassā pi saṅgaṇha-

¹ Dhs. § 160.

² sampiṇḍanattham M.

nattham etaṃ puna-vuttam. Imasmim ca tñāne etasmim avuccamāno katamam tasmim samaye cittan ti na sakkā bhavēyya niddesa-vāre vibhajitum. Evam assa vibhajanam yeva paribhāyetha. Tasmā niddesa-vāre vibhajanattham pi etaṃ vuttan ti veditabbam.

295. Yasmā vā uppannaṃ hoti ti ettha cittaṃ uppannan ti etaṃ desanā-sīsam eva na pana cittaṃ ekakam eva uppajjati ti Atthakathāyaṃ vicāritam, tasmā uppannan ti ettha cittaṃattam eva agahetvā paro-paṇṇāsakusala-dhammehi saddhim yeva cittaṃ gahitam. Evam tattha saṅkhepato sabbe pi citta-cetasika-dhamme gahetvā idha sarūpena pabhedato dassetuṃ phasso hoti ti ādi āradham. Iti phassūdayo viya cittaṃ pi vattabbam evā ti pi veditabbam.

296. Vitakkeṭi ti vitakko.¹ Vitakkanam vā vitakko, ūhanan ti vuttam hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropana-lakkhaṇo, so hi ārammaṇo cittaṃ āropeti. Yathā hi koci rājā vallabham nātiṃ vā mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati evam vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Tasmā so ārammaṇe cittassa abhiniropana-lakkhaṇo ti vutto. Nāgasenattbero pan' āha 'ākoṭana-lakkhaṇo vitakko. Yathā Mahārāja bheri ākoṭita aha pacchā anuravati anusaddāyati evam eva kho Mahārāja yathā ākoṭanā vitakko daṭṭhabbo, yathā pacchā anuravanā anusaddāyanā evam vicāro daṭṭhabbo.' ti² Svāyaṃ āhanana-pariyāhanana-raso³. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇam vitakkāhatam vitakka-pariyāhatam karoti ti vuccati ārammaṇe cittassa ānayana-paccupaṭṭhāno.

297. Vicarati ti vicāro.⁴ Vicaranam vā vicāro, anusañcaraṇan ti vuttam hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjana-lakkhaṇo, tattha saha-jātānuyojana-raso cittassa anuppa-bandha-paccupaṭṭhāno. Sante pi ca etesaṃ katthaci aviyoḡe oḡārikatṭhena pubbaṅgamatṭhena ca gbaṅṭābhi-ghāto viya abhiniropanatṭhena cetaso paṭhamābhinipāto

¹ Dhs. § 7.² Milinda 62, 63. slightly different.³ paṭihanana-raso M.⁴ Dhs. § 8.

vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjana-sabhlāvatṭhena ca ghaṇ-
ṭānuravo viya anuppabandho vicāro.

Vipphāravā c'ettha vitakko paṭhamuppatti-kāle parip-
phandanabhūto cittassa ākāse uppatitu-kāmassa pakkhino
pakkha-vikkhepo viya padumābhimukha-pāto viya ca gan-
dhānubandhana-cetaso bhamarassa. Santavutti-vicāro nāti-
paripphandana-bhāvo cittassa ākāse uppatitassa pakkhino
pakkha-pasāraṇaṃ viya paribhhamanaṃ viya ca padumā-
bhimukha-patitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.
Aṭṭhakathāyaṃ pana ākāse gacchato mahā-sakuṇassa
ubhoḥi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā ga-
manaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhlāvena pavatto
vitakko. So hi ekaggo hutvā appeti. Vāta-gaṇaṇatthaṃ
pakkhe phandūpayamānassa gamanaṃ viya anumajjana-
bhāvena pavatto vicāro.¹ So hi ārammaṇaṃ anumajjati
ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhana-pavattiyaṃ ativiya yujjati.
So pana tesuṃ viseso paṭhama-dutiyajjhānesu pākato hoti.
Api ca yathā malaggahitaṃ kamsa-bhājanam ekena hatthena
daḥhaṃ gahetvā itarena hatthena cūpaṃ vā telaṃ vā
leḍḍupakena² parimajjantassa daḥha-gaṇaṇa-hattho viya
vitakko, parimajjana-hattho viya vicāro. Tathā kumbha-
kāraṇassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanam
karontassa uppiḷanahattho viya vitakko, ito c'ito ca saṇca-
raṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa
majjhe sannirumbhitvā ṭhita-kaṇṭhako viya abhiniropano
vitakko, bahi paribhhamana-kaṇṭhako viya anumajjano
vicāro.

298. Piṇayati ti pīti.³ Sā sampiyāyana-lakkhaṇā kāya-
citta-piṇana-rasā pharaṇa-rasā vā odagya-paccupaṭṭhānā.
Sā pan' esā khuddakā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti,
pbaraṇā pīti, ubhegā pīti ti pañca-vidhā hoti.⁴ Tattha
khuddakā pīti sarīro lomahamsa-mattam eva kātum sakkoti,
khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppāda-sadisā hoti, okkantikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 424. ² laddhūpa-
kena T, leṇḍupakena M, laṇḍupakena C. G. ³ Dhs. § 9.

⁴ Visuddhimagga in Journal of the Pāli Text Society
1891—93 p. 94.

pīti samudda-tīraṃ vici viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati, ubbegaṃ pīti balavati boti kāyaṃ uddhaggam katvā ākāse laṅghāpanapamāṇam pattā.

299. Tathā hi Puṇṇavalika-vāsi Mahātissattbero puṇṇama-divase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā caadālokaṃ disvā mahācetiyaṃ bhinnaukko hutvā 'imāya vata velāya catasso parisā mahā-cetiyaṃ vandanti ti' pakatiyā dīṭṭhārammaṇa-vasena buddhārammaṇaṃ ubbega-pītiṃ uppādetvā sudhātale pahatṭha-citta-bheṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahā-cetiyaṅgaṇe yeva patitṭhāsi. Tathā Girikaṇḍaka-vihārassa upanissaye Vattakālaka-gāme ekā kuladhīta pi balava-buddhārammaṇāya ubbega-pītiyā ākāse laṅghesi. Tassā kira mātāpitāro sāyaṃ dbammasavaṇatthāya vihāraṃ gacchantā 'amma, tvam garuhhārā, akāle vicarituṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ patitiṃ katvā dhammaṃ sossāmā ti agamaṃsu. Sā gantukāmā pi tesam vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkonti ghare ohiyitvā gharadvāre thatvā caadālokena Girikaṇḍake ākāse cetiyaṅgaṇaṃ olokeṇti cetiyassa dīpa-pūjaṃ addasa catasso ca parisā māli-gandhālīhi cetiya-pūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṅghassa ca gaṇasajjhāya-saddaṃ assosi. Ath' assā 'dhāṇā vat' ime ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe aausaṇcarituṃ evarūpaṃ ca madbura-damma-kathaṃ sotuṃ labhanti ti' muttārāsi-sadisam cetiyaṃ passantiyā eva ubbegaṃ pīti udapādi. Sā ākāse laṅghayitvā mātāpitunnaṃ purimataraṃ yeva ākāse cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā atṭhāsi. Atha nam mātāpitāro āgantvā 'amma, tvam katamena maggena āgatā ti' pucchimsu. Sā ākāseṇa āgatāmi na maggena ti' vatvā, 'amma, ākāseṇa nāma kbhīṇāsavā saṇcaranti, tvam kathaṃ āgatā ti' puttā āha: 'mayhaṃ caadālokeṇa cetiyaṃ olokeṇtiyā thatāya Buddhārammaṇāya balava-pīti uppajji, athāhaṃ neva attano thata-bhāvaṃ na nisinna-bhāvaṃ aññāsi, gahita-nimitten' eva pana ākāsaṃ laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patitṭhit' amhi ti.' Evaṃ ubbega-pīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti. *

* Hardy l. l. p. 426. Eastern Monachism p. 272.

300. Pharana-pītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā^{*} pūrita-vatthi viya mahatā udakoghena pakkhantā pabhatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā paṇ' esā pañca-vidhā pīti gabbhaṃ gaṇhanti paripākam gacchanti duvidhaṃ passaddhim paripūreti kāya-passaddhiṃ ca citta-passaddhiṃ ca, gabbhaṃ gaṇhanti paripākam gacchanti duvidham pi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasi-kaṃ ca sukhaṃ, gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākam gacchan- taṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇika-samādhim upa- cāra-samādhim appanā-samādhin ti. Tāsu ṭhapetvā appanā- samādbi-pūrikam itarā dve pi idha yujjanti.

301. Sukhayati ti^{*} sukhaṃ. Yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karoti ti attho. Suttu vā khādati khaṇati ca kāya-cittābādhaṃ ti sukhaṃ. Somanassa-vedanāy' etan nāma. Tassā lakhaṇādīni vedanā-pade vutta-nāyen' eva veditubbāni.

Aparo nayo. Sūta-lakkhaṇaṃ sukhaṃ sampayuttānaṃ upabrūhāṇa-rasaṃ anuggahanapaccupatthānaṃ. Sati pi ca tesāṃ pīti-sukhānaṃ katthaci avippayoge itthārammaṇa- paṭilābha-tuṭṭhi pīti, paṭiladdha-rasānubhavaṇaṃ sukhaṃ. Yattha pīti tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ tattha niyamato pīti, saṅkhārakkhandha-saṅgahitā pīti, vedanā-khandha- saṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantāra-khiṇṇassa vanantodakanta- dassana-savanesu viya pīti, vanacchūyā-pavesa-udaka-pari- bhogesu viya sukhaṃ. Yathā hi puriso mahākantāra- maggaṃ paṭipanno ghammapareto tassito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā 'kattha pāṇiyaṃ atthi ti' puccheyya, so 'atavim uttaritvā jātassara-vanasaṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasi ti' vadeyya, so tassa kathaṃ sutvā va haṭṭha- pahattho bhavēyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppala-pattādīni disvā suttutaraṃ haṭṭha-pahattho hntvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya vaua-kukkuṭa- vana-morādīnaṃ saddaṃ suṇeyya jātassara-pariyante jātaṃ manijāla-sadisāṃ nilavappasaṇḍaṃ passeyya sare jātāni uppala-paduma-kumudādīni passeyya acchaṃ vippasaṇḍaṃ udakaṃ passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭha-pahattho hutvā

^{*} pharitvā M.

^{*} Dhs. § 10.

jātassaraṃ otaritvā yathā-ruciṃ nahātvā ca pivitvā ca passaddha-daratho bhisa-ṇaḍḍa-pokkharādini khādītva nīlloppalādini pilandhitvā maṇḍalaka-mūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakaṃ aivāsetvā udaka-sātakaṃ ātape katvā sītaccchāyāya maṇḍa-maṇḍe vāte paharante nipanno 'aho sukhaṃ aho sukhaṃ ti' vadeyya, evaṃ-sampadam idaṃ veditaḥhaṃ. Tassa hi purisassa jātassara-vaaasaṇḍa-vasanato paṭṭhāya yāva udaka-dassanā haṭṭha-pahaṭṭha-kālo viya pubbhāgārammaṇo haṭṭha-pahaṭṭhākāro pīti. Nahātvā ca pivitvā ca sītaccchāyāya maṇḍa-maṇḍe vāte paharante 'aho sukhaṃ aho sukhaṃ ti' vadato nipana-kālo viya phalappattam' ārammaṇa-rasānuhāvanākārasaṇṭhitam sukhaṃ. 'Tasmiṃ tasmiṃ samaye pākāṭa-bhāvato c'etaṃ vuttam ti veditaḥhaṃ. Yattha pana pīti sukhaṃ pi tattha atthi ti vuttam etaṃ.

302. Cīttassa ekagga-hāvo cīttekaggatā,² samādhiss' etaṃ nāma. Lakkhaṇādissu paṇ' assa Aṭṭhakathāyaṃ tava vuttam: Pāmoḍḍa-lakkhaṇo va samādhī avikkhepalakkhaṇo ca. Yathā hi kūtāgāra-kāṇṇikā sesadāḥhasambhārānaṃ ūhandhanato pamukhā hoti evaṃ eva saḥḥa-kusala-dhammānaṃ samādhī cītte ijjhanato saḥḥesam pi tesam dhammānaṃ samādhī pāmoḍḍo hoti. Tena vuttam: — Seyyathā pi Mahārāja kūtāgārassa yā kāci gopānāsīyo sabbā tā kūtāṅgamā hoati kūtā-ninnā kūtāsamosaṇṇā, kūtāṃ tāsāṃ aggaṃ akkhāyati evaṃ eva kho Mahārāja ye keci kusalā dhammā saḥḥe te samādhī-nīnā honti samādhī-poṇā samādhī-pabbhārā, samādhī tesāṃ aggaṃ akkhāyati ti.³

Yathā ca seṇāṅgaṃ patvā rājā nāma yattha yattha seṇā osīdati taṃ taṃ thānaṃ gacchati tassa gata-gataṭṭhāne seṇā puripūrati parasenā hījijitvā rājānaṃ eva aauvattati, evaṃ eva saḥajātā-dhammānaṃ vikkhipitum vippakiritum appadānato samādhī avikkhepa-lakkhaṇo nāma hoti ti.

303. Aparo paṇa nayo. Ayaṃ cīttassa ekaggaṭṭā-saṅkhāto samādhī nāma avasāra-lakkhaṇo avikkhepa-lakkhaṇo vā, saḥajātānaṃ dhammānaṃ sampiṇḍana-raso nahāniya-cupānaṃ udakaṃ viya upasama-paccupaṭṭhāno nānapaccu-

² phalappattam M.² Dhs. § 11.³ Mil. p. 38.

paṭṭhāno vā, samāhito yathā-bhūtaṃ pajānāti passati ti hi vuttaṃ. Visesato sukha-padaṭṭhāno uivāte dipaccinaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhiti ti daṭṭhabbo.

304. Saddahanti etāya sayam vā saddahati saddahana-mattam eva vā esā ti saddhā. Sā assaddhiyassa abhi-bhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ adhimokkha-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Saddhā va indriyaṃ saddhindriyaṃ.¹ Sā paṇ'esā sampasādana-lakkhaṇā va saddhā sampakkhandhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño cakkavattissa udakappasādako maṇi udaye pakkhito paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamaṃ sannisiḍāpeti udakaṃ acchaṃ karoti vippasannaṃ anāvilam, evam eva saddhā up-pajjamānā nivarane vikkhambheti, kilese sannisiḍāpeti, cittaṃ pasādeti anāvilam karoti, pasannena cittaṃ yogāvacaro kulaputto dānaṃ deti, sīlaṃ samādhīyati, uposathakammaṃ karoti, bhāvanam ārabhati, evam tāva saddhā sampasādana-lakkhaṇā ti veditaḍḍhā. 'Ten' āha ayasmā Nāgaseno²: Yathā, Mahārāja, rājā cakkavatti caturaṅginīyā senāya parittaṃ udakaṃ tareyya, tam udakaṃ hatthihi ca asseli ca rathebi ca puttīhi ca khubhitaṃ bhaveyya, āvilam, lulitaṃ, kalali-bhūtaṃ, uttiṇṇo rājā manusse āqāpeyya: pāṇiyaṃ bhāṇe āharatha, pivissāmi ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya evaṃ devā ti kho te manussā rañño paṭisutvā tam udakappasādakaṃ maṇiṃ udaye pakkhippeyyum, saha udaye pakkhitta-matte paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo ca sannisiḍeyya acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilam, tato rañño pāṇiyaṃ upanāmeyyum 'pivatu devo pāṇiyaṃ ti,' yathā, Mahārāja, udakaṃ evaṃ eittam daṭṭhabbam, yathā te manussā evaṃ yojāvacaro daṭṭhabbo, yathā paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo evaṃ kilesā daṭṭhabbā, yathā udakappasādako maṇi evaṃ saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādakamhi maṇimhi pakkhitta-matte paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo ca sannisiḍati, acchaṃ bhavati udakaṃ vippasannaṃ anāvilam evaṃ eva kho Mahārāja saddhā uppajjamānā nivarane vikkhambheti

¹ Dhs. § 12.

² Mil. p. 33.

vinivaraṇaṃ cittaṃ hoti accaṃ vip̐pasannaṃ anāvilan ti.¹

Yathā ca pana kumbbhīla-makaragāharakkhasādi-sankhin-
naṃ pūraṃ mahānadim āgamma bhīruka-jano ubhosu
tiresu tiṭṭhati, saṅgāma-sūro pana mahāyodho āgantvā:
'Kasmā tiṭṭhathā ti' pucchitvā, 'sappaṭi-bbaya-bhāvena
otaritum na visahāmā ti' vutte, nisitam asim gahetvā
'mama pacchato etha mā bhayitthā ti' vatvā, nadim
otaritvā āgataḡate kumbhīlūdayo paṭihāhitvā, orima-tīrato
manussānaṃ sotthi-bhāvaṃ karonto pārima-tīraṃ neti,
pārimatīrato pi sotthinā orima-tīraṃ āneti, evaṃ ova
dānaṃ dadato sīlaṃ rakkhato uposatha-kammaṃ karoto
bhāvaṃ ārabhato saddhā pubbaṅgaṇā purecārikā hoti.
Tena vuttam: sampasāduna-lakkhaṇā sampakkhandana-
lakkhaṇā ca saddhā ti.²

Aparo nayo. Saddahana-lakkhaṇā saddhā okappana-
lakkhaṇā vā, pasādana-rasā udakappasādanaka-maṇi viya,
pakkbandana-rasā vā oghuttaraṇo viya, akūlussiya-paccu-
paṭṭhānā adhimutti-paccupaṭṭhānā vā saddheyyavattu-
padaṭṭhānā sotāpattiyaṅga-padaṭṭhānā vā hattha-cittahijāni
viya daṭṭhabbā.

305. Virā-bhāvo viriyaṃ. Virānaṃ vā kaumaṇi vidhiā
vā nayena upāyena irayitabbaṃ pavattayitabhaṇ ti viriyaṃ.
Tad eva kosajjassa abhihavanato adhipatyaṭṭhena indriyaṃ
paggaha-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Viriyaṃ
eva indriyaṃ viriyindriyaṃ.³ Tam pan' etaṃ upattham-
bhana-lakkhaṇaṇ ca viriyaṃ, paggaha-lakkhaṇaṇ ca. Yathā
hi jip̐pa-gharakam āgantukena thūpūpatthambhena tiṭṭhati
evaṃ eva yogāvacaro viriyūpatthambhena upatthambhito
hutvā sabba-kusala-dhammeli na hāyati na parihāyati,
evaṃ tāv'assa upatthambhana-lakkhaṇatā veditabbā. Ten'
āha thero Nāgaseno: — Yathā, Mahārāja, gehe patanto
ānūca dārunā upatthambbeyya, npatthambhitam santaṃ
evaṃ tam gebaṃ na pateyya, evaṃ eva kho, Mahārāja,

¹ Mil. p. 35. Hardy Manual of Bnddhisim p. 427.

² Hardy Manual p. 426 f. Milinda p. 36 somewhat
different.

³ Dhs. § 13.

upatthambhana-lakkhaṇaṃ viriyaṃ, viriyūpatthambhitaṃ sabbe kusala-dhammā na pariḥāyanti ti.¹

Yatbū pana khuddikāya ca mahatikāya ca senāya saṅgāme pavatte khuddikā senā oḷḷeyya tato rañño āroceyyuṃ rājā balavāhanaṃ peseyya, tena paggaḥitā saka-senā parasenaṃ parājeyya, evaṃ eva viriyaṃ sahaajāta-saṃpayutta-dhammānaṃ oḷḷitūṃ osakkitūṃ na deti ukkhipati paggaṇbāti. Tena vuttaṃ: paggaḥa-lakkhaṇaṃ viriyaṃ ti.

Aparo nayo. Ussāhana-lakkhaṇaṃ viriyaṃ, sahaajātānaṃ upatthambhana-rasaṃ asaṃsīdana-bhāva-paccupaṭṭhānaṃ. Saṃviggo yoniso padahati ti vacanato saṃvega-padaṭṭhānaṃ viriyārambha-vatthupadaṭṭhānaṃ vā samāna āraddhaṃ sabbāsaṃ sampattiṃ mūlaṃ hoti ti vedītabbaṃ.

306. Saranti tāya sayamaṃ vā sarati, sarana-mattam eva vā esā ti sati. Sā muttha-saceassa abbibhavanato adhipatīyatthēna indriyaṃ upaṭṭhāna-lakkhaṇena vā indaṭṭhaṃ kāreti ti indriyaṃ. Sati yeva indriyaṃ satindriyaṃ.² Sā pau' esā apilāpana-lakkhaṇā upaṇāhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño bhaṇḍāgārika-dārako dasa-vidhaṃ ratanaṃ gopāyanto sāyapātāṃ rājānaṃ issariya-sampattiṃ sallakkhāpeti sāreti evaṃ eva sati kusalakammaṃ sallakkhāpeti sāreti. Ten' āba thero: — Yathā, Mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko rājānaṃ cakkavattiṃ sāyapātāṃ saṃsarāpeti 'ettakā deva batti, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā patti, ettakaṃ hiraṇṇaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sabhaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū ti' evaṃ eva kho Mahārāja sati kusale dhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañca indriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttara-dhammā ti' evaṃ kho Mahārāja apilāpana-lakkhaṇā sati ti.³ Yathā pana rañño cakkavattissa pariṇāyaka-ratanaṃ ahite ca hite ca ṇatvā ahite apayāpeti hite upayāpeti, evaṃ eva sati hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samānnesitvā 'ime kāya-duccarītādayo dhammā ahitā ti' ahite dhamme

¹ Mil. p. 36.² Dhs. § 14.³ Mil. p. 37.

apanudati 'ime kāyasucaritādayo dhammā hitā ti' bite dbamme upagaṇhāti. Ten'āba therō: — Yathā, Mahārāja, rañño parināyaka-ratanam rañño hitāhitam jānāti 'ime rañño hitā, imo ahitā, ime upakārā, ime anupakārā ti' tato abite apamudati hite upagaṇhāti, evam eva kho, Mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānam dhammānam gatiyo sammannesati 'ime dbammā hitā, ime dhammā ahitā, ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā ti' tato ahite dbammo apamudati hite dhammo upagaṇhāti, evam kho Mahārāja upagaṇhana-lakkhaṇā sati ti.¹

Aparo nayo. Apilāpana-lakkhaṇā sati asaṃnosana-rasā ārakkha-paccupaṭṭhānā visayābhimukha-bhāva-paccupaṭṭhānā vā, thūra-saññā-padaṭṭhānā kāyādi-satipaṭṭhāna-padaṭṭhānā vā. Ārammaṇe dālha-patitattā pana esikā viya cakkhu-dvārādi-rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabho.

307. Ārammaṇe cittaṃ sammā adhiyati tṭhpeti ti sammābhi. So vikkhepassa abbiḥhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ, avikkhepa-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Samādhī yeva indriyaṃ samādhindriyaṃ.² Lakkhaṇādini pan' assa heṭṭhā vutta-nayen' eva vedittabbāni.

Pajānāti ti paññā. Kiṃ pajānāti? Idam dukkhaṃ ti ādinā nayena ariya-saccāni. Atṭhakathāyaṃ pana paññāpeti ti paññā ti vuttaṃ. Kin ti paññāpeti ti? Aniccaṃ dukkhaṃ anattaṃ ti paññāpeti. Sā va avijjāya abhiḥbavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ, dassana-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti pi indriyaṃ. Paññā va indriyaṃ paññindriyaṃ.³ Sā pan' esā ohhāsana-lakkhaṇā ca paññā pajānaua-lakkhaṇā ca. Yathā hi catuhhattiko gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati āloko pātu bbavati evam eva obhāsana-lakkhaṇā paññā. Paññobhāsā-samo obhāso nāma n'atthi. Paññāvato hi eka-pallaṅkena nisinnassa dasa-sahassī loka-dhātu cakkalokaṃ boti. Ten'āba therō: — Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya pavitṭho padīpo andhakāraṃ vidhameti, obhāsaṃ janeti,

¹ Mil. pp. 37, 38. Hardy l. l. p. 428.

² Dhs. § 15.

³ Dhs. § 16.

ālokaṃ vidamseti, pākaṭāni rūpāni karoti, evaṃ eva kho Mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjohāsaraṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidamseti, pākaṭāni ariya-saccāni karoti. Evaṃ kho Mahārāja, obbāsana-lakkhaṇā paññā ti.²

Yathā pana cheko hhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādāni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitaḥhāsevitābbe hīna-paṇṭa-kaṇha-sukka-sappaṭibhāgo dhamme pajānāti. Vuttam pi c'etaṃ Dhammasenūpatinā³: pajānāti pajānāti ti kho āvuso, sū tasmā paññā ti vuccati. Kiṃ ca pajānāti? Idam dukkhaṃ ti pajānāti ti vitthāretabbam. Evaṃ assā pajānana-lakkhaṇā ti veditabbā.

Apāro nayo. Yathā sabhāva-paṭivedha-lakkhaṇā paññā, uppajjamānā akkhalita-paṭivedha-lakkhaṇā vā kusaliṣāsā-khitta-usu-paṭivedho viya, viśayobhāsana-rasā padīpo viya, asaṇmoha-paccupatthānā araṇña-gata-sudesiko viya.

308. Manute iti mano, vijānāti ti attho. Atthakathā-cariyā paṇ' āhu: — Nāliya minamāno viya mahātulāya vā dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānāti ti mano. Tad eva vinana-lakkhaṇo indattham kāreti ti indriyaṃ. Mano eva iudriyaṃ manindriyaṃ. Heṭṭhā vutta-cittass' ev' etaṃ revacanam.

Pīti-sommanassa-sampayogato sobhānaṃ mano assā ti sumano. Sumanassa-bhāvo somanassam. Sāta-lakkhaṇe indattham kāreti ti indriyaṃ. Somanassam eva indriyaṃ somanassindriyaṃ.³ Heṭṭhā vutta-vedanāy' ev' etaṃ revacanam.

309. Jivanti tena taṃ-sampayuttakā dhammā ti jivitaṃ. Anupālana-lakkhaṇe indattham kāreti ti iudriyaṃ. Jivitaṃ eva indriyaṃ jivitindriyaṃ.⁴ Taṃ pavattasantatādhipateyyam hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālana-lakkhaṇaṃ jivitindriyaṃ, tesam pavattana-rasaṃ, tesam ṭhapanapaccupatthānaṃ, yāpayitabba-dhamma-padatthānaṃ.

Sante pi ca anupālana-lakkhaṇādīhi vidbāne atthik-

² Mil. 39. Hardy l. l. p. 430. ³ In the Mahāvedalla S. in Majjhima Nikāya I, 292. ⁴ Dhs. § 18. ⁵ Dbs. § 19.

khane yev' etam te dhamme anupāleti udakaṃ viya uppalādiṇi. Yathā-sakaṃ paccayuppanne pi ca dhamme pāleti dhātī viya kumāraṃ, sayam pavattita-dhamma-sambandhen' eva pavattati niyyāmaṃ viya nāvaṃ nabhaṅgato uddham pavattayati attano ca pavattayitabbānaṃ ca abhāvā nabhaṅgakkhaṇe tṭhapēti sayam bhijjāmānattā kḥiyyamāno viya vaṭṭisineho padīpa-sikham pavattana-tṭhapanānubhāva-virahitaṃ. Yathā vuttakkhaṇena tassa tassa sādhanato ti datṭhabbaṃ.¹

310. Sammādiṭṭhiādisu dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṃkappo, paggahanaṭṭhena sammāvāyāmo, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati, avikkhepanaṭṭhena sammāsamādhī veditabbā. Vacanaṭṭhato pana sammā passati sammā vā tāya passanti ti sammādiṭṭhi, sammā saṅkappeti sammā vā tena saṅkappenti ti sammāsaṅkappo, sammā vāyaṃti sammā vā tena vāyaṃanti ti sammāvāyāmo, sammā sarati sammā vā tāya saranti ti sammāsati, sammā samādhīyati sammā vā tena samādhīyanti ti sammāsamādhī. Api ca paṣaṭṭhā suṇḍarā vā diṭṭhi sammādiṭṭhi ti iminā pi nayena tesu vacanaṭṭho veditabbo. Lakkhaṇādiṇi pana heṭṭhā vuttān' eva.

311. Saddhābalādisu saddhādiṇi vuttatthān' eva, akampiyatṭhena pana balaṃ veditabbam. Evam etesu assaddhiye na kampati ti saddhābalaṃ,² kosajjo na kampati ti viriyabalaṃ, mutṭhasacce na kampati ti satibalaṃ, uddhacce na kampati ti samādhībalaṃ, avijjāya na kampati ti paññābalaṃ, alīriye na kampati ti hīrihalaṃ anottappe na kampati ti ottappahalaṃ ti ayam ubhaya-pada-vasena attha-vaṇṇanā hoti. Tattha purimāni paūca heṭṭhā lakkhaṇādihi pakāsitaṃ eva pacchima-dvaye kāya-duccaritādihi.

312. Hiriyati ti biri,³ lajjāy' etam adhivacanam. Tehi eva ottappati ti ottappam,⁴ pūpato ubbegass' etam adhi-vacanam. Tesam nānākaranaṃ dīpanattham samutṭhānam adhipati lajjā-lakkhaṇen' eva ti imaṃ mātikanā tṭhapetvā

¹ Comp. Hardy Manual p. 417 No. 18. ² Dhs. § 25 ff.

³ Dhs. § 30.

⁴ Dhs. § 31.

ayam vitthāra-kathā vuttā. Ajjhatta-samuṭṭhānā hi hiri nāma, bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappam nāma, attādhīpati hiri nāma, lokādhīpati ottappam nāma, lajjā-sabhāva-saṅghitā hiri nāma, bhaya-sabhāva-saṅghitaṃ ottappam nāma, sappatisśava-lakkhaṇā hiri nāma, vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇam ottappam nāma. Tatth' ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hirim catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātim paccavekkhitvā vāyam paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? Pāpa-karapattā etaṃ na jāti-sampannānaṃ kammaṃ, hīna-jaccānaṃ kevaṭṭakādīnaṃ idaṃ kammaṃ, tādīsassa jāti-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ tāva jātim paccavekkhitvā pāṇātipātādi-pāpam akoronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-karapam nāma' etaṃ daharehi kūtābham kammaṃ, tādīsassa jāti-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ vāyam paccavekkhitvā pāṇātipātādi-pāpam akoronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, tādīsassa sūrabhāva-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādi-pāpam akoronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ andha-bālānaṃ kammaṃ na paṇḍitānaṃ, tādīsassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādi-pāpam akoronto hirim samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hirim catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano hi citte hirim pavesotvā pāpam kammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānā hiri nāma boti.

313. Kathaṃ bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappam nāma? Sace tvaṃ pāpa-kammaṃ karissasi catūsu parisāsu garabbaṃ haviṣṣasi.

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ nāgariko yathā

Vajjito śīlavantehi kathaṃ, bhikkhu, karissasi ti paccavekkhanto bi bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappena pāpa-kammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappam nāma hoti.

Kathaṃ attādhīpati biri nāma? Idh' ekacco kulaputto

attānaṃ adhipatijetthakaṃ katvā tādisassa saddhāpahlā-jitassa lahussutassa dhuta-vādassa 'na yuttaṃ pāpam kammaṃ kātun ti' pāpaṃ na karoti. Evam attādhīpanti hiri nāma hoti. Ten' āhu Bhagavā: — So attānaṃ yeva adhipatijetthakaṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati ti.

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idh' ekacco kula-putto lokaṃ adhipatijetthakaṃ katvā pāpakaṃ kammaṃ na karoti: — Yathāha: Mahā kho pana loka-sannivāso, mahantasmaṃ kho pana loka-sannivāse santi samaṇa-brāhmaṇā iddhiṃanto dibba-cakkhukā paracitta-viduno, te dūrato pi passanti āsannā pi na dissanti cetasā pi cittaṃ pajānanti, te pi maṃ evaṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṃno viharati pāpakehi akusalehi dhammehi ti. Santi devatā iddhiṃantiyo dibbacakkhukā paracitta-vidūniyo, tā dūrato pi passanti āsannā pi na dissanti, cetasā pi cittaṃ pajānanti, tā pi maṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṃno viharati pāpakehi akusalehi dhammehi ti. So lokaṃ yeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati ti. Evam lokādhipati ottappaṃ nāma hoti.

314. Lajjā-sabhāva-saṅghitā hiri, bhaya-sabhāva-saṅghitā ottappaṃ ti. Ettha pana lajjā ti lajjanākāro, tena sahhāvenṇ saṅghitā hiri, bhayaṃ ti apāyabhayaṃ, tena sahhāvena saṅghitaṃ ottappaṃ. Tad ubhayaṃ pi pāpa-parivajjane pākataṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccāraṇ-passāvādini karonto lajjitabbaka-yuttaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhavēyya pīlito, evam eva ajjhantaṃ lajji-dhammaṃ okkamitvā pāpa-kammaṃ na karoti. Ekacco apāya-bhaya-bhito hutvā pāpa-kammaṃ na karoti. Tatr' idaṃ opannam: — Yathā dīṇu ayogulesu eko sitalo bhavēyya gūthamakkhito eko upho āditto, tattha paṇḍito sitalaṃ gūtha-makkhitattā jigucchanto na gahāti, itaraṃ dūha-bhayaṇa. Tattha sitalassa gūthā-makkhaṇa-jigucchāyā agaṇṇanaṃ viya ajjhantaṃ lajjitabbāṃ dhammaṃ okkam-

itvā vā pāpassa akaraṇaṃ, uphassa dāha-bhayena agaṇ-
hanaṃ viya apāya-bhayena pāpassa akaraṇaṃ veditabhaṃ.

315. Sappaṭissava-lakkhaṇā hiri, vajja-bhīruka-bhaya-
dassāvi-lakkhaṇaṃ ottappaṇaṃ ti: Idam api dvayaṃ pāpa-
parivajjano eva pūkaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahatta-
paccavekkhaṇā satthunūhatta-paccavekkhaṇā dāyajja-ma-
batta-paccavekkhaṇā sahraṃmacāri-mahatta-paccavekkhaṇā
ti catūhi kāraṇehi sappaṭissavalakkhaṇaṃ hirim samuṭṭhā-
petvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvāda-bhayaṃ
parānuvāda-bhayaṃ daṇḍa-bhayaṃ duggati-bhayaṃ ti ca-
tūhi kāraṇehi vajja-bhīruka-bhaya-dassāvi-lakkhaṇaṃ ottap-
paṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jāti-mahatta-
paccavekkhaṇādīni c'eva attānuvāda-bhayaādīni ca vitthā-
retvā kathetabhāni.

316. Na luhhhanti etena sayam vā na luhhhati aluhhha-
namattam eva vā tan ti alohho.¹ Adosa-amohesu pi es'
eva nayo.

Tesu alohho ārammaṇo cittassa agedhalakkhaṇo alagga-
bhāvalakkhaṇo vā. Kamaladalabindu viya apariggaharaso
muttahhikkhu viya anallīna-bhāvapaccupatṭhāno asucimhi
paṭitapuriso viya.

Adoso² acaṇḍikkalakkhaṇo va avirodhalakkhaṇo va anu-
kūlamitto viya, āghātavinayanaraso pariāhavinayanaraso
vā candanaṃ viya, samma-bhāvapaccupatṭhāno puṇṇa-
canda viya. Amoho lakkhaṇādīhi hetthā paññindriyapado
vibhāvito.

Evam etesu puna tisu alobho maccheramalassa paṭi-
pakkho, adoso dussilyamalassa, amoho kusalesu dhammesu
ahhāvanāya paṭipakkho, alohho c'ettha dānāhetu, adoso
sīlāhetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu alohhena anadhikaṃ
gaṇhāti luddhassa adhikagahaṇato, adosena anūnaṃ duṭ-
ṭhassa ūnagahaṇato, amohena aviparitaṃ mūlhasa viparita-
gahaṇato.

Alohena c'ettha vijjamānadosaṃ dosato ca dhārento dose
pavattati, luddho hi dosam paṭicchādeti. Adosena vijja-
mānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi

¹ Dhs. § 32.

² Dhs. § 33.

gupaṃ makkheti. Amohena yāthavaṃ yātvavato dhārento yathā sabhāve pavattati, mūlho hi taccham ataccham ca taccbati gaṇhāti.

Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ hoti luddhassa piya-sabhārato piyavippayogasahanato ca. Adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabbāvato appiyasampayogasahanato ca. Amobena icchitalābhadukkhaṃ na hoti, amūlhassa tam kut' ettha labbhati evamādi pacca-vekkhanam sambhavato.

Alohena c'ettha jātīdukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhā-paṭipakkhato taṇhāmūlakathā va jātīdukkhaṃ adosena jarādukkhaṃ na hoti ti tikkhadossassa khippam jarāsam-bhavato. Amohanam maraṇadukkhaṃ na hoti. Samo-hamaranap hi dukkhaṃ na ca tam amūlhassa hoti.

Alobhena ca gahatṭhānam, amohena pabbajitānam, adosena pana sabbesam sukhānam samvāsātā hoti.

Visesato c'ettva alobhena pettivisaye uppatti na hoti. Yebhuyyena hi tassā taṇhāya pettivisayam uppajjati taṇhāya ca paṭipakkho alobbo adosena niraye uppatti na hoti. Dosena hi caṇḍajātīyā dosasadisam nirayam uppajjati, dosassa ca paṭipakkho adoso, amobena tiracchānāyoniyam nibbatti na hoti. Mohena hi nīccasamūlham tiracchānāyoniyum uppajjati mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rājanavasena uggamanassa abbāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena majjhattabhāvassa.

Tihi pi c'eteli yathā paṭipāṭiyā nekkhammasaṇṇā avyā-pādasāṇṇā avihiṃsāsāṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti, asubhasāṇṇā appamānasāṇṇā dbātusaṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti. Alobhena kāmasukhallikānuyoga-antassa parivajjanam hoti, adosena attakilamānuyoga-antassa parivajjanam hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanam. Tathā alobhena abhijjākāyaganthassa pabbhedanam hoti, adosena vyāpādukāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa.

Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānam dvinnam ānubhāvena, pacchimāni pacchimass' eva ānubhāvena ijjhanti.

Alohho c'ettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhanīyam pi asappāyam na sevati, tena arogo hoti.

Adoso yobbaññassa, aduṭṭho hi valipalitāvahena dosagginā aḍayhamāno digbarattam yuvā hoti. Amoho dighāyutāya, amūlho hi hitāhitam ñatvā ahitam parivajjanto hitaṇ ca paṭisevamāno dighāyuko hoti.

Alobho c'ettha bhogasampattiyā paccayo hoti cāgena bhogapaṭilābhā, adoso mittasampattiyā mettāya mittānam paṭilābhato c'eva apparihānato ca. Amoho attasampattiyā, amūlho hi attano hitam eva karonto attānam sampādeti.

Alobho ca dibbavihārassa paccayo hoti, adoso brahmvihārassa, amoho ariyavihārassa.

Alobhena c'ettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti, tesam vināse abhisāṅgahetukassa dukkbassa abhāvato, adosena parapakkhesu aduṭṭhassa verisu verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūlhasa sabbābhisāṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanam hoti, luddho hi upabhoga-sāya anicce pi saṅkhāre auccato na passati. Adosena dukkhadassanam, adosajjhāsayo hi pariccattam ūghāta-vatthu pariggaho saṅkhāre yeva dukkhato passati. Amohena anattadassanam, amūlho hi yathā gahaṇakusalo aparīṇyakam khandhapañcakam aparīṇyakuto bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassādiṇi evaṃ cte pi aniccadassanādihi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho hoti. Ko hi nāma aniccam idaṃ ti sammā ñatvā tass' atthāya piham uppādeyya saṅkhāre vā dukkhā ti jānanto aparam pi accantatikkhiṇaṃ kodhadukkham uppādeyya attasuññataṇ ca bujjhitvā puna sammoham āpajjeyyā ti?

317. Nābhijjhāyati ti anābhijjhā. Kāyikacetasi kam sukkaṃ idhalokaparalokahitaṃ guṇānubhāvapaṭiladdhaṃ kittisaddaṇ ca na vyūpādeti ti avyūpādo.

Sammā passati sobhaṇā vā diṭṭhi ti sammādiṭṭhi. Alobhādinam yeva tāni nāmaṇi. Heṭṭhā pan' ete dhammā mūlavasena gahitā idha kamānapathavasena ti veditabbā.

318. Hirottappāni hi heṭṭhā balavasena gahitāni, idha lokapūlavasena. Lokam hi imo dve dhammā pālayanti. Yathāha: Dve 'me bhikkhave sukkā dhammā lokam pālenti, katame dve? Hiri ca ottappaṇ ca. Ime ce bhikkhave

dve sukkā dhammā lokam na pāleyyūṃ na yidam paññāyetha nuāṭṭi ti vā mātucchā ti vā mātulāni ti vā ācariya-bhəriyā ti vā garūṇaṃ dārū ti vā, jātisambhedam loka agamissa yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarasonasigālā. Yasma kho hikkhave ime dve sukkā dhammā lokam pāḷenti tasmā paññāyati mātā ti vā mātucchā ti vā mātulāni ti vā ācariya-bhəriyā ti vā garūṇaṃ dārū ti vā.

319. Kāyassa passambhānaṃ kāya-passaddhi,¹ cittassa passambhānaṃ citta-passaddhi². Kāyo ti c'ettha veda-nādayo tayo khandhā ubho pi pan' etā ekato katvā kāya-citta-daratha-vūpasama-lakkhaṇā kāya-citta-passaddhiyo, kāya-citta-daratha-nimmaddana-rasā kāya-cittānaṃ aparipphanda-siti-bhāva-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittānaṃ avūpasamakara-uddhaccādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabhā.

320. Kāyassa lahuhhāvo kāya-lahutā,³ cittassa lahuhhāvo citta-lahutā,⁴ kāya-citta-garuhhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-garuhhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānaṃ adandhatā-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ garutā thaddhahhāvakara-thīna-middhādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabhā.

321. Kāyassa muduhhāvo kāya-mudutā,⁵ cittassa muduhhāvo citta-mudutā,⁶ kāya-citta-thaddahhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-thaddahhāva-nimmaddana-rasā, appaṭighāta-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ thaddahhāvakara-diṭṭhimānādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabhā.

322. Kāyassa kammaññahhāvo kāya-kammaññatā,⁷ cittassa kammaññahhāvo citta-kammaññatā,⁸ kāya-cittānaṃ akammaññahhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-cittānaṃ akammaññahhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānaṃ ārammaṇa-karapa-sampatti-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ akammaññahhāvakaravasesa-aivaraṇa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabhā. Pasādanīya-vatthusu

¹ Dhs. § 40.² Dhs. § 41.³ Dhs. § 42.⁴ Dhs. § 43.⁵ Dhs. § 44.⁶ Dhs. § 45.⁷ Dhs. § 46.⁸ Dhs. § 47.

pasādvayāhita - kiriyaṣu viniyogakkhamabhavāvaha - su-
vappa-visuddhi viyā ti daṭṭhabbā.

323. Kāyassa paḡuññahhāvo kāya-paḡuññatā,¹ cittassa
paḡuññahhāvo pi citta-paḡuññatā,² kāya-cittānaṃ age-
laññahhāva-lakkhaṇā, kāya-citta-gelañña-nimmaddana-rasā,
nirādinava-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-citta-
gelaññakara-assaddhiyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

324. Kāyassa ujuhhāvo kāyujjukatā,³ cittassa ujuhhāvo
cittujjukatā,⁴ kāya-citta-ajjava-lakkhaṇā, kāya-citta-kuṭi-
labhāva-nimmaddana-rasā, ajimhatā-paccupaṭṭhānā kāya-
citta-padaṭṭhānā kāya-cittānaṃ kuṭilabhāvakara-māyā
sātheyyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

325. Saratī ti sati.⁵ Sampajānāti ti sampajaññaṃ,⁶
samantato pakārehi jānāti ti attho. Sāttaka-sampa-
jaññaṃ, sappāya-sampajaññaṃ, gocara-sampajaññaṃ, asam-
moha-sampajaññaṃ ti imesaṃ pau' assa vasena hhedo vedi-
tāho. Lakkhaṇādiṇi c'etesam satindriyapaññindriyesu
vutta-nayen' eva veditāhhāni. Iti hetthā vuttānaṃ ev'
etaṃ dhamma-dvayaṃ puna imasmiṃ thāne upakāra-vasena
gahitaṃ.

326. Kāmacchandādayo paccanika-dhamme sametī ti
samatho.⁷ Aniccādi-vasena vividhehi akārehi dhamme
passatī ti vipassanā⁸ paññā c'esā atthato. Imesaṃ pi
dvinnam lakkhaṇādiṇi hetthā vuttān' eva. Idha pana te
yuganaddha-vasena gahitā.

327. Sahajāta-dhamme paḡaṇhāti ti paḡgāho.⁹ Ud-
dhacca-saṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhahhāvato na
vikkhepo ti avikkhepo.¹⁰ Etesam pi lakkhaṇādiṇi hetthā
vuttān' eva. Idha pan' etaṃ dvayaṃ viriya-samādhi-yoja-
natthāya gahitaṃ ti veditabbam.

328. Ye vā pana tasmim samaye aññe pi atthi
paṭiccaṣamuppannā arūpino dhammā kusalā¹¹ ti
phasso hoti avikkhepo hoti ti na kevalam padapaṭipāṭiyā
uddiṭṭhā ime paropaṇṇāsa dhammā. Evaṃ atha kho yas-

¹ Dhs. § 48. ² Dhs. § 49. ³ Dhs. § 50. ⁴ Dhs. § 51.

⁵ Dhs. § 52. ⁶ Dhs. § 53. ⁷ Dhs. § 54. ⁸ Dhs. § 55.

⁹ Dhs. § 56. ¹⁰ Dhs. § 57. ¹¹ Dhs. § 1.

miṇ samaye kāmāvacaraṃ tihetukaṃ somanassasahagataṃ paṭhamam asaṅkhārikaṃ mahācittam uppannaṃ hoti tasmiṇ samaye ye vā pana aññe pi tehi yeva phassādihi sampayuttā hutvā pavattamānā atthi attano attano anurūpaṃ paccayaṃ paṭicca samuppannā rūpābhāvena arūpino sabbhāvato upalabbhamānā dhammā sabbe pi ime dhammā kusalā. Ettāvata cittaṅgavasena pāli-ārūlhe paropapūṣa dhamme dipetvā yevāpanakavaseva apare pi uava dhamme Dbammarājā dipeti.

Tesu tesu hi suttapadesu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭaṭṭa karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vaci-
duccaritavirati micchājīvirati ti ime nava dhammā paññāyanti. Imasmiṇ cāpi mahā-citte kattukamyatā kusalaṃ dhammacchando atthi, cittaṅgavasena pana pāliṇ na ārūlho. So idha yevāpanakavasena gahito adhimokkho atthi, manasikāro atthi, tatramajjhataṭṭaṭṭa atthi, mettāpuhbabhāgo atthi. So adose gahite gahito eva boti.

Karuṇāpubbabbāgo pana atthi, muditāpubbabbāgo atthi, upekkhāpubbabbāgo pi atthi. So pana tatramajjhataṭṭaṭṭa gahitāya gahito va hoti.

Sammāvācā atthi, sammākammananto atthi, sammā-ājīvo atthi, cittaṅgavasena pana pāliṇ na ārūlho. So pi idha yevāpanakavasena gahito.

329. Ihesu pana navasu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭaṭṭa ti ime cattāro va ekakkhaṇe labbhanti, sesā nānakkhaṇe. Yadā hi imiṇ cittaṇa micchāvācam pajahati, virativasena sammāvācam pūreti tadā chandādayo cattāro sammāvācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Yadā micchākammanantaṃ pajahati, virativasena sammākammanantaṃ pūreti, micchā-ājīvaṃ pajahati, virativasena sammā-ājīvaṃ pūreti, karuṇāya parikammaṃ karoti, muditāya parikammaṃ karoti tadā chandādayo cattāro sammāvācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Ito pana muṇcitvā dānaṃ deutassa silaṃ pūrentassa yoge kammaṃ karontassa cattāri apannakaṅgān' eva labbhanti. Evam etesu navasu yevāpanakadhammesu chando ti kattukamyatāy' etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā so kattukamyatālakkhāṇe chando ārammaṇapariyesanaraso. Ārammaṇena atthi

kathāpaccupatṭhāno tad ev' assa padatṭhānam ārammaṇa-
gahaṇe cāyaṃ cetaso hatthapasāraṇaṃ viya datṭhabho.
Adhimuccanam adhimokkho. So sannitṭhūnalakkhaṇo.
Ayaṃ sappanaraso nicchayapaccupatṭhāno sannitṭhūtahha-
dhammapadatṭhāno ārammaṇe niccalahhāvena indakhilo
viya datṭhabho.

330. Kiriyākāro manasmiṃ kāro manasikāro purimama-
nato viya disaṃ manam karoti ti manasikāro. Svāyaṃ
ārammaṇapaṭipādako vithipaṭipādako javanapaṭipādako ti
tippakāro. Tattha ārammaṇapaṭipādako manasmiṃ kāreṭi
ti manasikāro. So sārāṇalakkhaṇo sampayuttānam āramma-
ṇasamyojanaraso ārammaṇābhimukkhahāvapaccupatṭhāno
saṅkharakkhandhapariyāpanno ārammaṇapaṭipādakattena
sampayuttānaṃ sārathi viya datṭhabho.

Vithipaṭipādako ti pana pañcadvārāvajjanass' etam adhi-
vacanaṃ, javanapaṭipādako ti manodvārāvajjanassa. Na
te idha adhippetā.

Tesu dhammesu majjhataṭṭā tatra majjhataṭṭā. Sā citta-
cetasikānaṃ samavūhitalakkhaṇā ūnādhikaṇīvaraparasā
pakkhapātupacchedanarasā va majjhataṭṭahāvapaccupat-
ṭhānā cittacetasikānaṃ ajjupekkhaṇavasena sampavattā-
naṃ ājāṇīyaṇaṃ ajjupekkhakasārathi viya datṭhabbā.
Karūṇāmuditā - brahmavihāraniddese āvihhavissanti. Ke-
valaṃ hi tā appanappattā rūpāvacarā, idha kāmāvacarā ti
ayaṃ eva viśeso.

Kāyaduccaritato virati kāyaduccaritavirati. Sesapadad-
vaye pi es' eva nayo. Lakkhaṇādito paṇ' etā tisso pi
kāyaduccaritādivatthūnaṃ avitikkamalakkhaṇā amadda-
lakkhaṇā ti vuttaṃ hoti.

Kāyaduccaritādi-vatthuto saṅkocanarasā akiriyapaccu-
patṭhānā saddhā hirottappam appicchatādi-guṇapadatṭhānā
pūpakiriyato cittassa vimukkhahāvahhūtā ti datṭhabbā.

331. Phassādini chapannāsa yevūpanaka-vuttāni navā
ti sabbāni pi imasmiṃ dhammuddesavāre pañcasatṭhi
dhammapadāni bhavanti. Tesu ekakkhaṇe kadāci eka-
satṭhi bhavanti, kadāci samasatṭhi. Tāni hi sammāvacā-pū-
raṇādivasena uppattiyam pañcasu ṭhānesu ekasatṭhi hha-
vanti. Tehi mutte ekasmiṃ ṭhāne samasatṭhi bhavanti,

ṭhapetvā pana yevāpanake pāliyaṃ yathāvuttavasena gayhamānāni chapapaṇāsa va honti.

Agahitagahaṇena paṇ' ettha phassapañcakam vitakko vicāro pīti cittakaggatā pañca indriyāni hiribalam ottappabalam ti dve balāni, alobho adoso ti dve mūlāni, kāyappasaddhi cittappassaddhi ti ādayo dvādasa dhammā ti samattimsa dhammā honti.

Tesu samattimsa dhammesu aṭṭhārasa dhammā avibhattikā honti, dvādasa savibhattikā. Katame aṭṭhārasa? Phasso, paññā, cetanā, vicāro, pīti, jīvitindriyaṃ, kāyappasaddhi-ādayo dvādasā ti ime aṭṭhārasa avibhattikā. Vedanā, cittaṃ, vitakko, cittakaggatā, saddhindriyaṃ, viriyindriyaṃ, satindriyaṃ, paññindriyaṃ, hiribalaṃ, alobho, adoso ti ime dvādasa savibhattikā. Sesā satta dhammā dvisu ṭhānesu vibhattā, eko tisu, dve catūsu, eko chasu, eko sattasu ṭhānesu vibhatto. Kathaṃ? Cittaṃ, vitakko, saddhā, hiri, ottappam, alobho, adoso ti ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassa-pañcakam patvā cittaṃ hoti ti vuttaṃ.

332. Indriyāni patvā manindriyaṃ ti. Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hoti ti vutto. Maggaṅgāni patvā sammāsaṅkappo ti. Saddhā-indriyāni patvā saddhindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Balāni patvā saddhābalaṃ ti, hiribalaṃ patvā hiribalaṃ hoti ti vuttā. Lokapāladukam patvā hiri ti. Ottappe ti es' eva nayo.

Alobho mūlam pana patvā alobho hoti ti vutto. Kammapatham patvā anabhijjhā ti. Adoso mūlam patvā adoso hoti ti vutto. Kummapatham patvā avyāpādo ti. Ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakam patvā vedanā hoti ti vuttā. Jhānaṅgāni patvā sukhaṃ ti, indriyāni patvā somanassindriyaṃ ti. Evam eko dhammo tisu ṭhānesu vibhatto.

Viriyam pana indriyāni patvā viriyindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Maggaṅgāni patvā sammāvāyāmo ti, balāni patvā viriyabalaṃ ti, piṭṭhidukam patvā paggaḥho hoti ti.

Sati pi indriyāni patvā satindriyaṃ hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammāsati ti, balāni patvā satibalaṃ ti,

piṭṭhidukam patvā sati hoti ti. Evam ime dve dhammā catūsu ṭhānesu vibhattā.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittass' ekaggatā hoti ti vutto. Indriyāni patvā samādhindriyan ti. Maggaṅgāni patvā samādhindriyan ti. Balāni patvā samāddhibalan ti, piṭṭhidukam patvā samatho avikkhepo ti. Evam ayam eko dhammo chasu ṭhānesu vibhatto.

Paññā pana indriyāni patvā paññindriyam hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammādiṭṭhi ti, halāni patvā paññā-balan ti, mūlāni patvā amoho ti, kammaṭṭham patvā sammādiṭṭhi ti, piṭṭhidukam patvā sampajaññaṃ vipassanā ti. Evam eva kho dhammo sattasu ṭhānesu vibhatto.

333. Sace pana koci vadeyya: 'Ettha anupubbam nāma natthi' heṭṭhā gahitakam eva gahitvā tasmim tasmim ṭhāne padam pūritam ananusandhikā kathā uppaṭipāṭikā corehi ābhatahhaṇḍasadisā goyūthēna gataṃagge āluṭita-tiṇasadisā ajānitvā kathitā ti. So nā h'evan ti paṭisodhetvā vattabbo. Vuṭṭhanam desanā ananusandhikā nāma natthi. Sā na sandhikā va hoti ajānitvā kathitā pi natthi, sabhā jānitvā kathitā va. Samuṇḍasambuddho hi tesam tesam dhammānam kiccā jānāti, tam natvā kiccavasena vibhattim āropento aṭṭhārassa dhammā ccekakiccā ti natvā ckekasmim ṭhāne vibhattim āropesi, satta dhammā dve-dvekkicā ti natvā dvisu dvisu ṭhānesu vibhattim āropesi.

Tatr' idam opammam: Eko kira paṇḍito rājā rahogato cintesi: Imam rājakulasantakam na yuthā vā tathā vā khāditubbam. Sippānucchavikam vetanam vaddhessāmi ti so sabbe sippike sannipātāpetvā 'eekasippam pajānanako pakkosathā ti' āha. Evam pakkosiyamānā aṭṭhārassa janā utṭhahimsu, tesam ekekaṃ paṭivimsaṃ dāpetvā visajjesi. 'Dvo sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte pana satta janā āgamimsu. Tesam dvo dvo paṭivimsa dāpesi. 'Tini sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa tayo paṭivimsa dāpesi. 'Cattāri sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte dve janā āgamimsu. Tesam cattāri paṭivimsa dāpesi. 'Pañca sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko pi āgacchi. 'Cha sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa cha paṭivimsa dāpesi. 'Satta sippāni

jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa satta paṭivimse dāpesi. Tattha paṇḍito rājā viya anuttaro dhammarājā, sippajānanakā viya cittacittāṅgavasena pannā dhammā, sippānnechavikavetanavaḍḍhanam viya kiccaravasena tesam tesam dhammānam vibhattiāropanam sabbe pi pan' ete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kamma-pathavasena lokapālavasena passaddhivasena lahutāvasena mudutāvasena kammaññatāvasena pāguññatāvasena ujjukatāvasena satisampajāññavasena samathavipassanāvasena paggāhavikkhepavasena sattarasa rāsiyo honti.

Dhammuddesavāra-kathā niṭṭhitā.

334. Idāni tān' eva dhammuddesavāre pālim ārūḥhāni chapannaṣa padāni vibhajitvā dassetum katamo tasmim samaye phasso hoti' ti ādinā nayena niddesavāro āradḍho.

Tattha pucchāya tāva ayam attho: Yasmim samayo kūnāvacarakusalam somanassasahagatam tihetukam asaṅkhārikamahācittam uppajjati tasmim samaye phasso hoti ti vutto. Katamo so phasso ti iminā nayena saḥbapucchāsu attho veditabbo.

Yo tasmim samaye phasso ti tasmim samaye yo phusanakavasena uppanno phasso so phasso ti. Idam phassassa sabhāvadīpanato sabhāvapadam nāma. Phusanā ti phusanākāro. Samphusanā ti phusanakākāro va. Upasaggena padam vaddhetvā vutto. Samphusitattan ti samphusitahhāvo. Ayam pan' ettha yojanā. Tasmim samaye phusanakavasena phasso. Yā tasmim samaye phusanā, yā tasmim samaye samphusanā, yaṃ tasmim samaye samphusitattam athavā yo tasmim phusanavavasena phasso aññeua pi ca pariyūyena phusanā, samphusanā, samphusitattam ti vuccati. Ayam tasmim samaye phasso hoti ti vedanādinam pi niddesesu iminā vasena padayojanā veditabbā.

Avam pan' ettha sabbasādhāraṇo vibhattiviniṇṇayo.

335. Yān' imāni bhagavatā paṭhamam kāmāvacaraku-

salamahācittam bhājetvā dassentena atirekapaññāsa padāni mātikāvasena ṭhapetvā puna ekckam padaṃ gahetvā vibhatti āropitā ti vibhattiṃ gaccbantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gaccbanti, nānābhontāni catūhi kāraṇehi nānābhavanti, aparadīpanā pan' ettha dve ṭhānāni gacchati. Katham? Etāni bi vyañjanavasena upasaggavasena attbavasenā ti imchi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchauti.

Tattha kodho kujjhanā kujjhitattam, doso dussanā dussitattam¹ ti evaṃ vyañjanavasena vibhattigamanam veditabbam. Ettha hi eko va kodbo vyañjanavasena evaṃ vibhattiṃ gato.

Cāro vicāro anuvicāro² ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamanam veditabbam.

Paṇḍiccam kosallam nepuññam vēbhavyā cintā upaparikkhā³ ti evaṃ atthavasena vibhattigamanam veditabbam.

Tesu pbassapadaniddesc tāva imā tisso pi vibhattiyo labbhanti. Phasso phusanā ti hi vyañjanavasena vibhattigamanam hoti, samphusanā upasaggavasena, samphusitattam ti atthavasena. Iminā nayena sahhapadaniddsesu vibhattigamanam veditabbam.

336. Nānābhontāni pi pana nāmanānattena lakkhaṇanānattena kiccanānattena patikkhepanānattena ti imehi catūhi kāraṇehi nānā bonti. Tattha katamo tasmim samaye vyūpādo hoti? Yo tasmim samayo doso dussanā ti ettha vyūpādo ti vā doso ti vā dve pi ete kodho eva nāmena nānattam gatā ti. Evam nāmanānatte nānattam veditabbam.

337. Rāsatṭhena paūca pi khandhā eko va khandho hoti. Ettba pana rūpam ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññānam vijānanalakkhaṇam ti iminā lakkhaṇanānattena paūca khandhā honti. Evam lakkhaṇanānattena nānattam veditabbam.

338. Cattāro sammappadbhānā: Idha bhikkhu anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāya

¹ Dhs. § 1060.

² Dhs. § 8.

³ Dhs. § 16.

— pe — cittam paggaṇhāti padahati ti ekam eva viriyaṃ kiccanūnattena catusu ṭhānesu āgatam eva kiccanūnattena nānattam veditabbam.

Cattāro asaddhammā kodhagarutā na saddhammā saddhammagarutā makkhagarutā na saddhammagarutā lābhagarutā na saddhammagarutā, sakkāragarutā ti evanādisu pana paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Imāni pana cattāri nānattāni na phasse yeva labbhanti sabbesu pi phassapañcakādisu labbhanti, phassassa hi phasso ti nāmaṃ — pe — cittassa cittan ti. Phasso ca phusanalakkhaṇo, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāpam vijānanalakkhaṇam. Tathā phasso phusanakicco, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetanukiccā, viññāpam vijānanakiccan ti evam kiccanūnattena nānattam veditabbam.

Paṭikkhepanānattam phassapañcamake natthi. Alohhādiniddese pana alohho, alubbhanā, alubhitattam ti ādinā nayena labbhati ti evam paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Evam sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattam veditabbam.

339. Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti dalhikamam vā ti evam dve ṭhānāni gacchati. Yatthikoṭiyā upplentena viya hi sakim eva phasso ti rutte etam padam phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena phasso phusanā samplūsitattam ti rutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hoti ti. Yathā hi daharam kumārāṃ nhāpetvā manoramam vattham paridahāpetvā pupphāni pilandhāpetvā akkhiṇi añjetvā ath'assa nalāṭe ekam eva manosilāhindum kareyyum tassa na ettāvata cittalilako nāma hoti, nānāvapucchī pana parivāretvā bindusu katesu cittalilako nāma hoti, evamsampadam idam veditabbam. Ayam padatthuti nāma.

Vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punapuna bhaṇanam eva dalhikamam nāma.

Yathā hi āvuso ti vā bhaute ti vā yakkho ti vā sappo

ti vā vutte dāhikammaṃ nāma na hoti, āvuso āvuso bhante yakkho yakkho sappo sappo ti vutte pana dāhikammaṃ nāma hoti, evaṃ evaṃ sakid eva yaṭṭhikoṭiyā uppiḥentena viya phasso ti vuttapade dāhikammaṃ nāma hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punappuna phasso plusanā samphusauā samphusitattam ti vutte yeva dāhikammaṃ nāma hoti ti.

Evaṃ aparādīpanā dve thūnāni gacchati, etassa pi vasena labhhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Ayaṃ tasmim samaye phasso hoti ti yasmim samaye paṭhamam kumāvacaram mahākusalacittam uppajjati tasmim samaye ayaṃ phasso nāma hoti ti. Ayaṃ tāva phassapadauiddesassa vaṇṇanā. Ito paresu pana vedanā-dipadānam uiddesesu visesamattam eva vaṇṇayissāma. Sesam idha vuttana nāyena eva veditabbam.

340. Yaṃ tasmim samaye¹ ti ettha kiñcā pi katamā tasmim samaye vedauā ti āraddham sātapaḍavasena pana yaṃ ti vuttam.

Tajjā manoviññāṇadhātu samphassajan ti ettha tajjā vuccati tassa sātassa sukhassa anuucchavikā sarūpā. Anuucchavikattho pi hi ayaṃ tajjā-saddo hoti. Yathāha: Tajjam tassā sarūpam katham uanteti ti tehi rūpādīhi ārammaṇehi imassa ca sukhassa paccayehi jānāti ti tajjā.

Manoviññāṇam eva nissattaṭṭhena dhātū ti manoviññādhātu. Samphassato jātam samphasso vā jātam ti samphassajam.

Cittaniissitattā cetasikam, madhuraṭṭhena sātam idam vuttam hoti.

Yaṃ tasmim samaye yathāvuttana atthena tajjāya manoviññādhātuyā samphassajam cetasikam sātam ayaṃ tasmim samayo vedanā hoti ti evaṃ sabbapadehi saddhim yojanā veditabhā.

Idāni cetasikam sukhān ti ādisu cetasikam padena kāyikam sukhān paṭikkhipati, sukhapadena cetasikam dukkhān cetosamphassajan ti cittasamphassajātam sātam sukhān

vedayitaṃ ti sātāṃ vedayitaṃ na asītāṃ vedayitaṃ, sukhaṃ vedayitaṃ na dukkhaṃ vedayitaṃ parato tīni padāni itthi-
liṅgavasena vuttāni sātā vedanānaṃ asātā sukhavedanā na
dukkhā ti ayam eva paṇ' ettha attho.

341. Saññāniddeṣe² tajjā manoviññāṇandhātu sam-
phassaajā ti tassā kusalasaññāya anucchavikamanoviññāṇa-
dhātuyā samphassamhi jātā saññā ti sahhāvannāmaṃ,
sañjānanā ti sañjānanākāro, sañjānitattaṃ ti sañjāni-
tabhāro.

342. Cetanāniddeṣe² pi iminā va nayena veditabbo.

343. Cittāniddeṣe³ cittacittatāya cittaṃ ūmmamaṇaṃ
minamānaṃ jānāti ti mano. Mānasas ti mano eva.
Antalikkhacaro paṇo yvāyaṃ carati mānasas ti. Ettha pana
sampayuttakadhammo mānasas ti vutto.

Kathaṃ hi bhagavā tuyhaṃ sāvako sāsane rato |
appntamānasas sekho kūlaṃ kayirā jane sutā ti |⁴
ettha arahattam mānasas ti vuttaṃ. Idha pana mano va
mānasas. Vyāñjanavasena h'etam padaṃ vaḍḍhitam.

Hadayaṃ ti cittaṃ. 'Cittaṃ vā te khipissāmi hadayaṃ
vā te phūlessāmi ti' ettha uro hadayaṃ ti vuttaṃ. Hadayā
hadayaṃ maññe aññāya gacchati ti ettha cittaṃ.

Vakkaṃ hadayaṃ ti ettha hadayaavatthu. Idha pana
cittaṃ eva abbhantarattāna hadayaṃ ti vuttaṃ.

Tam eva parisuddhaṭṭhena paṇḍaraṃ. Bhavaṅgaṃ
sandhāy' etaṃ vuttaṃ. Yathūha: Pabhassanaṃ⁵ idam
bhikkhave cittaṃ taṃ ca kho āgantukehi upakkilesehi
upakkiliṭṭhaṃ ti. Tato nikkhantattā pana akusalaṃ pi
Gaṅgāya nikkhantā nadi Gaṅgā viya Godhāvarito nikkhantā
Godhāvarī viya ca paṇḍaraṃ tveva vuttaṃ.

Mano manāyatanaṃ ti idha pana manogahaṇaṃ
manass' eva āyatanabhāvadīpanattham. Ten' etaṃ dipeti.
Na y'idam devāyatanam viya manassa āyatanattā manāya-
tanam. Atha kho mano eva āyatanam manāyatanaṃ ti.
Tattha nivāsattānaṭṭhena ākāraṭṭhena samosaraṇaṭṭhā-

¹ Dhs. § 4.

² Dhs. § 5.

³ Dhs. § 6.

⁴ Dhp. 255, Saṃyutta I p. 121.

⁵ Aṅguttara 7, 3.

natthena sañjātidesatthēna kārāpatthēna ca āyatanam veditabham.

Tathā hi loke issarāyatanam vāsudevāyatauam ti ādisu nivāsapattānam āyatanam ti vuccati, suvaṇṇāyatanam ratanāyatanam ti ādisu ākāro. Sāsane pana 'manorāme āyatane sevanti nam vihaṅgamā ti' ādisu samosarapattānam dakkhiṇāpatho' gūṇam āyatanam ti ādisu sañjātideso. Tatra tatr' eva sakkbibhabhatam pāpupāti sati sati āyatane ti ādisu kārānam.

Idha pana sañjātidesatthēna samosarapattthēna kārāpatthēnā ti tividho pi vaṭṭati. Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidesatthēna pi etam āyatanam.

Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhahhārammaṇahhāve pan' ettha osarauti ti samosarapattthēnena pi āyatanam, phassādinam pana sahañjātīdipaccayaṭṭhēna kārāpatthā kārāpatthēna pi āyatanam ti veditabham.

Manindriyam vuttattham eva.

Vijānāti ti viññānam. Viññānam ova khandho viññānakkhandho. Tassa rāsiādivasena attho veditabho. 'Mahāudakakkhandho tveva saṅkham gacchati ti' ettha rāsapattthēna khandhajo vutto. Silakkhandho samādhikkhandho ti ādisu guṇapattthēna. 'Addasa kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandham ti' ettha paññattimattapattthēna. Idha pana rūpito khandho vutto. Rāsapattthēna hi viññānakkhandhassa okadeso ekam viññānam. Tasmā yathā rukkbassa ekam desam chindanto 'rukkham chindati ti' vuccati evam eva viññānakkhandhassa ekadesabhūtam ekam pi viññānam rūpito viññānakkhandho ti vuttam.

Tajjā manoviññānapadhātū ti tesam phassādinam dhammānam anucchavikā manoviññānapadhātu. Imasmiṃ hi pade ekam eva cittaṃ minanapattthēna mano, vijānanapattthēna viññānam, sabhāvaṭṭhēna nissattapattthēna vā dhātū ti tihi nāmehi vuttam.

Iti imasmiṃ phassapaṇcake phasso nāma va. Yasmā phasso evam tajjā manoviññānapadhātu samphassajā ti cittaṃ ca. Yasmā tajjā manoviññānapadhātu evam tasmā imasmiṃ

padadvaye tajjā manoviññāpadhātu samphassajā pañūatti
ua āropitā.

Vitakkapadādisu pana labbhamānā pi dhammaparicchin-
nattā na uddhaṭṭa imesañ ca phassapañcakāuam dhammā-
nam pūṭiekkam vinibbhogam katvā paññattim uddhara-
mānena bhagavatā dukkaram katam. Nānā-udakūnam hi
nānātelānam vā ekahhūjane pakkhipitvā divasanimmathi-
tānam vannagandharasānam nānatāya disvā vā ghāyitvā
sāyitvā vā nānākaranam sakkā bhaveyya nātum. Evaṃ
sante pi tum dukkaran ti vuttam.

Sammāsambuddhena pana imesam arūpinam cittacetasi-
kānam dhammānam ekārammaṇe vattamānānam pūṭiekkam
pūṭiekkam vinibbhogam katvā paññattim uddharamānena
atidukkaram katam.

Tenāhāyasmā Nāgasenatthero¹: Dukkaram mahārāja
bhagavatā katam ti. Kim hhante Nāgasena bhagavatā
dukkaram katam ti? Dukkaram mahārāja bhagavatā ka-
tam yam imesam arūpinam cittacetasikānam dhammānam
ekārammaṇe vattamānānam vavatthānam akkhātam: ayam
phasso, ayam vedanā, ayam saññā, ayam cetanā idam
cittan ti.

Opammaṃ karohi ti: Yatbā, Mahārāja, kocid eva puriso
nāvāya samuddam ajjhogahetvā hatthapuṭena udakam ga-
hetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, Mahārāja, so puriso:
idam Gaṅgāya udakam, idam Aciravatiyā udakam, idam
Sarabhuyā udakam, idam Mahiyā udakam ti? Dukkaram
hhante Nāgasena jānitum ti. Tato dukkarataram kho
Mahārāja bhagavatā katam yam imesam arūpinam citta-
cetasikānam dhammānam — pe — idam cittan ti.

344. Vitakkaniddese² takkanavasena vitakko. Tassa
kittakam takkesi? Kumhhan takkesi, sakāṭan takkesi,
yñjanan takkesi, aḍḍhoyojanan takkesi ti evaṃ takkana-
vasena pavatti veditabhā. Idam takkassa sabhāvapadam.
Vitakkanavasena vitakko, balavataratakkass' etaṃ nāmam.
Sutṭhu kappanavasena saṅkappo. Ekaggam cittam āram-
maṇe appenti ti appanā. Dutiyapadam upasaggavasena

¹ Mil. p. 87.

² Dhs. § 7.

vaḍḍhitam. Balavatarā vā appanā vyappanā. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti paṭiṭṭhapeti ti cetaso abhiniropanā. Yāthāvatāya niyyānikatāya ca kusalābhāvapatto pasattho saṅkappo ti sammāsaṅkappo.

345. Vicāraniddese¹ ārammaṇe caraṇakavasena cāro. Idam assa sahhāvapadaṃ. Vicāraṇakavasena vicāro. Anugantvā vicāraṇakavasena anuvicāro. Upagantvā vicāraṇakavasena upavicāro ti. Upasaggavasena padāni vaḍḍhitāni. Ārammaṇe cittaṃ saraṃ viya jiyāya anusandahitvā ṭhapanato cittaassa anusandhanatā. Ārammaṇam anupekkhamāno viya tiṭṭhati ti anupekkhatā. Vicāraṇakavasena vā upekkhanatā ti anupekkhanatā.

346. Pītiniddese² pīti ti sahhāvapadaṃ. Pamuditahhāvo pāmojjaṃ. Āmodanākāro āmodanā, pamodanākāro pamodanā. Yathā vā hhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasitodakānaṃ vā ekato karaṇam modanā ti vuccati evaṃ ayam pi dhammānaṃ ekatokaraṇena modanā. Upasaggavasena pana vaḍḍhetvā āmodanā pamodanā ti vuttā.

Hāseti ti hāso. Pahāseti ti pahāso. Haṭṭhapahatṭhākārānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Vittī ti vittaṃ, dhanass' etaṃ nāmaṃ. Ayam pana somanassa-paccayattā vitti. sarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino odanaṃ paṭicca somanassam uppajjati evaṃ pītimato pītim paṭicca somanassam uppajjati, tasmā vitti ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāma. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggaṭattā abbhuggatattā udaggo ti vuccati. Udaggassa bhāvo odaggaṃ. Attano manatā attamanatā. Anābhiraḍḍhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, abhiraḍḍhassa sukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvo ti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittaṃ³ eva paṇ' eso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā attamanatā cittaṃ³ ti vuttā.

347. Ekaggaṭāniddese³ acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhati ti ṭhiti. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. Api ca sampayuttadhammo ārammaṇamhi sampiṇḍetvā

¹ Dhs. § 8.² Dhs. § 9.³ Dhs. § 11.

tiṭṭhati ti saṇṭhiti. Ārammaṇaṃ ogāhitvā anupavositvā tiṭṭhati ti avatṭhiti. Kusalapakkkhasmiṃ hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: saddhā sati samādhi paṇṇā, ten'eva saddhā okappaṇā ti vuttā. Sati apilāpanatā ti samādhi avatṭhiti ti, paṇṇā pariyogāhanā ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: taṇhā diṭṭhi avijjā ti, ten' ev' ete oghā ti vuttā. Cittekaggatā paṇ' atthe balavati hoti. Yathā hi rajuttānattāhāne udakena visūcivā sammattho thokam eva kālaṃ rajo sannisidati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāven' eva vutthāti, evam eva akusalapakkkhe cittokaggatā na balavati hoti. Yathā pana tasmīṃ tṭhāne ghaṭṭhi udakam āsūcivā kuddālen' eva khaṇitvā ākōṭanamaṃjauvaṃ ghaṭṭanāni katvā upalitte ādāse viya chāyā paṇṇāyati vassasatā-tikkame pi taṃ muhuttakaṃ taṃ viya hoti evam eva kusalapakkhe cittekaggatā balavati hoti. Uddhaccavici-kicchāvascna pavattassa viśāharassa paṭipakkhato avi-sāhāro.

Uddhaccavici-kicchāvasen' eva gacchantam cittam vikkhipati nāma. Ayam pana tathāvidho vikkhepo na hoti ti avikkhepo. Uddhaccavici-kicchāvasen' eva cittam viśāhaṭam nāma hoti, ito c'ito ca hantiyati, ayam pana evam avisāhaṭassa mānasassa bhūvo ti avisāhaṭamānasatā. Samatho ti tividho samatho: cittasamatho, adhikarapa-samatho, saḥhasamphārasamatho ti. Tattha aṭṭhasu samā-pattisu cittekaggatā cittasamatho nāma. Taṃ hi āgama citta-calanam cittavipphanditam sammanti vūpasammanti, tasmā so cittasamatho ti vuccati. Sammukhā viya yādisattavidho adhikarapa-samatho nāma. Taṃ hi āgama tāni adhika-raṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so adhikarapa-samatho ti vuccati.

Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgama sam-manti vūpasamanti tasmā so saḥhasaṅkhārasamatho ti vuccati.

Imasmīṃ atthe cittasamatho ti vuccati. Adhippeto samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kareti ti samādhindriyam. Uddhacce na kampati ti samādhibalap. Sammāsa-mādhī ti yathā samādhi kusalasamādhī.

348. Saddhindriyaniddese* buddhādiguṇena saddaḥana-vasena saddhābuddhādini va ratanāni saddahati pattiyāyati ti saddhā. Saddahati ti saddaḥana. Buddhādinaṃ guṇe ogāhati bhinditvā viya anupavisati ti nappanā. Buddhādinaṃ guṇesu etāya sattā ativiya paṣidanti sayam vā abhippasidanti ti ahippasādo. Idāni yasmā saddhindriyādinaṃ samāsapadānaṃ vasena aññasmim pariyāye āradḍhe ādipadaṃ gaḥetvā va padabhājanam kariyati ayam abhidhamme dhammatā, tasmā puna saddhā ti vuttaṃ.

Yatbā vā itthiyā indriyam itthiudriyam na tatbā idha idam pana saddhā va indriyaṃ saddbindriyam ti. Evaṃ samānādhikaraṇabhāvaññāpanattham pi puna saddhā ti vuttaṃ. Evaṃ sabbapadaniddesesu ādipadassa puna vacane payoḥjanam veditabbam. Adhimokkbalakkhaṇe indaṭṭham kureti ti iudriyam, assaddhiye na kampaṭi ti saddhābalaṃ.

349. Viriyindriyaniddese* cetasiko ti. Idam viriyassa niyamataṃ cetasikahāvadīpanattham vuttaṃ. Idam hi viriyaṃ yadi pi hikkhave kāyikaṃ viriyaṃ tad api viriya-sambhōjhaṅgo, yadi pi cetasikaṃ viriyaṃ tad api viriya-sambhōjhaṅgo ti. Iti hi idam uddesaṃ gaḥchati. Evaṃ ādi suttesu caṅkamādini karotassa uppannatāya kāyikaṃ ti vuḍḍamānam pi kāyaviññāpaṃ viya kāyikaṃ nāma, natthi cetasikaṃ eva paṇ' etan ti dipetaṃ cetasikaṃ ti vuttaṃ.

Viriyārambhaṇa ti viriyasaṅkhāto ārambhe. Iminā sesārambhe paṭikkhipati, ayam hi ārabhha saddaṃ kamme āpattiyaṃ kiriyāya viriye himsāya vikopane ti anekesu atthesu āgato.

Yam kiñci dukkham sambhoti sabbam ārambhapaccayā, ārambhānaṃ nirodhena natthi dukkassa sambhavo ti. Ettā hi kammam ārambho ti āgataṃ. Ārambho hoti vipparisāri ca hoti ti ettha āpatti.

Mahāyaññā mahārambhā na te honti mabapphalā ti ettha yūpassāpanādikiriyā.³

* Dhs. § 12. * Dhs. § 13. ³ yaññussāpanādikiriyā M.

Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane ti ettha viriyam.

Samanam Gotamam uddissa pāpam ārabhanti ti ettha hipsāyam.

Bhijagānabhūtagāmasamūrambhā paṭivirato hoti¹ ti ettha chedanabhañjanādinam vikopanam. Idha pana viriyam eva adhippetam. Tena hi viriyārambhho ti viriyasāṅkhāto ārambhho ti. Viriyam hi ārahhanakavasena ārambhho ti vuccati, idam assa sahhāvapadam. Kosajjato nikkhamanavasena nikkamo, param param thānam akkamanavasena parakkamo, uggantvā yāpanavasena² uyyāmo, vyāyāmanavasena vāyāmo, ussāhanavasena ussāho, adhimattussāhanavasena ussoḷhi, thirabhāvatthena thāmo, cittacetasikānam dhārapavasena avicchedato vā pavattanavasena kusulasantānam dhārenti ti dhiti.

Aparo nayo: nikkamo c'eso kāmānam panudanāya, parakkamo c'eso bandhanacchedanāya, uyyāmo c'eso oghassa nittharanāya, vāyāmo c'eso pāraṅgamanatthēna, ussāho c'eso pubbaṅgamanatthēna, ussoḷhi c'esā adhimattatthēna, thāmo c'eso palighugghātanatāya, dhiti c'esā avatthitikāritāya³ ti.

Kāmam taco nhūrū ca atthi ca avasussatū ti evam pavattikālo asithilaparakkamanavasena asithilaparakkamatā thiraparakkamo dāhiparakkamo ti attho. Yasmā pan' etam viriyam kusalakammakaraṇatthāne chandam na nikkhipati, dhuram na nikkhipati, na otāreti, na vissajjeti, anosakkhitamānasatam āvahati, tasmā anikkhittachandatū anikkhittadhuratā ti vuttam. Yathā pana najjā-dike udakasambhinnatthāne dhuravāhagoṇam gaṇhathā ti vadanti so jannunā bhūmim uppiḷetvā pi dhuram vahati bhūmīyam patitum na deti evam viriyam kusalakammakaraṇatthāne dhuram ukkhipati paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāho ti vuttam.

Paggahalakkhane indattham kāreti ti viriyindriyam,

¹ Brahmajāla I. 1. 10.

² yānavasena G. T.

³ atthitikāriyāya T. G.

kosajje na kampati ti viriyahalam. Yathā va niyyānikakusalavāyāmo ti sammāvāyāmo.

350. Satindriyaniddese¹ saraṇakavasena sati. Idam satiṃ sahhāvapadam. Punappuna saraṇato anussaraṇavasena anussati, abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena paṭissati, upasaggavasena vā padam vaḍḍhitamattam etaṃ saraṇakākāro saraṇatā.

Yasmā pana saraṇatā ti tinnam saraṇam pi nāmaṃ, tasmā tam paṭisedhetum puna satigahaṇam katam. Satisaṅkhātā saraṇatā ti ayam h'ettba attho.

Sutapariyattigahaṇadhāraṇabhāvato dhāraṇatā. Anupavisanasāṅkhātena ogāhanatṭheva apilāpanabbāvo apilāpanatā. Yathā hi lābukaṭābhādini udake pilavanti na anupavisanti na tatvā ārammaṇe sati. Ārammaṇam hi eṣā anupavisati, tasmā apilāpanatā ti vuttā.

Cirakatacirasabhāsitanam na pammussanabhāvato apammussanatā. Upatṭhānalakkaṇe indatṭham kāreti ti satindriyam. Satisaṅkhātam indriyam satindriyam. Pamāde na kampati ti satibalam. Yathā va sati niyyāmikasati kusalā sati ti sammāsati.

351. Paūindriyaniddese² tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇa-saṅkhātena paññāpanatṭhena paññātena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jāuāti ti paññā. Imassa sahhāvapadam pajānākāro pajānanā. Aniccādinī vicināti ti vicayo. Pavicayo ti upasaggena padam vaḍḍhitam. Catusaccadhamme vicināti ti dhammavicyayo. Aniccādinam sallakkhaṇavasena sallakkhaṇā yeva. Upasagga-nānattena upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā ti vuttā.

Paṇḍitassa bhāvo paṇḍiccaṃ. Kusalassa bhāvo kosallam. Nipunassa bhāvo nepuññaṃ. Aniccādinam vihhāvanabhāvavasena vebhavyā. Aniccādinam cintanakavasena cintā. Yassa vā uppajjati tam aniccādilakkhaṇam. Cintāpeti ti cintā. Aniccādinī upaparikkhati ti npaparikkhā. Bhūri ti paṭhaviyā nāmaṃ. Ayam pi saṇhacittatṭhena bhūri viyā ti bhūri, tena vuttam: bhūri vuccati

¹ Dhs. § 14.

² Dhs. § 16, Puggala Paññatti II, 18.

paṭhavi. Tāya paṭhavīsamāya vitthatāya vipulāya paññāya samaanāgato ti bhūripaṇño ti.

Api ca paññāyam etam adhivacanam. Bhūri ti hhte atthe ramati ti bhūri.

Asati viya silaccaye kilese medhati himsati ti medhā. Gahaṇadhāraṇatthena vā medhā yass' uppujati ti tam sattam hitam paṭipattiyam samupayuttadhamme yathāvalakkhaṇapaṭivedho pariṇeti ti pariṇāyikā.

Aniccādivasea dhamme vipassati ti vipassanā. Sammāpakārehi aaccādimi jānāti ti sampajaññaṃ. Uppatha-paṭipanne sindhava vithim āropanattham patodo viya. Uppathe dhāvanakūṭacittam vithim āropanattham vijjati ti patodo viya. Patodo dassanalakkhaṇe indattham kareti ti indriyam. Paññāsāṅkhātā indriyam paññindriyam. Avijjāya na kampati ti paññābalaṃ. Kilesacchedanatthena paññā va sattham paññāsattbam. Accuggatatthea paññā va pāsādo paññāpāsādo. Ālokanatthena paññā va āloko paññā-āloko. Ohhāsanatthena paññā va obhāso paññā-obhāso. Pajjotattthea paññā va pajjoto paññā-pajjoto. Paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasa-hassī lokadhātu ekāloka ekobhāsā ekapajjotā hoti.

Tea' etam vuttam: Inesu paa tisu padesu ekapadena pi etasmim atthe siddhe yā' etāni cattāro me bhikkhave āloka katame cattāro? Caadāloko suriyāloko agyāloko paññāloko ime kho bhikkhave cattāro āloka. Etadaggam bhikkhave imesaṃ catunnam ālokānaṃ yad idam paññā-āloko.

Tathā cattāro 'me bhikkhave obhāsā — cattāro 'me bhikkhave pajjotā ti sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni. Tadanurūpen' eva idhā pi desanā katā. Attho hi aakehi ākārehi vihhajjamāo savihhatto hoti. Aññathā ca añño bhuñjati añño tirati. Kārakatthena pana ratī-dāyakatthena ratijaaakatthea cittikatatthena dullahhapā-tuhhāvattthena atulatthea anomasattaparibhogattthena paññā va ratanaṃ paññāratanaṃ.

Na tena sattā mnyhanti sayam vā ārammaṇe na muyhati ti amoho. Dhammavicayapadaṃ vuttattham eva. Kasmā pan' etam puna vuttā ti? Amohassa mohapaṭi-

pakkhabhāvadīpanattham. Ten' etaṃ dīpeti yvāyaṃ amoho. So na kevalam mohato añño dbummo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasāṅkhāto amoho nāma idha adhippeto ti. Sammādiṭṭhi yathāvaniyyānikakusala-diṭṭhi.

352. Jīvitindriyaniddese¹ yo tesam arūpināṃ dhammānam āyū ti tesam sampayuttakānam arūpadhammānam yo āyāpanatthēna āyu tasmiṃ hi sati arūpadhammā uyanti gacchanti pavattanti, tasmā āyū ti vuccati. Idam assa sahhāvapadam.

Yasmā paṇ' ete dhammā āyusmiṃ yeva sati tiṭṭhanti, ṭhapenti, yāpenti, iriyanti, vattanti, pāliyanti tasmā ṭhīti ti admi vuttāni. Vacanatto paṇ' ettha etāya tiṭṭhanti ti ṭhīti, yāpenti ti yāpanā. Tathā yapanā evam bujḥhan-tānam pana vasena purimāpade rassattaṃ kataṃ.

Etāya iriyanti ti iriyānā, vattanti ti vattanā, pārenti ti pālanā, jīvanti ti jīvitam, anupālaualakkhaṇe indaṭṭham kareti ti jīvitindriyaṃ.

353. Hirihalaniddese² yaṃ tasmiṃ samāye ti yena dhammena tasmiṃ samāye. Liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammo tasmiṃ samāye ti pi attho veditabbo. Hiriyi-tabbenū ti upayogatthe karaṇavacanam.

Hiriyatābhayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ hiri-yati jigucchati ti attho. Pāpakānaṃ ti lāmakānam akusalaṇaṃ dhammānaṃ ti akosalyasambhūtānaṃ dhammānaṃ samāpattiyaṃ ti idam pi upabhogatthe karaṇavacanam. Tesam dhammānaṃ samāpattim paṭilābhasamaṅgi-bhūvaṃ hiriyati jigucchati ti attho.

354. Ottappabalaniddese³ hetatthe karaṇavacanam otta-pitābhayuttakena ottappaṣa hetubhūtena kāyaduccaritādinā vuttappakārāya ca samāpattiyaṃ ottappaṣa hetubhūtiya ottappati bhāvayati ti attho.

355. Alobhaniddese⁴ alubbhanakavasena alobho. Na lubbhati ti pi alobho. Idam assa sahhāvapadam. Alubbhanā ti alubbhanākāro lobhasamaṅgipuggalo lubbhito nāma. Na lubbhito alubbhito.

¹ Dhs. § 19. ² Dhs. § 30, ³ Dhs. § 31. ⁴ Dhs. § 32.

Alubbhitassa bhāvo alnbbhitattam. Sārāgapatikkhepato na sārāgo ti asārāgo. Asārājjanā ti asārājjanākāro, asārājjitassa bhāvo asārājjitattam.

Na abhiijhāyati ti anabhiijbā. Alobho kusalamūlam ti alobhasaṅkhātam kusalamūlam. Alobho hi kusalanam dhammūnam mūlapaccayaṭṭhena pi kusalamūlam. Kusalaṅ ca tam mūlapaccayaṭṭhena mūlam vā ti kusalamūlam.

Adosaniddese adussanakavasena adoso. Na dussati ti pi adoso. Idam assa sahhāvapadam. Adussanā ti adussanākāro. Adussitassa bhāvo adussitattam.

Vyāpādapatikkhepato na vyāpādo ti avyāpādo. Kodha-dukkhapatikkhepato na vyāpajjo ti avyāpajjo. Adosa-saṅkhātam kusalamūlam ti vuttattam eva.

356. Kāyapassaddhiniddesādisu¹ yasmā kāyo ti tayo khandhā adhippetā. Tasmā vedanūkkhandassū ti ādi vuttam.

Passambhanti etāya te dhammā, vigaṭadarathā bhavanti samassāsappattā ti passaddhi. Dutiyapadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passambhanā ti passambhanākāro. Dutiyapadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passaddhisamaṅgitā ti paṭippassambhitassa khandhattayassa bhāvo paṭippassambhitattam. Sabbapadehi pi tiṇṇam khandhānam kilesadarathapaṭippassaddhi eva kathitā. Dutiyayena viññāpakkhandhassa darathapaṭippassaddhi katā.

357. Lahupariṇāmatā² ti lahukākāro. Lahupariṇāmatā ti lahupariṇāmo etesaṃ dhammānaṃ ti lahupariṇāmo. Tesam bhāvo lahupariṇāmatā. Sigham sigham parivattanasamatthātā ti vuttam hoti.

Adaudhanatā ti garubhāvapaṭikkhepavacanam etaṃ. Abbāriyatā ti attho.

Avitthanatā ti thīnamiddhādikilesabhārasa abhāvena atthaddhitā.

Evam tiṇṇam khandhānam lahukākāro kathito.

358. Dutiyā yena viññāpakkhandhassa³ lahukākāro kathito.

¹ Dhs. § 40 ff.

² Dhs. § 42.

³ Dhs. § 43.

359. Mudutā¹ ti muduhhāvo. Maddavatā ti maddavam vuccati. Simiddhamaddave mudu, tassa bhāvo maddavatā.

Akakkhalatā ti akakkhalabhāvo, akathinatā ti akathinabhāvo. Idhā pi purimanayena tiṇṇam khandhānam, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa mudukākāro kathito.

360. Kammanūtatā² ti kammaśūdatā. Kusalakiriyyāya viniyogakkhamatā ti attho. Sesapadadvayam vyañjanavasena vaḍḍhitam. Padadvayenā pi hi purimanaye tiṇṇam khandhānam, pacchimaūaye viññāṇakkhandhassa kammāniyākāro va kathito.

361. Pāguṇātā³ ti paṇṇabhāvo. Anāturatā niggilānatā ti attho. Sesadvayam vyañjanavasena vaḍḍhitam.

Idhā pi purimanayena tiṇṇam khandhānam, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa niggilānākāro va kathito.

362. Ujjukatā⁴ ti ujukabhāvo. Ujuken' ākārena pavatatanatā ti attho. Ujukassa khandhattayassa viññāṇakkhandhassa bhāvo ujjukatā.

Ajimatā ti gomuttavaṇkabhāvapaṭikkhepo. Avāṇkatā ti candalekhāvaṇkabhāvapaṭikkhepo. Akaṭilatā ti naṅgalakoṭivaṇkabhāvapaṭikkhepo. Yo hi pāpam katvā va 'na karomī ti' bhāsati so gantvā paccosakkamatāya gomuttavaṇko nāma hoti, yo karonto va 'hhāyāṃ' aham pāpassā ti' bhāsati so yehhuyyena kuṭilatāya candalekhāvaṇko nāma hoti, yo karonto va kho 'pāpassa na bhāyeyyā ti' bhāsati senānikuṭilatāya naṅgalakoṭivaṇko nāma hoti. Yassa vā tīpi pi kamnadvārāni asuddhāni so gomuttavaṇko nāma hoti, yassa yāni kānici dve so candalekhāvaṇko nāma, yassa yam kiñci ekam so naṅgalakoṭivaṇko nāma.

Dighabhanakā paṇāhu: Ekacco hi hhiikkhave paṭhamavaye ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati ayam gomuttavaṇko nāma.

363. Eko paṭhamavaye catupārisuddhisīlam pūreti, lajji kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso

¹ Dhs. § 44.

² Dhs. § 46 ff.

³ Dhs. § 48 f.

⁴ Dhs. § 50.

ayam candakoṭivaṅko nāma. Eko paṭhamavaye pi majjhimavaye pi catupārisuddhisīlam pūreti lajji kukkuccako sikkhākāmo hoti pacchimavaye purimasadisso ayam naṅgalakoṭivaṅko nāma. Tassa kilesavasena eva vaṅkakassa puggalassa bhāvo jimhatā vaṅkatā kuṭilatā ti vuccati. Tasam paṭikkhepavasena ajimhatādikā vuttā khandhā diṭṭhā nāma desanā katā. Khandhānam hi etā ajimhatādikā no puggalassā ti evam sabbe pi imehi padehi purimanaye tiṇṇam khandhānam, pacchimāya viññāṇakkhandhassā ti arūpinam dhammānam nikkilesatīya ujjukākāro kathito ti vedītabbo.

Idāni yvāyam yevāpanā ti appauṇvāro vutto. Tena dhammuddesavāre dassitānam yevāpanakānam yeva saṅkhepato niddeso kato hoti ti.

Niddesavāra-kathā niṭṭhitā.

364. Etthāvata pucchāsamayaniddeso dhammuddeso appanā ti uddesavāre catūhi paricchedehi, pucchāsamayaniddeso dhammaniddeso appanā ti niddesavāre catūhi paricchedehi ti atṭhaparicchedapaṭimaṇḍito dhammavavattḥānavāro niṭṭhito hoti.

Idāni tasmim kho pana samaye cattāro khandhā hontī ti saṅgahavāro āraddho. So uddesa-niddesa-paṭi-niddesānam vasena tividdho hoti.

Tattha tasmim kho pana samaye cattāro khandhā¹ ti evamādiko uddeso. Katamc tasmim samaye cattāro khandhā² ti ādiko niddeso.

Katamo tasmim samaye vedanākkhandho³ ti ādiko paṭiāiddeso ti vedītabbo.

Tattha uddesavāre cattāro khandhā ti ādayo tevisati koṭṭhāsā honti. Tesam evam attho vedītaḥho.

365. Yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusālacittam uppajjati, ye tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā ṭhapetvā yevāpanake pālim ārūḥhā atirekapannāsa dhammā te saḥbe saṅgayhamānā rāsattḥheaa cattāro khandhā

¹ Dhs. § 58.

² Dhs. § 59.

³ Dhs. 60.

honti,¹ hetthāvuttena āyatanaṭṭhena dve vā āyatanāni² honti, sabhāvaṭṭhena suññataṭṭhena nissattaṭṭhena dve va dhātuyo³ honti, paccayasāṅkhātēna āharaṇaṭṭhena tayo c'ettva dhammā āhārā⁴ honti, avasesā no āhārā.

Kim pan' ete aññamaññassa vā tamsamutthānarūpassa vā paccayā honti ti no na honti? Ime pana tathā vā honti aññathā vā ti samāne paccaye atirekapaccayā honti, tasmā āhārā ti vuttā. Kattham etesu hi phassāhāro yesaṃ dhammānam avasesā cittacetasikā paccayā honti tesu ca paccayo hoti ti sesā ca vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro tesu ca paccayo hoti tayo ca bhava āharati, viññāṇāhāro tesu ca paccayo hoti paṭisandhināmarūpaṃ ca āharati. Nauu ca so vipāko va, idam pana kusalaviññāṇaṃ ti.

Kim cūpi kusalaviññāṇaṃ? Tam sarikkhatāya paṇa viññāṇāhāro, tena vuttaṃ: upatthambhakaṭṭhena vā ime tayo āhārā ti vuttā. Ime hi sampayuttakadhammānaṃ kabalīkārāhāro viya rūpakāyassa upatthambhakaavasena paccayā honti. Ten' eva vuttaṃ: Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ tamsamutthānānaṃ ca rūpānaṃ āharapaccayena paccayo ti.

Aparo nayo: Ajjhāttikā santi ti yā visesapaccayatā kabalīkārāhāro ca ime ca tayo dhammā āhārā ti vuttā. Viseso paccayo hi kabalīkārāhārābhakkhānaṃ suttānaṃ rūpakāyassa kabalīkāro āhāro nāma kāye vedanāya phasso viññāṇassa ca no sañcetanā nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha: Seyyathā pi bhikkhave ayaṃ kāyo āharaṭṭhitiko āhāram paṭicca tiṭṭhati anāhāro no tiṭṭhati yathā phassa-paccayā vedanā vedanāpaccayā saṅkhārā saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ ti.

366. Adhipatiyaṭṭhena pana aṭṭh' eva dhammā indriyāni honti va avasesā, teva vuttaṃ: aṭṭh' indriyāni honti ti.⁵

Upanijjhāyanaṭṭhena pañe' eva dhammā jhānaṅgāni honti, tena vuttaṃ: pañcaṅgikaṃ jhānaṃ hoti ti.⁶

¹ Dhs. § 59—63.

² Dhs. § 64—66.

³ Dhs. § 67—69.

⁴ Dhs. § 70—73.

⁵ Dhs. § 74—82.

⁶ Dhs. § 83—88.

Niyyānatthēna hetatthēna ca pañca dhammā maggaṅgāni honti, tena vuttam: pañcaṅgiko maggo hoti ti.¹

Kiñcā pi atthaṅgiko ayam maggo, lokiyacitte pana ekakkhaṇe tisso viratiyo na labbhanti. Tasinā pañcaṅgiko ti vutto.

Nann ca: yathā gatamaggo ti kho bhikkhu ariyass' etam atthaṅgikass' etam atthaṅgikassa maggassa adbhivaccanā ti imasmim suttē yath' eva lokuttaramaggo atthaṅgiko pubbaḥhāgavipassanāmaggo pi tath' eva atthaṅgiko ti.

Yathāgatamaggavaccanena imass' atthassa dipitattā lokikamaggēna pi atthaṅgikēna bhavitabban ti? Na bhavitabban. Ayam hi suttantadesanā nāma pariyaḍḍhesanā. Ten'evāha: Pubbe va kho pan' assa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supariśuddho hoti ti. Ayam pana nippariyaḍḍhesanā. Lokiyacittasmim hi tisso viratiyo ekakkhaṇe labbhanti, tasmā pañcaṅgiko va vutto ti.

Akampiyatthēna pana satt' eva dhammā halūni² honti, mūlatthēna tayo dhammā hetū,³ phusanakatthēna eko va dhammo phasso,⁴ vedayatthēna eko va dhammo cittaṃ,⁵ rāsattthēna dve va, vedayatthēna ca eko va vedanākkhandho, rāsattthēna sañjānanatthēna eko va saññākkhandho,⁶ rāsattthēna abhisankaranatthēna eko va saṅkhārakkhandho,⁷ rāsattthēna cittacittatthēna eko va viññāṇakkhandho⁸ vijānanatthēna ceva hetthā vuttam. Ayatanatthēna ca ekam eva manāyatanaṃ,⁹ vijānanatthēna adhipatīyatthēna ekam eva manindriyaṃ,¹⁰ vijānanatthēna sabhāvasuññātanissattatthēna eko va dhammo manoviññāṇadhātu¹¹ nāma hoti, na avasesā tṭhapetrā pana cittaṃ.

Yathāvuttēna atthēna avasesā sabbe pi dhammā ekam dhammāyatanaṃ¹² eva ekā va dhammadhātu.¹³ Ye vā pana tasmim samaye ti iminā pana appanāvāreṇa idhā pi hetthā vuttā yevāpanakā saṅgahitā va yathā ca idha evam

¹ Dhs. § 89—94.

² Dhs. § 95—102.

³ Dhs. § 103—106.

⁴ Dhs. § 107.

⁵ Dhs. § 111.

⁶ Dhs. § 112.

⁷ Dhs. § 114.

⁸ Dhs. § 115.

⁹ Dhs. § 116.

¹⁰ Dhs. § 117.

¹¹ Dhs. § 118.

¹² Dhs. § 119.

¹³ Dhs. § 120.

sabbattha, ito param hi etthakam pi na vicārayissūma. Niddesapaṭiniddesavāresu heṭṭhāvuttanayen' eva attho veditabbo.

Saṅgahavāro nitṭhito.

Koṭṭhāsavāro ti pi etass' ova nāmaṃ.

367. Idāni tasmim kho pana samaye dhammā honti' ti suññatavāro āradhho. So uddesaniddesavasena dvidhā va ṭhito.

Tattha uddesavāre dhammā honti ti iminā saddhim ca tuvisati koṭṭhāsā honti, sabhakoṭṭhāsesu ca cattāro dve tayo ti gaṇaparicchedo na vutto. Kasmā? Saṅgahavāre paricchinnatā.

Tattha paricchinnā dhammā yeva hi idhā pi vuttā. Na h'ettha sassato bhāvo attā vā upalabbhati dhammā vā. Ete dhammamattā² asārū aparipāyakā ti imissā suññatāya dīpanattham vuttā. Tasmā evam ettha attho veditabbo.

Yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusala-cittam uppajjati tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā atirekapaññāsa dhammā sahhāvaṭṭhena dhammā eva honti. Na añño koci satto vā bhāvo vā poso vā puggalo vā hoti ti. Tathā rāsatṭhena khandhā va honti ti. Evam puri-manayen' eva sabbapadesu atthayojanā veditabbā.

Yasmā pana jhānato aññaṃ jhānaṅgam maggato vā aññaṃ maggaṅgam natthi tasmā idha jhānaṃ hoti, maggo hoti icceva vuttaṃ.

Upanijjhāyanatṭhena hi jhānam eva hetatṭhena maggo va hoti na añño koci satto vā bhāvo vā ti evam sahhapadesu atthayojanā katabbā. Niddesavāro uttānattho yevā ti.

Suññatavāro nitṭhito.

Niṭṭhitā ca tīhi mahāvārehi maṇḍetvā niddiṭṭhassa paṭhamacittassa atthavappanā.

368. Idāni dutiyacittādimi dassetuṃ katame dhammā³ ti ādi āradham. Tesu sabbesu pi paṭhamacitte vutta-

¹ Dhs. § 121.

² dhammamato G.

³ Dhs. § 146.

nayen' eva tayo mahāvūrā veditabbā. Na kevalam ca vūrā eva paṭhamacitte vuttasadisānam sabbapadānam attho pi vuttanayen' eva veditabbo. Ito paramhi apubbapada-vaṇṇanam yeva karissāma.

Imasmim tava dutiyacittaniddese sasaṅkhārenā ti idm evn apubbam. Tass' attbo saba saṅkhārenā ti sasaṅkhāro. Tena sasaṅkhārena saussābena sappayogena sa-upāyena sa-paccayagahaṇenā ti attho.

Yena hi ārammaṇādinam paccayagahaṇena paṭhamacittam uppajjati tea' evn sappayogena sa-upāyena idam uppajjati tass'eva uppatti veditubbā.

Idh' ekacco bhikkhu vihārapaccante vasamāno cetiyaṅgaṇasammajjanavelāya vā therūpaṭṭhānavelāya vā pattāya dhammasavanadivase vā sampatte 'mayham gantvā paccāgacchato atidūram bhavissati, na gamissāmi ti' cintetvā puna cintesi 'bhikkhussa nāma cetiyaṅgaṇam vā therūpaṭṭhānam vā dhammasavanam vā āgantum asārūpam, gamissāmi ti' gacchati tass' eva attano va payogena parena vā vattādinam akaraṇe ādinavam karape ca ānisamsam dassetvā ovndiyamānassa niggaḥvasen' eva vā 'ehi idam karobī ti' kāriyamānassa uppannam kusalacittam sasaṅkhārena paccayaggaṇaṇen uppannam nāma hoti ti.

Dutiyacittam niṭṭhitam.

369. Tatiye citte¹ nāṇena vippayuttan ti nānavippayuttam. Idam pi hi ārammaṇe haṭṭhapabntṭham hoti, paricchin-danañānam pan' ettba na hoti, tasmā idam dabarnkumārakānam bhikkhum disvā ayaṃ thero mayhan ti vandanakāle ten' eva nnyena cetiyavandanadhammasavanakālādisu ca uppajjati ti veditabbam. Pāliyam pan' ettbn sattasu thānesu paññā pariyāyati. Sesam pakatikam evā ti.

Tatiyam cittam.

370. Catutthacitte² pi es'eva nayo. Idam pana sasaṅkhārenā ti vacannto yadā mātāpitāro dahnarakumāre sise gahetvā cetiyādini vandāpentī te en anatthikā samānā pi baṭṭhapabaṭṭhā vandanti evarūpe kāle labbhati ti veditabbnm.

371. Pañcame³ upekkhāsahagatam ti upekkhāvedanāya

¹ Dhs. § 147.

² Dhs. § 148, 149.

³ Dhs. § 150—155.

sampayuttam. Idam hi ārammaṇe majjhataṃ hoti paricchindanakam nāpam p'ettha hoti yeva. Pāliyam pan' ettha jhānapaṇcake upekkhā hoti iadriyatthake upekkhindriyam¹ hoti ti vatvā sabbesam pi vadaaṇṇapadaaṃ niddese sūtāsātasukkhadukkhapaṭikkhepavasena desanaṃ katvā adukkhamasukhā vedanā kathitā.

Tassa majjhatalakkhaṇe indattham kāraṇavasena upekkhindriyabhāvo veditabbo. Idam paṭipāṭiyā ca ekasmin thāne pīti paribhā. Tasmā cittaṅgavasena pālim ārūhā pañcapaṇṇās' eva dhammā boati. Tesam vasena sabba-kotthāsesu sabhavāsesu ca vinicchayo veditabbo. Chatthasattamatthamāni dutiyatatiyacatutthesu vuttanayena veditabbāni.

372. Kevalam hi imesu vedanāparivattanam eva pītiparihānā ca hoti. Sesam saddhim uppattinayeaa tādīsam eva. Karuṇāmoditāparikammakāle pi hi imesaṃ uppatti Mahāatthakathāyam anuñātā. Eva imāni atthā kāmāvacarakusalacittāni nāma. Tāni sahbāni pi dasahi puñṇakiriya-vatthūhi dīpetabbhāni. Kathaṃ? Dānamayaṃ puñṇakiriya-vatthu silamayaṃ bhāvanāmayam apacitisahagataṃ veyyāvaccasahagataṃ pattānuppādānam ahhhanuādanam desanāmayam savanāmayam dīṭṭhiṃjukkammaṃ puñṇakiriya-vatthū ti. Imāni hi dasa puñṇakiriya-vatthūni nāma.²

Tattha dānam eva dānamayaṃ puñṇakiriya ca. Sā tesam tesam ānisamsānaṃ vatthu cā ti puñṇakiriya-vatthu. Sesesu pi es' eva nayo. Tattha cīvarādisu catusu paccayesu rūpādisu vā chasu ārammaṇesu annūdisu vā dasasu dānavatthusu tan taṃ dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgākāle pacchā somanassacittena anussaraṇākāle cā ti tisu kālesu pavattā cetanā dānamayaṃ puñṇakiriya-vatthu nāma.

Pañcasīlam samādiyantassa pabbajjissāmi ti vihāraṃ gacchantassa pabbajātassa maacoraṭham matthakam pāpetvā pabbajito va tamhi sādhu suṭṭhū ti āvajjantassa pātimokkham samvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādisu cakkhudvārādīni sam-

¹ Dhs. § 194.² Mahāvīyutpatti 93.

varantassa ājivam sodhentassa pavattā cetanā silamayam puññakiriyavatthu.

Paṭisambhidāya vuttena vipassanāmaggena cakkhum aniccato dukkhato anattato bhāventassa — pe — manam — pe — rūpe — pe — dhamme cakkhviññānam — pe — manoviññānam cakkhusamphassajam — pe — manosamphassajam vedanam rūpasāñnam — pe — jarāmaranānam aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā aṭṭhāpimsāya vā ārammaṇesu appanam appattā sabbā pi cetanā-bhāvanāmayam puññakiriyavatthu nāma.

Mahallakam pana disvā paccuggamanam pattacivara-pāṭiggahaṇam abhivācaggasampadānādivasena apacitisahagataṃ veditabham.

Buddhatarānam vattapaṭivattakaraṇavasena gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhaṃ bhikkhum disvā pattam gahetvā gāme bhikkham samādapetvā upasamharaṇavasena 'gaccha bhikkhu. tam pattam āharā ti' sutvā vegena gantvā pattaharaṇādivasena ca kāyaveyyavāṭikakāle veyyāvaccasahagataṃ veditabham.

Danam datvā gandhādīhi pūjam katvā asnkassa nāma patti hotū ti vā sabhasattānam hotū ti vā pattiṃ dadato pattānuppadānam veditabham.

Kim pan' evam pattiṃ dadato puññakkhaya hoti ti? Na hoti. Yathā pana ekam padīpam jāletvā tato dipasahassam jālentassa paṭhamadīpo khīno ti na vattabbo, purimālokena pana saddhiṃ pacchimāloko ekato hutvā atimahā hoti, evam evam pattiṃ dadato parihāni nāma n'atthi, vaḍḍhi yeva pana hoti ti veditabhā. Parehi dināya pattiya vā aññāya vā puññakiriyāya sādhu suṭṭhū ti anumodanavasena abhhanumodanam veditabham.

Eko evam dhammakathiko ti maṃ jānissanti ti icchāya ṭhatvā lābhagaruko hutvā deseti tam na mahapphalam eko attano paṇaṇaṃ dhammam apaccasimsamāno vimuttāyatanaśī-sena paresaṃ deseti idaṃ desanāmayam puññakiriyavatthu.

Eko suṇanto iti maṃ sabbe jānissanti ti suṇāti tam na mahapphalam eko evam me mahapphalam bhavissati ti hitapharaṇena muducittena dhammam suṇāti idaṃ savanāmayam puññakiriyavattho nāma.

Ditthim ujum karontassa ditthi-ujjnkammam puñña-kiriyavattu nāma.

Dighabhāṇakā panāhu: Ditthujjukammam sabbesaṃ niya-manalakkhaṇam. Yaṃ kiñci puññaṃ karontassa hi ditthiya ujukabhāven' eva mahapphalaṃ hoti ti.

373. Etesu pana puññakiriyavattusū dānamayaṃ nāma 'dānaṃ dassāmi ti' cintentassa uppajjati, dānaṃ dadato uppajjati, 'dinnam me ti' paccavekkhantassa uppajjati. Evaṃ pubbacetanā muñcanacetanā ti tisso pi cetanā ekato katvā dānamayaṃ puññakiriyavattu nāma hoti.

Sīlamayaṃ pi 'sīlam pūressāmi ti' cintentassa uppajjati ti, sīlapūraṇakālo uppajjati, 'pūritam me ti' paccavekkhantassa uppajjati ti tā sabbā pi ekato katvā sīlamayaṃ puññakiriyavattu nāma hoti — pe —. Ditthujjukammam pi 'ditthim ujukam karissāmi ti' cintentassa uppajjati, ditthim ujum karontassa uppajjati, 'ditthi me ujukā katā ti' paccavekkhantassa uppajjati. Tā sabbā pi ekato katvā ditthujjukammapuññakiriyavattu nāma hoti.

Sutte pana tīni yeva puññakiriyavattūni āgatāni. Tesu itaresaṃ pi saṅgaho veditabho. Apacitiveyyāvaccāni bi sīlamaye saṅgahaṃ gacchanti.

Pattānuppadāna-abbhanumodanāni dānamaye, desaṇṇa-savanaditthujjukammāni bhāvanāmaye, ye pana ditthujjukammam bhāvanāmāyo sabbesaṃ niyamanalakkhaṇam ti vadanti. Tesam taṃ tisu pi saṅgahaṃ gacchati evaṃ etāni saṅkhepato tīni hutvā vitthārato dasa honti. Tesu 'dānaṃ dassāmi ti' cinto aṭṭbannaṃ kāmāvacarakusala-cittānaṃ aṇṇataren' eva cinteti, dadamāno pi tesam yeva aṇṇatarena deti, 'dānaṃ me dinnam ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati. 'Sīlam pūressāmi ti' cinto pi tesam yeva aṇṇatarena cinteti, sīlam pūrento pi tesam yeva aṇṇatarena pūreti, 'sīlam me pūritam ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati.

'Bhāvanam bhāvēssāmi ti' cinto tesam yeva aṇṇatarena cinteti, bhāvento pi tesam yeva aṇṇatarena bhāveti, 'bhāvanā me bhavitā ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati.

‘Jeṭṭhāpacitikammaṃ karissāmi ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, karonto pi tesam yeva aññatarena karoti, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Kāyaveyyāvaṭīkakammaṃ karissāmi ti’ cinto pi karonto pi, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Pattiṃ dassāmi ti’ cinto pi ‘dinnam me ti’ paccavekkhanto ‘pattiṃ vā sesakusalam vā anumodissāmi ti’ cinto pi tasmim yeva aññatarena cinteti, anumodento pi tasmim yeva aññatarena anumodati ‘anumoditam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam desissāmi ti’ cinto tesam yeva aññatarena cinteti, desento tesam yeva aññatarena deseti, ‘desito me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam sossāmi ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, sṇanto pi tesam yeva aññatarena supāti, ‘suto me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Ditṭhiṃ njuṃ karissāmi ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, njuṃ karonto pana catuttham āṇaṃ sampayuttānaṃ aññatarena karoti, ‘ditṭhi me ujukū katū ti’ paccavekkhanto aṭṭhannam aññatarena paccavekkhati.

374. Imasmim thāne cattāri anantāni nāma gahitāni. Cattāri hi anantāni: Ākāso ananto, cakkavālāni anantāni, sattakāyo ananto, buddhaññaṃ anantaṃ. Ākāsa hi puratthimadisāya vā pacchimuttaradakkhiṇān vā ettakāni vā yojanasatāni ettakāni vā yojanasahassāni ettakāni vā yojanasatasahassāni ti paricchedo natthi.

Sinerumattam pi ayokūṭam pathavi dvidhā katvā heṭṭhākhittam sassate va no patiṭṭham labhetha, evam ākāsam anantaṃ nāma. Cakkavālānaṃ pi satehi vā sahassehi vā paricchedo natthi. Sace pi hi Akaniṭṭhabhavane nibbattā dalhadhammadhanuggahassa lahukena asanena tiriyaṃ tālacchāyaṃ atikkamanamattena kālena ca cakkavūlasatasa-hassasamatikkamanasamatthena javena samannāgatā cattāro

mahābrahmāno cakkavālapariyantam passissāmi ti tena javena dhāveyyūṃ, cakkavālapariyantam adisvā va parinih-bāyeyyūṃ evaṃ cakkavāḷāni anantāni nāma.

Ettakesu pana cakkavāḷesu udakaṭṭhakathalaṭṭhakasattā-nam pamāṇaṃ natthi, evaṃ sattakāyo ananto nāma. Tato pi buddhañāṇaṃ anantaṃ eva. Evaṃ aparimāṇesu chakka-vāḷesu aparimāṇāṇaṃ sattānaṃ kāmāvacarasomanassasaha-gatañāṇasampayutta-asāṅkhārikakusalacittāni ekassa bahūni uppajjanti bahūnaṃ pi bahūni uppajjanti, tāni sabbāni pi kāmāvacaraṭṭhena somanassasahagataṭṭhena nāṇasampayut-taṭṭhena asāṅkhārikaṭṭhena ekattaṃ gacchathā ti ekavaso-manassasahagatan ti hetukasāṅkhārikamahācittaṃ hoti tathā sasaṅkhārikamahācittaṃ — pe — tathā upekkhāsahagatañā-ṇavippayutta-duhetukasasaṅkhārika-cittaṃ ti evaṃ sabbāni pi aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇāṇaṃ sattānaṃ up-pajjamāṇāni kāmāvacarakusalacittāni sammāsambuddho mahātulāya tulayamāno viya kumbhe pakkhipitvā minamāno viya sabbāññūtañāṇena paricchiaditvā aṭṭh' ev' etāni ti sarikkhaṭṭhena aṭṭh' eva koṭṭhāse katvā dassesi.

375. Puna imasmim ṭhāne chabbidhena puññāyūhanaṃ nāma gahitaṃ. Puññaṃ hi atthi sayampkāraṃ, atthi pa-ramkāraṃ, atthi sāhatthikaṃ, atthi āṇattikaṃ, atthi sam-pajānakataṃ, atthi asampajānukataṃ. Taṃ tattha attano dhammatāya kataṃ sayampkāraṃ nāma, paraṃ karoutaṃ disvā kataṃ paraṃkāraṃ nāma.

Sahatthena kataṃ sāhatthikaṃ nāma. Āṇāpetvā kāri-taṃ āṇattikaṃ nāma. Kammaṃ ca phalaṃ ca saddahitvā kataṃ sampajānakataṃ nāma, kammaṃ pi phalaṃ pi ajānitvā kataṃ asampajānaṃ kataṃ nāma.

Tesu sayampkāraṃ karonto pi sahatthena karonto pi āṇā-petvā karonto pi imesaṃ aṭṭhannaṃ kusala-cittānaṃ aññata-ren' eva karoti. Sampajānakaraṇaṃ pana catūhi nāṇasampa-yuttehi hoti, asampajānakaraṇaṃ catūhi nāṇavippayuttehi.

Aparā pi imasmim ṭhāne catusso dakkhipāvisuddhiyo gahitā: Paccayānaṃ dhammikatā cetanāmahattaṃ vatthu-sampatti guṇātirekatā ti.

Tattha dhammena samena uppannā paccayā dhammikā nāma.

Saddahitvā okappetvā dadato pana cetanāmbattam nāma hoti. Khīṇāsavahhāvo vatthusampatti nāma, khīṇāsavass' eva nirodho vuṭṭhitabhāvo gupātirekatā nāma. Imāni cattāri samodhānetvā dātum sakkontassa kāmāvacarakusalacittam imasmim yev' attabhāve vipākaṃ deti Puṇṇakasetṭhi Kākaṇḍiya - Sumanāmālākārādinaṃ viya.^{*}

376. Saṅkhepato pana saḥbham pi kāmāvacarakusalacittam cittaṃ ti karitvā cittavicittatṭhena ekam eva hoti, vedanāvasena somanassasahagatam upekkhāsahagatam ti duvidham hoti, nāṇavibhattidesanāvasena catubhidham hoti. somanassasahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamabācittam upekkhāsahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamahācittam. Candanasampayuttatṭhena asaṅkhārikatṭhena ca ekam eva hoti, tathā nāṇasampayutta-sasaṅkhārikam nāṇavippayutta-asaṅkhārikam nāṇavippayutta-sasaṅkhārikam cā ti evaṃ nāṇavibhatti-desanāvasena. Catubhidhepan' etasmim asaṅkhārasasaṅkhāravibhattito cattāri asaṅkhārikāni sasaṅkhārikāni ti aṭṭh' eva kusala-cittāni honti. Tāni yathāvato ūtvā bhagavā saḥhāṇū gaṇīvaro munisetṭho ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapeti vicarati vibhajati uttānikaroti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya kāmāvacarakusalāniddeso samatto.

377. Idāni rūpāvacarakusalam dassetum katame dhammā kusalā ti^{*} ādi āraddham. Tattha rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti. Rūpaṃ vuccati rūpabhavo. Upapatti ti nibbatti jāti sañjāti. Maggo ti upāyo. Vacanatto pan' ettha tam upapattim maggati gavesati janeti nipphādeti ti maggo.

Idam vuttam hoti: Yena maggena rūpabhavo upapatti hoti nibbatti jāti sañjāti tam maggam bhāveti ti. Kiṃ pan' etena niyamato rūpabhavo upapatti hoti? Na hoti. Samādhim bhikkhave bhāvetha, samāhito yathābhūtam jānāti passati ti. Evaṃ vuttena hi nibbedhahhāgiyena rūpabbavā-tikkamo pi boti. Rūpūpapattiyā pana ito añño maggo

^{*} Dh. p. 230 f. ^{*} Dh. § 160. Comp. Mahāvvyutp. 67.

nāma natthi. Tena vuttam: rūpūpapattiyaṃ maggam bhāveti ti.

Atthato cāyam maggo nāma cetanā pi hoti cetanāsampayuttadhammā pi tadubhayam pi nirayam cāham, Sāriputta, jhānāni nirayagāmiṃ ca maggan ti hi ettha cetanāmaggo nāma.

Saddhāhiriyaṃ kusalaṃ ca dānaṃ |
dhammā ete sappurisaṇuyātā |
Etaṃ hi maggaṃ duvidhaṃ vadanti |
etena hi gacchati deva-lokaṃ. |

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. Ayam bhikkhave maggo, ayam paṭipadā ti saṅkhārūpapatti. Suttādisu cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi maggo nāma. Imasmim pana thāne jhānaṃ ti vacanato cetanāsampayuttā adhippetā.

Yasmā pana jhānacetanā paṭisandhim ākadḍhati tasmā cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi vadḍhanti yeva.

378. Bhāveti ti janeti uppādeti vadḍheti. Ayam tāva idha bhāvanāya attho. Aññattha pana upasaggavasena sambhāvanā paribhāvanā vibhāvanā ti. Evam aññathā pi attho hoti.

Tattha idh' Udāyi mama sāvakā adhisīle sambhāventi. Silavā samano Gotamo paramena silakkhandhena samannāgato ti ayam sambhāvanā nāma okappanā ti attho.

Silaparibhāvito samādhimahapphalo hoti mahānisamsa, samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisamsā, paññāparibhāvitam cittam sammā devo āsavehi vimuccati ti ayam paribhāvanā nāma vāsanā ti attho.

Idha rūpaṃ vihhāveli saññaṃ saṅkhāre viññāpaṃ vibhāveli ti ayam vibhāvanā nāma antaradhāpanā ti attho.

Puna ca param Udāyi akkhātā mayā sāvakānam paṭipadā yathā paṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventi ti ayam pana uppādanavaddhanatṭhena bhāvanā nāma. Imasmim pi thāne ayam eva adhippetā. Tena vuttam: bhāveti ti janeti uppādeti vadḍheti ti. Kasmā pan' ettha yathā kāmāvacarakusalacittaniddese dhammapubbāṅgumā va desanā katā tathā akatvā puggalapubbā-

gamā kata tī? Paṭipadāya sādhetabbato, idam hi catusu paṭipadāsu aññatarāya sādhetabbam.

Na kāmāvacaram viya vinā paṭipadāya uppajjati paṭipadā ca nām' esā paṭipannake sati hoti ti ekam attham dassetum puggalapubbaṅgamam desanam karonto rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti āha.

379. Vivicc' eva kāmehi ti viviccitvā viṇā hutvā apakkamitvā. Yo pañāyam ettha evakāro so niyamatto ti vedittabbo. Yasmā va niyamatto tasmā tasmiṃ paṭhamam jhānam upasampajja viharapaśamaye avijjānānānam pi kāmānam tassa paṭhamassa jhānassa paṭipakkhabhāvam kāmāpariccāgen' eva c'assa adhigamam dīpeti. Katham? Vivicc' eva kāmehi. Evaṃ hi niyame kayirāmaṇc idam paññāyati. Nūnam assa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idam na pavattati andhakāre sati paṭipobbāso viya tesam pariccāgen' eva c'assa adhigamo hoti orimatirapariccāgena pārīmatirass' eva tasmā niyamam karoti ti.

Tattha siyū: Kasmā pañ' esa pubbapadesv eva vutto na uttarapade? Kim akusalehi dhammehi aviviccā pi jhānam upasampajja vihareyyā ti? Na kho pañ' etam evaṃ daṭṭhabbam, tam nissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idam jhānam kāmānam eva nissaraṇam.

Yathāha: 'Kāmānam ctaṃ nissaraṇam yad idam nekkhamman ti'. Uttaraṇato pi pana yathā idh'eva bhikkhave samaṇo idha dutiyo samaṇo ti ettha evakāro ānetvā vuccati evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānam upasampajja viharitum. Tasmā vivicc' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti evaṃ padadvaye pi esa daṭṭhabbo.

Padadvaye pi ca kiñcā pi vivicca ti iminā sādharānavacanena tadanāvivekādayo kāyavivekādayo ca sabbe pi vivekā saṅgaham gacchanti. Tathā pi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanaviveko ti idha daṭṭhabbā.

380. Kāmehi ti. Iminā paṇa padena ye ca niddese katame vatthukāmā manāpiyā rūpā ti ādinā nayena vatthukāmā vuttā. Ye ca tatth' eva Vibhaṅge chando kāmo

rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo ime vuccanti kāmā ti. Evaṃ kilesakāmā vuttā te sabbe pi saṅgahitā icc'eva daṭṭhabhā.

Evaṃ hi sati vivicc' eva kāmehi ti vatthukāmehi pi vivicc' evā ti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

381. Vivicca akusalehi dhammehi ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccā ti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti.

Purimena c'ettha vatthukāmehi vivekavacananato eva kāmā-sukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmarivekavacananato evaṇ ca etesam paṭhamena saṅkilesa-vatthuppahānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ, paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena hālabhāvassa paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitam hoti ti pi nātabhaṃ.

Esa tāva nayo kāmehi ti ettha vatthukāmesu vatthukāmapakkhe, kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evanādihi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto. Yo ca akusalapariyāpanno pi samāno tattha katamo kāmacchando kāmo ti ādinā nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visum vutto kilesakāmuttā vā purīnapade vutto.

Akusalapariyāpannattā dutiyapade anekabhedato v'assa kāmato ti avatvā kāmehi vuttam aūñesaṃ pi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāno tattha katame akusalā dhammā kāmacchando ti ādinā nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgapaccanika-paṭipakkha-bhāvadassanato nīvaraṇān'eva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanikāni, tesam jhānaṅgān eva paṭipakkhāni viddhamsanakāni vighātakāni ti vuttam hoti.

Tathā hi samādhī kāmaccchandassa paṭipakkho, pīti vyāpādassa, vitakko thīuamiddhassa, sukham uldhaccakukuccassa, vicāro vicikicchāyā ti peṭake vuttam.

382. Evaṃ ettha vivicc' eva kāmehi ti iminā kāmaccchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehi ti iminā pañcannam pi nīvaraṇānaṃ, agahitagahaṇena pana paṭhamena kāmaccchandassa, dutiyena sasanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tisu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āgbāta-

vatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ oghādisu vā dhammesu, paṭhamena kāmena kāmoghakāmayogakāmāsavakā-mupadāna-abhijjhā-kāyaganthakāmarāgasāññojanānaṃ, dutiyena avasesa - oghayogāsava - upādānaganthasaññojanānaṃ, paṭhamena taṇhāya tamsampayuttakānaṃ ca dutiyena avijjāya tamsampayuttakānaṃ ca. Api ca paṭhamena lobhasampayutta - atṭha - cittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusala-cittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotī ti veditabbo.

Ayaṃ tāva vivicca' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti ettha atthappakāsanā. Ettāvata ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkam savicāraṃ ti ādi vuttaṃ.

Tattha heṭṭhāvuttalakkhaṇādivibhāgena appanāsampayogato rūpāvacarabhāvaṃ pattena vitakkena c'eva vicārena ca saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cā ti idaṃ jhānaṃ savitakkam savicāraṃ ti vuccati. Vibhaṅge pana iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto ti ādinā nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrā pi evam eva daṭṭhabbo.

383. Vivekajan ti. Ettha vivitti viveko nīvaraṇavigamo ti attho. Vivitto ti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsi ti attho. Tasmā vivekā tasmim vā viveke jātan ti vivekajaṃ.

384. Pītisukhan ti. Ettha pītisukhā ti heṭṭhā pakāsitān' eva tesu vuttappakārūya pañcavidhāya pītiyā appanāsamādhissa mūlaṃ hntvā vadḍhamūnā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇapīti. Ayaṃ imasmim atthe adhippetā pīti iti. Ayañ ca pīti idaṃ ca sukham assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti idaṃ jhānaṃ pītisukhaṃ ti vuccati.

Athavā pīti ca sukham ca pītisukhaṃ. Dhammavinayādayo viya vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti evam pi vivekajaṃ pītisukhaṃ yath'eva hi jhānaṃ evaṃ pītisukhaṃ p'ettha vivekajaṃ ova hoti tañ c'assa atthi. Tasmā ekapaden' eva vivekajaṃ pītisukhaṃ ti vattum yujjati. Vibhaṅge pana idaṃ pana sukham imāya pītiyā sahagatan ti ādinā na vuttaṃ. Attho pana tatthā pi evam eva daṭṭhabbo.

385. Paṭhamam jhānam ti. Ettha gaṇanānupubbatā. Paṭhamam uppannam ti pi paṭhamam, paṭhamam sāmāpajjitabbam ti pi paṭhamam. Idam pana na ekantalakkhaṇam. Cinnavāsibhāvo hi attha samāpattilābhi ādito paṭthāya matthakam pāpento pi samāpajjitum sakkoti. Matthakato paṭthāya ādim pāpento pi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamanto pi sakkoti. Evam pubbupattiyatthena pana paṭhamam nāma hoti jhānau ti. Duvidham jhānam ārammaṇupanijjhānā ca lakkhaṇupanijjhānā ca.

Tattha atthasamāpatti-paṭhavikasipādīrammaṇam upanijjhāyati ti ārammaṇupanijjhānam ti saṅkhaḍḍatā vipassanā. Maggaphalāni pana lakkhaṇupanijjhānam nāma.

Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhāyanato lakkhaṇupanijjhānam vipassanāya katakiccassa magge ijjhānato maggo, lakkhaṇupanijjhānaphalam pana nirodhasaccam. Tattha lakkhaṇam upanijjhāyati ti lakkhaṇupanijjhānam.

Tesu imasmiṃ atthe ārammaṇupanijjhānam adhippetam. Kasmā? Āraumaṇupanijjhānato paccanikujjhāpanato vā jhānam ti veditabbam.

386. Upasampajjā ti upagantvā pāpunitvā ti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā nipphādetvā ti vuttam hoti. Vibhaṅge pana upasampajjā ti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phassanā sacchikiriyā upasampadā ti vuttam. Tassā pi evam attho dātṭhabbo.

387. Viharati ti tadanurūpena iriyāpathavilārena itivuttappakārajhānasamaṅgi hutvā attabhāvassa iriyanam vuttim pālanam yāpanam cāram vilāram abhinippādeti. Vuttam h'etam Vibhaṅge: Viharati ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharati ti.

388. Paṭhavikasinam ti. Ettha paṭhavimaṇḍalam pi sakalatthena paṭhavikasinam ti vuccati. Tam nissāya paṭiladdhanimittam pi paṭhavikasinam nimitte paṭiladdhajhānam pi. Tattha imasmiṃ atthe paṭhavikasinam ti veditabbam.

Paṭhavikasinam ti saṅkhūtam jhānam upasampajja viharati ti ayaṃ h'ettha saṅkhepattho. Imasmiṃ

pana paṭhavikasīṇe parikkammam katvā catukkapañcakaññhānāni nibhattetvā jhānapadatthānam vipassanam vaḍḍhetvā arabattam pattukāmena kulaputtēna kiṃ kattabban ti? Ādito tāva pāṭimokkhasamvara-indriyasamvara-ājīvapārisuddhi-paccaya-sannissitasāṅkhātāni cattāri silāni visodhetvā supārisuddhasīle patitthitena yvassa āvāsādisu dasasu palibodhesu palibodho atthi tam upacchinditvā kammaṭṭhāna-dāyakam kalyāṇamittam upasāṅkamitvā palī-āgatesu atthattimsāya kammaṭṭhānesu attano cariyānukulam kammaṭṭhānam upaparikkhantena sac'assa idam paṭhavikasīṇam anukulam hoti.

Idam eva kammaṭṭhānam gahetvā na bhāvanāya anurūpaṃ vihāraṃ palīya anurūpe viharantena khuddakapalibodhūpacchedam katvā kasīṇaparikkammanimittānurakkhaṇa-satta-asappāya-parivajjasattasappāyasevana-dasavidha-āppanākosallappabhedam saḥham bhāvanāvidhānam aparibhāpentena jhānādhigamaṭṭhāya paṭipajjitabbaṃ. Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge vuttanayena veditabbo.

Yathā c'ettha evam ito paresu pi. Sabbakammaṭṭhānānam hi bhāvanāvidhānam sabbam atthakathānayaena gahetvā Visuddhimagge vitthāritam. Kiṃ tena tattha tattha puna vuttenā ti? Na nam puna vitthārayāma, palīyā pana hetthā anāgatam attham aparibhāpetvā nīrantaram anupadavannaṇam eva karissāma.

389. Tasmim samaye ti tasmim paṭhamajjhānam upasampajja viharapasamaye. Phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ime kāmāvacarapaṭhamakusalacitte vuttapākārā va padapaṭipātiyā chapannūsa dhammā honti. Kevalam hi kāmāvacarā ime bhūmmantaravasena mahagatā rūpāvacarā ti ayam ettha viseso. Sesam tādīsam eva. Yevāpanakā pan' ettha chandādayo cattāro va labbhanti.

Koṭṭhāsavāra-suññatavārā pakatīkā evā ti.

Paṭhamam.

390. Dutiyajjhānaniddese¹ vitakkavicārānam vūpa-

¹ Dhs. § 161. Mahāvūtp. 67. Visuddhimagga 95.

samū ti vitakkassa ca vicārassa cā ti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā dutiyajjhānakkhane apātubhāvā ti vuttam hoti. Tattha kiñcā pi dutiyajjhāne sabbe pi paṭhamajjhānadhammā na santi. aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo aññe idha oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādinam adbigamo hoti ti dīpanattham vitakkavicārānaṃ vūpasamā ti evaṃ vuttan ti veditabbam.

391. Ajjhattan ti idha niyakajjhattam adhippetam. Vibhaṅge pana ajjhattam paccattan ti ettakam eva vuttam. Yasmiṃ niyakajjhattam adhippetam tasmā attano jātam attasantāne nibbattan ti ayam ettha attho.

392. Sampasādanan ti. Sampasādanam vuccati saddhā sampasādanayogato jhānam pi sampasādanam nīlavanayogato nīlam vattham viya. Yasmiṃ vā tam jhānam sampasādanasamannūgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati tasmā pi sampasādanan ti vuttam.

Imasmiṃ ca atthavikappe sampasādanam cetaso ti evam paḍasambandho veditabbo.

393. Purimasmim pana atthavikappe cetaso ti etam ekodibhāvena saddhim yojetabbam. Tatrāyam atthayojanā: Eko udeti ti ekodi. Vitakkavicārehi anajjhānūhata aggo settho hutvā udeti ti attho. Settho pi hi loke eko ti vuccati vitakkavicārarahito vā eko asahāyo hatvā iti pi vuccati.

Athavā sampayuttadhamme udayati ti utthapeti ti attho. Setthattāna eko ca so udiccā ti ekodi. Samādhiss' etam adhivacanam. Iti imam ekodim bhāveti vaḍḍhetti ti idam dutiyajjhānam ekodibhāvam. So pañāyam ekodi yasmiṃ cetaso na sattassa na jivassa tasmā etam cetaso ekodibhāvam ti vuttam.

Nanu cāyam saddhā paṭhamajjhāne pi atthi ayam ca ekodināmako samādhi. Atha kasmā idam eva sampasādanam cetaso ekodibhāvam cā ti vuccate? Adum hi paṭhamajjhānam vitakkavicārakkhobheva vicitarāṅgasamākulam iva jalam na suppasannaṃ hoti.¹ Tasmā satiyā pi saddhāya

¹ Hardy Eastern Monachism p. 270.

sampasādanam ti na vuttam. Na suppasannattā yeva ettha samādhi pi na sutthu pākaṭo, tasmā ekodibhāvan ti pi na vuttam.

Imasmim pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena lad-dhokāsā balavatī saddhā balavasaddhāsahāyapaṭilābhen' eva samādhi pi pākaṭo, tasmā idam eva vuttan ti veditabbam.

Vibhaṅge pana sampasādanam ti yā saddhā saddahanā okappanā ahippasādo cetaso ekodibhāvan ti yā cittassa ṭhiti — pe — sammāsamādhi ti ettakam eva vuttam. Evam vuttana pan' etena saddhim ayaṃ atthavaṇṇanā yathā na virūjjhati aññad atthu saṃsandati ceva sameti ca evam veditabbā.

394. Avitakkam avicāram ti bhāvanāya pahīnattā. Etasmim etassa vā vitakko natthi ti avitakkam. Iminā ca nayena avicāram. Vibhaṅge pi vuttam: Iti ayaṃ ca vitakko ayaṃ ca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthagatā abbhathagatā appitā sositā visositā vyantikatā, tena vuccati avitakkam avicāram ti.

Etthāha: Nanu ca 'vitakkavicārānam vūpasamā ti' iminā pi ayaṃ attho siddho, atha kasmā puna vuttam avitakkam avicāram ti vuccate? Evam etaṃ siddho vā 'yam attho, na pan'etaṃ tadatthadīpanakam. Nanu avocumha: oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiya-jhānādīnam samādhigamo hoti ti dassanattam vitakka-vicārānam vūpasamā ti evam vuttam.

Api ca vitakkavicārānam vūpasamā idam sampasādanam na kilesakūlussiyassa vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ekodibhāvam na upacārājjhānam iva nīvaraṇappahānā paṭhamajjhānam iva ca aṅgapātubhāvā ti evam sampasādana-ekodibhāvanam hetuparidīpakam idam vacanam. Tathā vitakkavicārānam vūpasamā idam avitakkam avicāram tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāpādini viya ca abhāvā ti evam avitakka-avicārābhāvassa hetuparidīpakaṃ ca na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakam eva pana avitakkam avicāran ti idam vacanam. Tasmā purimam vatvā pi vattabbam evā ti. Samādhijan ti paṭhamajjhānasamādhito sampayutta-samādhito vā jātan ti attho.

Natthi kiñ cā pi paṭhamam pi sampayuttasamadhito jātam. Atha kho ayam eva samādhi samādhi ti vattabbatam arāhata vitakkavicārakkhobhavirahena ati viya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattam idam eva samādhijan ti vuttam.

Pītisukham ti. Idam vuttanayam eva. Dutiyam ti gāṇānupubbatāya dutiyam. Idam dutiyam samāpajati ti dutiyam.

395. Tasmim samaye phasso hoti ti ādisu jhānapāṇcake vitakkavicārapadāni parihināni maggapaṇcake ca sammāsāṅkappapadam parihinam. Tesam vasena savihāttikāvihāttikapadānam vinicchayo veditabbo.¹

Koṭṭhāsavāre pi tivaṅgikam jhānam hoti, caturāṅgiko maggo hoti ti āgatam. Sesam paṭhamajjhānasa-disam evā ti dutiyam.

396. Tatiyaniddesc² pītiyā ca virāgā ti. Virāgo nāma vuttappakārūya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā, ubhinnaṃ pana antarā ca saddo sampiṇḍanattho. So vūpasamam vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamam vā.

Tattha yadā vūpasamam eva sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā ca kiñci bhīyyo vūpasamā cā ti evam yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti, tasmā pītiyā jigucchanaṃ ca vūpasamā cā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Yadā pana vitakkavicāravūpasamam sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā kiñci bhīyyo vitakkavicārānam ca vūpasamā ti evam yojanā veditabbā.

Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitikkamā vitakkavicārānam ca vūpasamā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Kāmañ ca te vitakkavicārā dutiyajjhāne yeva vūpasantā. Imassa pana jhānassa maggaparidīpanattham vaṇṇabhaṇanattam c'etaṃ vuttam. Vitakkavicārānam ca vūpasamā ti hi vutte idam paññāyati nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānam pi sakkāyaditṭhādīnam pañcannam orambhā-

¹ Visuddhimagga p. 95, 96. ² Dhs. § 163. Mahāvinytp. I. I.

giyānaṃ sampayojanānaṃ pahānā ti evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇahaṇanaṃ hoti. Tenāyaṃ attho vutto pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti.

397. Upekkhako viharatī ti. Ettha npapattito ikkhati ti upekkhā. Samam passati apakkhapatitā hutvā passati ti attho.

Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhako ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti¹: Chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, viriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā parisuddhiupekkhā ti.

Tattha yo idha khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ divsā neva sumano hoti na dummano upekkhako viharatī sato sampajāno ti evaṃ āgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhānīṭṭha-chaḷārammaṇapathe parisuddhapakatibhāvā vi-jahanākārabhūtūpekkhā ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī ti evaṃ āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā upekkhā samhojjaṅgaṃ bhāvetī ti vivekanissitan ti evaṃ āgatā saha-jatadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana kālena kālam upekkhānimittam¹ manasikarotī ti evaṃ āgatā anaccūradhā nātisithilā viriyasaṅkhātā upekkhā ayaṃ viriyupekkhā nāma.

Yā 'kati saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti' attha saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti' evaṃ āgatā nīvaraṇādīpaṭisaṅkhāsannīṭṭhānūgahāne majjhattābhūtā upekkhā ayaṃ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana tasmim samaye kāmāvacarakusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ ti evaṃ āgatā adukkham-asukhasāññitā upekkhā ayaṃ vedanupekkhā nāma.

Yā yad atthi yaṃ bhūtaṃ pajahati upekkham paṭilabhati

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 524. Visuddhimagga p. 96.

ti evam āgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā ayam vipassanupekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā sabajātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā ayam tatramajjhātupekkhā nāma.

Yā 'upekkhako viharati ti' evam āgatā accanta-agga-sukhe pi tasmim apakkhapātajanani upekkhā ayam jhānupekkhā nāma.

Yā pana upekkhā satipārisuddhi-catuttham jhānan ti evam āgatā sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā ayam pārisuddhi-upekkhā nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhā hoti. Tena tena avatthābhedenā pan' assā ayam bhedo ekassā pi sato sattassa kumārāyuvattherasenaṇḍapātirūjādivasena bhedo viya tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha bojjhaṅgupekkhādayo yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo honti ti veditaṃhā.

Yathā ca tesam atthato ekibhāvo evam saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānaṃ pi paññā. Eva hi sū kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ geham pavittham sappam ajapadadaṇḍam gahetvā pariyesamānassa tam thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā 'sappo nu kho no ti' avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbemaṇḍikassa 'sappo na sappo ti' vicinane majjhattatā hoti evamevaṃ yā āradhāvipassakassa vipassanāññāpāna lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati ayam vipassanupekkhā.

Yathā tath' assa purisassa ajapadena daṇḍena gālham sappam gahetvā 'kin n'āham iṃaṃ sappam avihetthento attānaṃ ca iminā adasāpento muñceyyan ti' muñcanā-kāram eva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti evamevaṃ yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave passato saṅkhāragahaṇe majjhattatā ayam saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhā pi siddhā va hoti. Iminā pan' esū vicinanagahaṇesu majjhatta-saṅkhātēna kiccena dvidhā bhinnā ti.

Viriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṃ ca

avasesāhi ca atthato bhinnā evā ti. Iti imāsu upekkhasu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhāntalakkhaṇā anābhogarasā avyāpārapaccupatthānā pītivirāgapadatthānā ti. Etthāha: nanu cāyam atthato tatramajjhāntupekkhā va hoti? Sā ca paṭhamadutiyajjhānesu pi atthi.

Tasmā tatā pi upekkhako ca viharatī ti evam ayaṃ vattabhā siyā. Sā kasmā na vuttā ti? Apariviyattakiccato. Apariviyattam hitassā tatthakiccam vitakkādīhi ahlūbhūtattā. Idha pañāyam vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā ukkhit-tasirā viya hutvā pariviyattakiccā jātā tasmā vuttā ti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatī ti etassa sabhaso atthavaṇṇanā.

398. Idāni sato ca sampajāno ti. Ettha saratī ti sato, sampajānūti ti sampajāno. Puggalena sati ca sampajānūā ca vuttam.

Tattha sarapalakkhaṇā sati apammusanarasā ārakkha-paccupatthānā, asammohalakkhaṇam sampajānūnam tirāṇa-rasam paricayapaccupatthānam. Tatra kiñcā pi idam sati-sampajānūnam purimajjhānesu pi atthi. Muṭṭhasatissa hi asampajānassa upacāramattam pi na sampajjati pag eva appanā. Olārikattā pana tesam jhāvanam bhūmiyam viya purisassa cit-tassa gati sukkaḥ boti. Avyākatam tattha satisampajānūna-kiccam olārikaṅgappahānena¹ paua sukhumattā. Inassa jhānassa purisassa khuradhāvāyam gamauam viya satisam-pajānūnakiccapariggahitā evam cīttassa gati icchitabhā ti. Idh' eva vuttam: Kiñci bhiyyo yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenum upa-gacchati² evam idam tatiyajjhānasukham pītito apanītam satisampajānūnārakkhena arakkhiyamānam punad eva pītim upagaccheyya pītisampayuttam eva siyā.

Sukhe cā pi sattā sārājanti idaṃ ca atimadhurasukham tato param sukhābhāvā. Satisampajānūnubhāvena pañ' ettha sukhe asārājauā hoti no aññathā ti. Idam attha-visesam dassetm idam idh' eva vuttam ti veditabbam.

399. Idāni sukkaṃ ca kāyena paṭisamvedeti ti.

¹ olārikam pagghanena C. G.

Monachism p. 270.

² Hardy Eastern

Ettha kiñcā pi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi. Evaṃ sante pi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttam sukham yam vā tam nāma kāyasampayuttam sukham tam samuṭṭhāne tassa yasmā atipañitena rūpena rūpakāyo phutṭho yassa phutṭhattā jhānā vuṭṭhito pi sukham paṭivedeyya tasmā etam attham dassento sukhaṃ ca kāyena paṭisaṃvedeti ti āha.

400. Idāni yan tam ariyā ācikkhanti 'upekkhako satimā sukhavihārī' ti. Ettha yam jhānāhetu yam jhānakāraṇā tam tatiyajjhānasamaṅgi-puggalam huddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññāpenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāseṇti pasāṃsanti ti adhippāyo.

Kin ti? Upekkhako satimā sukhavihārī ti tatiyajjhānam upasampajja viharati ti evam atthayojanā veditabbā.

Kasmā pana tam te evam pasāṃsanti ti? Pasāṃsārahato. Ayam hi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramipatte pi tatiyajjhāne upekkhako na tattha sukhābhisāṅgena ākaḍḍhayati yathā ca pīti na uppajjati evam upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyajānasevitam eva ca asaṅkiliṭṭham sukham nāma kāyena paṭisaṃvedeti tasmā pasāṃsāraho iti. Pasāṃsārahato nam ariyā 'te evam pasāṃsāhetubhūte guṇe pakāseṇto upekkhako satimā sukhavihārī ti' evam pasāṃsanti ti veditabham.

Tatiyan ti gāṇanānupubbatāya tatiyam. Idam tatiyam samāpajjati ti tatiyam.

Tasmiṃ samaye phasso hoti ti ādisu jhānapaṇcake pītipadam pi paribhāṇam¹ tassā pi vasena savibattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo.

Koṭṭhāsavāre pi duvaṅgikajjhānam boti ti āgataṃ. Sesaṃ duttiyajjhānasadisam evā ti tatiyam.

401. Catutthāniddeśe² sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā ti kāyikasukhassa kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubb' evā ti taṇ ca kho pubb' eva, na catutthajjhānakkhaṇe. Somanassadomanassānam atthaṅgamā ti cetasikasukhassa cetasikadukkhassa cā ti

¹ Visuddhimagga p. 96. ² Dhs. § 165. Mahāvvyutp. I. I.

imesam pi dvinnam pubb' eva atthaṅgamā pahānā icc eva vuttam hoti.

Kadā pana nesam pahānam hoti? Catunnam jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassam hi catutthajjhānaṃ upacārakkhaṇe yeva pahiyati, dukkhadomanassasukkhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṃ upacārakkhapesu. Evam eva tesam pahānānukkamena avuttānam, indriyavilhaṅge pana indriyānam uddesakkamena' eva idhā pi vuttānam sukhadukkhadomanassānam pahānam veditabham.

402. Yadi pan' eṭṭhi tassa tassa jhānaṃ upacārakkhaṇe yeva pahiyanti atha kasmā kattha uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu vivicc' eva kāmehi — pe — paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Etth' uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati. Katham etth' uppannam domanassindriyam sukhindriyam somanassindriyam aparisesam nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu sukhasā ca pahānā — pe — catuttham jhānam upasampajja viharati, etth' uppannam somanassindriyam aparisesam nirujjhati ti eva jhānesv eva nirodho vutto atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādisu na nirodho yeva pana upacārakkhaṇenātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa ḍamsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti. Na tveva anto appanāyam upacāre vā ti niruddham p'etaṃ na suttu niruddham hoti. Paṭipakkhena avihaṭṭattā anto appanāyam pana pītipharāṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti. Sukhokkantakāyassa suttu niruddham hoti dukkhindriyam paṭipakkhena vihaṭṭattā nānāvajjane yeva dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa. Yasmā etaṃ vitakkavicārapaccaye pi kāyakilamathe cittupaghaṭe ca sati uppajjati vitakkavicārābhāve na uppajjati. Yattha uppajjati tattha vitakkavicārābhāve appahinā dutiyajjhānupacāre vitakkavicārā ti. Tatth'assa siyā uppatti na tv eva dutiyajjhānupacāre pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassa pi sukhindriyassa pītisamuttāhānapanītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti na tveva, tatiyajjhāne sukhasā paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā ti.

403. Tattha catutthajjhānupacāre pahīnassā pi somanass-indriyassa āsannattā appanappattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā siyā uppatti, na treva catutthajjhāne, tasmā evam etth' uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati ti. Tattha tattha aparisesagahanam katau ti. Etthāha: Ath' evam tassa tassa jhānassa upacāre pahīnā pi etā vedanā idha kasuā samāhaṭṭā ti? Sukhagahanattham. Yā hi ayam adukkhamasukhan ti ettha adukkhamasukhavedanā vuttā, yā sukhumā dubbhiññeyyā na sakkā sukhena gahetum. Tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasāṅkamitvā gahetum asukkuññeyyassa goṇassa gahanattham gopā ekasmiṃ vaje sabbā gūvo samāharati ath' ekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ ayam so 'gaṇhattha taṃ ti' gāhāpayati evam eva bhagavā sukhagahanattham sabbā etā samāharati ti evam hi samāhaṭṭā.¹ Etā dassetvā yuṃ neva sukham na dukkham na somanassam na domanassam ayam adukkhamasukhā vedanā ti sakkā hoti esā gāhāyitum.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattam cāpi etā vuttā ti veditabbā. Sukhadukkhaṃ pahīnādayo hi tassā paccayā. Yathāha: Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya. Idhāvuso hikkhu sukhassa ca pahīnā — pe — catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya ti.

Yathā vā aññattha pahīnā pi sakkāyaditṭhiādayo tatiya-maggassa vaṇṇaḥḥanauattham tattha pahīnā ti vuttā.

Evam vaṇṇaḥḥanauattham paṇ' assa jhānassa tā idha vuttā ti veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rūgadosānam atidūrābhāvam dassetum vuttā ti veditabbā.

Etāsu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rūgassa, dukkham domanassassa sukhādhigāhātena ca sappaccayā rūgadosā hatā ti atidūre honti ti. Adukkhamasukhan ti dukkhābhāvena adukkham sukhābhāvena asukham. Eten' ettha dukkhasukhapāṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti na dukkhamasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhāsukhā upekkhā ti pi vuccati.

Sā itthānīttaviparītānubhavanalakkhaṇamajjhatarasū avibhūtapaccupaṭṭhānā sukhanirodhapadaṭṭhānā ti vedītabbā.

404. Upekkhāsati-pārisuddhiṃ ti upekkhāya janītasati-pārisuddhiṃ. Imasmim jhāne supārisuddhā sati yā ca tassū satiyā pārisuddhiyā upekkhāya katā na aññena. Tasmā etaṃ upekkhāsati-pārisuddhiṃ ti vuccati.

Vibhaṅge pi vuttam: Ayam sati imāya upekkhāya vivaṭṭa hoti parisuddhā pariyodātā, tena vuccati upekkhāsati-pārisuddhiṃ ti. Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhiṃ ti hoti sā atthato tatramajjhataṭṭa veditabbā. Na kevalaṃ c'ettha taya sati yeva parisuddhā. Api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā ti satisisena pana desanā vuttā.

Tattha kiṃ cū pi ayam upekkhā hetthā pi tisu jhānesu vijjati. Yathā pana divā suriyapabhābhūbhavā somma-bhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparīsuddhā hoti aparīyodātā evaṃ ayam pi tatramajjhattupekkhā candalekhā viya takkavitakkādīpaccanīkadhammatejābhūbhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apaṭilābhā vijjamānā pi paṭhamādi-jhānabhede aparīsuddhā hoti.* Tassū ca aparīsuddhāya divā aparīsuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo aparīsuddhā va honti, tasmā tesu ekam pi upekkhāsati-pārisuddhiṃ ti na vuttam. Idha pana vitakkādīpaccanīkatejābhūbhavā bhāvāsabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā tatramajjhattupekkhā candalekhā atīviya parisuddhā. Tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idam eva upekkhāsati-pārisuddhiṃ ti vuttam ti veditabbam.

Catutthān ti gāṇanānupubbatā. Idam catuttham samāpajjati ti catuttham.

Phasso hoti ti ādisu phassapaṇcake' eva. Vedanā ti upekkhāvedanā ti veditabbā.

Jhānapaṇcake indriyaṭṭhakesu pana upekkhā hoti,

upekkhindriyaṃ hoti ti vuttaṃ eva. Sesāni tatiye parihinapadāni idhūpi parihinān' eva.

Koṭṭhāsavāre pi dvaṅgikaṃ jhānaṃ ti upekkhā-cittekaggatāvasen' eva veditabhaṃ. Sesam tatiyasadisam evā ti.¹
Catukkanayo niṭṭhito.

405. Idāni katame dhammā kusalā² ti pañcakanayo āradhho.

Kasmā iti ce puggalajjhāsayaavasena ceva desanāvīlāsena ca sannisinnadevaparīsāya kira ekaccānaṃ devānaṃ vitakko oḷārikato utṭhāsi? Vicārapītisukhacittekaggaṭāsanatato. Tesam sappāyavasena satthā caturaṅgikaṃ avitakkam vicāramattam dutiyaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ vicāro oḷārikato upaṭṭhāsi. Upekkhāpītisukhacittekaggaṭāsanatato tesam sappāyavasena tivaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ pīti oḷārikato utṭhāsi.

Sukhacittekaggaṭāsanatato tesam sappāyavasena duvaṅgikaṃ catuttham jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ sukham oḷārikato utṭhāsi. Upekkhācittekaggaṭā santato tesam sappāyavaseva duvaṅgikaṃ pañcamam jhānaṃ nāma bhājesi, ayaṃ tāva puggalajjhāsaya.

Yassā pana dhammadhātuya suppaṭividdhattā desanāvilāsappattā nāma hoti sā tathāgatassa suṭṭhu paṭividdhā. Tasmā nānamahattatāya desanāvidhānesu kusalo desanāvilāsappatto satthā yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati tassa tassa vasena yathā icchati tathā tathā desanaṃ niyāmeti. So idha pañcaṅgikaṃ paṭhamam jhānaṃ bhājesi, caturaṅgikaṃ avitakkam vicāramattam dutiyaṃ jhānaṃ bhājesi tivaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ catuttham jhānaṃ duvaṅgikaṃ eva pañcamam jhānaṃ bhājesi. Ayaṃ desanāvilāso nāma.

Api ca yeva bhagavatā 'tayo' me bhikkhave samādhī savitakkasavicāro samādhī, avitakko vicāramatto samādhī, avitakka-avicāro samādhī ti' suttanto tayo samādhī desitā.³ Tesu heṭṭhā savitakkasavicāro samādhī avitakka-

¹ Visuddhimagga p. 97. ² Dhs. § 167. ³ Milindapañha p. 337.

avicāro samādhi ca bhājetvā dassito, avitakko vicāramatto na dassito, dassetum Pañcakanayo āraddho ti veditalho.

406. Tattha dutiyajjhānaniddese phassūdisu vitakkamattam parihāyati, koṭṭhāsavāre caturāṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturāṅgiko maggo hoti, ayam eva viseso. Sesañ sabbam paṭhamajjhānasadisam eva. Yāni Catukkanaye dutiyatatiyacatutthāni tāni idha tatiyacatutthapañcākāni, tesam adhigamaṇapaṭipāṭidīpanattham ayaṃ nayo veditabbo.

Eko kira amaccaputto rājānam upatthātum janapadato nagaram āgato. So ekadivasam eva rājānaṃ disvā pānavyasanena sabhaṃ vibhavaṃjātaṃ nāsesi. Tam ekadivasam surāmadamattaṃ niccolaṃ¹ katvā jinnakaṭasāramattena paṭicchādetvā pānāgārato niharimsu. Tam enaṃ saṅkāra-rakūṭe nipajjitvā niddāyantam eko aṅgavijjāpāṭhako disvā 'ayam puriso mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijaggi-tabbo eso ti' niṭṭhānaṃ katvā mattikāya nahāpetvā thūlasāṭakayugaṃ nivāsāpetvā gandhodakena nahāpetvā sukhumena dukūlayugaleṇa acchādetvā pāsādam āropetvā suhhojanam bhojetvā 'evaṃ taṃ paricāreyyātlū ti' paricārake paṭipādetvā pakkāmi. Atha naṃ te sayanam āropesum pānāgāragamanapaṭihūhanattham. Tam cattāro tāva janā catusu hatthapādesu uppiḷetvā aṭṭhaṃsu, eko pāde parimajji, eko tālavaṇṇaṃ gahetvā vijji, eko vīṇaṃ vādaya-māno gāyanto nisīdi. So sayanūpagamanena vigatakilamatho thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito hatthapādanippīlanam asahamāno 'ko me hatthapāde uppiḷeti, apagacchathā ti' tajjesi. Te ekavacanen' eva apagacchimsu. Tato puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito pādaparimajjanam asahamāno 'ko me pāde parimajjati, apagacchathā ti' āha. So pi ekavacanen' eva apagacchi. Puna pi thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito tālavaṇṇavātāṃ asahanto 'ko esa, apagacchatū ti' āha. So pi ekavacanen' eva apagacchi. Puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito kappasūlaṃ viya gītavādītasaddam asahamāno vīṇāvādakaṃ tajjesi. So pi ekavacanen' eva apagacchi.

¹ nicolaṃ M. nicculam G. niccelam T.

Ath' evam anukkamena pahinakilamathuppiḷanapari-
mañjanavātappabārāgitavāditasaddūpaddavo sukhaṃ sayitvā
vuṭṭhāya rañño santikam agamāsi. Rājā pi'ssa ma-
hantaṃ issariyam adāsi. So mahājanassa avassayo jāto.
Tattha pūnavyasanena pārijuṇṇappatto so amaccaputto
viya anekavyasanapārijuṇṇappatto gharāvāsagato kulaputto
daṭṭhabbo. Aṅgavijjāpāṭhako puriso viya Tathāgato, tassa
purisassa 'ayam mahājanassa avassayo bhavissati, patijag-
ganam arahati ti' sannitṭhānam viya Tathāgatassa, 'ayam
mahājanassa avassayo bhavissati ti pabbajjam arahati
kulaputto ti' sannitṭhānakarapaṃ. Ath' assa amaccaput-
tassa mattikūmattena nahāpanaṃ viya kulaputtassā pi
pabbajjāpaṭilābho. Ath' assa thūlasāṭṭhanivāsanaṃ viya
imassā pi dasasikkhāpadasaṅkhātasilavatthanivāsanaṃ. Puna
tassa gandhodakanahāpanaṃ viya imassā pi paṭimokkha-
saṃvarādisilagandhodakanalūpanaṃ. Puna tassa sukhū-
madukūlayugacchādanam viya imassā pi yathāvuttasilavisud-
dhasampadāsaṅkhātam dukūlacchādanam. Dukūlacchādi-
tassa paṇ' assa pasādārobaṇaṃ viya imassā pi silavisuddhi-
dukūlacchāditassa samādhibhāvanāpasādārobaṇaṃ. Tato
tassa subhojanādmi bhuijanam viya imassā pi samādi-upa-
kārasatisampajāññādidhammūmataparibhūjanam. Bhut-
tabhojanassa tassa paricārakehi sayanāropanam viya imas-
sā pi vitakkādīhi upacārajjhānāropanam. Puna tassa pānā-
gārāgamanapaṭibāhanattham vā hatthapāduppiḷanakapurisa-
catukkaṃ viya imassā pi kāmasaṇṇābhimukhagamanapaṭi-
bāhanattham.

Ārammaṇe cittuppiḷako uekkhammavitakko tassa pāda-
parimajjakapuriso viya imassā pi āraṇmaṇe cittaṇumajjako
vicāro. Tassa tālavatṭavātadāyako viya imassā pi cetaso
sitalabhāvādāyikā pīti, tassa sotānuggabakaro gandhabba-
puriso viya imassā pi cittaṇuggāhakaṃ somanassaṃ, tassa
sayanūpagamanena vigatakilamathassa thokaṃ niddūpaga-
maṇaṃ viya imassā pi upacārajjhānasanissayeua vigata-
nivarapakilamathassa paṭhamajjhānūpagamanam. Ath' assa
niddāyitvā vuṭṭhitassa hatthapāduppiḷanāsahaneua hattha-
pāduppiḷakānaṃ santajjanaṃ tesaṃ ca apagamanena puna
thokaṃ niddūpagamanam viya imassā pi paṭhamajjhānato

vuṭṭhitassa cittuppiḷakavitakkāsahanena vitakkadosadassanaṃ vitakkappahānā ca puna avitakkāvicāramattajjhānūpagamanāṃ. Tato tassa puna puna niddāyitrā vuṭṭhitassa yathāvuttena kameṇa pādaparimajjanādināṃ asahanam asahanena ca paṭipāṭiyā pādaparimajjakādināṃ santajjanam tesam tesaṃ ca apagamanena punappuna thokaṃ niddūpagamanam viya imassā pi puna dutiyādhi jhānehi vuṭṭhitassa yathāvuttadosānam vicārādināṃ asahanena paṭipāṭiyā vicārādidosadassanaṃ tesam tesaṃ ca pahānā punappuna avitakkāvicāranippītikapahinasomanassajjhānūpagamanāṃ. Tassa pana sayanā vuṭṭhāya rañño santikaṃ gatassa issariyappatti viya imassā pi pañcamajjhānato vuṭṭhitassa vipassanāmaggaṃ upagatassa arahattappatti. Tassa patissariyassa bahūnaṃ janānaṃ avassayabhāvo viya imassā pi arahattappattassa bahūnaṃ avassayabhāvo veditabbo. Ettāvatā hi esa anuttaram puññakkhettaṃ nāma hoti.

Pañcakanayo niṭṭhuto.

407. Ettāvatā Catukkapañcakanayadvayabhedo suddhikanavako nāma pakāsito hoti. Atthato pan' esa pañcakanaye catukkanayassa paṭiṭṭhattā jhānapaṇṇako evā ti veditabbo.

Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma paṭipadākaṇuena sijjhati tasmā 'ssa paṭipadābhedam dassetuṃ puna katame dhammā kusala^{*} ti ādi āraddham.

Tattha dukkhā paṭipadā assā ti dukkhāpaṭipadam, dandhā abhiññā assā ti dandhābhiññam. Iti dukkhāpaṭipadam ti vā daudhābhiññam ti vā paṭhavīkasiṇam ti vā tīni pi jhānass' eva nāmāni.

Dukkhāpaṭipadam khippābhiññan^{*} ti ādisu pi es'eva nayo.

Tattha paṭhamasamaunāhārato paṭṭhāya yāva tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati tāva pavattā jhānabhāvauā paṭipadā ti vuccati, upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā abhiññā ti vuccati. Sā pan' esa paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti ti nīvaraṇādiṭṭhāka-

^{*} Dhs. § 176. Mahāvīyutpatti 58.

^{*} Dhs. § 177.

dhammasamudācāragahaṇāya kicchā asukhasevanā ti attlo, ekaccassa tadabhāvena sukhā.

Abhiññā pi ekaccassa dandhā hoti, mandā, asighappavattinī, ekaccassa khippā, amandā, sīghappavattinī. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakilesō appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpunnāti tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippam aṅgapātubhāvaṃ pāpunnāti tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilesō vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Tattha yāni sappāyasappāyāni ca palibodhupacchedā-dipubbakiccāni ca appanākosallāni ca Visuddhimagge citta-bhāvanāniddese niddiṭṭhāni. Tesu yo asappāyasevī hoti tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti, sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī hoti tassa vomissakū veditabba.

Tathā palibodhūpacchedādikāṃ pubbakiccam asampādetvā bhāvaṇaṃ annuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti, vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti, sampādentassa khippā.

Api ca taṇhā avijjāvasena samathavipassanādhikāra-vasenā cā pi etāsaṃ pabbhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti, anabhibhūtassa sukhā, avijjābhibhūtassa dandhā abhiññā hoti, anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro tassa dukkhā paṭipadā hoti, katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti tassa dandhā abhiññā, katādhikārassa khippā.

Kilesindriyavasena cā pi etāsaṃ ca bhedo veditabbo: Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā ti. Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya

paṭipadāya dandbāya abhiññāya jhānamāya pāpunāti tassa tam jhānam dukkhapaṭipadam dandhābhiññam ti vuccati. Sesu pi es'eva nayo.

Tattha tadanudhammatāya sati santitṭha tiṭṭhati bbāgini paññā evaṃ vuttasatiyā vā tam tam jhānanikantiyā vā vikkhambhane paṭipadā tam tam jhānūpacāraṃ pattassa appanāparivāse abhiññā ca veditabbā.

Āgamanavasena ca paṭipadābhiññāyo honti yeva, dukkhapaṭipadam dandhābhiññā paṭhamam jhānam patvā pantam dutiyam pi tādissam eva hoti. Tatiyacatutthesu pi es'eva nayo.

Yathā ca catukkanaye evam pañcakanaye pi paṭipadāvasena catudhā bhedo veditabbo. Iti paṭipadāvasena pi cattāro navakā vuttā honti. Tesu paṭhato chattimsa cittāni, atthato pana pañcakanaye catukkanayassa pavitṭhattā visati eva līhavanti ti.

Paṭipadā niṭṭhitā.

408. Idāni yasmā etaṃ jhānam nāma yathāpaṭipadābhedenā evam ārammaṇabbedenā pi catubbidham hoti, tasmā 'ssa tam bbedam dassetum pana katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍham.

Tattha parittam parittārammaṇam ti ādisu yam appagunam hoti upari jhānassa paccayo bhavitum na sakkoti idam parittam nāma. Yam pana avaḍḍhite supparamatte vā sarāvamatte vā ārammaṇe pavattam tam parittam ārammaṇam assā ti parittārammaṇam.

Yam pagunam subhāvitam upari jhānassa paccayo bhavitum sakkoti idam appamāṇam² nāma. Yam vipule ārammaṇe pavattam vuddhapamāṇattā appamāṇam ārammaṇam assā ti appamāṇārammaṇam. Vuttalakkhaṇatāya vomissatāya pana vomissakanayo veditabbo.

Iti ārammaṇavasena pi cattāro navakā vuttā honti, cittagaṇanā p' ettha purimasadisā evā ti.

Ārammaṇacatukkanam niṭṭhitam.

409. Idāni ārammaṇapaṭipadāmissakam soḷasakkhattuka-

¹ Dhs. § 181.

² Dhs. § 182.

nayaṃ dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi
āraddhaṃ.

Tattha paṭhamanaye vuttajjhānaṃ dukkhūpaṭipadatthā
dandabābhiññattā parittattā parittārammaṇattā ti catūhi
kāraṇehi hīnaṃ, soḷasamanaye vuttajjhānaṃ sukhūpaṭi-
pattā khippābhiññattā appamāṇattā appamāṇārammaṇattā
ti catūhi kāraṇehi paṇitaṃ, sesesu cuddasasu ekena dvīhi
tīhi catūhi kāraṇehi hīnapamāṇattā veditabbā.

410. Kasmā paṇīyaṃ nayo desito ti? Jhānuppattikā-
raṇattā. Sammāsambuddhena hi paṭhavikasine suddhi-
kajjhānaṃ catukkanayavasena pañcakanayavasena dassitaṃ.
Tathā suddhikapaṭipadā, tathā suddhikārammaṇaṃ. Tattha
yā devatā paṭhavikasine suddhikajjhānaṃ catukkanaya-
vasena desiyamānaṃ buj्jitum sakkonti tāsāṃ sappāya-
vasena suddhikajjhāne catukkanayo desito. Yā pañcaka-
nayavasena desiyamānaṃ buj्jitum sakkonti tāsāṃ sap-
pāyavasena pañcakanayo. Yā suddhikapaṭipadāya — pe
— suddhikārammaṇe catukkanayavasena ca desiyamānaṃ
buj्jitum sakkonti tāsāṃ sappāyavasena suddhikārammaṇe
catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ
buj्jitum sakkonti tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo.
Iti hetthā puggalajjhāsayaavasena desanā katā.

411. Desanāvīlāsappatto c'esa pabhinnaṇaṭṭisaṃbhidho
Dasabalacatuvesārājādivisadaññāpo saddhammūnaṃ yāthā-
vasarasalakkhaṇassa suppaṭividdhattā dhamruapaññatti-
kusaltāya yo yo nayo labbhati tassa tassa vasena desanaṃ
niyāmetum sakkoti, tasmā imāya desanāvīlāsappattiyā pi.
'Ten' eva esā paṭhavikasine suddhikacatukkanayādivasena
desanā katā. Yasmā pana ye keci jhānaṃ uppādentī
nāma na te ārammaṇapaṭipadūhi vinū uppādetum sakkonti,
tasmā niyamato jhānuppattikāraṇattā ayaṃ soḷasakkhattu-
kanayo kathito. Ettāvataṃ suddhikanavakā cattāro paṭi-
padānavakā cattāro ārammaṇanavakā ime soḷasa navakā
ti pañcaviṣati navakā kathitā honti.

Tattha ckekaṃ navake catukkapañcakavasena dve
dve nayū ti paññāsa nayū. Tattha pañcaviṣatiyā catuk-

kanayesu sataṃ, pañcakanayesu pañcavīsasatan ti pāṭhato pañcavīsādhikāni dve jhānacittasatāni honti. Pañcakanaye pana catukkanayassa pavitṭhattā attano pañcavīsam eva cittasatāṃ boti. Yāni c'etāni pāṭhe pañcavīsādhikāni dve cittasatāni tesu ekekassa niddese dhammavavatṭhānādayo tayo tayo mahāvārū honti, te pana tattha niyamattam eva dassetvā saṅkhittā ti.

Paṭhavīkasiṇaṃ niṭṭhitam.

412. Idāni yasmā āpokasiṇādisu pi etāni jhānāni uppajjanti tasmā tesam dassanatthaṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āraddham. Tesu sabbo pālinayo ca atthavibhāvattā ca cittagāṇā ca vūrasaṅkhepo ca paṭhavīkasiṇe vuttanayen² eva veditabbo. Bhāvanānayo pana kasiṇaparikkammam ādiṃ katvā sabbo Visuddhimagge paḥāsito yeva.

Mahāsakuludāyisutte pana dasa kasiṇāni vuttāni. Tesu viññāṇakasiṇam ākāso pavattitamahaggataviññāṇam pi tattha parikkammaṃ katvā nibbattā viññāṇaṇcāyatana-samāpatti pi hoti ti sabbappakārena āruppadesanam eva bhajati, tasmā imasmiṃ thāne na kathitam. Ākāsakasiṇam ti pana kasiṇugghāṭimākāsam pitam ārammaṇaṃ katvā pavattakkbandhā pi bhitticchiddādisu aññatarasmiṃ gahe-tabbanimitte paricchedākāsam pi tam ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ catukkapañcakajjhānam pi vuccati.

413. Tattha purimanayo āruppadesanam bhajati, pacchi-manayo rūpāvacaradesanam, iti missakattā imaṃ rūpāvacaradesanam ārūḷham. Paricchedākāse nibbatajjhānaṃ pana rūpupapattiyā maggo hoti, tasmā taṃ gabetabbaṃ. Tasmīṃ pana catukkapañcakajjhānāñ ceva uppajjati, āruppajjhānaṃ n'uppajjati. Kasmā? Kasiṇugghāṭanassa alābhato.² Taṃ hi punappuna ugghāṭiyamānam pi ākāsam eva hoti ti. Tattha kasiṇugghāṭanaṃ labbhati, tasmā tatth' uppannaṃ jhānaṃ diṭṭhadhammasukharibārāya samvattati, abhiññāpādaṃ hoti, vipassanāpādaṃ hoti, nirodhapādaṃ na hoti. Anupubbanirodho paṇ' ettha

¹ Dhs. § 203. Mahāvyyutp. 72.

² āloko G.

yāva pañcamajjhānā labbhati, vaḍḍhapādaṃ hoti yeva. Yathā c'etaṃ evaṃ purimakasiṇesu uppannajjhānāni pi. Nirodhapādakabhāvo pañ'etha viśeso. Sesam ettha ākāsa-kasiṇe yaṃ vattaḥhaṃ siyā sabhaṃ Visuddhimagge vuttam eva.

414. Eko pi hutvā bahudhā hoti ti ādinayam pana vikubhanam icchautena purimesu atthasu kasiṇesu atthasamāpattiyo nibbattetvā kasiṇānulomato kasiṇapaṭilomato kasiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato jhānuikkantito kasiṇukkantito jhānakasiṇukkantito āngasaṅkantito āṅgārammaṇasaṅkantito, āṅgavavattthānato ārammaṇavavattthānato ti imehi cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametaḥ. Tesam vitthārakathā Visuddhimagge vuttā.¹

Evam pana cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametvā pubbe abhāvitabhāvano ādikkamiko yogāvacaro iddhivikubhanam sampādessati ti n'etaṃ thānam vijjati. Ādikammikassa hi kasiṇaparikkammaṃ pi bhāro, satesu saḥassesu eko va sakkoti. Katakasiṇaparikkamuassa nimittuppādanam bhāro, satesu saḥassesu eko va sakkoti. Uppanne pi uimutte vaḍḍbetvā appanādhigamo bhāro, satesu saḥassesu vā eko va sakkoti. Adhigatappannassa cuddasahi² ākārehi citta-paridamanam² bhāro, satesu saḥassesu eko va sakkoti. Cuddasahi² ākārehi paridamita-cittassa² pi iddhivikubhanam nāma bhāro, satesu saḥassesu eko va sakkoti. Vikubhanappattassa² pi khippanisanti nāma bhāro, satesu saḥassesu vā eko khippanisanti hoti.

Therabhatthalene Mahārohanaguttatttherassa gilānupaṭthānam āgatesu tiṃsamattesu iddhimantasahassesu upasampādāya atthavassiko Saṅgharakkhitatthero viya. Vatthunā Visuddhimagge vitthāritam evā ti.

Kasiṇakathā niṭṭhitā.

415. Evam atthasu kasiṇesu rūpāvacarakusalam nisthitvā idāni yasmiṃ samāne pi ārammaṇe bhāvanāya asamānattāya imesu atthasu kasiṇesu aññam pi abhibhāyatana-saṅkhātāni

¹ Visuddhimagga p. 110.

² cittaparimaddanam G.

rūpāvacarakusalāṃ pavattati, tasmā taṃ dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍhaṃ.

Tattba ajjhattam arūpasaññi ti alābhitāya vā anatthikatā vā ajjhattarūpe parikkamasaññāvirahito. Bahiddhā rūpāni passati ti bahiddhā aṭṭhasu kasīṇesu kataparikkammatāya parikkammasena ceva appanāvasena ca tāni bahiddhā aṭṭha kasīṇarūpāni passati. Parittāni ti² avaḍḍhitāni.

Tāni abhibhuyyā ti. Yathā nāma sampannagahaṇiko katacchumattam bhattaṃ labhivā kim ettha hīnūjitabbam atthi ti saṅkaḍḍhitvā ekakabalam eva karoti evamevaṃ ūṇuttariko puggalo visadañño kim ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbam atthi uāyaṃ mama bhāro ti atthi tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimittuppāden³ ev⁴ ettha appanaṃ nibbatteti ti uttho.

Jānāmi passāmi ti iminā paṇ' assa pubbabhogo kathito. Āgamaṭṭhakatbāsu pana vuttaṃ: Iminā paṇ' assa ābhogo kathito so ca kho samāpattito vuṭṭhitassa na anto samāpattiyaṃ ti.

416. Appamāṇāni¹ ti vaḍḍhitapamāṇāni. Abhibhuyyā ti. Ettba pana yathā mahaggbaso puriso ekam bhattavaḍḍhinikaṃ labhivā 'aūṇā pi hoti aūṇā pi hotu kim esā mayhaṃ karissati' taṃ na mahantato passati evam evaṃ ūṇuttaro puggalo visadañño kim ettha samāpajjitabbam na idam appamāṇaṃ ti mayhaṃ cittekaggakarūpe bhāro atthi ti tāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimittuppāden² ev³ ettha appanaṃ nibbattati⁴ ti attho.

Parittam parittārammaṇaṃ appamāṇaṃ parittārammaṇaṃ ti. Idha parittāni ti āgatattā appamāṇaṃ rammaṇatā na gahitā. Parato appamāṇāni ti āgatattā parittārammaṇatā. Aṭṭhakathāya pana vuttaṃ: Imasmiṃ thāne cattāri cattāri ārammaṇāni agahetvā dve dve yeva gahi-

¹ Dhs. § 204, Comp. Āguttara I. 20. 47 seq. Mahāvūyutpatti 68, 70. Mahāparinibb. III. 32, Saddhamapundarika transl. by Kern p. 31.

² Papañcasūdanī iu Trenckner's transcript No. 77 p. 18.

³ Dhs. § 225.

⁴ pāpeti Papañc.

tāni. Kiṃ kāraṇā? Catusu hi galhitesu desanā soḷasakkhattukā boti.

Sattbārā va heṭṭhā soḷasakkhattukadesanā kilāñjamhi tilam pattharantena viya vitthārato kathitā. Tassa imas-mim ṭhāne aṭṭhakkhattukam desanam kātum ajjhāsayo. Tasmā dve dve yeva galhitāni ti veditabbāni.

417. Suvappadubbappāni¹ ti parisuddhāparisuddhāvappāni. Parisuddhāni hi nīlādini suvappāni aparisuddhāni ca dubbappāni ti idha adbhippetāni. Āgamaṭṭhakathāsu pana suvappāni vā bontu dubbappāni vā, paritta-appamānavasena²eva imāni abhibhāyatānāni desitāni ti vuttam. Imesu³ ca pana catusu parittam vitakkacaritavasena āgataṃ, appamānam mohacaritavasena, suvappam dosacaritavasena, dubbappam rāgacaritavasena. Etesam bi etāni sappāyāni sā ca tesam sappāyatā vitthārato Visuddhimagge Cariyāniddeṣe vuttā.

418. Kasmā pana yathā Suttante ajjhattam rūpa-sāññi eko bahiddhā rūpāni passati parittāni ti ādi vuttam evam avatvā idha catusu pi abhibhūyatanesu ajjhattam arūpasāññitā vuttā ti? Ajjhattarūpūnam anabhibhavanīyato. Tattha bi idha vā bahiddhā rūpān' eva abhibhavitabbāni tasmā tāni nīyanato vattabbāni ti tatra pi idha pi vuttāni. Ajjhattarūpasāññi arūpasāññi ti idam pana satthu desanāvīlāsamattam eva ayam tāva catusu abhibhūyatanesu apubbapadavappanā. Suddhikanayaapaṭipadādibhedo pan' ettha paṭhavikasine vuttanāyena⁴ eva ekekasmim abhibhūyatane veditabbo.

Kevalam bi ettha ārammaṇacatukkam ārammaṇadukani hoti soḷasakkhattukam ca aṭṭhakkhattukam ca. Sesam tādīsam eva.

Evam ettva ekekasmim abhibhūyatane eko suddhūkaavako, cattāro paṭipadā navakā, dve ārammaṇā navakā. Ārammaṇapaṭipadāmissake aṭṭha navakā ti papparasa navakā ti catusu pi samasaṭṭhi navakā veditabbā.

¹ Dhs. § 244. Mahāvīyutp. 71.

² Papañcasūdanī in Trenckner's transcript 77, 19.

419. Pañcamābhihāyatanādisu¹ nilāni ti sabbasaṅgā-
hikavasena vuttam. Nilavaṇṇāni ti vaṇṇavasena.
Nilaniddasanāni ti nidassanavasena. Apaññāyamā-
navivarāni asambhinnavappāni ekaṇilān' eva lutvā
dissanti ti vuttam hoti. Nilanihāsāni ti. Etena tesam
suvisuddhatam dasseti. Suvisuddhavaṇṇavasena hi imāni
cattāri abhihāyatanāni vuttāni.

420. Pītāni² ti ādisu pi. Iminā va nayena āttho vedi-
tabbo. Nilakasipam uggaḥanto nilasmiṃ nimittam gaṇ-
hāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vappadhātuyā vā ti
ādikam pan' ettha kasipakaraṇam ca parikammaṃ ca ap-
panāvidhānaṃ³ ca sabbam Visuddhimagge vitthārato vut-
tam eva.

Yathā ca paṭhavikasiṇo evam idha ekekasmiṃ abhi-
bhāyatane pañcavisati navakā veditabbū ti.

Abhihāyatanakathā niṭṭhitā.

421. Idāni yasmā idam rūpāvacarakusalam nāma na
kevalam ārammaṇasaṅkhātānam āyatanānam abhihāvanato
abhihāyatanavasen' eva uppajjati atha kho vimokkhava-
sena pi uppajjati, tasmā tam pi nayam dassetum puna
katame dhammā kusalā⁴ ti ādi araddham.

Kena pan' atthena vimokkho veditabbo ti?⁵ Adhiucca-
natthena. Ko ayam adhimuccanattho nāma? Paccanika-
dhammehi suṭṭhu vimuccanattho ārammaṇe ca abhirati-
vasena suṭṭhu adhimuccanattho pitu aṅke vissatthāṅga-
paccāṅgassa dārakassa sayanam viya aniggahitabhāvena
nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavatti ti vuttam hoti. Evaṃ-
lakkhaṇam hi vimokkhabbāvappattam rūpāvacarakusalam
dassetum ayam nayo āradhho.

Tattha rūpi ti. Ajjhattam kesādisu uppāditam rūpaj-
hānam rūpam tad assa atthi ti rūpi. Ajjhattamhi nīla-
parikammam karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā
karoti. Pītakaparikammam karonto mede vā chaviyā vā

¹ Dhs. § 246. Papañcas. in Trenckner's transcript 77, 20.
Mahāvyyutp. I. I. ² Dhs. § 247. ³ appamāṇavidh° T.

⁴ Dhs. § 248. Mahāvyyutp. 70. ⁵ Papañcasūdanī 77 p. 17.

akkhinam pītakaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikkammaṃ karonto mampse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhinam rattatṭhāne vā kuroti. Odātaparikkammaṃ karonto aṭṭhimbi vā dante vā nakhe vā akkhinam setakatṭhāne vā karoti.¹

Evam parikkammaṃ katvā uppannajjhānasamaṅginam sandhāy' etam vuttam: rūpāni passati ti. Bahiddhā pi nilakasiṇādi-rūpāni jhānacakkhunā passati, iminā ajjhata-bahiddhā-vatthukesu kaṣiṇesu jhānapaṭilābho dassito.

Ajjhattam arūpasaññī ti ajjhattam na 'rūpasaññī. Attano keṣādisu anuppāditarūpāvacarajjhāno ti attho. Iminā bahiddhā parikkammaṃ katvā bahiddhā va paṭiladdhajjhānatā dassitā.

422. Suhhan² ti. Iminā suvisuddhesu nilādisu vaṇṇa-kaṣiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcā pi anto appanāya suhhan ti ābhogo natthi. Yo pana suvisuddham suhha-kaṣiṇam ārammaṇam katvā viharati so yasmā suhhan ti — pe — paṭhamam jhānam upasampajja viharati tathā dutiyādini. Tasmā evam desanā katā.

Paṭisambhidāmagge pana katham suhhan t'eva adhimutto hoti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekam disam — pe — viharati,³ mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, karuṇā-muditā-upekkhāsahagatena cetasā ekam disam — pe — viharati, upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evam suhhan t'eva adhimutto hoti ti vimokkho ti vuttam.

Idha pana upari pūliyam yeva brahmavihārānam āgataṭṭā tam nayan paṭikkhipitvā sunilaka-supītaka-sulohitaka-suodātaparisuddha-nīlakaparisuddha-pītakaparisuddha-lohitakaparisuddha-odātakavasena suhHAVIMOKKHO anuññāto. Iti kaṣiṇam ti vā abhihāyatanam ti vā vimokkho ti vā rūpāvacarajjhānam eva.

Tam hi ārammaṇassa sakalatṭhena kaṣiṇam nāma ārammaṇam abhihāvanatṭhena abhihāyatanam nāma ārammaṇe adhimuccanatṭhena paccanīkadhammehi vimuccanat-

¹ Papañcasūdanī 77 p. 18.

² Dhs. § 250. Mahā-

vyutp. l. 1.

³ Visuddhimagga p. 106, Majjhima I, 38.

thena vimokkho ti vuttam. Tattha kasinadesanā Abhidhammasasena, itarā pana Suttautadesauvasena vuttan ti veditabbā. Ayam ettha apubbapadavannaṇā. Ekekasmiṃ pana vimokkhe paṭhavikasine viya pañcavīsati pañcavīsati katvā pañca sattati navakā veditabbā ti.

Vimokkbakathā niṭṭhitā.

423. Idāni mettālibrahmavihārasena pavattanaṇaṃ rūpāvacarakusalam dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradham.

Tattha mettāsahagatam ti mettāsamannāgatam. Parato karuṇāsahagatādisu pi es'eva nayo. Yena paṇ'esa vidhānena paṭipanno mettādisahagatāni jhānāni upasampajja vibarati tam mettādinam bhāvanāvīdhānam sabbam Visuddhimagge vitthāritam eva. Avasesāya pāliya attho paṭhavikasipavnttanayena veditabbo. Kevalam hi paṭhavikasine pañcavīsati navakā, idha purimāsu tisu tikacaturkajjhānikavasena pañcavīsati sattakā.

Upekkhāya catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā karuṇāmuditāsu chandādihi catūhi saddhiṃ karuṇāmuditā ti ime² pi yevāpanakā labbhanti. Dukkhaṭṭipadādibhāvo e'ttha mettāya tāva vyāpādavikkhambhānavasena, karuṇāya vihesāvikkhambhānavasena, muditāya arativikkhambhānavasena, upekkhāya rāgaṭṭighavikkhambhānavaseva veditabbo.

Parittārammaṇatā pana na babusattārammaṇavasena, appamāṇārammaṇatā bahusattārammaṇavasena boti ti ayam viseso. Sesaṃ tādīsam eva. Evaṃ tāva pūlivasen' eva. Brahmuttamena kathite brahmavihāre ime iti vidditvā bbiyyo etesu ayam pakinnakakathā pi viññeyyā.

424. Etāsu hi mettā-karuṇā-muditā-upekkhāsu atthato tāva mejjati³ ti mettā. Siniyhati ti attho. Mitte vā bhavā mittassa vā esā pavattati ti pi mettā.

Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karoti ti karuṇā. Kipāti vā parassa dukkhaṃ himsati vināseti ti

¹ Dhs. § 251. Comp. Mahāvīyutp. 82. Visuddhimagga l. 1.

² imam G.

³ niijati M.

karuṇā. Kiriyyati vā dukkhitesu, pharaṇṇvasena pasāriyati ti karuṇā.

Modanti tāya taṃ samaṅgino sayam vā modati modanamattam eva vā taṃ ti muditā.

Averā hontū ti ādi vyūpādoppahānena majjhatabbhāvūpagamanena ca upekkhatī ti upekkhā.

Lakkhaṇādito paṇ' ettha lūtākārappavnttilakkhaṇā mettā bitūpasamphārasā, āgbūtaṇṇayapaccupaṭṭhānā, sattānam manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vyūpādūpasamo etissā smpatti sinehasambhavo vipatti. Dukkhaṇṇayannākārappavattilakkhaṇā karuṇā parndukkhāsahanarasā, avibimsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhībhūtānam anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihīpsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pnmodalakkhaṇā muditā anissāyanarasā, arativighātappaccupaṭṭhānā, sattānam sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahānsambhavo vipatti.

Sattesu majjhatakarapavattilakkhaṇā upekkhā, sattu sambhavadassanarasā paṭighānūnayaṇṇūpasamapaccupaṭṭhānā. Kammassakā sattu te kammassa rūciyā sukhitā vā bhavissanti dukkhato vā muccissanti pattasampattito vā pana parihāyissanti ti evaṃ pavattakammassakatā dassanapadaṭṭhānā. Paṭighānūnayaṇṇūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññānupekkhāya sambhavo vipatti.

425. Catunnam paṇ' etesam brahmavihārānam vipassanāsukham eva bhavasampatti ca sādharānam payojanam vyūpādādiṇṇigbūto. Āvenikm vyūpādapaṭighātappayojanam h'ettā mettāvihimsā, aratirūgapaṭighātappayojanā itarā. Vuttam pi c'etaṃ: nissaraṇam h'etam āvuso vyūpādassa yad idam mettā cetovinuutti, nissaraṇam h'etam āvuso vihesāya yad idm karuṇā cetovimutti, nissaraṇam h'etam āvuso aratiyā yad idam muditā cetovinuutti, nissaraṇam h'etam āvuso rūgassa yad idam upekkhā cetovimutti ti.

Ekamekassa c'ettā āsannadūravasena dve dve paccatthikā. Mettabrahmavihārassa hi samīpacāro viya purisassa sapatto gūṇadassanasabhāgatāya rūgo āsannapaccatthiko, so lalum otūram labhati, tato sūṭṭhu mettā rakkhitaṭṭhā, pabbatādigahāṇanissito viya purisassa sapatto sabhāgavisabhāgatāya vyūpādo dūrapaccatthiko.

Tato nibbbayena mettāyitabbam. Mettāyissati ti ca nāma kopāṇ ca karissati ti atthānam etaṃ. Karuṇābrahmavibhārassa cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ itthānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābbam vā appaṭilābbato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atītaṃ niruddham viparinataṃ na samanussarato uppajjati domanassam. Yam evarūpaṃ domanassam idaṃ vuccati gehasitadomanassan¹ ti ādinā nayeua āgataṃ gebasitadomanassam vipattidassanaṃ sabhāgatāya āsanna-paccattbikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya vihesā dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbam. Karuṇam ca nāma karissati pāpiādīhi ca vihesessati ti atthānam etaṃ.

Muditābrahmavibhārassa cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ itthānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābbam vā paṭilābbato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atītaṃ niruddham viparinataṃ na samanussarato uppajjati somanassam. Yam evarūpaṃ somanassam idaṃ vuccati gebasitasomanassan ti ādinā nayeua āgataṃ. Gehasitasomanassam sampattidassanasabhāgatāya āsannapaccattbikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya aratī dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito va nāma bbavissati paccantasenaśanesu vā ukkanthissati ti atthānam etaṃ.

426. Upekkhābrahmavibhārassa pana cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati uppekkhābālassa mūlhassa putthujjanassa anodhijjanassa avipākajjanassa anādinavadassāriṇo assutavato putthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā² rūpaṃ sā nātivatṭati, tasmā sā upekkhā gehasitā ti vuccatī ti. Ādinā nayeua āgataṃ gebasitā aññānupekkhā dosaguṇānaṃ avicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccattbikā sabhāgavisabhāgatāya rūga-paṭigbā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbam. Upekkhissati ca nāma rajjissati ca paṭihaññissati cā ti atthānam etaṃ.

Sabbesam pi ca etesaṃ kattukāmatā ebando-ādi-nivaraṇādi-vikkhambhanā majjham. Appahīnapariyosānam

¹ Milindapaṇha p. 45.

² Yathā evarūpaṃ upekkhā-rūpaṃ sātā G.

paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇam upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanam tatthāyaṃ vaḍḍhanakkamo.

Yathā hi kusalo kassako kasitabhaddhānam paricchinditvā kasati evam paṭhamam ev'ekam āvāsam paricchinditvā tattha sattesu imasmiṃ āvāse sattā averā hontū ti ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tatha cittam muduṃ kammāniyaṃ katvā dve āvāsā paricchinditabbā.

427. Tato anukkamena tayo cattāro pañca cha satta attha nava dasa ekāraccā upaḍḍhagāmo gāmo janapado rajjam ekā disā ti evaṃ yāva ekam cakkavūḷaṃ vā tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā tatthā karuṇādayo ti ayam ettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppasamādhī āruppasamādhinissando nevasaññānāsaññāyatanaṃ vipassanānissando phalasaṃpatti samathavipassanānissando nirodhasaṃpatti eva purimabrahmavihārattāya nissando ettha upekkhābrahmavihāro.

Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭam anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetum evam purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catuttham bhāvetum.

Kasiṇesu pana uppannatatiyajjhānassa p'esā n'uppajjati visabhāgārammaṇattā ti ettha siyā.

428. Kasmā paṇ'etā mettākaruṇāmuditāupekkhā brahmavihārā ti vuccanti? Kasmā catasso ca ko ca etāsaṃ kamo Vibhaṅge ca kasmā appamaññā ti vuttā ti vuccate?

Setṭhatṭhena tāva niddosabhāvena c'ettba brahmavihārā veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattihhāvena hi setṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti evam etehi sampayuttā yogino brahmasamā va hutvā viharanti ti setṭhatṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārā ti vuccanti.

'Kasmā catasso ti' ādi pañhassa paṇa idaṃ vissajjanam. Visuddhimaggādivasā catasso, hitādi-ākāravasā pañāyam kamo, pavattanti ca appamāṇe tā gocare yena tad appamaññā.

Etāsu hi yasmā mettāvyūpādabahulassa karuṇāvihesābahulassa muditā-aratibahulassa upekkhāragabahulassa Visuddhimaggo. Yasmā ca hitūpasamhara-ahitūpanayana-

sampattimodana-anāhhogavasena catuhbidho yeva sattesu manasikāro yasmā ca yathā mūtā daharagilūnayobbanapattasakiccappasutesu catūsu puttesu dabarassa ahhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobhanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakiccapasutassa kismimci pi pariyāye avyūvaṭṭā hoti tathā appamaññā vibhārikena pi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ¹ tasmā ito Visuddhimaggādivasā catasso va appamaññā.

429. Yasmā pana catasso p'etā bhāvetukāmena paṭhamam hitakārapavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ hitakārapavattilakkhaṇā ca mettā tato evam paṭthitahitānaṃ satānaṃ dukkhābhāvānaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā dukkhāpanayanakārapavattivasena dukkhāpanayanakārapavattilakkhaṇā ca karuṇā. Ath'evam paṭthitahitānaṃ paṭthitadukkhāpagamānaṃ paṇḍitaṃ sampattiṃ disvā sampattimodanavasena pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato param pana katabhābhāvatō ajjibūpekkhakatasāṅkhātēna majjhatakkāreṇa paṭipajjitabbaṃ majjhatakkārapavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākāravasā paṇāyamaṃ paṭhamam mettā vuttā. Atha karuṇā muditā npekkhā ti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabhā p'etā appamāṇo gocare pavattanti tasmā appamaññā ti vuccanti. Appamāṇū hi sattā etāsaṃ gocarahhūtā ekasattassā pi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbā ti. Evam paṇāyamaṃ agahetvā sakalapharaṇavasena eva pavattā ti tena vuttam.

Visuddhimaggādivasā catasso, hitādi-ākāravasā paṇāyamaṃ kamo, pavattanti ca appamāṇe tā gocare yena tad appamaññā ti.

Evam appamāṇagocaratāya ettha lakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukajjhānikā va honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā paṇāyamaṃ somanassena avippayogo ti? Somanassasamutthitānaṃ vyāpādānaṃ nissaraṇatā pacchimā pana avasesekajjhānikā va. Kasmā? Upekkhāmettāsampayogato. Na hi sattesu majjhatakkā-

¹ Hardy, Eastern Monachism 249.

rappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā
vattati ti.

Brahmavihārakathā niṭṭhitā.

430. Idāni rāgacaritasattānaṃ ekantaṃ hitaṃ nānāram-
maṇesu ekekaññānavasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusa-
laṃ dassetum pāna katame dhamma kusala¹ ti ādi
āraddhaṃ.

Tattha uddhumātakasaññāsahagataṃ ti ādisu
bhastā viya vāyuna uddhaṃ jīvitapavivādānā yathānukka-
maṃ samuggatena sunabhāvena naddhumātattā uddhumā-
taṃ. Uddhumātaṃ eva naddhumātakaṃ paṭikkūlattā vā
kucchitaṃ uddhumātaṃ ti uddhumātakaṃ. Tathārūpassa
chavasariṇass' etaṃ adhivacanaṃ.

Vinīlaṃ² vuccati viparibhinuavaṇṇaṃ. Vinīlaṃ eva
vinīlakaṃ paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vinīlaṃ ti vinīlakaṃ.
Māṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhāne-
su setavaṇṇassa, yebhuyyena nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīla-
sātakapārutass' eva chavasariṇass' etaṃ adhivacanaṃ.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandaṃ māṃsaṃ pubbaṃ vipubbaṃ.
Vipubbaṃ eva vipubbakaṃ paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vi-
pubbaṃ ti vipubbakaṃ. Chavasariṇass' etaṃ adhivacanaṃ.

Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanaṃ apavāritaṃ.
Vicchiddaṃ eva vicchiddakaṃ paṭikkūlattā vā kucchitaṃ
vicchiddaṃ ti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasa-
riṇass' etaṃ adhivacanaṃ.

Ito etto ca vividhākārena soṇasigālādāhi khāyitaṃ vik-
khāyitaṃ. Vikkhāyitaṃ eva vikkhāyitakaṃ paṭikkūlattā
vā kucchitaṃ vikkhāyitaṃ ti vikkhāyitakaṃ. Tathārūpassa
chavasariṇass' etaṃ adhivacanaṃ.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ. Vikkhittaṃ eva vikkhit-
takaṃ paṭikkūlattā vā kucchitaṃ. Vikkhittaṃ ti vikkhitta-
kaṃ aññena hatthaṃ aññena pādamaññena sīsaṃ ti evaṃ
tato tato khittassa chavasariṇassa adhivacanaṃ.

Hataṃ ca purimaṇaṇa¹ eva vikkhittakaṃ cā ti hata-
vikkhittakaṃ. Kākapadākārena āṅgapaccāṅgesu satthena

¹ Dhs. § 263. ² Dhs. § 264.

banitvā vuttanayena vikkittakassa chavasariṇassa etam adhivacanam.

Lobitam kirati vikkhipati ito c' ito ca paggharati ti lobitakam. Paggharitalohitamakkhitassa chavasariṇass' etam adhivacanam.

Puḷavā vuccanti kimayo. Puḷave kirati ti puḷavakam. Kimiparipuṇṇassa chavasariṇass' etam adhivacanam.

Aṭṭhi yeva aṭṭhikam paṭikkhānattā vā kucchitam. Aṭṭhi ti aṭṭhikam aṭṭhikasāṅkbalikāya pi ekatṭhikassa pi etam adhivacanam.

Imāni ca pana uddhumātakādāni nissāya uppannamimit-tānam pi nimittesu paṭiladdhajjhānānam pi etān' eva nā-māni. Tattha uddhumātakanimittē appanūvaseva uppannā saññā uddhumātakasaññā. Tāya uddhumātakasaññāya sampayogaṭṭheva sahaगतam uddhumātakasaññāsaha-gatam. Vinīlakasaññāsahagatādisu pi es' eva nayo.

Yam pau' ettha bhāvanāvidhānam vattabbam bhaveyya tam sabbākārena Visuddhimagge² vuttam eva. Avasesā pāliyaṇṇā hetthā vuttanayen' eva veditabbā. Kevalam hi idha catutthajjhānavasena upekkhābrahmavihāre viya paṭhamajjhānavasena ekekasmiṃ pañcavisati ekakā bonti asubhārammaṇassa ca avaḍḍhaniyyattā paritte uddhumāta-katthāne uppannamittārammaṇam parittāraṇamaṇam, ma-hante appamāṇārammaṇam veditabbam. Sesesaṃ pi es'eva nayo.

Iti asubhāni subhaguno dasasatalocanena thutakitti yāni avoca dasabalo ekekajjhānaletūni.

431. Evaṃ pālinayen 'eva tāva sabbāni tūni jānitvā tesova ayam bhiyyo pakinnakakathā pi viññeyyā. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vitarāgo viya nilloluppacāro hoti evaṃ sante pi yvāyam asubhappabbedo vutto so sarirasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cā ti veditabbo.

Chavasariṇam hi paṭikkūlabhāvam āpajjamāuam uddhu-mātakasabhāvappattam vā siyā vinīlakādīnaṃ vā aññatara-sabbāvappattam itī yādisaṃ yādisaṃ sakkā hoti laddhūṃ

tādise tādise uddhumātakapaṭikkūlaṃ vinīlakapaṭikkūlaṃ ti
evam nimittaṃ gaṇhitabbam evā ti sarīrasabhāvappattiva-
sena dasadhā asubhappabhedo vutto ti veditabbo.

432. Visesato c'ettha uddhumātakam sarīrasaṇṭhāna-
vipattippakāsanato sarīrasaṇṭhānarāgino sappāyam.

Vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato¹ sarīravanna-
rāgino² sappāyam.

Vipubbakam kāyavaṇṇapaṭibaddhassa duggandhabhū-
vassa pakāsanato mūlagandhūdivaseva samuṭṭhāpitasarīra-
gandharāgino sappāyam.

Vicchiddakam antosusirabhāvappakāsanato sarīra-
ghanabhāvarāgino sappāyam.

Vikkhāyitakam mamsūpacayasampattivināsappakāsa-
nato tbanādisu sarīrappadesesu mamsūpacayarāgino sap-
pāyam.

Vikkhittakam āṅgapaccaṅgānaṃ vikkhepappakāsanato
āṅgapaccaṅgalīārāgino sappāyam.

Hatavikkhittakam sarīrasaṅgbhātabbedavikārappakā-
sanato sarīrasaṅghūṭasampattirāgino sappāyam.

Lohitakam lohitaṃ akkhitapaṭikkūlabhāvappakāsanato
alaṃkārajanitasobhārāgino sappāyam.

Puḷavakam kāyassa anekukimikulasādhāraṇabhāvappa-
kāsanato kāye mamattarāgino sappāyam.

Atṭhikam sarīraṭṭhiṇaṃ paṭikkūlabhāvappakāsanato
dantasampattirāgino sappāyan ti.

Evam rūgacaritavaseṇā pi dasadhā asubhappabhedo
vutto ti veditabbo.

433. Yasmā pana dasavidhe pi etasmim asubhe seyyathā
pi nāma aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā aritta-
balen 'eva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhpetuṃ
evam evam dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleṇ 'eva
cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā
ṭhpetuṃ tasmā paṭhamajjhānaṃ ev 'ettha boti na dutiyā-
dini. Paṭikkūle pi c'etasmim ārammaṇe 'addhā imāya
paṭipadāya jarāmaraṇambū paṭimuccissāmi ti' evam āni-
samsudassavītāya ceva nīvaraṇasantāpappabānena ca pīti-

¹ chaviravannavipphatto M.

² chaviravannarāgino M.

somanassam uppajjati. 'Bahum dāni vetanam labhissāmi ti' ānisaṃsadassāvino pupphachaddakassa gūtharāsīmhi viya upasantavyādhidukkhassa rogino vamanavirecanappavattiyam viya ca dasavidham pi c'etam asubham lakkhanato ekam eva hoti. Dasavidhassā pi etassa asuciduggandba-jegucchapattikkūlabhāvo eva lakkhanam. Tad ev 'etam iminā lakkhanena na kevalam. Matasarire yeva dantatthikadassāvino pana Cetiyapabbatavāsi-Mahā-Tissattherassa viya hatthikkhandhagatam rājānam ullokentassa Saṃgharakkhatattherupatthākasāmaṇerassa viya ca jivamūnakasarire pi upatthāti. Yath' eva hi matasariram evam jivamūnakam pi asubham eva. Asubhalakkhanam pan'ettha āgantukena alamkārena paṭicchannattā na paññāyati ti.

Asubhakathā niṭṭhitā.

434. Kim pana paṭhavīkasiṇam ādim katvā atthikasāññāpariyosānā c'esā rūpāvacarappanā udāhu aññā pi atthi ti? Atthi. Ānūpānājjhānam hi kāyagatā sati bhāvanā ca idha na kathitā. Kiñcā pi na kathitā? Vāyokasiṇe pana gahite ānūpānājjhānam gahitam eva vaṇṇakasīṇesu ca gahitesu kesūdisu catukkapañcakajjhānavasena uppannā kāyagatā sati dasasu asubhesu gahitesu dvattimsākāre paṭikkūlamānasikārajjhānavasena c'eva navasivathikāvaṇṇājjhānavasena ca pavattā kāyagatā sati gahitā vā ti sahbā pi rūpāvacarappanā idha kathitā hoti ti.

Rūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

435. Idāni arūpāvacarakusalam dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍhaṇa². Tattha arūpāpapattiyā ti arūpabhāvo ti arūpo. Arūpe upapatti arūpāpapatti, tassā arūpāpapattiyā maggam bhāveti ti upāyam hetum karam upādeti vaddheti. Sahbaso ti sahbākārena sabbasam vā anavasesānan ti attho.

436. Rūpasāññānan² ti saññāsīṇena vuttarūpāvacar-

¹ Dhs. § 265 ff. ² Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—3 p. 106, Grimblot Sept Suttas Pālis p. 262. Mahāvīyutpatti 60. Mahāparinibbānasutta III, 33.

rajjhānānaṃ eva tadārammaṇānaṃ ca. Rūpāvacarajjhānaṃ pi hi rūpaṃ ti vuccati. Rūpi rūpāni passati ti ādisu, tassa ārammaṇaṃ pi bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni ti ādisu, tasmā idha rūpe saññū rūpasaññū ti evaṃ saññāssena rūpāvacarajjhānaṃ 'etaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assū ti rūpasaññaṃ, rūpaṃ assa nāmaṃ ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadā ārammaṇaṃ 'etaṃ adhivacanaṃ ti veditabbaṃ.

437. Samatikkamā ti virāgā nirodhā ca kiṃ vuttaṃ hoti? Etasmiṃ kusala vipākakiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasaukhatānaṃ rūpasaññānaṃ etesaṃ ca paṭhavīkasiṇādivasena aṭṭhannaṃ ārammaṇasaukhatānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesūnaṃ vā virāgā ca nirodhā ca. Virāga hetuṃ eva nirodha hetuṃ ca ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññānaṃ etaṃ upasampajja viharitum ti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti samatikkantaṃ sa saññāsu ārammaṇasamatikkantaṃ eva hoti tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānā sañjānitattvaṃ imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto bho vitikkanto samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ti. Evaṃ Vibhaṅge saññānaṃ yeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena vattabbā etā samāpattiyo na ekasmiṃ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādiṇi viya tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavaseṇa pi atthavaṇṇanā katā ti veditabbā.

438. Paṭighasaññānaṃ attbaṅgamā ti. Cakkhādiṇaṃ vatthūnaṃ rūpādiṇaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭigbā tena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādiṇaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha tattha 'katamā paṭighasaññā?' 'Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabhasaññā imā vuccanti paṭighasaññāyo ti.'* Tasmaṃ kusala vipākānaṃ pañcannaṃ akusala vipākānaṃ pañcannaṃ ti

* Visuddhimagga in J. P. T. S. 1891—93. p. 106.

sahbaso dasannam pi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattiṃ katvā ti vuttaṃ hoti. Kāmañ c'etā paṭhamajjhānādāni samāpannassa pi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati. Evaṃ sante pi aññattha pahinānaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyaditṭhādinaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussābajanānattham imassa jhānassa pasapsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditaḥham. Athavā kiñcā pi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi¹ atha kho na pahinattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattati, rūpāyattā² va etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya samvattati tasmā tā ettha pahinā ti vuttuṃ vaṭṭati. Na kevalaṃ ca vuttuṃ ekampi³ eva evaṃ dhāretum pi vaṭṭati. Tāsaṃ hi ito pubbe appahinattā yeva paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako ti vutto Bhagavatā.

Idha ca pahinattā yeva arūpasamāpattinaṃ ānañjātā santavimokkhatā ca vuttā.

Ājāro ca Kālāmo āruppaṃ samāpanno pañcamattāni sakataṣaṭṭāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa na pana saddaṃ assosi ti.

439. Nānattasaññānaṃ amanasikārā ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ nānatṭānaṃ vā saññānaṃ yasmā hi etā tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manovīññāpadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānaṇā sañjānitattam imā vuccanti nānattasaññāyo ti. Evaṃ Vibhaṅge vibhajitvā vuttā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanovīññāpadhātusaṅgalitā saññā rūpasaddādibhedanānatte nānāsabhāvagocare pavattanti. Yasmā c'etā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa akusalasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipāka-saññā dve akusalavipāka-saññā ekādasa kāmāvacarakiriyā-saññā ti evaṃ cattālisaṃ pi saññānānattanānāsahlāvā aññamaññānaṃ asadisā³ tasmā nānattasaññā ti vuttā. Tāsaṃ sabhaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamanuāhārā apaccavekkhāpā.

Yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati

¹ nayanti T.

² rūpāyatana T.

³ sadisā M.

tasmā ti vuttaṃ boti. Yasmā c'ettha purimū rūpasāññā paṭighasaññū ca iminā jhānena nibbatte bhavē pi na vijjanti paṇe eva tasmim bhavē imam jhānam upasampajja viharanakkāle tasmā tasmaṃ samatikkamā atthaṅgamā ti dvedhā pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭhakāmāvacarakusalasaññā navakiriyasaññā dasakusalasaññā ti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti tasmā tasmaṃ amanasikārū ti vuttan ti veditabbam. Atrū pi hi imam jhānam upasampajja viharanto tasmaṃ amanasikārū yeva upasampajja viharati tā pana manasikaronto asamāpanno hoti ti.

Saṅkhepato c'ettha rūpasāññānam samatikkamā ti iminā sabbarūpāvacaradhammānam pahānam vuttaṃ. paṭigbasāññānam atthaṅgamā nānattasaññānam amanasikārū ti iminā sabbesam kāmāvacaracittacetasi-kānam ca pahānā amanasikāro ti ca vutto ti veditabbo.

440. Iti Bbagavā paṇḍarasannaṃ rūpasāññānam samatikkamena dasaṇṇam paṭighasaññānam atthaṅgamena catu-cattālīsāya nānattasaññānam amanasikārenā ti tihi paḍehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇam kathesi. Kīṃ kārāṇā ti ce? Sotūnaṃ ussāhajananaṭṭham c'eva palohhanatṭham ca.¹ Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ: satthā 'ākāsānañcāyatanasamāpattim nibbattethā ti' vadeti. Ko nu kho etāya nibbattitāya attho ko ānisaṃso ti? Te evaṃ vattum mā labhantū ti imhi ākārehi samāpattiyā vaṇṇam kathesi. Taṃ hi tesam sutvā evaṃ bhavissati, evaṃ santā kira anyam samāpatti evaṃ paṇḍitā, nibbattessāmi naṃ ti. Ath' assā nibbattanatthāya ussāhaṃ karissanti palohhanatthañ cā pi tesam etissā vaṇṇam kathesi visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphūṇitakaṇḍasakkarādīni sakaṇṭadāya paccantaḡāmaṃ gantvā 'visakaṇṭakam gaṇḍhathā, visakaṇṭakam gaṇḍhathā' ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāṃikā 'visaṃ nāma kakkhaḷam, yo taṃ khādati so marati, kaṇṭako pi vijjhittvā māreti ubho p'ete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti' gehadvārāni tbakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo 'avohārakusalā'²

¹ palobhanamattañ ca T.

² vobārak° M.

ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi' ti 'atimadhuraṃ gaṇhatha, atisādhuraṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāpitaṃ sakkaraṃ samaggaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahūpanādīhi pi labbhati ti' ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā niggantvā bahum pi mūlaṃ datvā gaṇhimsu. Tattha vāpijassa 'visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti' ugghosauaṃ viya Bhagavato 'ākāsānaucāyatanaśamāpattiṃ nibbattethā ti' vacanam. 'Uhho p'ete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti' gāmikānaṃ cintanaṃ' viya Bhagavā 'ākāsānaucāyatanaṃ nibbattethā ti' āha. 'Ko nu kho ettha ānisaṃso nā'ssa guṇaṃ jānāmi ti' sotūnaṃ cintanaṃ. Ath' assa vāpijassa 'atimadhuraṃ gaṇhathā ti' ādi vacanaṃ viya Bhagavato rūpassa ānīśaṇatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsaṇaṃ. Idaṃ hi sutvā te bahum pi mūlaṃ datvā gāmikā viya guḷaṃ iminā ānisaṃsena palohhitacittā mahantaṃ pi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessanti ti ussāhajanaṇatthaṃ palobhanatthaṃ ca kathesi.

441. Ākāsānaucāyatanaśaṇīśahagatan ti. Ettha nā'ssa anto ti anantaṃ. Ākāsaṃ anantaṃ ākāśanantaṃ. Ākāśanantaṃ eva ākāśānaucataṃ ākāśānaṃ ca adhiṭṭhānatthēna āyatanaṃ assa sampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanaṃ ivā ti ākāśānaucāyatanaṃ. Kasi-nugghāṭimākāsass' etaṃ adhivacanaṃ. Tasmīṃ ākāśānaucāyatane appanāppattāya saūūyā sahagataṃ ākāśānaucāyatanaśaṇīśahagataṃ. Yathā pana ānīnattha ananto ākāso ti vuttaṃ evaṃ idha auantaṃ ti vā parittaṃ ti na gahitaṃ. Kasmā? Anante gahite parittaṃ na gayhati, paritte gahite anantaṃ na gayhati. Evaṃ sante ārammaṇacatukkaṃ na pūreti, desanā soḷasakkhattukā na hoti Sammāsambuddhassa ca imasmiṃ thāne desanaṃ soḷasakkhattukaṃ kātum ajjhāsayo. Tasmā anantaṃ ti vā parittaṃ ti vā avatvā ākāśānaucāyatanaśaṇīśahagatan ti āha. Evaṃ hi sati uhhayaṃ pi gahitaṃ eva hoti, ārammaṇacatukkaṃ pūreti, desanā soḷasakkhattukā sampajjati. Avaseso pālī-attho heṭṭhā vuttanāyena' eva veditaḥho.

442. Rūpāvacaracatutthajjhānanikanti pariyādānadukkha-

tāya c'etthā pi dukkhā paṭipadā pariyādinnaṇikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā hoti vipariyāyena sukhā paṭipadā ca khippābhiññā ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāse pana pavattajjhānaṃ parittārammaṇaṃ, vipulakasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ appamāṇārammaṇaṃ ti veditabbam. Upekkhābrahmavihāre viya ca idhā pi catutthajjhānavasena pañcaviṣati catukkā honti yathā c'ettha evaṃ ito paresu pi. Visesaṃ tam eva paṇ' etesu vaṇṇayissāma.

443. Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamā ti.¹ Ettha tāva pubbe vuttanāyena 'eva ākāsānañcaṃ āyatanaṃ assa adhiṭṭhānaṭṭhena ti jhānaṃ pi ākāsānañcāyatanaṃ. Vuttanāyena 'eva ārammaṇaṃ pi. Evaṃ etaṃ jhānaṃ ca ārammaṇaṃ cā ti ubhayam pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmiṃ idaṃ viññānañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbāṃ tasmā ubhayam p' etaṃ ekajjhaṃ katvā ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttaṃ ti veditabbam.

Viññānañcāyatanaśāntāsahagataṃ ti ettha pana anantaṃ ti. Manasikātabbavasena nā 'ssa anto ti anantaṃ. Anantaṃ eva ānañcaṃ, viññānaṃ ānañcaṃ viññānañcaṃ ti avatvā viññānañcaṃ ti vuttaṃ. Ayaṃ b'ettha rūḥhisaddo. Tad eva viññānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatanaṃ ti viññānañcāyatanaṃ. Tasmiṃ viññānañcāyatane pavattāya saññāya sahagataṃ ti viññānañcāyatanaśāntāsahagataṃ. Ākāse pavattaviññānaṃ ārammaṇassa jhānassa 'etaṃ adhi-vacanaṃ. Idha ākāsānañcāyatanaśāntāpattiyaṃ nikanti pariyādānadukkhātāya dukkhā paṭipadā pariyādinnaṇikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca. Parittakasiṇugghāṭimākāsārammaṇaṃ samāpattiṃ ārabha pavattiyā parittārammaṇatā vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā.

Sesaṃ purimasadisam eva.

444. Viññānañcāyatanaṃ samatikkamā ti.² Ettha pi pubbe vuttanāyena 'eva viññānañcāyatanaṃ assa adhiṭṭhānaṭṭhena ti jhānaṃ pi viññānañcāyatanam. Vuttanāyena 'eva ca ārammaṇaṃ pi. Evaṃ etaṃ jhānaṃ ca ārammaṇaṃ

¹ Dhs. § 266.

² Dhs. § 267.

cā ti ubhayam appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbhaṃ tasmā ubhayam p'etaṃ ekajjhaṃ katvā viññāṇaṇcāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti veditabbhaṃ.

Ākiñcaññāyatanaśaṇṇūsahagatan ti. Ettha pana nā'ssa kiūcanan ti ākiñcanam. Antamaso bhaṅgamattam pi assa avasiṭṭhaṃ natthi ti vuttam hoti. Ākiñcanassa bhāvo ākiñcaññam. Ākāśāṇaṇcāyatana viññāṇāpagaṃma's' etaṃ adbhivacanam.

Tam ākiñcaññam adhiṭṭhānatthena imissū saññāya āyatanaṃ ti ākiñcaññāyatanaṃ. Tasmiṃ ākiñcaññāyatane pavattāya saññāya sahagatan ti ākiñcaññāyatanaśaṇṇūsahagatam. Ākāśe pavattitaviññāṇāpagaṃmaṃmaṇassa jhāna's' etaṃ adbhivacanam.

Idha viññāṇaṇcāyatanaśaṃpattiyaṃ nikanti pariyādāna-dukkaṭṭhāya dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanā parivāśadandhatāya dandhābhīṇā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhīṇā ca hoti. Parittakasiṇugghāṭṭinākāśe pavattitaviññāṇāpagaṃmaṃmaṇatāya parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisam eva.

445. Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā¹ ti. Etthā pi pubbe vuttanayen 'eva ākiñcaññam āyatanaṃ assa adhiṭṭhānatthena² ti jhānam² pi ākiñcaññāyatanaṃ. Vuttanayen' eva ārammaṇam pi. Evaṃ etaṃ jhānaṃ ca ārammaṇam cā ti ubhayam appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ neva saññānāśaṇṇāyatanaṃ upasampajja vihātabbhaṃ tasmā ubhayam p'etaṃ ekajjhaṃ katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti veditabbhaṃ.

Nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaśaṇṇūsahagatan ti. Ettha pana yāya saññāya sabhāvato tam neva saññānāśaṇṇāyatanaṃ ti vuccati. Yathā paṭipannassa sū saññā hoti tan tūva dassetuṃ Vibhaṅge neva saññānāśaṇṇi ti uddharitvā taṃ c'eva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi-

¹ Dhs. § 268.

² jhānam om. M.

karoti saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti. Tena vuccati neva saññī nāsaññī ti vuttam. Tattha santato manasikaroti ti sautā vatāyaṃ samāpatti. Yatra hi nāma natthi bhāvam pi ārammaṇaṃ katvā tthassati ti evaṃ santārammaṇatāya na santā ti manasikaroti. Santato ce manasikaroti katham samatikkamo hoti ti? Anāpajjitukāmatāya so kiñcā pi tam santato manasikaroti atha khvāssa ahaṃ etam āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītaratāya. Yathā hi rājā mahaccarājānubhāvena hatthikkhandhagato nagaravithiyaṃ vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vattham dajham nivāsetvā ekena sisam veṭhetvā dantacupṇādihi samokippagatte anekāni dantavikati-ādini karonte disvā 'aho vata re chekū ācariyū idisāni pi nāma sippāni karissanti ti' evaṃ tesam chekatāya tussati na c'assa evaṃ hoti 'aho vatāham rajjam pahāya evarūpo sippiko bhavcyyan ti.' 'Tam kissa hetu? Rajjasiriyā mahānisamsatāya. So sippike samatikkamitvā va gacchati evaṃ eva sa kiñcā pi tam sauāpattiṃ santato manasikaroti. Atha khvāssa 'aham etam samāpattiṃ āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti' neva esa ābhogo samaunāhāro manasikāro hoti. So tam santato manasikaronto pubbe vuttanayen' eva tam paramasukhumam appanāpattam saññam pāpuṇāti yāya neva saññī nāsaññī nāma hoti. Saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti ti vuccati. Saṅkhārāvasesasamāpattiṃ ti accantasukhumabhāvappattasaṅkhārānaṃ catuttharuppasamāpattiṃ.

446. Idāni yaṃ tam evaṃ adhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatanan ti vuccati tam atthato dassetum nevasaññānāsaññāyatanan ti. Nevasaññānāsaññāyatanam samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetasikā dhammā ti vuttam. Tesu idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā. Vacanatto pan' ettha olārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nev' assa sampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññānaṃ ca tam manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanān

cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Atha vā yāyam ettha saññā sū paṭusaññākiccam kātum asamattatāya nevasaññānāsaññāsaññāsaññābhārasasasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññā ca sū sesadhammānam adhiṭṭhānatthen'āyatanā cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Na kevalā c'ettha saññā va edisi. Atha kho vedanā pi neva vedanā nāvedanā, cittaṃ pi neva cittaṃ nācittaṃ, phasso pi neva phasso nāphasso ti esa nayo. Sesasampayuttadhammesu saññāsaññāsaññā pan'āyāya desanā katā ti veditabbā.

447. Pattamakkaṇṇatellappabhutibhi ca upamāhi esa attho vibhāvetabbo.¹ Sāmaṇero kira telena pattam makketvā tṭhapesi. Tam yāgupānakāle therō 'pattam āharā ti' āha. So 'patte telam atthi bhante ti' āha. Tato āhara sāmānera telanāṇi pūressamā ti' vutte 'natthi bhante telan ti' āha. Tattva yathā anto vuttattā yāguyā saddhūm akappiyatthena telam atthi ti hoti nāṇipūrapādinam vasena natthi ti hoti evaṃ sū pi saññā paṭusaññā kiccam kātum asamattatāya nevasaññāsaññābhārasasasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Kiṃ pan'ettha saññākiccam ti? Ārammaṇasaññājananam c'eva vipassanāya ca visesabhāvaṃ upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccam iva hi sukhodake tejodhātusaññājananakiccam c'esū paṭukātum na sakkoti. Sesasamāpattisu saññā viya vipassanāya visaya-bhāvaṃ upagantvā nibbidājananam pi kātum na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsittvā nibbidāya pattum samattho nāma natthi. Api ca āyasmā Sāriputto pakativipassako pana mahāpāṇi Sāriputtasadiso va sakkuneyya so pi. Evaṃ kira me dhammā ahutvā sambhonti, hutvā patisamenti ti evaṃ kalāpasammasanavasena² eva no anupadadhammavipassanāvasena evaṃ sukhumattagatā esū samāpatti.

Yathā ca pattamakkaṇṇatellupamāya evaṃ maggūdakūpanāya pi ayam attho vibhāvetabbo.²

¹ Hardy Eastern Monachism p. 264.

² Hardy Eastern Monachism ib.

Maggapaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokaṃ udakaṃ disvā 'udakaṃ bhante, upāhanā omuñcathā ti' āha. Tato therena 'sace udakaṃ atthi āhara nahānasāṭhikaṃ, nahāyissāma ti' vutte 'natthi bhante ti' āha. Tattha yathā upāhanatemaṇaṭṭhena 'udakaṃ atthi ti' hoti nahānaṭṭhena 'udakaṃ natthi ti' hoti evaṃ pi sā paṭusaññā-kiccaṃ kātum asaṃmatthatāya neva saññāsaṅkhārāvasesa-sukhumabhāvena vijjamaṇattā nāsaññā hoti. Na kevalaṃ ca etāy'eva aūñahi pi anurūpāhi upamaṃhi esa attho vibhāvetabbo. Iti imāya nevasaññānāsaññāyatane pavattāya saññāya nevasaññānāsaññāyatanabhūtāya vā saññāya saha-gatan ti nevasaññānāsaññāyatanasaññāsaṃsahagataṃ. Ākiñcāññāyatanasaṃpattiārammaṇassa jhānass'etaṃ adhiva-canam. Idha ākiñcāññāyatanasaṃpattiyaṃ nikanti-pariyā-dānadukkhataya dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanāparivāsadandhatāya daudhābhinnā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhinnā ca hoti. Parittakasiṇugghā-timākāse pavattitaviññāṇāpagaṃmārammaṇaṃ saṃpattiṃ ārabha pavattitāya parittārammaṇatā, vipariyāyena ap-pamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisam eva.

448. Asadisarūpo nātho āruppaṃ yaṃ catubbidhaṃ
āha taṃ iti nātvāna tasmim pakiṇṇakakathā
pi viññeyyā. Arūpasamāpattiyo hi

Ārammaṇāṭikkamato catasso pi bhavant'imā |
'aṅgūṭikkamam etāsaṃ na icchanti vibhāvino. ||

Etāsu hi rūpanimittāṭikkamato paṭhamā, ākāśāṭikkamato dutiyā, ākāse pavattitaviññāṇāṭikkamato tatiyā, ākāse pavattitaviññāṇassa apagaṃmāṭikkamato catutthā ti sabbathārammaṇāṭikkamato catasso pi bhavant'imā arūpasamāpattiyo ti veditabbā. Aṅgūṭikkamaṃ pana etāsu na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattisu viya etāsu aṅgā-tikkamo atthi. Sabbāsu pi hi etāsu upekkhācittēkaggatā ti dve eva jhānaṅgāni honti. Evaṃ sante pi

Suppaṇṇitatarū honti pacchimā pacchimā idha
upamaṃ tattha viññeyyā pāsādataḷasāṭhikā. ||

449. Yathā hi catuhhūmakassa pāsādassa hetthimatale dibhanaccagītavādītasurahhigandhamūlasādhurasapānabhōjanasayanacchādanādivasena paṇitā pañca kāmaguṇapaccupaṭṭhitā assu, dutiye tato paṇitatarā, tatiye tato paṇitatarā, catuttho sabbapaṇitatomā kiñcā pi tāni tattha catṭari pi pāsādatalāu'eva natthi tesam pāsādatalabhāvena vireso, pañcakāmaguṇasamiddhivisesena pana hetthimato uparimaṃ uparimaṃ paṇitatarāṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantita-thūla-saṅha-saṇhatarasāṇhatamasuttanāṃ catuphala-tīphala-dvipphala-ekaphalā sātthikā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā tattha kiñcā pi tā sātthikā catasso pi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsāṃ pamāṇato vireso. Sukhasamphassasukhumabhāvanamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇitatarā honti evam evam kiñcā pi catūsu pi etāsu upekkhācittakaggatā ti etāni dve yeva āṅgāni honti. Atha kho bhāvanāvisesena tesam āṅgānaṃ paṇitapaṇitatarabhāvena suppaṇitatarā bonti pacchimā pacchimā idhā ti veditabbā.

Evam anupubhena paṇitapaṇitā p'etā.

450. Asucimhi maṇḍape laggo eko tan nissito paro |

atth' añño bali anissāya tan taṃ nissāya vā paro ||

Thito catūhi etehi purisehi yathākkamaṃ |

Samānatāya nātabbū catasso pi vihhāvinā. |

Tatrāyaṃ atthayojanā: Asucimhi kira dese eko maṇḍapo. Ath'eko puriso āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hattabhi ālambitvā tattha laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athūparo āgantvā taṃ maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito. Ath'añño āgantvā cintesi 'yo esa maṇḍapalaggo yo c'etaṃ nissito ubho p'etc dutṭhitā dhuvo ca tesam maṇḍapapāte pāto ti. Handāhaṃ bali yeva tiṭṭhāmīti. So taṃ nissitaṃ anissāya bali yeva aṭṭhāsi. Athūparo āgantvā maṇḍapalaggassa taṃ nissitassa ca akhemahhāvaṃ cintetvā bali thitaṃ ca sutṭhitaṃ mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ daṭṭhabbam. Asucidigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittadiguccbāya ākāsārammaṇaṃ ākā-

sānañcāyatanam. Maṇḍapalaggam purisaṃ nissito viya ākāsārammaṇam ākāsānañcāyatanam ārahbha pavattam viññūpañcāyatanam. Tesam dvinnam pi akhemahhāvaṃ cintetvā anissāya tam maṇḍapalaggam bahi t̥hito viya ākāsānañcāyatanam ārammaṇam akatvā tadahhāvārammaṇam ākiñcaññāyatanam.

Maṇḍapalaggassa tam nissitassa ca akhemataṃ ciutetvā bahi t̥hitaṃ ca 'sut̥thito ti' mantvā tan nissāya t̥hito viya viññūpañbhāvasaṅkhātam hahi padese t̥hitaṃ ākiñcaññāyatanam ārahbha pavattam nevasaññānāsāññāyatanam da-
t̥thahham.

451. Evaṃ vattamānaṃ ca

Ārammaṇam karont'eva aññābbāvena tam idaṃ |
diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. |

Idaṃ hi nevasaññānāsāññāyatanam āsannaviññūpañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpatti ti evaṃ diṭṭhadosam pi tam ākiñcaññāyatanam aññassa ārammaṇassa abhāvārammaṇam karont'eva. Yathā kim? Diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asamyataṃ pharusakāya-vacimānosamācāraṃ kiñci sabbadīpaputīṃ rājānaṃ pharusasamācāro ayaṃ ti evaṃ diṭṭhadosam pi aññattha vuttim alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati evaṃ diṭṭhadosam pi tam ākiñcaññāyatanam aññam ārammaṇam alahhamāuam idaṃ nevasaññāyatanam ārammaṇam karont'eva. Evaṃ kurumānaṃ ca

Ārūlho dīghanissepim yathā nisseṇibūhukam |
pahbataggaṃ ca ārūlho yathā pabbatamatthakam. ||
Yathā vā girim ārūlho attano yeṃ jaṇṇukam
olubbhati tath 'ev'etam jhānam olubbhā vattati ti.

Āruppakusalakathā niṭṭhitā.

452. Idāni yasmā sabbāni p'etāni tebhūmakakusalāni hinā-dinā pahhedena vattanti tasmā tesam tam pahhedam das-setuṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradhham. Tattha hinan ti lāmakam āyūhanavasena veditahham.

Hinuttamānaṃ majjhe bhavaṃ majjhimam, padhāna-bhāvaṃ nītaṃ paṇītaṃ uttaman ti attho.*

Tāni pi āyūhanavasena'eva veditabbāni. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vibhīno hoti viriyam vā cittaṃ vā vimamsā vā taṃ hīnaṃ nāma, yassa ca te dhammā majjhimā paṇītā taṃ majjhimam c'eva paṇītaṃ ca, yaṃ pana katukāmatāsankhātāṃ chandaṃ dburaṃ, chandaṃ jeṭṭhakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitam chandādhīpātino āgatattā chandādhīpateyyaṃ nāma. Viriyādhīpateyyādisu pi es'eva nayo.

453. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā nayā gaṇetabbā. Sabhapāṭhamam viharanto hi eko va nayo, hīnaṃ ti eko, majjhimam ti eko, paṇītaṃ ti eko, chandādhīpateyyam ti eko, ime tāva chandādhīpateyyā pañca nayā, evaṃ viriyādhīpateyyādisu pi ti cattāro pañcakaṃ visati honti. Purimo vā eko suddhikanayo, hīnaṃ ti ādayo tayo, chandādhīpateyyam ti ādayo cattāro, chandādhīpateyyam hīnaṃ ti ādayo dvādasā ti evaṃ pi visati nayā honti. Ime visati mahānayā kattha vibhattā ti? Mahāpakaraṇe hinattike vibhattā, imasmiṃ pana ṭhāne hinattikato majjhimarāsiṃ gahetvā hīnamajjhimapaṇītarasena tayo koṭṭhāsā kātabhā. Tato pi majjhimarāsiṃ ṭhapetvā hīnapaṇīte gahetvā nava nava koṭṭhāsā kātabhā. Hīnasmiṃ yeva hi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītam atthi. Paṇītasmiṃ pi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītam atthi. Tathā hīnahīnasmiṃ hīnaṃ, hīnahīnasmiṃ majjhimam, hīnahīnasmiṃ paṇītam, hīnamajjhimasmiṃ hīnaṃ, hīnamajjhimasmiṃ majjhimam, hīnamajjhimasmiṃ paṇītam, hīnapaṇītasmiṃ hīnaṃ, hīnapaṇītasmiṃ majjhimam, hīnapaṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam eko navako.

454. Paṇītahīnasmiṃ pi hīnaṃ nāma atthi, paṇītahīnasmiṃ pi majjhimam, paṇītahīnasmiṃ paṇītam, tathā paṇītamajjhimasmiṃ hīnaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ majjhimam, paṇītamajjhimasmiṃ paṇītam, paṇītapāṇītasmiṃ hīnaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ majjhimam, paṇītapāṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam dutiyo navako ti. Dve navakā atṭhārasa kam-

* paṭṭhānabhāvanītaṃ paṇītaṃ utt° M.

madvārāni nāma. Imehi pabhāvitattā imesaṃ vasena aṭṭhārasa khattiyā aṭṭhārasa brāhmaṇā aṭṭhārasa vessā aṭṭhārasa suddā aṭṭhacattālisa gottacaraṇāni veditabbāni. Imesu pana te-bhūmakesu kusalesu kāmāvacarakusalāṃ duhetukam pi tihetukam pi hoti, nāṇasampayuttavippayuttavasena rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana tihetukam eva nāṇasampayuttam eva kāmāvacaraṃ c'ettha adhipatinā sahā pi uppajjati vinā pi rūpāvacarārūpāvacaraṃ adhipatisampannam² eva hoti. Kāmāvacarakusale c'ettha ārammaṇādhipati sabajātādhipati ti dve pi adhipatayo labbhanti. Rūpāvacarārūpāvacaresu ārammaṇādhipati na labbhati saha-jātādhipati yeva labbhati. Tattha cittassa cittādhipateyyabhāvo sampayuttadhammānaṃ vasena vutto. Drinnaṃ pana cittānaṃ ekato abbāvena sampayuttacittassa cittādhipati nāma. Natthi tathā chandādināṃ cbandādhipatiādayo.

455. Keci pana sace cittavato kusalaṃ hoti mayhaṃ bbavissati ti evaṃ yaṃ cittaṃ dhuraṃ katvā jeṭṭhakaṃ katvā aparaṃ kusalacittaṃ² āyūhitam tassa taṃ purimaṃ cittaṃ cittādhipati nāma hoti. Tato āgatattā idaṃ cittādhipateyyaṃ nāma ti evaṃ āgamanavasenā pi adhipatin nāma icchanti. Ayaṃ pana nayo neva pāliyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ dissati, tasmā vuttanaye u'eva adhipatibhāvo veditabbo. Imesu ca ekūavāsisatiyā mahānāyesu prime suddhikanāye vuttaparimāṇān'eva cittāni ca navakā ca pāṭhavārā ca honti. Tasmā nāṇasampayuttesu vuttaparimāṇato vāsatiguṇo cittanavakavārābhedo veditabbo. Catūsu nāṇavippayuttesu soḷasaguṇo ti ayaṃ tebbūmakakusale paṭiṇṇakakathā nāmā³ ti.

Tebhūmakakusalaṃ niṭṭhitam.

456. Evaṃ bhavattayasampattinibbattakusalaṃ dassetvā idāni sabbabhavasamatikkamatāya lokuttarakusalaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā³ ti ādi āradḍham. Tattha lokuttaraṃ ti. Ken' aṭṭhena lokuttaram? Lo-

¹ adhipatisampayuttam T. ² kusalaṃ cittaṃ T.

³ Dhs. § 277.

kam tarati ti lokuttaram, lokam uttarati ti lokuttaram, lokam samatikkamma ahlībhūya tiṭṭhati ti lokuttaram. Jhānam bhāveti ti ekacittakkhāṇikam appanājhānam bhāveti janeti vadḍheti. Lokato niyyāti vaṭṭato niyyāti ti niyyāṇikam. Niyyāti vā etenā ti niyyāṇikam. Tam samāgi puggalo dukkham parijānanto niyyāti, samudayam pajahanto niyyāti, nirodham sacchikaronto niyyāti, maggam bhāvento niyyāti. Yathā pana tebhūmakam kusalam vaṭṭasmiṃ cutipatisandhiyo ācinati vadḍheti ti ācayagāmi nāma hoti. Na tathā idam. Idam pana yathā ekasmiṃ purise aṭṭhārasahattham pākūram cinante aparo mahāmuggaram gahetvā tena citacitaṭṭhānam apacinanto vidhamsetto gaccheyya evam evam tehhūmakakusalena ācitā cutipatisandhiyo paccayavekallakaraṇena apacinantaṃ vidhamsetum gacchati ti apacayagāmiṃ diṭṭhigatānam pahānāyā ti. Ettha diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni gūthagataṃ muttagatāni ti ādīni viya dvāsaṭṭhiyā¹ vā diṭṭhinam antogatatā diṭṭhisu gatāni ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhiyā va gataṃ etesan ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhisadisagamanāni diṭṭhisadisapavattāni ti attho. Kāni pana tāni ti? Sampayuttāni sakkāyadiṭṭhi-vicikicchāsīlabbataparāmāsa-apāyagamaniya-rāgadosamohakusalāni. Tāni hi yāva paṭhamamaggabhāvanā tāva pavattisabhāvato² diṭṭhisadisagamanāni ti vuccanti. Iti diṭṭhiyo va diṭṭhigatāni. Tesam diṭṭhigatānam pahānāyā ti sammchedavasena pajahanatthāya. Paṭhamāyā ti gaṇanavasena pi paṭhamuppattivasena pi paṭhamāya. Bhūmiyā ti. Antarahitāya bhūmiyā ti ādīsu tāva ayaṃ mahapaṭhavi bhūmi ti vuccati. Sukkabhūmiyam kāmāvacaro ti ādīsu cittuppādo. Idha pana sāmānīnaphalam adhippetam. Tam hi sampayuttānam nissayabhāvato te dhammā bhavanti etthā ti bhūmi. Yasma vā samāne pi lokuttarabhāve sayam³ pi uppajati na nihhānam viya apātuhhāvam. Tasmā pi bhūmi ti vuccati.

Tassā paṭhamāya bhūmiyāpattiya ti sotāpattiṭṭhalasaṇ-

¹ Brahmajāla Sutta D. I. 2.

pavattasabbhāvato M.

² sabbahhavato T.

³ M. inserts bhavati.

khātassa paṭhamassa sāmānūaphalassa pattatthāya paṭilābhatthāyā ti evam ettha attho veditabbo.

457. Viviccā ti samucchedavivekavasena viviccitvā vinā hutvā. Idāni kiñcā pi lokiyajjhānam pi na vinā paṭipadāya ijjhati. Evam sante pi idha suddhikauyaṃ pahāya lokuttarajjhānam paṭipadāya saddhiṃ yeva garuṃ katvā desetukāmatāya dukkhāpaṭipadam dandhābhiññān ti ādim āha.

Tattha yo ādito kilese vikkhambhento dukkheva sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhamhita kilesa vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ pātubhāvaṃ pāpunāti tassa dandhā abhiññā hoti. Iti yo koci vāro dukkhāpaṭipado dandhābhiññā nāma kato. Katamaṃ pana vāraṃ rocesun ti? Yattha sakiṃ vikkhamhita kilesā samudācaritvā dutiyam pi vikkhamhita puna samudācaranti tatiyaṃ vikkhambhite pana tathā vikkhambhite ca katvā maggena samugghātaṃ pāpeti imaṃ vāraṃ rocesuṃ.

Imassa vārassa dukkhā paṭipadā dandhābhiññā ti nāmaṃ kataṃ. Ettakena pana na¹ pākataṃ hoti. Tasmā evam ettha ādito paṭṭhāya vihhāvanā veditabbā.

Yo hi cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ parigaṇhāti, arūpaṃ parigaṇhāti, rūpārūpaṃ pana parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto² vavatthāpeti vavatthāpate ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti tassa pi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpaṃ pi vavatthāpetvā paccaye parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto parigaṇhāti paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena mag-

¹ na om. T.

² M. inserts: pariggahetuṃ sakkoti tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpassa pana vipassanāparivāse maggaṃ pātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yo pi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthāpeto dukkhena kasirena kilamanto vavatthāpesi vavatthāpate ca etc.

gaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhīṇā nāma hoti.

458. Aparo paccaye pi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhati. Paṭivijjhālakkhaṇo vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā daudhābhīṇā nāma hoti ti. Aparo lakkhaṇāni pi paṭivijjhivā vipassanānāṇe tikkhe sūre pasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati nikantiṃ ca pariyādiyivā vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhīṇā nāma hoti. Imaṃ vāraṃ rocesuṃ, imassa vārassa etaṃ nāmaṃ kataṃ.

Iminā ca upāyena parato tisso paṭipadā veditabbā.

459. Phasso hoti ti ādisu anaññātāññassūmitindriyaṃ¹ ti sammāvācā sammākamanto sammāājīvo ti cuttāri padāni adhikāni. Niddesavāre ca vitakkādiniddesesu maggaṅgaṃ² ti ādini padāni adhikāni. Sesam sabbam heṭṭhāvuttasadisam eva.

Bhummantaravasena pana lokuttaratā va idha viseso. Tattha anaññātāññassūmitindriyaṃ ti anamatagge samsāravatṭe anaññātaṃ amatapadaṃ catusaccadhammam eva jñissāmi ti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Lakkhaṇādini pañ'assa heṭṭhā paññindriye vuttanāyena³ eva veditabbāni.

460. Sundarā pasatthā vā vācā sammāvācā. Vaciduccaritasamugghātikāya³ micchāvācāviratiyā etaṃ adhivacanam. Sā pariggahalakkhaṇaviramanarasā micchāvācāpahanapaccupatṭhānā.

461. Sundaro pasattho vā kammanto sammākamanto. Micchākammantasamucchedikāya pañātipātādiviratiyā etaṃ nāmaṃ. So samuṭṭhānalakkhaṇaviramana-raso micchākammantappahanapaccupatṭhāno.

462. Sundaro pasattho vā ājīvo sammā-ājīvo. Micchājivaviratiyā etaṃ adhivacanam. So vodānalakkhaṇāñāyā-

¹ Dhs. § 277.

² Dhs. § 283.

³ vaciduccaritassa sam° M. vācīd° T.

jivappavattiraso micchājivappahānapaccupaṭṭhāno. Api ca beṭṭhā viratittaye vuttavasena p'ettha lakkhaṇādini vedittabbāni.

463. Iti imesaṃ tippaṃ dbammānaṃ vasena heṭṭhā vuttaṃ maggapañcakaṃ idha maggaṭṭhakaṃ vedittabbāṃ yevāpanakesu ca imesaṃ abhāvo tathā karuṇāmuditānaṃ. Ime hi tayo dhammā pāliyaṃ āgatattā yevāpanakesu na gahitā, karuṇāmuditā pana sattārammaṇā, ime dhammā nibbānārammaṇā ti tā p'ettha na gahitā. Ayaṃ tava uddesavāre visesattho. Niddesavāre pana maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ ti. Ettha tava maggassa aṅgaṃ ti maggaṅgaṃ maggakoṭṭhāso ti atttho.

Yathā pana araṇṇe pariyāpannaṃ araṇṇāpariyāpannaṃ nāma hoti evaṃ magge pariyāpannaṃ ti maggapariyāpannaṃ maggasannissitaṃ ti atttho.

464. Pītisaṃbojjhaṅgo¹ ti ettha pīti yeva sambojjhaṅgo pītisaṃbojjhaṅgo. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti bojjhaṅgo idaṃ vuttaṃ hoti. Yā ayaṃ dhammasāmaggiyā lokuttaradhammakkaṇe uppajjamaṇāya līnuddhacca-paṭiṭṭhūnāyūhanakāmasukhattakīlamathūnnyogaucchedasasatūbbinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayaviriyapaṭipassaddhisamādhī² - upekkhāsankhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati ti katvā bodhiṃ ti vuccati. Bujjhati ti kilesasantānaniddāya utṭhabati cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati³ nibbānaṃ eva vā sacchikaroti. Tassā dhammasāmaggisankhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṅgo jhānaṅgamaggaṅgādini⁴ viya. Yo p'esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhati ti katvā ariyasāvako⁵ bodhiṃ ti vuccati. Tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṅgo senaṅgarathaṅgādayo viya. Ten'ābu aṭṭhakatbācariyā: Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti bojjhaṅgā⁶ ti. Api ca bojjhaṅgā ti⁷ kenatthena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattanti ti bojjhaṅgā, bujjhanti ti bojjhaṅgā, anubuj-

¹ Dbs. § 285, Papañcasūdani (Trenckner's transcript.) p. 97.

² passaddha° M. ³ paṭivicaṇṇati Pap. ⁴ jhānaṅga-maggaṅgādayo Pap. ⁵ ariyasāvako dhīti T.

⁶ aṅgāni bojjhaṅgāni T. ⁷ bojjhaṅgāni T.

jhanti ti bojjaṅgā, paṭibujjanti ti bojjaṅgā, samhujjanti ti bojjaṅgā ti.

Iminā paṭisambhidānayaṇā pi bojjaṅgattṭho veditabbo.

Pasattho sundaro ca bojjaṅgo sambojjaṅgo. Evaṃ pīti eva sambojjaṅgo pītisambojjaṅgo ti. Cittekaggatānid-desādisu¹ pi iminā va nayaṇa attṭho veditabbo.

465. Tesam dhammānan ti. Ye tasmiṃ samaye paṭivedham gacchanti catusaccadhammā tesam dhammānam anaññātānam ti kiñcā pi paṭhamamaggena te dhammā ñātā nāma honti. Yathā pana pakatiyā anāgatapubbam vihāram āgantvā vihāramajjhe tṭhito pi puggalo pakatiyā anāgatabhāvam upādāya anāgatapubbam tṭhānam āgato 'imhi ti vadati. Yathā ca pakatiyā apiladdhapubbam mālam pilandhitvā anivattapubbam vattham nivāsetvā abhutta-pubbam bhojanam bhuñjitvā pakatiyā abhuttabhāvam upādāya 'abhuttapubbam bhojanam bhutto 'imbi' ti vadati evam idhā pi yasmā pakatiyā iminā puggalena ime dhammā na ñātapubbā tasmā āññātan ti vuttam. Adiṭṭhādisu pi es'eva nayo.

466. Tattha adiṭṭhānan² ti ito pubbe paññācakkhunā adiṭṭhānam appattānan ti adhigamanavasena appattānam. Aviditānan ti ñāṇena na pākātakatānam. Asacchikātānan ti apaccakkhakātānam. Sacchikiriyāyā ti paccakkhakaranattham. Yathā ca iminā padena evaṃ sesehi pi saddhim anaññātānam ñāṇāya adiṭṭhānam dassanāya appattānam pattiyā aviditānam vedāyā ti yojanā kātābhā.

467. Catūhi vacīduccaritehi³ ti ādisu vacī ti vacīviññatti veditabbā. Tiṇṇam dosānam yena kenaci dutṭhāni caritāni ti duccaritāni, vacīto pavattāni duccaritāni vacīduccaritāni, vaciyā vā nipphādītāni duccaritāni vacīduccaritāni, tehi vacīduccaritehi ārukā ramati ti ārati, vinā tehi ramati ti virati, tato tato paṇinivattā va hutvā tehi vinā ramati ti paṭivirati, upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Sabbam idam oramanabhāvasaṃ 'eva adhivacanam. Veram manāti vināseti ti veramanī. Idam pi oramanassa 'eva revacanam.

¹ Dhs. § 287—295.

² Dhs. § 296.

³ Dhs. § 299.

Yāya pana cetanāya musāvādādini hhāsamāno karoti nāma ayaṃ lokuttaramaggavirati. Uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātum na deti kiriyāpatthaṃ paccbindati ti (M. inserts: akiriyaṃ tathā taṃ karaṇaṃ kātum na deti karaṇapathaṃ pacchiudati ti) a karaṇaṃ. Yāya ca cetanāya catubbidhaṃ vaciduccaritaṃ bhāsamāno ajjhāpajjhati nāma ayaṃ uppajjitvā tathā ajjhāpajjhitaṃ na deti ti anajjhāpatti velā anatikkamo ti. Ettha tāya velāyā ti ādisu tāva kālo velā ti āgato. Uruvelāyaṃ viharati ti ettha rāsi thita-dhammo velaṃ nātivattati¹ ti ettha sīmā idhā pi sīmā va. Anatikkamaṇiyatṭhena hi cattāri vacīsucaritāni velā ti adhippetāni iti. Yāya cetanāya cattāri vaciduccaritāni bhāsamāno velaṃ atikkamati nāma ayaṃ uppajjitvā taṃ velaṃ atikkamitaṃ na deti ti velā anatikkamo ti vuttā. Velāyati ti vā velā calayati² viddhamseti ti attho. Kim velāyati? Catubbidhaṃ vaciduccaritaṃ. Iti velāyanato velā³. Purisassa pana hitasukhaṃ na atikkamitvā vattati ti anatikkamo. Evam ettha padadvayavasena pi attho veditabbo.

Setum hanati ti setughāto. Catunnaṃ vaciduccaritaṇaṃ padaghāto paccayaghāto ti attbo. Paccayo hi idha setū ti adhippeto. Tatāyaṃ vacanatto: rāgādiko catunnaṃ vaciduccaritaṇaṃ paccayo vaṭṭasmim puggalaṃ sinoti bandhati ti setu. Setussa ghāto setughāto, vaciduccaritasamuggbhātikāya viratiyā ti etaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ pana sammāvācā-saṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññena 'eva hi cittaṇa musāvādā viramati, aññena pesuññādibhi. Lokuttaramaggakkhaṇo pana ekacittasmim yeva labbhati, catubbidhāya hi vacīsucaritacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati. Kāyaduccaritehi ti kāyato pavatthehi kāyena vā nipphāditehi paṇātipātādīhi duccaritehi. Sesaṃ purimānāyena 'eva veditabbam.

468. Ayaṃ pi sammākamantasaṅkhātā virati⁴ pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññena 'eva hi cittaṇa paṇā-

¹ nātikkamati ti M.

² velā velāyati M.

³ iti

velaṃ tato velā T.

⁴ Dhs. § 300.

tipātā viramati, aññena' adinnūādānamicchācārebi. Lokutaramaggakkhaṇe pana ekacittasmim yeva labbhati ti. Tividdhāya hi kāyaduccarītacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati.

469. Sammā-ājīvaniddese¹ akiriya² ti ādisu yāya cetanāya micchājīvaṃ ājīvamāno kiriyaṃ karoti nāma ayaṃ uppajjitvā taṃ kiriyaṃ katum na deti ti akiriya³ ti iminā nayena yojanā veditabbā.

Ājivo ca nām'esa pāṭiyekko natthi. Vācākammautesu gahitesu gahito va hoti tappakkhikattā dhuvapaṭisevanavasena panāyaṃ tato nīharitvā dassito ti. Evaṃ santo sammā-ājīvo sakiccako na hoti, attha maggaṅgāni na paripūreti. Tasmā sammā-ājīvo sakiccako katabbo attha maggaṅgāni paripūretabbāni ti tatrāyaṃ nayo. Ājivo nāma bhijjamāno kāyavacīdvāresu yeva bhijjati, mauodvāre ājīva-bhedo nāma natthi, pūrayamāno pi tasmiṃ yeva dvāradvaye pūراتi, manodvāre² ājīvapūraṇaṃ nāma natthi. Kāyadvāre pana vitikkamo ājīvahetuko pi atthi,³ na ājīvahetuko pi tathā vacīdvāre.

470. Tattha yaṃ rājarājamahāmattā khiddāpasutā sūrabhāvaṃ dassentā migavaṃ vā panthaduhauvaṃ⁴ vā para-dāravatikkamaṃ vā karonti idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma, tato virati pi sammakammanto nāma. Yaṃ pi pana⁵ ājīvahetukaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsanti idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ nāma, tato virati pi sammāvācā nāma. Yaṃ pana ājīvahetu nesādamacchabaudhūdayo pāpaṃ⁶ hananti adinnaṃ ādiyanti micchācaranti⁷ ayaṃ micchā-ājīvo nāma, tato virati sammā-ājīvo nāma. Yaṃ pi lañcaṃ⁸ gahetvā musā bhaṇanti pesuññapharusasamphappalāpe pavattenti ayaṃ pi micchā-ājīvo nāma, tato virati sammā-ājīvo nāma.

Mahāsīvatthero paṇ' āha: 'kāyavacīdvāresu vitikkamo

¹ Dhs. § 301.

² manodvāro T.

³ M. omits atthi

na ājīvakahetuko pi.

⁴ migamaṃ vā pantaduram

vā M. Comp. Kūṭadantasutta D. V. 11.

⁵ M. adds na.

⁶ vātaṃ M.

⁷ micchācāraṃ caranti M.

⁸ lavaṃ

C. G. lañjaṃ M.

ājīva hetuko vā hotu no vā ājīva hetuko, akusalaṃ kāyakkammam vacīkammam t'eva saṅkham gacchati, tato virati ti pi sammākamman to sammāvācā t'eva vuccati ti'. Ājīvo kahan ti vutte¹ pana: 'tini kuhanavattthūni nissāya cattāro paccaye uppādetvā tesam paribhogo ti' āha.

471. Ayam pana koṭippatto micchājīvo, tato virati sammājīvo nāma ayam pi sammājīvo pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññena 'eva hi cittena kāyadvāravīttikamā viramati, aññena vacīdvāravīttikamā. Lokuttaramaggakkhane pana ekacittasmiṃ yeva labbhati, kāyavacīdvāresu hi satta-kammāpathavasena uppannāya micchājīvasaṅkhātāya dussīlacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati ti ayam niddesa vāre viseso. Yam pan' etaṃ indriyesu anaññātānūassāmitindriyaṃ vadḍhitam maggaṅgesu ca sammāvācādinī tesam vasena saṅghavārena viriyindriyāni atthaṅgiko maggo ti vuttaṃ. Suññatāvāro pākātiko yevā ti ayam tāva suddhikapaṭipadāya viseso. Ito paṃsaṃ suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appanīhitā appanīhitapaṭipadā ti ayam desanābhedo hoti. Tattha suññatā ti lokuttaramaggassa nāmaṃ. So hi āgama uato saguṇato ārammaṇato ti tīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato saṅkhāre passati. Yasmā pana anattato diṭṭhamatten' eva maggavutṭhānaṃ nāma na hoti aniccatto pi dukkhato pi daṭṭhum eva vaṭṭati tasmā aniccaṃ dukkham anattato ti tividhaṃ anupassanaṃ āropetvā sammāsanto² carati, vutṭhānagāminī vipassanā pan'assa tebhūmike pi saṅkhāre suññato va passati, ayam vipassanā suññatā nāma hoti. Sā āgamaṇiyatṭhāne thatvā attano maggassa suññatā ti³ nāmaṃ deti. Evaṃ maggo āgamaṇato⁴ suññatā ti nāmaṃ labhati.

472. Yasmā pana so rāgādīhi suñño tasmā saguṇen 'eva suññatā nāmaṃ labhati nibhānaṃ pi rāgādīhi suññatā suññatan ti vuccati. Taṃ ārammaṇaṃ katvā uppānattā maggo ārammaṇato suññatā nāmaṃ labhati, tattha sut-

¹ vuccante T.² sammāsanena T.³ suññatan ti T.⁴ āgatato T.

tantikapariyāyena saguṇato pi ārammapato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā. Tasmā na idha saguṇato vā ārammapato vā nāmaṃ labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamanam maggāgamanan ti.

Tattha maggassa āgataṭṭhāne¹ vipassanāgamanam dhuraṃ, phalassa āgataṭṭhāne² maggāgamanam dhuraṃ, idha maggassa āgataṭṭhā vipassanāgamanam eva dhuraṃ jūtaṃ. Appaṇihitaṃ ti. Etthā pi appaṇihitaṃ ti maggass' eva nāmaṃ³ idam pi nāmaṃ maggo ti⁴ eva kārāṇehi labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu ādito⁴ abhinivisitvā dukkhato va saṅkhāre passaṭi.

473. Yasmā pana dukkhato diṭṭhamatten 'eva magga-vuṭṭhānam nāma na hoti aniccato pi anattato pi datṭhum eva vaṭṭati tasmā aniccaṃ dukkham anattato ti tiividhaṃ anupassanam āropetvā sammāsanto carati, vuṭṭhānagāmini vipassanā pan'assa tebhūmikasaṅkhāresu paṇidhiṃ sosetvā pariyaḍiye tvā vissajjeti, ayaṃ vipassanā appaṇihitā⁵ nāma hoti. Sā āgamaniyatṭhāne tathā⁵ attano maggassa appaṇihitaṃ ti nāmaṃ deti, evaṃ maggo āgamanato appaṇihitaṃ nāmaṃ labhati.

474. Yasmā pan'ettha rāgadosamohapaṇidhaya natthi tasmā saguṇen' eva appaṇihitaṃ nāmaṃ labhati nibbānam pi. Tesam paṇidhiṇam abhāvā appaṇihitaṃ ti vuccati. Taṃ ārammaṇam katvā uppannattā maggo appaṇihitaṃ ti nāmaṃ labhati, tattha suttantikapariyāyena saguṇato pi ārammapato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā. Tasmā na idha saguṇato vā ārammapato vā nāmaṃ labhati, āgamanato va labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamanam maggāgamanan ti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamanam dhuraṃ, phalassa āga-

¹ āgamanatṭhāne C. G.

² āgamanatṭhāne C. G.

³ etaṃ nāmaṃ M.

⁴ ādito va dukkhato abhinivisitvā T.

⁵ Dhs. § 351—357.

tatthāne maggāgamanam dhuram, idha maggassa āgatattā vipassanāgamanam eva dhuram jātam.

Nanu ca suññato animitto appaṇihito ti tīni maggassa nāmāni. Yath'āha: tayo me bhikkhave vimokkhā suññatō vimokkho animitto vimokkho appaṇihito vimokkho ti.¹ Tesu idha dve magge gahetvā animitto kasmā na gahito ti? Āgamanabhāvato. Animittavipassanā hi sayam āgamanīyatthāne thatvā attano maggassa nāman dātum na sakkoti. Sammāsamhuddho pana attano puttassa Rāhulatttherassa:

Animittā ca bhāvchi mānūnusayam ujjaḥ |
Tato mānūbhisamayā upasanto carissasi ti ||²

animittavipassanam kathesi. Vipassanā hi niccanimittam sukhanimittam atthanimittā ca ugghāṭeti, tasmā animittā ti kathitā sā ca kiñcā pi tam nimittam ugghāṭeti sayam pana nimittadhammesu carati ti sanimittā va hoti, tasmā sayam āgamanīyatthāne thatvā attano maggassa nāman dātum na sakkoti.

475. Aparo nayo: Abhidhammo nāma paramatthadesanā animittamaggassa ca paramatthato hetu rekallam eva hoti. Katham? Aniccānupassanāya hi vasena animittavimokkho kathito tena ca vimokkhena saddhindriyam adhimattam³ hoti, tam ariyamagge ekaṅgam pi na hoti amaggaṅgattā attano maggassa paramatthato va nāman dātum na sakkoti. Itaresu pana dvīsu anattānupassanāya tāva vasena suññato vimokkho, dukkhānupassanāya⁴ vasena appaṇihito vimokkho kathito. Tesu suññatavimokkhena paññhindriyam adhimattam⁵ hoti, appaṇihitavimokkhena samādhindriyam. Tāni ariyamaggassa aṅgattā attano maggassa paramatthato nāman dātum sakkonti. Maggārammaṇattike pi hi maggādhīpatidhammavibhajane chandacittānam adhipatikāle tesam dhammānam amaggato⁶ ca maggādhīpatibhāvo na vutto. Evansampadam idaṃ veditabban ti ayam ettha Atthakathāmuttako ekassa ācariyassa mativinicchayo.

¹ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—91 p. 150. Dhs. p. 282. Mahāvūtp. 73.

² Suttanipāta 342.

³ adhi-

vacanam matham T.

⁴ ānupassanā M.

⁵ adhimam-

nam T. adhimittam M.

⁶ amaggaṅgattā M.

Evam sabbathā pi animittā vipassanā sayam āgamanīya-
atthāne thatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti
ti animittamaggo na galhito.

476. Keci pana 'animittamaggo āgamanato nāmaṃ ala-
hhanto pi Suttantapariyāyena saguṇato' ca ārammaṇato²
ca nāmaṃ labhati ti' āhaṃsu. Te idaṃ vatvā paṭikkhittā.
Animittamagge saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ la-
bhante suññata-appaṇihitamaggā pi saguṇato yeva āram-
maṇato yeva ca idha nāmaṃ labheyyum, na pana labhanti.
Kimkāraṇā? Ayaṃ hi maggo nāma dvīhi kāraṇehi nāmaṃ
labhati sarasato³ ca paccanikato ca sabhāvato ca paṭipak-
khato cā ti attho. Tattha suññata-appaṇihitamaggā sara-
sato⁴ pi paccanikato pi nāmaṃ labhanti. Suññata-appaṇi-
hitamaggā hi rūgādīhi suññā rūgapaṇidhiādīhi ca appaṇi-
hitā ti evaṃ sarasato⁵ nāmaṃ labhanti suññato ca attā-
bhinivesassa paṭipakkho appaṇihito paṇidhissā ti⁶ evaṃ
paccanikato nāmaṃ labhanti. Animittamaggo pana rūgā-
dinimittānaṃ niccanimittādīnaṃ ca abhāvena sarasato ca
nāmaṃ labhati no paccanikato. Na hi so saṅkhāranimit-
tārammaṇa-aniccānupassanāya⁷ paṭipakkho. Aniccānupas-
sanā pan'assa anulomahāve thatā ti. Evam sabbathā pi
Abhidhammapariyāyena animittamaggo nāma natthi ti.
Suttantapariyāyena pan'esa evaṃ āharitvā dīpito. Yasmiṃ
hi vāre maggavutthānaṃ hoti ti tīṇi lakkhaṇāni ekāvajja-
nena viya āpāthaṃ āgacchanti tīṇaṃ ca ekato āpātha-
gamaṇaṃ nāma natthi. Kammatthānassa pana vihhūta-
bhāvadīpanattham etaṃ vuttam. Ādito hi yattha katthaci
abhiniveso hotu, vutthānagāmini pana vipassanā yaṃ yaṃ
sammāsivā vutthāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatthāne
thatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Kathaṃ? Aniccādisu
hi yattha katthaci abhinivisitvā itaram pi lakkhaṇadvayaṃ
daṭṭhūṃ vaṭṭati, evaṃ ekalakkhaṇadassanamatten'eva hi
maggavutthānaṃ nāma hoti.⁸ Tasmā aniccato abhinivittḥo

¹ saguṇā T.

² Visuddhimagga p. 156.

³ sarato

C. G.

⁴ sarato C. G.

⁵ sarato pi M. C. G.

⁶ paṇidhiyā

ti M.

⁷ ārammaṇāya an° M.

⁸ hi vutthānaṃ nāma

na hoti M.

bhikkhu na kevalam aniccato va vuṭṭhāti dukkhato pi vuṭṭhāti anattato pi vuṭṭhāti yeva. Dukkato anattato abhinivīṭṭhe pi es'eva nayo.

Iti ādīto yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāmini pana vipassanā yaṃ yaṃ sammāsītva vuṭṭhāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatṭhāne tathā attano maggassa nāmaṃ deti ti.

477. Tattha aniccato vuṭṭhahautassa maggo animitto, dukkhato vuṭṭhahantassa appanīhito, anattato vuṭṭhahantassa suññato ti evaṃ Suttantapariyāyena āharitvā dīpito. Vuṭṭhānagāmini pana vipassanā kim ārammaṇā? Lakkhaṇārammaṇā ti. Lakkhaṇaṃ nāma pañūattigatikaṃ na vattabbaḍḍhamabhūtaṃ. Yo pana aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti tīpi lakkhaṇāni sallakkheti tassa pañca khandhā kaṇṭhe haddhakupaṇaṃ viya honti, saṅkhārārammaṇaṃ eva nāma saṅkhārato vuṭṭhāti. Yathā hi eko bhikkhu pattaṃ kīpītukāmo pattavāṇijena pattaṃ ābhataṃ disvā haṭṭhapahaṭṭho 'gaṇhissāmi ti' cintetvā vimamsamāno chiddāni passēyya, so na chiddesu nirālayo hoti, patte pana nirālayo hoti evaṃ eva tīpi lakkhaṇāni sallakkhetvā saṅkhāresu nirālayo hoti saṅkhārārammaṇaṃ eva nāmena saṅkhārato vuṭṭhāti ti veditaḍḍho.

Dussopama¹ pi es'eva nayo.

478. Iti Bhagavā lokuttarajjhānaṃ bhājento suddhika-paṭipadāya catukkanayaṃ pañcakanayaṃ ti dve pi naye āhari. Tathā suddhikasūññatāya suññatāpaṭipadāya appanīhito appanīhitapaṭipadāya pi tasmā² evaṃ āhari ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlāsena ca tadubhayaṃ pi hetthā vuttanayaṃ eva veditaḍḍham. Evaṃ lokuttaramajjhānaṃ bhāveti ti ettha suddhika-paṭipadāya catukkapañcaka-vasen³ eva dve nayā. Tathā sesesū ti saḥsesu pi pañcasu koṭṭhāsesu dasa nayā bhājitā. Tat⁴ idam pakinnakaṃ.

Ajjhattaṃ ca bahiddhā ca rūpārūpesu pañcasu |
satta-aṭṭhaṅgaparipāma⁵ nimittaṃ paṭipadā pati ti. |

479. Lokuttaramaggo hi ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ

¹ Dussopame M.

² kasmā T.

³ sattasu T.

vuṭṭhāti, ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, babiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, babiddhā abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti.

Ekappahāreṇa pañcabi khandbebi vuṭṭhāti satta-aṭṭhaṅga-pariṇāman¹ ti. So pañesa maggo aṭṭhaṅgiko pi hoti sattaṅgiko pi, bojjhaṅgā pi satta vā honti cha vā, jhānaṃ pana pañcaṅgikaṃ vā hoti caturāṅgikaṃ vā tivaṅgikaṃ vā. Evaṃ satta-aṭṭhādīnaṃ aṅgānaṃ pariṇāmo veditabbo ti attho.

Nimittaṃ paṭipadā pati ti tisu² nimittan ti yato pana niyato³ vuṭṭhānaṃ hoti paṭipadā pati ti paṭipadāya ca adhipatino ca calanācalanaṃ⁴ veditabbam.

480. Tattha ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti ti ādīsa tāva idh'ekacco ādito va ajjhataṃ pañcasu khandhesu abhinivisati abhinivisitvā te aniccādito passati. Yasmā paṇa na suddha-ajjhataḍassanaṃatten' eva maggavuṭṭhānaṃ boti bahiddhā pi dattabbam eva tasmā parassa khandhe pi anupādiṇṇasaṅkhāresu⁵ pi aniccaṃ dukkhamanattā ti passati. So kālena ajjhataṃ sammasati kālena bahiddhā ti.⁶ Tass' evaṃ sammasato ajjhataṃ sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati, evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti nāma. Sace paṇ' assa⁷ babiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti nāma. Sace paṇ'assa babiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā babiddhā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā c'eva ajjhataṇ ca vuṭṭhāne pi.

481. Aparo ādito va rūpe abhinivisati abhinivisitvā bhūtarūpaṇ ca upādārūpaṇ ca paricchinditvā aniccādito passati. Yasmā paṇa na suddharūpadassanaṃatten' eva vuṭṭhānaṃ hoti arūpaṃ pi dattabbam eva tasmā rūpaṃ ārammaṇaṃ

¹ pariṇāman ti M.

² M. omits tisu.

³ M. omits.

⁴ adhipatito ca va lātā cala tam T.

⁵ saṅkhāre M.

⁶ M. omits ti.

⁷ passa T.

katvā uppannam vedanam saññaṃ saṅkhāre viññāpaṇi ca idam arūpaṃ ti paricchinditvā aniccādito passati. So kālena rūpaṃ sammasati, kālena arūpaṃ, tass' evaṃ sammāsuto rūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhīm ghaṭṭiyati ti evaṃ rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti nāma. Sace paṇ' assa arūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhīm ghaṭṭiyati evaṃ rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhāne pi. Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ ti evaṃ abhinivisitvā evaṃ evaṃ vuṭṭhānakāle pana ekappahāreṇa pañcahi khandhehi vuṭṭhāti nāma ti. Ayaṃ tikkhavipassakassa mahāpaññassa bhikkhuno vipassanā. Yathā hi chātājhattassa purisassa majjhe gūthapiṇḍam tṭhapetvā nānaggarasabbojanapunnam pātiṃ upaneyyum, so vyañjanam batthena viyūhanto taṃ gūthapiṇḍam disvā 'kiṃ idam ti' pucchitvā 'gūthapiṇḍo ti' vutte 'dhi dhi apanethā ti' bbatte pi pātiyaṃ pi nirālayo boti evaṃ sampadam idam daṭṭhabbam. Bbojanapātidassanasmim' hi tassa attamaṇakālo viya imassa bhikkhuno bālaputhujjanakālo, pañca khandhe ahaṃ mamā ti gahitakālo gūthapiṇḍassa diṭṭhakālo viya, tinnam lakkhaṇānaṃ sallakkhitakālo hhatte pi pātiyaṃ pi nirālayakālo viya, tikkhavipassakassa mahāpaññassa bhikkhuno yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ ti pañcahi khandhehi ekappahāreṇa vuṭṭhitakālo veditaḥho.

Satta-aṭṭhaṅgapariṇāman ti. Ettva ayaṃ vuttappabhedo aṅgapariṇāmo yathā hoti tathā veditaḥho.

Saṅkhārūpekhā nānam eva hi ariyamaggassa bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ niyameti. Keci pana therā bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ pādaḥkajjānaṃ niyameti ti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameti ti vadanti. Keci puggalajjhāsayaṃ niyameti ti vadanti tesam pi vādesu ayaṃ saṅkhārūpekhāsaṅkhātā puhhabhāgā vuṭṭhānagāmini vipassanā va niyameti ti veditaḥhā.

482. Tatrāyaṃ anupubhakathā. Vipassanāniyameṇa hi

sukkhavipassakassa¹ uppannamaggo pi samāpattilābhino jhānaṃ pādaṃ akatvā uppannamaggo pi paṭhamam jhānaṃ pādaṃ katvā pakinnakasaṅkhāre sammāsivā upāditamaggo pi paṭhamajjhānikā² ca honti, sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni bonti tesam pi hi pubbhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekkhāsahagatā pi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārūpekkhā hūvappattā somanassasahagatā va bonti. Paūcakanaye³ duttiyatiyacatuttabbajjānāni pādaṃ katvā upāditamaggesu yatbākkamen' eva jhānaṃ caturāṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṃ⁴ va hoti. Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, catuttarā ca bojjhaṅgāni. Ayam viseso⁵ pādaṃ jhānaniyamena c'eva vipassanāniyamena ca hoti. Tesam pi hi pubbhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekkhāsahagatā pi hoti, vuṭṭhānaṅgāni somanassasahagatā va. Paūcamajjhānaṃ pādaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittakaggatavasena dve jhānaṅgāni bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta-meva. Ayam pi viseso nibbānaniyamavasena' eva hoti. Imasmiṃ naye pubbhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānaṅgāni upekkhāsahagatā ca. Arūpajjānāni pādaṃ katvā upāditamagge pi es'eva nayo.

Evam pādaṃ jhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammāsivā nibbattitamaggassa āsannapadesa vuṭṭhitā samāpatti attano⁶ sadisabbāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhūvaṇṇassa.

483. Dutiyaṭṭheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya te te samāpattidhamme sammāsivā maggo nibbattito hoti tam tam samāpattisādiso va so⁷ hoti sammāsitasamāpattisādiso ti attbo.

Sace pana kānāvacaradhamme sammāsati paṭhamajjhāniko hoti tatā pi ca vipassanāniyamo vuttanāyena' eva veditabbo.

¹ Kern Buddhisme I, 388.

² paṭhamam jhānikā T.

paṭhamajjhāniko bonti M.

³ paūcakanayo T.

⁴ M. omits duvaṅgikaṃ.

⁵ aṭṭaviseso T.

⁶ attanā T.

⁷ M. omits va so.

484. Tatiyatheravāde 'aho vat'ūham sattaṅgikam maggam pāpuneyyam aṭṭhaṅgikam maggam pāpuneyyan ti' attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānam pādakam katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammāsivā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va hoti, pādakajjhānam pana sammāsita¹jjhānam vā vinā ajjhāsayamatten'eva taṃ na ijjhati. Svāyam attho Nandakovādasuttēna dipeta²bbō.*

Vuttam h'etaṃ: seyyathā pi bhikkhave tadahuposathe paṇṇarase na boti bahuno janassa kaṅkhā vā vimati vā 'ūno nu kho cando punṇo nu kho cando ti' atha kho 'punṇo cando tveva hoti' evam eva kho bhikkhave tā bhikkbuniyo Nandakassa dhammadesanāya attamanā c'eva paripunnasaṅkappā ca. Tāsam bhikkhave pañcannaṃ bhikkhunisa³tānaṃ yā pacchimikā bhikkhuni sā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyanā ti. Tāsu hi yassū bhikkhuniyā sotāpattipbalassa upanissayo sā sotāpattiphalen'eva paripunnasaṅkappā ahosi. Yassū . . .

. pe
aralhattassa upanissayo sā aralatten'eva. Evam eva attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānam pādakam katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammāsivā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va so hoti. Pādakajjhānam pana sammāsita¹jjhānam vā vinā ajjhāsayamatten'eva taṃ na ijjhati ti etthā pi ca vipassanāniyamo vuttanāyen'eva vedita²bbō.

485. Tattha 'pādakajjhānam'eva niyame¹ti ti' evampvādim Tipiṭaka-Cūlanāgatttheraṃ antevasi²kā āhamsu: Bhante yattha tva pādakajjhānam attbi tattha taṃ niyame¹tu, yasmim pana pādakajjhānam natthi tasmim arūpabbāve kim niyame¹ti ti āvuso? Tatthā pi pādakajjhānam eva niyame¹ti. So hi bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhi paṭbama³jjbānaṃ pādakam katvā sotāpattimaggapbalāni nibbattetvā apparihina⁴jjhāno kālam katvā arūpabbāve² nibbatto paṭhamajjbānikāya sotāpattiphalasamāpattiyā vuṭṭhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā upari tīṇi maggaphalāni nibbatteti. Tassa tāni paṭhamajjbānikān'eva bonti, dutiyajjbānikādisu pi es' eva nayo.

¹ Majjimanikāya 146.

² arūpabbave T.

Āruppe¹ tikacatukkajjhānam uppajjati tañ ca kho lokut-taram na lokiyaṃ, evaṃ tatthā pi pāḍakajjhānam eva niya-meti āvuso ti sukathito bhante pañho ti.

486. Vipassanāya ārammapabbhūtā khandhā niyamenti. 'Yaṃ yaṃ hi sammāsivā vuṭṭhāti taṃ taṃ sadiso va maggo hoti ti' vādiṃ Moravāpivāsi-Mahādattattberam pi antevā-sikā āhaṃsu: Bhante tumhākaṃ vāde doso paññāyati. Rūpaṃ sammāsivā vuṭṭhitabhikkbuno hi rūpasadisena avyākatena maggena bbavitabhaṃ, nevasaññānāsaññāyatanam nayato pariggahetvā² vuṭṭhitassa taṃ sadisena neva-saññānāsaññābhāvappattena³ bhāvitabban ti na āvuso evaṃ boti. Lokuttaramaggo hi appanaṃ appatto nāma nattbi, tasmā rūpaṃ sammāsivā vuṭṭhitassa atṭhaṅgiko somanas-sahagatamaggo hoti, nevasaññānāsaññāyatanam sammasivā vuṭṭhitassa pi na sabbākarena tādiso va hoti, sat-taṅgiko pana upekkhāsahagatamaggo hoti ti.

'Puggalajjhāsaya niyameti ti' vādino Cūlābhayattherassa pi vādaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlanāgatherassa kathayimso.⁴ So āha: Yassa tāva pāḍakajjhānam atthi tassa puggalaj-jhāsaya niyametū, yassa taṃ natthi tassa katarajjhāsaya niyamissati?⁵ 'Nihhānassa⁶ vaddhigavesanakālo⁷ viya hoti ti' taṃ kathaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlābhayattherassa ka-thayimso. So 'pāḍakajjhānato idaṃ kathitaṃ āvuso ti' āha. Yathā pāḍakajjhānavato sammāsita⁸jjhānavato⁹ pi tatth' eva veditabbaṃ.

487. Pañcamajjhānato vuṭṭhāya hi paṭhamādinī sammasato uppannamaggo paṭhamattberavādena pañcamajjhāniko dutiyatheravādena paṭhamādi¹⁰jjhāniko āpajjati ti dve pi vādā virujjhanti, tatiyavādena paṇ' ettha yaṃ icchatī¹¹ ti taṃ jhāniko hoti ti te ca vādā na virujjhanti ajjāsaya ca satthako hoti ti.

Evaṃ tayo pi therā paṇḍitā vyattā huddhisampannā¹²

¹ arūpo T. ² pariggahitvā M. ³ M. inserts mag-gena. ⁴ kathayamso C. G. ⁵ niyamessayati M.

⁶ nihhanassa T. ⁷ vuddhigaveso M. ⁸ sammāsitanavato T. ⁹ icchasi C. G. ¹⁰ sampannā vanne tesam vā anantiṃ katvā T.

va, tena tesam vādam tantim katvā t̥hapayimsu. Idha pana attham eva uddharitvā tayo p'ete vāde vipassanā va niyameti ti dassitam. Idāni nimittam paṭipadā pati¹ ti ettha evam aṅgaparināmato² maggassa uppādanakālo gotrabhū kuto vuṭṭhāti, maggo kuto ti? Gotrahū³ tāva nimittato vuṭṭhāti, pavattam chettum⁴ na sakkoti. Ekato vuṭṭhāno h'esa maggo nimittato vuṭṭhāti pavattam pi chindati, ubhato vuṭṭhāno h'esa maggo ti cittato vuṭṭhāti pavattim pi chindati, ubhato vuṭṭhāno⁵ h'esa tesam ayam uppattinayo. Yasmiṃ hi vāre maggavutṭhānam hoti tasmim anulomam neva ekam hoti na pañcamam. Ekam hi āsevanam na labhati, pañcamam javanassa⁶ āsannattā pavedhati. Tadā hi javanam papatitam⁷ nāma hoti tasmā neva ekam hoti na pañcamam. Mahāpaññassa pana dve anulomāni honti tatiyam gotrabhū catuttham maggacittam tīni phalāni tato bhavaṅgottaraṇam,⁸ majjhimaṇṇassa tīni anulomāni honti catuttham gotrahū pañcamam maggacittam dvo phalāni tato bhavaṅgottaraṇam, mandapaññassa cattāri anulomāni honti pañcamam gotrabhū chaṭṭham maggacittam sattamam phalam tato bhavaṅgottaraṇam. Tattha mahāpaññamandapaññānam vasena akathetvā majjhimaṇṇavasena⁹ kathetabbam.

488. Yasmiṃ hi vāre maggavutṭhānam hoti kiriyāhetukamanoviññānadhātu¹⁰ upekkhāsahagatā mauodvārāvajjanam lutvā vipassanāgocare khandhe ārammaṇam katvā bhavaṅgam āvaṭṭeti.¹¹ Tadanantaram ten¹² āvajjanena gahitakhandhe gahetvā uppajjati paṭhamajavanam¹³ anulomaññam. Tan tesu¹⁴ khandhesu aniccā ti vā dukkhā ti vā anattā

¹ paṭipadā vati C. T.

² aṅgaparimacato C. aṅgaparinamavato T.

³ Visuddhimagga p. 157, Kern Buddhisme I, 387.

⁴ jahitum C. G. chetum M.

⁵ vuṭṭhārato T.

⁶ pañcamam bhavaṅgassa M. pañcamam pavahassa T.

⁷ javanam patitam M. javanam javati tam C. G.

⁸ gotaraṇam C.

⁹ Mss. majjhapañña-

paññassa.

¹⁰ kiriyah° T.

¹¹ āvaddheti T.

¹² ten

eva M.

¹³ paṭhamam jānam M.

¹⁴ tattesu T.

ti vā pavattitvā olārikolārikam saccacchādakatamaṃ¹ vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaram upapajjati dutiyam auulomam tesu purimam āsevanam² dutiyassa purimam āsevanam hoti. Tam pi laddhāsevanattā³ tikkham sūram pasannam⁴ lutvā tasmim yev' ārammaṇe ten' ev'ākārena pavattitvā majjhimappamānam saccacchādakatamaṃ vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaram upapajjati tatiyānulomam tassa dutiyam āsevanam hoti tam pi laddhāsevanattā tikkham sūram pasannam lutvā tasmim yev' ārammaṇe ten' ev'ākārena pavattitvā tadavasesam anu-sahagatam saccacchādakatamaṃ vinodetvā niravasesam katvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Evam tīhi anulomehi saccacchādakatame⁵ va vinodite tadanantaram upapajjati gotrabhūṇānam⁶ nibbānam ārammaṇam kuruvvānam.

489. Tatrāyam upamā:⁷ Eko kira cakkhumā puriso nakkhattayogam jānissāmi ti rattibhāge nikkhamitvā candam passitum uddham olokesi,⁸ tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha, ath' eko vāto utthahitvā thūlathūle valāhake viddhamsesi aparo majjhime aparo sukhume, tato so puriso vigatavalāhake nable candam disvā nakkhattayogam aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakam thūlamajjhimasukhumam kilesandhakāram,⁹ tayo vātā viya tīni anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhūṇānam, cando viya nibbānam, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakaviddhamsanam¹⁰ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanam,¹¹ vigatavalāhake nable tassa purisassa visuddhacandaḍassanam viya vigate sacca-

¹ saccapaṭicchādakam C. ² anāsevanam T. ³ laddham sevanattam T. ⁴ suram pasantam T. ⁵ °chadakatam C. G.

⁶ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—93 p. 157. ⁷ Hardy Eastern Monachism 281. ⁸ ullokesi M.

⁹ °andhakārā M. ¹⁰ vātassa yatakkamena valāhakattayaviddhamsanam M. ¹¹ °chādakatam vinodanam C. G.

paṭicchādaṃ tame gotrabhūṇāṇassa visuddhanibbānaṃ ārammaṇakaraṇaṃ. Yath' eva hi tayo vātā candapaṭicchādaṃ valāhake yeva viddhamsetuṃ sakkonti' na candaṃ datṭhuṃ evaṃ anulomāni saccapaṭicchādakatamaṃ' yeva vinodetuṃ sakkonti na nibbānaṃ ārammaṇaṃ kātuṃ.

Yathā so puriso candaṃ eva datṭhuṃ sakkoti na valāhake viddhamsetuṃ evaṃ gotrabhūṇāṇaṃ nibbānaṃ eva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti na kilesatamaṃ vinodetuṃ. Evaṃ annomaṃ saṅkhārārammaṇaṃ hoti gotrabhūṇihhānārammaṇaṃ.

490. Yadi hi gotrabhū anulomena gahitārammaṇaṃ gaṇheyya, puna anulomakaṃ' anubandheyyā ti maggavutṭhānaṃ eva bhaveyya. Gotrabhūṇāṇaṃ pana anulomassa ārammaṇaṃ agahetvā na apacchato pavattitaṃ³ katvā sayam anūvajjanaṃ pi samānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā evaṃ nibhattāhi ti⁴ maggassa saṇṇaṃ datvā viya nirujjhati. Maggo pi tena dinnāṃ saṇṇaṃ amuñcivā va avicisāntatīvasena taṃ ūṇaṃ anuppahandhamāno anibbidhappubbaṃ⁵ appadālitapubbaṃ lohakkhaudhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhamāno⁶ va padālayamāno va nibhattati.

491. Tatrāyaṃ upamā: Eko kira issāso dhanusatamathake phalakasataṃ ṭhapētvā vattena mukhaṃ vethetvā saraṃ sannayhitvā cakkayante aṭṭhāsi. Aṇṇo puriso cakkayantaṃ avijjhitvā yathā⁷ yadā issāsassa phalakaṃ abhimukhā⁸ hoti tadā tattha daṇḍakena saṇṇaṃ deti issāso daṇḍakasaṇṇaṃ amuñcivā va saraṃ khipitvā phalakasataṃ nibbijjhati⁹ tattha daṇḍakasaṇṇaṃ viya gotrabhūṇāṇaṃ, issāso viya maggaṇāṇaṃ, issāsassa daṇḍakasaṇṇaṃ amuñcivā va phalakasatavijjhanāṃ viya maggaṇāṇassa gotrabhūṇāṇena dinnāṃ saṇṇaṃ amuñcivā va nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbidhappubba-appadālitapubbānaṃ¹⁰ lohakkhandhādīnaṃ nibbijjhanapadālaṇaṃ.¹¹

¹ anulomā na s° T. ² anulomataṃ T. ³ pavattikaṃ T.

⁴ nibbahi ti M. ⁵ aniddhappubbaṃ G. C. ⁶ nibbij-

jitaṃ M. ⁷ yathā

om. T. M. ⁸ phalakasataṃ abhimukhaṃ M. ⁹ ni-

vijjhati T. ¹⁰ anividdhaṃ T. ¹¹ nivijjhanap° T.

492. Bhūmiladdhaviḍḍhamsetusamugghātakaraṇaṃ¹ ti pi etad eva. Maggassa hi ekam eva kiccaṃ anusayapajahanam,² so anusaye pajahante nimittā vuṭṭhāti nāma, pavattam chindati nāma. Nimittan ti rūpavedanāsaññā-saṅkhāraviññāṇanimittam.³ Pavattam pi rūpavedanāsaññā-saṅkhāraviññāṇappavattam⁴ eva tam duvidham hoti upādinnakam anupādinnaṃ ti.

Tesu maggassa anupādinnaṃ katvā vuṭṭhānaccchāyā dissati ti vatvā anupādinnaṃ katvā vuṭṭhāti ti vadimsu.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisampayuttāni vicikicchāsahagatan ti pañca cittāni pahiyanti, tāni rūpam samuṭṭhāpeuti, tam anupādinnaṃ karūpakkhandho,⁵ tāni cittāni viññāṇakkhandho, tam sampayuttā vedanā saññā saṅkhārā tayo arūpakkhandhā.

Tattha sace sotāpānassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpūneyyup, sotāpattimaggo pana tesam pariyuṭṭhānappavattim⁶ vārayamāno setusamugghātam⁷ abhabbuppattikabhāvam kurumāno anupādinnaṃ katvā vuṭṭhāti nāma.

493. Sakadāgāmi-maggena pana cattāri⁸ diṭṭhivippayuttāni dve domanassasahagatāni⁹ ti, olārikakāmarāgavyāpāda-vasena cha cittāni pahiyanti ti. Anāgāmi-maggena anu-sahagatā kāmarāgavyāpāda-vasena tāni eva cha cittāni pahiyanti, arahattamaggena¹⁰ cattāri diṭṭhivippayuttāni ud-dhaccasahagatāni cā ti pañca akusalacittāni pahiyanti. Tattha sace tesam ariyānam te maggā avihhāvitā¹¹ assuttāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpūneyyup te pana tesam maggapariyuṭṭhānappavattam¹² vārayamānā setusamugghātam abhabbuppattikabhāvam kurumānā anupādinnaṃ katvā vuṭṭhahanti nāma.

494. Upādinnaṃ katvā vuṭṭhānaccchāyā dissati ti vatvā upā-

¹ °laddhavaṭṭha setu° M. ² M. inserts iti. ³ viññāṇāni-mittam T. M. ⁴ M. inserts nimittam pi rūpavedanā-

saññāsaṅkhāraviññāṇapavattam. ⁵ °khandhe T. ⁶ va-

nesam pariyuṭṭhānappavattim M. ⁷ setas° C. G. ⁸ °magge

cattāri M. ⁹ dosamanassa° M. ¹⁰ °magge M.

¹¹ abhāvitā T. ¹² maggā° M.

dinnakato vutthāti ti pi vadimsu. Sace hi sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa t̐apetvā satta bhavē anamatagge saṃsāravat̐e: upādinnakappavattam pavattissati evam sotāpattimaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vutthāti nāma. Sace sakadāgāmissa sakadāgānimaggo abhāvito abhavissa t̐apetvā dve bhavē pañcasu bhavesu upādinnakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassā pavattiyā hetūnam atthitāya. Olārikāni kāmārāgapatighasaṇṇojanāni olāriko kāmārāgānusayo patighānusayo ti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghāteti.² Idāni kuto sakadāgāmissa dve bhavē t̐apetvā pañcasu bhavesu upādinnakapavattam pavattissati? Evam sakadāgānimaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vutthāti nāma.

495. Sace anāgāmissa anāgānimaggo abhāvito abhavissa t̐apetvā ekam bhavam dutiyakabhavē upādinnakam pavatteyya.³ Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Anusahagatāni kāmārāgapatighasaṇṇojanāni anusahagato kāmārāgānusayo patighānusayo ti imo pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghāteti. Idāni kuto anāgāmissa ekam bhavam t̐apetvā dutiyakabhavē upādinnakapavattam pavattissati? Evam anāgānimaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vutthāti nāma. Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissa rūpārūpabhavesu upādinnakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccam avijjā mūnānusayo bhavarāgānnasayo avijjānusayo ti ime pana at̐tha kilese maggo uppajjamāno va samuggbāteti. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhavē upādinnakapavattam pavattissati? Evam arahat-

¹ M. *inserts*: upādinnakakhandhappavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Tīni saṃyojanāni dit̐thānusayo vicikicchānusayo ti ime pana pañca kilese sotāpattimaggo uppajjamāno va samugghāteti. Idāni kuto sotāpannessa satta bhavē t̐apetvā anamatagge saṃsāravat̐e up°. ² samuggbāto ti T. ³ upādinnakapavattam pavatteyya M.

tamaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vuṭṭhāti nāma. Sotāpattimaggo c'ettha apāya-bhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmahhaveka-desato, anāgāmimaggo kāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato sabbabhavahi pi vuṭṭhāti evā ti vadanti. Imassa pan' atthassa vihlāvanattham ayaṃ pāli.

496. Sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge samsāre¹ ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti.

Sakadāgāmimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena² dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti. Anāgāmimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā dvisu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti.

Arahattamaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti. Arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti ti ayaṃ tva nimitte vinicchayo.

497. Paṭipadā³ pati ti. Ettha pana paṭipadā calati na calati ti? Calati. Tathāgatassa hi Sāriputtattherassa va cattāro pi maggā sukhapaṭipadā khippābhiññā ahesum. Mahā-Moggallānattherassa paṭhamamaggo sukhapaṭipado khippābhiññā, upari tayo maggā dukkhapatiṭṭhā khippābhiññā. Kasmā? Niddābhiññatā. Sammāsambuddho kira sattāham daharakumārakaṃ viya theram parihari thero pi ekadivasam niddāyamāno nisīdi. Atha naṃ Satthū āha: Moggallāna Moggallāna pacalāyasi no tvaṃ brāhmaṇa ti. Evarūpassa hi mahābhiññappattassa sāvakaṃ

¹ samsāravatṭe M.

² nirodhe M.

³ paṭipadā ti ti T

paṭipadū calati, sesānaṃ kiṃ na calissati? Ekaccassa hi bhikkhuno cattāro pi maggā dukkhapaṭipadā dandhā-hhiṇṇā honti, ekaccassa dukkhapaṭipadā khippāhhiṇṇā, ekaccassa sukhapaṭipadā¹ dandhāhhiṇṇā, ekaccassa sukhapaṭipadā khippāhhiṇṇā, ekaccassa paṭhamamaggo dukkhapaṭipado dandhāhhiṇṇo hoti dutiyamaggo dukkhapaṭipado khippāhhiṇṇo tatiyamaggo sukhapaṭipado dandhāhhiṇṇo catutthamaggo sukhapaṭipado khippāhhiṇṇo ti. Yathā ca paṭipadā evaṃ adhipati ti calati, evaṃ ekaccassa pi bhikkhuno cattāro pi maggā chandādhigateyyā honti ekaccassa viriyādhigateyyā ekaccassa cittādhigateyyā ekaccassa vimamsādhigateyyā, ekaccassa pana paṭhamamaggo chandādhigateyyo hoti dutiyo viriyādhigateyyo tatiyo cittādhigateyyo catuttho vimamsādhigateyyo ti.

Pakinnakakathā niṭṭhitā.

498. Idāni yasmā lokuttaraṃ kusalaṃ bhāvento na kevalaṃ upanijjhāyanatṭhena jhānaṃ eva bhāveti niyyānatṭhena pana maggaṃ pi bhāveti upatṭhānatṭhena satipaṭṭhānaṃ pi padahanatṭhena sammappadhānaṃ pi ijjhanatṭheva iddhipādaṃ pi adhipatīyatṭhena indriyaṃ pi akampīyatṭhena halaṃ pi bujjanakatṭhena hojjaṅgaṃ pi tathatṭhana saccam pi avikkhepatṭhena samatham³ pi suññatattṭhena dhammaṃ pi rūsatṭhena khandham pi āyatanatṭhena āyatanam pi suññasabhāvanissattatṭhena dhūtaṃ pi paccayatṭhena āhāraṃ pi phusanatṭhena phassaṃ pi vedayitatṭhena⁴ vādanaṃ pi sañjānanatṭhena saññaṃ pi cetanatṭhena cetanaṃ pi vijānanatṭhena cittaṃ pi bhāveti tasmā tesam ekūnavasatiyānaṃ nayānaṃ⁵ dassanatṭham puna katame dhammā kusalā⁶ ti ādi vuttaṃ. Evaṃ idaṃ pi bhāveti ti idaṃ pi bhāveti ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlasena ca vasatiyā⁷ nayā desitā honti. Dhammaṃ sotuṃ nisiṇṇadevaparisaṃ hi ye upanijjhāyanatṭhena

¹ calissati ti M.

² dukkhap° T.

³ sampam C. G.

samam M.

⁴ vedasitatṭhena T.

⁵ padānaṃ M.

om. T.

⁶ Dhs. § 358.

⁷ vasati M.

lokuttaram jhānan ti¹ kathite bujjhanti² tesam sappāya-
vasena jhānan ti kathitam
. pe
ye vijānanatthēna cittan ti³ vutte bujjhanti tesam sappāya-
vasena cittan ti kathitam. Ayam ettha puggalajjhāsaya,
Sammāsambuddho pana attano buddhasubodhitāya⁴ dasa-
balacatuvesārajjacatupaṭisanambhidatāya⁵ cha-asādhāraṇānā-
ṇayogena ca desanam yadicchakam niyamevā dasseti,
icchanto upanijjhāyanatthēna lokuttarajjhānan ti dasseti,
icchanto niyyānatthēna
. pe
vijānanatthēna lokuttaram cittan ti ayam desanāvilāso
nāma.

Tattha yath' eva lokuttaram jhānan ti vuttatthāne dasa
nayā vibhattā evam maggādisu pi te yeva vedittabba.

Iti visatiyā tthānesu dasa dasa katvā dve nayasatāni
vibhattāni honti.

499. Idāni adhipatibhedam dassetum puna katame
dhammā kusalā⁶ ti ādi āraddham. Tattha chandam
dhuram jetthakam pubbaṅgamam katvā nibbattitalokutta-
ram jhānam chandādhipeyyam nāma. Sesesu pi es'eva
nayo. Iti purimasmim suddhike dve nayasatāni chandā-
dhipeyyādisu dve dve tīni sahasena bhājetvā paṭhamā-
maggam dassesi Dhammarājā.

Paṭhamamaggo.

500. Idāni dutiyamaggādīnam dassanattam puna ka-
tame dhammā kusalā⁶ ti ādi āraddham. Tattha kama-
rāgāryāpādānam patanubhāvāyā ti etesam kilesānam
tanubhāvattāyā. Tattha dvīhi kārāṇehi tanubhāvo vedi-
tabbo: Adhicppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sa-
kadāgāmiṣṣa hi vaṭṭānusārimahājanass 'eva kilesā abhiñ-
ham na uppajjanti kadāci kadāci uppajjanti pi virāḷākārā⁶
butvā virāḷā vāṇitakkhetto añkurā viya uppajjamānā pi ca
vaṭṭānusārimahājanass'eva maddantā pharantā chādentā

¹ om. T. ² cintanti T. ³ sambhidā C. G. ⁴ Dhs.
§ 359—364. ⁵ Dhs. § 362. ⁶ paṭirālākārā T.

andhakāraṃ karontā na uppajjanti. Dvīhi pana maggehi pahinattā mandamandā uppajjanti tanukākārā¹ hutvā² abbhapaṭalam viya makkhikāpattam viya ca.³ Tattha keci therā vadanti: Sakadāgāmiṣṣa kilesā kiñcā pi cirena uppajjanti⁴ bahalā va hutvā uppajjanti tathā hi 'ssa puttā ca dhitaro ca dissanti ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Putta-dhitaro hi auggappaccāṅgaparānuasanamattena⁵ pi honti, dvīhi pana maggehi pahinattā,⁶ natthi kilesānaṃ bahalatā, dvīhi eva kāranehi'ssa kilesānaṃ patanuhhāvo veditabbo adhiccuppattiyā ca pariyutthānamandatāya cā ti.

Dutiyāyā ti gāṇanavasenā pi dutiyupattivaseua pi dutiyāya bhūmiyāpattiyā ti sāmāññaphalassapaṭilābh-atthāya tatiyacatutthāsu⁷ pi es'-eva nayo. Visesamattam yeva pana vakkhāma: aññindriyaṃ ti ajānanaka-indriyaṃ paṭhamamaggena ūtamarīyādaṃ⁸ anatikkamitvā tesam yeva tena maggena ūtānaṃ⁹ catusaccadhammānaṃ jānanaka-indriyaṃ ti vuttaṃ hoti. Niddesavāre pi'ssa iminā nāyena'ttho veditabbo.

Koṭṭhāsavāre pi iminā saddhiṃ nav' indriyāni honti, sesam purimanāyena'eva veditabbaṃ.

Dutiyamaggo nīṭṭhito.

501. Tatiye¹⁰ anavasesappahānāyā ti tesam yeva sakadāgāmimaggena tanubhūtānaṃ saññūjanānaṃ nissesa-pajahanatthāya.

502. Catutthe¹¹ rūparāga-arūparāga-māna-uddhacca-avijjāya anavasesappahānāyā ti etesaṃ paūcānaṃ uddhambhāgiyasaññūjanānaṃ¹² nissesappahānatthāya¹³ tattha rūparāgo ti rūpahave cbandarāgo arūparāgo arūpahave chandarāgo māno arahattamaggavajjhakamāno¹⁴ eva

¹ tanutākārā T. ² M. omits hutvā. ³ comp. Childers Dictionary p. 416a. ⁴ uppatti T. ⁵ °marāma-

sanam° M. ⁶ pahinatthā T. ⁷ °catutthesu M. ⁸ nānamaryādaṃ T. ⁹ nānānaṃ T. ¹⁰ Dhs. § 363.

¹¹ Dhs. § 364. ¹² Visudhimagga p. 159. Mahāparinibhānas. p. 19. ¹³ pajahanatthāya M. ¹⁴ māno ti

arahattamaggajjhavako māno M.

tathā uddhaccāvijjā imesu pi dvīsu maggesu navamam aññindriyaṃ eva hoti.

503. Sahhamaggesu padapaṭipāṭiyā samasaṭṭhi padāni catūhi apanṇakaṅgehi saddhiṃ catusaṭṭhi honti, asambhinnato pana tettiṃsa koṭṭhāsavarā suññatavārā pākāṭikā eva. Yathā ca paṭhamamagge evaṃ dutiyādisu pi nayasahassam evā ti cattāro magge catūhi nayasahasseehi bhājetvā dassesi Dhammarāja.

Saccavibhaṅge pana saṭṭhi nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni, satipaṭṭhānavibhaṅge vīsati nayasahassāni lokuttarāni, sammappadhānavibhaṅge vīsati, iddhipādavibhaṅge dvattiṃsa, bojjhaṅgavibhaṅge dvattiṃsa, maggavibhaṅge aṭṭhaviṣati nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni. Idha pana catūsu maggesu cattāro¹ va nayasahassāni tesu paṭhamajjhānike paṭhamamagge aṭṭhaṅgāni bhājitāni tathā dutiyādisu.

504. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi-micchādiṭṭhiṃ pajahati ti sammādiṭṭhisammāsāṅkappādayo pi micchāsaṅkappādinam pajahanatṭhen'eva veditaḥhā. Evaṃ sante paṭhamamaggen'eva dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānam pahinattā upari maggattayena pahātaḥhā diṭṭhi nāma natthi tattha sammādiṭṭhi ti nāmaṃ kataṃ hoti ti. Yathā viṣaṃ atthi vā hotu mā vā agado agado t'eva vuccati evaṃ micchādiṭṭhi atthi vā hotu mā vā ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma. Yadi evaṃ nāma mattam ev'etaṃ hoti² uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati maggaṅgāni na paripūrenti ti tasmā sammādiṭṭhi sakiccekā katabhā maggaṅgāni pūretahbāni ti sakiccekā c'ettha sammādiṭṭhi yathā lāhhaniyamena dipetaḥhā. Uparimaggattayavajjho hi cko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ pajahati ti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmim hi sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahati, sotāpannassa pana sakadāgāmi-maggavajjho māno atthi³ taṃ mānaṃ pajahati ti sammādiṭṭhi tass'eva satta-kusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teḥ' eva cittehi vācaṅgacopanam atthi, kāyaṅgacopanam

¹ cattāri yeva M. ² nāma mayam nanam evekaṃ hoti T.

³ M. *inserts* so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati.

atthi, paccayaparibhogo atthi, saha-jātavūyāmo atthi, assa-tisabhāvo atthi, saha-jātacittekaggatā atthi, ete micchāsāṅkappādayo nāma. Sakadāgāmimagge sammāsāṅkappādayo tesam pahānena sammāsāṅkappādayo ti veditabbā.

505. Evaṃ sakadāgāmimagge aṭṭh' aṅgāni sakiccekāni katvā āgatāni. Sakadāgāmiṣṣa anāgāmimagga-vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tass' eva sattahi cittelhi saha-jātasāṅkappādayo tesam pahānena anāgāmimagge aṭṭhan-naṃ aṅgānaṃ sakiccekatā veditabbā. Anāgāmiṣṣa arahat-tamagga-vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni paṇ' assa pañca akusalacittāni tehi saha-jātā saṅkappādayo tesam¹ pahānena arahattamagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sa-kiccekatā veditabbā.

506. Imesu ca² maggesu paṭhamamaggena cattāri sac-cāni diṭṭhāni uparimaggattayaṃ diṭṭhakam eva passati adiṭṭhakam passati ti³ diṭṭhakam eva passati ayaṃ⁴ ācariyā-naṃ samānattakathā.

Vidaṇḍavādi⁵ paṇ' āha: adiṭṭhaṃ passati ti so vattabbo. Paṭhamamagge katamaṃ indriyaṃ bhājesi ti jānamāno anaññātānñassāmītindriyaṃ ti vakkhati. Uparimaggesu⁶ ka-taraṃ ti vutte pi aññindriyaṃ vakkhati.

So vattabbo: adiṭṭhasaccadassano sati uparimaggesu pi anaññātānñassāmītindriyaṃ eva bhājehi evaṃ te pañho⁷ samessati ti kilese pana añño añño⁸ pajahati pahāne eva pajahati ti aññehi añño pajahati⁹. Yadi añño añño¹⁰ ap-pahīnakilese pajahati saccāni pi adiṭṭhān' eva passati ti evaṃvādi puggalo idaṃ pucchitabbo. Saccāni nāma kati ti jānamāno¹¹ cattāri ti vakkhati.

So vattabbo: tava vāde soḷasa¹² saccāni upajjanti, tvaṃ buddhehi pi adiṭṭhaṃ passasi. Balusaccako nāma tvaṃ¹³ mā gañhi, saccadassanaṃ nāma apubbam natthi, kilese pana appahāne pajahati.

¹ kesam T. ² catūsu M. ³ adiṭṭhakam passati ti om. T.

⁴ na adiṭṭhaṃ passati ti ayaṃ M. ⁵ vitaddhavādi G. vitāṇḍavādi M.

⁶ magge M.

⁷ añño añño M.

⁸ añño añño pajahati ti M. ⁹ añño añño M. ¹⁰ jānanto

T. M. ¹¹ tava vā deso solasa T. ¹² taṃ evaṃ M.

507. Tattha tattha saccadassanassa apubbabhlāve peḷopanam nāma¹ gahitam. Ekassa kira cattāro ratanapeḷā sārāgabbhe ṭhapitā. So rattibhāge peḷāsu uppannakicco dvāraṃ vivaritvā dīpaṃ jāletvā dīpena vihate andhakāre peḷāsu pākāṭabhāvaṃ gatāsu tāsu kiccaṃ katvā dvāraṃ piḍahitvā gato puna andhakāraṃ avatthari dutiyavāre pi tatiyavāre pi tath' eva akāsi². Catutthakavāre vivate andhakāre peḷā na paññāyanti ti vimaṃsantass' eva suriyo ugacchi. Suriyobhāsenā vigate andhakāre peḷāsu kiccaṃ katvā pakkāmi. Tattha cattāro peḷā viya cattāri saccāni, tāsu kicce uppannavivaraṇakālo viya sotāpattimaggassa vipassanābhiniharanākālo, andhakāraṃ viya saccacchādakatamaṃ, dīpobhāso viya sotāpattimaggobhāso, vihate³ andhakāre tassa purisassa peḷānaṃ⁴ pākāṭabhāvo viya maggañāṇassa saccānaṃ pākāṭabhāvo,⁵ maggañāṇassa pākāṭāni⁶ maggasamaṅgipuggalassa pākāṭān' eva⁷ honti, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sotāpattimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggattayaavajjhasaccacchādakatamaṃ. Dutiyavāre dvāravivaraṇakālo viya sakadāgāmimaggassa vipassanābhiniharanākālo, dīpobhāso viya sakadāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo⁸ viya sakadāgānūmaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggadvayaavajjhasaccacchādakatamaṃ.⁹ Tatiyavāre dvāravivaraṇakālo viya anāgāmimaggassa vipassanābhiniharanākālo, dīpobhāso viya anāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya anāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya upari-arabattamaggavajjhasaccacchādakatamaṃ. Catutthavāre dvāravivaraṇakālo viya arahattamaggassa vipassanābhiniharanākālo, suriyuggamanāṃ viya arahattamagguppādo, andhakāravigamanāṃ viya arahattamaggasaccacchādakatamaṃ vinodu-

¹ peḷopanaṃ nāmaṃ M. pelepamaṃ T.

² akāsi T.

³ vihato M.

⁴ pelakaṃ T.

⁵ pākābhāvo T.

⁶ pākāni T.

⁷ takāni T.

⁸ Mss. pākāṭā nā va.

⁹ gatakāle T.

⁹ °maggattaya° T.

nam, vilāte andhakāre tassa peḷānam pākātabbhāvo¹ viya arahattamaggañāṇassa catunnam saccānam² pākātabbhāvo³, ñāṇassa pākāṭāni pana puggalassa pākāṭān'eva honti, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya arahattamaggassa sahha-kilese khepanam, suriyuggamanato paṭṭhāya ālokass' eva pavattikālo⁴ viya arahattamaggassa uppannakūlato paṭṭhāya puna saccacchādatamabhāvo. Idam tāva saccadassanassa apubbabbhāvo⁵ opammam diṭṭhakam⁶ eva hi passati. kilese pana añño aññe pajahatī ti.

508. Ettha rajakopamam nāma gahitaṃ. Eko⁷ puriso kiliṭṭham vattham rajakassa adāsi. Rajako⁸ ūsarakhāraṃ chāriyakhāraṃ gomayakhāraṃ ti tayo khāre datvā khārehi khāditaḥkhāvaū ūtvā udaye vikkhāletvā oḷārikoloḷārikam malam pavāhesi. Tato na tāva parisuddham ti duttiyam pi tatth' eva khāre datvā udaye vikkhāletvā tato saṇhatarāṃ malam pavāhesi tato na tāva parisuddham ti. Tattiyaṃ pi te khāre datvā udaye vikkhāletvā tato saṇhatarāṃ malam pavāhesi tato na tāva parisuddham ti. Catuttham pi te khāre datvā udaye vikkhāletvā aṃsu-abbhantaragatam pi nissesaṃ malam pavāhetvā sāmikassa adāsi. So gandhakarandake pakklhipitvā icchiticchitakāle paridāhati. Tattha kiliṭṭham vattham viya kilesānugataṃ cittaṃ, tividhakhārādānakālo⁹ viya tisu anupassanāsu kammappavattanakālo, udaye vikkhāletvā oḷārikamalappavāhanam viya sotāpattimaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanam, na tāva parisuddham vatthan ti pana khārattayadānam viya pañcaki-lesakkhepanam, duttiyam pi tesam khārānam anuppādanam viya na tāva parisuddham idam cittaṃ ti tāsū yeva tīsn anupassanāsu kammappavattanam. Tato (M. *inserts* nāti) saṇhatarāmalappavāhanam viya sakadāgāmiimaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanam, tato na tāva parisuddham vatthan ti puna khārattayadānam viya na tāva parisud-

¹ pākātabh° T. ² arahattamaggassa vipassanābhiniha-
raṇakālo suriyuggamanañāṇassa catunnam saccānam M.

³ pākātabh° T. ⁴ paṭṭikālo T. ⁵ apubbabbhāvo C. G.

⁶ opammadiṭṭh° T. ⁷ Comp. Aṅguttara III. 70. 6.

⁸ Rajake T. ⁹ °kāle T.

dham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kaṇṇapavattanam, tato saṇhatarāṇalappavāhanam viya anūgāmi-maggena anusahagatasāññojanadvayakhepanam, na tāva purisuddham vatthan ti puna khārattayadānam viya na tāva parisuddham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kammappavattanam, tato vikkhālanena aṇṇu-abhāntara-gate male parāhetvā parisuddhassa rajatapattasadisassa¹ gandhakaraṇḍake nikkhittassa vatthassa icchiticchitakkhāṇe paridahanam viya arahattamaggena atthaṇnam kilesānam khepitattā parisuddhakhiṇāsavacittassa icchiticchitakkhāṇe phalasamāpattivihārena vītināmanam idam. Añño aññe² kilese pajahati ti ettha opammam vuttam pi c'etaṃ. Seyyathā pi āvuso vattham saṅkiliṭṭham malaggahitam, tam enaṃ sāmikā rajakassa anuppadajjeyyū, tam enaṃ rajako ñe vā khāre vā gomaye vā khāre vā sammadditvā³ acche ndake vikkhāleti kiñcā pi tam hoti vattham parisuddham pariyodātam, atha khvassa hoti yeva anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, tam enaṃ rajako sāmikānam deti, tam enaṃ sāmikā gandhaparibhāvite karaṇḍake nikkhipanti yo pi 'ssa hoti anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato so pi 'ssa samngghātāṃ gacchati evaṃ eva kho āvuso kiñcā pi ariyasāvakaṃ pañc' oraṃbhāgiyāni saññojanāni pahīnāni bhavanti. Atha khvassa hoti yo⁴ pañcasu npādānakkhandhesu anusahagato asmi ti māno asmi ti chando asmi ti anusayo asamūhato so aparena⁵ samayena pañcasu npādānakkhandhesu udayabbhāyānupassi⁶ viharati. Iti rūpam iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthagamo iti vedanā iti saññā iti saṅkhārū iti viññāṇam iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthagamo ti tass' imesu pañcasu npādānakkhandesu udayabbhāyānupassino⁷ viharato yo pi 'ssa hoti pañcasu upādānakkhandhesu anusahagato asmi ti māno asmi ti chando asmi ti anusayo asamūhato so pi samugghātāṃ gacchati ti.

¹ rajanapaccasadis° T. ² aññe añño M. ³ samunditvā C. G. ⁴ yeva T. ⁵ so payena M. ⁶ udabbhāyānup° C. G. ⁷ udayappayā° M.

Tattha sotāpattimaggena pañca akusalacittāni pahiyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, saka-dāgāminimaggena dve domanassasahagatacittāni tanūmi bhavanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, anāgāminimaggena¹ tāni yeva pahiyanti saddhiṃ sampayuttadhammehi, arahattamaggeva pañca akusalacittāni pahiyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Imesaṃ dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahinakālaṭo paṭṭhāya khīṇāsavassa cittaṅgavasena puna pacchato vattakakilesa² nāma na hoti.

509. Tatṭha 'idaṃ opammaṃ: Eko kira mahārājā paccante ārakkhaṃ datvā mahānagare issariyaṃ anubhavanto vasati. Ath'assa paccanto kuppi. Tasmiṃ samaye³ dvādasā cora-jeṭṭhakā anekehi purisasahasseehi saddhiṃ raṭṭhaṃ vilumpanti. Paccantavāsino mahāmattā 'paccanto kupito ti' rañño pahiniṃsu. Rājā 'vissatthā gaṇhatha, ahaṃ tumhākaṃ kattabbaṃ karissāmi ti' sūsaṇaṃ pahini. Te paṭhamasampahāreṇa⁴ eva anekehi purisasahasseehi saddhiṃ pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu, sesā satta janā attano parivāre gaheṭvā pabbataṃ paviṣiṃsu. Amaccā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Rājā 'tumhākaṃ kattabbaṃ yuttaṃ ahaṃ jānissāmi te pi gaṇhathā ti' dhanam pahini. Te duttiyasampahāreṇa⁵ dve corajeṭṭhake pahariṃsu⁶ parivāre pi tesam dubbale akaṃsu. Te sabbe pi palāyitvā pabbataṃ paviṣiṃsu. Tam pi pavattiṃ amaccā rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'vissatthā⁷ gaṇhautū ti' dhanam pahini.⁸ Te tatiyasampahāreṇa saddhiṃ sahāyapurisehi⁹ dve corajeṭṭhake ghātayitvā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'avasese¹⁰ vissatthā gaṇhantū ti' dhanam pesesi. Te catutthakasampahāreṇa saparivāre pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu, dvādasannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātita-kālaṭo¹¹ paṭṭhāya koci coro nāma natthi, khamā jānapadā ure putte naccantā¹² maññe viharanti, rājā vijitasāṅgāmehi¹³ yodhehi

¹ 'maggenā ti T.² pavattaka° M.³ om. M.⁴ haniṃsu M.⁵ vipassatthā T.⁶ panihi C. G.⁷ sahassa° M. sabhāyap° T.⁸ avaseso vipassatthā T.⁹ ghātita-kālaṭo T.¹⁰ nantā M.¹¹ jivita° M.

parivuto varapāsādagato mahāsampattin anubhavi. Tattha mahanto¹ rājā viya Dhammarājā, paccantavāsino amaccā viya yogāvacarakulaputtā, dvādasa corajettbhkā viya dvādasa akusalacittāni, tesam sahāyā aneksaḥassapurisā viya cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammā, 'rañño paccanto kupito ti' pahitakālo viya ārammaṇe kilesesu uppannesu 'hhante me kilesu uppanno ti' satthu ārocana-kālo, 'vissatthā gāhantū ti' dhanadānaṃ viya 'kilese niggaḥa bhikkhū ti' Dhammarañño kammaṭṭhānācikkhānaṃ, saparivārānaṃ pañcannaṃ corajettbhkānaṃ ghātanakālo² viya sotāpattimaggena sampayuttānaṃ pañcannaṃ akusalacittānaṃ pabānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Saumāsambuddhassa paṭiladdhaṃ guṇārocanaṃ,³ 'sesake ca gāhantū ti' puna dhanadānaṃ viya Bhagavato sakadāgāmimagassa vipassanācikkhānaṃ, dutiyasampahāreṇa saparivārānaṃ dvinnāṃ corajettbhkānaṃ duhbalikaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggena⁴ sasampayuttānaṃ dvinnāṃ domanassacittānaṃ tanubhāva-karaṇaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaḡuṇārocanaṃ, 'vissatthā⁵ gāhantū ti' dhanadānaṃ viya Bhagavato anāgāmimagassa vipassanācikkhānaṃ, tatiyasampahāreṇa saparivārānaṃ dvinnāṃ corajettbhkānaṃ ghātaṇaṃ viya anāgāmimaggena sampayuttānaṃ dvinnāṃ domanassacittānaṃ pabānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaṃ guṇārocanaṃ,⁶ 'vissatthā gāhantū ti' puna dhanadānaṃ viya Bhagavato nrahatta-maggassa vipassanācikkhānaṃ, catutthasampahāreṇa⁷ saparivārānaṃ pañcannaṃ corajettbhkānaṃ ghātitakālo paṭṭhāya janapadassa khema-kālo viya arahattamnggena sampayuttesu pñcasu akusalacittesu pahīnesu dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pññakālo paṭṭhāya puna cittaṅgavaseṇa uppajjanakassa akusaladhammassa bhāvo, rañño vijitasāgāmaṃ⁸ amaccagānaparivutassa varapāsāde mahā-sampattianubhavanaṃ viya klñāsavaparivutassa; Dhammarañño suññata-animitta-ppaṇihitahhedesu samāppatti-

¹ mahante T.² ghātita° M.³ guṇārocanaṃ T.⁴ °magge T.⁵ vissatvā T.⁶ guṇārocanaṃ T.⁷ catutthasampayuttāhāreṇa T.⁸ jivita° M.

sukhesu icchiticchitaphalasaṃpattisukhānubhavaṇaṃ veditabbaṃ ti.

Kusalā dhammā ti padassa vaṇṇanā nīṭṭhitā.

510. Idāni akusalapadaṃ^{*} bhājetvā dassetuṃ katame dhammā akusalā² ti ādi āradḍhaṃ. Tattha dhamma-vavatthānādiṇi parappabhedo ca heṭṭhā āgātānaṃ padānaṃ³ atthavinicchayo ca heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

Tattha tattha pana viśesamattam eva vaṇṇayissāma. Tattha samayavavatthāne tāva yaṃmā akusalassa⁴ bhūmi-bhedo natthi tasmā ekantakāmāvacaraṇaṃ ti⁵ vuttam diṭṭhi-gatasampayuttaṃ.⁶ Ettha diṭṭhi yeva diṭṭhigataṃ gūthagataṃ⁷ muttagataṃ ti ādiṇi viya gantabbabhāvato vā diṭṭhiyā gataṃ ev' etaṃ ti pi diṭṭhigataṃ, tena sampayuttaṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ.

511. Tattha asaddhammasavaṇā akalyāṇamittatā ariyānaṃ adassanakūmatādiṇi ayoṇiso manasikāro ti evaṃ ādihi kāraṇehi imassa diṭṭhigatasāṅkhātassa micchādassanassa uppatti veditabbā. Yehi etehi diṭṭhivādapatisampyuttā asaddhammā tesāṃ bahumānaṃ bhāṅgaṇena atikkantamajjhateva upaparikkhārahitena⁸ savaṇena yeva diṭṭhi vipannā akalyāṇamittānaṃ⁹ sampavaṇkatasaṅkhātāya akalyāṇamittatāya¹⁰ buddhādinaṃ ariyānaṃ c'eva sappurisaṇāṃ¹¹ ca adassanakūmatāya catusatipatṭhānādibhede ariyadhamme akovidattena pātimokkhasaṃyara-indriyasamvara-satisamvara-ñāṇasaṃvara-pahāṇasaṃvarappabhede ariyadhamme c'eva sappurisaḍḍhanne¹² ca samvarabhede saṅkhātēna avinayena tel' eva kāraṇehi paribhāviteṇa ayoṇiso manasikāreṇa kotūhala-maṅgalādīpasutatāya¹³ ca etaṃ upajjati ti veditabbaṃ. Asaṅkhārābhāvo paṇ' assa cittassa heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

^{*} akusaladhammapadaṃ M. ² Dhs. § 365. ³ padā T.

⁴ kusalassa T. ⁵ ekantakāmāvacaraṇaṃ pi samānaṃ ekaṃ kāmāvacaraṇaṃ ti M. ⁶ sampayutti C. ⁷ gudha^o

M. gūthagathaṃ C. G. ⁸ upaparikkārahitena M. upa-

parikkhar^o T. ⁹ akalyāṇamittā taṃ M. ¹⁰ mittāya M.

¹¹ sappurisaṇāṃ T. ¹² samapurisadh^o T. ¹³ tātāyaṇ T.

512. Dhammuddesvāre¹ phasso ti akusalacittasahajāto phasso. Vedanādisu pi es' eva nayo. Iti akusalamat-
tam eva.

513. Etesaṃ purimehi viseso cittassa ekaggatā² hoti ti pāpūtipātādisu pi avikkhattahāvena ekaggatā hoti. Ma-
nussā hi cittaṃ samādahitvā³ avikkhattā lutvā avirajjha-
māuāni satthakāni⁴ pāpasarīresu nipātenti, susamāhitā pa-
resam⁵ santakaṃ haranti, ekarasena cittaṇa micchācāraṃ
āpajjanti, evaṃ akusalapavattiyam⁶ pi cittassa ekaggatā
hoti ti.

514. Micchādiṭṭhi⁷ ti ayāthāvadiṭṭhi.⁸ Virajjhitvā
gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi. Anattāvaḥattā⁹
paṇḍitehi kucchitā diṭṭhi ti pi micchādiṭṭhi.

Micchāsāṅkappādisu pi es' eva nayo. Api ca micchā
passanti tīya sayam vā micchā passati micchāḍassana-
mattam eva vā esā ti micchādiṭṭhi. Sā ayoniso ahhiuivesa-
lakkaṇāparāmāsarasā micchābhūuivesapaccnpatṭhānā ariyā-
naṃ adassanakāmatāḍipadaṭṭhānā paramaṃ vajjan ti¹⁰
daṭṭhabbā.

Micchāsāṅkappādisu micchā ti padamattam eva viseso.
Sesaṃ kusalādikāre¹¹ vuttauayen' eva veditabbam.

515. Ahirikaḇalam anottappabalan¹² ti ettha pana
balattho niddesavāre āvibhavissati.

Itaresu pana na hiriyati ti ahiriko, ahirikassa bhāvo ahi-
rikam, na ottappam anottappam, tesu ahirikam kāyuduc-
caritāḍihi ajigucchanaḷakkhaṇam alajjāḷakkhaṇam vā, anot-
tappam teh' eva asārajjalakkhaṇam anuttāsalakkhaṇam¹³
vā, ahirikam eva ḇalam ahirikahalaṃ anottappam eva halaṃ
anottappabalaṃ ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana hetthā-
vuttaṇaṭipakkharasena veditabho.

516. Lubbhauti tena sayam vā lubbhati¹⁴ lubbhānamat-

¹ cūddosav° T.

² Dhs. § 375.

³ samādayitvā M.

⁴ satthāni M. satthā tani T.

⁵ nipātena tisu samāhi-
tap° T.

⁶ kusalap° T.

⁷ Dhs. § 381.

⁸ ayātavado° T.

⁹ anavaḥattā G. C. anattā ḥattā T.

¹⁰ paramavajjan
ti M.

¹¹ cūdhikāre M.

¹² Dhs. §§387, 388.

¹³ anot-
tāsal° T. anuttāsanalo° M.

¹⁴ yaṃ vā lubbhanti T.

ta mera vā tan ti¹ lohho. Muyhanti tena sayam vā muyhati² muyhauamattameva vā tan ti moho.³ Tesu lobho ārammaṇagahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo⁴ viya, abhisāṅgaraso⁵ tattakapāle⁶ khittamaṇṣapeṣi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telaṇṇanarāgo viya, saṃpyojaniyadhammesu assāda-dassanapadaṭṭhāno taṇhānadibbhāvena vaḍḍhamāno siglasotanadī viya mahāsamuddam apāyāṃ eva gahetvā gacchati ti daṭṭhabbo.

Moho cittassa andhabbhāvalakkhaṇo aññānalakkhaṇo vā asaṃpaṭivedharaso ārammaṇasaṃbhāvacchādanaraso vā asaṃmāpaṭipattipaccupaṭṭhāno⁷ andhakārapaccupaṭṭhāno vā ayaṇiso manasikārapadaṭṭhāno sābbākusalānaṃ mūlan ti daṭṭhabbo.

517. Abhiññhāyanti tāya sayam vā abhiññhāyati abhiññhāyanamattam eva vā esā ti abhiññhā.⁸ Sā parasampattiṇaṃ sakkarapa-icchālakkhaṇā⁹ tenākārena pasavahāvarasā¹⁰ parasampattiabhimukhaḥbhāvaṃpaccupaṭṭhānā parasampattisu abhiratipadaṭṭhānā. Parasampatti-abhimukhā eva hi sā upaṭṭhahati tāsu ca abhiratiyā sati pavatti parasampattisu cetaso hatthappasāro viya¹¹ daṭṭhabbo.

518. Samatho¹² hoti ti ādisu aññesu kiccesu vikkhepa-samaṇato samatho.

Akusalapavattiyāṃ cittaṃ paggaṇhāti ti paggāho.¹³

Na vikkhipati ti avikkhepo.¹⁴

519. Imasmiṃ citte saddhā sati paññā cha yugaḷakāṇi ti¹⁵ ime dhammā uā gahitā. Kasmā? Assaddhiyacitte pāsādo nāma natthi, tasmiṃ tava saddhā na gahitā ti. Kiṃ pana diṭṭhigatikā attano attano satthārāpaṃ na saddahanti? Saddahanti. Sā pana saddhā nāma uā hoti ti vaccaṃsaṃpaṭicchaṃamattam eva taṃ atthato anupaparikkhā¹⁶

¹ pātanti T. ² muyhanti T. ³ Dhs. § 389, 390.

⁴ makkaṭāvalepo M. makkaṭālopo T. ⁵ abhissāṅgarato T.

⁶ sā tattha kapo T. ⁷ asaṃavāpaṭipō T. ⁸ Dhs. § 391.

⁹ sakakarapaṇo M. ¹⁰ tena kārena esaṃabhāvarasā M.

pasavahārasā T. ¹¹ ti C. ¹² Dhs. § 395. ¹³ Dhs.

§ 396. ¹⁴ Dhs. § 397. ¹⁵ chasugaḷakāṇi ti M.

¹⁶ anupparikkhā T.

vā hoti diṭṭhi vā assaddhiyacitte pana sati natthi ti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikā¹ attanā katakammam na saranti ti? Saranti. Sū pana sati nāma na hoti, kevalam tenākārena akusalacittappavatti tasmā sati na galitā. Atha kasmā micchāsati ti sutte vuttā? Akusalakkhandūnam satirahitattā² satipaṭipakkhattā ca micchāmaggāmicchat-tānam³ pūranattbam. Tattha pariyāyena⁴ desanā katā, nippariyāyena⁵ pan' esā natthi, tasmā na gahitā. Dandha-bālacitte pana tasmim paññā natthi ti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikānam vañcanā paññā natthi ti? Atthi, na pan' esā paññā, māyā nām' esā hoti. Sā atthato tanhā va. Idam pana cittam sadaratham⁶ garukam bhāriyam kukkhalam thaddham akammaññam gilānam vaukam kuṭilam, tasmā tassa saddhādini⁷ cha yugaḷakāni⁸ na gahitāni.

520. Ettāvata padapaṭipāṭiyā cittaṅgavasena pāḷi-ārūhāni dvattiṃsa padāni dassetvā idāni ye-vā-panakadhamme dassetum ye vā pana tasmim samaye⁹ ti ādim āha. Tattha sabbesu pi akusalacittesu chando adhimokkho manasikāro māno icchā¹⁰ macchariyam thīnam middham ud-dhaccakukkuccan ti ime dasa va ye-vā-panakā honti dhammā suttāgatā suttapadesu dissare ti vuttā. Imasmim pana citte chando adhimokkho manasikāro uddhaccan ti ime apannakāṅgasāṅkhātā cattāro ye-vā-panakā honti, tattha chandādayo beṭṭhāvuttanāyena¹¹ eva veditabbā. Kevalam hi te kusalā, ime akusalā. Itaram pana uddhatabhāvo ud-dhaccam, tam avupasamalakkhaṇam vātūbhigghātacalajalam viya anavaṭṭhānarasaṃ, vātūbhigghātacaladhajapaṭākā¹² viya hantattapaccupatṭhānam¹³, pūsānūbhigghūtasamuddhatabhasmam viya cetaso avupasamo ayoniso manasikārapadaṭṭhānacittavikkhepo ti daṭṭhabham. Iti phassādini dvattiṃsa ye-vā-panakavasena vuttāni cattāri ti sabhāni

¹ diṭṭhikā T. ² viharitattā M. ³ micchāmaggacittānam M. ⁴ pariyāye T. ⁵ nippariyāye T. ⁶ sadaratam M. ⁷ tasmā passaddhādini T. ⁸ cha sūgaḷakāni M. ⁹ Dhs. § 365. ¹⁰ issā T. ¹¹ calaccajāpaṭā C. ¹² bhannattapacc° T.

pi imasmiṃ dhammuddesavāre chattimśa dhammapadāni bhavanti. Cattāri apāṇakaṅgāni hāretvā¹ pāliyaṃ āgatāni dvattimsaṃ eva agahitaḡaḡaṇena paṇ' ettha phassa-paṇcakaṃ vitakko vicāro pīti citte-kaggatā viriyindriyaṃ jīvitindriyaṃ micchādītthi lobho moho ahirikaṃ anottappaṇaṃ ti soḷasa dhammā honti.

521. Tesu soḷasasu satta dhammā avibhattikā honti, aava savibhattikā honti. Katamesatta? Phasso saṇṇā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ moho ti ime satta avibhattikā.

Vedanā cittaṃ vitakko citte-kaggatā viriyindriyaṃ micchādītthi ahirika-balaṃ anottappa-balaṃ lobho ti ime nava savibhattikā. Tesu cha dhammā dvīsu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, eko catūsu, eko chasu. Kathaṃ? Cittaṃ vitakko micchādītthi ahirika-balaṃ anottappa-balaṃ lobho ti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassa-paṇcakaṃ patvā cittaṃ hoti ti vuttaṃ, iadriyāi patvā manindriyaṃ ti.

Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hoti ti vutto, maggaṅgāni patvā micchāsaṅkappo ti, micchādītthi-maggaṅgesu pi kamma-pathesu² pi micchādītthi yeva.

Ahirikaṃ balaṃ³ patvā ahirika-balaṃ hoti ti vuttaṃ, lokanāyaka-dukaṃ⁴ patvā ahirikaṃ ti. Anottappe pi es' eva nayo. Lobho mūlaṃ patvā lobho hoti ti vutto, kamma-pathaṃ patvā abhijjā ti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Vedanā paṇa phassa-paṇcakaṃ patvā vedanā hoti ti vuttaṃ, jhānaṅgāni patvā sukhaa ti, indriyāi patvā somanassindriyaṃ ti. Evaṃ eko dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Viriyaṃ paṇa indriyāni patvā viriyindriyaṃ hoti ti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā micchāvāyāmo ti, balāi patvā viriyabalaṃ hoti, piṭṭhidukaṃ patvā paggaḡho hoti. Evaṃ ayaṃ eko dhammo catūsu ṭhānesu vibhatto. Samādhi paṇa jhānaṅgāni patvā citte-kaggatā hoti ti vutto, indriyāni patvā samādhindriyaṃ ti, maggaṅgāni patvā micchāsamādhi ti. balāni patvā samādhibalaṃ ti, piṭṭhidukaṃ patvā dutiya-

¹ bhāretvā T.

² kamma-patte G.

³ balāni M.

⁴ lokapālayadukaṃ C. G. lokanāśakadukaṃ M. lokatāśakadukaṃ T.

dubbhikkhākantārā viya. Sammāditthiya vinivijjhanattbena vilomanattbena ca ditthibivisūkāyika¹. Micchādasānaṃ hi uppajjamaṇaṃ sammādasānaṃ vinivijjhati c'eva vilometi ca. Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahapato ditthiya virūpaṃ phanditaṃ ti ditthivipphanditaṃ. Ditthagatiko hiekaṃmipattitthātum nasakkoti, kadāci sassatānaṃ uputati² kadāci ucchedaṃ. Ditthi yeva bandhanattbena saṃyojanaṃ ti ditthisaṃyojanaṃ saṃsumārādayo³ viya. Purisaṃ ārammaṇaṃ dālhaṃ gaṇhāti ti gāho, patitthahānato patitthāho. Ayaṃ hi balavappavatti-bbāvena patitthahitvā gaṇhāti ti niccādivasena abhinivisati ti abhiniveso, dhammasabbāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasati ti parāmaṃso, anattābhāvaṃ⁴ kucchito maggo kucchitānaṃ⁵ apāyānaṃ maggo ti kummaṃ maggo, ayāthāvapathato⁶ micchāpatho. Yathā hi disāmaḥhena ayaṃ asukagāmaṃsa nāma patbo ti gahito pi taṃ gāmaṃ na sampāpeti evaṃ ditthagatikenā sugati patho⁷ ti gahitā pi ditthi sugatiṃ na pāpeti⁸ ti. Ayāthāvapatho⁹ ti micchāpatho micchāsābhāvato micchattaṃ tattl'eva paribbhamapato taranti ettha bālā ti titthaṃ c'etaṃ anattāhuāṇ ca āyatanau ti titthāyatanānaṃ. Titthiāyānaṃ vā saijātidesattbena nivāsattbhānatthena¹⁰ ca āyatanau ti pi titthāyatanānaṃ. Vipariyesabhūto gāho vipariyesagāho¹¹ vipallatthagāho ti attho. Alūrikānottappaniddhesesu lūrottappaniddhesavipariyāyena attho veditabho. Sahajāta-dhammesu pana akampanattbena¹² eva alūrikahalaṃ anottappabalaṃ ca veditabbam.

525. Lobhamohaniddhesesu¹² lubbhāti ti lobho, lubbhanā ti lubbhanākāro, lobhasampayuttaṃ cittaṃ puggalo vā lubbhito, lubbhitassa bhāvo¹³ lubbhittattaṃ, sārājjaṃ ti sārāgo, sārājjanākāro sārājjanā, sārājjitassa bhāvo sārājjitattaṃ, abhijjhāyanattbena¹⁴ abhijjā. Puna lobhavacane

¹ visukāyitaṃ T. C. G. ² anupatti C. G. ³ saṃsumārā.

⁴ anattābhāvaṃ T. ⁵ M. inserts vā. ⁶ ayāthāvappatho T. ayāthāvapathato M. ⁷ sukatiṃ M. ⁸ pāpeti M.

⁹ ayāthāvapathato M. ¹⁰ nivāsattbenaṃ T. ¹¹ vipariyesato vā gāho ti vipariyesagāho vip° M. ¹² Dhs. § 389, 390.

¹³ lubbhinassa bhāvo T.

kāraṇaṃ vuttam eva akusalaṃ ca taṃ mūlaṃ ca akusalānaṃ
vā mūlaṃ ti akusalamūlaṃ.

526. Nāpādaṣṣanapaṭipakkhato aññānaṃ adassanaṃ.
Abhimukho hutvā dhamme na sameti na samāgacchati ti¹
anabhisamayo, anurūpa² dhamme bujji³ti ti ananu-
bodho⁴, tappatipakkhatāya ananubodho, aniccādihi saddhiṃ
yojetvā na bujji⁵ti ti asam⁶bodho, asantaṃ asamaṃ ca
bujji⁷ti ti pi asam⁸bodho, catusaccadhammaṃ na paṭivij-
jati⁹ti ti appaṭivedho, rūpādisu ekaṃ dhammaṃ¹⁰ pi aniccādi
sāmaññato na saṅgaṇhāti ti asaṅgāhaṇā¹¹, tam eva dhammaṃ
na pariyoḡhati ti aparīyoḡhau¹², na samaṃ pekkhati ti
asama¹³pekkhanā, dhammaṃ sabhāvaṃ pati na apek-
khati ti apacca¹⁴pekkhanā, kusala¹⁵kusaladhammesu viparīta-
vuttiyā sabhāvagaḡaṇabhāvena¹⁶ vā ekaṃ pi kammaṃ etassa
paccakkaṃ natthi sayāṃ vā kassaci kaṃmassa¹⁷ paccakka-
karaṇaṃ nāma na hoti ti apaccak¹⁸kkhakammaṃ. Yaṃ
etasmim¹⁹ anuppajjamaṇe cittasantaṇaṃ²⁰ mejjhaṃ bhaveyya
suvodānaṃ²¹ taṃ dutthaṃ mejjhaṃ²² iminā ti dummejj-
haṃ²³. Bālānaṃ bhāvo ti bālyāṃ, muyhati ti moho²⁴,
balavatāro moho²⁵ pamoho, samantato muyhati ti sam-
moho, vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjā ti avijjā oḡhaya-
gattho vutto yeva. Thāmagataṭṭhena anuseti ti anusayo,
cittaṃ pariyoṭṭhāti adhibhavati ti pariyoṭṭhānaṃ²⁶, hita-
gaḡaṇabhāvena hitābhimukhi²⁷ gantvā na sakkoti añña-
datthu laṅgati²⁸ yevā ti laṅgi. Khaṇjati²⁹ ti attho. Durug-
ghāṇaṭṭhena vā laṅgi. Yathā hi mahāpaṭighasaṅkhātā³⁰
laṅgi³¹ durugghāṭṭa hoti evaṃ ayam pi laṅgi viyā ti laṅgi
Sesaṃ uttānaṭṭham eva.

¹ sameti tasmā gacchati ti T. ² arūpe to T. ³ anu-
bodho. M. ⁴ asamaṃ ca vā bujji⁵ M. ⁵ ekadhammaṃ
M. ⁶ asaṅgāhaṇā M. ⁷ ābhāvena. M. ⁸ dhammassu
C. G. ⁹ ekasmim T. ¹⁰ anuppajjamāno cittaṃ sant¹¹ T.
¹¹ suvicodanaṃ T. ¹² duttham majjham M. mekajjham T.
¹³ dumajjham. M. ¹⁴ M. adds va. ¹⁵ M. adds ti.
¹⁶ abhibhavati ti abhiyoṭṭhānaṃ. M. ¹⁷ hitābhimukhaṃ
M. ¹⁸ lagati C. G. T. ¹⁹ khaṇjeti C. G. T. Comp.
Mahāvagga V. 3. 1. ²⁰ paligha²¹ M. ²² liṅgi M.

Saṅgahavārasuññatavārā pi heṭṭhā vuttanayen' eva atthato veditabbhā¹ ti.

Paṭhamam cittaṃ niṭṭhitam.

527. Dutiyacitte sasaṅkhārenā ti ca padaviseso². Tam pi heṭṭhā vuttattham eva, idaṃ pana cittaṃ kiñcāpi chasu āraṃmaṇesu somanassitassa lohhaṃ uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassa uppajjati tathā pi sasaṅkhārikattā³ sappayogena saupāyena⁴ uppajjanato yadā kula-putto micchādiṭṭhikakusalassa kumārikaṃ pattheti te ca aṇṇadiṭṭhikā⁵ tumhe ti kumārikaṃ na denti ath 'aṇṇo ñātakā yaṃ tumhe karotha tath' evāyaṃ⁶ karissati ti dāpenti so tehi⁷ saddhīṃ titthiye upasaṃkamati ādito vematiko⁸ hoti gacchante gacchante kāle etesaṃ kiriya⁹ manāpā ti lad-dhīṃ roceti diṭṭhīṃ gaṇhāti evarūpe kāle idaṃ lahbhati ti veditabbam. Ye-vā-panakesu pañ'ettha thīnamiddham¹⁰ ad-hikaṃ. Tattha thīnatā thīnaṃ, middhanatā middham¹¹, anussāhanatā sattivighāto¹² cā ti attho. Thīnaṃ ca middhaṃ ca thīnamiddham. Tattha thīnaṃ anussāhalakkhaṇaṃ viriyavinodanarasam saṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, middhaṃ akammaññatālakkaṇaṃ onāhanarasam linatāpaccupaṭṭhānaṃ¹³ pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānaṃ¹⁴ vā uhhayaṃ pi aratitandivijambhikādisu¹⁵ ayaṇiso manasikārapadaṭṭhānanti.

Dutiyam.

528. Tatiyaṃ chasu āraṃmaṇesu somanassitassa lohhaṃ uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassā¹⁶ ti rājanuallayuddhanaṭṭasamajjādini¹⁷ passato manāpiyasadda-

¹ attho veditabbho M. ² saṅkhārenā ti padaṃ visesaṃ M. padaṃ viseso T. ³ tathā pi saṅkhā T. ⁴ sappayogena upāyena T. ⁵ neva aṇṇado ⁶ tam eva M. ⁷ setehi T. ⁸ mevatiiko T. ⁹ kariyā. M. ¹⁰ Dhs. § 1155 seq. ¹¹ thīnamiddhatā thīnaṃ middhanatā middham. M. middhatā T. ¹² anussāhasaṅgatattā T. anussāhasahananatā asatthivighāto M. ¹³ linahhāvapaccupaṭṭhānaṃ M. ¹⁴ pavalāyika° T. pacalāyita° M. ¹⁵ vijambhitādisu M. comp. Aṅguttara I. 2. 3. ¹⁶ aparāma° T. M. ¹⁷ nārāyananirājana° M. nirājamalla° T.

savanādipasutassa vā¹ uppajjati. Idha mānena saddhiṃ pañca apannakāṅgāni honti. Tattha maññati ti māno². So uppatilakkhaṇo sampaggaharaso ketukamyatāpaccupaṭṭhāno diṭṭhivippayuttalobhayuttapadaṭṭhāno³ ummādo viya daṭṭhabbo ti.

Tatiyaṃ.

529. Catuttham vuttappakāresu eva ṭhānesu yadā sise khelaṃ khipanti pādapaṃsum okiranti tadā tassa tassa paribaraṇattham⁴ sa-ussūhena antaranāraṇaṃ oloketūnaṃ taṇi rājā nātaṃ nikkhantesu ussāranāya vattamānāya tena tena chiddena oloketūnaṃ cā ti evaṃ ādisu ṭhānesu uppajjati. Idha pana mānathānamiddhāchi saddhiṃ satta yevā-panakā honti ubhayatthā pi micchādiṭṭhi parihāyati taṇi ṭhapetvā sesānaṃ vasena dhammagāṇāṇā veditabbā ti.

Catuttham.

530. Pañcamam chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṃ lobham uppadetvā satto satto ti⁵ ādiṇā nayena parāmasantassa⁶ ṭhānesu paṇa 'ettha upekkhā vedanā hoti piṭipadaṃ parihāyati. Sesam sabbam paṭhamacittasādisam eva.

Pañcamam.

531. Chaṭṭhasattamaṭṭhamāni pi vedanaṃ parivattetvā piṭipadaṃ ca bhāretvā⁷ dutiyatatiyacatutthesu vuttanāyena⁸ eva veditabbāni.

Imesu aṭṭhasu lobhasahagatacittesu saha-jātādhipati ārammaṇādhipati ti dve pi adhipatino⁹ labbhanti. Navamam chasu ārammaṇesu domanassitassa paṭigbaṇu uppadāyato uppajjati tassa samuayavavattānāvāre tāva duṭṭham mano hīnavedanattā vā kucchitam mano ti dummano dummanassa bhāvo domanassam, tena sahagatan ti domanassasahagatam⁹. Taṇi asampiyyānabbhāvena ārammaṇasmiṃ paṭihaññati ti paṭigham, tena sampayuttan ti paṭighasampayuttam

¹ savanādipasamanādipasutassa T.

² Dhs. § 116.

³ 'lobhapadaṭṭhāno M. ⁴ parihanattham T. ⁵ satto

santo ti T. ⁶ uppajjati somanassa. M. ⁷ bhāretvā T.

hāpetvā. M. ⁸ adhipatiyo. M. ⁹ Dhs. § 413.

dhammuddese tisu pi ṭhānesu domanassavedanā va āgatā tathha vedanūpadam vuttattham¹⁰ eva.

532. Tatthā dukkhadomanassapadāni. Lakkhaṇādito pana anitṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇam 'domanassam yathā tathā vā anitṭhākārasambhogarasam cetasikābādhapaccupatṭhānam ekanten' eva hadayaavatthupadaṭṭhānam mūlakammaapatthesu yathā purimacittesu lobho hoti abhiijhā hoti ti āgataṃ evaṃ doso hoti vyāpādo hoti ti vuttam.

533. Tatthha dussanti tena sayam vā dussati dussanumattam eva vā tan ti doso². So caṇḍikkalakkhaṇo³ pahaṭṭāsiviso viya, visappanaraso visanipāto⁴ viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya, dussanapaccupatṭhāno laddhokāso viya, sapatto āghātavatthupadaṭṭhāno⁵ visasamsatṭhapūtimuttam⁶ viya datṭhabbo.

534. Vyāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati vyāpādayati vinayati vā vinayācārārūpasampattihiitasukkhādiṃ ti vyāpādo⁷. Attano paṇ 'esa doso eva. Idha paṭipāṭiyā⁸ ekūnatimsa padāni honti, agahitaganhena cud-dasa, tesam vasena savibhattikā vibhattikarāsibhedo veditaḥbo.

Ye-vā-panakesu cbandādhimokkhamanasikāruddhaccāni niyatāni⁹. Issāmacchariyakukkucceṣu¹⁰ pana añña-tarena saddhū pañca pañca hitvā pi uppajjanti, evaṃ imehi tayo dhammā aniyatā ye-vā-panakā nāma. Tesu issati ti issā. Sā parasampattinam usuyānalakkhaṇā, tatth'eva anabhiratirasā, tato vimukhabhāva-paccupatṭhānā parasampattipadaṭṭhānā saṃyojanan ti datṭhabbā.

Maccherassa bhāvo¹¹ macchariyam, tam laddhānam vā labbitabhānam vā attano sampattinam nigūhanalakkhaṇam, tāsam yeva parebi sūdhāraṇa-bhāva-akkhamanarasam saṃ-

¹ vuttam. M.

² Dhs. § 418.

³ Comp. Saman-

tapasūdikā in Oldenberg's Viṇaya III, 297.

⁴ visatipipāto. M.

⁵ āsāvatthupad° T.

⁶ ti samsattha° M.

⁷ Dhs. § 419.

⁸ padapaṭipāṭiyā M.

⁹ °uddhaccāni

yaṭāni T.

¹⁰ Dhs. § 1121, 1122, 1160. Hardy Manual

p. 434. Abhidhammatthasaṅgaha II. 10.

¹¹ mac-

kocana-paccupaṭṭhānaṃ kaṭukañcukatāpaccupaṭṭhānaṃ¹ vā attasampattipadaṭṭhānaṃ cetaso virūpabhāvo ti daṭṭhabbhaṃ.

Kuccitaṃ kataṃ kukataṃ², tassa bhāvo kukkaccam, taṃ paccūhnutāpalakkhaṇaṃ katākatānnsocanarasam vippaṭṭisārapaccupaṭṭhānaṃ katākatapadaṭṭhānaṃ dāsavyaṃ viya daṭṭhabbhaṃ. Ayaṃ tāva uddesavāre vireso.

535. Niddesavāre vedanāniddesc³ asātaṃ sātapaṭipak-khavasena veditabbaṃ.

536. Dosaniddese⁴ dussati ti doso, dussanā ti dussanākāro, dussitattan ti dussitabhāvo, pakatibhāvavijahanaṭṭhena vyāpajjanaṃ vyāpatti vyāpajjanā ti vyāpajjanākāro, virujjhati ti virodhō, punappuna virujjhati ti paṭivirodhō, viruddhakārapaṭiviruddhakāravasena⁵ vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍikko vuccati caṇḍo thaddhō puggalo, tassa bhāvo caṇḍikkam. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ apari-puṇṇam eva hoti ti asuro po. Kuddhakāle hi paripuṇṇa-vacanaṃ nāma natthi. Sace pi kassaci hoti taṃ appamānaṃ apare assujananatṭhena assuṃ ropanato a ssuro po ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ somanassassā pi assujananato. Heṭṭhā-vutta-attamaṇatā paṭipakkhato na attamanatā anattamanatā⁶. Sā pana yasmā cittass 'eva na sattassa tasmā cittassā ti vuttaṃ. Sesam ettha saṅgahasuññatāvūresu ca heṭṭhā vuttanāyen 'eva veditabhaṃ ti.

Navamaṃ.

537. Dasamaṃ sasaṅkhārattā parehi ussāhitassa vā pa-resaṃ vā aparādhaṃ saritassa sayam eva vā paresaṃ apa-rādhaṃ anussarivā anussarivā kujjhamānassa⁷ uppajjati idhā pi padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa agahitagaḥanaena cuddas⁸ eva padāni honti. Ye-vā-panakesu pana thinaṃ middhaṃ⁸ pi lahlhati, tasmā ettha vinā issū-macchariyakukkuccehi cattāri apannakāṅgāni thinaṃ middhaṃ ti ime cha issādinaṃ uppattikāle, tesu aññatarena saddhiṃ satta satta vā ye-vā-panakā ekakkhaṇe uppajjanti. Sesam sabbaṃ saḥhavūresu navamasadisam eva. Imesu pana dvīsu domanassacittesu

¹ kaṭukañcukatā° T. ² kuttaṃ T. ³ Dhs. § 415.

⁴ Dhs. § 418. ⁵ viruddhakāra° C. G. ⁶ attamānatā M.

⁷ kujjhamanassa T. ⁸ Dhs. § 1155-1157. Hardy Manual 434.

sahajātādhīpati yeva labbhati, no ārammaṇādhīpati, na hi
kuddho kiñci' garuṇaṃ karoti ti.

Dasamam.

538. Ekādasamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattassa kaṅkhāparattikāle² uppajjati, tassa samayavattāne vicikicchāsampayuttan ti padam apubbam. Tass' attho: vicikicchāsampayuttan³ ti vicikicchāya sampayuttam, dhammuddese vicikicchā hoti ti padam eva viśeso. Tattha vigatā vicikicchā ti vicikicchāsabhāvaṃ⁴ vicinanto etāya kicchati kilamati ti vicikicchā. Sā samsayalakkhaṇā kampanarasā anicchayapaccupaṭṭhānā anekamsagāhapaccupaṭṭhānā⁵ ayoniso manasikārapadatṭhānā paṭipatti-antarāyakaṇā ti datṭhabbā.

539. Idhapadapaṭipāṭiya tevisati padāni honti, agahitaga-
haṇena cuddasa, tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsī-
vinicchayo veditabbo. Manasikāro^e uddhaccan ti dve va
re-vā-papakā.

Niddesavārassa cīttekaggatāniddese⁷ yasmā idaṃ dubba-
lacittam pavatti tītimattakam⁸ ev' ettha hoti tasmā sap-
pīti ti ādini avatvā cittassa tīti ti ekam eva padam vuttam.
Ten' eva ca kārapēna uddesavāre pi samādhindriyan ti
ādini vuttam⁹.

540. Vicikicchāniddese¹⁰ kaṅkhanavasena kaṅkhā. Kaṅkhāya āyānā¹¹ ti kaṅkhāyaṇā. Purimakāṅkhā hi uttarakāṅkham āneti¹² nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttam. Kaṅkhāsamaṅgī cittaṃ kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitam nāma, tassa bhūvo kaṅkhāyitattam. Vimati ti nāma vicikicchā vuttattā eva kampanatṭhena. Dvidhā calayati ti dveḥhakam. Paṭipattinivārapena dvedhā patho¹³ viyā ti dvedhūpatho. Niccāṃ nu kho idaṃ aniccāṃ nu kho ti ādipavattiyā ekasmiṃ ākūre saṅghātun asamatthatāya.

* kañci C. G. T. ² pavattikālo T. ³ tassa vicikicchās° T.

⁴ vicikicchādisahhāvam T. ⁵ avinicchayap° corr. T.

⁶ °karāṇi T. ⁷ Dhs. § 424. ⁸ °matthakaṃ T.

⁹ adi na vuttam T. ¹⁰ Dhs. 425. Hardy Manual 433.

¹¹ āvatana. M. ¹² ānayati M. ¹³ dvidhā patho M.

sahagatam ekantena pavattati¹, uddhaccasahagatam pana laddhādhipimokkhata laddhapatitthāya pavattati². Yathā hi vattacaturassesu dvisu manisu pabbhāratthāne³ pavattetvā vissattāhesu vattamapi⁴ ekantena pavattati, caturasso patitthāya patitthāya pavattati, evamsampadam idam veditabham.

543. Sabhesu pi hinādibhedo na uddhaṭṭo⁵. Sabhesam ekantahinattā sahajātādhipatilabbhamāno pi na uddhaṭṭo. Hetthā dassitanayattā nānabhāvato pan 'ettha vimamsādhipati uāma natthi, pacchimadvaye seso pi natthi eva. Kasmā? Kañci dhammam dhuram⁶ katvā anupajjanato patthāne ca patividdhato⁷. Imehi pana dvādasahi pi akusalacittehi kamme āyūhite tthapetvā uddhaccasahagatam sesāni ekādas' eva paṭisandhim ākaḍḍhanti. Vicikicchāsahagate aladdhādhipimokkhe dubbale paṭisandhim ākaḍḍhamūne uddhaccasahagatam laddhādhipimokkham kasmā nākaḍḍhati⁸ ti? Dassanena pahātābbābhāvato. Yadi hi ākaḍḍheyya dassanena pahātābbapadavibhaṅge āgaccheyya tasmā tthapetvā tam sesāni ekādasa ākaḍḍhanti. Tesu hi yena kenaci kamme āyūhite tūya cetanāya catūsū apāyesu paṭisandhi hoti, akusalavipākesu ahetukamanoviññāpādhatu upekkhāsahagatā paṭisandhim gaṇhāti. Itarassū pi etth' eva paṭisandhidānam bhavēyya. Yasmā pana tam natthi tasmā dassanena pahātābhavavibhaṅgenāgatan ti.

Akusaladhammā ti padassa
vaṇṇanā niṭṭhitā.

544. Idāni avyākatapadam bhājetvā dassetum katame dhammā avyākata⁹ ti¹⁰ ādi āradham. Tattha catubbidham: avyākatavipākam kiriyam rūpam nibbāuan ti.¹¹ Tesu vipākavyākatam vipākavyākate pi¹² kusalavipākam¹³ tasmim pi parittavipākam¹⁴ tasmim pi dvārapaṭipāṭiyā cakkhuvīñ-

¹ vaddhati T. ² pativaddhati T. ³ pabbhārattho te T.

⁴ vaddhamapi T. ⁵ pihitādiho dota uddhaṭṭo T. ⁶ madhuram C. G. dūram M. ⁷ paṭisiddhato M. ⁸ na kaḍḍho T.

⁹ Dhs. § 431. ¹⁰ Visuddhimagga p. 128.

¹¹ ekato pi T. ¹² vipākā T. ¹³ M. adds tasmim pi ahetukam tasmim pi pañcaviññāpam.

nāṇaṃ tassā pi t̥hapetvā dvārārammaṇādisādhāraṇapaccayaṃ asādhāraṇakammaṇapaccayaṃ vasen 'eva uppattim dīpetum kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā ti ādi vuttam.

Tattha katattā ti katakārāṇā, upacitattā ti ācitattā vaḍḍhitakārāṇā. Cakkhuviññāṇaṃ ti kārāṇabhūtaṃ cakkhusa viññāṇaṃ, cakkhuto vā pavattam cakkhusmim vā nissitam viññāṇaṃ ti cakkhuviññāṇaṃ. Parato sotaviññāṇādisu pi es 'eva nayo.

Tattha cakkhusannissitarūparijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpamattārammaṇasam rūpābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamanapadaṭṭhānaṃ. Parato āgatāni sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni¹ saddādimattārammaṇasāni² saddādiabhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāni saddādiārammaṇaṃ kiriyamanodhātūnaṃ apagamanapadaṭṭhānāni. Idha pana paṭipāṭiyā dasa paṭipadāni³, agahitagahāṇa⁴ satta. Tesu pañca avibhattikāni, dve savibhattikāni. Tesu cittaṃ phassapañcamakavāsena c'eva indriyavasena ca dīsu t̥hānesu vibbattim gacchati, vedanā phassapañcamakajhānaṅgaṇindriyavasena tisu, rūsayo pi ime va tayo honti, ye-vā-panako eko manasikāro eva.

545. Niddesavāre⁵ cakkhuviññāṇapaṇḍaraṇaṃ ti vatthuto vuttam. Kusalaṃ hi attano parisuddhatāya paṇḍaraṇaṃ⁶ nāma, akusalaṃ bhavaṅganiddhesena⁷, vipākaṃ vatthupaṇḍaratāya⁸.

Cittekaggaṭāniddese⁹ eittassa t̥hiti ti ekam eva padāṇaṃ vuttam. Idam pi lū dubbhacittam pavattiṭhitimattam ev' ettha labbhati, saṇṭhitiavaṭṭhitibhāvaṃ pāpunītam na sakkoti.

546. Saṅgabavāre jhānaṅgamaggaṅgāni na uddhatāni. Kasmā? Vitakkapacchimakaṃ hi jhānaṃ nāma, hetupacchimako maggo nāma, pakatiyā avitakkacitte jhānaṅgaṃ na labbhati¹⁰ ahetukacitte ea maggaṅgaṇa ti¹¹ tasmā idha

¹ °vijhākāya° M. ² niddādhī° T. ³ dasa padāni honti T.

⁴ Imam padapaṭipāṭiyā sa padāni honti agahita° M. ⁵ Paṭiniddesa° M. ⁶ paddharau C. G. ⁷ bhavanganisandhena M.

⁸ °paṇḍahattā M. ⁹ Dhs. § 438. ¹⁰ jhānaṅgā labbhati T. ¹¹ maggaṅgāni M.

ubhayam pi na uddhaṭṭam. Saṅkhārakkhandho p'ettha caturāṅgiko yeva bhājito¹, suññatāvāro² pākatiko yeva, sotaviññāpādiniddesā pi iminā va nayena veditabbā. Kevalam hi cakkhuvīññāpādisu upekkhā bhājitā, kāyaviññāpānena sukhan ti ayam ev 'ettha viseso.

So pi ghaṭṭanā³ hoti ti veditabbo. Cakkhudvārādisu hi catūsu upādārūpam eva upādārūpam⁴ ghaṭṭeti. Upādārūpe yeva upādārūpam ghaṭṭente paṭighaṭṭanānighaṃso balavā na hoti, catunnam adhikarāṇam upari cattāro kappāsapicupinḍe ṭhapetvā. Picupinḍeh'eva pahaṭṭakālo⁵ viya phutthamattam eva hoti, vedanāmajjhataṭṭhāne tiṭṭhati, kāyadvāre pana habiddhāmahābhūtārammaṇam ajjhattikam kāyappasādam ghaṭṭetva pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihañuati. Yathā adhikarāṇimattake kappāsapicupinḍam ṭhapetvā kuṭena paharantassa kappāsapicupinḍam hhiṇḍitvā⁶ kuṭam adhikarāṇim gaṇhāti nighaṃso balavā hoti evam eva paṭighaṭṭanānighaṃso⁷ balavā hoti. Itṭhe ārammaṇe sukhasaḥagatam kāyaviññāpam uppajjati anitṭhe dukkhasaḥagatam. Imesaṃ pana paūcaunaṃ cittānaṃ vatthudvārārammaṇāni baddhān' eva⁸ honti, vatthādi-saṅkamaṇaṃ nām 'ettha natthi. Kusalavipākacakkhuvīññāpam hi cakkhuppasādam vatthum katvā itṭhe ca itṭhamajjhatte ca catu-samuṭṭhānikarūpārammaṇe dassanakiccaṃ⁹ sādhamāṇam cakkhudvāre ṭhapetvā¹⁰ vipaccati, sotaviññāpādinī sotappasādayo vatthum katvā itṭhānitṭhamajjhatesu saddādisu savanaghāyanasāyanaphusnakiccāui sādhamāṇuāni sotadvārādisu ṭhatvā vipaccanti, saddo pan 'ettha dvisamuṭṭhāniko yeva hoti.

547. Manodhātuniddese¹¹ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena mano yeva dhātu manodhātu. Sā cakkhuvīññāpādinam anantaram rūpādivijānanalakkaṇā rūpādisampaṭicchana-rasā tathābhāvapaccupaṭṭhānā cakkhuvīññāpādi-apagamana-

¹ bhāvito T. ajito M. ² suññatāvāro M. ³ M. adds vaseua. ⁴ eva upādārūpam omitted in T. ⁵ pahaṭṭakāle corr. T.

⁶ chinditvā T. ⁷ nighaṃso T. M.

⁸ bandān 'eva M. ⁹ dassanacittam M. ¹⁰ ṭhatvā M.

¹¹ Dhs. § 455—468.

padatṭhānā. Idha dhammuddese dvādasa padāni honti, agahitagahapena ca tesu satta avibhattikāni dve savibhattikāni. Adhimokkho manasikāro ti dve va ye-vā-panakā. Vitakkaniddeso abhiniropanaṃ pāpetvā ṭhapito¹. Yasmiṃ paṇ 'etaṃ cittaṃ neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā sammāsaṅkappo ti vā micchāsaṅkappo ti vā na vuttaṃ. Saṅgahavāre² labbhamānaṃ pi jhānaṅgaṃ pañcaviññānasote patitvā gataṃ ti na uddhaṭṭaṃ, maggaṅgaṃ pana labhāti eva ti na uddhaṭṭaṃ. Suññatavāro pakatiko yeva. Imassa cittaassa vatthu nihaḍḍhaṃ hadayaavatthu eva hoti, dvārārammaṇāni anihaddhāni³, tattha kiñcāpi dvārārammaṇāni saṅkamanti, ṭhānaṃ pana ekasampañicchanakiccaṃ eva h'etaṃ hoti.

Idaṃ hi pañca dvāre pañcasu ārammaṇesu sampañicchanāṃ hutvā⁴ vipaccati.

Kusalavipākesu cakkhuviññānādīsu niruddhesu taṃ samānantarā tān 'eva ṭhānappattāni rūpārammaṇādīni sampañicchati.

548. Manoviññānadhātuniddesesu⁵ paṭhamamanoviññānadhātuyaṃ pitipadaṃ adhikaṃ⁶ vedanā pi somanassavedanā hoti. Ayaṃ hi itṭhārammaṇasmim yeva pavattati, dntiyamanoviññānadhātu itṭhamajjhāttārammaṇe⁷. Tasmā tattha upekkhā vedanā hoti padāni manodhātu-niddesasādisān' eva uhhayatthā pi pañcaviññānasote patitvā gatattā yeva jhānaṅgāni na uddhaṭṭāni, maggaṅgāni alābhato yeva. Sesāṃ sabbattha vuttanāyena 'eva veditabbāṃ. Lakkhaṇādito paṇ 'esū duvidhā pi manoviññānadhātu ahetnvipākā chaḷārammaṇavijānanalakkhaṇā santīraṇādirasā tathābhāvaṃ vappaccupatṭhānā hadayaavatthupadatṭhānā ti veditabbā.

549. Tattha paṭhamā⁸ dvisu ṭhānesu vipaccati. Sā hi pañca-dvāre kusalavipākacakkhuviññānādī-anantaraṃ vipākamano-dhātunā taṃ ārammaṇaṃ sampañicchitvā niruddhāya tasmiṃ yevārammaṇe⁹ santīraṇakiccaṃ sādhayamānā pañcasu dvāresu ṭhatvā vipaccati, chasu pana dvāresu bala-

¹ ṭhito M.² saṅgahavāro T.³ 'bandāni M.⁴ sutvā T.⁵ Dhs. § 469—497.⁶ adhika.⁷ 'āram-

maṇo M.

⁸ Dhs. § 469—483.⁹ tadārammaṇe M.

vārammaṇe tadārammaṇaṃ hutvā¹ vipaccati. Kathaṃ? Yathā hi caṇḍasote tiriyaṃ nāvāya gacchautiyā² ndakaṃ chinditvā thokaṃ thānaṃ nāvaṃ anuhandhitvā yathāsotaṃ eva gacchati evaṃ evaṃ chasu dvāresu³ balavārammaṇe palohhayamāne⁴ āpāthagate javanaṃ javati, tasmim javite bhavaṅgassa vāro, idaṃ pana cittaṃ bhavaṅgassa⁵ vāraṃ adatvā javanena gahitārammaṇaṃ gahetvā ekaṃ dve citta-vāre pavattitvā bhavaṅgaṃ ev⁶ otarati⁷.

Gavakkhandhe nadin tarante pi evaṃ eva upamā vitthāretahhā. Evam esā yaṃ javanena⁸ gahitārammaṇaṃ tass⁹ eva gahitattā tadārammaṇaṃ nāma hutvā vipaccati

550. Dutiyā⁶ pana pañcasu thānesu vipaccati. Kathaṃ? Manussaloke tāva jaccandhajātibadhirajaccajalummattakauhhatovyañjanaka-uapupsakūnaṃ⁷ paṭisandhigahanaṃ kile paṭisandhi hutvā vipaccati, paṭisandhiyā vitivattāya yāvātūyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā vipaccati, itthamajjhuttārammaṇavithiyā⁸ santiraṇaṃ hutvā vipaccati, balavārammaṇe chadvārena⁹ tadārammaṇaṃ maraṇakāle cuti hutvā ti imesu pañcasu thānesu vipaccati ti.

Manoviññāpādhātudvayaṃ niṭṭhitaṃ.

551. Idāni aṭṭha mahāvīpākacittāni¹⁰ dassetuṃ puna katame dhammā avyākata¹¹ ti ādi āraddhaṃ. Tattha pūliyaṃ nayamattaṃ dassetvā sahhavārū saṅkhiṭṭā, tesam attho heṭṭhā vuttanayen¹² eva veditabbo.

Yo pan 'ettha viseso taṃ dassetuṃ alohho avyākata-mūlan ti ādi vuttaṃ.

Yaṃ pi na vuttaṃ tad evaṃ veditahhaṃ. Yo hi kāmāvacarakusalesu kamma dvārakammāpatha-puññakiriya vatthubhedo vutto so idha natthi. Kasmā? Aviññattijanakato avīpākadhammato tathā appavattiyā ca¹². Yā pi tā ye-vā-

¹ tadārammaṇe tadārammaṇā hutvā. M.

² M. adds

ārammaṇesu. ³ palohhayamāne T.

⁴ accatarati C. G.

⁵ evaṃ eva sāya javaneva M.

⁶ Dhs. § 484—497.

⁷ jaccandhajaccaḥ⁸ T. M. ⁹ jaccajalajaccum⁹ T. ¹⁰ jaccajalajaccammattaka¹⁰ M.

¹¹ majjhatte pañcārammaṇavithiyā M.

¹² chasu dvāresu M. chadvāre T.

¹³ Dhs. § 498.

¹⁴ aviññattijanakato tathā apavattiko ca. M.

panakesu karuṇāmuditā vuttā tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇāni¹ hi kāmāvacaravipākāni, na kevaḷaṃ ca karuṇāmuditāviratiyo pi ettha na santi, pañca sikkhāpadāni kusalān' evā ti hi vuttaṃ. Āsaṅkhārasaṅkhāraviddhānaṃ c'ettha kusalo c'eva paccayabheda to ca veditabbam.

Āsaṅkhārikassa hi kusalassa āsaṅkhārikam eva vipākam, sasaṅkhārikassa sasaṅkhārikam balarapaccayehi ca uppannam āsaṅkhārikam, itarehi itaram, bhānādibhede pi hi imāni bhānamajjhimaṇṇitehi chandādīhi ca nipphāditattā² bhānamajjhimaṇṇitāni nāma na honti. Hiṇassa paṇa kusalassa vipākam bhānam, majjhimaṇṇassa majjhimaṇṇam, paṇitassa paṇitam, adhipatino p'ettha natthi. Kasmā?³ Chandādīni dhuraṇaṇaṃ katvā anupphādetabbato. Sesam sabbaṇaṃ atthasu kusalesu vuttasadisam eva.

552. Idāni imesaṃ atthannaṃ mahāvīpākacittānaṃ vipaccanāttānaṃ veditabbam. Etāni hi catūsu tthānesu vipaccanti: paṭisandhiyaṃ bhavaṅge cutiyaṃ⁴ tadūrammaṇe ti⁵. Kathaṃ? Manussesu tāva kāmāvacaradevesu ca puññavantaṇaṃ duhetukatihetukānaṃ paṭisandhigahanaṃ kālā paṭisandhi hutvā vipaccanti, paṭisandhiyā vitivattāya pavatte saṭṭhim pi asittim pi vassāni⁶ āsaṅkheyyam pi āyukālam bhavaṅgam⁷ hutvā balavārammaṇe cha dvāro tadūrammaṇaṃ hutvā marapakāle cuti hutvā ti evaṃ catūsu tthānesu vipaccanti.

553. Tattha sabbe pisabbaññū bodhisattā paṭisandhigahane paṭhamena somanassasahagata-tihetuka-āsaṅkhārikamāhāvīpākacittena paṭisandhim gaṇhanti. Taṃ pana mettāpubbābhāgassa cittassa vipākam hoti, tena dinnāya paṭisandhiyā āsaṅkheyyam āyukālavasena pana pariṇamati.

Mahāsīvatthero⁸ pan' āha: Somanassasahagatatō upekkhāsahagataṃ balavataram, tena paṭisandhim gaṇhanti, tena gahitapaṭisandhikāhi mahajjhāsayaṃ honti, dibbesu pi ārammaṇesu upplāvino na honti, Tipiṭaka-Cūlanāgattherūdayo

¹ ekantip° T. ² anipphāditattā M. ³ tasmā M.

⁴ dutiyaṃ T. cutiya M. ⁵ Abhidhammatthasaṅgaha III, 6.

⁶ saddhim pi vassāni T. saṭṭhi pi. asiti pi M. ⁷ āyukālabhavaṅgam M. ⁸ Sum. D. II 65.

viya. Atthakathāyaṃ pana ayaṃ therassa manoratho natthi etan ti paṭikkhipitvā¹ sabbaññūbodhisattānaṃ hitūpacāro balavā hoti, tasmā mettāpubbabbhāgākāmāvacarakusalavi-pākasomanassa-sahagata-tihetuka-asankhārikacittena paṭi-sandhiṃ gaṇbanti ti vuttaṃ.

Idāni vipākuddhārakathāya mātikā ṭhapetabbā.

554. Tipiṭaka-Cūlanāgattthero tāva āha: Ekāya kusala-cetanāya soḷasavipākacittāni uppajjanti etth' eva dvādasaka-maggo pi ahetukaṭṭhakan ti. Moravāpivūsi Mahādattathero panāba: Ekāya kusalacetanāya dvādasā vipākacittāni uppa-jjanti etth' eva dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pi ti. Tipiṭaka-Mahādhammarakkhitatthero āha: Ekāya kusala-cetanāya dasā vipākacittāni uppajjanti etth' eva ahetuka-ṭṭhakan ti.

Imasmiṃ ṭhāne Sāketakapaṇḍitaṃ uāma gaṇhimsu. Sākete kira upāsakā sālāya nisīditvā 'kin nu kho ekāya cetanāya kamme āyūhite ekā paṭisandhi hoti udāhu² nānā ti' paṇḍitaṃ³ samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā Abhidhammikathere upasamkamitvā pucchimsu. Therā yathā ekasmiṃ anibrahijā eko vā añkuro nikkhamati evaṃ ekā va paṭisandhi hoti ti saññāpesuṃ.

Ath' ekadivasaṃ 'kin nu kho nānācetanāhi kamme āyū-hite paṭisandhi nānā hoti udāhu ekā ti' paṇḍitaṃ samuṭṭhā-petvā nicchetuṃ asakkontā therā pucchimsu. Therā yathā bahūsu ambahijesu ropitesu bahū añkurā nikkhamanti evaṃ bahukā va paṭisandhiyo honti ti paṇḍāpesuṃ⁴.

555. Aparam pi imasmiṃ ṭhāne ussarakittanaṃ⁵ nāma gahitaṃ. Imesaṃ hi sattānaṃ lobho pi ussanno hoti doso pi moho pi alobho pi adoso pi amoho pi. Taṃ pan' etaṃ tesāṃ ussannabhāvaṃ⁶ ko niyāmeti ti? Pubbhahetu niyāmeti kammāyūhanakkhāṇe yeva nānattaṃ hoti. Kathaṃ? Yassa hi kammāyūhanakkhāṇe lobbo va balavā hoti, alobho mando, adosāmoḥā halavanto, dosāmoḥā mandā, tassa mando alobbo lobhaṃ pariyādātum na sakkoti, adosāmoḥā pana balavanto

¹ paṭipakkhipitvā M. ² atthakam pi ti M. ³ upāhu M.

⁴ paṇḍitaṃ uāma M. ⁵ saññāpesuṃ T. ⁶ ussanna-

kittanna M. ⁷ taṃ n'etaṃ uss° M.

dosamohe pariyādātum sakkonti, tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti ti sukhasilo akkodhano paññavā ca vajirūpamañño ti.

Yassa pana kammāyūhanakkhane lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā amobo¹ ca² balavā moho mando so purimanayen 'eva luddho hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamañño Dattāhhayatthero viya.

Yassa kammāyūhanakkhane lohadosamohā² balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca³, silako pana hoti akkodhano.

Tathā yassa kammāyūhanakkhane tayo pi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca. Yassa pana kammāyūhanakkhane alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva appakilesa hoti dibbārammaṇaṃ pi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño cū ti.

Yassa kammāyūhanakkhane alobhādosamohā balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti silako ca dandho pana hoti. Tathā yassa kammāyūhanakkhane alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhauo.

Yassa pana kammāyūhanakkhane tayo pi alobhādayo halavanto honti lobhādayo mandā so Mahāsangharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā va hoti⁴ ti.

556. Aparam pi imasmim⁵ thāne hetukittanaṃ nāma gahitan tihetukam pi duhetukam pi abetukam pi vipākam deti⁵.

Duhetukakammaṃ tihetukam vipākam na deti, itare⁶ deti.

Tihetukakammena paṭisandhi tibetukā pi boti, duhetukā pi ahetukā na hoti.

Duhetukena duhetukā pi hoti ahetukā pi tihetukā na hoti.

Asaṅkhārikam⁷ asaṅkhārikam pi sasaṅkhārikam pi vipākam deti.

¹ M. om. ² lobho adosamohā M. ³ dandho ca C. G. T.

⁴ paññavā na hoti T. ⁵ tihetukakammañ hi tihetukam

pi ahetukam pi avipākam deti M. ⁶ itaram M.

⁷ M. adds kusalam.

Sasaṅkhārikam¹ sasaṅkhārikam pi asaṅkhārikam pi vipākam deti.

557. Ārammaṇena vedanā parivattetaḥhā, javanena tadārammaṇam niyāmetabham. Idāni tassa tassa therassa vāde² soḷasamaggādayo veditaḥhā. Paṭhamakāmāvacarakuṣala-sadisena hi paṭhamamahāvipakaeittena gahitapaṭisaṇḍhikassa gabbhavāsato nikkhamitvā samvarāsaṇivare³ paṭṭhapetum samattababhāvaṃ upagatassa cakkhuvārasamim itṭhārammaṇe āpāthagate⁴ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge anāvattite⁵ yeva atikkamanaka-ārammaṇānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tasmā⁶ evaṃ hoti, ārammaṇadubbalatāya ayaṃ tāva eko moghavāro.

Sace pana bhavaṅgaṃ āvatteti⁷ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvattite⁸ voṭṭhapanam apāpetvā va antarā eakkhuvīññāṇe vā sampañiechane vā santirane vā⁹ thatvā nivatti-sati ti netam thānaṃ vijjati. Voṭṭhapanam¹⁰ pana thatvā ekaṃ vā dve vā eittāni pavattanti, tato āsevanam labhitvā javanattṭhāṇe thatvā puna bhavaṅgaṃ otarati. Idam pi ārammaṇadubbalatāya eva hoti ayaṃ pi na vāro ditṭham viya me sutam viya me ti ādini vanadakāle lahhhati, ayaṃ pi dutiyo moghavāro.

558. Aparassa kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge¹¹ āvattite vithieittāni¹² uppajjanti, javanaṃ javati, javanapariyosāno pana tadārammaṇassa vāro tasuim anuppanne yeva bhavaṅgaṃ otarati, tatrāyaṃ upamā: yathā hi nadiyā āvaraṇam bandhitvā mahāmātikāḥhinukhe udako kato udakaṃ gantvā ubbosu tressu kedāre pūretvā atirekam kakkatākamaggādhihi palāyitvā punnanadim eva¹³ otarati evaṃ evaṃ datṭhabham¹⁴. Ettha hi uadiyaṃ udakapavattanukālo viya

¹ asaṅkhārikam om. T. ² vādo T. ³ samvarā om. T.

⁴ āpāthamāgate M. ⁵ anāvattihite T. ⁶ kasmā T. M.

⁷ āvaddheti T. ⁸ āvattihite T. ⁹ Visuddhimagga

p. 128 No. 39, 40 Abhidhammathasaṅgraha III, 8. ¹⁰ voṭṭhapanavasena M.

¹¹ T. inserts dutiyo. ¹² āvattihivithi° T. comp. Abhidhammathasaṅgraha IV. 4. ¹³ puna

nadi yeva. ¹⁴ evaṃ eti datṭhabham M.

bhavaṅgavithippavattanakālo¹, āvaranabandhanakālo viya
kiriyaṃauodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭanakālo², mahāmāti-
kāya³ udakappavattanakālo viya vithicittapavatti, ubhosu
tiresu kedārapūraṇaṃ viya javanaṃ, kakkāṭakamaggādihi
palāyitvā puna udakassa nadiotaranaṃ viya javanassa⁴
javitvā tadārammaṇe anuppanne yeva puna bhavaṅgotara-
naṃ⁵. Evaṃ bhavaṅgaṃ otaranaṇacittānaṃ pi gaṇanapatho
natthi⁶. Idam pi⁷ ārammaṇaduḥhalatāya eva hoti, ayaṃ
tatiyo moghavāro.

559. Sace pana balavārammaṇaṃ āpāthagataṃ hoti
kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge⁸ āvaṭṭite cakkhuvīññāpādiṃ
upparjanti, javanaṭṭhāne pana paṭhamakāmaṃvacarakusala-
cittaṃ javanaṃ hutvā cha satta vāre javitvā tadāramma-
ṇassa vāraṃ deti tadārammaṇaṃ patitṭhabhamānaṃ⁹ taṃ
sadisam eva mnhāvīpākacittaṃ patitṭhāti idaṃ dve nāmaṇi
labhati¹⁰ paṭisandhicittasadisattā mūlabhavaṅgan ti ca yaṃ
javanaṇa gahitaṃ ārammaṇaṃ tassa gahitattā tadāramma-
ṇaṃ ti ca. Imasmim ṭhāne cakkhuvīññāpaṃ sampañccha-
naṃ santiraṇaṃ tadārammaṇaṃ ti cattāri vipākacittāni
ganaṇupagāni¹¹ honti.

Yadā pana dutiyakusalacittam javanaṃ hoti tam sadisaṃ
dutiya vipākacittam eva tadārammaṇaṃ hutvā patitthāti idam¹²
pi dve nāmaṇi labhati paṭisaṇḍhicittena asadisattā āgan-
tukkhavaṅgaṇaṃ ti ca purimaṇaṇaṃ eva tadārammaṇaṇaṃ ti ca.
Imiṇā saddhim purimāṇi cattāri pañca honti.

Yadā pana tatiyakusalacittam javanam hoti tam sadisam¹³ tatiyavipākacittam tadārammaṇam hutvā patitthāti idam pi vuttanayen 'eva āgantukabhavaṅgam tadārammaṇan ti dve nāmāni lahhati. Iminā saddhim purimāni paūca cha honti. Yadā pana catuttham kusalacittam javanam hoti tam sadisam catuttham vipākacittam tadārammaṇam hutvā patitthāti idam pi vuttanayen 'eva āgantukabhavaṅgam ta-

dārammaṇan ti dve nāmāni labhati. Iminā saddhiṃ purimāni cha satta honti.

560. Yadā pana tasmim dvāre itthamajjhāttārammaṇaṃ apūthaṃ āgacchati¹ tatrā pi vuttanāyena 'eva tayo moghavārā labbhanti. Yasmā pana ārammaṇena vedanā parivattati tasmā tuttha upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ catunnaṃ upekhāsahagatamahākusulajavanānaṃ pariyoṣāne cattāri upekhāsahagatamahāvīpākacittāni² 'eva tadārammaṇabhāvena patitthahanti tāni pi vuttanāyena 'eva āgantukahhavaṅgam tadārammaṇan ti dve nāmāni labhanti, piṭṭhihavaṅgāni ti pi vuccanti. Eva iti imāni pañca purimehi sattahi saddhiṃ dvādasa honti. Evaṃ cakkhuvāre dvādasa, sotadvārādisu dvādasā ti samasatthi honti, evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite samasatthi vipākacittāni uppajjanti, agahita-gaḥaṇena³ pana cakkhuvāre dvādasa sotaghāṇajivhākāyaviññāpādini cattāri ti soḷasa honti.

561. Imasmim thāne amhopamaṃ nāma gaṇhimsu: Eko kira puriso phalitambarukkhamaḷe sasisaṃ pūrupitvā⁴ nippanno niddāyati⁵. Ath'ekaṃ amhapakkaṃ vaṇṇato muñcivā tassa kaṇṇasakkhalim puñjamānaṃ viya tantibhūmiyaṃ pati. So tassa saddena pabujjhivā ummiletvā⁷ olokesi. Tato hatthaṃ pasāretvā phalaṃ gahetvā madditvā upasiṅghitvā paribhujji. Tattha tassa purisassa ambarukkhamaḷo niddāyanakālo viya bhavaṅgasamaṅgikālo⁸, amhapakkassa vaṇṇato muñcivā kaṇṇasakkhalim puñjitvā⁹ patanakālo viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanakālo, patanasaddena¹⁰ pabuddhakālo viya manodhātunā¹¹ bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, ummiletvā¹² olokitakālo viya cakkhuvīññāpassa dassanakiccasādhana-kālo, hatthaṃ pasāretvā gahitakālo viya vipākamanodhātunā ārammaṇassa sampatṭicchana-kālo, gahetvā madditakālo viya vipākamanoviññāṇadhātunā ārammaṇassa santīranakālo, upasiṅghitakālo viya kiriya-manoviññāṇadhātunā ārammaṇassa vavatthāpita-

¹ gacchati M. ² ca M. ³ agahaṇena T. ⁴ parupetvā M.

⁵ niddānāyati M. ⁶ thanti° C. T. thapenti° G. ⁷ ummilitvā M.

⁸ bhavaṅgassa kālo M. ⁹ puñjamānaṃ T. puñcamānaṃ M.

¹⁰ tena sadd° M. ¹¹ M. inserts kiriya. ¹² ummilitvā M.

kālo, paribhuttakālo viya javanassa ārammaṇarasam anubhavitakālo. Ayaṃ upamā kiṃ dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam eva kiccaṃ. Tena pasādo ghaṭṭite kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanam eva cakkhuvīññāpassa dassanamattakam eva, vipākamanodhātuyā ārammaṇasampaṭicchanaṃ attakam eva, vipākamanovīññāpādhātuyā ārammaṇasantīraṇamattakam eva, kiriyaṇanovīññāpādhātuyā¹ ārammaṇavavathāpanamattakam eva kiccaṃ ekan-tena pana ārammaṇarasam javanam eva anubhavati ti dīpeti.

Ettha ca tvam bhavaṅgam nāma hohi, tvam āvajjanam nāma, tvam dassanam nāma, tvam sampaṭicchanaṃ nāma, tvam santīraṇam nāma, tvam voṭṭhapanam nāma, tvam javanam nāma hohi ti koci kattā vā kareṭṭā vā natthi².

562. Imasmiṃ pana tñhe pañcavidhaniyāmaṃ nāma gaṇhimsu bijaniyāmaṃ uttaniyāmaṃ kammaniyāmaṃ dhammaniyāmaṃ cittaniyāman ti.

Tattha kulatthagacchassa³ uttaraggabhāvo dakkhiṇavalliyā dakkhiṇato rukkhapariharaṇam suriyāvaṭṭapupphānam suriyābhimnkhabhāvo mālūvalatāya⁴ rukkhābhimukhagamanaṇālikerassa matthake chiddasam bhavo ti tesam tesam bijānam tam tam sadisaphaladānam bijaniyāmo nāma.

Tasmiṃ tasmiṃ samaye tesam tesam rnkkhānam ekappa-hāren 'eva pupphaphalapallavagahaṇam uttaniyāmo nāma.

Ti hetukakammaṃ ti hetukadhetukavipākam deti⁵, duhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākam deti, ti hetukam na deti ti evaṃ tassa tassa kammaṃ tam tam vipākadānam eva kammaniyāmo nāma.

Aparō pi kammasarikkhakavipākavasen 'eva kammaniyāmo nāma hoti.

563. Tassa dīpanattham vatthum kathenti: Sammāsambuddhakāle Sāvatthiyam⁶ dvāragāmo jhāyi, tato pajjalitaṭṭakaraṇam⁷ utthāhitvā ākāsaṇa gacchato kākassa givāya paṭimucci, so viravanto bhūmiyam patitvā kalam akāsi. Ma-

¹ kiriyaṃ T. ² kure vānatthi M. ³ kusalatthag° T.

⁴ malūvalatāya C. mālāvalatāya G. ⁵ ti hetukadu-

tukakammaṃ duhetukāhetuvipākam deti T. ⁶ Sā-

vattthiyā T. M. ⁷ Comp. Suttavibhaṅga II, 46.

hāsamudde pi ekā nāvā uiccalā aṭṭhāsi. heṭṭhā kenaci niruddhabhūvam apassantā¹ kālakappisalākam vāresum². Sā nāvīkass' eva upāsikāy' eva³ hattho pati. Tato 'ekissā kāraṇā mā sahbe nassantu, udake taṃ khipāmā ti' āhamsu. Nāviko 'na sakkhisāmi etaṃ udako uppilavamānam⁴ passitun ti' vālikāghaṭam gīvāya bandhūpetvā khipāpesi. Taṃ khaṇaṃ yeva nāvā khittasaro viya nikkhantā⁵ ti.

Eko bhikkhu lene vasati. Mahantaṃ pabbatakūṭaṃ patitvā dvāraṃ pidahi⁶. Taṃ sattame divaso sayam eva apagataṃ.

Sammāsamhuddhassa Jetavane nisīditvā dhammaṃ kaṭṭhentaṃ imāni tīni vatthūni ekappabhāren 'eva ārocesum. Satthā na etaṃ aññehi kataṃ tehi⁷ katakammam eva katan ti⁸ attitaṃ ābaritvā dassento āha.

Kāko purimattabhāve manusso hutvā ekaṃ dutṭhaggaṇaṃ dametum asakkonto gīvāya palālavanim bandhitvā aggim adāsi. Goṇo ten 'eva mato. Idāni taṃ kammaṃ etassa ākāseṇa gacchato muñcitum na adāsi.

Sā pi itthi purimattabhāve ekā itthi yeva. Eko kukkuro tāya paricito hutvā araṇṇaṃ gacchantiyā saddhim gacchati saddhim evāgacchati. Manussā 'nikkhanto⁹ amhākaṃ sunakhaluddako¹⁰ ti' uppaṇḍenti, sā tena adhiyamānū¹¹ kukkuraṃ nivāretum asakkonti vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhitvā udake khipi. Taṃ kammaṃ tassā samuddamajjhe muñcitum nādāsi.

So pi bhikkhu purimattabhāve gopālako hutvā bilaṃ pavitṭhāya godhāya sākābhāṅgamuṭṭhiyā dvāraṃ thakesi. Tato sattame va divase sayam eva āgantvā vivari. Godhā kampamānā nikkhāmi. Karuṇāya taṃ na māresi. Taṃ kammaṃ tassa pabbatantāraṃ pavisitvā nisinnassa muñcitum na adāsi. Iti imāni tīni vatthūni samodhānetvā imaṃ gātham āha

Na antalikkhe na samuddamajjhe

¹ apassanti M. ² vālayimsu C. G. upāsīkass' eva C. G. T. ⁴ pilavamānam T. ppivamānam M. ⁵ pak-kbandā M. ⁶ pidahi taṃ s° T. dahi taṃ M. ⁷ kataṃ kataṃ tehi C. G. ⁸ eva taṃ ti M. ⁹ nikkbando M. ¹⁰ °ludhato M. ¹¹ aṭṭhiyamānā M.

Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa
 Na vijjati so jagatippadeso
 Yattha t̥hito muñceyya pāpakammā ti²
 Ayam pi kammaniyāmo nāma.

564. Aññāni pi evarūpāni vatthūni kathetabbāni.

Bodhisattānaṃ pana paṭisandhigahaṇe, mātu kucchito
 nikkhamaṇe, abhisambodhiyaṃ, Tathāgatassa dhammacakka-
 pavattane, āyusāṅkhāravossajjane² parinibbāne ca dasasa-
 bassacakkavālakampanaṃ dhammaniyāmo nāmo.

Ārammaṇena pana pasāde ghaṭṭite tvam āvajjanaṃ nāma
 hohi

. pe
 tvam javanaṃ nāma hohi ti koci kattā vā kareta vā³ natthi.
 Attano attano pana dhammatāya evaṃ ārammaṇena pasā-
 dassa ghaṭṭitakalato paṭṭhāya kiriyamanodhātucittaṃ bhav-
 aṅgaṃ āvaṭṭeti, cakkhuvīññānaṃ dassanakiccaṃ sādheti⁴,
 vipākamanodhātusantīraṇakiccaṃ sādheti, kiriyamanovīññā-
 na dhātuvotṭhapanakiccaṃ sādheti, javanaṃ ārammaṇa-
 raṇaṃ anubhavati ti ayaṃ cittaniyāmo nāma ayaṃ idha
 adhippeto.

565. Sasaṅkhārikatīhetukakusalenā pi upekhāsahagata-
 asaṅkhārika-sasaṅkhārikakusalacittehi⁵ pi kamme āyūhite
 taṃ sadisāvīpākacittehi dinnāya paṭisandhiyā es'eva nayo.

Upekhāsahagatadvaye pana paṭhamam iṭṭhamajjhattā-
 rammaṇavasena pavattim dassetvā pacchā iṭṭhārammaṇa-
 vasena dassetabbā evaṃ pi ekekaṃ dvāre dvādasa dvā-
 dasa hntvā samasaṭṭhi honti, agahitagahaṇena soḷasa vipāka-
 cittāni uppañjanti.

566. Imasmiṃ t̥hāne pañcanāḷiyanta-opammaṃ⁶ nāma
 gaṇhimsu.

Ucchupīlanasamaye kira ekasmā gāṃ ekādasa yanta-
 vāhakā⁷ nikkhamitvā ekaṃ ucchuvātāṃ⁸ disvā tassa pari-
 pakkabhāvaṃ natvā ucchusūmikaṃ upasaṅkamitvā yanta-

² Dhammap. vs. 127. ³ saṅkhārassa ossajjane M. ⁴ va M.

⁵ M. *inserts* sampatīcchauakiccaṃ sādheti vipākaṃ ⁶ asaṅkhārika-asaṅkhārikā T. ⁷ saḷagatahi M. ⁸ nāḷiyanta-opanaṃ M.

⁷ vāhanā T. ⁸ Comp. Cullavagga VI, 3. 10.

vāhā mayan ti' ārocesum. So 'aham tumhe yeva pariye-sāmi ti' ucchusālam¹ gahetvā agamāsi. Te tattha nāliyan-tam yojetvā² 'mayam ekādasa janā aparam pi ekam lad-dhum vaṭṭati, vetanena³ ganhathā ti' āhamsu. Ucchu-sāmiko 'abam eva sahāyo hhaviṣṣāmi ti' ucchūnam sāmam pūrūpetvā tesam sahāyo ahosi⁴. Te attano attano kiecāni katvā phāṇitapācaka⁵ ucchurase pakke gulabandhakena baddhe ucchusāmikeva tulayitvā bhāgesu dinnesu attano attano bhāgaṃ ādāya sāmam sāmikam⁶ paṭicchāpetvā eten 'eva upāyena aparāsu picatūsu sālūsu kammam katvā pakkamimsu.

Tattha pañca yantasālū viya pañca pasādā dattabbā, pañ-ca ucchuvātā viya pañca ārammaṇāni, ekādasa vicāraṇaka-yantavāhā viya ekādasa vipākacittāni, pañca ucchusālāsāmi-kā viya pañca viññāṇāni, paṭhamakasālāya sāmikena sad-dhim dvādasannam janānam ekato va hutvā katakammānam hhāgagahaṇakālo viya ekādasannam vipākacittānam cakkhu-viññāṇena saddhim ekato hutvā cakkhudvāre rūpārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampatī-cchitakālo viya cakkhuvīññāṇassa dvārasaṅkantiakaraṇam⁷.

Dutiyatatiyacetutthapañcamāya sālāya⁸ dvādasannam ekato hutvā katakamūṇam hhāgagahaṇakālo viya ekāda-sannam vipākacittānam⁹ kāyaviññāṇena saddhim ekato hutvā kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāyasampatīcchitakālo viya kāyaviññāṇassa¹⁰ dvārasaṅkanti-akaraṇam veditabbam. Ettāvata tihetuka-kammena paṭisandhi tihetukā hoti ti vāro kathito.

Yā pana tena duhetukapaṭisandhi hoti sū paṭicchannā va hutvā gatā.

567. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisaudhi hoti¹¹ ti vāro kathetabbo. Duhetukānam¹² somanassasahagatā sasaṅkhārikacittena kamme āyūhite tam sadisen'eva duhe-tukavipākacittena¹³ gahitapaṭisandhikassa vuttanāyeyu 'eva

¹ M. *inserts* te. ² sajjetvā M. ³ vetthanena M.

⁴ hoti M. ⁵ thānitapācakena T. ⁶ ucchusālam sāmī-kassa M. ⁷ ākaraṇam M. ⁸ pañcamasālāya M.

⁹ dvādasacito M. ¹⁰ M. *omits* kāya. ¹¹ M. *omits* hoti.

¹² duhetukena T. M. M. *adds* hi. ¹³ duhetukacittena M.

cakkhudvāre itthārammaṇe āpāthagate¹ tayo moghavārā duhetukasomaussasahagatā², sasāṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisaṃ eva mūlabhavaṅgasāṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, sasāṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisaṃ eva āgantukablihaṅgasāṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, itthamajjhāttārammaṇe dvinnāṃ upekhāsahagatajavanānaṃ avasāne tādisān' eva³ dve tadārammaṇāni uppajjanti. Idha ekekaṃ dvāre atthattā katvā samacattālisa cittaṇi. Agahitagahapena pana cakkhudvāre attā sotaghāṇajivhākāyavinūṇāṇi cattāri ti dvādasa honti.

Evam ekāya cetanāya kamme āyūhite dvādasa vipākacittāni uppajjanti.

Ambopamā pañcaniyāmakathā pākāṭikā eva.

Duhetukacittasadisavipākena⁴ gahitapaṭisandhike pi es'eva nayo. Yantavāhopamāyaṃ⁵ paṇ 'ettha satta yantavāhā, tehi hatthayante nāma sajjite sālāsāṃikāṃ atthamaṃ katvā vuttanayānusāreṇ 'eva yojanā veditabbā. Ettāvata duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito.

568. Idāni ahetukapaṭisandhikathā hoti.

Catunnaṃ hi duhetukakusalacittānaṃ aññatareṇa kamme āyūhite kusala vipāka-upekhāsahagatā hetukamanovinūṇādhātucittena gahitapaṭisandhikassa paṭisandhikammasadisā ti na vattabbā. Kammaṃ hi duhetukaṃ, paṭisandhi ahetukā, tassa vuddhipattassa cakkhudvāre itthamajjhāttārammaṇe āpāthagate purimanayen' eva tayo moghavārā veditabbā. Catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyoṣāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena patitthāti. Taṃ mūlabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhāti. Evam ettha cakkhuvinnāṇaṃ sampaticchanāṃ upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ tadārammaṇaṃ pi upekhāsahagataṃ eva ti tesu ekaṃ gahetvā gaṇanūpagāni⁶ tin'eva honti. Itthārammaṇe pana santīraṇaṃ pi tadārammaṇaṃ pi somanassasahagataṃ eva. Tesu ekaṃ gahetvā purimāni tīni⁷ cattāri honti. Evam pañcasu dvāresu cattāri cattāri katvā ekāya cetanāya kamme āyūhite visati vipākacittāni

¹ apātha° M. ² °gata āsāṅkh° M. ³ tādisān' etthādisān' eva M.

⁴ Duhetukassa cittattayasad° T. Duhetuka sesacittattayasad° M. ⁵ °opamāya M. ⁶ ganannpakāni T. ⁷ ti M.

uppajjanti ti veditabbāni, agahitagahapena pana cak-
khudivāre cattāri sotaghāṇajivhākāyaviññāpāni cattāri ti
attha honti, idaṃ ahetukaṭṭhakam¹ nāma, idaṃ² anussa-
lokena gahitaṃ, catūsu pana apāyesu pavatte labbhati.
Yadā hi Mahāmoggallānatthero nirayo padumaṃ mā-
petvā padumakaṇṇikāya nisinno nerayikānaṃ dhamma-
kathaṃ katheti tadā tesam theram passantūnaṃ kusala-
vipākam cakkhuviññāpānaṃ uppajjati, saddaṃ sunantānaṃ so-
taviññāpānaṃ, candanavane divāvihāraṃ nisiditvā gatassa
cīvaragandhagbhāyanakāle ghāṇaviññāpānaṃ, nirayaggim³
nibbāpetum devaṃ vassāpetvā pāṇiyadānakāle jivhāviñ-
ñāpānaṃ, mandamandavātasamuṭṭhāpanakāle kāyaviññāpāna
ti evaṃ cakkhuviññāpādini pañca ekaṃ sampañciccaṇaṃ
dve santirāpāni ti ahetukaṭṭhakam labbhati. Nāgasupanna-
vemānikaṇṇikāya⁴ pi akusalena paṭisaṇḍhi hoti, pavatte ku-
salaṃ vipaccati, tathā cakkavattino maṅgalahatthiassādinam.

Ayaṃ tāva ittha-itthamajjhāttārammaṇesu kusalajavana-
vasena kathāmaggo.

569. Itthārammaṇe pana catūsu somanassasahagataaku-
salacittesu⁵ javanesu⁶ kusalavipākam somanassasahagatāhe-
tukam cittaṃ tadārammaṇaṃ hoti, itthamajjhāttārammaṇe
catūsu upekkhāsahagatalobhasampayuttesu javanesu kusala-
vipākam upekkhāsahagatāhetukacittaṃ tadārammaṇaṃ hoti.

Yaṃ pana javanena tadārammaṇaṃ niyāmetabban ti
vuttaṃ taṃ kusalaṃ sandhāya vuttan ti veditabbam.

Ḍomanassasahagatajavanūnantaraṃ tadārammaṇaṃ uppaj-
jamānaṃ kiṃ uppajjati ti akusalavipākāhetukamanoviññā-
nadhātucittaṃ⁷ uppajjati.

570. Idaṃ pana javanaṃ kusalattāya⁸ vā akusalattāya
vā ko niyāmeti ti āvajjanaṃ c'eva voṭṭhapanāñ ca. Āvaj-
janena hi yoniso āvajjite⁹ voṭṭhapanena ayoniso¹⁰ vavatthā-
pite javanaṃ akusalaṃ bhavissati ti atthānaṃ etaṃ¹¹, āvaj-

¹ 'attham M. ² Visuddhimagga p. 130. ³ nerayaggam M.

⁴ 'vemātika° C. ⁵ subaṇṇavemānika° M. ⁶ saḥagata-

kusala° M. ⁷ javitesu T. jivitesu M. ⁸ 'āhetumāno° M.

⁹ javanakusalatāya M. ¹⁰ āvatṭhite M. ¹¹ yoniso M.

¹² attha nām' etaṃ M.

janena ayoniso āvajjite¹, voṭṭhapanena yoniso vavatthāpīte javanaṃ kusalaṃ bhavissati ti pi atthānam eva². Ubhayaena pana yoniso āvajjite³ vavatthāpīte ca⁴ javanaṃ kusalaṃ hoti, ayoniso akusalan ti vedītabhaṃ. Itthārammaṇe pana kaṅkhatō uddhatassa ca tadārammaṇaṃ kim hoti ti itthārammaṇasmiṃ kaṅkhatu vā mā vā uddhato vā hotu mā vā kusalavipākāhetukasomanassacittam eva tadārammaṇaṃ hoti itthamajjhātārammaṇe kusalavipākāhetuka-upekhāsahagatan ti. Ayaṃ pan' ettha saṅkhepato atthadīpano⁵ Mahā-Dhammarakkhitattheravādo uāma.

Somanassasahagatasmiṃ hi javaṇe javite paūca tadārammaṇāni gavesitabbhāni, upekhāsahagatasmiṃ javite cha gavesitabbhāni ti.

571. Athā⁶ yadā somanassasahagatapaṭisandhikassa pavatte jhānam nibhattetvā pamādeua parihiṇajjhānassa paṇṭadhammo me nattho ti paccavekkhato vippaṭisāravaseṇa domanassaṃ uppajjati tadā kim uppajjati? Somanassānantaraṃ hi domanassaṃ, domanassānantarāṇi ca somanassaṃ, paṭṭhāne paṭisiddhaṃ mahaggataṃ dhammaṃ ārabha javane javite tadārammaṇaṃ pi tatth' eva paṭisiddhaṃ ti kusalavipākā vā akusalavipākā vā upekhāsahagatā hetukamanoviññāpadhātu uppajjati. Kim assa āvajjanaṃ⁷ ti bhavaṇṇāvajjanānaṃ viya tatth' assa āvajjanakiccaṃ⁸ ti etāni tāva attano ninnattā ca cinnattā ca samudācarattā⁹ ca uppajjanti, ayaṃ kathaṃ uppajjati¹⁰ ti yathā nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanaṃ nirodhā vuṭṭhahantassa phalasaṃpatti cittaṃ ariyamagga-cittaṃ maggānantarāni phalacittāni evaṃ asante pi¹¹ ninnacinnasamudācarabhāve¹² uppajjati. Vinā hi āvajjanena cittaṃ uppajjati, ārammaṇena¹³ pana vinā n'uppajjati ti. Atha kim ass'ārammaṇaṃ ti rūpādīsu parittadhammesu aṇṇātaraṃ. Etesu hi yad eva tasmiṃ samaye āpāthagataṃ hoti taṃ ārabha etaṃ cittaṃ nppajjati ti vedītabhaṃ. Idāni sabbe-

¹ om. M. ² atthā nāma 'etaṃ M. ³ āvaṭṭite M. ⁴ M. om. ca.

⁵ dīpanā C. G. ⁶ Atth'assa M. ⁷ assā avajjo M.

⁸ natth'assā avajo M. ⁹ samudācarattā T. ¹⁰ om. M.

¹¹ M. adds āvajjane. ¹² samudācaratto T. ¹³ ārammaṇe M.

sam pi etesaṃ cittaṇaṃ¹ pākaṭaḥbhāvattamaṃ ayaṃ paṇi-
nakanayo vutto.

572. Suttaṃ dovāriyo² ca gūmillo ambo koliyakena³ ca
jaccandho piṭhasappi⁴ ca⁵ visayaḡāho ca⁶ upanissa-
ya-m-atthaso ti. ¶

Tattha suttaṃ ti eko panthamakkatako⁶ pañcasu disāsu
suttaṃ pasāretvā jālaṃ katvā majjhe nipajjati paṭhamadi-
sāya pasāritasutte pāpakena vā paṭaṅgena vā makkhikāya
vā paḥaṭe nipannaṭṭhānato calitvā nikkhamitvā suttānusārena
gantvā tassa yūsaṃ pivitvā punāgantvā tatth'eva nipajjati,
dutiyaadisāsu paḥaṭakālesu pi evaṃ eva karoti. Tattha
pañcasu disāsu pasāritasuttaṃ viya pañca pasādā, majjhe
nipannamakkatako viya cittaṃ, pāpakādīhi suttaghāṭṭana-
kālo viya ārammaṇena pasādassa ghāṭṭitakālo, majjhe ni-
pannamakkatakaṣṣa calanaṃ viya pasādaghāṭṭanakaṃ āram-
maṇaṃ gaḥetvā kiriyaṃanodhātuyā bhavaṃḡassa āvaṭṭitakālo,
suttānusārena gamanaḡkālo viya viṭhicittappavatti, sise
vijjhितvā yūsapivanaṃ viya jāvaṇassa ārammaṇe jāvitakālo,
puna āgantvā majjhe nipajjanakālo⁷ viya cittaṣṣa hadaya-
vatthum eva nissāya pavattanaṃ. Idaṃ opammaṃ kiṃ
dīpeti? Ārammaṇena pasāde ghāṭṭite pasādavatthuka-
cittato hadayaṃupavatthukacittaṃ paṭhamataraṃ upajjati
ti dīpeti, ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvāresu upāthaṃ āga-
cchati ti⁸ dīpeti.

573. Dovāriyo⁹ ti. Eko rājā sayanaḡato niddāyati, tassa
paricāraḡo¹⁰ pāde parimaddanto nisīdi, hadhiradovāriko
dvāreṭṭhito, tayopaṭīhārāpaṭipāṭīyā ṭṭhitā. Ath'eko¹¹ paccanta-
vāsī manusso paṇṇākāraṃ ādāya āgantvā dvāraṃ ākoṭesi.
Badhiradovāriko saddaṃ na suṇāti, pādapaṃimajjanaḡo¹²
saṇṇaṃ adāsi. Tāya saṇṇāya dvāraṃ vivaritvā passi. Pa-
ṭhamapaṭīhāro paṇṇākāraṃ gaḥetvā dutiyassa adāsi, du-
tiyo tatiyassa, tatiyo raṇṇo, rājā parihhuṇji.

¹ sabbe etesaṃ cittaṃ T. ² dovārito M. ³ goliyaṃ M.

⁴ jaccantapiṭhiyapi ca M. ⁵ viya saḡḡāho ca M. say-
ḡāho T. ⁶ Comp. Milindapaṇṇa p. 407. ⁷ nipajjanaṃ M.

⁸ ti pi M. ⁹ Dovāriko M. ¹⁰ paricāriko M. ¹¹ atha ko M.

¹² paṃimajjako C. G. paṃimajjhako M.

Tattha so rājā viya javanam datthabham, pādaparimajjana-ko¹ viya āvajjanam, badhiradovāriko viya cakkhuvīññāpam, ta-yopatiḥārā viya sampaticchanādini tmi vitthiccittāni, paccauta-vāsino paṇṇākāram ādāya āgaatvā dvārakoṭanam viya āram-manassa pasādaghaṭṭanam, pādaparimajjanakea² saññāya dinnakūlo viya kiriya-manodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakūlo, tena dinaasaññāya badhiradovārikassa dvāravivaraṇakālo viya cakkhuvīññāpassa ārammaṇe dassanakkiccaśādhakālo³, paṭhamapaṭiḥārena paṇṇākārassa gahitakālo viya vipāka-maodhātuyā ārammanassa sampaticchitakālo, paṭhamena dutiyassa dinnakālo viya vipākamanovīññāpadhātuyā āra-manassa santiritakālo, dutiyena tatiyassa dinnakālo viya kiriya-manovīññāpadhātuyā ārammanassa vavatthāpitakālo, tatiyena rañño dinnakālo viya voṭṭhapanena javaaassa uiy-yātitakālo⁴, rañño paribhogakālo viya javanassa āramma-narasānubhavanakālo. Idam opammam kim dīpeti? Āram-manassa pasādaghaṭṭanam eva kiriya-manodhātuyā bhavaṅ-gāvaṭṭaamattam eva, cakkhuvīññādinam dassanasampaticchana-saatiṇavavatthāpanamattān⁵ eva kiccāni, ekantena pana javanam eva ārammanarasam anubhoti ti idam dīpeti ti.

574. Gāmillako⁶ ti. Sambahulā gāmadārakū aantara-vithiyam paṃsukīlam⁷ kīlanti⁸. Tatth⁹ ekassa hatthe kahā-pano¹⁰ paṭiḥāñni. So 'mayham hatthe paṭihatam kiu au kho etaa ti' āha. Ath¹¹ eko 'paṇḍaram etan ti' āha. Aparo saha paṃsunā gālham gaṇhi, añño 'puṭhulacaturassam etan ti' āha. Aparo 'kahāpano eso ti' āha. Atha nam āharitvā mātuyā adamsu¹². Sā kamme upanesi. Tattha sambahu-lānam dārakānam antaravithiyam kīlātānam aisinna-kālo viya vitthiccittappavatti datthabbā, kahāpanassa hatthe paṭi-hatakālo viya ārammaṇe pasādassa ghaṭṭitakālo, 'kin au kho etan ti' vuttakālo viya tam ārammanam gahetvā kiri-yamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, paṇḍaram etan ti' vuttakālo viya cakkhuvīññāpene dassanakkiccasa sādhi-takālo, saha paṃsunā gālham gahitakālo viya vipākama-

¹ 'majjhako M. ² 'majjakena M. ³ dassakicca° C. G.

⁴ niyyādita° M. ⁵ Gāmillo M. ⁶ paṃsum M. ⁷ kīlam ti kīlanti. M. ⁸ kahāpanam M. ⁹ adāsi M.

nodhātuyā ārammaṇassa sampaticchitakālo, 'pūthulacaturassam etan ti' vuttakālo viya vipākamanovinnāpadhātuyā ārammaṇassa santiritakālo¹, 'eko kahāpaṇo ti' vuttakālo viya kiriyamanovinnāpadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, mātarā² kamme upanītabhāvo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanam³ veditabbam. Idam opammam kim dīpeti? Kiriyamanodhātu adisvā va bhavaṅgam āvaṭṭeti, vipākamanodhātu adisvā va sampaticchati, vipākamanovinnāpadhātu adisvā va santireti, kiriyamanovinnāpadhātu adisvā va vavatthapeti, javanam adisvā va ārammaṇarasam anubhoti, ekantena pana cakkhuvinnāṇam eva dassanakiccam sū-dhetti ti dīpeti.

Ambo koliyakena⁴ cā ti idam heṭṭhāvuttaambopamaṇ ca ucchusālāsānikopamaṇ ca sandhāya vuttam.

575. Jaccandho piṭhasappi⁵ cā ti ubho pi kira te nagaradvāre sālāyam⁶ nisidimsu. Tattha piṭhasappi āha: 'Bho, andha, kasmā tvam idha sussamāno vicarasi⁷, asuko padeso sabbhikkho bahvannapāno, kim tattha gantvā sukhena jivitum na vaṭṭati ti.' 'Mayham tāva tayā ācikkhitam, tuyham pana tattha gantvā sukhena jivitum kim na vaṭṭati ti.' 'Mayham gantum pādā natthi.' 'Mayham pi passitum cakkhūni natthi ti. Yadi evam tava pādā hontu 'mama cakkhūni ti ubho pi sādhu ti' sampaticchitvā jaccandho⁸ piṭhasappin khandham āropesi. So tassa khandhe nisiditva vāma-hatthen'assa sisam parikkhipitvā⁹ dakkhinena hatthena imas-mim thūne mūlam āvaritvā thitam imas-mim 'pāsāno, vāmaṁ muñca dakkhinam gaṇha, dakkhinam muñca vāmaṁ gaṇhā ti' maggam niyāmetvā ācikkhi. Evam jaccandhassa¹⁰ pādā piṭhasappissa cakkhūni ti ubho pi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jivimsu. Tattha jaccandho¹¹ viya rūpakāyo, piṭhasappi viya arūpakāyo. Piṭhasappinā vinā¹² jaccandhassa¹³ disam gantum gamanābhisaṅkhārassa nih-

¹ santirapa° M. ² mātaram M. ³ ārammaṇass'anu-bhavanam M. ⁴ goliyakena M. ⁵ jaccanto pi sappi M.
⁶ sālāya M. ⁷ micchasi T. ⁸ jaccanto M. ⁹ pa-
rikkipetvā M. ¹⁰ jaccantassa M. ¹¹ jaccanto M.

¹² gūvinā T. ¹³ jaccantassa M.

battitakālo¹ viya rūpassa arūpena vinā ādānagahanacopanam pāpetum asamattatāya, jaccandhena vinā pīthasappissa disaṃ gantum gamanābhisankhārassa appavattanam viya pañca vokāre rūpaṃ vinā arūpassa appavattanam², dvinnam pi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jīvitakālo viya rūpārūpadhammānam aññamaññayogena³ sabbakiccesu parattisamhavo ti ayam pañho pañcavokāravasena katthito⁴.

576. Visayagāho cā ti cakkhurūpavisayam gāhāti sotādinī saddādivisaye. —

Upanissaya-m-atthaso ti upanissayato ca atthato ca tattha asambhinnattā cakkhussa āpāthagatattā rūpanam ālokasannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati cakkhuvinnānam saddhim sampayuttadhammehi. Tattha matassā pi cakkhu sambhinnam hoti, jīvato⁵ niruddham pi pittena vā semhena vā rudhirena⁶ vā palibuddham pi. Cakkhuvinnānassa paccayo bhavitum asakkontam sambhinnam nāma hoti, sakkoutam asambhinnam nāma. Sotādisu pi es'eva nayo. Cakkhusmim pana asambhinne pi bahiddhā rūpārammaṇe āpātham anāgacchante cakkhuvinnānam n'uppajjati. Tasmim pana āpātham āgate pi ālokasannissaye asati n'uppajjati. Tasmim laddhe pi kiriyamano dbhūtyā bhavaṅge anāvattite n'uppajjati āvattite yeva uppajjati. Evaṃ uppajjamānam sampayuttadhammehi saddhim yeva uppajjati. Iti ime cattāro paccaye lahitvā uppajjati cakkhuvinnānam.

Asambhinnattā sotassa āpāthagatattā saddānam ākāsa-sannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati sotavinnānam saddhim sampayuttadhammehi. Tattha ākāsa-sannissitan ti ākāsa-sannissayam laddhā va uppajjati, na vinā tena. Na hi pihitakappacchiddassa sotavinnānam pavattati. Sesam purimanayen 'eva vedittabham.

Yathā ettha evaṃ ito paresu pi visesamattam paṇa vakkhāma.

Asambhinnattā ghāṇassa āpāthagatattā gandhānam vāyo sannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati

¹ nippattitakālo viya M.

² appavatti T. M.

³ sam-

payogena M. ⁴ vokāraha^o M.

⁵ jivito T.

⁶ ruhirena M.

ghāṇaviññāṇāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha vāyosannissitan ti ghāṇabilāpa¹ vāyumi pavisante yeva uppajjati, tasmim asati n'uppajjati ti attho.

Asamhinnattā jivhāya āpāthagatattā rasāṇaṃ āposannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati jivhāviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha āposannissitan ti jivhātemanaṃ āpaṃ laddhā va uppajjati na vinā tena. Sukkhajivhāṇaṃ hi sukkhakhādāniye jivhāya thapite pi jivhāviññāṇaṃ n'uppajjat 'eva.

Asamhinnattā kāyassa āpāthagatattā phoṭṭhabhāṇaṃ² paṭhavissannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati kāyaviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha paṭhavissannissitan ti kāyappasādapaccayaṃ paṭhavissannissayaṃ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Kāyadvārasmim hi bahiddhā mahābhūtāramāṇaṃ ajjhattikaṃ kāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaṇṇāti.

Asamhinnattā manassa āpāthagatattā dhammāṇaṃ vatthusannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati manoviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha mano ti bhavaṅgacittaṃ, taṃ niruddham pi āvajjana-cittassa paccayo bhavitum asaṃmatthaṃ mandataragataṃ³ eva pavattarūṇaṃ pi sambhinnaṃ nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavitum saṃmatthaṃ asaṃbhinnaṃ nāma. Āpāthagatattā dhammāṇaṃ ti dhammāraṃmaṇe āpāthagato vatthusannissitan ti hadaya vatthusannissayaṃ⁴ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Ayam pi pañho pañcavokārahha-vaṃ sandhūya kathito.

Manasikārahetukan ti kiriyamanoviññāṇadhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite yeva uppajjati ti attho.

Āyaṃ tūva upanissaya-m-atthaso ti ettha upanissaya-vaṇṇanā.

577. Atthato pana cakkhu dassanattamaṃ, soṭaṃ savanattamaṃ, ghāṇaṃ ghāyanattamaṃ, jivhā sāyanattamaṃ, kāyo phu-

¹ °hile M. ² phoṭṭhabhāṇaṃ C. G. ³ maṃdantamaḡalaṃ C. G. maṃdan tamahataṃ T. maṃdattā maga (sic) tam eva M. ⁴ °sannissitaṃ M.

sanattho, mano vijānanattho, tassa dassanam attho assā ti. Tam hi tena uipphādetabban ti dassanattham. Sesesu es'eva nayo ti.

Ettāvatā Tipiṭaka-Cūlanāgatttheravāde soḷasakamaggo niṭṭhito. Saddhim dvādasakamaggena c'eva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni Moravāpivāsi-Mahādattattheravāde dvādasamagga-kathā hoti. Tattha Sāketakapañhaussadakittanahetukittanāni pākatikān' eva.

Ayam pana thero asaṅkhārikasasaṅkhārikesu' dosam disvā asaṅkhārikam asaṅkhārikam eva vipākam deti no sasaṅkhārikam, sasaṅkhārikam pi sasaṅkhārikam eva no asaṅkhārikam ti ūha.'

Javanena c'esa cittaniyāmam na katheti¹ ārammaṇena pana vedanāniyāmam katheti. Ten' assa vipākuddhāre dvādasakamaggo nāma jāto, dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pi etth 'eva pavitṭham.

578. Tatrāyam nayo. Somanassasahagatatihetukāsaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseṇ 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhuvāre itthārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayen' eva tayo moghavārā honti. Tattha kusalo cattāri somanassasahagatāni, akusalo cattāri, kiriyato pañcā ti imesaṃ terasannaṃ cittānaṃ aññātarena javitapariyosāne tadārammaṇaṃ patitṭhahamānaṃ somanassasahagatāsaṅkhārikatihetukacittam² pi duhetukacittam³ pi patitṭhāti.

Evam assa cakkhuvāre cakkhuvinnānādini tūni tadārammaṇāni dve ti pañca gāṇanūpagacittāni honti. Ārammaṇena pana vedanaṃ parivattetvā kusalo catunnaṃ, akusalo catunnaṃ, kiriyato catunnaṃ ti dvādasannaṃ upekhāsahagatacittānaṃ aññātarena jivitāvasāne upekhāsahagataṃ tihetukāsaṅkhārikavipākam pi duhetukāsaṅkhārikavipākam pi tadārammaṇaṃ hntvā uppajjati. Evam assa cakkhuvāre upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ imāni dve tadārammaṇāni ti tūni gāṇanūpagacittāni honti. Tūni purimehi paūcali

¹ kathesi M.

² °sahagata-asaṅkh° M.

³ duhetuka-

cittam om. T.

saddhiṃ aṭṭhasotadvārādisu pi aṭṭhatṭhā ti ekāya cetanāya kamme āyūhite samacattālisa cittāni uppajjanti, agahita-gahanena pana cakkhuvāre aṭṭha sotaviññāpādini cattāri ti dvādasa honti, tattha mūlabhavaṅga-āgantukabhavaṅgatā ambopamā niyāmakakathā ca vuttanāyena 'eva veditabbā.

Somanassasahagatatihetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagatatihetuka-asāṅkhārikasa-sāṅkhārikehi kamme āyūhite pi es 'eva nayo.

Hatthayantopamā pi ettha pākatikā eva. Ettāvata tihetukakammena tihetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito. Tihetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro pana paṭicchanno hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro pana paṭicchanno hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti.

Somanassasahagataduhetukasaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseṇa 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhuvāre iṭṭhārammaṇe āpūthagate hetṭhā vuttanāyena 'eva tayo moghavārā honti cattāri gaṇanūpagā. Duhetukassa pana javanakiriyaṃ natthi. Tasmā kusalo cattāri somanassasahagatāni, akusalo cattāri ti imesaṃ aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukam eva somanassasahagatasaṅkhārikam tadārammaṇaṃ hoti. Evam assa cakkhuvinnāpādini tīni idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti cattāri gaṇanūpagacittāni¹ honti.

579. Itṭhamajjhattārammaṇe pana kusalo upekhāsahagatānaṃ catunnaṃ, akusalo catunnaṃ ti aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukam eva upekhāsahagatasaṅkhārikam tadārammaṇaṃ hoti. Evam assa upekhāsahagatānaṃ santīraṇaṃ idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti dvayaṃ gaṇanūpagacittāni² honti. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha sotadvārādisu pi cha vā ti³ ekāya cetanāya kamme āyūhite samatimsa⁴ cittāni uppajjanti. Agahita gahanena pana cakkhuvāre cha sotaviññāpādini cattāri ti dasa honti, ambopamā niyāmakathā pākatikā eva. Yantopamaṃ idha na labbhati ti vuttaṃ. Somanassasahagataduhetukasasaṅ-

¹ 'ūpaka° T.

² 'ūpaka° T.

³ cha jāti T. cha chā

ti M. ⁴ satimsa T.

khārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagata-duhetuka-asāṅkhārikasasaṅkhārikehi kamme āyūhite pi es' eva nayo.

Ettāvatā duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito. Ahetukā¹ hoti ti vāro pana evaṃ veditabbo. Kusalato catūhi nānavippayuttehi kamme āyūhite kusala-vipākāhetnakanovinnāṇadhātuyā upekhāsahagatāya paṭisandhiyā gahitāya kammaśadisā paṭisandhi ti na vattabbā. Ito paṭṭibāya heṭṭhā vuttanāyena² eva kathetvā itṭhe pi itṭhamajjhatte pi cittuppati veditabbā.

Imassa hi therassa vāde piṇḍajavanam eva javati. Sesa-javanam kusallattāya³ ko niyāmeti ti ādi kathā sabbā tattha vuttanāyena⁴ eva veditabbā ti.

580. Ettāvatā Moravūpivasi-Mahādattattheravāde dvādasakamaggo niṭṭhito sadḍhiṃ dasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggakathā hoti. Tattha Sāketapañhaussadakittanāni pākātikā⁵ eva.

Hetukittane pana ayaṃ viseso. Tihetukakammam tihetnāvīpākam pi duhetukāvīpākam pi ahetukāvīpākam pi deti, duhetukakammam tihetukam eva na deti, itaram deti.

Tihetukakammena paṭisandhi tihetukā va hoti, duhetukā ahetukā na hoti, duhetukakammena duhetukā ahetukā hoti, tihetukā na hoti. Asaṅkhārikakammavīpākam asaṅkhārikam eva deti no sasaṅkhārikam, sasaṅkhārikam eva sasaṅkhārikam vīpākam deti no asaṅkhārikam.

Ārammaṇena vedanā parivattetabbā, javanam piṇḍajavanam eva javati⁶, ādito paṭṭhāya cittāni kathetabbāni.

581. Tatrāyaṃ kathā: Eko paṭhamakusalacittena kamman āyūhati paṭhamavīpākacittena⁷ eva paṭisandhiṃ gahāti, ayaṃ kammaśadisā paṭisandhi, tassa vuddhippattassa cakkhuvāre itṭhārammaṇe āpāṭhagata vuttanāyena⁸ eva⁹, tayo moghavārā honti. Ath¹⁰ assa beṭṭhāvuttānam terasauvaṇṇam

¹ M. adds paṭisandhi.

³ labbhati M.

² M. adds vā akusalattāya vā.

⁴ vuttā nāyena⁴ eva M.

somanassasahagatajavanūnaṃ aṇṇatarena javitapariyosāne paṭhamavipākacittam eva tadārammaṇaṃ hoti, tam mūlabhavaṅgaṃ¹ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam assa cakkhviññāpādini tīni idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti cattāri gāṇanūpagacittāni honti. Itthamajjhattārammaṇe heṭṭhā vuttānaṃ yeva dvādasannaṃ upekhāsahagatajavanūnaṃ aṇṇatarena javitapariyosāne upekhāsahagataṃ ti hetukāsāṅkhārikacittam tadārammaṇatāya patitṭhāti². Tam āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam assa upekhāsahagatasantīraṇaṃ idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti dve gāṇanūpagacittāni. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha honti. Evam ekāya cetanāya kamme āyūhito pañcasu dvāresu³ samatimsa cittāni uppajjanti. Agahita-gaḥaṇena pana cakkhudvāre cha sotaviññāpādini cattāri ti dasa honti.

Ambopamaniyaṃmakakathā pākātikā eva. Dutiyaṭṭatīya-cattutthakusalcittāni kamme āyūhite pi ettakān 'eva vipākacittāni honti, catūhi upekhāsahagatēhi⁴ āyūhite pi es'eva nayo.

Idha paṇ' assa paṭhamam itthamajjhattārammaṇaṃ dasseṭṭabbam. Pacchā itthārammaṇena⁵ vedanā parivattetabbā, ambopamaniyaṃmakakathā pākātikā eva yantopamaṃ na labhati. Kusalato pana catunnaṃ āṇavippayuttānaṃ aṇṇatarena kamme āyūhite pi⁶ ito paṭṭhāya sabbam vitthāretvā ahetukaṭṭhakaṃ kathetabbam.

582. Ettāvata Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggo niṭṭhito hoti saddhiṃ ahetukaṭṭhakenā ti⁷. Inesaṃ pana tīnaṃ therānaṃ katarassa vādo gaḥetaḥho ti? Na kassaci, ekamsena sabbesaṃ pana vādesu yuttaṃ gaḥetabbam. Paṭhamavādasmiṃ hi sasāṅkhārāsāṅkhāravidhānaṃ paccayabhedato adhippetam. Ten 'ettha asaṅkhārikakusallassa dubbalapaccayehi uppannaṃ sasāṅkhāravipākaṃ, sasāṅkhārakusalassa dubbalapaccayehi⁸ uppannaṃ asaṅkhārikavipākāni ca gaḥetvā labbhamānāni pi kiriyajavanāni pabhāya kusalaḥavanena tadārammaṇaṃ ārammaṇena ca

¹ na mūlabh° T.

² pavattati M.

³ caresu T.

⁴ ārammaṇo M.

⁵ ti M.

⁶ saddhiṃ ahetukaṭṭham

hoti M. ⁷ balavap° T. M.

vedanaṃ niyāmetvā sekhaputhujjanavasena soḷasakamaggo kathito. Yaṃ pau' ettha akusalajavanūvasāne ahetukavipākam eva¹ tadārammaṇaṃ dassitaṃ taṃ itaresu na dassitam eva. Tasmā taṃ tattha tesu ruttam sahetukavipākā ca etthā pi sabbam idaṃ labbhat' eva. Tatrayaṃ nayo. Yadā hi kusalajavanānaṃ autarantarā² akusalaṃ javati tadā kusalāvasāne āvajjanasadisam³ eva akusalāvasāne sahetukatadārammaṇaṃ yuttam. Yadā nirantaraṃ akusalaṃ eva tadā ahetukaṃ. Evaṃ tāva paṭhamavāde yuttam gahetabbam.

Dutiyavāde paṇa kusalato sasaṅkhārā sasaṅkhāravidhānaṃ adhippetam. Ten' ettha asaṅkhārakusalassa asaṅkhāram eva vipākam, sasaṅkhārakusalassa sasaṅkhārikam eva gahetvā javanena tadārammaṇaniyāmaṃ katvā⁴ sabhesam pi sekhāsekhaputhujjanaṇaṃ uppatti⁵, raho piṇḍajavanavasena⁶ eva dvādasakamaggo kathito. Tihetukajavanūvasāne paṇ' ettha tihetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttam, duhetukajavanūvasāne duhetukaṃ, ahetukajavanūvasāne ahetukaṃ bhūjetvā pana na yuttam⁶. Evaṃ dutiyavāde yuttam gahetahham. Tatiyavāde pi kusalato va sasaṅkhārikavidhānaṃ adhippetam tihetukakammaṃ tihetukavipākam pi duhetukavipākam pi ahetukavipākam pi deti ti pana vacanato asaṅkhārikatihetukapaṭisandhikassa asaṅkhārikaduhetukena pi tadārammaṇena hhavitahham. Taṃ adassetvā hetusadisam eva tadārammaṇaṃ dassitam, taṃ purimāya hetukittanaladdhiyā na yujjati. Kevalaṃ dasakamaggavibhāvanattham eva vuttam. Itaram pi pana labbhat' eva. Evaṃ tatiyavāde pi yuttam gahetahham ayam pi ca sabbā pi paṭisandhijavanakass' eva kammassa vipākam sandhāya tadārammaṇakathā sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa hhavaṅgassa anantara-paccayena paccayo ti. Vacanato pana nānākammena ahetukapaṭisandhikassā pi sahetukavipākam tadārammaṇaṃ uppajjati. Tassa uppattividhānaṃ mahāpakaraṇe āvibhavissati ti. Kāmāvacarakusalavipākakathā niṭṭhitā.

¹ ahetukaṃ eva M. ² anantarantarā T. ³ āciṇṇasadisam eva M. ⁴ akatvā M. ⁵ uppannā C. G. ⁶ vuttam T.

583. Idāni rūpāvacarādivipākam² dassetum puna katame dhammā avyākata³ ti ādi āraddham. Tattha yasmā kāmāvacaravipākam attano kusalena sadisam pi hoti asadisam pi tasmā na tam kusalanugatikam katvā bhājitam. Rūpāvacarārūpāvacaravipākam pana yathā hatthi-assapahbatādinam chāyā hatthi-ādisadisū va hoti tathā attano kusalasadisam eva hoti ti kusalanugatikam katvā bhājitam. Kāmāvacarakammañ ca yadā kadāci vipākam deti rūpāvacarārūpāvacaram pana anantarāyena dutiyasmiñ yeva attabhāve vipākam deti ti pi kusalanugatikam eva katvā bhājitam.

Sesam kusale vuttanayen⁴ eva veditabham. Ayam pana viseso paṭipadādiḥhedo ca hīnapaṇītamajjhimbhāvo etesu jhānagamanato⁵ veditabbo.

Chandādinam pana aññataram dhuram katvā anuppādaniyattā niradhipatikān⁶ eva etāni ti.

Rūpārūpāvacaravipākakathā niṭṭhitā.

584. Lokuttaravipākam⁷ pi kusalasadisattā kusalanugatikam eva katvā bhājitam.

Yasmā pana tebhūmakakusalam cutipaṭisandhivasena vaṭṭam ācinati vaḍḍhetti tasmā tattha katattā upacitattā ti vuttam. Lokuttaram pana tena ācitam pi apacitam pi sayam pi⁸ cutipaṭisandhivasena⁹ ācinati, ten¹⁰ ettha katattā upacitattā ti avatvā katattā bhāvitattā ti vuttam.

585. Suiññatan ti ādisu maggo tāva āgamanato sagunato ārammanato ti tihi kāraṇehi nāmaṃ labhati ti idaṃ heṭṭhā kusalādhikāre vitthāritam. Tattha Suttantikapariyāyena¹¹ sagunato pi ārammanato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esa, Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā¹². Tasmā idha sagunato vā ārammanato vā nāmaṃ na labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuram, tam duvidham hoti vipassanāgamanam maggāgamanam ti. Tattha maggassa āgatatṭhāne vipassanāgamanam dhuram,

¹ rūpāvacarārūpāvacarā^o M.

² Dhs. § 499—504.

³ jhānagamato M.

⁴ niradhipatitān⁷ T. M.

⁵ Dhs.

§ 505. ⁶ apacinati sayam pi M. sayam ti T. ⁷ T. M.

insert na. ⁸ pariyaṇe T. ⁹ desanāya T.

phalassa āgatattḥāne maggāgamanam dhuraṇ ti idam pi heṭṭhā vuttam eva. Tesu idam phalassa āgatattḥānam, tasmā idha maggāgamanam dhuraṇ ti veditabbam.

So paṇ' esa maggo āgamanato suññatan¹ ti nāmaṃ lahhitvā sagunato ca ārammanato ca animitto² appanīhito³ ti pi vuccati. Tasmā sayam⁴ āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa tīni nāmāni deti. Katham? Ayam hi suddha-āgamanavaseṇ 'eva laddhanāmo suññatamaggo, sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno suññatan ti nāmaṃ akāsi.

Suññata-animittamaggo sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno anīvuttan ti nāmaṃ akāsi.

Suññata-appanīhitamaggo sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno appanīhitan ti nāmaṃ akāsi.

586. Imāni pana tīni nāmāni maggānantare phalacittasmiṃ yeva iminā nayena lahhanti, na aparahhāge valañjanakaphalasamāpattiya⁴. Aparahhāge pana aniccātādihi⁵ tihi vipassanāhi vipassitum sakkoti. Atth' assa vutṭhita-vutṭhitavipassanāvasena⁶ animitta-appanīhitasuññatāsaṅkhātāni tīni phalāni uppajjanti. Te saṅkhātān 'eva saṅkhātārammaṇāni⁷ aniccānupassanādīni jñānāni gotrabhūjñānāni nāma honti.

Yo cāyam suññatamagge⁸ vutto appanīhitamagge⁹ pi es 'eva nayo.

Ayam pi hi suddha-āgamanavaseṇ 'eva laddhanāmo¹⁰ appanīhitamaggo sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno appanīhitan ti nāmaṃ akāsi. Appanīhita-animittamaggo sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno animittan ti nāmaṃ akāsi. Appanīhitasuññatamaggo sayam āgamanīyatṭhāne thatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno suññatan ti nā-

¹ Dhs. § 505.

² Dhs. § 506.

³ Dhs. § 507.

⁴ galañjana^o M.

⁵ aniccādihi M.

⁶ vutṭhita *once* M.

⁷ tesam tām 'eva saṅkh^o M.

⁸ 'maggo C. G.

⁹ 'mag-

go C. G.

¹⁰ 'māno M.

maṃ akāsi. Imāni pi tīni nāmāni maggānantare phala-cittasmiṃ¹ yeva iminā nayena labhanti, na aparabhāgc' valaṇṇanakaphalasamāpattiyā² ti. Evaṃ imasmiṃ yeva vipākaniddese kusalacittehi ti guṇāni vipākacittāni veditabbāni.

587. Yathā pana tebhūmakakusalāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labbhūpetuṃ na sakkonti na evaṃ lokuttarāni³. Kasmā? Tebhūmakakusalānaṃ hi añño āyūhanakālo, añño vipaccanakālo, ten' etāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labbhūpetuṃ na sakkonti. Lokuttarāni pana tāya saddhāya⁴, tasmīṃ viriye, tāya satiyā, tasmīṃ samādhismiṃ⁵, tāya paññāya avūpasantāya apaṇṇakaṃ aviruddhaṃ⁶ maggānantaram eva vipākaṃ paṭilabhanti. Tena attano vipākaṃ adhipatiṃ labbhūpetuṃ sakkonti. Yatbā hi parittakassa aggino kataṭṭhāne aggismiṃ nibbutamatte yeva uphākāro nibbāyivā kiñci na hoti, mabantaṃ pana ādittaṃ aggik-khandhaṃ⁷ nibbūpetvā gomayaparibhaṇḍe kate pi uphākāro avupasanto yeva hoti⁸, ovam evaṃ tebhūmakakusale añño, kammakkhaṇe⁹ añño, vipākakkhaṇe¹⁰ parittaaggitṭhāno uphabbhāvanibbānakālo viya hoti, tasmā taṃ attano vipākaṃ adhipatiṃ labbhūpetuṃ na sakkoti. Lokuttaro pana tāya saddhāya

. pe
tāya paññāya avūpasantāya maggānantaram eva phalaṃ uppajjati, tasmā taṃ attano vipākaṃ adhipatiṃ labbhūpeti ti veditabbāni.

Tenāhu porāṇā: vipāke adhipati natthi ṭhapetvā lokuttaran ti.

588. Catutthamaggaphalaniddese aññātāvindriyaṃ¹¹ ti aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññapakiccassa indriyaṃ. Aññātāvinaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri saccāni ñatvā paṭivijjhivā ṭhitānaṃ dhammānaṃ¹² abbhan-

¹ 'ānantaraphala° M.

² valaṇṇanasamāpattiyā M.

³ na eva lokuttarakusalāni tebhūmaka° M.

⁴ sabbāyaṃ C.

⁵ samādhimhi M.

⁶ aviraddhaṃ M.

⁷ aticandaṃ M.

⁸ 'santo va hoti M.

⁹ 'khaṇo M.

¹⁰ 'khaṇo M.

¹¹ Dbs. § 555.

¹² dhammaṃ M.

tare indatthasādhanaena indriyaṃ niddesaṃvāre pi 'ssa aūñātāvinaṃ ti ājānitvā tthitanaṃ dhammānaṃ ti sampayutta-dhammānaṃ abhiantare aūñā ti ājānanā paūñā pajānanā ti ādini vuttatthān' eva.

Maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ ti phalamaggassa aṅgaṃ phalamagge ca pariyāpannaṃ ti attho. Api c'ettha idaṃ pakippakam ekam indriyaṃ ekatthānaṃ gacchati, ekam cha thānāni gacchati, ekam ekatthānaṃ gacchati, ekam hi anañ-ūātaññassāmitindriyaṃ, ekam thānaṃ gacchati sotāpatti-maggaṃ.

Ekam aññindriyaṃ, heṭṭhā tīni phalāni, upari tayo magge ti cha thānāni gacchati, ekam aññātāvindriyaṃ ekam thānaṃ gacchati arahattaphalaṃ. Sabbesu pi maggaphalesu atthato atthattha indriyāni ti catusatthi lokuttaraindriyāni kathitāni, pālito pana nava nava katvā dvāsattati honti. Magge maggaṅgaṃ ti vuttaṃ phale pi maggaṅgaṃ, magge hojjhaṅgo ti vutto phale pi bojjhaṅgo, maggakkhaṇe arati¹ virati² ti vuttā phalakkhaṇe pi arati² virati² ti. Tattha maggo magga-hhāven 'eva maggo phalaṃ³ pana maggaṃ upādāya magge phalaṃ nāma phalamaggaṅgaṃ⁴ phalapariyāpannaṃ ti vattum pi vaṭṭati. Magge hujjhanakassa aṅgo ti sambojjhaṅgo, phale bhaddhassa aṅgo ti⁵ sambojjhaṅgo.

Magge ārammaṇaviramāṇavasena arati virati, phale arativirativasena ti.

Lokuttaravipākakathā niṭṭhitā.

589. Ito parāni akusalavipākāni pañca cakkhusotaghāṇa-jivhākāyaviññāpāni ekā manodhātu ekā manoviññāpadhātū ti imāni satta cittāni⁶ pālito ca atthato ca heṭṭhā vuttehi tādisehi 'eva kusalavipākacitteli sadisāni. Kevalaṃ hi tāni kusalakammaṇaccayāni⁷ tāni ca itṭha-itṭha-majjhattesu ārammaṇesu vattanti⁸. Imāni anitṭhānitṭhamajjhattesu tattha sukkhasahagataṃ kāyaviññāpam idha dukkhasahaga-

¹ arati T. M.

² arati T. M.

³ maggaphalo M.

⁴ maggo nāma phalaṅgaṃ M. ⁵ M. inserts sambojjhaṅgo ti.

⁶ dhātūhi satta cittāni M.

⁷ M. inserts imāni

akusalakammaṇaccayāni.

⁸ pavattanti M.

taṃ tattha ca upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu manussesu jaccandhādināṃ¹ paṭisandhiṃ ādip katvā pañcasu tḥānesu vipaccati. Idha pana ekādasavidhenā pi akusalacittena kaṃme āyūhite kammakammauimittagatinivittesu v'āññātaraṃ² ārammaṇaṃ katvā catūsu apāyesu paṭisandhi hutvā vipaccati. Dutiyavārato paṭṭhāya yāvātāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā anitṭhamajjhattārammaṇāya³ paūcaviññāṇavithiya santīraṇaṃ hutvā balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā maraṇakāle cuti hutvā ti evaṃ pañcasu eva⁴ tḥānesu vipaccati ti.

Akusalavipākakathā nitṭhita.

590. Idāni kiriyavyākataṃ⁵ hhājetvā dassetuṃ puna kātame dhammā avyākataṃ⁶ ti ādi āraddhaṃ. Tattha kiriyā ti karaṇamattam. Sahbesu hi yeva kiriyacittesu yaṃ pana⁷ javanabhāvaṃ appattaṃ taṃ vātapupphaṃ viya, yaṃ javauabhāvaṃ pattaṃ taṃ chinnaṃ kulakaruṅkhaṇapupphaṃ⁸ viya aṇḍaṃ hoti. Taṃ taṃ kiccaśādhanaśasena pavattattā pana karaṇamattam eva hoti. Tasmā kiriyā ti vuttaṃ neva⁹ kusalā ti ādisu¹⁰ kusalamūlasaṅkhātassa kusalahetuno abhāvā neva kusalākusalamūlasaṅkhātassa akusalahetuno abhāvā neva akusalā yoniso-manasikāra-ayoniso-manasikārasaṅkhātānaṃ pi kusalākusalapaccayānaṃ abhāvā neva kusalā nākusalā, kusalasaṅkhātassa kusalahetuno¹¹ abhāvā neva kammavipākā.

591. Idha pi cittakaggatāniddese¹² pavattatṭhitimattam eva¹³ labbhati, dve pañca viññāṇāni, tisso manodhātuyo, tisso mauoviññāṇadhātuyo vicikicchāsahagataṃ ti. Imesu sattarasasu cittesu dubbalattāya saṇṭhiti avatṭhiti ti ādini na labbhanti. Sesam sabbam vipākamanodhātuniddese vut-

¹ jaccandhādinī M.

² nimitte savaññātaraṃ C.

³ nimittesuññātaraṃ T. ⁴ nimittesu aññātaraṃ M.

⁵ anitṭha anitṭha majjh° M. ⁶ om. M. ⁷ kiriyā° T.

⁸ Dhs. § 566. ⁹ om. M. ¹⁰ jippaṃ° C. G. ¹¹ teva T.

¹² neva kusalanākusalā ti ādisu M. ¹³ kusalākusalasaṅkhātassa janakahetuno M.

¹⁴ Dhs. § 570. ¹⁵ pavattatṭhinimantam eva T. pavattitṭhitimattam eva M.

tauayen 'eva veditabbam. Aññatra uppattitṭhānā¹ tam hi cittaṃ pañcaviññāṇānantaram² uppajjati. Idam pana pañcadvāre valañjanappavattikāle sabbesaṃ uppajjati. Kathaṃ? Cakkhuvāre³ tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-anitṭha-anitṭhamajjhattesu rūpārammaṇesu yena kenaci pasāde ghaṭṭite tam ārammaṇaṃ gahetvā āvaṭṭanavasena purccārikaṃ hutvā bhavaṅgaṃ āvaṭṭayamānaṃ uppajjati. Sotadvārādisu pi es' eva nayo ti.

Kiriyaṃanodhātucittaṃ uttṭhitaṃ.

592. Manoviññāpadhātu uppannā hoti¹.
 pe
 somanassasahagatā ti idaṃ cittaṃ aññesaṃ asādhāraṇaṃ khīṇāsava² eva paṭipuggalikaṃ chasu dvāresu lahbhati. Cakkhuvāre hi pana sārūppaṃ³ ṭhānaṃ disvā khīṇāsavo iminā cittaena⁴ somanassito hoti, sotadvāre bhaṇḍabhājānyaṃ ṭhānaṃ patvā mahāsaddaṃ katvā laddhaladdhesu⁵ gaṇhantesu evarūpā nāma me loluppatanḥā pahinā ti. Iminā cittaena somanassito hoti, ghānavāre gandhehi vā pupphehi vā cetiyaṃ pūjavitvā⁶ iminā cittaena somanassito hoti. Jivhādvāre rasasampannaṃ piṇḍapūtaṃ laddhā bhajetvā paribhūjanto 'sārāṇiyadhammo vata me pūrito ti' iminā cittaena somanassito hoti. Kāyadvāre abhisamācārikavattaṃ karonto 'kāyadvāre me vattaṃ paripūritaṃ ti' iminā cittaena somanassito hoti. Evaṃ tāva pañcadvāre lahbhati, manodvāre pana atitānāgataṃ ārahbha uppajjati.

593. Jotipālamāṇava⁷-Makhādeva⁸-Kaphatāpasādikālasam⁹ hi katakāraṇaṃ āvajjitvā¹⁰ Tathāgato sitaṃ pāvākāsi. Taṃ pana pubbenivāsāñāpasahbaññūtañāṇaṃ kiccaṃ tesāṃ dvinnam¹¹ āñāṇaṃ cinnapariyaute idaṃ cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati. Anāgate tantissaro mutiṅgas-

¹ uppattitṭhāna T. ² pañcaviññāṇānantaram T. ³ Dhs. § 576.

⁴ padhānasārūppaṃ T. ⁵ dvārehi paṭṭhānasārūppaṃ M. ⁶ manācittena T. ⁷ laddhaladdhesu C. G. laddhaladdhesu T. ⁸ pūjento T. M. ⁹ Jāt. I. 43, Milindap. 221. ¹⁰ Maggadevarāja¹¹ M. comp. Jāt. I. 137 seq.

¹¹ Jāt. IV. 6 seq. ¹² āvajjetvā M. ¹³ dinnam M.

saro¹ paccekabuddho bhavissati ti sitaṃ pātvākāsi. Tam pi anāgatasāññāpasabhaññūtaññāpānaṃ kiccāṃ. Tesāṃ pana āñāpānaṃ cippapariyante idaṃ cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati. Niddesavāre paṇ'ussa sēsa-ahetukacittēhi balavataratāya cittekkaggatā samādhihalāṃ pāpetva ṭhapitā. Uddesavāre pana samādhihalāṃ hoti, viriyabalāṃ hoti ti anāgatattā paripuṇṇena balatṭhen' etaṃ dvayaṃ balāṃ uāma na hoti. Yasmā pana² neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā balau ti vatvā ṭhapitaṃ³. Yasmā ca na uippariyāyena halāṃ tasmā saṅgahavāre pi dve balāni honti ti na vuttaṃ. Sesāṃ sabbāṃ somanassasahagatāhetukamanoviññāpādhātuniddese vuttanayen' eva veditabbāṃ.

594. Upekkhāsahagatā⁴ ti idaṃ cittaṃ tisu bhavesu sabbesāṃ sacittakāsaṭṭhānaṃ⁵ sādharāṇaṃ. Tassa sacittakassa na uppajjati⁶ nāma. Uppajjamānaṃ pana pañcadvāre voṭṭhapanāṃ hoti, manodvāre āvajjanaṃ, cha asādhārāṇāññāni pi iminā gahitārāmaṇaṃ eva gaṇhanti. Mahāgaṇanāṃ nāma 'etaṃ cittaṃ, imassa anārāmaṇaṃ nāma natthi, asabhaññūtaññāṇaṃ saḥhaññūtaññāpagahitaṃ nāma⁷ kataman ti vutte⁸ idan ti vattalāṃ. Sesāṃ ettha purimacitte vuttanayen' eva veditalāṃ. Kevalāṃ hi tattha sappitikkattā navaṅgiko saṅkhārakkhandho vihatto, idha nippitikkattā⁹ atṭhaṅgiko.

595. Idāni kusalato atṭha mahā cittaṃ¹⁰ eva khīṇāsavassa uppajjanatāya kiriyāni jātāni, tasmā tāni kusalaniddese vuttanayen' eva veditabbāni. Idha ṭhatvā hasanakacittāni samodhānetabbāni. Kati paṇ'etāni honti ti?¹¹ Terasa puthujjanā hi kusalato catūhi somanassasahagatēhi, akusalato catūhi ti atṭhahi cittehi hasanti, sekha kusalato catūhi somanassasahagatēhi, akusalato dvīhi diṭṭhivippanyuttasomanassasahagatēhi¹² ti chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā kiriyato pañcāhi somanassasahagatēhi hasanti ti.

¹ mudiṅgassaro T. ² ca M. ³ vatvā na ṭhapitaṃ M.

⁴ Dhs. § 576. ⁵ sabbesāṃ cittak° T. ⁶ na kassaci

sacittassa na upp° M. ⁷ °ñāpagatiyaṃ nāma M.

⁸ om. M. ⁹ appitiko° T. appitiko° M. ¹⁰ M. adds vuccate.

¹¹ °vippayuttehi som° M.

596. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyānidde¹sesu² diṭṭhadhammasukhavi³būraṇ ti diṭṭhadhamme imasmim yeva attabhāve sukhavihāramattakam⁴. Tattba khīṇāsavassa p⁵ṇthujjanakāle nibbattitasamāpattim yāva na samāpajjati⁶ tāva kusalā⁷ va, samāpannakāle kiriyā hoti. Khīṇāsavakāle paṇ⁸ assa nibbattitasamāpatti⁹ kiriyā va hoti. Sesam sabbam tam sadisattā kusalaniddese vuttanayen¹⁰ eva veditabban ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgaha-Atthakathāya Cittuppadakathā niṭṭhitā.

Avyākatapadam pana neva tāva niṭṭhitan ti.

Cittuppadakaṇḍavannaṇā samattā.

597. Idāni rūpakaṇḍam bhājetvā dassetum puna katamo dhammā avyākata¹ ti ādi āradham.

Tattha kiñcā pi heṭṭhā cittuppadakaṇḍe vipākavyākataṇ c'eva kiriyāvyākataṇ ca nissesam katvā² bhājitam, rūpavyākatanibbānavyākataṇi pana akathitāni. Tāni kathetum catubbidham pi avyākatam samodhānetvā dassento kusalākusalāu am dhammānam vipākā ti ādim āha.

Tattha kusalākusalānaṇ ti catubhūmakakusalānaṇ c'eva akusalānaṇ ca evam tāva vipākavyākataṇ kusalavipākākusalavipākavasena dvihi padehi pariyādiyitvā dassitam. Yasmā pana tam sabbam pi kāmāvacaram vā hoti rūpāvacarādīsu vā aññataram tasmā kāmāvacarā ti ādinā nayena tad eva vipākavyākataṇ bhummantaravasena pariyādiyitvā dassitam. Yasmā pana tam vedanākkhandho pi hoti

. pe
viññāpakkhandho pi tasmā puna sampayuttacatukkhandhavasena pariyādiyitvā dassitam. Evam vipākavyākataṇ kusalākusalavasena bhummantaravasena³ sampayuttakkhandhavasena ti tili nayehi pariyādāya dassetvā puna kiriyāvyā-

¹ Dhs. § 577—582. ² niddese T. ³ °mattam M. ⁴ nibbattitā samāpattiyā pana na samāp° M. ⁵ kusalam T.

⁶ nibbatti tasmā patti T. ⁷ Dhs. § 583 seq. ⁸ nisse-
tam katvā M. ⁹ om. T.

katam dassento ye ca¹ dhamma kiriyā² ti ādimāha. Tattha
kāmaūvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā vedanā-
khandho

pe
viññāṇakkhandho ti pi vattabbam hhaveyya. Heṭṭhā pana
gahitam evā ti nayaṃ dassetvā nissajitam. Idāni³ avikkhattam
dassento saḥbañ ca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātū ti āba.

Tattha sabbañ ca rūpaṃ ti padena pañcavīsati rūpāni
channavuti rūpakotṭhāsā nippadesato gahitā ti veditabhā.
Asaṅkhatā ca dhātū ti padena nibbānaṃ nippadesato ga-
hitam⁴ ettāvata avyākatadhammā ti padam niṭṭhitam⁵ hoti.

598. Tattha katamaṃ sabbaṃ rūpaṃ⁶ ti idaṃ kasmā
gahitam? Heṭṭhā rūpavyākatam saṅkhepen' eva kathitam?
Idāni ekakadukatikacatukka

pe
ekādasakavasena vittbārato hhājetvā dassetum idaṃ gahi-
tam. Tass' attho: yaṃ vuttam saḥbañ ca rūpaṃ asaṅkhatā
ca dhātū ti tasmiṃ padadvaye katamaṃ sabbaṃ rūpaṃ
nāma. Idāni tam hhājetvā⁸ dassento cattāro ca mahā-
bhūtā ti ādimāha. Tattha cattāro ti gāṇanaparicchedo.
Tena tesam ūnādhikabhāvaṃ nivāreti. Cakāro sampiṇḍa-
nattho⁹, tena na kevaṃ cattāro mahābhūtā va. Rūpaṃ
aññaṃ pi atthi ti upādā rūpaṃ sampiṇḍeti. Mahābhūtā
ti ettha mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtattā ve-
ditabhā. Etāni hi mahantapātubhāvato mahābhūtasāmañ-
ñato mahāparihārato mahāvikārato mahantabhūtattā cā ti
imehi kāraṇehi mahābhūtāni ti vuccanti. Tattha mahanta-
pātnbhāvato ti. Etāni hi anupādiṇṇakasantāne pi upādiṇ-
ṇakasantāne pi mahantāni pātubhūtāni. Tesam anupādiṇ-
ṇakasantāne evaṃ mahantapātuhhāvata veditabhā.

599. Ekaṃ hi cakkavāḷam āyāmato¹⁰ ca vitthārato ca
yojanānaṃ dvādasasatasahassāni catuttimsa satāni¹¹ paññā-
sañ ca yojanāni, parikkhepato:

¹ yeva M. ² Dhs. § 583. ³ idaṃ T. ⁴ gahitan ti M.

⁵ niṭṭham M. ⁶ Dhs. § 584. ⁷ saṅkhepena kath° M.

⁸ om. M. ⁹ Casaddo sampiṇḍ° M. ¹⁰ āyāmato M.

¹¹ tīpi sabassāni cattāri satāni M.

Sahham satasahassāni chattiṃsa parimaṇḍalam |
dasa c'eva saḥassāni aḍḍhuddhāni satāni ca |

Tattha

Dve satasahassāni cattāri nahutāni ca |
ettakam bahalattena¹ saṅkhātāyaṃ vasundharā². ||

Tassā yeva sandhārakam³

cattāri satasahassāni aṭṭh'eva nahutāni ca |
ettakam bahalattena jalam vāte patitṭhitam. ||

Tassā pi sandhārako⁴

nava satasahassāni māluta nahham uggato |
satṭhiṃ c'eva saḥassāni esū lokassa saṇṭhiti.

Evam saṇṭhite c'ettha yojanānam

caturāsīti saḥassāni ajjhogāḷho mahānave |
accuggato tāvad eva Sinerupabbatuttamo. |
Tato upaḍḍhūpaḍḍhena pamāṇena yathākkamaṃ |
ajjhogāḷhuggatā dīhā nānāratana-cittitā⁵. ||
Yugandharo Īsadharo Karaviko Sudassano |
Nemindharo Vinatiko Assakanno⁶ giri brahā ||

Ete satta mahāselā Sinerussa samantato |
mahārājānam āvāsā devayakkhanisevitā. ||

Yojanānam satān'ucco Himavā pañca pahbato
yojanānam saḥassāni tīni āyatavittṭhato |
caturāsīti saḥassehi kūṭehi paṭimaṇḍito. ||

Tipañca yojanakkhandhā parikkhepā nagavhiyā |
paññāsa yojanakkhandhasākhāyānā samantato. ||

Satayojanavittṭhippā tāvad eva ca uggatā |
jambu yassānubhāvena Jamhudipo pakāsito. ||

Yā c'etaṃ jambuyā pamāṇam etad eva asurānam citta-
pāṭaliyā, garuḷānam simhalirukkhassa, Aparagoyāne ka-
dambarukkhassa, Uttarakurūsu kapparukkhassa, Pubhavi-
dehe sirisassa⁷, Tāvatiṃsesu pāricchattakassā ti⁸.

¹ bahalantena T. ² va sundarā M. ³ sandbāraṇam M.

⁴ sandhāraṇo M. ⁵ °cittakā M. ⁶ Vājikanṇo C. G.

comp. Jāt. VI, 125. Burnouf, Lotus 842 seq. Hardy Manual 12.

Divyāvadāna p. 217. Dharmasaṅgraha 125. Mahāvīyutp.

§ 194. ⁷ sabbavidese siri tassa T. ⁸ comp. Jātaka I, 202.

Ten' āhu porāṇā:

Paṭali simbali jambu devānam pāricchattako |
kadambo kapparukkho ca sirīsena bhavati sattaman ti.
Dvo asiti sahasāni ajjhogāḷho mahāṇṇave |
accuggato tāvad eva cakkavāḷasiluccayo |
parikkhipitvā taṃ sabbam lokadhātu-m-ayaṃ thito ti. ||

Upādinnasantāne pi macchakacchapadevadāuavādisarīra-
vasena mahantān 'eva pātubhūtāni. Vuttaṃ h'etaṃ: santi
bhikkhave mnhāsamudde yojanasatikā¹ pi attabhāvā ti ādi.

600. Mahābhūtasāmaññato ti. Etāni lū yathā māyākāro
amanim yeva udnkam manim katvā dasseti asuvaṇṇam²
yeva leḍḍum suvaṇṇam katvā dasseti, yathā ca sayam neva
yakkho na pakkhī³ samāno yakkhabbhāvam⁴ pi pakkhibhā-
vam pi dasseti evam ovaṃ sayam anilān'eva hutvā nilam
upādārūpaṃ dassenti apitāni alolūtāni anodātān 'eva hutvā
olātam upādārūpaṃ dassenti ti māyikāramahābhūtasāmañ-
ñato mahābhūtāni⁵.

Yathā ca yakkhādmi mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti⁶ neva
tesaṃ tassa anto na bahiṭṭhānaṃ upalabbhanti na ca taṃ
nissāya na tiṭṭhanti evam evam etāni pi neva ānāmañ-
ñassa anto na bali ṭhitāni hutvā upalabbhanti uā ca ānā-
maññaṃ uissāya tiṭṭhanti ti ācinteyyattṭhānatāya yakkhādi-
mahābhūtasāmaññato pi mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhiṃsaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi⁷
vaṇṇasaṅṭhānavikkhepehi attano bhayānaka bhāvaṃ paṭicchā-
detvā satte vañcenti evam evam etāni pi itthipurisasarīra-
disu manāpena chavivaṇṇeua manāpena aṅgapaccāṅgasan-
ṭhānena manāpena ca hatthapāda-aṅguli-bhamukavikkhe-
pena attano kakkhalattādibhedam⁸ sarasalakkaṇaṃ pa-
ṭicchādetvā bālaṇaṃ vañcenti attano sabbhāvaṃ daṭṭhuṃ
na denti ti. Iti vañcakattena⁹ yakkhiṃmahābhūtasāmañ-
ñato pi mahābhūtāni.

¹ samudde soyaṇanasatikā M.

² suvaṇṇam M.

³ pakkho samāno uā pakkhī M.

⁴ yakkhibbhāvam M.

⁵ Comp. Mahāvvyutp. § 101.

⁶ parigaṇhanti M.

⁷ M. adds nānāvīrāga°

⁸ kakkhalant° T.

⁹ attṭhena M.

601. Mahāparihārato ti mahantehi paccayehi parihari-
tāhato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi
ghasacchādanādīhi bhūtāni pavattāni ti mahābhūtāni ma-
hāparihārāni vā bhūtāni¹ ti pi mahābhūtāni ti mahā-
bhūtāni.

Mahāvīpākato ti². Etāni hi upādiṇṇāni pi anupādiṇṇāni
pi mahāvīkārāni honti. Tattha anupādiṇṇānaṃ kappā-
vuttbāne vīkāramahattaṃ³ pākataṃ hoti, upādiṇṇānaṃ dhā-
tukkhobhakāle Tathā hi

Bhūmito vuttūtā yāva brahmalokā vidbāvati |
Acci accimato loka dayhamānaṃ pi tejasā |
Koṭisatasahass' ekaṃ⁴ cakkavāḷaṃ vilīyati |
Kupitena yadā loko salilena vinassati. ||
Koṭisatasahass' ekaṃ cakkavāḷaṃ vikirati |
Vāyodhātuppakopena yadā loko viṇassati. ||
Paṭthaddho bhavati kāyo daṭṭho kaṭṭhamukkena vā
Paṭhaviḍhātuppakopena hoti kaṭṭhamukhe va so. ||
Pūtiyo bhavati kāyo daṭṭho pūtimukkena vā |
Āpodhātuppakopena hoti pūtimukhe va so. ||
Santatto bhavati kāyo daṭṭho aggimukkena vā
Tejodhātuppakopena hoti aggimukhe va so. ||
Sañchinno bhavati kāyo daṭṭho satthamukkena vā |
Vāyodbātuppakopena hoti satthamukhe va so. ||

Iti mahāvīkārāni bhūtāni ti mahābhūtāni ti mahantaṃ
bhūtattā cā ti. Etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena pa-
riggaḥetabbattā bhūtāni vijjamaṇattā ti mahantābhūtattā
cā mahābhūtāni evaṃ mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi ma-
hābhūtāni catunnaṃ cā mahābhūtānaṃ upādārūpan ti upa-
yogattbe sāmivacanāṃ.

Cattāri mahābhūtāni upādāya nissāya amuñcitvā pavatta-
rūpan ti attho.

Idaṃ vuccati sabbāṃ rūpan ti, idaṃ cattāri mahābhū-
tāni padapaṭipāṭiyā⁵ nidditthāni tevīsati upādārūpāni ti
sattavīsati pabbhedaṃ sabbāṃ rūpaṃ nāma⁶.

¹ sabbhūtāni M. ² Mahāvīpākārato ti bhūtānaṃ mahā-
vipākārato M. ³ mahantaṃ T. ⁴ etaṃ T. ⁵ M. om.
pada. ⁶ Visuddhimagga p. 123.

602. Idāni tam vitthārato dassetum ekavidhādhi ekādasahi saṅgahehi mātikaṃ t̐apento sabbam rūpaṃ na hetū ti ādim āha.

Tattha sabbam rūpaṃ ti idaṃ padaṃ sabbam rūpaṃ na hetu sabbam rūpaṃ ahetukan ti evaṃ sabbapadehi saddhim yojetabbam.

Sabbān' eva cetanāni¹ na hetū ti ādini tecattālisa padāni uddiṭṭhāni. Tesu padapaṭipāṭiyā cattālisa padāni mātikato gahetvā t̐apitāni avasāne tīni mātikāmuttakāni ti.

Evaṃ tāva² paṭhame saṅgahe pālivavattānam eva veditabbam.

603. Tathā dutiyasaṅgaḥādisu tatrāyaṃ nayo. Dutiyasaṅgahe tāva satam cattāro ca dukā. Tattha atthi rūpaṃ upādā³, atthi rūpaṃ no upādā ti ādayo ādimbi cuddasa dukā aññamaññasambandhābhāvato pakinnakadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa vatthū ti⁴ ādayo pañcavīsati dukā vatthu-avattu-upaparikkhanavasena pavattattā vatthudukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇan ti ādayo pañcavīsati ārammaṇānārammaṇa-upaparikkhanavasena pavattattā ārammaṇadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhūyatanaṃ ti ādayo dasa āyatanaṇāyatana-uparikkhanavasena pavattattā āyatanaḍukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhudhātū ti ādayo dasa dhātu-adbātu-upaparikkhanavasena pavattattā dbātudukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ cakkhundriyaṃ⁵ ti ādayo attha indriyānindriya-upaparikkhanavasena pavattattā indriyadukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ kāyaviññatti ti ādayo dvādasasukhuma-rūpaupaparikkhanavasena pavattattā sukhumarūpadukā nāma ti idaṃ dutiyasaṅgahe pālivavattānam.

604. Tatiyasaṅgahe⁶ satam tīni ca tikāmi. Tattha dutiyasaṅgahe vuttesu cuddasasu pakinnakadukesu ekam ajjhattikadukaṃ sesehi terasahi yojetvā yaṃ tam rūpaṃ ajjhattikaṃ tam upādā, yaṃ tam rūpaṃ bāhiraṃ tam atthi

¹ cetāni T. ² Ettāvattā M. ³ Visuddhimagga p. 123.

⁴ Dhs. § 585. ⁵ Dhs. § 585. ⁶ Dhs. § 586.

upādā, atthi no upādā ti ādinā nayena ṭhapitā terasa pa-
kippakatikā nāma. Tato tam eva dukam sesadukehi sad-
dhiṃ yojetvā yan tam rūpaṃ bāhiraṃ tam cakkhusam-
phassassa na vatthu, yan tam rūpaṃ ajjhattikaṃ tam atthi
cakkhusamphassassa vatthu atthi cakkhusamphassassa na
vatthū ti¹ ādinā nayena sesā tikā ṭhapitā. Sesam nāmañ
ca gaṇanañ ca² tesam yeva vatthudukādinam vasena vedi-
tabbā ti³ idam tatiyaśaṅgahe pāḷivavattānam.

605. Catutthasāṅgahe⁴ dvāvisati catukkā. Tattha sabba-
pacchimo atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no upādā ti
evam idha vuttam. Mātikaṃ anāmasitvā ṭhapitam, itare
pana āmasitvā⁵. Kathaṃ? Ye tāva duvidhasāṅgabapakiṇ-
nakesu ādito tayo dukā tesu ekekaṃ gahe tvā yan tam rūpaṃ
upādā tam atthi upādiṇṇam, atthi anupādiṇṇam ti ādinā
nayena pañcahi pañcahi dakehi saddhiṃ yojetvā dnkattāya
mūlakā ādimhi pañcadasa catukkā ṭhapitā. Idāni yo 'yaṃ
catuttho sanidassanaduko so yasmā yan tam rūpaṃ sani-
dassanam tam atthi sappatigham, atthi appatigham ti ādi-
nā nayena parehi vā atthi upādā atthi no upādā ti ādinā
nayena purimehi vā dakehi saddhiṃ atthābhāvato kamā-
hāvato visesābhāvato⁶ ca yogaṃ gacchati. Sanidassa-
nam bi appatigham nāma anupādā vā natthi ti atthābhā-
vato yogaṃ na gacchati, upādiṇṇam pana anupādiṇṇam ca
atthi. Tam kamābhāvato⁷ yogaṃ na gacchati. Sabbadukā
bi pacchimapacchimeh' eva saddhiṃ yojitā. Ayam ettha
kamo purimena⁸ pana saddhiṃ kamāhāro ti sati atthi⁹
kamāhāro akāraṇam, tasmā upādiṇṇapadādihi saddhiṃ
yojetabbo ti. Tena visesābhāvā upādiṇṇapadādihi hi iminā
saddhiṃ yojitāni. Tattha upādiṇṇam vā sanidassanam vā
upādiṇṇam ti vutte viseso natthi ti. Visesābhāvā pi yogaṃ¹⁰
gacchati, tasmā tam catuttham dukam anāmasitvā tato pa-
rehi atthi rūpaṃ sappatigham ti ādhihi tili dakehi saddhiṃ

¹ vatthūni M. ² gaṇanañ ca T. gaṇanā ca M. ³ ve-
ditabbāni ti T. ⁴ Dhs. § 587. ⁵ M. *inserts* ṭhapito
itare pana āmasitvā M. ⁶ visesanābhāvato M.

⁷ kamābhāvā T. M. ⁸ purimehi M. ⁹ sati atthe M.

¹⁰ M. *adds* na.

yan tam rūpaṃ sappatighaṃ tam atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ yan tam¹ rūpaṃ appatighaṃ tam p'atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ ti ādinā nayena yujjamaṇe dve dve duke yojetvā cha catukkā t̥hapitā.

606. Yathā cāyaṃ catutthaduko yogaṃ na gacchati tathā tena saddhiṃ ādiduko pi. Kasmā? Anupādā rūpassa ekantena anidassanattā. So hi yan tam rūpaṃ no upādā tam atthi sanidassanaṃ atthi anidassanaṃ² ti, evaṃ catutthena dukena saddhiṃ yojiyamāno yogaṃ na gacchati. Tasmā tam atikkamitvā pañcamena saha yojito evaṃ yogena saddhiṃ yogaṃ gacchati yo ca na gacchati so veditabbo ti idaṃ catutthasaṅgābe pāḷivavattthānaṃ.

Ito pare³ pana pañcavidhasaṅgahādayo satta saṅgahā asammissā eva evaṃ sakalāya pi mātikāya pāḷivavattthānaṃ veditabbaṃ.

607. Idān 'assā atthaṃ bhūjetvā dassetum sabbāṃ rūpaṃ na hetuṃ evā⁴ ti ādi āradhhaṃ.

Kasmā pan' ettha kataman tam sabbāṃ rūpaṃ na hetu ti pucchā na katā ti? Bhedaḥbhāvato. Yathā hi dukādisu upādārūpaṃ pi atthi no upādārūpaṃ pi evaṃ idha na hetu pi sahetu⁵ pi ti bhedo natthi. Tasmā pucchā akatvā va vibhāttaṃ. Tattha sabbāṃ ti sakalaṃ niravasasaṃ rūpaṃ ti ayaṃ assa rūpādīhi ruppanabhāvādīpano sāmāññalakkhaṇaniddeso. Na hetuṃ evā ti sādharāṇahetu paṭikkhepaniddeso. Tattha hetuhetu, paccayaṇahetu, uttamaṇahetu, sādharāṇahetu ti catubbhidho hetu. Tesu tayo kusalaṇhetu tayo akusalaṇhetu tayo avyākataṇhetu ti ayaṃ hetuṃ hetu⁶ nāma. Cattāro kho me bhikkhu mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccaya⁷ rūpakkhandaṇsa paññāpanāyā ti ayaṃ paccayaṇahetu nāma.

608. Kusalaṇkusalaṇ attano vipākaṇṇhāne⁸ uttamaṇ itthārammaṇaṃ, kusalavipākaṇṇhāne uttamaṇ anitthārammaṇaṃ akusalaṇvipākaṇṇhāne ti ayaṃ uttamabettu nāma. Yathāha:

¹ yan om. M. ² om. M. ³ Tayo pare M. ⁴ Dhs.

§ 595. ⁵ ahetu M. ⁶ M. om. ⁷ paccayo C.

⁸ vipākadāne C. G.

Atitānāgatapaccuppannānaṃ kammāsamaḍḍānānaṃ (thānaso) hetuso vipākāṃ yathābhūtaṃ pajānāti ti.

Es 'eva hetu esa paccayo saṅkhārānaṃ yad idaṃ avijjā ti avijjā saṅkhārānaṃ sādharmaṇaḥetu hutvā paccayaṭṭhaṃ pharati ti¹ ayam sādharmaṇaḥetu nāma. Yathā hi paṭha-viraso āporaso ca madhurassa pi amadhurassa pi² paccayo evaṃ avijjā kusalasāṅkhārānaṃ pi akusalasāṅkhārānaṃ pi sādharmaṇapaccayo hoti. Imasmiṃ paṇ'atthe hetuhetu adhip-peto iti. Hetū dhammā na hetū dhammā ti mātikāyaṃ³ āgataṃ hetubhāvaṃ rūpassa niyamitvā⁴ paṭikkhipanto na hetum evā ti āha. Iminā nayena sabbapadesu pi paṭikkhepaniddeso ca apaṭikkhepaniddeso ca veditaḥbo.

609. Vacanatto pana sabbapadānaṃ mātikūvaṇṇanūyaṃ vutto yeva sappacayaṃ evā ti ettha pana kammāsamuṭṭhānaṃ kammāpaccayaṃ eva hoti. Āhārasamuṭṭhānādini āhārādi-paccayā nevā ti evaṃ rūpass' eva vuttacatupaccaya-vasena attho veditaḥbo.

610. Rūpaṃ evā ti rūpino dhammā arūpino dhammā ti mātikāya vuttāya arūpabhāvaṃ paṭikkhipati uppannaṃ cha-hi viññāpehi ti paccuppannarūpaṃ eva⁵ cakkhuvīññāpā-dīhi chahi veditaḥbaṃ. Niyamo pana cakkhuvīññāpādini sandhāya nibhātāni⁶ atitānāgataṃ vijānanti manovīññāpaṃ pana atitāṃ pi anāgataṃ pi vijānāti. Taṃ imasmiṃ pañca-viññāpasote patitattā sotapatitakam eva⁷ hutvā gataṃ hut-vā abhavaṭṭhena pana aniccaṃ eva jarāya abhibhavitaḥba-dhammakattā jarābhibhūtaṃ eva. Yasmā vā rūpakāye jarā pakāṭā hoti tasmā jarābhibhūtaṃ⁸ evā ti vuttaṃ.

611. Evaṃ ekavidhena rūpasāṅgaho ti ettha vidhā-saddo⁹ mānasāṅthānakotṭhāsesu dissati. Seyyo 'ham asmi ti vidhā, sadiso 'ham asmi ti vidhā ti ādisu hi māno ti vidhā nāma¹⁰.

Kathaṃvidhaṃ silavantaṃ vadanti kathaṃvidhaṃ paññā-vantaṃ vadanti ti ādisu saṅghānaṃ.

¹ pārati ti M. ² om. T. ³ mātikāya M. ⁴ niya-mettha M. ⁵ paccuppannam eva M. ⁶ sandhāya

gahito na hi tāni M. ⁷ patitvā sotapatam eva M.

⁸ Dhs. § 595. ⁹ vidhasaddo M. ¹⁰ Dhs. § 1116.

Kathamvidhan ti hi padassa katham saṅghitan ti¹ attho. Ekavidhena nūpavattlu duvidhena nūpavattthū ti ādisu koṭṭhāso vidhā nāma idhā pi koṭṭhāso va adhippeto.

612. Saṅgahasaddo pi saṅjātisaṅjātikiriyagaṇanāvasena catubbidho. Tattha sabbe Khattiyā āgacchantu, sabbe Brāhmaṇā, sabbe Vessā, sabbe Suddā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāññivo ime dhammā silakkhaudhe saṅgahitā² ti ayam saṅjātisaṅgaho nāma.

Ekajātikā āgacchantū ti. Vuttaṭṭhāne viya hi³ sabbe jātiyā ekasaṅgahanā gatā. Sabbe Kosalakā āgacchantu, sabbe Māgadhakā āgacchantu, sabbe Bhārukacchakā⁴ āgacchantu yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhī ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā ti ayam saṅjātisaṅgaho nāma.

Ekaṭṭhāne jūtasamvaddhā āgacchantū ti. Vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe saṅjātaṭṭhāne na nivutthokāsenā ekasaṅgahanā gatā.

Sabbe hatthārohā āgacchantu sabbe assārohā sabbe rathikā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsankappo ime dhammā paññakkhandhe saṅgahitā ti ayam kiriyasaṅgaho nāma.

Sabbe va h' ete attano kiriyakaraṇena ekasaṅgahanā gatā. Cakkhāyatanāṃ katamaṃ khandhagaṇanaṃ gacchati. Cakkhāyatanāṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati hañci cakkhāyatanāṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati. Teva vata re vatthi cakkhāyatanāṃ rūpakkhandhena saṅgahitan ti ayam gaṇanasaṅgaho nāma. Ayam idha adhippeto ekakoṭṭhāsenā rūpagaṇanā ti, ayam h'ettha attho, esa nayo sabbattha.

613. Idāni duvidhasaṅgahādisu atthi rūpaṃ upādā⁵ atthi rūpaṃ no upādā ti evaṃ bhedasambhavato pucchā pubbaṅgamāṃ padabhājanāṃ dassento kataman taṃ rūpaṃ upādā⁶ ti ādiṃ āha.

Tattha upādiyati ti upādā. Mahābhūtāni gahe tvā āmuñcivā tūni nissāya pavattanti ti attho.

¹ saṅghānan ti M. ² Majjhimanikāya I, 301. ³ idha M.

⁴ Arukacchakā M. ⁵ om M. ⁶ Dhs. § 596.

614. Idāni taṃ pabhedato¹ dassento cakkhāyatanaṃ ti ādim āha.

Evaṃ tevisatividhaṃ upādārūpaṃ saṅkhepato uddisitvā puna tad eva vitthārato niddisanto katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ² ti ādim āha. Tattha duvidhaṃ maṃsacakkhuṃ³ paññācakkhuṃ ca. Tesu buddhacakkhu samantacakkhu ūpacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhū ti pañcavidhaṃ paññācakkhu⁴.

Tattha addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe
 po
 duviññāpaye ti idaṃ buddhacakkhu nāma⁵.

Samantacakkhuṃ vuccati saḥbaññūtaññānaṃ ti idaṃ samantacakkhu nāma.

Cakkhuṃ udapādi ānaṃ udapādi ti idaṃ ūpacakkhu nāma.

Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā ti idaṃ dibbacakkhu nāma.

Tasmim yeva āsane virajaṃ vitamalaṃ dhammacakkhuṃ⁶ udapādi ti⁷ idaṃ hetṭhimamaggattayasaṅkhūtaṃ dhammacakkhu nāma⁸.

615. Maṃsacakkhu pi sasambhāracakkhu pasādacakkhū ti duvidhaṃ hoti. Tattha yvāyaṃ akkhikūpake patitṭhito hetṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukatṭhikena⁹ ubhato akkhikūṭehi anto matthaluṅgena bahiddhā akkhilomehi paricchinnō maṃsapinḍo. Saṅkhepato catasso dhātuyo vaṇṇo gandho raso oḍā sambhavo saṅghānaṃ jīvitaṃ bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cūddasa sambhārā. Vitthārato catasso dhātuyo tannissitavannagandharasaojāsasāṅghānasambhavā cha, iti imāni dasa catusamuṭṭhānikattā cattālisa honti. Jīvitaṃ bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cattāri ekanta kammaṣamuṭṭhānān' evā ti imesaṃ catu-

¹ pabhedam M. ² Dhs. § 597—600. ³ Tattha cakkhuṃ maṃsaca^o M.

⁴ Dharmasaṅgraha 66 *different*.

⁵ Majjhimanikāya I, 169. ⁶ M. *omits* dhamma. ⁷ ndapādin ti M.

⁸ Sumaṅgalavilāsini I, 183. ⁹ *atṭhike* M.

cattālisāya rūpānaṃ vasena catucattālisa sambhārā. Yaṃ loko setaṃ cakkhu puthulaṃ visataṃ vitthiṇṇaṃ cakkhūti sañjānanto na cakkhū sañjānāti vatthū cakkhuto sañjānāti so mamsapiṇḍo akkhikūte patiṭṭhito nahārusuttakena matthaluṅge ābaddho¹ yattha setaṃ p'atthi kaṇhaṃ pi lohitaṃ pi paṭhaviṃ pi āpo pi tejo pi vāyo pi² yaṃ semhussadattā setaṃ pittussadattā kaṇhaṃ ruhirussadattā lohitaṃ paṭhavussadattā patthiṇṇaṃ³ hoti āpussadattā paggharati tejussadattā pariḍayhati vāyussadattā sambhamati⁴ idaṃ sasambhāracakkhu nāma.

616. Yo pana ettha sito ettha paṭihaddho catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo idaṃ pasādacakkhū nāma. Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhū setamaṇḍalaparikkitassa kaṇhamāṇḍalassa majjhe abhimukhe tthitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppatti-desabhūte diṭṭhimaṇḍalo satta picupaṭalesu āsittā telam picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalāni vyāpetvā⁵ sandhāraṇa-nahāpanamaṇḍana-vijānakiccāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya sandhāraṇa-bandhana-paripācana-samndīranakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittārehi⁶ upatthambhiyamānaṃ āyunaṃ anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādihi parivutaṃ pamāpato ūkāsira-mattaṃ cakkhuviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabbhāvaṃ sādhiyamānaṃ tiṭṭhati⁷. Vnttaṃ pi c'etaṃ Dhamma-senāpatinā:

Yena cakkhuppasādena rūpāni samanupassati
parittaṃ sukhumaṃ c'etaṃ ūkāsirasamupamaṃ ti.

617. Cakkhū ca taṃ āyatanaṃ cā ti cakkhūyatanaṃ⁸. Yaṃ cakkhu catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo ti⁹ idhā pi upayogatthe yeva sāmivacanaṃ.

Cattāri mahābhūtāni upādiyitvā pavattapasādo ti attho. Iminā pasādacakkhū eva gaṇhāti sesacakkhū paṭikkhipati. Yaṃ pana Indriyagocarasutte¹⁰ ekaṃ mahābhūtaṃ

¹ nāyusuttena bandhe M. ² nāma M. ³ Mahāvagga VIII. 11. 2. ⁴ sambhavati M. ⁵ vyañjetvā T.

⁶ utucittārehi M. ⁷ Hardy Manual 434. ⁸ Dhs. § 597.

⁹ pasāde pi T. M. om. ¹⁰ suttasu pi M.

upādāya pasādo paṭhavidhātuyā tihi mahābhūtehi susaṅga-
bito¹ āpodhātuyā ca tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca. Catu-
parivaṭṭasutte dvinnam mahābhūtānam upādāya pasādo pa-
ṭhavidhātuyā ca āpodhātuyā ca dvīhi mahābhūtehi susaṅ-
gaḥito² tejodhātuyā ca vāyodhātuyā cā ti vuttam tam
pariyāyena vuttam. Ayam hi suttantikakathā nāma pari-
yāyadesanā. Yo ca catunnam mahābhūtānam upādāya pa-
sādo so tesu ekekassā pi dvinnam dvinnam pi pasādo ye-
vā ti. Iminā pariyāyena tattha desanā āgatā.

Abhidhammo pana nippariyāyadesanā nāma. Tasmā idha
catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo ti vuttam.
Ayam me attā ti bālanena pariggahitattā attabhāvo
vuccati sarīram pi khandhapaṇcakaṃ pi. Tasmim pariyā-
panno tam nissito ti attabhāvapariyāpanno. Cakkhu-
viññāṇena passitum na sakkoti anidassano³. Paṭighaṭṭha-
nānighaṃso⁴ ettha jāyati ti sappatigho yenā ti ādisu ayam
saṅkhepattho. Yena kāraṇabhūtena cakkhunā ayam satto
idam vuttappakāraṃ rūpaṃ atite passi vā vattamāne pas-
sati vā anāgate passissati vā, sac'assa aparibhinnaṃ
cakkhum bhaveyya athānena āpāthagataṃ rūpaṃ passe
vā atitaṃ vā rūpaṃ atitena cakkhunā passi paccuppannam
paccuppannena⁵ passati anāgataṃ anāgatena passissati,
sace tam rūpaṃ cakkhussa āpātham āgaccheyya cakkhunā
tam rūpaṃ passeyyā ti idam ettha parikappavacanam.

Dassanaparipāyakatṭhena cakkhum p'etaṃ, sañjāti-
samosaraṇatṭhena cakkhūyatanaṃ p'etaṃ, suññatasa-
bbāvanissattatṭhena⁶ cakkhudhātu p'esū. Dassanala-
khaṇe indatṭham kāreti ti cakkhundriyaṃ p'etaṃ, luj-
janapalujanatṭhena loko p'eso, vaḷaṇjanatṭhena dvārū
p'esū, apūrapiyatṭhena samnddo p'eso, parisnddhatṭhena
paṇḍaram p'etaṃ, phassādīnam abhijāyanatṭhena kbet-
tam p'etaṃ. Tesam yeva patitṭhatṭhena vatthum p'etaṃ.

Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ neti ti nettam
p'etaṃ, ten 'ev atṭhena nayanam p'etaṃ, sakkāyapari-

¹ asaṅgaḥito M. ² asaṅgaḥito M. ³ sakkā ti ādi dassano T.

⁴ paṭighaṭṭhanānigho M. ⁵ paccuppanne M. ⁶ nisatta M.

yāpannatthēna oriman tīraṃ p'etaṃ bahusādhāraṇatthēna
assāmikattēna ca suñño¹ gāmo p'eso ti.

Ettāvattā passi vā ti ādhi catūhi padehi cakkhum p'etan
ti ādhi cūddasa nāmāni yojetvā cakkhāyatanassa cattāro
vavatthāpananayā vuttā ti veditabbā.

Kathaṃ etaṃ lū yena cakkhumā anidassanena sap-
paṭighena rūpaṃ sanidassanaṃ sappatighaṃ passi
vā cakkhum petaṃ.
. pe
suñño gāmo p'eso idaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanan ti
ayam eko nayo.

Evaṃ sesū pi veditabbā.

618. Idāni yasmā vijjūniccharaṇādikālesu anoloketukāmassā
pi rūpaṃ cakkhuppasādaṃ ghaṭṭeti tasmā taṃ ākāraṃ pa-
kāsetuṃ² dutiyo niddesavāro āraddho. Tattha yaṃhi cak-
khumhi³ ti yaṃhi adhikaraṇabhūte cakkhumhi rūpaṃ ti
paccattavacanam etaṃ. Tattha paṭihaññi vā ti atitatto,
paṭihaññati vā ti paccuppannattho, paṭihaññissati vā
ti anāgatatto, paṭihaññe vā ti vikappanatto. Atitaṃ⁴
rūpaṃ atite cakkhusmīṃ paṭihaññi nāma, paccuppannaṃ
paccuppanne paṭihaññati nāma, anāgataṃ anāgate paṭi-
haññissati⁵ nāma. Sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpāthaṃ
āgaccheyya, cakkhumhi paṭihaññeyya taṃ⁶ rūpaṃ ti ayam
ettha parikappo. Atthato pana pasādam ghaṭṭiyamānaṃ⁷
eva rūpaṃ paṭihaññati nāma.

Idhā pi purimanayen' eva cattāro vavatthāpananayā ve-
ditabbā.

619. Idāni yasmā attano icchāya oloketukāmassa rūpe⁸
cakkhum napaṃharato cakkhū rūpaṃhi paṭihaññati tasmā
taṃ ākāraṃ pakāsetuṃ⁹ tatiyo niddesavāro āraddho. So
atthato pākāto yeva.

Ettha pana cakkhum ārammaṇaṃ sampaṭicchiyamānaṃ¹⁰
eva rūpaṃhi paṭihaññati nāma. Idhā pi purimanayen' eva
cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

¹ suñña M. ² dassetuṃ M. ³ Dh. § 598. ⁴ M. adds
hi. ⁵ paṭihaññati M. ⁶ om. M. ⁷ ghaṭṭaya° M.
⁸ om. M. ⁹ dassetuṃ M. ¹⁰ sampaṭicchamānaṃ T.

Ito param phassapañcamakānaṃ uppattidassanavasena pañca tesāṃ yeva ārammaṇapaṭibaddhauppattidassanavasena¹ pañcā ti dasa vārā dassitā.

620. Tattha cakkhum nissāyā² ti cakkhum nissaya-paccayaṃ katvā. Rūpaṃ ārabbhā ti rūpārammaṇaṃ āgamma sandbhāya paṭicca. Iminā cakkhuppasādavatthukānaṃ phassādināṃ pure jātapaccayena cakkhudvārajavana-vithipariyāpannānaṃ ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissaya-paccayehi rūpassa paccayabhāvo dassito.

Itaresnpañcasu vāresu rūpaṃ ārammaṇau assāti³ rūpārammaṇo ti. Evaṃ ārammaṇapaccayamatten'eva paccayabhāvo dassito. Yathā pana purimesu tisu evaṃ imesu pi dasasu vāresu cattāro cattāro vavattbāpananayā veditabbā.

621. Evaṃ katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ⁴ ti pucchāya uddhaṭaṃ cakkhum idaṃ taṃ ti nānappakārato dassetuṃ purimā tayo ime dasā ti terasa niddesavārā dassitā.

Ekekasmaṃ c'ettha catunnaṃ catunnaṃ vavattbāpananayānaṃ āgatattādipaññāsa nayehi⁵ patimaṇḍetvā va dassitā ti veditabbā.

Ito paresu sotāyatanādiniddesesu pi es'eva nayo.

Visesamatthaṃ paṇ' ettha evaṃ veditabbaṃ.

622. Supāti⁶ ti sotā. Taṃ sasambhārasotabilassa⁷ anto tanutambalomācite⁸ āṅguliveṭhanakasaṇḍhāne⁹ padese¹⁰ vuttappakārālu dhātūhi katūpakāraṃ utucittāharebi upatthambhiyamānaṃ āyuna anupāliyamānaṃ vappādīhi parivutaṃ sotaviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati.

623. Ghāyati¹¹ ti ghānaṃ. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇḍhāne padese¹² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhaṇānupālanaparivāraṃ ghānaviññāpā-

¹ sampatibaddh° M. ² Dhs. § 600. ³ rūpaṃ ārammaṇassā ti M. ⁴ Dhs. § 597. ⁵ paññāsāyanehi T. ⁶ attā dvepaññāsa nayo° M. ⁷ Dhs. § 601. ⁸ sātabilassa T. ⁹ anto tanutanutambalomācito T. ¹⁰ autotauutam-balomācite āṅgulivedhaka° M. ¹¹ Hardy Manual 435.

¹² Dhs. § 605. ¹³ Hardy l. l.

dinaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

624. Sāyanatṭhena jivhā¹. Sā sasambhūrajivhāmajjhassa upari uppaladalaggasaṅṭhāne padese² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhanānupālanaparivāraṃ jivhāviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

625. Yāvataṃ pana imasmiṃ kāye upādinṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanam³ kappāsapaṭaḷe sneho viya yathā⁴ vuttappakāraupakāraupatthambhanānupālanaparivāraṃ c'eva⁵ hutvā kāyaviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Ayam ettha viseso⁶ pūlipabhedato ca attho cakkhuniddese vuttanayen' eva veditaḷho.

Kevalaṃ hi idha cakkhupadassa ṭhāne sotapadādini, rūpapadassa ṭhāne saddapadādini ti passī ti ādinaṃ ṭhānesu tīni⁷ ādipadāni ca āgatāni. Nettaṃ p'etaṃ nayanam p'etaṃ ti imassa pana⁸ padadvayassa abhāvā dvādasa dvādasa nāmāni honti. Sesam sabbattha vuttasadisam eva.

626. Tattha siyā yadi yāvataṃ imasmiṃ kāye upādinṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanam kappāsapaṭalasineho⁹ viya. Evaṃ sante lakkhaṇasammissatā āpajjati ti¹⁰. Kasmā? Aññaassa aññattha-abhāvato. Yadi evaṃ na sabbattha kāyāyatanam ti neva paramatthato sabbattha vinibbhujitvā pañ'assa nānūkarāṇaṃ paññāpetum¹¹ na sakkā tasmā evaṃ vuttaṃ.

Yathā hi rūparasūdayo vālukācūppāni viya vivecetum asakkuneyyatāya¹² aññamaññaṃ vyāpino ti vuccanti na ca paramatthato rūpe raso atthi. Yadi siyā rūpagahaṇen' eva rasagahaṇaṃ gaccheyya. Evaṃ kāyāyatanam pi paramatthato na ca sabbattha atthi na ca sabbattha natthi. Vivecetum asakkuneyyatāya¹³ ti evaṃ ettha na lakkhaṇasammissatā¹⁴ āpajjati ti veditaḷbā.

¹ Dhs. § 609. ² Hardy Manual 436. ³ Dhs. § 613.

⁴ kappāsapaṭaselenaho viya yathā M. ⁵ evāram eva M.

⁶ M. adds seso. ⁷ tīpi M. ⁸ ca M. ⁹ kappā-

sapaṭaselenaho M. ¹⁰ om. M. ¹¹ Mūhudap. 63,

Majjhima I, 293. ¹² asakkuneyyatāya M. ¹³ asak-

kuneyyatāya M. ¹⁴ lakkhaṇaṃ missatā M.

Api ca lakkhaṇādi-vavatthānato¹ pi etesaṃ asammissattā veditabbā.

627. Etesaṃ hi rūpābhigāhātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ datṭhukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānābhūtappasādalakkhaṇaṃ vā cakkhu rūpesu āviñjanarasaṃ² cakkhuvīññānassa ādhārahāvapaccupaṭṭhānaṃ datṭhukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhigāhātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ³ sotukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānābhūtappasādalakkhaṇaṃ vā sotaṃ saddesu āviñjanarasaṃ⁴ sotaviññānassa ādhārahāvapaccupaṭṭhānaṃ sotukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhigāhātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānābhūtappasādalakkhaṇaṃ vā ghānaṃ gandhesu āviñjanarasaṃ⁵ ghānaviññānassa ādhārahāvapaccupaṭṭhānaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhigāhātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ sāyitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānābhūtappasādalakkhaṇaṃ vā jivhā rasesu āviñjanarasaṃ⁶ jivhāviññānassa ādhārahāvapaccupaṭṭhānaṃ sāyitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Phoṭṭhabbābhigāhātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ plusitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānābhūtappasādalakkhaṇaṃ vā kāyo phoṭṭhabbesu āviñjanaraso⁷ kāyaviññānassa ādhārahāvapaccupaṭṭhānaṃ plusitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

628. Keci paṇ' ettha tejādihikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupaṭṭhaviññāpādhikānaṃ bhūtānaṃ pasāda sotaghānājivhā, kāyo sabbesaṃ ti vadanti.

Apāre tejādihikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyu-āpapaṭṭhaviññādhikānaṃ⁸ sotaghānājivhākāyā ti vadaoti. Te vattabbā: suttam āharathā ti. Addhā suttam eva na dakkhissanti⁹. Keci paṇ' ettha tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi anuggahābhāvato ti kāraṇaṃ vadanti. Te ca vattabbā. Ko paṇ' evam

¹ vavatthāpanato M. ² āviñchana° M. ³ °lakkhaṇā M.

⁴ āviñchana° M. ⁵ om. M. ⁶ āviñchana° M. ⁷ āviñchana° M.

⁸ °paṭṭhamādhikānaṃ T. ⁹ na addhā suddhā me va d° M.

āha: rūpādayo tejādīnaṃ guṇā ti¹. Avimābhogesu hi bhūtesu² ayaṃ imassa guṇo ti na labbhā vattuṃ athā pi vadeyyuṃ. Yathā tesu tesu sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhikātāya³ paṭhavi-ādīnaṃ sandhāraṇādini kiccāni kuhbatha⁴ evaṃ tejādhikesu samābhāresu rūpādīnaṃ adhikābhāvadassanato⁵ icchitāham etaṃ rūpādayo tesāṃ guṇā ti. Te vattabbā: iccheyyāma yadi āpādhikassa⁶ āsavassa⁷ gandhato paṭhavi-ādhi ke kappāse gandho adhikataro siyā tejādhikassa ca uṇhodakassa vappato pi sitūdakassa vappo parihāyetha. Yasmā pan' etaṃ ubhayaṃ pi natthi tasmā parihāyetha me tesāṃ nissaya bhūtānaṃ⁸ visesakappanaṃ. Yathā aviseso pi ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo aññamaññaṃ visadisū⁹ honti evaṃ cakkhuppasādādayo avijjāmaṇe pi aññasmaṃ visesakāraṇe ti gacchabham etaṃ. Kim pana yaṃ aññamaññassa asādhāraṇaṃ kammam eva nesaṃ visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, uā bhūtavisesato. Bhūtaviseso hi sati pasādo va na uppajjati. 'Samānānaṃ bhūtānaṃ hi pasādo na visamānānaṃ ti' porūṇā.

629. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni appattavisaya gāhikāni attano nissayaṃ anallīnānisaye eva visaye viññāna hetuttā. Ghāṇajivhākāyasampattavisaya gāhikā nissaya vasena c'eva sayāṃ ca attano nissayaṃ allīne yeva visayo viññāna hetuttā. Atthakathāyaṃ pana āpāthagatattā ārammaṇaṃ sampattaṃ nāma. Candamaṇḍalasuriya maṇḍalānaṃ hi dvācattālīsaya janasalassanūtatthake tthitānaṃ vappo cakkhuppasādaṃ ghaṭṭeti. So dūre thatvā paññāyamāno pi sampatto yeva nāma. Taggocarattā cakkhusampattagocaram eva nāma.

Dūre rukkhāṃ chindantānaṃ pi rajakānāu ca vatthāṃ dhovantānaṃ dūrato va kāyavikāro paññāyati. Saddo pana dhātuparamparāya sotāṃ ghaṭṭetvā¹⁰ saṅkamaṃ vavatthānaṃ gacchati ti vuttaṃ.

¹ guṇa hi T. ² rūpesu M. ³ adhigatāya M. ⁴ kiccāni kiccatha T. kiccāni icchātha M. ⁵ dassanabhāvato M. ⁶ yadi pādikāsu T. ⁷ ālavassa M. ⁸ paḥaya tesāṃ niss° M. ⁹ visavisū T. ¹⁰ ghaddhetvā T.

630. Tattha kiñcā pi āpūthagatattā ārammaṇaṃ sampattan ti vuttaṃ. Candamaṇḍalādivaṇṇo pana cakkhum sampatto dūre¹ ṭhito va pañūyati. Saddo pi sace saṇikaṃ āgaccheyya dūre² uppanno cirena suyeyya paramparāghaṭṭanāya ca āgantvā sotam ghaṭṭento asukadisāya nāma ti na pañūyeyya tasmā asampattagocarān' ev' etāni. Ahi-ādi-samānāni c'etāni. Yathā hi ahi nāma bahi sittasammatṭaṭṭhāne³ nābhiramati⁴ saṅkāraṭṭhāne tiṇapannagahaṇavammikāni yeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati ekaggataṃ āpajjati evamevaṃ cakkhum p'etaṃ visamajjhāsayaṃ matṭesu⁵ suvaṇṇabhittiādisu nābhiramati oloketum pi na icchati, rūpacittapupphalatāvicitṭesu⁶ yeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte⁷ mukham pi vivaritvā oloketukāmā honti. Supsumāro pi bahi nikkhanto gahetabbam na passati akklhiṇi nimiletvā⁸ carati. Yadā pana vyāmasatamattam⁹ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti tadāssa cittaṃ ekaggaṃ¹⁰ hoti, sukham supati. Evaṃ evaṃ sotam p'etaṃ bilajjhāsayaṃ ākāsa-sannissitaṃ kaṇṇacchiddakūpake yeva ajjhāsayaṃ karoti. Kaṇṇacchiddākāso yeva tassa saddasavane paccayo hoti ajaṭṭikūso pi vaṭṭati yeva. Anto lenasmim hi sajjhāye kayiramāne lenacchadanam blinditvā saddo balu nikkhamati. Dvāravātapānacchiddehi pana nikkhamitvā dhūtoparamparā yeva ghaṭṭento gantvā sotappasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmiṃ kāle asukaṃ¹¹ nāma sajjhāyanti ti lenaṃ piṭṭhe nisinnā jānanti¹², evaṃ sante sampattagocarā hoti¹³. Kiṃ pan' etaṃ sampattagocaraṇa ti? Āma sampattagocaraṇa. Yadi evaṃ dūre bheri-ādisu vajjamānesu dūre saddo ti jānanaṃ na bhaveyyā ti no na bhavati. Sotapasādasmiṃ hi ghaṭṭite dūre saddo āsanne saddo paratīre saddo orimātīre saddo ti tathā tathā jānanākāro hoti dhammatā esā ti. Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddaṃ tato

¹ bhūre M. ² siniddhasamm° M. comp. Milindap. 15.

³ nābhirati M. ⁴ maṇḍesu G. maddhesu T. ⁵ °pugga-latāvi° M. ⁶ ampabhonto T. ⁷ nimilitvā M. ⁸ vyā-masanamattam T. ⁹ ekaggataṃ M. ¹⁰ asuko M.

¹¹ jāyanti T. ¹² honti T.

tato savanam hoti candasuriyādīnam dassanam viyā ti asam-pattagocaram ev' etam.

631. Pakkhi pi rukke vā bhūmiyam vā na ramati¹. Yādū pana ekam vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭṭakāsam pakkhanto² hoti tadā ekaggacittatam āpajjati. Evam evam ghānam pi ākāsaññāsāyam vātupanissayagandhagocaram. Tathā hi gāvo navavaṭṭe³ deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāśāhhimukhā hutvā vātam ākaḍḍhanti aṅgulīhi gandbapiṇḍam gahetvā pi ca upasiṅghanakāle vātam anākaḍḍhanto n'eva tassa gandham jānāti.

632. Kukkuro pi bāhi vicaranto khemaṭṭhānam na passati leḍḍuppahārādīhi upadduto⁴ hoti, anto gāmaṃ parivāsitvā uddhanadvāre⁵ chārikam viyūhitvā nipannassa pan' assa phāsukam hoti. Evam evam jivhā gāmajñāsāyā āposanissitarasārammaṇā. Tathā hi niyāmarattim samanadhammam katvā pi pāto va pattacivaram ādāya gāmo pavisitabbo⁶ hoti sukkhakhūdanīyassa ca na sakkā khelena atemitassa rasam jānitum.

633. Sigālo pi bāhi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamāpsam khūditvā nipannass' eva pan' assa phāsukam hoti. Evam evam kāyo pi upādinnakajñāsāyo paṭhavīnissitaphoṭṭhabhārammaṇo⁷. Tathā hi aññam upādinnakam alabhamānā sattā attano hatthatale sisam katvā nipajjanti ajjhattikabāhirā c'assa paṭhavī ārammanagahane paccayo hoti. Suatthatassā pi hi⁸ sayanassa hatthe ṭhitānam⁹ pi vā phalānam na sakkā anisīdantena vā anippiḷentena¹⁰ vā thaddhamduddhāvo jānitum ti ajjhattikabāhirā paṭhavī etassa kāyapasādassa phoṭṭhabhajānane paccayo hoti. Evam lakkhaṇādivatthūnato p'etesam asammissatā veditabbā.

634. Aññe yeva hi cakkhuppasādassa lakkhaṇarasapaccuppaṭṭhāna-padaṭṭhāna-gocarajñāsāyanissayā, aññe so-

¹ na ca ram° M. ² pakkhatto T. ³ navaddhe T.

⁴ upadadāno T. ⁵ uddhanatṭhāne M. ⁶ gāme pavisitabbo M.

⁷ paṭhavīsannissita° M. ⁸ susaṇṭhitassa

pi hi M. ⁹ ṭhapitānam M. ¹⁰ anuppiḷentena T.

tappasādūdinan ti asammissān 'eva cakkhayatanādīni api ca tesam asammissatāya ayaṃ upanū ti veditabbā.

Yathā hi pañcavaṇṇānaṃ dhajānaṃ ussāpitanāṃ kiñcā pi chāyū ekābaddhā viya hoti aññamaññānaṃ pana¹ asammissā va yathā ca pañcavaṇṇena kappāsena² vatthup katvā dīpe jalite kiñcā pi jalā ekābaddhā viya hoti tassa tassa pana amsuno³ pāṭiekkam pāṭiekkam jalā aññamaññānaṃ asammissā va evam evaṃ kiñcā pi imāni paucāyatanāni ekasmiṃ attabhāve samosaṭṭhāni aññamaññānaṃ pana asammissān' eva. Na kevalā ca imān 'eva pañca sesarūpāni pi asammissān' eva. Imasmiṃ hi sarīre hetthimakāyo majjhimakāyo uparimakāyo ti tayo koṭṭhāsā. Tattha nābhito paṭṭhāya hetthā hetthimakāyo nāma. Tasmīṃ kāyadasakam bhāvadasakam āhārasamutthānāni attha utusamutthānāni attha cittasamutthānāni atthā ti catucattālisa rūpāni. Nābhito uddhaṃ yāva galavūṭakā majjhimakāyo nāma. Tattha kāyadasakam bhāvadasakam vatthudasakam āhārasamutthānādīni tīni atthakāni ti catupaññāsa rūpāni. Galavūṭakato niddhaṃ uparimakāyo nāma. Tattha cakkhudasakam sotadasakam ghānadasakam jivūdasakam kāyadasakam bhāvadasakam āhārasamutthānādīni tīni atthakāni ti caturāsīti rūpāni. Tattha cakkhuppasādassa paccayāni cattāri mahābhūtāni vaṇṇo gandho raso oja jivitindriyaṃ cakkhuppasādo ti idaṃ ekantato avinibbhattānaṃ dasannaṃ⁴ na nipphanna rūpānaṃ vasena cakkhudasakam nāma. Iminā nayena sesāni pi veditabbāni.

Tesu hetthimakāye rūpaṃ 'majjhimakāya-uparimakāya-rūpehi saddhiṃ asammissaṃ, sesakāyadvaye pi rūpaṃ itarehi saddhiṃ asaummissaṃ eva. Yathā hi sāyanhasamaye pabbataccchāyā ca rukkhacchāyā ca ekābaddhā viya hoti aññamaññānaṃ pana asammissā va evaṃ imesu pi kāyesu catucattālisa catupaññāsa caturāsīti ca rūpāni kiñcā pi ekābaddhāni viya aññamaññānaṃ pana asammissān' evā ti.

635. Rūpāyatananiddese⁵ vaṇṇo va vaṇṇanibhā. Nibhāti ti vā nibhā cakkhuviññāṇassa pākāṭā hoti ti attho.

¹ M. *addā* tassa tassa pana. ² kammāsena M. ³ asuno T.

⁴ avinibbūtanānaṃ dassanaṃ T. ⁵ Dh. § 617.

Vaṇṇo va nibhā vaṇṇanibhā. Saddhiṃ nidassanena sanidassanaṃ cakkhuvīññāṇena passitabban ti attho.

Saddhiṃ paṭighena sappatighaṃ paṭighaṭṭananighaṃ sanajanakan ti attho. Nilādisu ummāpupphasamānaṃ¹ nilaṃ, kaṇikārapupphasamānaṃ pītakaṃ, bandhujīvaka-pupphasamānaṃ lohitaṃ, osadhītārakasamānaṃ odā-takaṃ, jhāmaṅgārasamānaṃ kālakaṃ, mandarattaṃ sinduvārakaṇavīramakūlasamānaṃ mañjetthakaṃ, harittacahemavaṇṇaṃ kāmāṃ sumukhapakkamā ti. Ettha pana kiñcā pi hari ti suvaṇṇaṃ vuttaṃ. Parato paṇ'assa jātārūpagahaṇena gahitattā idha sāmāṃ hari nāma. Imāni satta vatthūṃ anāmasitvā sabhāven'² eva³ dassitāni. Harivaṇṇaṃ ti haritasaddalavaṇṇaṃ. Ambaṅkuravaṇṇaṃ ti⁴ ambaṅkurena samānavavaṇṇaṃ. Imāni dve vatthūṃ āmasitvā dassitāni, dīghādini dvādasavohārato dassitāni. So ca tesāṃ vohāro upanidhāya siddho c'eva saunivesasiddho ca. Dīghādini hi aññamaññaṃ upanidhāya siddhāni, vaṭṭādini sannivesavisesena. Tattha rassaṃ upanidhāya tato uccataraṃ dīghaṃ⁴, taṃ upanidhāya tato nicataraṃ rassaṃ, thūlaṃ upanidhāya tato khuddakataraṃ anukaṃ, taṃ upanidhāya tato mahantataraṃ thūlaṃ, cakkasaṇṭhānaṃ vaṭṭaṃ, kukkuṭaṇḍasaṇṭhānaṃ parimaṇḍalaṃ, catūhi aṃsehiyuttaṃ caturaṃsaṃ. Chaḷaṃ sūdisu pi es'eva nayo.

Ninnaṃ ti onataṃ, thalaṃ ti unnataṃ. Tattha yasmā dīghādini phusitvā pi sakkā jānitum, nilādini paṇ' eva na sakkā tasmā na nippariyāyeva dīghaṃ rūpāyatanāṃ tathā rassādini, taṃ taṃ nissāya pana tathā tathā thitaṃ dīghaṃ rassaṃ ti tena tena vohārena rūpāyatanam ev' ettha bhāsitaṃ ti veditabbaṃ.

Chāyā ātapo ti idaṃ aññamaññaṃ paricchinnaṃ. Tathā āloko andhakāro ca abbhā mahikā ti ādini cattāri vatthūṃ¹ eva dassitāni. Tattha abbhā ti valāhako, mahikā ti himaṃ. Imehi catūhi abbhādinaṃ vaṇṇā dassitā. Candamaṇḍalassa vaṇṇanibhā ti ādhi tesāṃ tesāṃ pabhā-

¹ 'ummārapuppha'M.

² abhāven' eva M.

³ ambaṃ

kumanti T. ambukuravaṇṇanti M.

⁴ dighattaṃ T.

vaṇṇā dassitā. Tattha candamaṇḍalādīnaṃ vatthūnaṃ¹ evaṃ viśeso veditabbo.

636. Sovanṇamayāṃ rajatapaṭicchannaṃ ekūnapaṇṇāsayojanāyāmaṃvatthārāṃ Candassa devaputtassa vimānaṃ candamaṇḍalaṃ nāma sovanṇamayāṃ pbalikapaṭicchannaṃ samapaññāsayojanāyāmaṃvatthārāṃ. Suriyassa devaputtassa vimānaṃ suriyamaṇḍalaṃ nāma, sattaratanamayāni satta-tthadvādasayojanāyāmaṃvatthārāni tesāṃ tesāṃ devaputtānaṃ vimānāpi tārakarūpāni nāma.

Tattha cando heṭṭhā suriyo npari, nbhinnaṃ antaraṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato suriyassa uparimantato yojanasataṃ hoti. Dvīsu vassesu nakkhattatārakā gacchanti. Etesu pana tīsu cando dandhagamano², suriyo sīghagamano, tārakā sīghagamano. Kālena candimasuriyānaṃ purato honti, kālena pacchā ādāsamaṇḍalaṃ kamsamayāṃ.

Maṇi ti ṭhapetvā veluriyaṃ. Seso joti rasādiāneka-ppabhedo.

Saṅkho sāmuddiko, muttā sāmuddikā sesā pi. Veluriyo ti veluvaṇṇamaṇi. Jātarūpaṃ vuccati Satthu vaṇṇo. Satthā hi suvaṇṇavaṇṇo suvaṇṇavaṇṇaṃ pi Satthu vaṇṇaṃ. Rajataṃ vuccati kaḥūpaṇo. Lohamāsako dārumāsako jatumaśako ye ye vohāraṃ gacchanti ti vuttaṃ. Taṃ sabbhaṃ pi idha gahitaṃ. Yaṃ vā paṇ' aññaṃ pi ti iminā pāli-ṭṭhitaṃ ṭhapetvā sesaṃ taṭṭhikapilotikakaṇṇakavaṇṇādi-³hedam³ rūpaṃ gahitaṃ. Taṃ hi sahaṃ ye-vū-panakesu pavattham. Evaṃ etaṃ nīlā dīnāhhedena bhinnam pi rūpaṃ sahaṃ lakkhaṇādihi abhinnaṃ eva.

637. Sahaṃ h'etaṃ cakkhupaṭibānanalakkhaṇaṃ rūpaṃ cakkhuvīññāṇassa visayabbāvarasaṃ tass 'eva gocarapaccupaṭṭhānaṃ catumahūhūtapadatthānaṃ. Yathā c'etaṃ tathā sabbūni pi upādārūpāni. Yattha pana viśeso atthi tattha vakkhāma. Sesaṃ ettha cakkhūyatānaniddese vuttanayen' eva veditabhaṃ.

¹ vatthum M.

² dandagamano M.

³ Comp. Jāt. I, 141, Samantapās. 325.

Kevalam hi tattha cakkhupubbaṅgamo niddeso, idha rūpapubbaṅgamo, tattha va cakkhum p'etan ti ādini cūddasa nāmāni, idha rūpaṃ p'etan ti ādini tīni. Sesam tādisam eva. Yathā hi catūhi catūhi nayohi maṇḍetvā² cakkhum vavatthāpetum terasa vārā vuttā idhā pi to tath'eva vuttā ti.

638. Saddāyatanaṇidde² bherisaddo ti mahābheripaṭahabheripaṃ³ saddo, mudingasaṅkhapaṇavasaddā pi mudiṅgādippaccayā saddā, gītasāṅkhāto saddo gītasaddo, vuttā va sesānaṃ viṇādinam tantibaddhānaṃ⁴ saddo vāḍita-saddo, sammāsaddo ti kamsatālakatthataḷasaddo. Pāṇisaddo ti pāṇipahārasaddo.

Sattānaṃ nigghosāsaddo ti hahunnaṃ sannipatitānaṃ apaññāyamaṇapadavyañjananigghosāsaddo. Dhātūnaṃ sannighātasaddo ti rukkhādinam aññamaññanighamsana-gaṇḍikākoṭaṇādisaddo⁵. Vātassa vāyato saddo vātasaddo, udakassa sandamānassa vā paṭihatassa vā saddo udaka-saddo, manussānaṃ sallāpādisaddo manussāsaddo, tapāṭhetvā seso sabbo pi amanussāsaddo. Iminā pada-dvayaena sabbo pi saddo pariyādinno. Evam sante pi vaṃsaphālanapilotikaphālanādisu pavatto pāliyaṃ anūgatasaddo ye-vā-panakatthānaṃ pavitthānaṃ pavittho ti veditaḥbo. Evam ayaṃ bherisaddādinā bhedenā bhinnō pi saddo lakkaṇādihi abhinno yeva. Sabbo pi h'esa sotapaṭiḥanaṇa-lakkaṇo saddo sotaviññāṇassa visayabhāvaraso tass'eva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesam cakkhūyatanaṇidde vutta-nayen'eva veditabbam.

Idhā pi hi catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā, tesam attho sakkā vuttanaye jānitun ti na vitthārito.

639. Gandhāyatanaṇidde⁶ mūlagandho ti. Yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibhatto gandho sārāgandhādisu pi ca es'eva nayo.

Asiddhadussiddhānaṃ ūkādinam gandho āmagandho-macchasakalikapūtimamsasāṅkiliṭṭhasappaḍādinam gandho vissagandho⁷.

² paṭimaṇḍetvā M.

³ Dhs § 621—624.

⁴ °pahata° M.

⁵ tantibandhānaṃ M.

⁶ Comp. Cullavagga VI. 17. 1:

⁷ Dhs. § 625—628.

⁸ missagandha C. G. visagandho M.

Sugandho ti itthagandho, duggandho ti anittbagandho. Iminā padaadvayena sabbo pi gandho pariyādiṇṇo. Evaṃ sante pi kaṇṇakagandhapilotikagandhādayo¹ pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi gandhā ye-vā-panakattāṇaṃ pavitthā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlagandhādīnā bhedenā bhinno pi gandho lakkaṇādīhi abhinno yeva. Sabbo pi h'esa ghāṇapaṭiḥaṇanālakkaṇo gandho ghāṇaviññāṇassa visayaḥkhāvaraso, tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno, sesaṃ cakkhāyatanaṇiddese vuttanāyena² eva veditabbaṃ. Idhā pi hi tath' eva dvipaṇṇāsa nayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā, te atthato pākāṭā eva.

640. Rasāyatanaṇiddese³ mūlaraso ti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. Kandharasādīsu pi es' eva nayo.

Ambilaṇ ti takkambilādi, madhuraṇ ti ekantato go-sappiādi. Madhu pana kasāvaṃyuttam ciraṇikkhattam⁴ kasāvaṃ hoti phāṇitam khāriyuttakaṃ ciraṇikkhattam⁵ khāriyaṃ⁶ hoti. Sappi pana ciraṇikkhattam vaṇṇagandhe jahantam pi rasaṃ na jābati ti tad eva ekantamadhuraṃ.

Tittakan ti nimbaṇṇādi, kaṭukan ti siṅgiveramaṇi-cādi, loṇikaṇ ti sāmuddikaloṇādi, khārikaṇ ti vātūgaṇa-kalīrādi, lapilaṇ⁷ ti badarasāḷavakapiṭṭhasāḷavādi, kasāvaṇ ti haritakādi⁸. Ime sabbe pi rasā vatthuvaseṇa vuttā. Tam tam vatthuko paṇ' ettha raso va ambilādihi, nāmehi vutto ti veditabbo.

Sādū⁹ ti ittharaso, asādū⁹ ti anitttharaso. Iminā padaadvayena sabbo pi raso pariyādiṇṇo. Evaṃ santo pi leḍḍurasabbhittirasapilotikarasādāyo pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi rasā ye-vā-panakattāṇaṃ pavitthā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlarasādīnā bhedenā bhinno pi raso lakkaṇādīhi abhinno yeva, sabbo pi h'esa jivhāpaṭiḥaṇanālakkaṇaraso jivhāviññāṇassa visayaḥkhāvaraso tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno.

Sesaṃ cakkhāyatanaṇiddese vuttanāyena² eva veditabbaṃ.

¹ 'pilotikagandho' M.

² Dhs. § 629—632.

³ 'nikkhat-

taṃ M.

⁴ 'nikkhattaṃ M.

⁵ khārikaṃ M.

⁶ lam-

pilaṇ M.

⁷ māritak^o M.

⁸ sādū M.

⁹ asādū M.

Idhū pi hi tath 'eva dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā.

641. Itthindriyaniddese² yan ti kāraṇavacanam. Yena kāraṇena itthiyā itthilingāḍiṇi honti ti ayam ettha attho. Tattha liṅgan ti saṇṭhānam. Itthiyā hi batthapādagivā-udarādīnam saṇṭhānam na purisassa viya hoti. Itthinam hi hetthimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado batthapādā khuddakā, mukham khuddakam. Nimmittan ti sañjānam. Itthinam hi uramamsam visadam boti, mukham nimmassudāṭhikam³, kesabandhavatthagahaṇam pi na purisānam viya hoti. Kuttan ti kiriya. Itthiyo hi daharakāle suppakamusalake hi kilanti, dhitalikāya⁴ kilanti, mattikavākena⁵ suttakam nāma kantanti.

Ākappo ti gamapādiakāro. Itthiyo hi gacchamānā avisadam⁶ gacchauti, tiṭṭhamānā⁷ nipajjamānā nisidamānā khādamānā bhuñjamānā avisadam⁸ bhuñjanti, purisam pi hi avisadam disvā 'mātugāmo viya gaccebati tiṭṭhati nipajjati nisidati khādanti bhuñjati ti' vadanti. Itthattam itthibhāvo ti ubbayam ekatthaitthisabhāvo ti attho. Ayam kammajo paṭisandhi samuṭṭhito, itthilingāḍi pana na itthindriyam, itthindriyam paṭicca pavatte samuṭṭhitam yathā bje sati bijam paṭicca rukkho vadḍhitvā sākhāvitāpasampanno ākāsam⁹ pūretvā tiṭṭhati.

Evam evam itthibhāvasankhāte itthindriye sati itthilingāḍiṇi honti. Bijam¹⁰ viya hi itthindriyam bijam paṭicca vadḍhitvā ākāsam pūretvā thitarukkho viya itthindriyam paṭicca itthi lingāḍiṇi pavatte samuṭṭbahanti. Tattha itthindriyam na cakkhuviññeyyam manoviññeyyam eva, itthilingāḍiṇi cakkhuviññeyyāni pi manoviññeyyāni pi¹⁰. Idam tam rūpam yathā cakkhundriyāḍiṇi purisassa pi bonti, na evam niyamato pana itthiyā eva itthindriyam purisindriyo pi es'

² Dhs. § 633. ³ °dādhikam K. ⁴ citta ta likāya M.

⁵ mattikavākkena M. matikatakkena C. G. T. ⁶ avisa-

dā M. ⁷ diṭṭha° M. ⁸ abhisadā M. ⁹ viṭṭapasam-

panno hutvā ākāsi M. ¹⁰ dvijam T. ¹⁰ M. adds Idan

tam rūpam itthindriyan ti. Id°

eva nayo. Purisaliṅgādi pana itthiliṅgādīnaṃ paṭipakkhato veditabbāni.

Purisassa hi hattha-pāda-givā-udarādīnaṃ² saṅghānaṃ na itthiyā viya hoti. Purisānaṃ hi uparimakāyo visado hoti, heṭṭimakāyo avisado, hattha pādā mahantā, mukhaṃ mahantaṃ, uramaṃsaṃ avisadaṃ³, massu dāṭhikā uppajjanti, kesahandhavatthagahanaṃ na itthināṃ viya hoti, daharakāle rathanaṅgalakādihi kiṇanti vālikā pūḷiṃ katvā vāpin nāma gaṇhanti, gamanādīni visadāni honti, itthin pi gamanādīni visadāni kurumānaṃ (disvā) 'puriso viya gacchati ti' ādīni vadanti. Sesāṃ itthindriye vuttasadisam eva. Tattha itthibhāvalakkhaṇaṃ itthindriyaṃ, itthi ti pakāsanarasam itthiliṅganimittakuttākappānaṃ kārāṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ.

642. Purisabhāvalakkhaṇaṃ purisindriyaṃ³ puriso ti pakāsanarasam purisaliṅganimittakuttākappānaṃ kārāṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Ubhayaṃ p'etaṃ paṭhama kappikānaṃ pavatte samuṭṭhāti, aparabhāgena paṭisandhiyaṃ paṭisandhisamuṭṭhitam pi pavatte samuṭṭhitam pi pavatte calati parivattati. Yath' āha:

Tena kho pana samayena aññatarasse bhikkhuno itthi līgaṃ pātuhhūtaṃ hoti. Tena kho pana samayena aññatarassā bhikkhuniyā purisaliṅgaṃ pātuhhūtaṃ hoti ti. Imesu pana dvīsu purisaliṅgaṃ uttamaṃ, itthiliṅgaṃ hinaṃ, tasmā purisaliṅgaṃ balava-akusalakammena⁴ antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dñhbalakusalena paṭiṭṭhāti, itthiliṅgaṃ pana antaradhāyantaṃ dubhala-akusalena antaradhāyati, purisaliṅgaṃ balavakusalena paṭiṭṭhāti. Evam ubhayaṃ pi akusalena antaradhāyati, kusalena paṭilabbhati ti veditabbaṃ.

643. Ubhatovyañjanakassa pana kiṃ ekaṃ indriyaṃ udāhu dve ti? Ekaṃ taṃ cakho itthiubhato vyañjanakassa itth indriyaṃ, puriso-ubhatovyañjanakassa purisindriyaṃ. Evam sante dutiyavyañjanakassa abhāvo āpajjati. Itthindriyaṃ hi vyañjanakāraṇaṃ vuttaṃ taṃ ca tassa natthi ti na tassa itthindriyaṃ vyañjanakāraṇaṃ.

² urādīnaṃ M.

³ visadaṃ M.

³ Dhs. § 634.

⁴ akusalena M.

Tasmā sadā abbhāvato itthi-nbhatovyañjanakassa hi. Yadā itthiyā rāgacittam upajjati tadā purisavyañjanam pākataṃ hoti, itthi vyañjanam paṭicchannam gūḷham hoti, tathā itarassa itaram, yadi ca tesam indriyam dutiyavyañjanakāraṇam bhavēyya sadā¹ pi vyañjanadvayam tiṭṭheyya na pana tiṭṭhati. Tasmā veditabbam ev' etaṃ na tassa taṃ vyañjanakāraṇam kammasaṃhāram pana rāgacittam ev' etaṃ² kāraṇam.

Yasmā c'assa ekam ova indriyam hoti tasmā itthi-ubhatovyañjanako sayam pi gabbham gaṇhāti param pi gaṇhāpeti, purisa-nbhatovyañjanako param gabbham gaṇhāpeti sayam pana na gaṇhāti ti.

644. Jīvitindriyaniddese⁴ yaṃ vattabbam taṃ heṭṭhā arūpajīvitindriye vuttaṃ eva.

Kevaṃ hi tattha yo tesam arūpinam dhammānaṃ ti vuttaṃ idha rūpajīvitindriyattā yo tesam rūpinam dhammānaṃ ti ayam eva vīseso. Lakkhaṇādini paṇ'assa evaṃ veditabbāni saḥajarūpānupālanalakkhaṇam jīvitindriyam tesam pavattanaṃsaṃ tesam yeva ṭhapanapaccupatṭhānaṃ yāpaitabbabhūtapadatṭhānaṃ ti⁵.

645. Kāyaviññatti niddese⁶ kāyaviññatti ti. Ettha tāva kāyena attano bhāvaṃ viññāpento taṃ tiracchānehi pi purisaṇam purisehi vā tiracchānānaṃ pi kāyagabaṇānūsārena gahitāya etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sayam kāyagabaṇānūsārena viññāyati ti pi viññatti, kāyena saṃvaro⁷ sādhu ti ādisu āgato copanasāṅkhāto kāyo ca viññatti kāyaviññatti. Kāyavipphandaneva addhippāyaviññāpanabetuttā sayāṃ ca tathā viññēyattā kāyena viññatti ti pi kāyaviññati, kusala-cittassa vā ādisu atṭhahi kāmāvacarehi abhiññācittena cā ti na vaḷhi cittehi kusala-cittassa vā dvādasahi pi akusala-cittehi akusala-cittassa vā atṭhahi mahākiriyāhi dvīhi parittakiriyāhi⁸ abhiññāpattāya ekāya rūpāvacarakiriyāya ti ekādasahi kiriyācittehi avyākata-cittassa vā. Ito aññāni hi cittāni viññattim na janenti⁹,

¹ Kasmā M. ² saddā M. ³ ettha M. ⁴ Dhs. § 635.

⁵ yāvasatthabba^o T. ⁶ Dhs. § 636. ⁷ saṃvaro om. T.

⁸ ahetukakiriyāhi M. ⁹ jānanti T.

sekhāsekhaputhujjanānaṃ pana ettakeh' eva cittehi viññatti hoti ti. Etesaṃ kusalādinnaṃ vasena tīhi padehi hetuto dassitā.

Idāni chahi padehi phalato dassetum ahhikkamantassa vā ti ādivuttam. Ahhikkamādayo hi viññattivasena pavattattā viññattiphalaṃ nāma tattha ahhikkamantassa vā ti purato kāyaṃ ahhiharantassa.

Paṭikkamantassa ti pacchato paccāharantassa.

ĀloKentassa ti ujukaṃ pekkhantassa.

Vilokentassa ti iti c'iti ca pekkhantassa.

Sammiñjantassa ti¹ sandhiyo saṅkocentassa.

Pasārentassa ti sandhiyo paṭippanūmentassa.

Idāni chahi padehi sabhāvato gassetum kāyassa thamhhanā ti ādi vuttam. Tattha kāyassa ti sarīrassa. Kāyaṃ thambhetvā thaddhaṃ karoti ti thamhhanā. Tam eva upasaggena vadḍhetvā santhamhhanā ti āha. Balavataṛā vā thamhhanā santhamhhanā. Santhamhhitattan ti² santhamhhitabhāvo.

Viññāpanavasena viññatti. Viññāpanā ti viññāpanakāro. Viññāpitabhāvo viññāpitattam. Sesam ettha yaṃ vattabhaṃ taṃ hetthā dvārakathāyaṃ vuttam eva.

646. Tathā vaci viññattiyaṃ vaci viññatti ti³. Padassa pana niddesapadānaṃ ca attho tattha na vutto. So evaṃ veditaḃbo: Vācāyaṃ attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehi pi purisānaṃ purisehi vā tiracchānānaṃ pi vacigahāṇanusārena gahitāya⁴ etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sayāṃ vacigahāṇanusārena viññāyati ti pi viññatti, sādhu vācāya samvaro ti ādisu āgatā⁵ copanasāṅkhātā vaci eva viññatti ti, vaci ghosena adhippāyaviññāpanahetuntā sayāṃ ca tathā viññeyyattā vācāya viññatti ti pi vaci viññatti. Vācā girā ti ādisu vuccati ti vācā, giriyaṃ ti girā, vyappattho⁵ vākyahhedo. Vākyāṃ ca taṃ patho ca atthaṃ nātukāmānaṃ nāpetukāmānaṃ cā ti pi vyappatho. Udiyaṃ ti udiṇaṃ. Ghussaṃ ti ghoso, kariyaṃ ti kammaṃ, ghoso ca kammaṃ ghosakammaṃ. Nānappakārehi

¹ samantassa ti M.

² Dhs. § 637.

³ gatāya T.

⁴ āhatā T.

⁵ vyappattho T.

kato ghoso ti attho. Vaciyā hhedo vacibhedo. So pana na bhaṅgo. Pahhedagatā vācā evā ti nūpanattham vācā vaci hhedo ti vuttam. Imehi sabhehi pi padehi sadda vācā va dassitā. Idāni tāya vācāya saddhiṃ yojetvā heṭṭhā vuttatthānam¹ viññatti ādinam padānam vascena tih'ākārehi sabhāvato vācā. Tam dassetum yā tāya vācāya viññatti ti ādi vuttam. Tam heṭṭhāvuttanayattā uttānattham eva.

Idāni viññatti samuṭṭhāpakacittesu asammohattham dvatimsa-chabbisa ekūnavisa soḷasa pacchimā ti idam pakip-nakam veditabbam.

Dvatimsa cittāni hi rūpam samuṭṭhāpenti, iriyāpatham upatthambhenti, duvidham pi viññattim janenti².

Chabbisa ti viññattim eva najanenti, itaram dvayam karonti, ekūnavīsati rūpam eva samuṭṭhāpenti, itaram dvayam na karonti. Soḷasa imesu tisu pi na karonti³, tattha dvatimsā ti heṭṭhā vuttān' eva⁴ kāmavacarato aṭṭha kusalāni, dvādasa akusalāni, kiriyato dasa cittāni sekhaputhujjanānam abhiññācittam khīṇāsavānam abhiññā cittaṃ ti.

Chabbīsati rūpāvacarato pañca kusalāni pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni cattāri kiriyāni cattāri magga cittāni cattāri phala cittāni ti.

Ekūnavīsati kāmavacarakusalavipākato ekādasa akusalavipākato dve kiriyamanodhātūrūpāvacarato pañca vipākacittāni ti.

Soḷasā ti dve pañca viññāpāni saḥbasattānam paṭisandhi cittaṃ khīṇāsavānam cuticittaṃ ūruppe cattāri vipākacittāni ti.

Imāni soḷasa rūpa-iriyāpathaviññātsu ekaṃ pi na karonti aññāni pi hahūni ūruppe uppannāni anokāsagatatā rūpam na samuṭṭhāpenti yāni pana kāyaviññattim samuṭṭhāpenti tān' eva vaciviññatti ti⁵.

647. Ākāsadhātuniddese⁶ na kasati na nikasati kasitum chinditum hhinditum va⁷ na sakkā ti ākāso, ākāso va

¹ yuttatthānam T. ² gahenti T. ³ Soḷasa imesu ekā pi nakaronti T. ekam pi nakaronti M. ⁴ vuttānāyena'eva M.

⁵ na tān'eva kāya vaci vinnattiyo pi M. ⁶ Dhs. § 638.

⁷ kassati na nikassati kassitum vā chinditum vā M.

ākāsagataṃ¹, khelagatādini viya ākāso ti vā gatan ti ākā-sagataṃ. Na haññati ti aghaṃ, aghaṭṭaniyan ti attho. Aghaṃ eva aghagataṃ², chiddaṭṭhena vivaro, vivaro ca vivaragataṃ asaṃphutṭhaṃ catūhi mahābhūtehi ti. Etehi asaṃphutṭhaṃ nissatākāsaṃ³ taṃ kathitaṃ.

Lakkhaṇādito pana rūpaparicchedalakkhaṇā ākāsadhātu rūpaparisantappakāsanarasā⁴ rūpamariyādapaccupaṭṭhānā asaṃphutṭhahhāvachiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā pa-richinnarūpapadaṭṭhānā. Yāya paricchinnesu rūpesu idam ito uddham adho tiriyaṃ ti ca hoti.

648. Ito paresu⁵ rūpassa lahutūdinam⁶ niddesū cittassa lahutādisu vuttanayen 'eva veditahhā. Lakkhaṇādito paṇ' ettha adandhatālakkaṇā rūpassa lahutā⁷ rūpānam ga-ruhhāvavinodanarasā lahuparivattitapaccupaṭṭhānā lahurū-papadaṭṭhānā.

Athaddhatālakkaṇā rūpassa mudutā⁸ rūpānam thad-dhabhāvavinodanarasā sahhakiriyāsu avirodhita paccupaṭṭhā-nā mudurūpapadaṭṭhānā.

Darīra kiriyānukūlakammaññahhāvalakkaṇā rūpassa kammaññatā⁹ vinodanarasā aduhhalabhāvapaccupaṭṭhānā kammaññarūpapadaṭṭhānā. Etā pana tisso aññamaññam vijahanti.

649. Evaṃ sante pi yo arogino viya rūpānam lahuhhāvo adandhatālahuvattippakāro¹⁰ rūpadandhattakaradhātukkhohha paṭipakkhapaccayasamuṭṭhāvo so rūpavikāro rūpassa lahutā.

650. Yo suparimadditacammass 'eva rūpānam muduhhāvo sabhakiriyāvisesesu vasavattanahhāvamaddavappakāro rū-paṭṭhaddhattakaradhātukkhohhapāṭipakkhapaccayasamuṭ-thāvo so rūpavikāro rūpassa mudutā.

651. Yo pana suddhanta suvaṇṇass'¹¹ eva rūpānamkam-maññabhāvo sarīra ki riyañnukūlahhāvappakāro sarīrakiriyā-

¹ T. *inserts* ākāso va ākāso. ² appam eva appagataṃ T. ayam eva aghagataṃ M. ³ nijjātakākāsaṃ M. ⁴ rū-papariṇtappakā T. ⁵ paro T. ⁶ Dhs. § 639—646.

⁷ Dhs. § 639. ⁸ Dhs. § 640. ⁹ Dhs. § 641. ¹⁰ 'pa-ripattippakāro M. ¹¹ suddhantasuvā T. M.

naṃ ananukūlabhāvakaradhātukkhobhapatipakkhapaccaya-samuṭṭhāno so rūpavikāro rūpassa kammaññatā ti. Evam etāsam viseso veditabbo. Etā pana tisso pi kammaṃ kā-tum na sakkonti āhūrādayo ca karonti. Tathā hi yogino 'ajja amhehi bhojanam sappāyam laddham kāyo no lahu mudu kammañño ti' vadanti, ajja utusappāyam laddham, ajja amhākaṃ cittaṃ ekaggaṃ, kāyo no lahu mudu kam-mañño ti vadanti ti.

652. Upacayasantati niddesesu¹ āyatanān anti adḍhekā-dasanam rūpāyatanānam ācayo ti nibbattati². So rū-passa upacayo ti. Yo āyatanānam ācayo punappuna nibbattamānānam so³ rūpassa upacayo nāma hoti. Vaḍḍhi ti attho.

653. Yo rūpassa upacayo sū sūpassa santati⁴ ti. Yā evaṃ upacitānam rūpānam vaḍḍhitato uttaritaram pavatti-kāle sū rūpassa santati nāma hoti. Pavatti ti attho. Na-ditire katakūpasmim hi udakuggamanakūlo viya ācayo nib-batti, paripuṇṇakālo viya upacayo vaḍḍhi¹, ajjhottharivā gamanakūlo viya santati pavatti ti veditabbā.

Evam kim kathitam hoti ti? Āyatanena ācayo kathito, ācayena āyatanam kathitam, ācayo ca kathito, āyatanam eva kathitam. Evam pi kim kathitam hoti ti? Catusan-tatirūpānam ācayo upacayo nibbatti vaḍḍhi kathitā. Attha-to hi ubhayam p'etaṃ jātirūpass' evādhivacanam. Ākāra-nānattena pana veneyyavasena ca upacayo santati ti udde-sadesanam katvā yasmā ettha atthato nānattam natthi tasmā niddesc yo āyatanānam ācayo so rūpassa upacayo, yo rūpassa upacayo sū rūpassa santati ti vuttam. Yasmā ca ubhayam p'etaṃ jātirūpass' ev'ādhivacanam tasmā ettha ācayalakkhaṇo rūpassa upacayo pubban tato rūpānam um-mujjāpanaraso niyyātanapaccupaṭṭhāno paripuṇṇabhāva-paccupaṭṭhāno vā upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkha-ṇarūpassa santati anuppabandhanarasā anupacchedapaccu-paṭṭhānā ti veditabbā.

654. Jaratāniddese⁵ jīraṇakavasena jarā. Ayam ettha

¹ Dhs. § 642.

² nibbatti M.

³ va M.

⁴ Dhs. § 643

⁵ Dhs. § 644 Ps 256.

sabhāvaniddeso, jīraṇakūro, jīraṇatā, khaṇḍiccan ti ādayo kālātikkame kiccaniddeso pacchimā dve pakatiniddesā. Ayam hi jarā ti iminā padena sabhāvato dipitā. Ten' assāyam sabhāvaniddeso. Jīraṇatā ti iminā ākarato, ten' assāyam ākaraniddeso. Khaṇḍiccan ti iminā kālātikkame dantanakhānam khaṇḍitabhāvakarapakiccato. Pāliccan ti iminā kesalomānam palitahhāvakarapakiccato. Valittacatā ti iminā mamsam milāpetvā tace valihbāvakarapakiccato dipitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kicca niddesā te hi imesam vikāraṇam dassanavasena pūkaṭabhūta pūkaṭajarā dassitā.

Yath' eva hi udakassa vā agginō vā tinarukkhādīnam sambhaggapalibhaggatāya¹ vā jhūmatāya vā gatamaggo pūkaṭo hoti na ca so gatamaggo tūn' eva² udakādīni evam eva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasenagata maggo pūkaṭo. Cakkhum ummiletvā³ pi gayhati na ca khaṇḍiccādīn' eva jarā. Na hi jarācakkhvinneyyā boti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko ti. Imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya āyukkhaya-cakkhādīndriyaparipākasaññitāya pakatiyā dipitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā.

Tattha yasmā jaram pattassa āyūṃ hāyati tasmā jarā āyuno saṃhāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca dahara kāle suppasannāni sukhumaṃ pi attano visayaṃ sukhena⁴ eva gaṇhaṇasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaram pattassa paripakkāni alulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṃ gaheṭum asamatthāni honti tasmā indriyānaṃ paripāko ti phalūpacāren' eva vutto.

Sā pan' āyam evaṃ niddiṭṭhā sahbhā pi jarā pūkaṭa paṭicchannā⁴ ti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍabhāvādidassanato rūpa dhammesu jarā pūkaṭajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tūdisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avci savci ti evaṃ pi dvividhā hoti. Tattha maṇikanakarajata pavālacandasuriyūdinam mandadasakādīsu pāṇinaṃ viya ca pūpphaphala

¹ sabhaggapalibhaggatā vā M. ² tato va T. ³ ummilitvā M. ⁴ paricchannā T.

pallavādisu ca apūṇinaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesānaṃ duviññeyyattā jarā avicijarā nāma nirantarajarā ti² attho.

Tato aññesu pana yathā vuttesu antarantarā vaṇṇavisesādināṃ suviññeyyattā jarā savici jarā nāmā ti veditabbā.

Lakkhaṇādito pi rūpaparipāka lakkhaṇarūpassa jaratā upanajanarasā sabhāvanapagame¹ pi nava bhāvū pagama-paccnpaṭṭhānā vihi purāṇahhāvo viya paripaccamānarūpa-padaṭṭhānā ti veditabbā.

655. Aniccatāniddese² khaya gamanavasena khayo va-yagamana vasena vayo, bhijjana vasena bhedo. Atha ca³ yasmā taṃ patvā rūpaṃ khiyyati veti⁴ bhijjati ca tasmā khiyyati etasmin ti khayo, veti etasmin ti vayo, bhijjati etasmin ti bhedo, upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā hhedo va paribhedo va⁵ hutvā abhāvaṭṭhena niccan ti aniccaṃ tassa bhāvo aniccatā, antaradhāyati etthā ti antaradhānaṃ. Maraṇaṃ hi patvā rūpaṃ antaradhāyati adassanaṃ gacchati na kevalaṇ ca rūpaṃ eva sabbe pi pañca khandhā tasmā pañcannaṃ pi khandhānaṃ aniccatāya idam eva lakkhaṇaṃ ti veditabbā. Lakkhaṇādito⁶ pana parihhadalakkhaṇā rūpassa aniccatā samsādanarasā khayavayapaccupaṭṭhānā parihhiḍḍamānarūpa-padaṭṭhānā ti veditabbā. Hetthā jāti gahitā, jarā gahitā, imasmiṃ thāne maraṇaṃ gahitaṃ, ime tayo dhammā imesaṃ sattānaṃ ukkhittāsika-paccāmittasadisū. Yathā hi purisassa tayo paccāmittasadisū otāraṃ gavesamānā vicareyyuṃ, tesu eko evaṃ vadecyā 'etaṃ niharitvā aṭavipavesanaṃ⁷ mayhaṃ hhāro⁸ hotū ti', dutiyo 'aṭavigatakāle pothetvā paṭhaviyaṃ pātanaṃ mayhaṃ hhāro ti', tatiyo 'paṭhavigata kālato paṭṭhāya usinā va si-sacchedanaṃ mayhaṃ hhāro ti' evarūpā ime jātiūdayo ni-haritvā aṭavipavesana-paccāmittasadisū hattha jāti⁹ tasmim tasmim thāne nihhattāpanato aṭavigataṃ pothetvā paṭhaviyaṃ pātana-paccāmittasadisū jarā nihbattakkhandhānaṃ duhhalaparāddhinamañcaparāyanabhāvakarapato¹¹ paṭhavi-

¹ upanayanarasā sabhāvanapagamane M. ² Dhs. § 645.

³ vā M. ⁴ vāyati M. ⁵ om. M. ⁶ dītā T.

⁷ aṭṭavi^o M. ⁸ mayhaṃ āroho M. ⁹ hetthajāti T.

¹⁰ aṭṭavi^o M. ¹¹ Both Mss. (macca)

gatassa¹ asinā sīsaechedakapaccāmittasadisam maraṇam jarāpattānam khandhānam jīvitakkhayapāpanato ti.

656. Kabaḷimkārahāraniddese² kabaḷimkariyati ti kabaḷimkāro. Āhariyati ti āhāro. Kabaḷimkatvā ajjhohariyati ti attho. Rūpam āharati ti pi āhāro, evam vatthuvaseṇa nāmap uddharitvā puna vatthuvaseṇ' ev' etaṃ pabhedato dassetum odano kummāso ti ādi vuttam. Odanādini hi panita pariyaṇṭāni dvādasa idhādhippetassa āhārassa vatthāni pāliyam anāgatāni mūlaphalādini ye-vā-panakam pavitthāni. Idāni tāni mūlaphalādini kattahhato dassetum yamhi yamhi janapade ti ādim āha. Tathā mukheṇa asitabbam bhūñjitabban ti mukhāsiyaṃ, dantehi vikhāditabban ti³ dantavikhādanam, galena ajjhoharītabban ti galajjhoharaṇiyaṃ. Idāni taṃ kiccavasena dassetum kucchivittamaḥhanan ti āha. Taṃ hi mūlaphalādi odanakummāsūdi vā ajjhohataṃ kucchiṃ vitthambheti. Idam assa kiccam.

Yāya ojāya sattayāpentī ti hetthā sabhapadehi savatthukam āhāram dassetvā idāni vinivattita-ōjam eva dassetum idaṃ vuttam. Kiṃ pan' ettha vatthussa kiccam, kiṃ ojāya parissayaḥāraṇapālanāni? Vatthun pi parissayaṃ hāreti⁴, pāletum na sakkoti, oja pāleti, parissayaṃ haritum na sakkoti, dve pi ekato hutvā pāletum pi sakkonti parissayaṃ pi haritum. Ko pan'esa parissayo nāma? Kammajatejo ante⁵ kucchiyaṃ hi odātādivatthusmiṃ asati kammajatejo utthahitvā udarapaṭalam gaṇhāti 'chāto'smi āhāram me dethā ti' vacāpeti⁷ bhuttakāle udarapaṭalam muñcitvā vatthum gaṇhāti. Atha satto ekaggo hoti. Yathā hi chāyārakkhaso chāyāpavittham⁸ gaṇetvā devasaṅkhalikūya bandhitvā attano bhavane modanto chātakāle āgantvā sise dāsati, so datthattā viravati, taṃ viravaṃ sutvā 'dukkhapatto ettha atthi ti' tato tato manussū āgacchauti, so

¹ patigatassa M. ² Dhs. § 646. Dhammasaṅgraha LXX, Hardy Manual 518. ³ vikhāyitabhan ti M. ⁴ harati M.

⁵ ante T. ⁶ odanādivattho M. ⁷ va dāpeti M.

⁸ chāyāpav° T. chāyāyaṃ pav° M.

āgatāgate gahetvā khāditvā bhuvane modati. Evamsam-
padam idaṃ veditabham.

657. Chāyārakkhaso¹ viya hi kammajatejo, devasaṅkha-
likāya haṇḍitvā ṭhāpitasatto viya udarapaṭaṇḍam, puna āga-
tamanussā viya ḍoṇādivatthu, attano bhavane modantena
chūtakāle oṭarivā sise ḍasanam viya kammajatejassa vat-
thuno muttassa² udarapaṭaṇḍaṇam, ḍaṭṭhassa viravaṇa-
kālo viya 'āhāraṃ dethā ti' vacanakālo, tāya saṇṇāya
āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modanakālo viya kam-
majatejena udarapaṭaṇḍam muṇcitvā vatthusmiṃ gahite
ekagga cittatā. Tattha oḷārike vatthusmiṃ oḷā mandā hoti,
sakhume balava ti. Kudrūsakabhaddāni hi lhuṇṇitvā
muhutten'eva chāto hoti, sappiādini pivitvā ṭhitassa divasaṃ
pi bhaddam na ruccati. Ettha ca upādāyupādāya oḷārika-
sukhumatā veditabhā.

658. Kumbhilaṇaṃ hi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro
sukhumo. Kumbhilā kira pāsāṇe gilanti te ca tesam ku-
cchippattā viliyanti, morā sappavicchikādi pāsāṇe khādanti,
morānaṃ panna āhāraṃ upādāya taracchānaṃ⁴ āhāro sa-
khumo, te kira tivassachāḍitāni visāṇāni⁵ c'eva aṭṭhina ca
khādanti tāni ca tesam kheḷena temitamattān'eva kanda-
mūlaṃ viya mudukāui honti. Taracchānaṃ⁶ pi āhāraṃ
upādāya haṭṭhinaṃ āhāro sukhumo. Te hi nānā rukkhasākhā-
ḍayo khādanti. Haṭṭhinaṃ āhārato gavayagokaṇṇanigādi-
naṃ āhāro sukhumo. Te hira nissārāpi nānārukkhapaṇṇā-
dini khādanti. Tesam pi āhārato guṇṇaṃ āhāro sukhumo.
Te allasukkhāṭṭhāni khādanti. Tesam pi āhārato sasānaṃ
āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakunānaṃ sukhumo,
sakunānaṃ āhārato paccantavāsinaṃ sukhumo, paccanta-
vāsinaṃ āhārato gāmaḷhojakānaṃ sukhumo, gāmaḷhojakā-
naṃ āhārato rājarājamahāmattānaṃ āhāro sukhumo, tesam
pi āhārato cakkavattinaṃ sukhumo⁷, cakkavattino āhārato
bhūmma devānaṃ āhāro sukhumo, bhūmma devānaṃ āhā-
rato cātummahārājikānaṃ⁸ evaṃ yānaparanimmitavasa-

¹ chāyar° T.² bhuttassa corr. T.³ Ps 247.⁴ ti-

racchānaṃ M.

⁵ visāpi M.⁶ tiracchānaṃ M.⁷ cakkhavattinō āhāro sukhumo M.⁸ cātumaha° M.

vattinaṃ¹ āhāro vittāretahbo. Tesam panāhāro sukhumo tvera niṭṭhaṃ patto. Lakkaṇādito pi oḷakkhaṇo kabalimkāro āhāro rūpaharaṇaraso upatthambbapaccupaṭṭhāno² kahalimkatvā āharitabbavattbupadaṭṭhāno³ ti veditabbo.

659. No upādāna niddese⁴ yathā upādārūpaṃ upādiyat'eva va na aññena upādiyati evaṃ etaṃ na upādiyat' evā ti no upādāyitabhan ti phoṭṭhabbaṃ pbusitvā jānitabhan ti attho. Phoṭṭhabbaṃ ca taṃ āyatauṃ cā ti phoṭṭhabbāyatanam. Āpo ca taṃ nissattasuññatasabhāvaṭṭhena⁵ dhātu cā ti āpodhātu.

660. Idāni yasmā tīni rūpāni plusitvā jānitabbāni tasmā tīni bhājetvā dassetaṃ kataman taṃ rūpaṃ phoṭṭhabbāyatanam paṭhaviḍdhātū⁶ ti ādim āha.

Tattha kakkhaḷattalakkhaṇā paṭhaviḍdhātu⁷ patitṭhānaraṣā sampaṭicchanaṃ paccupaṭṭhānā, tejodhātu upattalakkhaṇā paripācanaṣā maddavānuppādanapaccupaṭṭhānā, vāyodhātuvitthamhhanalakkhaṇā samudāraṇaraṣā abhinīhārapaccupaṭṭhānā.

Purimā pana āpodhātu paggharaṇalakkhaṇābrūhanaraṣā saṅghapaccupaṭṭhānā ekekā c'ettha sesattayapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Kakkaḷaṇ ti thaddhaṃ, mudukaṇ ti athaodbaṃ, saṇbanti maṭṭaṃ, pharusaṇ ti kharapaṇ, sukkaṣaṇ phassaṇ ti sukkaḍḍaṇāpaccayaṇ itṭhaphoṭṭhabbaṇ, dukkaḷaṇ phassaṇ ti dukkaḍḍaṇāpaccayaṇ anitṭhaphoṭṭhabbaṇ, gaṇukaṇ ti bhāriyaṇ, laḷukaṇ ti abhāriyaṇ saḷḷaḷukaṇ ti attbo⁸. Ettha ca kakkhaḷaṇ mudukaṇ saṇbaṇ pharusaṇ gaṇukaṇ laḷukaṇ ti paḍeḷi paṭhaviḍdhātu eva bhājitā.

Yadāyaṇ kāyo āyusaḷagato ca hoti usmāsaḷagato ca viññāṇasaḷagato ca tadā laḷutaro ca boti mudutaro ca

¹ Burnouf Introduction p. 606. Dharmasaṅgraha CXXVII. Hardy Manual 25 seq. Mahāyutp. 151. Kern I, 291, Mahāvagga I, 6, 30. Childers s. v. sattaloka. ² °paccatṭhāno M. ³ ābūritabba. ⁴ Dhs. § 647. ⁵ taṃ sḍttasuññā M. ⁶ Dhs. § 648—651. ⁷ Dharmasaṅgraha XXXIX. ⁸ saḷḷaḷukaṇ it ābhāriyaṇ saḷḷaḷukaṇ M.

kammaññatara cā ti suttaṃ pi lahu mudubbūtaṃ paṭhavi-dhātum ova sandhāya vuttaṃ. Sukhasamphassaṃ dukkha-samphassaṃ ti padadvayaena pana tīni pi mahābhūtāni bhajitāni. Paṭhavi-dhātu hi sukhasamphassā pi atthi dukkhasamphassā pi, tathā tejodhātu vāyodhātu. Yā tattha sukhasamphassā paṭhavi-dhātu mudutaluṇaḥhatthe¹ dahare pāde² sambāhante assūdetvā assūdetvā 'sambāha tāta, sambāha tāta ti' vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā te-jodhātu sitasamaye aṅgārakapallaṃ āharitvā gattaṃ sedente assūdetvā assūdetvā 'sehehi tāta ti' vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā vāyodhātu upbasamaye vattasampanne da-hare vijanena vijante assūdetvā assūdetvā 'vija tāta ti' va-dāpanākāraṃ karoti. Tābaddhaḥhatthe pana dahare pāde sambāhante atthinaṃ³ bhijjanakālo viya hoti so pi 'apehi ti' vattabbaṃ upajjati. Upbasamaye aṅgārakapalle āhate 'apanehi nan ti' vattaḥhaṃ boti. Sitasamaye vijanena vi-jantaṃ 'apehi mā vija ti' vattaḥhaṃ hoti. Evaṃ etāsaṃ sukhasamphassatā dukkhasamphassatā ca veditabbā.

661. Yaṃ pboṭṭhabbaṃ anidassanaṃ sappatiḥḥan ti ādinā nayaena vuttā pana catūhi catūhi nayehi paṭimaṇ-ḍitā terasa vārū beṭṭhā rūpāyatanādisu vuttanayen 'eva veditabbā. Kiṃ pan' etāni tīni mahābhūtāni ekappabhāren 'eva āpaṭhaṃ āgacchanti udāhu no ti? Āgacchanti. Evaṃ āgatāni kāyappasādaṃ ghaṭṭenti ti? Ghaṭṭenti. Ekappa-bāren' eva tāni ārammaṇaṃ katvā kāyaviññānaṃ uppajjati n' uppajjati ti? N' uppajjati. Kasmā?⁴ Ābhūñjitavasena vā hi ussada vasena vā ārammaṇakaraṇaṃ hoti tattha ābhūñ-jitavasena⁵ tāva pattaṃsiṃ hi odanena pūretvā āhate ekaṃ sitthaṃ⁶ gahetvā tābaddhaṃ vā mudukaṃ vā ti vimaṃsanto kiñcāpi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi, paṭhavi-dhātum eva pana ābhūñjati uphodake hatthaṃ otāretvā vimaṃ-santo kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi vāyo pi atthi tejo dhātum eva pana ābhūñjati uphasamaye vātapānaṃ viva-ritvā vātaṃ sarire pahārāpento⁷ tthito mandamande vāte

¹ Burnouf Lotus 573. ² pādāṃ M. ³ anittāṃ M.
⁴ om. M. ⁵ abbuñjā M. ⁶ sitthāṃ M. ⁷ tena sariraṃ
 panarūpento M.

paharante kinēa pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi. Vāyodhātum eva pana ābhuñjati evam ābhuñjana-vasena ārammaṇaṃ karoti nāma. Yo pana pakkkhalati¹ vā sīsena vā rukkhama paharati bhuñjanto vā sakkharama ḍasati so kinēa pi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi ussadavasena paṭhavidhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Aggim akkamanto pi kinēa pi tattha paṭhavi pi atthi vāyo pi atthi ussadavasena tejo dhātum eva ārammaṇaṃ karoti balavavāte kappasakkhalikaṃ paharivā badhirabhāvaṃ karonte viya kinēa pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi ussadavasena pana vāyodhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Yam kinēi dhātum ārammaṇaṃ karontassa kāyaviññāṇaṃ pi ekappahāreṇa u' uppajjati sucikalāpena viddhassa ekappahāreṇa kāyo dhaṭṭiyati yasmim yasmim pana tṭhāue kāyappasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati, yattha yatthā pi paṭighaṭṭanaṃ pighamaṃso balavā hoti tattha tattha paṭhamam uppajjati kukkuṭapattena vane² dhoviya-māne pi amsu³ amsukāyappasādam ghaṭṭeti.

662. Yattha yattha pana pasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati⁴. Yattha yatthāpi paṭighaṭṭananighamaṃso balavā hoti evam ussadavasena ārammaṇaṃ karoti, ussadavaseṇ' eva ca kāyaviññāṇaṃ uppajjati nāma. Kathama pana cittassa ārammaṇato saṅkamaṇaṃ ti hoti ti? Dvīhākārehi hoti, ajjhāsayato vā visadādhimattato⁵ vā, viharapūjādāsu hi tāni tāni cetiyāni ceva paṭimāyo ca vandissāmi potthakammacittakammaṇi ca olokessāmi ti ajjhāsayena gato ekaṃ vanditvā vā passitvā vā itarassa vandanatthāya vā dassanatthāya vā maṇaṃ katvā vanditum pi passitum pi gacchati yeva evam ajjhāsayato saṅkamatinaṃ.

Kelāsakūṭapaṭibhāgaṃ pana mahācetiyaṃ olovento tṭhito pi apurābhāge sabhaturiyesu paggaḥitesu rūpārammaṇaṃ vissajjetvā saddārammaṇaṃ saṅkamati, manuññagandhesu vā pupphesu vā gandhesu vā āharitesu⁶ saddārammaṇaṃ vissajjetvā gandhārammaṇaṃ saṅkamati. Evam visayādhi-mattato saṅkamaṇi nāma.

¹ upakkthala M. ² vane M. ³ asu G. ⁴ Dhs. § 651.

⁵ visasādhidhattato M. ⁶ āhatesu M.

663. Āpodhātuniddese¹ āpo ti sahhāvaniddeso, āpo va āpogataṃ. Sinehanavasena sineho, sineho va sineha-gataṃ. Bandhanattam rūpassā ti paṭhaviddhātunādi-kassa bhūtarūpassa bandhanabhāvo. Ayampiṇḍi-ādinī² hi āpodhātu ābandhivā thaddhānī³ karoti, tāya ābaddhattā⁴ tāui thaddhānī⁵ nāma honti. Pāsānapabbatatālaṭṭhihatthi-dantagosiṅgādisu pi es' eva nayo. Sabhānī h'etānī āpo-dhātu eva ābandhivā thaddhānī⁶ karoti, āpodhātuyā ābad-dhattā⁷ va thaddhānī honti⁸, kim paṇa paṭhaviddhātu⁹, sesa-dhātūnam patiṭṭhā honti⁹ phusitvā hoti udāhu aphusitvā āpodhātu vā avasesū bandhamānā¹⁰ phusitvā bandhati udāhu aphusitvā ti paṭhaviddhātu, tāva āpodhātuyā aphu-sitvā ti paṭhaviddhātu, tāva āpodhātuyā aphusitvā va pa-tiṭṭhā hoti, tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca phusitvā āpo-dhātu pana paṭhaviddhātum pi tejoyāyodhātuyo pi aphu-sitvā va¹¹ ābandhati. Yādā¹² phusitvā ābandheyya phoṭ-ṭhabbāyatanam nāma bhaveyya. Tejodhātu vāyodhātūnam pi sesadhātusu sakasakakiccakarane es'eva nayo. Tejo-dhātu hi paṭhaviddhātum phusitvā jhāpeti. Yā pana uphā¹³ hutvā jhāyati yadi uphā hutvā jhāyeyya uphattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Āpodhātum pana aphusitvā va tāpeti sā pi tappamānā¹⁴ na uphā hutvā tappati¹⁵. Yadi uphā hutvā tappeyya uphattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhaviddhātum phusitvā¹⁶ vitthambheti tathā tejodhātum

¹ Dhs. § 652.

² ayampiṇḍi° M.

³ baddhānī M.

⁴ ābandhattā M.

⁵ baddhānī M.

⁶ baddhānī M.

⁷ ābandhattā ti honti M.

⁸ om T.

⁹ sesaṃ dhātu

yonam patiṭṭhā hoti na hoti ti M.

¹⁰ sesā ābandha-

mānā M.

¹¹ va om M.

¹² Yadi T. M.

¹³ sāpa-

tana uphā T.

¹⁴ tāpitapamānā M.

¹⁵ tapati M.

¹⁶ va tāpeti sā tappamānā na uphā hutvā tappati. Yadi

uphā hutvā tappeyya uphattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyo-

dhātum paṭhaviddhātum phusitvā T. vāyodhātum pana phu-

sitvā va tāpesi sā pi tāpamānā na uphā hutvā tapati.

Yadi uphā hutvā tappeyya uphattalakkhaṇā nāma bhaveyya

vāyodhātum paṭhaviddhātum phusitvā M.

āpodhātum pana āphusitvā va vitthambheti ucehurasam pivitvā¹ phānitapiṇḍe kayiramāne āpodhātu thaddhā hoti na hoti ti? Na hoti. Sā² hi paggharaṇalakkhaṇā paṭhavi-dhātu kakkhaḷalakkhaṇā. Omattam pana āpo adhimatte pa-ṭhavigatikam jātaṃ. Sā hi rasākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati lakkhaṇaṃ na vijahati, phānitapiṇḍe vilīyamāne pi paṭha-vidhātum na vilīyati. Kakkhaḷalakkhaṇā hi paṭhavidhātu paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu. Omattā pana paṭhavi adhi-matta-āpagatikā hoti. Sā piṇḍākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇaṃ na vijahati. Catunnaṃ hi mahābhūtānaṃ bhā-vaññathattam eva hoti, lakkhaṇaññathattam³ nāma natthi. Tassa ahlāvo Atthāna-parikappa-suttena⁴ dīpito. Vuttaṃ h'etaṃ: Siyā kho paṇ'Ānanda catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattam paṭhavidhātuyā pe vāyodhātuyā na tveva Buddhhe aveccapasādena samannā-gatassa ariyasāvakaṃ siyā aññathattam. Ayaṃ h'ettha attho⁵. Ānanda kakkhaḷattalakkhaṇā paṭhavidhātu pari-vattitvā⁶ paggharaṇa-lakkhaṇā āpodhātu nāma bhaveyya, ariyasāvakaṃ pana aññathattam nāma natthi ti evaṃ ettha Atthānaparikappe āgato. Ito paresu upādinnarūpādi-niddesesu⁷ npādinnādinam attho mātikākathāya⁸ vutta-nayen' eva veditabho.

664. Cakkhāyatanādmi heṭṭhā vitthāritān' eva. Tattha tattha pana visesamattam eva vakkhāma. Upādinnanid-dese⁹ tāva cakkhāyatanādini ekantam upādinnattā vut-tāni¹⁰. Yasmā pana rūpāyatanādini pi upādinnāni atthi¹¹ tasmā tāni yaṃvā-panā¹² ti saṅkhepato dassetvā puna kammassa katattā rūpāyatanānaṃ ti ādinā nayena vitthāri-tāni. Iminā upāyena sahha-ye-vā-panakesu attho veditabho. Kasmā pana kammassa katattā ti ca na kammassa katattā ti ca ubhinnaṃ pi niddese jaratā ca aniecatā ca gahitā? Anupādinnādinam yeva niddesesu gahitāni. Na

¹ pacitvā T. M. ² Yā T. ³ lakkhaṇaññanapatham M. ⁴ °parikatha° M. ⁵ atthan ti M. ⁶ parivattetvā M. ⁷ Dhs. § 653 seq. ⁸ °kathāyaṃ M. ⁹ Dhs. § 653. ¹⁰ vuttā ti T. ¹¹ pi atthi anupādinnāni pi M. ¹² yaṃyaṃvā M.

kammassa katattā ti ettha tāva kammato aññapaccayasamuṭṭhānaṃ saṅgahitaṃ. Kammassa katattā ti ettha kammamuṭṭhānaṃ eva imāni ca dve rūpāni neva kammato na aññasmā rūpajanakapaccayā¹ uppajjanti, tasmā na gahitāni². Sā va nesam³ anuppatti parato āvibhavissati. Anupādiṇṇan ti ādisu pana kevalaṃ anupādiṇṇādigabaṇena kammādisamuṭṭhānatā paṭikkhittā, na aññapaccayasamuṭṭhānatā anuññātā, tasmā tattha gahitāni ti veditabhaṇi.

665. Cittasamuṭṭhānaniddese⁴ kāyaviññatti vaelviññatti ti idam dvayaṃ yasmā ekantacittasamuṭṭhānāni bhūtāni upādāya paññāyati tasmā vuttaṃ. Paramatthato pana tassa nissayabhūtāni bhūtān'eva⁵ cittasamuṭṭhānāni taṃ nissitattā⁶ yathā aniccassa rūpassa jarāmaraṇaṃ aniccaṃ nāma hoti evaṃ idam pi cittasamuṭṭhānaṃ nāma jātaṃ.

666. Cittasahāhūnidde⁷ pi es'eva nayo. Yāva eittam tāva paññāyatanato⁸, idam eva dvayaṃ vuttaṃ. Na pan'etaṃ eittena saha bhūtāni viya vedanādayo⁹ viya ea uppajjati.

667. Cittānuparivattitāya¹⁰ pi es'eva nayo. Yāva eittam tāva paññāyatanato¹¹, evaṃ h'etaṃ dvayaṃ eittānuparivatti ti vuttaṃ.

668. Olārikan¹² ti vatthāraṇaṃ aha bhūtattā pasādaghaṭṭanavasena¹³ gahetabhato thūlaṃ. Vuttavipallāsato sukhamaṃ veditabhaṃ.

669. Dūre¹⁴ ti ghaṭṭanāvasena agahetabbattā duppariññeyyabhāvena samipe ṭhitam pi dūre. Itaraṃ pana ghaṭṭanāvasena¹⁵ gahetabbattā supariññeyyabhāvena dūre ṭhitam pi santike.

670. Cakkhāyatanādindidesā¹⁶ heṭṭhāvuttanāyena'eva vitthārato veditabhā.

¹ rūpapaccayā M. ² gahitā ti M. ³ ta ca tesam T.

⁴ Dhs. § 667, 668. ⁵ bhūtān'eva bhūtāni eitta° M. ⁶ sannissitattā T. ⁷ Dhs. § 669, 670. ⁸ paññāya tato T.

⁹ cetanādayo M. ¹⁰ Dhs. § 671, 672. ¹¹ paññāyanato T.

¹² Dhs. § 675, 676. Visuddhimagga p. 124. ¹³ bhūtattā saṃghaṭṭana° M.

¹⁴ Dhs. § 677, 678 ¹⁵ ghaṭṭena° M.

¹⁶ Dhs. § 653—980.

671. Idam tāva duvidbena rūpasāṅgabe¹ visesamattam:
Tividhasaṅgaho² uttānattho yeva.

672. Catubbidhasaṅgahāvasāne diṭṭbādinam pacchima-
padassa bbedābbāvena ādito paṭṭbāya puccham akatvā
rūpāyatanam diṭṭbam saddāyatanam sntan³ ti ādi
vuttam.

Tattha⁴ rūpāyatanam cakkhunā oloketvā dakkhitum sak-
kā ti diṭṭham nāma jātam⁵. Saddāyatanam sotena sad-
dam sutvā jānitum sakkā ti sutam nāma jātam. Gan-
dhāyatanattayam ghāṇajivbākāyehi patvā gahetabbato mu-
nitvā jānitabbatṭhena mutam⁶ nāma jātam.

Phusitvā pi ṇāṇupattikāraṇato mutam nāmā ti pi
vuttam.

Sabbam eva rūpam manoviññāṇenā jānitabban ti ma-
nasā viññātam nāma jātam.

673. Pañcavidbasaṅghaniddese⁷ kakkbaḷan ti thad-
dam, kharam eva kharagatam pharusan ti attbo. Itare
dve pi bhāvaniddesā⁸ eva ajjhattan ti niyakajjibattam,
bahiddhā ti bāhiram, upādinṇan ti na kammamasuttā-
nam eva. Avisesena pana sarīratṭhakass' etam gahaṇam.
Sarīratṭhakam bi upādinṇam vā hotu anupādinṇam vā
ādinṇagahitaparāmatṭbavasena⁹ sabbam upādinṇam eva
nāma.

674. Tejogatan¹⁰ ti sabbatejesu gatam upbattalak-
haṇam. Tejo eva vā tejobbāvam gatan ti tejogatam.
Usmā ti usmākāro, usmāgatan ti usmābhāvam gatam.
Usmākārass' ev' etam nāmam. Usuman ti balavausmā¹¹.
Usumam eva usumabhāvam gatan ti usumagatam.

675. Vāyanakavasena¹² vāyo, vāyo va vāyobbāvagatattā
vāyogatam. Tbambhitattan ti uppalanāḷatacādinam¹³
vīya vātapunnānam thambhitabbāvo rūpassa.

¹ Dhs. § 653—741. ² Dhs. § 742—876. ³ Dhs. § 961,
Visuddhimagga p. 125. ⁴ Tathā M. ⁵ jāti M. ⁶ muti M.

⁷ Dhs. § 962—966. ⁸ Itayo dve pi sabbāva^o M. ⁹ °para-
matṭha^o M. ¹⁰ Dhs. § 964. ¹¹ ussuman ti balaṃ usmā M.

¹² Dhs. § 965. ¹³ uppalanāḷata^o M.

676. Chabbidhādisaṅgahānaṃ tinnam osānapadassa bhe-
dābhāvato ādito paṭṭhāya apucchitvā va niddeso kato.
Tattha cakkhuviññāpena jānitum sakkā ti cakkhuviññey-
yaṃ¹

pe
manoviññāpena jānitum sakkā ti manoviññeyyaṃ, tivi-
dhāya manodhātuyā vijānitum² sakkā ti manodhātuvīñ-
ñeyyaṃ³ sabbam rūpan ti. Ettha yasmiṃ ekarūpam pi
manoviññāpādhātuyā avijānitabbam⁴ nāma natthi tasmā
sabbam rūpam ti vntam. Sammāsambuddhena hi Abhi-
dhammaṃ patvā nayaṃ kātum yuttaṭṭhāne nayo akato
nāma natthi idaṃ ca ekarūpassā pi manoviññāpādhātuyā
avijānitabbassa⁵ abhāvena nayaṃ kātum yuttaṭṭhānam
nāma, tasmā nayaṃ karonto sabbam rūpan ti āha.

677. Sukhasamphasso⁶ ti sukhavedanāpaṭilābhap-
paccayo, dukkhasamphasso ti dukkhavedanā paṭilābhappac-
cayo. Idhā pi phoṭṭhabbārammaṇassa sukhadukkhassa
sabbhāvato ayaṃ nayo⁷ diṇṇo.

678. Navake⁸ pana indriyarūpassa nāma atthitāya nayo
diṇṇo. Tass'eva appaṭighātāya dasakena⁹ nayo diṇṇo.

679. Ekādasake¹⁰ adḍhekādasā āyatanāni vibhattāni,
tesaṃ niddesavārā heṭṭhāvuttanāyena¹ eva vitthārato vedi-
tabbā. Sesaṃ sabbattha uttānattham eva.

Imesu pana rūpesu asammobattham:

'Samodhānaṃ samuṭṭhānaṃ parinipphannaṃ ca
saṅkhataṃ ti'

idaṃ pakinnakaṃ veditabbam. Tattha samodhānaṃ ti
sabbam eva h'idaṃ rūpam samodhānato cakkhāyatanam
. pe
kabalimkāro ābāro phoṭṭhabbāyatanam āpodhātū ti pañca-
vīsatisaṅkham hoti. Taṃ vatthurūpena saddhim chabbi-
satisaṅkham veditabbam.

¹ Dhs. § 967. ² jānitum M. ³ Dhs. § 969 ⁴ ajā-
nitabbam M. ⁵ ajānitabbassa M. ⁶ Dhs. § 970. ⁷ nayaṃ
nayo M. ⁸ Dhs. § 971—973. ⁹ sappatigha-appaṭi-
ghatādasake M. ¹⁰ Dhs. § 978—980.

680. Ito aññaṃ rūpaṃ nāma natthi. Keci pana mid-dharūpaṃ¹ nāma atthi ti vadanti. Te

‘addhā muni si sambuddho natthi nīvaraṇā tarā’ ti² adini vatvā middharūpaṃ nāma natthi ti paṭisedhetabbā³.

Apāre balarūpena saddhim sattavīsati, sambhavarūpena saddhim aṭṭhavisati, jātirūpena saddhim ekūnatimsa, rogarūpena saddhim samattimsa rūpāni ti vadanti. Te pi te-saṃ viṣuṃ abhāvaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā.

Vāyodhātuyā gahitāya balarūpaṃ gahitaṃ eva. Aññaṃ halarūpaṃ nāma natthi. Āpodhātuyā sambhavarūpaṃ, upacayasantatihi jātirūpaṃ, jaratāniccatāhi gahitāhi rogarūpaṃ gahitaṃ eva. Aññaṃ rogarūpaṃ nāma uatthi.

Yo pi kaṇṇarogādiābādho so visamapaccayasamuṭṭhita-dhātumattam⁴ eva. Na añño tattha rogo nāma atthi ti samodhānato chabbīsati-m-eva rūpāni.

681. Samuṭṭhānan ti. Kati rūpā, kati samuṭṭhānā? Dasa ekasamuṭṭhānā, ekaṃ disamuṭṭhānaṃ, tīni tisamuṭṭhānāni, nava catusamuṭṭhānāni, dve na kenaci samuṭṭha-hanti.

Tattha cakkhuppasādo . . . pe . . . jīvitindriyaṃ ti imāni aṭṭha ekantaṃ kammato va samuṭṭhahanti.

Kāyaviññatti-vacīviññatti-dvayaṃ ekanteva cittato sa-muṭṭhāti ti dasa ekasamuṭṭhānāni nāma.

Saddo ututo ca cittato ca samuṭṭhāti ti eko dvisamuṭṭhāno nāma.

Tattha aviññāpakasaddo utnto samuṭṭhāti, saviññāpakasaddo cittato.

Lahutāditayam pana utucittāharehi samuṭṭhāti ti tīni ti-samuṭṭhānāni nāma. Avasesāni nava rūpāni tehi kam-mena cā ti catūhi samuṭṭhahanti ti nava catusamuṭṭhānāni nāma. Jaratāniccatā pana etesaṃ⁵ ekato pi na samuṭṭha-hanti ti, dve na kenaci samuṭṭhahanti nāma. Kasmā? Ajāyanato. Na hi etāni jāyanti. Kasmā? Jātassa pāka-bhedattā, uppannaṃ hi rūpaṃ vā arūpaṃ vā bhijjati ti

¹ Dhs. § 1157, Visuddhimagga p. 94. ² Suttanipāta verse 541. ³ ‘tabbhaṃ M. ⁴ ‘dhātumattamo M. ⁵ etesu M.

avassam tam sampaticcibhāvaṃ. Na hi uppannaṃ rūpaṃ vū arūpaṃ vū akkayaṃ¹ nāma dissati. Yāva pana na bhijjati tāv' assa paripāko ti siddham etaṃ jātassa pākabhedaṃ ti. Yadi ca tāni jāyeyyūṃ tesam pi pākabhedaṃ bhavēyyūṃ na ca pāko paccati bhedo va bhijjati ti jātassa pākabhedaṃ n'etaṃ dvayaṃ jāyati.

682. Tattha siyā yathā kammaṃsa katattā ti ādi nidde-sesu rūpassa upacayo² rūpassa santati³ ti vacauena jāti jāyati⁴ ti sampaticcibhāvaṃ hoti. Evaṃ pāko pi paccatu bhedo pi bhijjati ti, na tattha jāti jāyati⁵ ti sampaticcibhāvaṃ. Ye pana dhammā kammādihi nibbattanti⁶ tesam abhinibbattibhāvato jātiyā tappaccayabhāvaṃ anu-mato. Na pana paramatthato jāti jāyati, jāyamānassa hi abhinibbattimattaṃ jāyati ti.

683. Tattha siyā yathā 'eva hi jāti. Yesam dhammānaṃ abhinibbattitappaccayabhāvaṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati tathā pākabhedaṃ pi. Yesam dhammānaṃ pākabhedaṃ tappaccayabhāvaṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati⁷ evaṃ idam pi dvayaṃ kammādisamutthānaṃ evā ti vattabbaṃ bhavissati ti. Na pākabhedaṃ⁸ vohāraṃ labhanti. Kasmā? Janakappaccayānubhavakkhaṇe abhāvato. Janakappaccayānaṃ hi uppādetabbadhammassa uppādak-khaṇe yeva ānubhāvo, na tato uttarim. Tethi abhinibbattitadhammakkaṇasmiṃ ca jāti paññāyamānā tappaccaya-bhāvaṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati tasmiṃ khaṇe sabbhāvato. Na itaradvayaṃ tasmiṃ khaṇe abhā-vato ti neva tam⁹ jāyati ti vattabbaṃ.

Jarāmāraṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppannaṃ ti āgatattā. Idam pi dvayaṃ jāyati ti ce? Na pariyāyadesitattā. Tattha hi paṭiccasamuppannaṃ dhammānaṃ jarāmāraṇattā pariyāyena tam paṭicca samuppannaṃ ti vuttam. Yadi evaṃ tayaṃ p'etaṃ ajātattā sasa-

¹ adhayaṃ M. ² Dhs. § 642. ³ Dhs. § 643. ⁴ ja-rāti M. ⁵ jarāti M. ⁶ nibbattenā ti C. G. T.

⁷ labbanti M. labhatu T. ⁸ pākabhedaṃ M.

⁹ ti vetam T.

visāṇaṃ¹ viya natthi nibbānaṃ viya vā niccam iti ce na nissayaapaṭibaddhavuttito². Paṭhavi-ādinaṃ hi nissayaṇaṃ bhāve jāti-ādittayaṃ paññāyati, tasmā na natthi, tesaṃ ca ahhāvena paññāyati, tasmā na niccam, etaṃ pi³ ca abhinivesaṃ paṭisedhetum eva idaṃ vuttaṃ. Jarāmarapaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhatam paṭicca samuppannaṃ ti evaṃ ādīhi nayehi tāni⁴ dve rūpāni na kehici samuṭṭhahanti ti veditabbāni.

684. Api ca samuṭṭhānaṃ ti. Ettha ayam añño pi attho. Tassāyaṃ mātikā: kammajaṃ kammappaccayaṃ kammappaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ āhārapaccayaṃ āhārapaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ utusaṃuṭṭhānaṃ utupaccayaṃ utupaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ cittasamuṭṭhānaṃ cittapaccayaṃ cittapaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ ti.

Tattha cakkhuppasādaḍḍi-atṭhavidhaṃ rūpaṃ saddhiṃ hadayaavatthunū kammajaṃ nāma.

Kesamassa hatthidantā⁵ assavālā camaravālā⁶ ti evaṃ ādikammappaccayaṃ nāma.

Cakkaratanaṃ devatānaṃ uyyānavimānāni ti⁷ evamādi⁸ kammappaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ nāma.

Āhārato samuṭṭhitam suddhatṭhakam āhārasamuṭṭhānaṃ nāma.

Kahaliṅkāro āhāro dvinnam pi rūpasantatiṇaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇassa ca. Āhārasamuṭṭhānassa janako hutvā⁹ paccayo hoti kammajassa anupālako pi. Idaṃ āhārānpālita-kammajarūpaṃ āhārapaccayaṃ nāma.

Visahhagāhāraṃ sevivā ātape gacchantassa kālakuṭṭhādīni¹⁰ uppajjanti, idaṃ āhārapaccayaṃ utusaṃuṭṭhānaṃ nāma.

Ututo samuṭṭhitam suddhatṭhakam utusaṃuṭṭhānaṃ nāma. Tasmim utu aññaṃ atṭhakam samuṭṭhāpeti. Idaṃ

¹ sasavitānaṃ T. ² vattito M. ³ etasmim ca M.

⁴ M. adds. ⁵ dandhā M. ⁶ cāmaparivālā M. ⁷ vimānādīni ti M. ⁸ āti M. ⁹ hutvā ti M. ¹⁰ tila-

kāṭṭhakutṭh° M.

utupaccayaṃ nāma. Tasmim pi utu aūṇaṃ atthakaṃ samutthāpeti. Idaṃ utupaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

Evam tisso yeva santatiyo ghaṭṭetum sakkoti na tato paraṃ. Imaṃ atthaṃ anupādinnaṃ pi dīpetum vaṭṭati. Utusamutthāno nāma valāhako, utupaccayā nāma vutthidhārā, deve pana vaṭṭe¹ hijāni virūhanti, paṭhavi gandhaṃ muṇcati, pabbatānilā khāyanti, samuddo vaddhati. Evaṃ utupaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

Cittato samutthitaṃ suddhatthakaṃ cittasamutthānaṃ nāma. Pacchā jātā cittacetasikā dhammā pure jātassu imassa kāyassa pacchājātapaccayaena paccayo ti² idaṃ cittapaccayaṃ nāma. Ākāse antalikkhe hatthim pi dasseti assaṃ pi dasseti rathaṃ pi dasseti vividhaṃ pi senābyūhaṃ dasseti ti idaṃ cittapaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

685. Parinipphannaṃ³ ti. Paṇṇarasa rūpā parinipphannā nāma, dasa aparinipphannā⁴ nāma. Yadi aparinipphannā⁵ asaṅkhatā nāma bhavēyyum tesam yeva pana rūpānaṃ kāyavikāro kāyaviññatti nāma, vacīvikāro vacīviññatti nāma, chiddavivaraṃ ākāsadhātu nāma, lahubhāvo lahutā nāma, muduhhāvo mndutā nāma, kammaññabhāvo kammaññatā nāma, nihbatti npacayo nāma, pavatti santati nāma, jīraṇakāro⁶ jaratā nāma hutvā abhāvākāro amiccātā nāmā ti sabbam parinipphannaṃ saṅkhatam eva hoti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya rūpakaṇḍavaṇṇanā nīṭhitā.

686. Ettāvataṃ kusallattiko sahhesaṃ kusalūdidhammānaṃ padabhājananayena vitthārīto hoti. Yasmā pana yvāyaṃ kusallattikassa vibhajanāyo⁷ vutto sesatikadukānaṃ pi es' eva vibhajanāyo hoti. Yathā hi ettha evaṃ⁸ katame dhammā sukhāya vedanāya sampaynttā yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā . .

¹ vaddhe T. ² paccayā honti ti M. ³ parinipphannāni M. ⁴ aparinipphannāni M. ⁵ paripphannā T.
⁶ jivāraṇakāyo M. ⁷ vijananāyo M. ⁸ Dhs. § 984.

. pe ye vā pana tasmim
 samaye aññe pi atthi paṭicca samuppannā arūpino dham-
 mā ṭhapetvā vedanaṃ¹ ime dbammā sukhāya vedanāya
 sampayuttā ti ādinā anukkamena sabbatikadukesu sakkā
 paṇḍitehi vibhajananayaṃ sallakkhetum tasmā taṃ vitthā-
 radesanaṃ nikkhipitvā aññeṇa nātisaṅkhepavittbāranayena
 sabbatikadukadhammavibhāgaṃ dassetum katame dham-
 mā kusalā² ti nikkhepakaṇḍaṃ āradḍham. Cittuppāda-
 kaṇḍaṃ āharitvā dassitā³ atthakathākaṇḍaṃ saṅkhepade-
 sanā, idam pana nikkhepakaṇḍaṃ cittuppādaḥkaṇḍaṃ upā-
 dāya saṅkhepo atthakathākaṇḍaṃ upādāya vitthāro ti
 saṅkhittavittbāradhātukaṃ hoti. Tayidaṃ⁴ vitthāradesa-
 naṃ nikkhipitvā desitattā pi heṭṭhāvuttakāraṇavasenā pi
 nikkhepakaṇḍaṃ nāmā ti veditabbam. Vuttaṃ h'etaṃ:

Mūlato khandhato cā pi dvārato cā pi bhūmito |
 atthato dhammato cā pi nāmato cā pi liṅgato |
 nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccati ti |

687. Idam hi tīni kusalamūlāni⁵ ti ādinā nayena
 mūlato nikkhipitvā desitaṃ. Taṃ sampayutto veda-
 nākkhandho ti khandhato, taṃ samutṭhānaṃ kāya-
 kamman ti dvārato. Kāyadvārapavattaṃ bi kamman kāya-
 kamman ti vuccati. Sukhabbhūmiyaṃ kāmāvacare ti ādinā
 bhūmito nikkhipitvā desitaṃ.

Tattba tattba pana atthadhammā liṅganāmānaṃ vasena
 desitattā atthādini nikkhipitvā desitā nāmā ti veditabbā⁶.

Tattba kusalapadaniddese tāva tīni ti gaṇanaparicchedo
 kusalāni ca tāni mūlāni ca kusalanāṃ vā dhammānaṃ vā
 hetupaccayapabbavajanakasamutṭhāpakanibbattakatṭhena
 mūlāni ti kusalamūlāni⁷. Evaṃ atthavasena dassetvā
 idāni nāmavasena dassetum alobbo adoso amobo ti āha.
 Ettāvatā yasmā mūleua mnttaṃ kusalaṃ nāma natthi
 tasmā catubbūmakakusalāṃ tīhi mūlehi pariyādiyitvā das-
 sesi Dhammarāja.

¹ vedanākkhaṇaṃ M.

² Dhs. § 981.

³ cittuppāda-

kaṇḍakaṃ bi vitthāradesanā M. ⁴ yad idam M. ⁵ Dhs.

§ 981.

⁶ veditabbam M.

⁷ mūlāni ti M.

Tam sampayntto ti tehi alobhādihi sampayutto. Tattha alobhena sampayutte saṅkhārakkhandhe adosāmoḥā pi alobhena sampayuttasaṅkhārakkhandhagaṇanam yeva gacchanti. Sesadvayavasena sampayoge¹ pi es'eva nayo.

Iti catubhūmakam kusalam puna² sampayuttakacatukkhandhakavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Tam samuṭṭhānan ti tehi alobhādihi samuṭṭhitam iminā pi nayena tad eva catubhūmakakusalam³ tinnam kammadvārānam vasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Evam tūva kusalam tisu ṭhānesu pariyādiyivā dassitum⁴ akusale pi es'eva nayo. Dvādasannam hi akusalacittānam ekam pi mūlena muttam nāma natthi ti mūlena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

688. Sampayuttacatukkhandhato⁵ uddham akusalam nāma natthi ti tūn' eva dvādasā akusalacittāni catukkhandhavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Kāyakammādivasena pana tesam pavattisabbhāvato kammadvāravasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Yam pan' ettha tadekaṭṭhā ca kilesā⁶ ti ādi vuttam tattha ekasmiṃ citte puggale vā ṭhitam ti ekaṭṭham. Tattha ekasmiṃ citte ṭhitam saḥajekaṭṭham nāma hoti, ekasmiṃ puggale ṭhitam pahānekaṭṭham nāma. Tena lobhādīnā aññena vā tattha tattha niddiṭṭhena saha ekasmiṃ ṭhitam ti tadekaṭṭham.

689. Tattha katame dhammā saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā⁷? Tini akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saṅkiliṭṭhattike.

690. Katame dhammā hīnā⁸? Tini akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti hīnattike.

691. Katame dhammā akusalā⁹? Tini akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imasmiṃ kusalattike.

¹ sesapadadvayavasena sesasampa^o M.

² M. adds tam.

³ °bhūmika^o M.

⁴ dassitam M.

⁵ M. adds ca.

⁶ Dhs. § 982.

⁷ Dhs. § 993.

⁸ Dhs. § 1025.

⁹ Dhs. § 982.

692. Katame dhammā saṅkiliṭṭhā¹? Tini akusalamūlāni lohho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti kilesagocchake.

693. Katame dhammā saraṇā²? Tini akusalamūlāni lohho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saraṇaduke.

Imesu ettakesu ṭhānesu sahaḥajekāṭṭham³ āgataṃ.

694. Dassanena pahātahhattike⁴ pana imāni tini samyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā⁵.

Puna tatth 'eva tini samyojanāni sakkāyaditṭhi vicikicchā silahhataparāmaṃso ime dhammā dassanena pahātahhā.

695. Tadekaṭṭho⁶ lohho doso moho ime dhammā dassanena pahātahhahetū tadekaṭṭhā ca kilesā taṃ sampayutto vedanākkhandho saññākkhandho viññāpakkhando ti samutṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ ime dhammā dassanena pahātahhahetukā ti.

696. Sammappadhānavihhaṅge tattha katame pāpakā akusalā dhammā tini akusalamūlāni lohho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imesu pana ettakesu ṭhānesu pahānekāṭṭham āgataṃ ti veditahham.

697. Avyākatapadaniddeso uttānattho yevā ti. Imasmim tike tini lakkaṇāni tisso paññattiyo kaṣiṇugghāṭimākāsaṃ ajaṭākāsaṃ⁷ ākiñcaññāyatanassa ārammaṇaṃ nirodhasamāpatti ca na lahhhati ti vuttaṃ.

698. Vedanāṭikaniddese⁸ sukhahhūmiyaṃ ti. Ettha yathā tamhahhūmi kaṇhahhūmi ti tamhakaṇhahhūmi yeva vuccanti⁹ evaṃ sukham pi sukhahhūmi nāma. Yathā ucchubbūmi sālihhūmi ti ucchusāliṇaṃ uppajjanatṭhānāni vuccanti evaṃ sukhasa uppajjanatṭhānaṃ cittaṃ¹⁰ pi sukhahhūmi nāma taṃ idha adhippetam.

Yasmā pana sā kāmāvacarā hoti¹¹ rūpāvacarādisu vā

¹ Dhs. § 1243. ² Dhs. § 1294. ³ jekaṭṭhā M. ⁴ Dhs. § 1002.

⁵ Dassanena pahātahhahetukattike pi imāni tini samyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā M. ⁶ Dhs. § 1010.

⁷ ajhaṭak° T. ⁸ Dhs. § 984—986. ⁹ tamhakaṇhahhūmiyo ca vucc° T. ¹⁰ vittaṃ T. ¹¹ pañ'esa kāmāvacaro vā hoti T. kāmāvacare vā hoti M.

tasma'ssa tam pabhedam dassetum kāmāvacare ti ādi vuttam.

Sukhavedanam thapetvā ti. Yā sū sukhabhūmiyaṃ sukkā vedanā tam thapetvā tam sampayutto ti tā'eva thapitāya sukhavedanāya sampayutto. Sesapadadvaye pi iminā va nayena attho veditabbo ti. Imasmiṃ tiṇe tisso vedanā sabbam rūpam nibbānan ti. Idam pi na labbbati, ayam hi tiko kusallattike ca alabbhamānchi imeli catūbi koṭṭhāsebi muttako nāma.

Ito paresu pana tikadukesu pālito ca atthato ca yaṃ vattabbam siyā tam sabbam padānukkamena mātikākathāyam c'eva kusallādinam niddese ca vuttam eva. Yaṃ pana yattva viśesamattam tad eva vakkhāma.

699. Tattha vipākattike^{*} tāva kiñcā pi arūpadhammā viya rūpadbammā pi kammaṣaṃuṭṭhānā atthi, anārammaṇattā pana te kammaṣarikkhakā na honti ti sūrammaṇā, arūpadhammā ca kammaṣarikkhakattā vipākā ti vuttā bijasarikkhakam phalam viya. Sālibijasmim hi vūpīte añkurapattādisu nikkhantesu pi sāliphalan ti vuccati. Yādā pana sālisīsam pakkam hoti pariṇatam tadā bijasarikkhako sāli eva sāliphalan ti vuccati. Añkurapattādinī pana bijajātāni bijato nibbattāni ti vuccanti. Evam evam rūpam pi kammajan ti vā npādiṇṇan ti vā vattum vaṭṭati.

700. Upādiṇṇattike^{*} kiñcā pi khipāsavassa khandbā ambākam Mātulatbero ambākam Cullapituthero ti vadanānam paresam upādānassa paccayā bonti, maggaphalanibbānāni pana agahitāni aparāmatṭhani anupādiṇṇān' eva. Tāni hi yathā divasasantatto ayogulo makkhikānam abhinisīdanassa paccayo na hoti evam evam tejussadattā tanhāmānadiṭṭhivasena gabaṇassa paccayā na honti ti. Tena vuttam: ime dhammā anupādiṇṇa-annpādāniyā[†] ti. Asaṅkiliṭṭha-asāṅkilesesū[‡] pi es' eva nayo.

701. Vitakkattike[§] vitakkasahajātena vicārena saddhim kusallattike alabbhamānā va na labbhanti.

* Dhs. § 987—989. † Dhs. § 990—992. ‡ Dhs. § 992.

† Dhs. § 993—995. § Dhs. § 996—998.

702. Pīṭisahagatattike¹ pīṭi-ādayo attanā attanā saha-jātadhammānaṃ pīṭisahagatādibhāvaṃ datvā sayaṃ piṭṭhi-vatṭakā jātā. Imasmiṃ tike dve domanassasahagatā cittup-pādā dukkhasahagataṃ kāyaviūññaṃ upekhā vedanā rū-paṃ nibhānaṃ ti idam pi na labbhati.

. Ayaṃ hi tiko kusallattike ca alahhamānehi imehi ca pañcahi koṭṭhāsehi muttako nāma.

703. Dassanena pahātābhattike² samyojanāni ti han-dhanāni. Sakkāyadīṭṭhi ti vijjamānaṭṭhena sati khan-dhapaūcakasāṅkhāte³ kāye sayaṃ vā sati tasmiṃ kāye dīṭṭhi ti sakkāyadīṭṭhi. Sīlena sujjhitaṃ sakkā vatena sujjhitaṃ sakkā silabbatehi⁴ sujjhitaṃ sakkā ti gahita-samādānaṃ pana silabbataparāmāso nāma.

704. Idhā⁵ ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yathāha: Idha Tathagato loka uppajjati ti.

Katthaci sāsanaṃ. Yathāha: Idh' eva bhikkhave sama-no idha dutiyo samano ti. Katthaci okāsaṃ. Yathāha:

Idh' eva tiṭṭhamānassa devahhūtassa me sato |

Punar āyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārisā ti |

Katthaci padapūraṇamattam eva. Yathāha: Idhāhaṃ bhikkhave hhuttāvi asampavārito ti. Idha pana lokaṃ upādāya vutto ti veditaḥho.

705. Assutavā puthujjano⁶ ti. Ettha pana:

āgamādhigamāhhavā ūeyyo: Assutavā iti.

Yassa hi khandhadhātuāyatanapaccayūkārasatipaṭṭhā-nādisu uggahaparipucchāvinicchayaarahitattā dīṭṭhipaṭise-dhako n'eva āgamo paṭipattiyā adhigantāhassa anadhiga-tattā neva adhigamo atthi so āgamādhigamāhhavā ūeyyo assutavā iti. Svāyaṃ:

Putbūnaṃ jananaṇḍiḥi kāraṇehi puthujjano |

puṭhujjanantogadhattā⁷ puthu cūyaṃ jano iti⁸ |

¹ Dhs. § 999. ² Dhs. § 1002. ³ °paṇḍaka° G. ⁴ sila-vatehi M. ⁵ Dhs. § 1003. ⁶ Comp. Majjhimanikāya I. 7 and Papañcasūdani in Trenckner's Transcript p. 22.

⁷ °gavattā M. ⁸ Sumaṅgalavil. p. 59.

So hi puthūnam nāuappakāraṇānaṃ kilesādīnaṃ jana-
nādīhi pi kāraṇehi puthujjano¹. Yath'āha: puthu-nānāki-
leso janenti ti puthujjanā, puthu-avīhata-sakkāyaditthikā ti
puthujjanā, puthu-nānāsattārāṇaṃ mukhullokakā ti puthu-
jjanā, puthu-sabbagatīhi avuṭṭhitā ti puthujjanā, puthu-
nānābhisankhāre abhisankharonti ti puthujjanā, puthu-
nānā-oghehi vuyhanti po
puthu-nānā-santāpehi santappanti ti puthujjanā, puthu-
nānāparilāhehi paridayhanti ti puthujjanā, puthu-paṇcasu
kāmaguṇesu rattā giddhā gathitā² mucchitā ajjhopannā³
laggā lagitā⁴ palibuddhā ti puthujjanā, puthu-paṇcahi u-
varaṇehi āvaṭṭā⁵ nivutā ovutā⁶ pihitā paṭicchannā paṭiku-
jitā ti puthujjanā, puthūnaṃ vā gaṇanāpatibam atitānaṃ
ariyadhammaparammukhānaṃ⁷ nicadhammasamācārānaṃ
janānaṃ antogadhattā ti pi puthujjanā, puthu vā ayaṃ
visuṃ yeva saṅkhaṃ gato visamsattṭho sīlasutādiguṇayut-
tehi ariyehi janenti ti pi puthujjano. Evam etehi assutavā
puthujjano ti dvīhi padehi. Ye te

Dve⁸ puthujjanā vuttā Buddhen' ādiccabandhunā |

Andho⁹ puthujjano eko kalyāṇ' eko puthujjano ti ||

dve va puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hoti
ti veditabbo.

706. Ariyānaṃ adassāvi ti ādisu. Ariyā ti ārakattā
kilesehi anayena īriyanato aye īriyanato sādovakena¹⁰ ca
lokena araṇiyato Buddhā ca paccekabuddhā ca buddha-
sāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath'
āha: Sadevake bhikkhave loke
. pe

Tathāgato ariyo ti vuccati ti.

707. Sappurisā ti. Ettha pana paccekabuddhā Tathā-
gatasāvakā ca sappurisā ti veditabbā.

Te hi lokuttaraḡuṇayogena sobhanā purisā ti sappurisā.

¹ Comp. Burnouf Lotus 848 foll. ² gadhikā M. ³ ajjho-
sannā M. ⁴ lahitā T. ⁵ āvutā M. ⁶ ovutā M.
Comp. Milindap. p. 161. ⁷ ariyadhammukhānaṃ T. ⁸ Dve
me T. ⁹ anto M. ¹⁰ sadena T.

Sabhe vā ete dvedhā vuttā. Buddhā pi hi ariyā ca sappurisa ca paccekahnddhā buddhasāvaka pi. Yath'āha:

Yo ce kataññū katavedī dhiro kalyāṇamitto dāḥa-
bhatti ca hoti

Dukkhitassa sakkacca karotī kiccaṃ tathāvidham
sappurisaṃ vadanti ti.

Kalyāṇamitto dāḥabhatti¹ ca hoti ti. Ettavata hi buddhasāvako vutto, kataññūtādīhi paccekahuddhā Buddhā ti. Idāni yo tesam ariyānaṃ adassanasīlo na ca dassane sādhuṃkāri so ariyānaṃ adassāvī ti² veditabbo.

So ca cakkhunā adassāvī nāpene adassāvī ti duvidho. Tesu nāpene adassāvī idha adhippeto. Mamsacakkhunā hi dihhacakkhunā vā ariyā dīṭṭhā pi adīṭṭhā va honti tesam cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahapato, na ariyabhāvagocarato³. Sopasigāḷādayo⁴ pi ca cakkhunā ariye passantī na ca te ariyānaṃ dassāvino.

708. Tatr'idam vattham. Cittalapabbatavāsike kira khināsavattherassa upatthāko⁵ huḍḍhapahhajito ekadivasam therena saddhim piṇḍāya caritvā therassa pattacivaram gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi: 'Bhante ariyā nāma⁶ kīdisā ti?' Thero āha: 'Idh' ekacco mahallako ariyānaṃ pattacivaram gahetvā vattapaṭivattam katvā saha caranto pi neva ariye jānāti evaṃ dujjānā āvuso ariyā ti⁷. Evaṃ vutto pi⁸ so neva ariyā ti aññāsi, tasmā na cakkhunā dassanam, nāpadassanam eva dassanam.

Yath'āha: 'kin te, Vakkali, iminā pūtikāyena⁹ dīṭṭhena. Yo kho, Vakkali, dhammaṃ passati so maṃ passati ti¹⁰. Tasmā cakkhunā passanto pi nāpene ariyehi dīṭṭham aniccādilakkhaṇam apassanto ariyādhiyataṇ ca dhammaṃ¹¹ anadhiyacchanto¹² ariyakarapadhammānaṃ¹³ ariyabhāvassa ca adīṭṭhattā¹⁴ ariyānaṃ adassāvī ti veditabbo.

¹ dūlavatti M. ² adassanāvī ti M. ³ ariyabhāva° M.

⁴ soṇasigābhedayo pi M. ⁵ dhiṇāsavatherassa sa ca therassa up° M. ⁶ ariyā nāma bhante M. ⁷ vutte Pap.

⁸ mūti° M. ⁹ Samyutta XXII, 87, 13. ¹⁰ ādikataṇ

ca kammaṃ M. ¹¹ gacchante M. ¹² ariyadhammā-

nam M. ¹³ adhiṭṭhattā C. G.

709. Ariyadhammassa akovido¹ ti satipaṭṭhānādi-bhede² ariyadhamme akusalo.

710. Ariyadhamme avinito ti. Ettha pana duvidho vinayo nāma, ekamek'ettha pañcadhā abhāvato, tassa ayaṃ avinito ti vuccati.

Ayaṃ³ hi saṃvaravinayo paḥṇavinayo ti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhe pi vinaye⁴ ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṃvaravinayo pi hi silasaṃvaro satisaṃvaro⁵ nāpasamvaro khantisamvaro viriyasamvaro ti pañcavidho. Paḥṇavinayo pi tadanāgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭipassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānaṃ ti pañcavidho⁶.

Tattha iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto ti ayaṃ silasaṃvaro, rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye samvaram āpajjati ti ayaṃ satisamvaro.

Yāni sotāni lokasmiṃ (Ajita ti Bhagavā)
sati tesam nivāraṇaṃ
sotānaṃ samvaram brūmi
paññāy' ete pithiyare ti⁷.

Ayaṃ nāpasamvaro.

Khamo hoti sītassa uphassā ti ayaṃ khantisamvaro.

Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti ti ayaṃ viriyasamvaro.

Sabbo⁸ pi cūyaṃ samvaro yathā sakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinctabbānaṃ ca kāyaduccaritādānaṃ saṃvaraṇato⁹ samvaro vinayanato vinayo ti vuccati evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

711. Yathūyaṃ¹⁰ nūmarūpaparicchedādāsu vipassanānāpesu paṭipakkhabhāvato, dipāloken'eva tam assa tena tena vipassanānāpena tassa tassa atthassa¹¹ paḥṇaṃ seyyathidaṃ nūmarūpavavatthānena sakkāyaditthiyā, paccaya-

¹ akovidho M. ² bhedo M. ³ Spiegel, Rasavāhini p. 85.

⁴ naye T. ⁵ atisaṃvaro T. ⁶ Paḥṇa is the same as vimutti, comp. Visuddhimagga p. 117. ⁷ pidhiyyaro ti M. Suttanipāta verse 1035. ⁸ sabbe T. ⁹ samvarato M.

¹⁰ Tath'ayaṃ M. Pap. ¹¹ anathassa T. āgassa C. G. Pap.

pariggahena ahetuvisamahetudittḥīnam tass'eva aparabbhāgena kaṅkhāvitarāṇena kathampkatibhāvassa, kalāpasammasanena abam mamā ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadittḥiā, vāyadassanena sassatadittḥiā, bhayadassanena sabhaya-abhayasaññāya¹, ādinavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muñcitukammataññāṇena amuñcitukāmatāya, upekkhāṇāṇena anupekkhāya, anulomena dhammatṭḥitīyā² nibhāne ca paṭilomabhāvassa gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānam etaṃ tadan-gappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana³ upacārappahānabhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭṭappahāren 'eva udakapittḥe sevūlassa tesam tesam nivarapādidhammānaṃ pahānaṃ etaṃ vik-khambhanappahānaṃ nāma.

Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ⁴ bhāvitattā taṃ taṃ maggavato⁵ attano santāne dīṭṭhigatānaṃ pahānāya ti ādinā nayena vuttassa samudayapakklukassa kilesagahaṇassa⁶ accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ idaṃ samucchadappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ etaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nāma.

Yaṃ sabbasaṅkhataniṣaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhatam nibhānaṃ etaṃ nissaraṇappahānaṃ nāma.

712. Sabbam pi c'etaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena⁷ pahānaṃ vinayaṭṭhena vinayo tasmā pahāuavinayo ti vuccati. Taṃ taṃ pahānato vā tassa tassa vinayassa sambhavato p'etaṃ pahānavinayo ti vuccati. Evaṃ pahānavinayo pi paūcadhā bhijjati ti veditabbo. Evaṃ ayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasamparavattā pahātābhassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi tasmā ahhāvato tassa ayaṃ avinīto ti vuccati ti.

¹ Sayadassanena sabhaye atamāsaññāya M. ² oṭṭhitiyam T. ³ sampana M. ⁴ ariyamattānaṃ Atthayojo. ⁵ mattavato Atthayojo. ⁶ ogaṇassa Pap. ⁷ khagaṭṭhena M.

Esu nayo sappurisānaṃ adassāvi sappurisadhammassa akovido sappurisadhammo avinīto ti. Etthā pi ninnānākāraṇaṃ¹ hi etaṃ² atthato. Yathāha: ye va te ariyā te va te sappurisā, ye va to sappurisā to va te ariyū. Yo eva so ariyānaṃ dhammo so eva so sappurisānaṃ dhammo, yo eva so sappurisānaṃ dhammo so eva so ariyānaṃ dhammo. Ye va te ariyavinayā te va to sappurisavinayā, ye va te sappurisavinayā te va to ariyavinayā, ariye ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisadhammo ti vā ariyavinaye ti vā sappurisavinaye ti vā, ese se eke ekatthe same³ samabhāge tajjāto tāññe vā ti.

713. Rūpaṃ attato samanupassati ti⁴. Idh'ekacco rūpaṃ attato samanupassati. Yaṃ rūpaṃ so ahaṃ, yo ahaṃ taṃ rūpaṃ ti rūpaṃ ca attā⁵ ca advayaṃ samanupassati. Seyyathā pi nāma telappadīpassa⁶ jhāyato yā acci⁷ so vaṇṇo yo vaṇṇo sū acci ti acciṇ ca vaṇṇaṃ ca advayaṃ samanupassati evaṃ evaṃ idh'ekacco rūpaṃ attato pe samanupassati ti evaṃ rūpaṃ attā ti diṭṭhipassanāya passati.

Rūpavantaṃ⁸ vā attānaṃ ti arūpā attā ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhāṃ viya taṃ rūpavantaṃ⁹ samanupassati. Attāni vā rūpaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā pupphaṃ¹⁰ gandhaṃ viya attāni rūpaṃ samanupassati. Rūpaṃ vā attānaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā karaṇḍake maṇiṃ viya attānaṃ rūpaṃ samanupassati. Vedanūdisu pi es' eva nayo.

Tattha rūpaṃ attato samanupassati ti suddharūpaṃ eva. Attā ti kathitaṃ rūpavantaṃ vā attānaṃ attāni vā rūpaṃ rūpaṃ vā attānaṃ vedanaṃ attato samanupassati saññaṃ saṅkhāro viññāṇaṃ attato samanupassati ti imesu sattasu tñhesu arūpaṃ attā ti kathitaṃ.

¹ kinnānā° Pap. ² uinnānākāraṇaḥ'etaṃ M. ³ sace T.

⁴ °passati ti M. ⁵ attānaṃ corr. T. ⁶ teladīp° M.

⁷ anicci M. ⁸ Rūpavattānaṃ T. ⁹ rūpavantaṃ T. rūpau ti M. ¹⁰ pupphamhi M.

714. Vedanāvautam vā attānamattani vā vedanam vedauāya vā attānan ti. Evam catūsu khandhesu tiṇṇam tiṇṇam vasena dvādasasu² thānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpam attato samanupassati vedanam pe³

saññam saṅkhāre viññānam attato samanupassati ti imesu³ pañcasu thānesu uccbedadiṭṭhi katbitā. Avasesesu sassatadiṭṭhi. Evam ettha paṇṇarasa bhavadiṭṭhiyo⁴ bonti tā sabbā pi maggāvaranā na saggāvaranā paṭhamamaggavajjhā ti veditabbā.

715. Satthari kaṅkhati⁵ ti satthu sarīre vā tassa⁶ guṇe vā ubhayattha vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno 'dvattimsavaralakkhaṇapaṭimanditam nāma sarīram atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno 'attitānāgatapaccuppannajānanasamattam sabbāññūtaññam atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ubhayattha kaṅkhamāno 'asīti-anuvyañjanavyāmappabhānuraññitāya sarīranippattiyā⁷ samannāgato sabbam ūeyyajānanasamattam sabbāññūtaññam paṭivijjhivā⁸ thito lokatārako Bddho nāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ayam hi 'ssa attabhāve guṇe⁶ kaṅkhanato⁹ ubbayattha kaṅkhati nāma.

Viekiechehati ti ārammaṇam nicchetum asakkouto kiecbati kilamati¹⁰.

716. Dhamme kaṅkhati ti ādisi pana kilesapajahanā¹¹ cattāro ariyamaggā paṭipassaddhakilesāni cattāri sāmāññaphalāni. 'Maggaphalānam ārammaṇapaccayabhūtam amatamahānibbānam¹² uāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanato pi 'ayam dhammo niyyāniko nu kho aniyyāniko ti' kaṅkhanato pi dhamme kaṅkhati nāma.

² vasena vā dasasu T. ³ M. om. pe. ⁴ om. M. ⁵ M. adds pañcavihavaditṭhiyo. ⁶ Dhs. § 1004. ⁷ om. M.

⁸ 'nippattiyā T. ⁹ guṇo C. ¹⁰ kaṅkhanato T.

¹¹ M. inserts Nādhimnecati ti tatth' eva adhimokkham na labhati na samvasīpati (!) ti eittam anāvikatvā pasaditum na sakkoti guṇesu na dasīdati (!) ¹² 'pajahantā M.

¹³ amatam nibbānam M.

Cattāro maggaṭṭhakā cattāro phalaṭṭhakā ti idaṃ saṃgharatanam. 'Atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'ayaṃ saṃghe suppaṭipanno nu kho duppaṭipanno ti' kaṅkhanto pi 'etasiniṃ saṃgharatane diṇṇassa vipākaphalaṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi saṃghe kaṅkhati nāma. 'Tisso paṇa sikkhā atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'tisso sikkhā sikkhitapaccayena ānisaṃso atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi sikkhāya kaṅkhati nāma.

717. Pubbanto ti vuccati attitāni khandhadhātāyatanāni, aparanto anāgatāni. Tattha attitesu khandhādisu 'attitāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto pubbante kaṅkhati nāma, anāgatesu 'anāgatāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto aparante kaṅkhati nāma, ubhayattha kaṅkhanto pubban-
tāparaute kaṅkhati nāma.

'Dvādasapadikāṃ paccayavattaṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati nāma. Tatrāyaṃ vacanatto: Imesaṃ jarāmaranādīnaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayānaṃ bhavo idappaccayatā, idappaccayā eva vā idappaccayatā jātiādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Jātiādisu taṃ taṃ paṭicca āgamaṃ samuppannā ti paccayasamuppannā idaṃ vuttaṃ hoti. Idappaccayatāya vā paṭiccasamuppannesu ca dhammesu kaṅkhati ti.

718. Sīlenā¹ ti gosilādiuā vatenā ti govatādiuā vā? Sīlabbatenā ti tadubhayena suddhi ti kilesasuddhi paramatthasaddhihūtaṃ vā nibbānaṃ eva.

719. Tadekaṭṭhā² ti idha pahānekaṭṭhaṃ dhuraṃ³ imissū ca pāliyā dīṭṭhikilesa⁴ vicikicchākilesa ti dvo yeva āgatā. Lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappaṃ ti imo pana aṭṭha anāgatā āharitvā dīpetabbā.

Ettha hi dīṭṭhivicikicchāsu palīyamaṇāsu apāyagāminiyo lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappaṃ ti sabbe pīṃe pahānekaṭṭhā hutvā palīyanti. Saha-
jekaṭṭhaṃ pana āharitvā dīpetabbam. Sotāpattimaggena

¹ Dhs. § 1005. ² Dhs. § 1006. ³ dūraṃ M. ⁴ dīṭṭha-
kilesa G.

hi cattāri dīṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatāni eā ti pañca eittāni pahīyanti. Tattha dvīsu asaṅkhārikadīṭṭhicittesu pahīyantesu tehi saha jāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti imo kilesā sahaṇekattḥavasena pahīyanti, sesadīṭṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekattḥavasena pahīyanti. Dīṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pi pahīyantesu tehi saha jāto lobho moho tīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahaṇekattḥavasena pahīyanti, sesadīṭṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekattḥavasena pahīyanti. Evaṃ pahānekattḥasmiṃ yeva sahaṇekattḥaṃ labbhati ti. Idam sahaṇekattḥaṃ āharitvā dīpayimsu.

720. Tam sampayutto¹ ti tehi tadekatṭhehi atṭhahi kilesehi sampayutto. Vinibbhogaṃ vā katvā tena lohkena tena dosenā ti evaṃ ekekena sampayuttatā² dīpetabbā. Tattha lobhe gahite moho māno tīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ayaṃ saṅkhārakkhandhe kilesagaṇo lobhasampayutto nāma hoti.

Dose gahite moho tīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo³ dosasampayutto nāma.

Mohe gahite lobho doso māno tīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo⁴ mohasampayutto nāma, māne gahite tena saḥuppanno⁵ lobho moho tīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo mānasampayutto nāma. Iminā upāyena tena tīnena tena uddhaccena tena ahirikena tena anottappena sampayutto tam sampayutto ti yojanā katabbā.

721. Tam samutṭhānaṃ ti tena mohana⁶
 pe
 tena anottappena samutṭhitan ti attho.

Ime dhammā dassanena pahātābba ti ettha dassanaṃ nāma sotāpattimaggo tena pahātābba ti attho. Tasmā pana sotāpattimaggo dassanaṃ nāma jāto ti paṭhamam nibhānaṃ dassanato na nu gotrabhū paṭhamatarāṇi

¹ Dhs. § 1006.

² sampayuttena T.

³ kilesagaṇe T.

⁴ kilesagaṇe T.

⁵ saḥuppanno M.

⁶ lobhena M.

passati ti no na passati disvā kattabhakiccāṃ pana na karoti samyojanānaṃ appahānato tasmā passati ti na vattahho.

Yattha katthaci rājānaṃ disvā pi pappākāraṃ datvā¹ kiccanippattiyā² aditthattā 'ajjā pi rājānaṃ na passāmi ti' vadanto c'ettha jānapadapuriso nidassanaṃ³.

Avaseso lobho nidassanena pahīnāvaseso. Dosamoheṣu pi es' eva nayo.

Dassanena hi apāyagāmaniyā va pahīnā. Tehi pana aññe dassetum idaṃ vuttaṃ. Tadekaṭṭhā ti tehi pāliyaṃ āgatehi tthi kileschi sampayogato pi pahānato pi ekaṭṭhā pañca kilesū.

722. N'evadassanena na bhūvanāyā⁴ ti idaṃ samyojanādīnaṃ viya tehi tehi maggehi appahātabbatāṃ⁵ sandhāya vuttaṃ.

Yaṃ pana sotāpattimaggaññānena abhisaṅkhāraviññānassa nirodhena⁶ satta hhave⁷ ṭhapetvā anamatagge saṃsāravatte ye uppajjeyyūṃ nāmaṃ ca rūpaṃ ca etth'ete nirujjhanti ti ādinā nayena kusalādīnaṃ pi pahānaṃ anuññātāṃ. Taṃ tesāṃ maggānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyūṃ te npanissayapaccayānaṃ kilesānaṃ pahīnattā pahīnāni⁸ imaṃ pariyāyaṃ sandhāya vuttaṃ ti veditabham.

723. Dassanena pahātabbahetukattike⁹ ime dhammā dassanenapahātabbahetukā ti niṭṭhapetvā puna tthi samyojanāni ti ādi pahātabbe dassetvā tadekaṭṭhabhāvena hetu c'eva hetuke¹⁰ ca dassetum vuttaṃ.

Tattha kiñcā pi dassanena pahātabbesu hetūsu lobbasahagato moho lobhena sahetuko hoti, dosasahagato dosena, lohhadosā ca mohēnā ti pahātabbahetukapade p'ete saṅgaham gacchanti. Vicikicchāsahagato pana moho aññassa sampayuttahetuno abhāvena hetu yeva na hetuko ti. Tassa pahānaṃ dassetum ime dhammā dassanena pahātabbahetū ti vuttaṃ.

¹ katvā M. ² nipphattiyā T. ³ nidassanā M. ⁴ Dhs. § 1008. ⁵ āyātabbatāṃ M. ⁶ nirodhe M. ⁷ vaggā M. ⁸ hināni T. ⁹ Dhs. § 1009. ¹⁰ sahetuke M.

724. Dutiyapade uddhaccasahagatassa mohassa pahānaṃ dassetuṃ ime dhammā bhāvanāya pahātabbahetū¹ ti vuttam.

So hi attanā sampayuttadhamme sahetuko katvā piṭṭhi-vatṭako² jāto vicikicchāsahagato moho viya aññassa sam-payuttahetuno abbhūvā pahātabbahetukapadaṃ na bhajati.

Tatīyapade avasesā kusalākusalā ti puna akusalagahaṇaṃ vicikicchuddhaccasahagatānaṃ mohānaṃ saṅgahattam³ ka-tam. Tebi sampayuttahetuno abbhūvā pahātabbahetukā nāma na honti.

725. Parittārammaṇattike⁴ ārabbhū ti ārammaṇaṃ katvā. Sayam hi parittā vā hontu mahaggatā vā paritte dhamme ārammaṇaṃ katvā uppannū, parittārammaṇa-mahaggate ārammaṇaṃ katvā uppannū, mahaggatāram-maṇa-appamāṇe ārammaṇaṃ katvā uppannū, appamāṇā-rammaṇā⁵ te pana parittā pi honti mahaggatā⁶ pi appa-mānū pi.

726. Micchattattike⁷ anantarakāni ti anantarāyena phaladāyakaṇi. Mātughātakammādināṃ etaṃ adlūvacanaṃ Etesu hi ekasmiṃ pi kamme kate taṃ paṭibhāhitvā aññaṃ kammaṃ attano vipākassa okāsaṃ kātuṃ na sakkoti. Sine-ruppaṃ pi suvaṇṇathūpe katvā cakkavāḷamattaṃ vā ratanaṃ mayapākāraṃ vihāraṃ kāretvā taṃ pūretvā misin-nassa Buddhapānukhassa bhikkhusaṅghassa yāvajīvaṃ cat-tāro paccaye dadato pi kammaṃ etesaṃ kammānaṃ vipā-kaṃ paṭibhāhituṃ⁸ na sakkoti. Evaṃ yāva micchādiṭṭhi niyatā ti ahetukavāda-akiriyavāda-natthikavādesu. Añña-tarā⁹ taṃ hi gahetvā tṭhitam puggalaṃ buddhasatam pi buddhasahassam pi bodhetuṃ na sakkoti.

727. Maggārammaṇattike¹⁰ ariyamaggaṃ ārabbhū ti lokuttaramaggaṃ ārammaṇaṃ katvā te pana parittā pi honti mahaggatā pi.

¹ Dhs. § 1011. ² piṭṭhivaddhako T. ³ sahattham T.

⁴ Dhs. § 1022. ⁵ appamāṇārammaṇa T. M. ⁶ ama-haggatā G. ⁷ Dhs. § 1028. ⁸ bahetuṃ M. ⁹ añña-taraṃ corr. T. ¹⁰ Dhs. § 1031.

728. Maggahetukaniddese¹ paṭhamanayena paccayatṭhena hetunā maggasampayuttakānaṃ² khandbānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Dutiyanayena maggabhūtena sammādiṭṭhisankhātena hetunā sesamaggāṅgānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Tatiyanayena magge uppannahetūhi sammādiṭṭhiyā sahetukabhāvo dassito ti veditabbo.

729. Adbipatim karitvā³ ti ārammaṇādhipatim katvā. Te ca kho parittadhammā va honti. Ariyasāvakaṇaṃ hi attano maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipati labbhati. Cetopariyaṇāpena pana ariyasāvako parassa maggaṃ paccavekkhamāno garuṃ karonto pi attanā⁴ paṭividdhamaggaṃ viya garuṃ na karoti.

Yamakapāṭihūriyaṃ karontaṃ Tathāgataṃ disvā tassa maggaṃ garuṃ karoti ti na karoti ti? Karoti, na pana attauo maggaṃ viya.

Arahā na kiñci dhammaṃ garuṃ karoti ṭhapetvā maggaṃ phalaṃ nibbānaṃ ti ettbā pi ayam ev' attho.

Vimamsādhipateyyenā ti idaṃ saha-jātādhipatim dassetum vuttaṃ. Chandaṃ hi jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa chando adhipati nāma hoti na maggo. Sesadhammā pi chandādhipatino nāna honti na maggādhipatino. Citte⁵ pi es' eva nayo. Vimamsaṃ pana jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa vimamsādhipati c'eva hoti maggo cā ti sesadhammā maggādhipatino nāma honti. Viriye pi es' eva nayo.

730. Uppannattikaniddese⁶ jātā ti nibhattā. Paṭiladdhattabhāvā⁷ bhūtā ti ādini tesam yeva vevacanāni. Jātā eva hi bhāvupattiyā bhūtā paccayasamyoge jātattā sañjātā. Nibbattilakkhaṇaṃ pattattā nibhattā. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā abhinibhattā ti vuttā. Pākatabhūtā ti pātubhūtā.

¹ Dhs. § 1032. ² maggayuttānaṃ M. ³ Dhs. § 1034.

⁴ attano M. ⁵ citto T. ⁶ Dhs. § 1035. ⁷ laddhabhāvā M.

Pubbantato uddham panna ti uppannā. Upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā samuppanuā ti vuttā.

Nibbattaṭṭhen 'eva uddham tṭhita ti utṭhitā, paccaya-samyogena utṭhita ti samutṭhitā¹.

Puna uppannā ti vacane kāraṇaṃ hetthā vuttanayen eva veditabbam: Uppannaṃsena saṅgahitā ti uppannakotṭhāsena gaṇanaṃgatā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ ti idaṃ tesam sabhāvadassanaṃ duttiya-padaniddeso vuttapaṭisedhanayena veditabbo. Tatiyapadaniddeso uttānatto va.

731. Ayaṃ pana tiko dvinnam addhānavasena² pūretvā dassito. Laddhokāsassa hi kammassa vipāko duvidho khaṇappatto ca appatto ca. Tattha khaṇappatto uppanno nāma, appatto cittānantaro vā uppajjatu kappasatasahassātikkame vā dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto. Yath' āha:

'Tṭṭhat'evāyaṃ Potṭhapāda arūpi attā saññāmayo, atha imassa purisassa aññā³ va saññā uppajjanti aññā va saññā nirujjhanti ti⁴.

Ettha aruppe kāmāvacarasaññāpavattikāle kiñcā pi mūlabhavaṅgasaññā⁵ pi niruddhā. Kāmāvacarasaññāya pana niruddhakāle avassaṃ sā uppajjissati ti arūpasāṅkhato⁶ attā natthi ti saṅkhaṃ agantvā tṭṭhat'eva nāma ti jāto. Evam eva laddhokāsassa kammassa vipāko duvidho pe dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto⁷.

732. Yadi pana āyūhitam kusalākusalaṃ kammaṃ sabbaṃ vipākaṃ dadeyya aññassa okāso ca na bhaveyya taṃ pana duvidham hoti dhuvavipākaṃ addhuvavipākaṃ ca. Tattha pañca ānantariyakammāni attha samāpattiyo cattāro ariyamaggā ti etaṃ dhuvavipākaṃ nāma.

¹ 'samyoge T. M. ² addhānam vasena T. ³ Potṭha-

pada arūpasāṅkhāro attā saññāmayo issa purissa aññā M.

⁴ Comp. Dīghanikāya IX, 23.

⁵ 'bhavaṅganuruddha-

kāma° M.

⁶ 'saṅkharo M.

⁷ jāta M.

Tam pana khaṇaṃ pattam pi¹ atthi appattam pi. Tattha khaṇappattam uppannaṃ nāma appattam anuppannaṃ nāma. Tassa vipāko cittānantare vā uppajjatu kappasahassātikkaṃ vā. Dhuvapaccayatṭhena anupannaṃ nāma na hoti uppādino dhammā nāma jātam². Metteyyabodhisattassa maggo anuppanno nāma phalaṃ uppādino dhammā yeva nāma jātam³.

733. Atitattikaniddese⁴ atitā ti khaṇattayaṃ⁵ atikkantā. Niruddhā ti nirodhaṃ pattā. Vigatā ti vihhavaṃ gatā vigacchitā va. Vipariṇatā ti pakativijāhanena vipariṇāmaṃ⁶ gatā. Nirodhasaṅkhātāṃ atthaṃ gatā ti atthāgatā. Ahbhattāṃ gatā⁷ ti upasaggena paḍaṃ vaḍḍhitāṃ. Uppajjitvā vigatā ti nibhattitvā vigacchitā⁸. Puna atitavacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttam eva. Parato anāgatādisu pi es' eva nayo.

Atitamsena saṅgahitā ti atitakoṭṭhāsena gaṇanaṃ gatā. Katame te ti? Rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññānaṃ. Parato anāgatādisu pi es' eva nayo.

734. Atitārammaṇattikaniddese⁹ atite dhamme ārabhā ti ādisu parittamahaggatā va dhammā veditabbā. Te hi atitādini ārabhā uppajjanti.

735. Ajjhattattikaniddese¹⁰ tosaṃ tesāṃ ti padadva-yena sabhasatte pariyādiyati. Ajjhattaṃ paecattaṃ ti ubhayaṃ niyakajjhattādhivacanaṃ¹¹. Niyakā ti attano jātā. Paṭipuggalikā ti paṭiekakassa¹² puggalassa satta-kā. Upādiṇṇā ti sarvatṭhakā. Te hi kaṇṇamānibhattā vā hontu mā vā. Adinṇagahitaparāmatṭhavasena pana idha upādiṇṇā ti vuttā. Parasattānaṃ ti attānaṃ tṭhapetvā avasesasattānaṃ. Parapuggalānaṃ ti tass' eva vevacanaṃ. Sesāṃ heṭṭhāvuttasadisam eva.

736. Taduḥhayaṃ¹³ ti taṃ ubhayaṃ. Ajjhattārammaṇattikassa paṭhamapade parittamahaggatā dhammā veditabbā.

¹ khaṇapattin pi M. ² jātā M. ³ jāti M. ⁴ atinattika^o M. Dhs. § 1038. ⁵ atitā atikhaṇatayaṃ M.

⁶ vipariṇānaṃ M. ⁷ ahbhattigatā T. ⁸ pigacchitā T.

⁹ Dhs. § 1041. ¹⁰ Dhs. 1044. ¹¹ niyaka ajjhādhivac^o M.

¹² ekkassa M. ¹³ Dhs. § 1046.

Dutiye appamāṇā pi, tatiye parittamahaggatā va. Appamāṇā pana kālena bahiddhā¹, kālena ajjhataṃ ārammaṇaṃ na karonti.

Sanidassaaattikaniddeso² uttāro yeva³.

737. Dukesu adosaaiddese⁴ mettāyanavasena metti, mettākāro mettāyanā, mettāya asitassa mettāsamāngino cittassa bhāvo mettāyitattaṃ. Anudayatī ti anuddā⁵. Rakkhati ti attho. Anuddākāro anuddāyanā⁶ anuddāyitassa⁷ bhāvo. Anuddāyitattaṃ⁸ hi tassa esanavasena⁹ hitcitā, anukampanavaseṇa anukampā, sabbehi pi imehi padeli upacārappanāpattā¹⁰ mettā ca vuttā. Sesapadehi lokiyalokuttaro adoso kathito.

738. Amohaniddese¹¹ dukkho ūṇaṃ ti dukkhasacce paṇṇā. Dukkhasamudaye ti ādisu pi es' eva nayo.

Etth' eva dukkhe ūṇaṃ savaṇasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu vaṭṭati. Tathā dukkhasamudaye.

Nirodhe pana savaṇapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu. Eva tathā paṭipadāya.

Pahhante ti attakotthāse¹², aparante ti anāgata-kotthāse, puhhantāparante ti tadubhaye.

Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu ūṇaṃ ti ayaṃ paccayo¹³. Imaṃ paṭicca¹⁴ idaṃ nibbattaṃ ti evaṃ paccayesu ca paccayuppanaadharmesu ca ūṇaṃ.

739. Lobhaniddese¹⁵ pi heṭṭhā anāgatānaṃ padānaṃ ayaṃ attho.

Raṇjanavaseṇa¹⁶ rāgo, balavaraṇjanatṭhena sārāgo. Visayesu sattānaṃ anuāyanato anunayo. Anurujjhati ti anurodho. Kāmeti ti attho. Yattha katthaci bhava

¹ bahiddhaṃ M. ² Dhs. § 1050. ³ yevā ti M.

⁴ Dhs. § 1056. ⁵ anuddhā^o M. ⁶ anuddhāyanā M.

⁷ anuddhātāyitassa M. ⁸ anuddhāyidattaṃ M. ⁹ es'

eva nayo M. ¹⁰ upacārappanā T. ¹¹ Dhs. § 1057.

¹² kotthāse C. ¹³ Idam paccayuppanaṃ M. adds.

¹⁴ Idam maṃ paṭicca T. ¹⁵ Dhs. § 1059. ¹⁶ Rajana-

vasena T.

sattā etāya nandanti sayam vā nandati ti nandi. Nandī ca sū rañjanattheua¹ rūgo cā ti nandirāgo.

Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakiṃ uppannā taṇhā nandī, punappuna uppajjamūnā naodirāgo ti vuccati. Cittassa sārāgo ti. Yo heṭṭhā balavarañjanatthena sārāgo ti vutto so na sattassa, cittass' eva so rūgo ti attho².

740. Icchanti etāya ārammaṇāni ti icchā, bahalakile-sābhāvena³ mucchanti⁴ etāya pāṇino ti mucchā, gilitvā pariniṭṭhapetvā gahapavasena ajjhosānam, iminā sattā gijjhanti, gedham āpajanti ti gedho, bahalatthena vā gedho, gedham vā pana vanasaṇḍan ti hi⁵ bahalatthen' eva vuttam. Anantarapadam upasaggena⁶ vaḍḍhitam sabbato bhāgena vā gedho ti paligedho, sajjanti⁷ eteoa ti saṅgo, lagganatthena vā saṅgo, osīdanatthena paṅko, ākaḍḍhanavasena ejā⁸. 'Ejā imam purisam parikaḍḍhati' tassa tass'eva bhavassa abhinibbattiyā ti hi vuttam.

Vañcanatthena mūyā. Vaṭṭasmiṃ sattānam jananatthena janikā⁹. Taṇhā janeti purisam cittaṃ assa vidhāvati ti vuttam. Vaṭṭasmiṃ satte dukkheṇa saṃyojayamānā janeti ti sañjananti, ghaṭṭanatthena¹⁰ sibhanti¹¹. Ayam hi vaṭṭasmiṃ satte cutipatisandhivasena sibbati ghaṭeti¹² tunnakāro¹³ viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmiṃ ghaṭṭanatthena sibbanti¹⁴ ti vuttā. Anekappakārakaṃ visayaḷaṃ taṇhāvinipphanditanivesasaṅkhātā¹⁵ vā ḷaṃ assā attbi ti ḷālini, ākaḍḍhanatthena siḡhasotā saritā viyā ti saritā¹⁶. Allatthena¹⁷ vā saritā. Vuttam h'etam:

Saritāoi sinehitāni ca

somanassāoi bhavanti jautuno ti¹⁸.

Allāni c'eva siniddhāni cā ti ayam h'ettba attho.

¹ rajanattheoa T. ² cittacittass'eva sesarāgo ti attho T.

³ balava° M. ⁴ muccanti M. ⁵ vanasaddhan ti hi T.

⁶ upasaggavasena M. ⁷ sañjanti M. ⁸ jajā M.

⁹ janitā M. ¹⁰ ghaṭṭan° M. ¹¹ sibbini M. ¹² ghaṭ-

ṭeti M. ¹³ kunnakāro C. G. ¹⁴ sibbini M. Comp.

Suttanipāta 1040. ¹⁵ taṇhāvippho° T. ¹⁶ Comp. Aii-

guttara IV, 199, 1. ¹⁷ sallatthena C. G. ¹⁸ Dbam-

map. verse 341.

741. Visaṭṭā ti visattikā, visavā ti visattikā, visālā ti visattikā, visakkatī ti visattikā, visaṇṇvādikā ti visattikā, visaṇṇ haratī ti visattikā, visamūlā ti visattikā, visaphalā ti visattikā, visaparihhogā ti visattikā, visappatī¹ ti visattikā, visaṭṭā vā pana sū taṇhū, rūpo saddo gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visaṭṭā vitthata ti visattikā. Anayavyasanāpādanatṭhena² kumhānubandhanasuttakam³ viyā ti suttam vuttam h'etaṃ. Suttakan ti kho bhikkhave nandirūgass' etaṃ adhvācanan ti.

Rūpādisu vitthanatṭhena visaṭṭā⁴, tassa tassa paṭilābhatāya satte āyūhāpeti ti āyūhanī, ukkaṇṭhitum appadānato⁵ sahāyatṭhena dutiyā. Ayaṃ hi sattānam vaṭṭasamī ukkaṇṭhitum na deti, gatagatatṭheva⁶ piyasahāyo viya alhiraṇṇāpeti. 'Ten' eva vuttam:

Taphādantiyo puriso dīgham addhānam samsāram⁷

Itthabhāvānūnathābhāvam samsāram nātivattati ti⁸.

742. Panidhānakavasena papidhi. Bhavanetti ti lha-varajju. Etāya hi sattā rajjuyā givāya haddhā⁹ goṇā viya icchicchitam ṭhānam niyanti. Tam taṃ ārammanam vanati¹⁰ bhajati aliyati ti vanam, yūcati¹¹ vā ti vanam. Vanatho¹² ti vyañjanena padam vaddhitam. Anattahukkhānam¹³ vā samutṭhāpanatṭhena gahanatṭhena ca vanam viyā ti vanam balavatāṇhū'etaṃ nāma. Gahanatāratṭhena pana tato balavatāro vanatho¹⁴ nāma. Tena vuttam:

Vanam chindatha mā rukkham, vanato jāyate bhayam.

Chetvā vanaṃ ca vanathanā ca nibhanā hotha bhik-

khave ti¹⁵.

743. Santhavanavasena santhavo samsaggo ti attho.

¹ vissappatī T. ² Aniyavyāsana vā panatṭhena M. ³ kumhānubaddhas^o T. kumhānuhandhasuttakā M. ⁴ Rūpādisu ettha tatthena vis^o T. ⁵ āpādānato M. ⁶ gatātṭhāne M. ⁷ samsāram T. ⁸ Suttanipāta verse 740. ⁹ bandhā M. ¹⁰ vanti C. ¹¹ yāti ti M. vāyati corr. T. ¹² vanato M. ¹³ Anattadukkhānam M. ¹⁴ balavatārā vanato M. ¹⁵ Dhp. verso 283.

So duvidho taphāsanthavo mettisanthavo¹ ca, tesu idha taphāsanthavo adhippeto.

Sinehavaseaa sineho, ālayakaraṇavasena apekkhatī ti apekkhā. Vuttam pi c'etaṃ: Imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni Kusāvatrājadhānīpanīpamukhāni², ettha devachandaṃ janehi, jivite³ apekkhaṃ karohi ti ālayaṃ karohi ti ayaṃ h'ettha attho.

Paṭiekkhe paṭiekkhe ārammaṇe bandhati ti paṭibandhū. Nātakatthēna vā paṭiekkhe bandhū ti pi paṭibandhū. Niccasannissitatthēna hi sattūnaṃ taphāsamo bandhū nāma natthi ti. Ārammaṇaṃ asanato āsā. Ajjhottharapato c'eva tittim anupagantvā va paribhūñjanato cā ti attho. Āsimsanavaseaa āsimsanā, āsimsitabhāvo āsimsitattam. Idāni tassā pavattitthānaṃ dassetaṃ rūpāsā ti ādi vuttam. Tattha āsimsaavasena āsūya atthaṃ gahetvā rūpe āsā rūpāsā ti evaṃ nava padāni veditalobhāni.

744. Ettha ca purimāni pañca pañca kāmagaṇavasena vuttāni, parikkhūralohhavasena⁴ chaṭṭhaṃ, tam visesato pabbajitānaṃ tato⁵ parāni tūni atittiyavatthivasena gahatthānaṃ. Na hi tesam dhanaputtajivitehi aññaṃ piyatarānaṃ atthi. 'Idaṃ mayhaṃ etaṃ mayhaṃ ti vā, asukena me idaṃ dinnāṃ idaṃ dinnāṃ ti vā' evaṃ sante jappāpeti ti jappā. Parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni, tato paraṃ aññaṃ ākārena⁶ vibhajitum āradḍhattā puna jappā ti vuttam. Jappanākāro jappanā, jappitassa bhāvo⁷ jappitattam. Punappuna visaye lumpati ākaḍḍhati ti loluppo. Loluppassa bhāvo loluppaṃ, loluppākāro loluppāyanaṃ. Loluppasamaṅgino bhāvo loluppāyitattam.

745. Puñcikatā ti⁸. Yāya taphāya lābhatthānesu pucchānaṃ cālayamāṇesu nakhā viya kampamānā vicaranti tassā kampamāṇāya taphāya nāmaṃ. Sādhū maaṇe visaye kāmētī ti sādhuḥkamyō⁹, tassa bhāvo sādhuḥkamyatā.

¹ pattasanthavo M.

² *rājathāni° M.

³ vijite M.

⁴ parikkhūya° M.

⁵ pabbajitā nātato T.

⁶ aññākā-

rena T. ⁷ jappitabhāvo T.

⁸ puñcaṃ vikatā ti T.

pucañcīkaka G. pucchakatā ti M. ⁹ *kāmo M.

Mātā mātucchā ti ādike ayuttatṭhāne rāgo ti adhamma-rāgo, yuttatṭhāne pi balavā hutvā uppaṇṇalobho visama-lobho, rāgo visaman ti ādi vacanato vā yuttatṭhāne vā ayuttatṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammatṭhāne adhammarāgo, visamatṭhena visamalobho ti veditabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanā nikanti, nikāmanākāro nikāmanā, patthanakavasena patthanā, pihāyanavasena pihanā¹, suṭṭhu patthanā sampatthanā, pañcasu kāmāgunesu taṇhā kāmataṇhā; rūpārūpabhava taṇhā bhavataṇhā, ucchedasankhāte vibhave taṇhā vibhavataṇhā, suddhe rūpabhavasmiṃ yeva taṇhā rūpataṇhā, arūpabhava taṇhā arūpataṇhā, ucchedaditṭhisahagato rāgo ditṭhirāgo, nirodhe taṇhā nirodhataṇhā, sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsu pi es' eva nayo.

746. Oghādayo vuttatthā va kusaladhamme āvarati ti āvaraṇaṃ, chadanavasena chadanam, satte vaṭṭasmiṃ bandhati ti bandhanam, cittaṃ upaganvā kilissati kilīṭham² karoti ti upakkilesa, thāmagatattṭhena anuseti ti anusayo, uppajjamānā cittaṃ pariyutṭhāti ti pariyutṭhānam, uppajjitum appadānena kusalavāraṇaṃ gāṇhāti ti attho.

Corā magge pariyutṭhimsu, dhuttā magge pariyutṭhimsū ti ādisu hi maggaṃ gāṇhimsū ti attho. Evam idhā pi gahanatṭhe³ pariyutṭhānam veditabbam.

747. Palivethanatṭhena⁴ latā viyā ti latā.

Latā abbhijja titṭhati ti⁵
āgatattṭhāne pi ayaṃ taṇhā latā va vuttā.

Vividhāni vatthūni icchati ti vevicchaṃ, vaṭṭadukkhassa mūlan ti dukkhamūlaṃ, tass' eva dukkhassa nidānan ti dukkhanidānaṃ, taṃ dukkhaṃ ito pabhavati ti dukkhappabhavo, bandhanatṭhena pāso viyā ti pāso, mārassa pāso mārappāso, duruggilauatṭhena baḷisaṃ viyā ti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ mārabaḷisaṃ. Taṇhāhi-bhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesam upari māro vasam vatteti ti iminā pariyāyena mārassa visayo ti māra-

¹ pi bhanā T. ² sampakilīṭham M. ³ gahanatṭhena T. M.

⁴ vedhanatṭho M. ⁵ Dhammap. verse 340.

visayo, nandanatthēna¹ taṇhā va nanditaṇhā, nadi-
ajjhottharanatthēna taṇhā va jālamtaṇhā². Yathā suna-
khā gaddulabaddhā yadicchakam niyyanti evaṃ taṇhāhad-
dhā³ sattā ti dalhahandhanatthēna gaddulam viyā ti
gaddulamtaṇhā. Duppūranatthēna taṇhā va samuddo
ti taṇhāsamuddo.

748. Dosaniddese⁴ anatttham me acari ti avaḍḍhim
me⁵ akāsi. Iminā upāyena sabbapadesu pi attho veditabbo.

Atthāne vā pana āghāto ti akāraṇo kopo. Ekacco hi
devo ativassati ti kuppati, na vassati ti kuppati, suriyo
tappati ti kuppati, na tappati ti kuppati, vāte vāyante pi
kuppati avāyanto pi kuppati, sammajjitum asakkonto ho-
dhipaṇṇānam kuppati, civarāṃ pārupitum asakkonto vā-
tassa kuppati, upakkhalitvā khānukassa kuppati, idaṃ san-
dhāya vuttam. Atthāne vā pana āghāto jāyati ti tattha
heṭṭhā navasu ṭhānesu satto ārabhha uppannattā kamma-
pathabhedo hoti. Atthānāghāto pana saṅkhāresu uppanno
kammāpathabhedo na karoti, cittaṃ āghātento uppanno
ti cittassa āghāto, tato halavatāro paṭighāto, paṭi-
haññānavasena paṭighaṃ, paṭivirujjhati ti paṭivirodho.
Kuppanavasena kopo. Pakopo sampakopo ti upasaggava-
sena padam vaḍḍhitam. Dussanavasena doso. Padoso
sāmpadoso ti upasaggavasena padam vaḍḍhitam. Cit-
tassa pana vyāpatti ti cittassa vipannattā viparivatta-
nākāro. Manam padussayamāno uppajjati ti manopa-
doso. Kujjhanavasena kodho, kujjhanākāro kujjhanā,
kujjhanābhāvo kujjhitattam. Idāni akusalāniddese vut-
tanayam dassetum doso dussanā ti ādi vuttam, tasmā
yo evaṃ rūpo cittassa āghāto
. pe
kujjhitattam ti ca idha vutto doso dussanā ti ādinā va u-
yena heṭṭhā vutto ayam vuccati doso ti. Evam ettha yojanā
kātabhā, evaṃ hi sati punaruttadoso⁶ paṭisedhito hoti.

¹ sandauatthēna C. G. T. chandanatthēna M. ² taṇhā-
jālam M. ³ bandhā M. ⁴ Dhs. § 1060. ⁵ avud-
dhi me M. ⁶ punarutti° M.

749. Mohaniddeso¹ amohaniddese vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sabbākārena pan'esa Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ² āvibhavissati.

750. Tehi dhammehi ye dhammā sahetukā³ ti tehi hetudhammehi ye aūṇe hetudhammā vā na hetudhammā vā te sahetukā. Ahetukapade⁴ pi es' eva nayo.

Ettha ca hetu hetu yeva ca hoti tiṇṇam vā ekato upattiyam sahetuko ca, vicikicchuddhaccasahagato pana moho hetu ahetuko.

Hetusampayuttadukaniddese⁵ pi es' eva nayo.

751. Saṅkhatadukaniddese⁶ purimaduke vuttam⁷. Asaṅkhatadhātum sandhāya yo eva so dhammo ti ekavacanāniddeso kato. Purimaduke pana bahuvacanavasena pucchāya uddhaṭṭā ime dhammā appaccayā⁸ ti pucchānusandhinayena bahuvacanam katam.

Ime dhammā sanidassanā⁹ ti ādisu es' eva nayo.

752. Kenaci viññeyyadukaniddese¹⁰ cakkhuvīññeyyā ti cakkhuvīññāpēna vijānitabbā. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Ettha ca kenaci viññeyyā ti cakkhuvīññāpādisu kenaci cakkhuvīññāpēna vā sotaviññāpēna vā vijānitabbā. Kenaci na viññeyyā ti teu 'eva cakkhuvīññāpēna vā sotaviññāpēna vā na vijānitabbā. Evaṃ saute dvinnam pi padānam atthanānattato duko hoti ti. Heṭṭhā vuttattā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā ti ayam dko na hoti. Rūpam pana cakkhuvīññeyyam, saddo va cakkhuvīññeyyo ti imam attham gahetvā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā. Ye vā pana te dhammā sotaviññeyyā na te dhammā cakkhuvīññeyyā ti ayam eko duko ti veditabbo. Evaṃ ekekaṇḍriyamūlake cattāro cattāro katvā vīṣati dukā vibhattā ti veditabbā.

¹ Dhs. § 1061. ² kathāya T. ³ Dhs. § 1073. ⁴ Dhs.

§ 1074. ⁵ Dhs. § 1095 and foll. ⁶ Dhs. § 1085, 1086.

⁷ vuttam M. ⁸ apaccayā M. Dhs. § 1084. ⁹ Dhs.

§ 1087 and foll. ¹⁰ Dhs. § 1095.

753. Kiṃ pana manoviññāṇena kenaci viññeyyā kenaci na viññeyyā natthi ten'ettha dukā na vuttā ti? Na² natthi. Vavatthānābhāvato pana na vuttā. Na hi tathā cakkhaviññāṇena aviññeyyā evā ti vavatthānaṃ atthi. Evaṃ ca manoviññāṇena pi ti vavatthānābhāvato ettha dukā na vuttā. Manoviññāṇena pana kenaci viññeyyā c'eva aviññeyyā cā ti ayam attho atthi. Tasmā so avutto pi yathā lābhavāsena veditabbo.

Manoviññāṇaṃ ti hi saṅkhaṃ gatehi kāmāvacaradhammehi kāmāvacaradhammā eva tāva kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tehi yeva rūpāvacarādi dhammā pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Rūpāvacarehi pi kāmāvacarā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Teh'eva rūpāvacarādayo pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Arūpāvacarehi pana kāmāvacarā rūpāvacarā aparīyāpannā ca neva viññeyyā. Arūpāvacarā pana kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā. Aparīyāpannehi kāmāvacarādayo neva viññeyyā, aparīyāpannā pana nibbānena aviññeyyattā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi ca maggaṃ phalaṇaṃ aviññeyyattā kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā ti.

754. Āsavaniddesa² pañcakāmaguṇiko rūgo kāmāsavo nāma. Rūpārūpabhavesu chandarūgo jhānanikaṃ ti sassataditṭhisahajāto rūgo bhavavāsena patthanā bhavāsavo nāma. Dvāsattṭhi ditṭhiyo ditṭhāsavo nāma. Atṭhasu tṭhānesu aññāṇaṃ avijjāsavo nāma. Tattha tattha āgatesu pana āsavesu asammohatthā³ ekavidhādibhedo veditabbo.

Atthato h'ete cira parivāsiyatṭhena āsavā ti evaṃ ekavidhā va honti. Vinaya⁴ pana ditṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ samvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya ti duvidhena āgatā. Suttante saḷāyatane tāva tayo me āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo⁵ ti ti-vidhena āgatā.

Nibbedhikapariyāye⁶: atthi bhikkhavo āsavā nirayagāmi-

¹ no M. ² Dhs. § 1096. ³ asammohattham T. ⁴ Comp. Papañcasūdanī l. l. ⁵ Dhs. § 1097, 1098, 1100. ⁶ Comp.

niyā, atthi āsavā tiracchānayoṇigāminiyā, atthi āsavā pettivisaṃyagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devaḷokagāminiyā ti pañcavidhena āgatā. Chakka-nipāte Āhuneyyasutte¹: Atthi bhikkhave āsavā samvārā pahātābhā, atthi āsavā paṭisevanā pahātābhā, atthi āsavā adhivāsanaṃ pahātābhā, atthi āsavā parivajjanaṃ pahātābhā, atthi āsavā vinodanaṃ pahātābhā, atthi āsavā bhāvanā pahātābhā ti chahhidhena āgatā.

Sahāsavapariyaye dassanū pahātābbhehi saddhim satta-vidhena āgatā. Idha paṇ' ete kāmāsavādibhedato catu-hidhena āgatā, tatrāyaṃ vacanatto pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāmo āsavo kāmāsavo.

Rūpārūpasāṅkhāte kammato ca uppattito ca duvidhe pi hhave āsavo bhavāsavo, diṭṭhi eva āsavo diṭṭhāsavo, avijjā va āsavo avijjāsavo.

755. Kāmesū² ti pañcasu kāmaguṇesu kāmaccchando ti kāmāsāṅkhāto chando na kattukamyatūchando na dhammachando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo yeva rūgo kāmārūgo, kāmanavasena nandanavasena ca kāmo va nandi ti kāmanandi, evaṃ sahhattva kāmattṭhaṃ vi-ditvā tanhāyanattṭhena kāmataṇhā, sinehanattṭhena kāmā-sineho, paridahanattṭhena kāmāpariḷāho, mucchanattṭhena kāmā-mucchā, gilitvā pariniṭṭhāpanattṭhena kāmā-majjhosaṇaṃ veditaṇṇaṃ. Ayaṃ vuccati ti attṭhaṃ pi padchi vihatto kāmāsavo nāma vuccati.

756. Bhavesu bhavaccchando³ ti rūpārūpabhavesu bhavapattānāvasena pavatto chando bhavaccchando. Sesapadāni pi iminā va nayena veditaṇṇāni.

757. Sassato loko ti vā⁴ ti ādhi dasa'ākārehi diṭṭhi-pabbhedo va vutto. Tattha sassato loko ti ettha khandhapañcakam loko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gahantassa sassatan ti gahāṇakūrapavattā diṭṭhi.

¹ Comp. Majjhimanikāya I, p. 7—11.

² Dhs. § 1097.

³ Dhs. § 1098.

⁴ Dhs. § 1099.

⁵ das' ārahārehi M.

Asassato ti tam eva lokam ucchijjati¹ viussati ti gaṇhantassa ucchedagaṇhanākārāpavattā diṭṭhi.

Antavā ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasine samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpūrūpadhamme loko ti ca kasināparicchedantena antavā ti ca² gaṇhantassa antavā loko ti gaṇhanākārāpavattā diṭṭhi.

Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasine samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpūrūpadhamme loko ti ca kasināparicchedantena³ ca ananto ti gaṇhantassa anantavā loko ti ca gaṇhanākārāpavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi.

Tam jīvam tam sarīran ti bhedanadhammassa sarīrass' eva jīvan ti gahitattā sarīre ucchijjamāno jīvam pi ucchijjati ti ucchedagaṇhanākārāpavattā diṭṭhi. Dutiyapadesasarīrato aññassa jīvassa gahitattā sarīre ucchijjamāno pi jīvam na ucchijjati ti sassatagaṇhanākārāpavattā diṭṭhi. Hoti Tathāgato ādisu pana satto Tathāgato nāma so param maraṇā hoti ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi, na hoti ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi, hoti ca na ca hoti ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi, neva hoti na na hoti ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepaditṭhi. Ime dhammā āsavā ti ime kāmāsavā ca bhavāsavā⁴ ca rāgasena ekato katvā saṅkhepato tayo vitthārato cattāro dhammā āsavā nāma.

758. Yo pana brahmānam vimānakapparakkhaābharaṇesu chandarāgo uppijati so kāmāsavo nāma hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Pañca kāmāgūṇikassa rāgassa idh' eva pahinattā hetu gocchakam pana patvā lobho hetu nāma hoti, gandhagocchakam patvā abhijjhākāyagandho nāma, kilesagocchakam patvā lobho kilesa nāma hoti. Diṭṭhisahajato pana rāgo kāmāsavo hoti na hoti ti? Diṭṭhirāgo nāma hoti. Vuttam h'etaṃ: Diṭṭhirāgaratte purisapuggale dinnam dānam na mahapphalam hoti na

¹ uppijati T. ² om M. ³ paricchedam tena ca T.

⁴ kāmāsavañ ca bhavāsavañ ca M.

mahānisamsam. Ime pana āsave kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmāsavo anāgāmimaggena pahiyati, bhavāsavo arahattamaggena, diṭṭhāsavo sotāpattimaggena, avijjāsavo arahattamaggena, maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggeua diṭṭhāsavo pahiyati, anāgāmimaggena kāmāsavo, arahattamaggena bhavāsavo avijjāsavo cū ti.

Samyojanesu mānaniddese¹ seyyo 'ham asmi ti māno ti uttamatthena ahaṃ seyyo ti evaṃ uppannamāno. Saḍiso 'ham asmi ti samasamatthena ahaṃ saḍiso ti evaṃ uppannamāno. Hino 'ham asmi ti lāmakatthena ahaṃ hino ti evaṃ uppannamāno evaṃ seyyamāno sadisamāno bhūamāno ti ime tayo mānā tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjanti. Seyyassā pi hi ahaṃ seyyo saḍiso hino ti tayo mānā uppajjanti sadisassā pi hinassā pi.

Tattha seyyassa seyyo māno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā, sadisassa sadisamāno va, hinassa hinamāno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā.

Iminā kiṃ kathitaṃ? Ekassa tayo mānā uppajjanti ti kathitaṃ. Khuddakavatthuke pana paṭhamakamānabhājanīye eko māno tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjati ti kathito.

Māuakaraṇavasena va² māno maññauā maññitattan ti ākārabhāvaniddesa.

Ussitatthena³ unṇati yass' uppajjati taṃ puggalam. Unṇāmeti ukkhipitvā ṭhapeti ti unṇamo, samussitatthena dhajo, ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhāti ti sampaggāho.

Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo māno pi punappuna uppajjamāno aparūpare⁴ upādāya accuggatatthena ketuṃ viyāti ketuketuṃ icchati ti ketukamyatassa bhāvo ketukamyatā, sū pana cittassa na attano. Tena vuttaṃ: Ketukamyatā cittassā ti. Mānasampayuttaṃ hi cittaṃ ketuṃ icchati, tassa ca bhāvo ketusaṅkhato māno ti.

¹ Dhs. § 1116.

² om. M.

³ Maggatiṭṭhena T.

⁴ parūpare M.

759. Issānidde¹ yā paralābhasakkāragarukāramānana-vandanapūjanāsu issā ti yā ctesu paresu lābhādisu kiṃ iminā imesaṇ ti parasampattikhiyyanalakkhaṇā issā. Tattha lābho ti civarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. Issuki hi puggalo parassa taṃ lābhaṃ khiyyati. 'Kiṃ imassa iminā ti icchati' sakkāro² ti. Tesam yeva paccayānaṃ sukatānaṃ sundarānaṃ paṭilābho garukāro ti garukiriya³karanaṃ. Mānanaṇ ti manena piyaka⁴raṇaṃ, vandananaṇ ti pañcapaṭiṭṭhitena vandanam, pūjanaṇ ti gandhamālādīhi pūjanaṇ. Issākāraṇāvaseva issā, issākāro issāyanaṇ, issāyita⁵bhāvo issāyitattaṃ, usuyyana⁶dīni issādiva⁷canaṇi. Imissā pana issāyana⁸khiyyanalakkhaṇaṃ āgārika⁹na pi anāgārika¹⁰na pi dīpetabbam. Agāriyo hi ekacco kasavanijjādisu¹¹ aññatarena ājīvena attano purisa-kāraṃ nissāya bhaddakaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā labhati, aparo tassa alābhattiko¹² tena lābhena na tussati. 'Kadā nu kho esa imissā sampattiyā paribhūyitvā kapaṇo hutvā carissati' ti cintetvā yadā taṃ ekena kāraṇena tasmiṃ tāya sampattiyā parihīno attama¹³uo hoti anāgāriyo pi eko issāma¹⁴nako aññaṃ attano sutapariyatti¹⁵dīni nissāya uppannalābhādisampattiṃ dīsvā 'kadā nu kho eso¹⁶ imehi lābhādīhi paribhūyissati' ti cintetvā yadā naṃ ekena kāraṇena parihīnaṃ passa¹⁷ti tadā attama¹⁸no hoti evaṃ parasampattikhiyyanalakkhaṇā¹⁹ issā ti veditabhā.

760. Macchariya²⁰nidde²¹ vatthuto macchariyadassana²²tthaṃ pañca macchariyāni āvāsamacchariyaṇ ti ādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ āvāsamacchariyaṃ. Sesa²³padesu pi es' eva nayo.

Āvāso²⁴ nāma sakalārāmo pi pariveṇaṃ pi ekovarako pi rattiṭṭhānalenā²⁵dīni²⁶ pi. Tesu vasa²⁷ntā sukhaṃ vasa²⁸nti, paccaye labhanti, eko bhikkhu vattasampanna²⁹ss' eva pesa³⁰lassa³¹ bhikkhuno tattha āgama³²naṃ na icchati, āgato pi

¹ Dhs. § 1121. ² sakkārā M. ³ kathinavaṇo M. ⁴ alābhattiko C. T. ⁵ eko T. ⁶ sampattikkhiyo M. ⁷ Dhs. § 1122. Comp. Puggalapaññatti II, 3. ⁸ āvāse M.

⁹ rattiṭṭhānadvāṭṭhānādīni M. ratti³³lenādīni T. ¹⁰ pesa³⁴kalassa M.

khippam gacchatū ti cinteti, idaṃ āvāsamacchariyan nāma. Bhaṇḍanakārakādinaṃ pana tattha vasaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ na hoti.

761. Kulān ti upatthākakulam¹ pi ūṭikulam pi. Tattha aññassa upasaṅkamanāṃ anicchato² kulamacchariyaṃ hoti. Pāpappagalassa pana upasaṅkamanāṃ anicchato pi macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesāṃ pasāda-bhedāya³ paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthass'eva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamanāṃ anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

762. Lābho⁴ ti catupaccayaalābho va. Taṃ aññasmiṃ silavante labhante yeva mā labhatū ti⁵ cintentassa lābhamacchariyaṃ hoti. Yo ca paṇa saddhādeyyaṃ⁶ vini-pādeti aparibhogadupparibhogādivasena viṇṇāseti pūtibhāvaṃ gacchantam pi aññassa na deti taṃ disvā sace imaṃ esa na labheyya añño silavā labheyya paribhogam gaccheyyā ti cintentassa macchariyaṃ nāma natthi.

763. Vaṇṇo nāma sarīravāṇṇo pi guṇavaṇṇo pi. Tattha sarīravāṇṇamacchari puggalo⁷ paro pāsādiko rūpavā ti vutte⁸ na kathetukāmo hoti guṇavaṇṇamacchari silena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇam na kathetukāmo hoti.

764. Dhammo ti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakaṃ paṭivedhadhammaṃ na maccharāyanti attanū patividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedaṃ icchanti, taṃ pana paṭivedhaṃ paric janantū ti icchauti.

Tantidhamme yeva pana dhammacchariyaṃ nāma hoti, teṇa samamāgato puggalo yaṃ gūlhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti taṃ aññaṃ na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalaṇṇagahena na deti ayaṃ dhammacchari nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo⁹ hoti, kileṇa samano hoti, kileṇa brāhmaṇo,

¹ upatthānak^o T. ² aniccato M. ³ pasāda-bhed^o M.

⁴ lobho M. ⁵ labhantū ti M. ⁶ saddāsēyyaṃ M.

Comp. Dhammap. p. 395. ⁷ kiriyavaṇṇe macchapuggalo M.

⁸ vuttam M. ⁹ lobho M.

kālena nigantṭho. Yo hi bhikkhu ayaṃ puggalo pavēṇi-
āgataṃ tantim saṃhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhin-
ditvā ālulissati ti 'na deti ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā
dhammānuggabena na deti nāma. Yo pana ayaṃ dhammo
saṃhasukhumo sacāyaṃ puggalo gaṇhissati aññaṃ vyūka-
ritvā attānaṃ āvikatvā nassissati ti na deti ayaṃ dham-
maṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma.

Yo pana sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati amhākaṃ
samayaṃ bhinditum samattho bhavissati ti na deti ayaṃ
dhammaccharī yeva nāma.

765. Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyea tāva
yakkho vā peto vā hutvā tass' eva āvāsassa saṅkāraṃ si-
seaa ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule
aññesaṃ dānamānādiā karonte disvā 'bhianaṃ vat'idaṃ
kulaṃ mama' ti cintayato lohitam pi mukhato uggacchati
kucchivirecanaṃ pi hoti antāi pi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā
nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa
vā saatake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogam
viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā malā ajagaro vā
hutvā nibbattati. Sariravaṇṇagavavannamaccharena pana
pariyattidhammamacchariyena ca attano vannaṃ vannaṃ ti¹
paresaṃ vannaṃ kimp vannaṃ eso ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto
pariyattim ca² kassaci kiñci adanto³ dubbannaṃ c'eva eja-
mūgo ca hoti. Api ca āvāsamacchariyena lohagehe pac-
cati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyea
gūṭhaniraye nibbattati, vannaṃmacchariyena bhava nibbat-
tassa vannaṃ nāma na hoti, dhammacchariyena kukkuḷa-
niraye nibbattati. Maccharāyanakavasena⁴ maccheram,
maccharāyanākāro maccharāyanā⁵, maccharāyitassa⁶
maccherasamaṅgino bhāvo maccharāyitatam.

766. 'Mayh'eva hontu⁷ mā aññassā ti' sabbā pi attano
sampattiyo vyūpetum icchati ti viviccho. Vivicchassa
bhāvo reviccham. Mudumacchariyass'etaṃ nāmaṃ.

¹ vannaṃ ti T. ² pariyattidhammaṃ ca. ³ adanto M.

⁴ maccharānavasena M. ⁵ maccharanākaro maccha-
raṇā M. ⁶ maccherayitassa T. maccherena āhitassa M.

⁷ hotu M.

767. Kadariyo vuccati anariyo, tassa bhāvo kadariyam, thaddhamacchariyass' etaṃ nāmaṃ. Tena hi samaunnāgato puggalo param pi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttaṃ pi c'etaṃ :

Kadariyo pāpasāṅkappo micchādīṭṭhi anādaro

. Dadamānaṃ nivāreti yācamānāna bhojanau ti.

768. Yācake disvā kaṭukaḥhāvena cittaṃ añcati saṅkocati ti kaṭukaṅcuko, tassa bhāvo kaṭukaṅcukatā¹. Aparō nayo: kaṭukaṅcukatā vuccati kaṭacclingūho. Samatittikapunnāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto saḥhato bhaṅgena² saṅkuṭitena aggakaṭacclunā gaṇhāti, pūrevā gaḥetup na sakkoti, evaṃ macchariyapuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmīṃ saṅkucite kāyo pi tath' eva saṅkucati patikuṭati paṭivattati³ na sampasāriyati ti maccheraṃ kaṭukaṅcukatā⁴ ti vuttaṃ.

769. Aggalitattaṃ cittassū ti paresaṃ upakāra-karaṇe dānādinaṃ ūkārena yathā na sampasāriyati ti evaṃ ācaritvā⁵ gaḥitahhāvo cittassa. Yasmā pana macchariyapuggalo attano santakaṃ aparesaṃ adātukāmo⁶ hoti parasantakaṃ gaṇhitukāmo⁷ tasmā idaṃ macchariyam. 'Mayh' eva hotu mā aññassū ti' pavattivasen'assa sampattinaṃ⁸ niguḥaṇalakkhaṇatā attasampattigahaṇalakkhaṇatā vā⁹ veditabhā. Sesaṃ imasmīṃ gocchake uttānattham eva.

770. Imāni pana saṃyojanāni kilesapaṭipāṭiyā āharitūṃ vattanti¹⁰ maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmārāga-paṭighasaṃyojanāni anāgānimaggena pahiyanti, mānasasāyojanam arahattamaggena, dīṭṭhivicikicchā-sīlabhataparā-māsā¹¹ sotāpattimaggena, bhavarāgasāyojanam arahattamaggena, issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā dīṭṭhivicikicchā-sīlabbata-parāmāsa-issā-macchariyāni sotāpattimaggena pahiyanti,

¹ Comp. Morris J. P. T. S. 1887 p. 159 foll. ² bhā-
vena M. ³ paṭinivattati M. ⁴ kucchnkatā M. ⁵ āva-
ritvā M. ⁶ paresam addhātukāmo M. ⁷ parasantarāgaṇi-
tukāmo M. ⁸ assa attasamp° T. ⁹ parasampattilak-
khaṇatā vā M. ¹⁰ vattati M. ¹¹ °māso M.

kāmarāgapatighā anāgāmmimaggena, mānabbavarāga-avijjā arahattamaggenā ti.

771. Gantbagocchake¹ nāma kāyaṃ gantheti, cutipati-sandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭeti ti kāyagantho. Sabbaññūbhāsitaṃ pi paṭikkhipitvā sassato loko idam eva saccam mogham aññau ti iminā ākārena abhinivisati ti idam saccābhiniveso². Yasmā pana abhiññhā kāmarāgānaṃ viseso atthi tasmā abhiññhākāyaganthassa pada-bhājane yo kāmesu kāmacchando ti kāmarāgo ti avatvā yo rāgo sūrāgo ti ādi vuttam. Iminā yaṃ hotthā vuttam brahmānaṃ³ vimānādisu chandarāgo kāmasavo nāma na hoti ganthagocchakaṃ patvā abhiññhākāyagantho hoti ti tam suvuttan ti veditabbam. Parato kilesagocchake pi es⁴ eva nayo.

Thapetvā silabbataparāmāsan ti idam yasmā silabbataparāmāso idam eva saccan ti ādinā ākārena nābhinivisati silena suddhi ti ādinā eva pana abhinivisati tasmā micchādittihhūtam pi paṭikkhipanto thapetvā ti āha.

772. Nivaraṇagocchakassa thūamiddhaniddeso⁵ cittassa akalyatā ti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallako ti vuccati. Vinaye pi vuttam: Nāham⁶ bhante akallako ti⁶.

Akammaññatā ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññatākāro. Oliyauā ti oliyanākāro. Iriyāpathakacittam hi iriyāpatham sandhūretum asakkontaṃ rukke vagguli viya khile lagitaphāṇitavārako⁷ viya oliyati. Tassa taṃ ākāraṃ sandhāya oliyanā ti vuttam. Dutiyapadam upasaggena vaddhitam. Līnaṃ ti avipphārikatāya patikuṭitam, itare dve ākārabhāvaniddeso.

Thīnaṃ ti sappiṇḍo viya avipphārikatāya⁸ ghaṇabhāveva thitam. Thīyanā ti ākāraniddeso thīyanabhāvo⁹. Thīyitattam avipphāravasen⁹ eva thaddhatā ti attho.

¹ Dhs. § 1135 and foll.

² Dhs. § 1139.

³ brahmā-

uam T.

⁴ Dhs. § 1156.

⁵ nāyam M.

⁶ Suttavi-

hāṅga I, p. 62.

⁷ laggita^o M.

⁸ vippari^o M.

⁹ thīyitabhāvo T. M.

773. Kāyassā ti¹ khandhattayasaūkhātassa uāma kāyassa. Akalyatā² akammaññatā ti hetthāvuttanayam eva. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhati ti onāho, sabhatohhāgena onāho pariyonāho, abbhantare samorundhati ti antosamorodho. Yathā hi nagare rundhitvā gabite manussā hahi nikkhamitum na labbauti evaṃ pi middhena samoruddhā dhammā vipphāravasena nikkhamitum na labhanti³ tasmā antosamorodho ti vuttam.

Medhati ti⁴ middham, akammaññābhāvena vihiṃsati ti attho. Supanti tenā ti soppaṃ, akkhiḍḍādināṃ pacalabhāvaṃ karoti ti pacalāyikā. Supanā supitattan ti ākārahāvaniddesa⁵. Yaṃ pana tesāṃ purato soppaṃ padaṃ tassa puna vacanena kāraṇaṃ vuttam eva.

Idaṃ vuccati thīnamiddhanivaranaṃ ti. Idaṃ thīnaṃ ca middhaṃ ca ekato katvā āvarapaṭṭhena thīnamiddhanivaranaṃ ti vuccati. Yaṃ yehhuyyena sekhaputhujjanānaṃ⁶ niddāya pñhbabhāgaaparabhāgesu uppajjati arahattamaggena samucchiḍḍati. Khīṇāsavaṇaṃ pana karajakāyassa dubbalabhāvena bhavaṅgotaraṇaṃ hoti, tasmīṃ asāmmisso vattamāne⁷ tesu pattiyā tesāṃ⁸ uiddā nāma hoti.

774. Ten' āha Bhagavā: 'Abhijānāmi kho pañāhaṃ Aggivesana giṃhānaṃ pacchime māse catugguṇaṃ saṃghātiṃ paūūpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno uiddaṃ okkamitā⁹ ti'. Evarūpo pañāyaṃ karajakāyassa dubbalabhāvo na maggavajjho upādiṇṇake pi auupādiṇṇake pi labbhati, upādiṇṇake labbhamāno yadā khīṇāsavo dīghamaggam gato hoti aññataraṃ vā paṇa kammaṃ katvā kilanto evarūpe kāle labbhati, anupādiṇṇako labbhamāno paṇṇapupphesu labbhati ti. Ekaccānaṃ hi rukkhānaṃ paṇṇāni suriyātapena pasāriyanti rattiṃ patikuṭanti, padumaṇapupphādini suriyātapeva pupphanti rattiṃ puna pati-

¹ Dhs. § 1157. ² akallatā T. M. ³ honti M. ⁴ Meti ti M. ⁵ oniddeso M. ⁶ sakkhaputho M. ⁷ vattamāno M. ⁸ tesu panti sū nesam M. ⁹ okkamantā (?) T.
Comp. Majjhimanikāya I, 249.

kuṭanti, idaṃ pana middham akusalattā khīṇāsavaṇaṃ na hoti ti.

Tattha siyā na middham akusalam, kasmā rūpattā? Rūpaṃ hi avyakataṃ idaṃ ca rūpaṃ. Ten' ev' ettha kāyassa akalyatā¹ akammaññatā ti kāyagahaṇaṃ katan² ti. Yadi kāyassa ti vuttamatten³ etaṃ rūpaṃ kāyapassaddhādayo pi dhammā rūpaṃ eva bhaveyyuṃ.

775. Sukhañ ca kāyena paṭisaṃvedeti kāyena ca paramatthasaccaṃ⁴ sacchikaroti ti. Snkhaṭisaṃvedanaparamatthasaccasacchikaraṇāni⁵ pi rūpakāyena siyūṃ, tasmā na vattabbaṃ: etaṃ rūpaṃ middham ti. Nāmakāyo hi ettha kāyo nāma. Yadi nāmakāyo atha 'kasmā soppaṃ pacalāyikā ti' vuttam. Na hi nāmakāyo supati na pacalāyati ti. Liṅgādmi viya indriyassa tassa phalattā. Yathā hi itthiliṅgaṃ itthiniमित्तam itthikuttaṃ itthākappo ti imāni liṅgādmi itthindriyassa phalattā vuttāni. Evam imassā pi nāmakāyagelaṇṇasaṅkhātassa middhassa phalattā soppādiṇi vuttāni. Middhe hi sati tāni honti ti phalūpacārena middham arūpaṃ pi samānaṃ soppaṃ pacalāyikā supanā supitattaṃ ti vuttam. Akkhidalaḍḍinaṃ pacalabhāvaṃ karoti ti pacalāyikā ti vacanātthenā pi cāyaṃ attho sādrito yeva ti na rūpaṃ middham.

776. Onāhādīhi pi c'assa arūpabhāvo dīpito yeva. Na hi rūpaṃ nāmakāyassa onāho pariyonāho antosamorroddho hoti ti. Nānu ca iminā va kāraṇen' etaṃ rūpaṃ. Na hi arūpaṃ kassaci onāho na pariyonāho na antasamorroddho hoti ti. Yadi evaṃ āvaraṇaṃ pi na bhaveyya tasmā yathā kāmacchandādayo arūpadhammā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇā evaṃ imassā pi onāhanādi-atthena onāhanāditā vedītabhā⁶.

777. Api ca pañca nīvaraṇe paḥāya cetaso upakkilese⁷ paññāya dñbalīkarane⁸ ti vacanato p'etaṃ arūpaṃ⁹. Na

¹ akallatā M. ² gatan M. ³ vuttametten' M. ⁴ paramatthasaccaṃ T. ⁵ paramatthasacc^o T. ⁶ onāhanā ti di atthena onādi na ved^o T. ⁷ upakkileso T. ⁸ dñbalīkarati T. ⁹ Comp. Mahāparinibbānas. p. 11.

bi rūpaṃ eittūpakkilesa na paññāya dubbalikaraṇaṃ hoti ti. Kasmā na boti? Nanu vuttaṃ: santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā suraṃ pivanti merayaṃ pivanti surāmera-yapānā appaṭiviratā¹. Ayaṃ bhikkhave paṭhamo samaṇabrāhmaṇānaṃ upakkilesa ti. Aparāṃ pi vuttaṃ: eha kho me gahapatiputta ādinavā surāmerayaṃ uajjapamādaṭṭhānā-nuyoge sandiṭṭhikā dhanañjani², kalahappavaḍḍhani, rogānaṃ āyatanāṃ, akittisañjanaṃ³, kopīnaṃ nidānaṃ, paññāya dubbalikaraṇi tveva chaṭṭhaṃ padaṃ bhavati ti. Paccakkhato pi e'etaṃ siddhaṃ eva. Yathā majje udaragate eittāṃ saṅkilissati paññā dubbalā hoti tasmā majjaṃ viya middham pi eittasaṅkilesa ca paññādubbalikaraṇāṃ ca siyā tinapaecayaniddesato⁴. Yadi hi majjaṃ saṅkilesa bhaveyya so ime pañca nīvaraṇa pabāya cetasa upakkilesa ti vā.

778. Evam eva kho bhikkhave pañc'ime eittassa upakkilesā yebi upakkiliṭṭhaṃ eittāṃ na c'eva muduṃ⁵ hoti na ca kammaniyaṃ na ca⁶ pabbassaraṃ pabbāṅgu ca na sammāsaṃuddhiyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmaechando bhikkhave eittassa upakkilesa ti vā. Katame ca bhikkhave eittassa upakkilesā? Abhiññā visanulobho eittassa upakkilesa ti vā evam ādisu upakkilesaniddhesu niddesaṃ⁷ āgaccheyya.

779. Yasmā pana tasmim pi te kilesā⁸ uppajjanti ye eittasaṅkilesā c'eva paññāya ca dubbalikaraṇā honti tasmā⁹ tesāṃ paccayattā paccayaniddesato evaṃ vuttaṃ. Middham pana sayam eva eittasaṅkilesa c'eva paññādubbalikaraṇā¹⁰ eā ti arūpaṃ eva middhaṃ. Kiṃ ca bhīyyo sampayogavacanato thīnaṃ middhanīvaraṇaṃ? Avijjānīvaraṇaṃ nīvaraṇāṃ c'eva nīvaraṇasampayuttaṃ cā ti vuttaṃ. Tasmā sampayogavacanato na-yidaṃ rūpaṃ. Na hi rūpaṃ¹¹ sampayuttasaṅkhaṃ labhati ti. Athā pi siyā yathā-

¹ Anguttara IV, 50. ² dhanañjani T. ³ akkhitti^o M.

⁴ tinapaccayaniddesadesato T. ⁵ mudu M. ⁶ om. M.

⁷ upakkilesaniddhesaṃ M. ⁸ upakkilesā M. ⁹ M. in-serts c'etaṃ. ¹⁰ paññāyadub^o M. ¹¹ nābhīrūpaṃ T.

lāhavasenu'etam vuttam yathā pi¹ sippikasamhukam pi sakkarakāṭhalaṃ pi macchagunham² pi carantam pi tiṭṭhantam pi ti³ yathālābhavasena vuttam. Sakkarakāṭhalaṃ hi tiṭṭhati yeva, na carati, itaradvayam tiṭṭhati pi carati pi. Evaṃ idhā pi middham nīvaraṇam eva na sampayuttam, thīnam nīvaraṇam pi sampayuttam pi ti saḥkam ekato katvā yathālābhavasena nīvaraṇaṃ c'eva nīvaraṇasampayuttaṃ cā ti vuttam.

Middham pana yathā sakkarakāṭhalaṃ tiṭṭhat' eva na carati. Evaṃ nīvaraṇam eva na sampayuttam. Tasmā rūpam eva middham ti na rūpabhāvasiddhito. Sakkarakāṭhalaṃ hi na carati ti vinā pi suttana siddham⁴. Tasmā tattha yathālābhavasena'attho hotu. Middham pana rūpam ti asiddham etam. Na sakkā tassa iminā suttana rūpabhāvo sādhetuṃ ti. Middhassa rūpabhāvā siddhito na-yidam yathālābhavasena vuttam ti arūpam eva middham.

780. Kiṃ ca bhīyyo cattattā ti ādi vacanato? Vibhaṅgasmiṃ hi vigatathīnamiddho ti. Tassa thīnamiddhassa cattattā vantattā muttattā pahīnattā⁵ paṇinissatṭhattā tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Idam cittaṃ imañhā pi thīnamiddhā sodheti visodheti parisodheti moceti vimoceti parimoceti tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Cittaṃ parisodheti cā ti evaṃ vantattā ti ādi vuttam⁶. Na ca rūpam evaṃ vuccati, tasmā pi arūpam eva middham ti. Na citta-jass' asamhāvavacanato. Tividham hi middham cittaṃ utujam āhāraṃ⁷ ca. Tasmā yaṃ tattha cittaṃ tassa vihaṅge jhānacittehi asamhāvo vutto. Na arūpabhāvo sādhitō ti rūpam eva middham ti. Na rūpabhāvā siddhito va. Middhassa hi rūpabhāve siddhe sakkā etam laddhum. Tattha cittaṃ jass' asamhāvo vutto. So eva na sijjhati ti arūpam eva middham⁸. Kiṃ ca bhīyyo pāṇavacanato. Bhagavatā hi: cha bhikkhave dhamme pāyā hahbo⁹

¹ hi M. ² Comp. Majjhimanikāya I, 279. ³ M. *inserts* evaṃ ekato katvā. ⁴ siddhā M. ⁵ parihīnattā T.

⁶ vigatathīnamiddho ti cā ti evaṃ cattattā ti ādi vuttam M.

⁷ Comp. Visuddhimagga in J. P. T. S. p. 148. ⁸ siddham T. ⁹ sabbo M.

paṭhamajjhānam¹ upasampajja viharitum. Katame cha? Kāmacchandam vyāpādam thīnamiddham uddhaccakukkuccam vicikiccham².

781. Kāmesu kho pan' assa ādinayo sammappaññāya sudiṭṭho hoti ti imo pañca nivarane pahāya halavatiyā paññāya attattham vā ūassati ti ādisu ca. Middhassā pi pahānam vuttam na ca rūpam pahātabbam. Yath'āha: rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbo na bhāvetabbo ti³. Imassa pahānavacanato pi arūpam eva middham na rūpassā pi. Pahānavacanato rūpam bhikkhave na tumhākam, tam pajahathā ti. Ettha hi rūpassā pi pahānam vuttam eva, tasmā akāraṇam etan ti na aññathā vuttattā. Tasmim hi sutte: yo bhikkhave rūpe chandarūgavinayo⁴ tam tattha pahānam ti evam chandarāgapahānavasena rūpappahānam vuttam. Tam yathā cha dhamme appahāya pañca nivarane pahāya ti evam pahātabbam eva vuttan ti aññathāvuttattā na rūpam middham. Tasmā yān'etāni: 'so ime pañca nivarane pahāya cetaso upakkilese ti' ādini snttāni vuttāni etehi c'eva aññehi ca suttehi arūpam eva middham ti veditabbam.

782. Tathā hi pañc' ime bhikkhave āvaranā nivarana cetaso ajjhorohā⁵ paññāya dubbalikarāṇa. Katame pañca? kāmacchando bhikkhave
 pe
 thīnamiddham bhikkhave āvaranam nivarana cetaso ajjhoroham⁵ paññāya dubbalikarāṇa ti ca. Thīnamiddhanivaranaṃ bhikkhave andhakaraṇam⁶ acakkhukaraṇam aññānakaraṇam paññānirodhikam vighātapakkhikam anihbānasamvattanikaṃ ti ca.

783. Evam eva kho brāhmaṇa yasmim samaye thīnamiddhapariyutṭhiteva cetasā viharati thīnamiddhaparetenā ti ca, ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppanno c'eva kāmacchando uppajjati
 pe

¹ Comp. Visuddhimagga ed. by Lakmini Pahana p. 516.

² M. adds na sacchikūtabho M. ³ chandarāgaṃ vin° T.

⁴ ajjhāruḷhā M. ⁵ ajjhoruḷham M. ⁶ ajjhakaraṇam T.

anuppannau c'eva thīnamiddham uppajjati ti ca. Kevalo h'ayaṃ bhikkhave akusalarūsi yad idaṃ pañca nīvaranāni ca evamādinī anekā'etassa arūpabhāvajotakān'eva suttāni vuttāni. Yasmā c'etaṃ arūpaṃ tasmā aruppe¹ pi uppajjati. Vuttaṃ h'etaṃ Mahāpakaraṇapaṭṭhāne: Nīvaranāṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati na purejātapaccayā ti. Etassa Vibhaṅge aruppe² kāmaccchandanīvaranāṃ paṭicca thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaranāṃ ti sabhaṃ vitthāretabhaṃ. Tasmā sannīṭṭhānam ettha gantabhaṃ arūpaṃ eva middhaṃ ti.

784. Kukkuccaniddese³ akappiye kappiyasaññitā ti ādmi mūlato kukkucadassanattamaṃ vuttāni. Evaṃ saññitāya hi kate vitikkame nīṭṭhite vatthujjācāre puna sañjātasatino suttu⁴ mayā katan ti evaṃ anutappamānassa pacchānutāpavasena taṃ uppajjati. Tena taṃ mūlato dassetaṃ akappiye kappiyasaññitā ti ādi vuttaṃ. Tattha akappiyabhōjanāṃ kappiyasaññi hutvā paribhuñjati, akappiyamaṃsaṃ kappiyasaññi hutvā acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsaṃ dipimaṃsaṃ migamaṃsaṃ ti khādanti, kāle vitivatte kālasaññāya pavāretvā appavāritasaññāya pattasmim raje patite paṭiggahitakasaññāya paribhuñjati evaṃ akappiye kappiyasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Sūkaramaṃsaṃ pana acchamaṃsaṃ saññāya khādamāno kāle ca vikāle saññāya⁵ paribhuñjamāno kappiye akappiyasaññitāya vitikkamaṃ karoti nāma.

785. Anavajjaṃ pana kiñcid eva vajjasaññitāya vajjaṃ ca anavajjasaññitāya karonto anavajje vajjasaññāya vajje ca anavajjasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Yasuā paṇ'etaṃ 'akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhiruttāṇaṃ, kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ ti' evaṃ anavajje anavajjasaññitāya pi kate vitikkame uppajjati, tasmā'ssa⁶ aññāṃ pi vatthum anujānanto yaṃ eva rūpaṃ⁷ ti ādim āha.

¹ aruppe T. ² aruppe T. ³ Dhs. § 1160. ⁴ satino pi dutṭhu M.

⁵ vikālasaññāya T.

⁶ tasmā tassa M.

⁷ yaṃ rūpaṃ M.

786. Tattha kukkuccapadaṃ vuttattham eva. Kkknccā-
yanākāro kukkuccāyanā, kukkuccena asitassa¹ bhāvo
kukkuccāyitattam. Cetaso vippaṭṭisāro ti ettha ka-
takatassa sāvajjanavajjassa vā abhimukhagamanam² vippa-
ṭṭisāro nāma. Yasmā pana so kataṃ vā pūpaṃ akataṃ na
karoti akataṃ va kalyāṇam kataṃ na karoti tasmā³ virūpo
kucchito vā paṭṭisāro ti vippaṭṭisāro. So pana cetaso na
sattassā ti āpanattham cetaso vippaṭṭisāro ti vuttam.
Ayaṃ assa sabhāvaniddeso.

787. Uppajjamānaṃ paṇa kukkuccaṃ āraggaṃ iva kaṃ-
sapattam manāṃ vilikhamānaṃ eva uppajjati. Tasmā
manovilekko ti vuttam, ayaṃ assa kiccaniddeso. Yaṃ
pana Vinaye 'attha kho āyasmā Sāriputto Bhagavatā pa-
ṭikkhittam anuvasitvā āvasathapipḍam paribhūñjitum ti
kukkuccāyanto na paṭiggahesi ti' kukkuccaṃ āgataṃ, na
tam nīvaraṇam. Na hi arahato 'duṭṭhu mayā idaṃ katan
ti' evaṃ anutāpo atthi. Nīvaraṇapatirūpakam pan' etaṃ
'kappati na kappati ti' vīmaṃsanasaṅkhātaṃ Vinayakuk-
kuccaṃ nāma.

788. Katame dhammā nīvaraṇā c'eva nīvaraṇasam-
payuttā cū ti padassa niddese⁴ yasmā thīnamiddham añña-
maññaṃ na vijahati tasmā thīnamiddhanīvaraṇam avijjā-
nīvaraṇena nīvaraṇam eva nīvaraṇasampayuttam cū ti
abbinditvā vuttam. Yasmā pana uddhacco sati pi kuk-
kuccassa abhāvā⁵ kukkuccena vinā pi uddhaccaṃ uppaj-
jati tasmā tam bhinditvā vuttam. Yaṇ ca yena sampayo-
gaṃ na gacchati tam na yojitan ti veditaḥham,⁶ Ime pana
nīvaraṇe kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭi-
pāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmaccchandavyāpādā anāgāmi-
maggena pahiyanti, thīnamiddhuddhaccāni arahattamagge-
na, kukkuccavicikicchā sotāpattimaggena, avijjā arahatta-
maggena, maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena kukkuccavici-
kicchā pahiyanti, anāgāmiimaggena kāmaccchandavyāpādā,
arahattamaggena thīnamiddhuddhaccāvijjā ti.

¹ ayitassa T. ² sāvajjanavajjassa abh° M. ³ yasmā M.

⁴ Dhs. § 1152. ⁵ abhāvā C.

Parāmāsagocchake te dhamme ṭhapetvā ti pucchābhāgena¹ bahuvacanam katam.

789. Upādānaniddese² ca vatthusan̄khātam kāmam upādiyati ti kāmūpādānam. Kāmo ca so upādānañ cū ti pi kāmūpādānam. Upādānan ti dalhagahaṇam, dalhattho hi ettha upasaddo upāyāsa-upakkutthādīsu viya.

Tathā diṭṭhi ca sū upādānañ cū ti diṭṭhūpādānam³. Diṭṭhiṃ upādiyati ti diṭṭhūpādānam. 'Sassato attā ca loko cū ti' ādīsu⁴ hi purimadiṭṭhi uttaradiṭṭhi upādiyati.

Tathā sīlabbhatam upādiyati ti sīlabbatūpādānam. Sīlabbhatañ ca tam upādānañ cū ti sīlabhatūpādānam. Gosila-govatādini⁵ hi evam suddhi ti ahhinivesato sayam eva upādānāni.

Tathā vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānam. Kim vadanti upādiyanti vā attānam? Attano vādūpādānam attavādūpādānam. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyanti etenā ti attavādūpādānam.

Yo kāmesu kāmaccchando⁶ ti etthā pi vatthukāmā va anavasesato kāmā ti adhippetā. Tasmā vatthukāmesu kāmaccchando idha kāmūpādānan ti anāgāmino pi tam siddham⁷ hoti. Pañcakāmaguṇavattuko pau'assa kāmārāgo va uatthi ti⁸.

790. Diṭṭhūpādānaniddese⁹ natthi diṇṇan ti diṇṇam nāma natthi, kassaci kiñci dātum sakkā ti jānāti. Diṇṇassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Natthi yiṭṭhan ti yiṭṭham vuccati mahāyāgo. Tam yajitum sakkā ti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Hutan ti āhunapāhunamaṅgalakiriya. Tam kātum sakkā ti jānāti, tassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Sukaṭadukkaṭānan ti ettha dasa kusalakammaphathā sukaṭakammāni nāma, dasa akusalakammaphathā dukkaṭa-

¹ pucchāya bhāgena T. ² Dhs. § 1213—1217. ³ Dhs. § 1215.

⁴ Dhs. § 1099, 1117, 1175.

⁵ Dhs. § 1005.

⁶ Dhs. § 1214.

⁷ saddham M.

⁸ pan'atthi ti M.

⁹ Dhs. § 1215.

kammāni nāma, tesam atthibhāvaṃ jānāti, phalavipākam pana natthi ti gaṇhāti.

Natthi ayaṃ loka ti paraloke t̥hito imaṃ lokam natthi ti gaṇhāti, natthi paraloka ti idha loka t̥hito paralokam natthi ti gaṇhāti, natthi mātā natthi pitā ti mātāpitunnam atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katapaccayena koci phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Natthi sattā opapātikā ti cavanaka-uppajjanakā sattā natthi ti gaṇhāti, sammaggatā sammāpaṭipannā ti anulomapaṭipadam paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmim natthi ti gaṇhāti.

Ye imaṃ ca lokam
 pe
 pavedenti ti imaṃ ca lokam paraṃ ca lokam attanā vā abhivisitt̥hena nānena n̄atvā pavedanasamattho sabbaññū Buddhō nāma natthi ti gaṇhāti. Imāni paṇa upādānāni kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmūpādānam catūhi maggehi pahiyati sesāni t̄ni sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhūpādānāni pahiyanti catūhi maggehi kāmūpādānaṃ ti.

791. Kilesagocchake¹ kilesā eva kilesavatthūni. Vasanti vā ettha akhipāsavā sattā lobhūdisu patiṭṭhitattā ti kilesā ca te tappatiṭṭhitānam sattānam vatthūni cā ti kilesavatthūni. Yasmā c'ettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānā kilesā pi vasanti eva nāma tasmā kilesānam vatthūni pi ti kilesavatthūni.

Tattha katamo lobho? Yo rāgo sārāgo ti ayaṃ pana lobho ti hetugocchake² ganthagocchake³ imasmim kilesagocchake⁴ ti t̄su t̄hānesu atirekapadasatena niddiṭṭho⁵. Āsavaṣaṃpyojanaoglayogaṇivarāṇa-upādānagocchakesu at̄thahi at̄thahi padehi niddiṭṭho svāyaṃ atirekapadasatena niddiṭṭhat̄thāne pi at̄thahi at̄thahi padehi niddiṭṭhat̄thāne pi nippadesato va gahito ti veditabbo.

¹ Dhs. § 1229.

² Dhs. § 1059.

³ Dhs. § 1136.

⁴ Dhs. § 1230.

⁵ niṭṭho M.

Tesu hetu ganthanivarāṇanpādānakilesagocchakesu catumaggavajjhā tanhā eken' eva koṭṭhāsena tñitā. Āsavasamyojanaoghayogesu¹ catumaggavajjhā pi dve koṭṭhāsā hutvā tñitā. Kathaṃ? Āsavesu² kāmāsavo bhavāsavo hoti. Samyojanesu³ kāmārāgasamyojanan pi bhavarāgasamyojanan ti. Oghesu⁴ kāmogho bhavogho ti, yogesu kāmayogo bhavayogo ti. Imāni pana kilesavattthūni kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati⁵ maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā lobho catūhi maggehi pahiyati, doso anāgāmi-maggena, mohamānā arahattamaggena, diṭṭhivicikicchā sotāpattimaggena, tñinādiṇi arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhivicikicchā pahiyanti, anāgā-mimaggena doso, arahattamaggena sesā sattā ti.

792. Kāmāvacaraniddeso⁶ heṭṭhato ti heṭṭhābhāgena. Avicinirayan ti aggijālānam vā sattānam vā dukkhavedanāya vā vici-antaram chiddam ettha natthi ti avici. Sukhasaṅkhāto ayo ettha natthi ti nirayo. Nirati-atthena pi nirayo. Pariyantam karitvā ti tam avicisaṅkhātam nirayam antam katvā. Uparito ti uparihlāgena. Paranimmitavasavattidevo ti paranimmitesu kāmesu vasam vattanato evaṃ laddhavo hāro deve. Anto karitvā ti anto pakkhipitvā. Yam otasmiṃ antare ti ye etasmiṃ okāse. Etthāvacarā ti iminā yasmā etasmiṃ antare aññe pi caranti kadāci katthaci ca sambhavato tasmā tesam asaṅgaṇhanattham etth' avacarā ti vuttam. Tena yo etasmiṃ antare ogāhā hutvā caranti saḥbattha sadā va sambhavato⁷ adhobbhāge caranti Avicinirayassa heṭṭhābhūtūpādāya pavattibhāvena tesam saṅgaho kato hoti. To hi avagāhā 'vacaranti adhobbhāge 'vacaranti ti avacarā. Ettha pariyāpannā⁸ ti. Iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthā pi avacaranti na pana tattha pariyāpannā honti tasmā tesam aññatthā pi avacarantānam pariggaho kato hoti. Idāni to ettha pariyāpannā dhamme

¹ Āsavam yajana° M. ² Dhs. § 1096. ³ Dhs. § 1113.

⁴ Dhs. § 1151. ⁵ vaṭṭanti M. ⁶ Dhs. § 1280. ⁷ sabba attha saddāsambh° M. ⁸ paripannā M.

rūsisuññatāpaccayabhāvato¹ ca dassento khandhā ti
ādim āha.

793. Rūpāvacaraniddese² Brahmaḷokan ti paṭhamajjhāna-
bhūmisāṅkhātāṃ brahmaṭṭhānaṃ. Sesam ettha kāmāvacara-
niddese vuttanāyena'eva ñatvā samāpannassā ti ādisu
paṭhamapadena kusalaajjhānaṃ vuttaṃ, dutiyena vipākaj-
jhānaṃ, tatiyena kiriyaajjhānaṃ vuttan ti veditabham.

794. Arūpāvacaraniddese³ ākāśānañcāyatanūpage ti
ākāśānañcāyatanasāṅkhātāṃ bhavaṃ upagate. Dutiyapade
pi es' eva nayo. Sesam heṭṭhā vuttanāyena'eva veditabham.

795. Saranadukaniddese⁴ yvāyaṃ tisu akusalamūlesu
moho so lobhasampayutto ca lobheva saraṇo dosasampaya-
utto ca dosena saraṇo. Vicikicchuddhaccasampayutto
pana moho diṭṭhisampayutteva c'eva rūparāga-arūparāga-
saṅkhiṭṭena ca rūgarāṇeva pahūnekaṭṭhabhāvato saraṇo
saraṇo ti veditabbo.

796. Suttantikadukamātikakathāyaṃ atthato vivecitattā
yāni ca tesam niddesapadāni tesam pi heṭṭhā vuttanāyena'
eva suviññeyyattā yehhuyyena uttānatthā eva.

797. Idam pan' ettha sesamattam. Vijjūpamaduko⁵ tava
cakkhumaṃ ti kira puriso⁶ meghandhakāre maggaṃ paṭi-
pajji, tassa andhakāratāya maggo na paññāyi, vijju niccha-
ritvā andhakāraṃ viddhamsesi, ath' assa andhakāravigamā
maggo pākato ahosi, so dutiyam pi gamanaṃ abhinīhari,
dutyam pi andhakāro otthari, vijju niccharitvā taṃ vid-
dhamsesi, vigate andhakāre maggo pākato ahosi ti, tati-
yam pi gamanaṃ abhinīhari, andhakāro otthari, maggo na
paññāyi, vijju niccharitvā andhakāraṃ viddhamsesi, tattha
cakkhumato purisassa andhakāre maggapaṭipajjanam viya
ariyasāvakaassa sotāpattimaggatthāya vipassanārambho, an-
dhakāre maggassa apaññāyanakūlo viya saccacchādaka-
tamaṃ, vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhamsitakūlo
viya sotāpattimaggobhāseva uppajjitvā saccacchādakata-
massa vinoditakūlo, vigate andhakāre maggassa pākatakūlo

¹ 'suññatā' T. ² Dhs. § 1282. ³ Dhs. § 1284. ⁴ Dhs.
§ 1294. ⁵ vijjūpama' M. ⁶ cakkhumāyirikapuriso M.

viya sotāpattimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākātakālo, maggassa pākātaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākātaṃ eva. Dutiyagamanūbhinihāro viya sakadāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, dutiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhamisitakālo viya sakadāgāmimaggobhāsenā uppajjitvā saccacchādakatamaṃ vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākātakālo viya sakadāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākātakālo, maggassa pākātaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa¹ pākātaṃ eva. Tatiyagamanūbhinihāro viya anāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāramaggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, tatiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhamisitakālo viya anāgāmimaggobhāsenā uppajjitvā saccacchādakatamaṃ vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākātakālo viya anāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākātakālo, maggassa pākātaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākātaṃ eva.

798. Vajirassa pana pāsāpo vā maṇi va abhejjo nāma natthi. Yattha patati taṃ vinividdham eva hoti. Vajiraṃ khepentam asesetvā khepeti, vajirena gatamaggo nāma puna pākātika² na hoti. Evaṃ eva arahattamaggassa avajjhakilesa³ uāma natthi, sabbakilese vinivijjhati vajiraṃ viya. Arahattamaggo pi kilese khepento asesetvā khepeti. Vajirena gatamaggassa pana pākātikattābhāvo viya. Arahattamaggena pahīnakilesānaṃ puna paccudāvattanāṃ nāma natthi ti.

799. Bāladukaniddese⁴ bālesu ahirikaṇottappāni pākātāni mūlāni ca sesānaṃ bāladhammānaṃ.

Ahiriko ca anottāpi ca na kiñci akusalaṃ na karoti nāmā ti. Etāni dvo paṭhamam yeva visuṃ vuttāni.

Sukkapakkho pi ayam eva uayo.

800. Tathā kaṇhaduke⁵ tapaniyadukaniddese⁶ katattā ca akatattā ca tapanam veditabbaṃ.

¹ maggasamaṅgino p° M. ² pākātikā M. ³ avijjha° M.

⁴ Dhs. § 1300. ⁵ Dhs. § 1302. ⁶ Dhs. § 1304—5.

Kāyaduccaritādihi hi katattā tapanti¹, kāyasucaritādihi akatattā. Tathā hi puggalo 'katam me kāyaduccaritan ti' tappati 'akatam me kāyasucaritan ti' tappati, 'katam me vaciduccaritan ti' tappati
 pe
 'akatam me manosucaritan ti' tappati ti. Atappane pi² es' eva nayo.

Kalyāṇakari hi puggalo 'katam me kāyasucaritan ti' na tappati, 'akatam me kāyaduccaritan ti' na tappati, 'katam me vacisucaritan ti na tappati
 pe
 'katam me manosucaritan ti' na tappati ti.

801. Adhivacanadukaniddese³ yā tesam tesam dhammānan ti saḅbadhammagahaṇaṃ. Saṅkhāyati ti saṅkhā. Saṅkathiyati ti attho. Kin ti saṅkathiyati? Ahan ti maman ti paro ti parassā ti satto ti gāvo ti⁴ poso ti puggalo ti naro ti mānavo ti Tisso ti Datto⁵ ti mañco piṭṭhaṃ hlāsi hinibohanana ti⁶ viḥāro pariveṇaṃ dvāraṃ vātapānaṃ ti evaṃ anekehi ākārehi⁷ saṅkathiyati ti sammā nāyati ti samaññā. Kin ti sammā nāyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāraṃ vātapānaṃ ti sammā nāyati ti samaññā. Paññapiyyati ti paññatti, vohariyati ti vohāro. Kin ti vohariyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāraṃ vātapānaṃ ti vohariyati ti vohāro.

802. Nāmaṃ ti catubbidhaṃ nāmaṃ: Sāmaññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikauāmaṃ ti. Tattha paṭhamakappiyesu⁸ mahājanena sammannitvā ṭhapitattā Mahāsammato ti raṭṭho uāmaṃ sāmaññanāmaṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ: Mahājanasammato ti kho Vāsetṭha Mahāsammato t'eva paṭhamam akkharam upanibbattaṃ ti.

¹ tapati T. ² attappaniye M. ³ Dhs. § 1306. ⁴ bhāvo
 bhāvo ti M. ⁵ Tatto ti M. ⁶ piṭṭhaṃ hlāsiṇipphāṇa
 ti M. ⁷ ākārolu M. ⁸ kappikesu M.

Dhammakathiko pamsukūliko Vinayadharo tipīṭako saddho saṭṭho¹ ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ guṇanāmaṃ nāma. Bhagavā araham sammāsambuddho ti ādini pi Tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmān' eva. Tena vuttam:

Asaṅkheyyāni nāmāni sa guṇena mahesino |

Guṇena nāmam uddheyyam api nāma sahaṣṣato ti ||

Yam pana jātassa kumārakassa nāmagahaṇādivasena dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samipe ʃhitā nātakā kap-petvā 'ayaṃ asuko uāmā ti' nāmaṃ karonti idaṃ kittima-nāmaṃ nāma. Yā pana purimapaññatti aparapaññatti-yam² patati purimavohāro pacchimavohāre³ patati⁴ seyya-thidaṃ purimakappe pi cando etarahi pi cando yeva, atīte suriyo samuddo paṭhavi pabbato etarahi pi pabbato yevā ti idaṃ opapātikanāmaṃ nāma.

Idaṃ catubbidham pi nāmaṃ ekanāmaṃ eva hoti. Nāmakammaṃ ti nāmakaraṇaṃ, uāmadheyyaṃ ti⁵ nāmathapanam, nirutti ti nāmanirutti, vyañjanan ti nāma vyañjanam. Yasmā pan' etaṃ atthaṃ vyañjati tasmā evaṃ vuttam. Ahhilaṇḍo ti nāmābhilaṇḍo eva⁶.

803. Sabbe va dhammā adhivacanapathā ti. Adhiva-canassa no pathadhammo nāma natthi. Ekadhammo sabhadhammesu nipatati, sabhadhammā ekadhammasmiṃ nipa-tanti. Kathaṃ? Ayaṃ hi nāma paññatti ekadhammo. So sabbesu catubbūmakadhammesu nipatati. Satto pi saṅ-khāro pi nāmato vuttako nāma natthi. Aṭṭavipabbatādisu⁷ rukkhā pi jānapadānaṃ bhāro. Te hi 'ayaṃ rukkho kiṃ nāmā ti' puṭṭhā 'khadiro palāso ti' attanā jānanakanāmaṃ⁸ kathenti. Yassa nāmaṃ na jānanti tam pi 'anānako nāmā ti' vadanti. Tam pi tassa uāmadheyyam eva hutvā tiṭṭhati. Samudde macchakacchapādisu pi es' eva nayo.

Itare dve dukā iminā samāmatthā eva.

¹ pasanno M. ² pacchimapaññattiyam M. ³ pacchi-mavohāre twice M. ⁴ pati ti T. ⁵ nāmaheyyam ti M.

⁶ va M. ⁷ aṭṭavi° M. ⁸ jānanakanāmaṃ M.

804. Nāmarūpaduke¹ nāmakarapaṭṭhena namanatṭhena² nāmanatṭhena ca nāmaṃ. Tattha cattāro tūva khandhā nāmakarapaṭṭhena nāmaṃ. Yathā hi mahājanasammattā Mahāsammatassa Mahāsammato ti nāmaṃ ahosi, yathā mātāpitāro 'ayaṃ Tisso nāma hotu, Phusso nāma hotū ti' evaṃ puttassa kittimanāmaṃ karonti, yathā vā dhammakathiko vinayadharo ti gupato nāmaṃ āgacchati na evaṃ vedanādināṃ. Vedanādayo hi mahāpaṭhavīnādayo viya attano nāmaṃ karontā va uppajjanti, tesu uppanuosu tesāṃ nāmaṃ uppannam eva hoti. 'Na hi vedanāṃ nppannam, tvaṃ vedanā nāma hohi ti' koci bhaṇati na ca tassa nāmagahapāṇakiccaṃ atthi. Yathā paṭhaviyā uppannāya 'tvaṃ paṭhavi nāma hohi ti' nāmagahapāṇakiccaṃ natthi Cakkavāla-Sinerumhi candimasuriyanakkhattesu uppannesu 'tvaṃ cakkavālam uāma tvaṃ nakkhattaṃ nāma hohi ti' nāmagahapāṇakiccaṃ natthi. Nāmaṃ uppannam eva hoti, opapātikapaññatti³ nipatati. Evaṃ vedanāya uppannāya tvaṃ vedanā nāma hohi ti' nāmagahapāṇakiccaṃ natthi. Tāya nppannāya vedanā ti nāmaṃ nppannam eva hoti.

805. Saññādisu pi es' eva nayo. Atīte pi hi vedanā yeva saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Viññāṇaṃ eva anūgato pi paccuppanne pi⁴. Nibbānaṃ pana sadā pi nibbānam evā ti nāmakarapaṭṭhena⁵ nāmaṃ nāmanatṭhena⁶ pi c'ettha cattāro khandhā nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanati, uāmatṭhena sabbam pi nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya attani anavajjadhamme uāmeti.

806. Avijjā bhavatanhā⁷ vaṭṭamūlasamndācūradasasanatthaṃ gahitū.

807. Bhavissati attā ca loko cā⁸ ti khandhapañcakam attā ca loko cā ti gahetvā taṃ bhavissati ti gahaṇā-kāreṇa nivittā⁹ sassatadiṭṭhi¹⁰.

808. Dutiyā na bhavissati ti ākāreṇa nivittā ucchedadiṭṭhi¹¹.

¹ Dhs. § 1309, 1310. ² namatṭhena M. ³ paññattiyam M. ⁴ paccuppanno M. ⁵ nāmatṭhena M. ⁶ Dhs. § 1311, 1312. ⁷ Dhs. § 1313. ⁸ Dhs. § 1315. ⁹ Dhs. § 1316.

809. Puhhautam ārabbhā² ti atitakotthāsam ārammaṇam karitvā. Iminā Brahmajāle³ āgatā atthārassa pubbantāunditthiyo gahitā.

810. Aparantaṃ ārabbhā³ ti anāgatakotthāsam ārammaṇam karitvā. Iminā tatth' eva āgatā catueattālisa aparantānuditthiyo⁴ gahitā.

811. Dovacassatāniddeso⁵ sahadhammike vuccamāne⁶ pi sahadhammikaṃ nāma yaṃ Bhagavatā paññatantaṃ sikkhāpadam. Tasmim vatthum dassetvā upattim āropetvā 'idaṃ nāma tvam āpanno, iṅgha deschi vutthaha⁷ patikarohi ti' vuccamāne. Dovacassāyaṃ ti ādisu evam codiyamānassa pana paṭicodanāyo vā appadakkhiṇagāhitāya vā dubhacassa kammaṃ dovacassāyaṃ. Tad eva dovacassaṃ ti pi vuccati. Tassa bhāvo dovacassiyaṃ. Itaraṃ tass' eva revacanam.

812. Vippatikkūlagāhitā ti vilomagāhitā. Vilomagahaṇasaṅkhātēna vipaccanikēna sātāṃ assā ti vipaccanikasāto. Paṭānigahaṇam⁸ gahetvā ekapaden' eva taṃ nissaddam⁹ akūsin ti sukham paṭilabhantass' etaṃ adhi vacanam. Tassa bhāvo vipaccanikasātata.

Ovādam anādiyanavasena¹⁰ anādarassa bhāvo anādariyam. Itaraṃ tass' eva revacanam. Anādāniyanākāro va anādaratā¹¹.

Garuvāsam avasānavasena uppanno agāravabhāvo agāravatā. Sajeṭṭhakavāsam¹² avasānavasena uppanno appatissavabhāvo appatissavatā¹³. Ayaṃ vuccati ti ayaṃ evarūpā¹⁴ dovacassatā nāma vuccati. Atthato pan' esā ten' ākūreṇa pavattā cattāro khandhā saṅkhārakkhandho yevā ti.

813. Pāpamittatādisu¹⁵ pi es' eva nayo. Dovacassatāpāpamittatādayo hi visuṃ cetasikadhammā nāma natthi.

² Dhs. § 1319. ³ Dighanikāya I, 2, 35. ⁴ Dhs. § 1320.

⁵ Dighanikāya I, 2, 37. ⁶ Dhs. § 1325. ⁷ vuccamāno M.

⁸ vutthāya M. ⁹ Comp. Sumaṅgalavil. I, 77; Suttavibhaṅga II, 46. ¹⁰ nissadam G. nisaddam M. ¹¹ Keru, Bijdr. 76. ¹² anādariyatā M. ¹³ sacceṭṭhakavāsam M.

¹⁴ appatissavabhāvo appatissavatā Mss. ¹⁵ evarūpo M.

¹⁶ Dhs. § 1326.

Natthi etāsaṃ saddhū ti assaddhā. Buddhādini vatthūni na saddahanti ti attho. Dussilā ti silassa dunnāmaṃ² nāma natthi. Nissilā ti attho. Appassutā ti sutarakūtā. Paūca macchariyāni etesaṃ atthi ti maccharino. Dappaññā ti nippaññā.

Sevanakavasena sevanā, balavasevanā² nisevanā, sabbatobhāgena sevanā samsevanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍbitaṃ. Tīhi pi sevanā va kathitā. Bbajanā ti upasamkamanā, sambhajanā³ ti sabbatobhāgena bbajanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Bbatti ti dalhabhatti, sambhatti ti sabbatobhāgena bhatti. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Dvīhi pi dalhabhatti eva kathitā.

Tamsampavamkatā tesu puggalesu kāyena c'eva citena ca sampavamkabhāvo. Tanninnatā⁴ tapponatā tap-pabbhāratā ti attho.

814. Sovacassatā⁵ ca dukaniddeso pi vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

815. Paūca pi āpattikkhandhā⁶ ti mātikaniddesena pārājikam samghādisesaṃ pācittiyam pāṭidesaniyam dukkaṭaṃ ti imā paūca āpattiyo. Satta pi āpattikkhandhā ti Vinayaniddese pārājikam samghādisesaṃ thullaccayaṃ pācittiyam pāṭidesaniyam dukkaṭam dubbhāsitaṃ ti imā satta āpattiyo. Tattha saba vatthunā tāsaṃ āpattinam paricchedajānanapaññā āpattikusalatā nāma.

816. Saha kammavācāya āpattivuṭṭhānaparicchedajānanapaññā pana āpattivuṭṭhānakusalatā⁷ nāma.

817. Samāpajjitabbato samāpatti. Saha parikammena appanāparicchedajānanakapaññā pana samāpattikusalatā⁸ nāma.

818. Cande vā suriye vā nakkhatte vā ettakaṃ thānam gate vutthahissūmi ti avirajjbitvā⁹ tasmim yeva samaye vuṭṭhānakapaññāya attbitā samāpattivuṭṭhānakusalatā¹⁰ nāma.

² dutṭham nāma M. ³ pūlasevanā M. ⁴ samyojanā M.

⁵ tanninnatā M. ⁶ Dhs. § 1327. ⁷ Dbs. § 1328. ⁸ Dbs.

§ 1330. ⁹ Dhs. § 1331. ¹⁰ arujjhitvā T. ¹¹ Dhs. § 1332.

819. Atthārasannaṃ dhātūnaṃ uggahamānasikārasavanadhāraṇapariṇhedajānaṇapaṇṇū dhātukusalatā¹ nāma.

820. Tāsaṃ yeva uggahamānasikārajanāṇapaṇṇūāmanasikārakusalatā nāma dvūdasannaṃ āyatanānaṃ uggahamānasikārasavanadhāraṇapariṇhedajānaṇapaṇṇūā-āyatanakusalatā nāma. Tisu pi etāsu kusalatāsu uggaho manasikāro savaṇaṃ sammasanaṃ paṭivedho paccavekkhaṇā ti sahhaṃ vaṭṭati. Tattha savanauggahapaccavekkhaṇā lokiyapaṭivedho lokuttaro sammasanāmanasikāro lokiyalokuttaramissakā avijjūpaccayā saṅkhārā ti ādini paṭiccasamuppāda vibhaṅge āvīhāvissanti. Iminā pana paccayena idaṃ hoti ti jānaṇapaṇṇū paṭiccasamuppādakusalatā² nāma.

821. Thūnatthānakusalatā dukaniddese³ hetupaccayā ti ubhayam p'etaṃ aññamaññāvevacanaṃ. Cakkhuppasādo hi rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa cakkhuvīññānassa hetu ceva paccayo ca. Tathā sotappasādādayo sotaviññāṇādīnaṃ ambabijādīni ca aṃhaphalādīnaṃ ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evaṃ attho veditabbo⁴.

822. Dutiye naye ye dhammā ti visabhāgapaccaya-dhammānaṃ nidassanaṃ. Yesaṃ yesau ti visabhāgapaccayasamuppāmadhammanidassanaṃ. Na hetu na paccayā ti cakkhuppasādo saddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa sotaviññāṇassa na hetu na paccayo⁵ tathā sotappasādādayo avasesaviññāṇānaṃ⁶.

823. Ajjavamaddavaniddese⁷ nicacittatā ti padamattam eva viśeso. Tass'attho mānāhlāvena nicam cittam assā ti nicacitto. Nicacittassa hlāvo nicacittatā. Sesaṃ cittujjukatā-cittamndutānaṃ padabbājaniye āgatam eva.

824. Khantīniddese⁸ khamanāka vasena khantī, khamānākāro khamanātū. Adhivāśenti etāya attano upari āropeṭvā vāśenti paṭibhāhanti na paccanīkatāya tiṭṭhanti ti

¹ Dhs. § 1333. ² Dhs. § 1336. ³ Dhs. § 1337, 1338.

⁴ om. M. T. ⁵ na hetu paccayo M. ⁶ viññāṇādīnaṃ M. M. T. add Ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evaṃ attho veditabbo. ⁷ Dhs. § 1339, 1340. ⁸ Dhs. § 1341.

adhivāsanatā. Acaṇḍabbhāvo² acandikkam. Anasuro po ti. Asuro po³ vuccati na sammāropitattā duruttavacanā⁴. Tappatipakkhato anasuro po suruttavācā ti attho. Evam ettha phalūpacārena kāraṇaṃ niddiṭṭhaṃ.

Attamanatā cittassa ti somaṇassavasena cittaṣa sakamanatā. Attano cittaṣa bhāvo⁵ yeva na vyāpanuacittatā ti attho.

825. Soraccaniddese⁶ kāyiko avitikkamo ti ti vi dham kāyasucaritaṃ. Vācasiko avitikkamo ti catubbidham vacisucaritaṃ. Kāyikavācasiko ti iminā kāyavacīdvāro samuṭṭhiṭṭhaṃ ājivatṭhamakasīlaṃ pariyādiyati⁷. Idam vuccati soraccaṃ ti. Idam pāpato suṭṭhu orattā⁸ soraccaṃ nāma vuccati.

Sabbho pi sīlasaṃvaro ti. Idam yasmā na kevalaṃ kāyavācā⁹eva anūcāraṃ ācarati manasā pi ācarati yeva tasmā mānasikasīlaṃ pariyādāya dassetuṃ vuttaṃ¹⁰.

826. Sākhyaṇiddese¹¹ aṇḍakā ti yathā sadoso rukkho aṇḍakāni utṭhalanti evaṃ sadosatāya khumpasāvananādivacanā¹² aṇḍakā jātā.

Kakkasā ti pūtikā. Sā yathā nāma pūtirukkho kakkaso hoti paggharitaṇṇo evaṃ kakkasā hoti, soṭaṃ ghaṃsamānā viya pavisati, tena vuttaṃ kakkasā ti.

Parakaṭukā ti paresaṃ kaṭukā amauṇṇā dosajanaṃ. Parābhisajjanaṃ ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya mammesu¹³ vijjhittvā paresaṃ abhisajjanaṃ¹⁴ gantukāmānaṃ pi gantuṃ adatvā lagganākārī¹⁵. Kodhasāmāntā ti kodhassa āsaṇṇā. Asamādhisaṃvattanikā ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṃvattanikā. Iti sabbān 'ev'etāni sadosavācīya vevacanāni.

Tathārūpiṃ vācam¹⁶ palāyā ti idam pharusavācam

² acandikabbhāvo M. ³ Comp. above § 536. ⁴ duruttavacanā M.

⁵ cittaśabbhāvo M. ⁶ niddeso M. Dhs. § 1342. ⁷ pariyādiyati M. ⁸ orattā M. ⁹ vatthūṇaṃ M.

¹⁰ Dhs. § 1343. ¹¹ vambhī¹² T. ¹³ cammesu M. ¹⁴ Comp. Anguttara IV, 197, 2. ¹⁵ ngganakārī C. G. lagganākārī T. comp. Milindap. p. 105. ¹⁶ vācā M.

jahitvā¹ t̥hitassa antare pavattā pi saṇhavācū eva² nāmā ti dīpanattham vuttam.

827. Neḷā ti. Etaṃ³ vuccati doso. Nāssā clau ti nelā. Niddosā ti attho. Nelaṅgo setapaccādo⁴ ti ettha vuttasīlam viya. Kaṇṇasukkhā ti vyaūjanamadhuratāya kaṇṇānam sukhā. Sūcivijjhānam viya kaṇṇasūlam na janeti atthamadhuratāya sarīre kopam ajanetvā pemaṇi janeti ti pemaṇiyā, hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisati ti hadayaṃgamā. Guṇaparipunnatāya⁵ pure bhavā ti porī. Pure samvattakārī⁶ viya sukunārū ti pi porī. Purassa esā ti pi porī. Nagaravāsinaṃ kathā ti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti pitumattam pitā pi bhātumattaru bhātā ti⁷ vadanti.

Evārūpi kathā hahuno janassa kantā hoti ti bahujanakantā. Kantahhāvan⁸ eva hahuno janassa manāpā citta-vuddhikarā ti⁹ bahujanamanāpā⁹. Yā tatthā ti yā tasmim puggale saṇhavācatā ti maṭṭavācatā¹⁰, sakkhilavācatā ti muduvācatā apharusavācatā ti¹¹ akakkhala-vācatā.

828. Paṭisanthāraṇiddese¹² āmisapaṭisanthāro ti āmisassa alābhena attanā saha paresaṃ chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannaṃ evaṃ āmisena paṭisantharaṇaṃ. Dhammapaṭisanthāro ti. Dhammassa appaṭilābhena attanā saha paresaṃ chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannaṃ evaṃ dhammena paṭisantharaṇaṃ paṭisanthārako¹³ hoti ti. Dve yeva hi lokasamuvāsassa chiddāni, tesam paṭisanthārako hoti. Āmisapaṭisanthārena va dhammapaṭisanthārena vā ti iminā duvidhena paṭisanthārena paṭisanthārako hoti. Paṭisantharati ti nirantarāṃ karoti. Tatrāyaṃ ādito¹⁴ paṭṭhāya kathā. Paṭisanthārakena hi bhikkhunū āgantukaṃ āgacchantam disvā va paccuggantvā

¹ appajahitvā T. apajihitvā M. ² saṇhavācū asaṇhavācū eva M. ³ clā C. G. ⁴ °pacchādo T. ⁵ °paripunnakāya T. ⁶ samvattakārī M. ⁷ pitumattam bhātā ti bhātimattam bhātā ti M. ⁸ °vuddhikāro ti M. ⁹ bahujanamahāya M. ¹⁰ maṭṭha° M. ¹¹ °vācū ti M. ¹² Dhs.

§ 1344. ¹³ paṭisantharāṇako T. ¹⁴ ādiko T.

pattacivaram gaḥetabbam āsanam dātabbam tālavatṭena vijitabbam¹ pādā dhovitvā makkhetabbā. Sappiḥāṇite sati hbesajjam dātabbam, pāṇiyeva pucchitabbo, āvāso paṭi-jaggitabbo, evam ekadesena āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sāyam pana² navakatarehi attano upaṭṭhāuam anā-gatehi yeva tassa santikam gantvā nisiditvā avisaye apuc-chitvā tassa visaye pañho pucchitabbo. 'Tumhe katara-bhūnakā ti' apucchitvā 'tumbhakam ācariyūpajjhāyā kata-ram gantham valañjenti ti' pucchitvā pahonakatṭhāne pañ-ho pucchitabbo. Sace kathetum sakkoti icc'etaṃ kusalam, no ce sakkoti sayam kathetvā dātabbam. Evam eka-desena dhammapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sace attano santike vasati³ tam ādāya nibaddham⁴ piṇḍāya carita-bbam. Sace gantukāmo hoti punadivase gamanasabbhā-gena tam ādāya ekasmin gāme piṇḍāya caritvā nyyo-jetabbo.

Sace aūnasinim disābhāge bhikkhū nimantitā bouti tam bhikkhū icchamānam⁵ ādāya gantabbam. 'Na mayham esā disā sahhāgā ti' gantum anicchante sesabhikkhū pese-tvā tam ādāya piṇḍāya caritabbam, attanā laddhāmisam tassa dātabbam. Evam āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Āmisapaṭisanthārakena pana attanā laddham kassa dātab-ban ti? Āgantukassa tāva dātabbam. Sace gilāno vā avassiko vā attlhi tesam pi dātabbam. Ācariyūpajjhāyā-nam dātabbam, bbaṇḍagāhakassa dātabbam. Sārāṇya-dhammapurakena pana satavāram pi saḥassavāram pi ābhatābbatena⁶ tiberāsanato paṭṭhāya dātabbam. Paṭisa-ntārakena pana yena yena laddham tassa tassa dātabbam. Bahi gāmam nikkhamitvā jīṇakam anātham vā bhikkhu-nim vā disvā tesam pi dātabbam.

829. Tatr' idam vatthu: Corchi kira Guttasālagāme pa-haṭe tam khaṇam yeva ekā nirodhato vuṭṭhitā khināsavat-theri daharabbikkhuniyā bbaṇḍakam gāhūpetvā mahājauena saddhim maggaṃ paṭipajjitvā tūtamajjhantike Naknana-

¹ vijo T. ² sayam pana C. ³ vasi M. ⁴ nibandham M.

⁵ icchamānā M. ⁶ āgatāgatānam M.

garagāmadvāraṃ patvā rukkhamūle nisīdi. Tasmīn sa-
maye Kālavallīmaṇḍapavāsī Mabānāgattothero Nakulauga-
ragāme piṇḍāya caritvā nikkhamanto therīṃ disvā bhattena
āpucchī. Sā 'patto mo atthi ti' āha. Thero 'iminā va
bhūñjathā ti' saba pattenā adāsī. Therī bhattakiccaṃ
katvā pattaṃ dbovitvā therassa datvā āha: 'Ajjā tāva
bhikkhācāreṇa kilamissatha, ito paṭṭhāya pana vo bhikkā-
cāraparītāso nāma na bhavissati tātā ti'. Tato paṭṭhāya
therassa ūnakahūpaṇagghanaṃ piṇḍapāto nāma navuppan-
uapubho. Ayaṃ āmisapaṭisaṅtibhāro nāma. Imaṃ paṭi-
santhāraṃ katvā bhikkhūnā saṅghapakkhe tbatvā tassa
bhikkhuo kammaṭṭhānaṃ kathetabbam, dhammo vācetaṃ,
kukkuccaṃ vinodetabbam, uppannaṃ kiecakaraṇīyaṃ kā-
tabbam, ahhānāvutṭhāna-mānattaparivāsā dūtabbā, pab-
bajjāraho pabbājetabbam, upasānupadāraho upasampādetabbam,
bhikkhūniyā pi attano santike upasampadaṃ ākaṅkhamā-
nāya kammavācāṃ kūtup vaṭṭati. Ayaṃ dhammapaṭisaṅ-
thāro nāma, imehi dvīhi paṭisanthārehi paṭisanthārako
bhikkhu anuppannaṃ lābham uppādeti, uppannaṃ thāva-
raṃ karoti, sabhayaṭṭhāno¹ attano jivitaṃ rakkhati Cora-
nāgaraṇño pattagahanaṇatthen² eva aggamaṃ gahetvā patten³
eva bhattaṃ ākiranto⁴ thero viya.

Aladdhalābhuppadāne pana ito palāyitvā paratiraṃ
gatena Mabūnāgaraṇño⁵ ekassa therassa santike saṅghaṃ
labhitvā puna āgantvā rajje paṭiṭṭhitena Penambagane⁶
yāvajīvaṃ pavattitaṃ mahāhhesajjadānavatthup kathe-
tabbam.

Uppamaḷabhathāvarakaraṇo Dīghabhāṇakā Abhayat-
thorassa⁷ hatṭhato paṭisaṅthāraṃ labhitvā Cetiyapab-
bate⁸ corehi lhaṇḍakassa aviluttabhāve vatthup kathe-
tabbam.

830. Indriyesu aguttadvāratāniddeśo⁹ cakkhūnā rūpaṃ
disvā ti kuraṇavasena cakkhū ti laddhāvohāreṇa rūpadas-

¹ sāsaṅkatṭhāne M.

² akiranto M.

³ rāṇū M.

⁴ Pennambagane G. Setambagane M. Pennambagane T.

⁵ asatherassa⁶ M.

⁶ Cetiyapabbato T.

⁷ Dbs. § 1345.

sanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā pan' āhu: cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā¹ cittaṃ na passati, acakkhukattā dvārārammaṇe saṃghaṭṭanena² pasādavatthukena³ cittaṇa passati. Īdisi pan' eṣā dhanunā vijjhati ti ādikesu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā ti ayaṃ ev' ettha attho.

Nimittaggāhī ti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikam vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti ditṭhamatte yeva na saṇṭhāti.

Anuvyañjanaggāhī ti⁴ kilesānaṃ anuvyañjanato pākaṭabbhāvakarapaṭo anuvyañjanan ti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitavilokitātibhedam⁵ ākāraṃ gaṇhāti.

Yathv'ādhikaraṇam enaṃ ti ādimhi yaṃ kāraṇam⁶ yassa cakkhundriyaṃ asaṃvarassa⁷ hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭeṇa cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ pihitacakkhuvāraṃ⁸ hutvā viharantaṃ⁹ ete abhijjhādayo dhammā anvāssaaveyyum¹⁰ anuppabandheyyum¹¹ ajjhotthareyyum.

Tassa saṃvarāya na paṭipajjati ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭeṇa pidahanatthāya na paṭipajjati.

Evam bhūte¹² yeva ca na rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati ti vuccati. Tattha kiñcā pi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhuppasādam nissāya sāti vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇam cakkhussa āpātham āgacchati tadā bhavaṅge dvikkhattum nppajjitvā niruddhe kiriyaṃanodhātu-āvañjanakiccaṃ sādha-yaṃānū uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇam dassa-uakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ, tato vipākahetukamanoviññāṇadhātu santirapakiccaṃ, tato

¹ acittatattā M. ² saṃghaṭṭananena M. ³ pana pathā
avatthukena M. ⁴ añjauakehi ti M. ⁵ hatthapāda-
mukhasitahasitakathitavilokitavilok° M. ⁶ kāraṇā T.
⁷ cakkhundriyāsaṃvarassa M. ⁸ apibhita° T. ⁹ viha-
ranti M. ¹⁰ anvassa° M. ¹¹ anubaudheyyum M.

¹² bhūto M.

kiriya¹hetukamanoviññā²padhātu votthapanakiccā³ sādha-
yamānā uppa⁴jītvā nirujjati⁵, tad anantaram javanam
javati tatrā pi neva bhāvaṅgasamaye na āvajjanādinam
a⁶ññatarasamaye samvaro vā asamvaro vā atthi, javanak-
khaṇo pana dussīlyam vā mut⁷ṭhasaccam vā a⁸ññānam vā
akkhanti vā kosajjam vā uppa⁹jati, asamvaro hoti. Evaṃ
honto¹⁰ pana so cakkhundriye asamvaro ti ruccati. Kas-
inā? Yasmā tasmim satidvāram pi aguttam hoti bhavaṅ-
gam pi āvajjanādinī vithicittāni pi. Yathā kiṃ? Yathā
nagare catūsu¹¹ dvāresu asamvutesu kiñcā pi antoghara-
dvārako¹²ṭhakagabbhādayo susamvutā yathā pi anto nagare
sabbam bhaṇḍam arakkhitam agopitam eva hoti. Nagara-
dvārena hi pavisitvā corā yad icchanti tam kareyyum.
Evaṃ eva javane dussīlyūdisu uppannesu tasmim asamvare
sati dvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādinī
pi vithicittāni ti.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

Yā imesan ti¹³ etam samvaram anupajjantassa ime-
sam channam indriyānam yā agutti yā agopanā
yo a¹⁴ññarakkho yo asamvaro athakanam¹⁵ apidahana¹⁶ ti
attho.

831. Bhojaue amatta¹⁷ññutānidde¹⁸ idh' ekacco ti
imasmim sattalo¹⁹ke ekacco²⁰. Appa²¹ṭisa²²ñkhā ti pa²³ṭisa²⁴-
khānapa²⁵ññāya²⁶ a²⁷janitvā au²⁸padhāretvā. Ayoniso ti anu-
pāyena. Ābūran ti asita²⁹pītādi-ajjho³⁰haraniyam³¹. Āhā-
reti ti pa³²ribhu³³jati³⁴ a³⁵jjo³⁶harati. Davūyā ti³⁷ ādi anu-
pāyadassanatt³⁸ham vuttam. Anupāyena hi āhārento³⁹
davatt⁴⁰hāya madatt⁴¹hāya ma⁴²ṇḍanatt⁴³hāya vibhū-
sanatt⁴⁴hāya ca⁴⁵ āhāreti, no idam att⁴⁶hitam pa⁴⁷ṭicca. Yā
tattha asautu⁴⁸ṭṭhitā ti yā tasmim ayoniso āhārapa⁴⁹ribhoge

¹ votthappana° M.

² nirujjhanti T.

³ bhonto G.

⁴ nagacālusu C. G.

⁵ yānemesan ti T. C. G.

⁶ athakk-

anam M. ⁷ Dhs. § 1346.

⁸ ekacce T.

⁹ apaṭi-

sā¹⁰khātam pa¹¹ṭisa¹²ñkhān° M. ¹³ āsita° M. ¹⁴ pa¹⁵ṭibhu¹⁶j° M.

¹⁷ Comp. Samyutta XII, 63. ¹⁸ āhārento.

¹⁹ vā M.

asantussanā asantūṭṭhitabhāvo amattaññutā ti amat-
taññantahhāvo¹ pamānasaṅkhātāya mattāya² ajānanam.

Ayam vuccati ti ayam apaccavekkhitapurihhogavasena
pavattā bhojane amattuññutā nāma vuccati.

832. Indriyesu guttadvāratāniddeso³ cakkhunnā ti
ādisu⁴ vattanāyena⁵ eva veditabham. Na nimittaggāhī
hoti ti chandarāguvasena vuttappakāram nimittam na
gaṇhati.⁶ Evaṃ sesapadāni pi vuttapaṭipakkhanāyena⁷ eva
veditabbhāni. Yathā ca heṭṭhā javane⁸ dussilyādisu uppan-
nesu tasmim asamvare sati dvāram pi aguttam hoti bha-
vaṅgam pi āvajjanādini pi vithicittāni ti vuttam evam
idha tasmim silādisu⁹ nppannesu dvāram pi guttam hoti
bhavaṅgam pi āvujjanādini pi vithicittāni pi. Yathā kim?
Yathā nagaradvāresu samvutesu kiñcā pi antogharādayo
susamvutā¹⁰ honti tathā pi anto nagare saḥham bhaṇḍam
surakkhitam sugopitam eva hoti nagaradvāresu pihitesu
corānum paveso natthi evam evam javane silādisu uppan-
nesu dvāram pi guttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādini
vithicittāni pi. Tasmā javanakkhāṇe uppajjamāne pi cak-
khundriye samvare ti vutto.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

833. Bhojane mattaññutāniddeso¹¹ paṭisaṅkhā yoniso
āhāram āhāreti ti paṭisaṅkhānapaññāya jānitvā upāyena
āhāram paribhuñjati. Idāni tam¹² upāyam dassetum neva
davāyā ti ādi vuttam. Tattha neva davāyā ti davat-
thāya na āhāreti. Tattha natālaṅghādayo¹³ davatthāya
āhāreti¹⁴ nāma. Yam hi bhojanam hhuttassa naccagita-
karaṇḍasilokasaṅkhāto¹⁵ dāro atirekatārena¹⁶ paṭilābhi-
tam¹⁷ bhojanam adhammena visamena pariyesitvā te āhā-
renti ayam pana hhikkhu evam na hāreti.

¹ amattaññubhāvo M. ² om. M. ³ Dhs. § 1347. ⁴ ādi T.

⁵ gayhati C. G. ⁶ javano C. G. ⁷ dilādissu pi M.

⁸ asamvutā M. ⁹ Dhs. § 1348. ¹⁰ yam M. ¹¹ natā-

laṅghādayo M. ¹² āhārenti M. ¹³ gītagaḥbasiloka° T.

gilakubhāsilo kabyāsīlokasaṅkhāto M. ¹⁴ utikātarena M.

¹⁵ paṭibhātitaṃ C. G. T.

Na madāyā ti mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādini paṇitabhojanāni bhuñjanti. Ayam pana bhikkhu evaṃ na hāreti.

Na maṇḍanāyā ti sarīramaṇḍanatthāya ua āhāreti. Tattha rūpūpajiviniyo mātugāmū antepurikūdayo va sappi-phāṇitam nāma pivanti¹. Te hi siniddham mudumaddavā² bhojanam āhārenti 'evaṃ no aṅgulitthi³ susaṇṭhitā bhavissati sarīre chavivanno⁴ pasanno bhavissati ti'. Ayam paua bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vihhūsanāyā ti sarīre mamsavihhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibhuddhamallakamuṭṭhikamallacetakādayo susiniddhehi macchamāpsādhi sarīram piṇenti 'evaṃ no mamsam ussadam bhavissati pahārasahanatthāyā ti'. Ayam pana bhikkhu evaṃ sarīramāpsavihhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvad evā ti āhārāharāṇe payojanassa paricchedaniyamadassanam.

Imassa kūyassa tṭhitiyā ti imassa catumahābhūtikakarajakāyassa tṭhapanatthāya āhāreti. Idam assa āharāṇe payojanau ti attho.

Yāpanāyā ti jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti.

Vihimsūparatiyā ti. Vihimsā nāma abhuttapaccayā⁵ uppajjanakakhudā tassā vūparatiyā vūpasamatthāya āhāreti.

Brahmacariyānuggahāyā ti. Brahmacariyam nāma tisso sikkhā sakalam sāsanam. Tassa anugāhanatthāya āhāreti. Iti ti upāyanidassanam iminā upāyenā ti attho.

834. Purāṇaṇ ca vedanam paṭihanākhāmi ti. Purāṇavedanā nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, tam paṭihanissāmi ti āhāreti.

Navāṇ ca vedanam na uppādessāmi ti. Navā vedanā nāma atihuttapaccayena uppajjanakavedanā. Tam na uppādessāmi ti āhāreti. Athavā navavedanā nāma

¹ pipanti C. G. T. ² mudum maddam T. mudumandam M.

³ aṅgulatthi M. ⁴ chavivanno T. ⁵ suttapaccayā M.

bhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Tassā anuppannāya anuppajjanattham eva āhāreti.

835. Yātrā ca¹ me bhavissati ti yāpanā ca me bhavissati. Anavajjatā cā ti. Etthā pi atthi sāvajjam, atthi anavajjam, tattha adhammikapariyesanā adhammika-paṭiggahanaṃ adhammena parihhogo ti idaṃ sāvajjam nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭigga-hotvā paccavekkhitvā paribhūjanam anavajjam nāma. Ekacco anavajjam yeva sāvajjam karoti, laddham me ti katvā pamānātikkantaṃ hhuñjati, tam jirāpetum asakkonto nddhavirecana-adhovirecanādihi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijaggaṇabhesajjapariyesanādisu usukkam āpajjanti. 'Kiṃ idan ti' vutte 'asukassa nāma udaram nddhumātan ti' ādini vadanti, 'esa niccakūlam pi evam pakatiko yeva attano kucchippanānam nāma na jānāti ti' nindanti, garahanti 'ayam anavajje yeva sāvajjam karoti nāma'. Evam akatvā anavajjatā ca bhavissati ti āhāreti.

836. Phāsuvihāro cā ti. Etthā pi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha āhārahattako alaṃsāṭako tatravaṭṭako kākamāsako² bhuttavamitako ti imesaṃ pañcannaṃ hrāhmaṇānaṃ bhojanaṃ³ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi āhārahattako nāma haḥam hhuñjitvā attano dhammatāya utthātum asakkonto āhārahattān ti vadati⁴. Alaṃsāṭako nāma accuddhumātakucchitāya utthito pi sāṭakam nivāsetum na sakkoti. Tattavaṭṭako nāma utthātum asakkonto tatth'eva vaṭṭati. Kākamāsako nāma yathā kakehi āmasitum sakkā hoti evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti. Bhuttavamitako mukhena sandhāretum asakkonto tatth'eva vamaṭi. Evam akatvā phāsuvihāro ca bhavissati ti āhāreti.

Phāsuvihāro paṃa catūhi pañcāhi ālopehi ūnḍaratā⁵. Ettakam hi hhuñjitvā paṇiyam pivitvā⁶ cattāro iriyāpathā⁷ sukhena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evaṃ āha:

¹ yatrā ca M.

² kāmamasako M.

³ bhojanānam M.

⁴ vadanti M.

⁵ Comp. Suttanipāta 707.

⁶ pivato M.

⁷ iriyāpathe M.

Cattāro pañca ālopo abhuvā udakam pive |
alam phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ti |

837. Imasmim pana tñāne aṅgāni samodhāretabbāni¹. Neva davāyā ti hi ekam aṅgam, na madāyā ti ekam, na maṇḍanāyā ti ekam, na vibhūsanāyā ti ekam, yāvad eva imassa kāyassa tñitiyā yāpanāyā ti ekam, vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā ti ekam, ti purāpaū ca vedanam patihāṅkhāmi navaū² ca vedanam na uppādessāmi ti ekam, yātrā ca me bhavissati ti ekam, anavajjatā ca phāsuvihāro cā ti ayam ettha bhojanānisamso.

'Mahāsivatto pan' āha:

Heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni ti. Tattha yāvad eva imassa kāyassa tñitiyā ti ekam aṅgam, yāpanāyā ti ekam, vihiṃsūparatiyā ti ekam, brahmacariyānuggahāyā ti ekam, iti purāpaū ca vedanam patihāṅkhāmi ti ekam, navaū ca vedanam³ na uppādessāmi ti ekam, yātrā ca me bhavissati ti ekam, anavajjatā cā ti ekam.

Phāsuvihāro pana bhojanānisamso⁴ ti.

Evam aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāram āhārento bhojane mattaṇṇutā nāma hoti ti. Ayam pariyesanapaṭiggahana-paribhogesu yuttam pamāṇajūnanavasena pavatto pacca-vekkhitaparibhogo bhojane mattaṇṇutā nāma.

838. Muṭṭhasaccaniddese⁵ asati ti sativirahitā cattāro khandhā. Ananussati appaṭissati ti upasaggavasena padam vaḍḍhitam. Asaraṇatā ti asaraṇākāro, adhāraṇatā ti dhāretum asamattatā⁶. Tāya hi samannāgato puggalo ādhāraṇappatto nidhānakkhamo na hoti. Udahe alābukaṭāham viya ārammaṇe pilavatī⁷ ti pilāpanatā. Samnussanatā ti natthamuṭṭhasatitā. Tāya hi saman-nāgato puggalo nikkhitto bhatto viya kāko nikkhittamamso viya ca siṅgalo hoti.

839. Bhāvanābalaniddese⁸ kusalanam dhammānan

¹ samādhānetabbāni M. ² namaū C. G. ³ vedanū M.

⁴ bhājanisamso M. ⁵ Dhs. § 1349. ⁶ yātrā hi sam° T.

⁷ pilapatī T. ⁸ Dhs. § 1354.

ti bodhipakkhiyadhammānaṃ. Āsevanā ti ādisevanā. Bhāvanā ti vadḍhanā. Bahulikammaṃ ti punappunakaraṇaṃ.

840. Sīlavipattiniddeso¹ soraccāniddesapaṭipakkhato² veditahho, ditṭhivipattiniddeso³ ca ditṭhisampadāniddesapaṭipakkhato, ditṭhisampadāniddeso⁴ ca ditṭhūpādānaniddesapaṭipakkhato.

Sīlavisuddhiniddeso⁵ kiñcā pi sīlasampadāniddesena samāno. Tattha pana visuddhisampāpakaṃ⁶ pātimokkhasamvarasīlaṃ⁷ kathitaṃ, idha visuddhipattaṃ sīlaṃ.

841. Sati⁸ ca sampajaññaṃ ca, paṭisaṅkhānahalaṃ ca hhāvanāhalaṃ ca, samatbo ca vipassanā ca, sampathanimittaṃ ca paggāhanimittaṃ ca, paggāho ca avikkhepo ca, sīlasampadā ca ditṭhisampadā cā ti imehi pana chahi dukehi catu bhūmakā pi lokiyalokuttaradhammā va kathitā.

842. Ditṭhivisuddhiniddeso⁹ kammassa kataṃ¹⁰ nānaṃ ti idaṃ kammaṃ sakaṃ idaṃ kammaṃ no sakaṃ ti jānanapaññā. Tattha attanā vā kataṃ hotu¹¹ parena vā sabhaṃ pi akusalakammaṃ no sakaṃ. Kasmā¹² Attha-bhañjanato anattahajananato ca. Kusalakammaṃ pana anattahabhañjanato¹³ atthajananato ca sakaṃ uāma. Tattha yathā nāma sadhanaṃ sabhogo puriso addhānaṃ¹⁴ paṭipajjitvā antarāmagge gāmanigamādisu nakkhatte ghnṭṭhe¹⁵ ahaṃ āgantuko kin nu kho nissāya nakkhattaṃ kileyyaṃ ti acintetvā yathā yathā icchati tena tena nīhārena nakkhattaṃ kilanto sukhena kantāraṃ atikkamati evaṃ eva imasmiṃ kammassa kataññe¹⁶ thatvā ime sattā bahū vaṭṭagāmikammaṃ¹⁷ āyūhitvā sukhena sukhaṃ anuhhavantā arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vītivattā.

¹ Dhs. § 1361.

² sīlasampadāniddesapaṭikkhato M.

³ Dhs. § 1362. ⁴ Dhs. § 1364. ⁵ Dhs. § 1365. ⁶ sam-māpakaṃ M. ⁷ samvarasīlaṃ M. ⁸ Dhs. §§. 1351—1360, 1363, 1364. ⁹ Dhs. § 1366. ¹⁰ kata C. G. ¹¹ hetu M.

¹² bhūñjanato M. bhajanato T. ¹³ addhānamaggam M.

¹⁴ sutṭhe M. dhutṭhe T. ¹⁵ bahuvaddhagāmikammaṃ T.

bahuddhagāmik° C. G.

Saccānulomikam nāṇan ti catunnam saccānam anulomam vipassanānāpam. Maggasamaṅgissa nāṇam phalasamaṅgissa ūṇan ti maggaūṇaphalañāṇāni yeva.

Diṭṭhivisuddhi kho panā ti padassa niddese yā paññā pajānanā ti ādihi padehi heṭṭhā vuttāni kammassa katañāṇādīn' eva cattāri nāṇāni vibhattāni.

Yathā diṭṭhissa¹ ca padhūnan² ti padassa niddese yo cetāsiko viriyāramhho ti ādihi padehi niddiṭṭham viriyam paññāgatikam eva paññāya lokiyatṭhāne lokiyam lokuttaratṭhāne lokuttaran ti veditabham.

Samvegadukaniddese jātibhayan ti jātīm bhayato disvā tṭhitānāpam. Jarābhayaḍisu pi es' eva nayo.

Apannānam pāpakūnan ti ādihi jātīādini hhayato disvā³ jātijarāvyādhimarapehi muñcitukāmassa upāyapadhānam kathitam.

Padahbhājaniyassa pana attho Vibhaṅgatṭhakathāya āvibhāvissati.

843. Asantutṭhitā ca kusalesu dhammesū⁴ ti padaniddeso bhiyyokamyatā ti visesakāmatā. Idh' ekacco ādito va pakkhiyabhattam vā salākabhattam vā⁵ deti, so tena asantutṭho hutvā puna dhurāhhattam⁶ samghabhattam vassāvāsikam⁷ deti āvāsam karoti cattāro paccaye deti tatrā pi asantutṭho hutvā saraṇāni gaṇhāti, pañca silāni samādiyati tatrā pi asantutṭho hutvā pabbajati pabbajitvā ekam nikāyam dve nikāye ti tepitakam Buddhavacanam gaṇhāti atṭha samāpattiyo bhāveti vipassanam vaḍḍhietvā⁸ arahattam gaṇhāti arahattapattito patṭhāya mahāsantutṭho nāma hoti.

844. Evaṃ yāva arahattā visesakāmatā bhiyyokamyatā nāma appaṭivānitā ca padhūnasmin⁹ ti padaniddeso yasmā pantasenāsanesu adhikusalānam dhammānam bhūvauṇya¹⁰ ukkaṇṭhamāno padhānam paṭivāpeti

¹ diṭṭhassa C. G. ² paṭṭhānan M. ³ āsvā M. ⁴ Dhs. § 1367. ⁵ M. adds uposathika vā paṭipadikam vā M.

⁶ M. adds salākabhattam. ⁷ vattavāsikam M. ⁸ vaḍḍhietvā M. ⁹ paṭṭhānasmin M. ¹⁰ bhāvanā M.

nāma anukkappāṃbāno¹ uo paṭivāpeti nāma tasmā taṃ na-
yam² dassetum yā kusalānaṃ dbammānan ti ādi
vuttam.

Tattha sakkaccakiriyatā ti kusalānaṃ karaṇe sak-
kaccakāritā. Sātaṇṇakiriyatā ti sattam eva³ karaṇam.
Atṭṭhitakiriyatā ti atṭṭhapetvā karaṇam⁴. Anikkhatta-
chandatā⁵ ti kusalaṇṇachandassa anikkhipanam. Anik-
khittadhuratā⁶ ti kusalakaraṇe viriyadhurassa anikkhi-
panam.

845. Pubbenivāsānussatiñāṇam vijjā ti ettha pubbe-
nivāso ti⁷ pubbenivuttakhandhapatibaddhañ ca pubbeni-
vāsassa anussati pubbenivāsānussati, tāya sampayuttam
ñāṇam pubbenivāsānussatiñāṇam. Tayidaṃ pubbevuṭṭha-
khandhapaticchādakam tamam vijjhati ti pi vijjā⁸, taṃ
tamam vijjhitvā te khandhe vidite pākāṇe karoti ti vidita-
karaṇatṭhenā pi vijjā.

846. Cutūpapāṭe ñāṇam ti cutiyā⁹ ca upapāṭe¹⁰ ca ñā-
ṇam. Idam pi sattānam cutipatisandhicchādakam tamam
vijjati ti pi vijjā. Taṃ tamam vijjhitvā¹¹ sattānam cuti-
patisandhiyo viditā¹² pākāṇa karoti ti viditakaraṇatṭhenā¹³
pi vijjā.

847. Āsavānaṃ kbaye ñāṇam ti sabbakilesānaṃ
khayavayañāṇam¹⁴. Tayidaṃ catusaccacchādakam tamam
vijjati ti pi vijjā¹⁵ taṃ tamam vijjhitvā cattāri saccāni vi-
ditāni pākāṇāni karoti ti viditakaraṇatṭhenā¹⁶ pi vijjā.

¹ ukkaṇṇāṃbāno C. G. ² nayā T. ³ satam eva M.

⁴ atṭṭhapetvā karaṇam om. T. M. adds kaṇḍam akatvā.
M. adds anolinavuttatā tinalinajivitā alinapavattita vā.

⁵ candatā C. G. ⁶ dhuratā M. ⁷ M. adds nalinaji-
vitā alinapavattitā vā anikkhattachandatā ti kusalaṇṇa-
chandasā anikkhipanam anikkhattadhuratā ti kusalakaraṇe

viriyadhurassa anikkhipanam pubbenivāsānussatiñāṇam
vijjati ettha pubbenivāso ti pubbenivuttā⁸ ⁸ vijjā M.

⁹ cutiyā ca M. ¹⁰ upapāṭe C. G. T. ¹¹ vijjati C. G.

¹² vijjhitvā C. G. ¹³ vijitā T. ¹⁴ vijitakarō T. ¹⁵ khaya-
samaye ñāṇam T. M. ¹⁶ vijjhati ti pi vijjā C. G.

¹⁷ vijitakō T.

848. Cittassa ca adhimuttinibhānaṃ cā ti ettha ārammaṇe adhimuccanattāheṇa paccanikadhammehi suttu muttattāheṇa attāha samāpattiyo cittassa adhimutti nāma. Itaraṃ pana natthi. Ettha taṇhāsaṅkhātāṃ vānaṃ niggaṭṭhaṃ vā tasmā vānā ti nibhānaṃ. Tattha attāha samāpattiyo sayāṃ vikkhambhitakilesehi vimuttattā vimutti ti vuttā. Nibhānaṃ pana sabbakilesehi accantavimuttattā vimutti ti.

849. Maggasamaṅgissa ānānaṃ ti cattāri maggañānāni. Phalasaṅgissa ānānaṃ ti cattāri phalañānāni.

Tattha paṭhamamaggañānaṃ pañca kilese khepentāṃ nirodhentāṃ¹ vūpasamentaṃ paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ānānaṃ nāma jātaṃ.

Dutiyamaggañānaṃ cattāro kilese tathā tatiyamaggañānaṃ catutthamaggañānaṃ attāha kilese khepentāṃ² paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ānānaṃ nāma jātaṃ. Taṃ taṃ maggaṭṭhañānaṃ pana. Tesāṃ tesāṃ pana kilesānaṃ khipante nirujjhante³ vūpasamente paṭippassambhente anuppāde⁴ appavatte⁵ uppannattā⁶ anuppāde appavatte uppannāñānaṃ nāma jātaṃ ti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya nikkhepa-khaṇḍavannaṃ⁷ niṭṭhita.

850. Idāni nikkhepakhaṇḍānantaraṃ ṭhapitassa attāhakathākhaṇḍassa vannañānānaṃ anuppatto. Kasmā pan' etaṃ attāhakathākhaṇḍaṃ nāma jātaṃ ti? Tipiṭakassa Buddhavaśanassa attāhaṃ uddharitvā ṭhapitattā. Tisu pi hi piṭakesu dhammantaraṃ āgataṃ attāhakathākhaṇḍe'eva paricchiṇṇa vinicchitaṃ⁸ suvinicchitaṃ nāma hoti, sakale Abhidhamma-piṭake nayamaggaṃ Mahāpakaraṇe pañhuddhāraṃ gaṇanavāraṃ⁹ asallakkhentaṃ pi attāhakathākhaṇḍato yeva samāneturā vaṭṭati.

¹ nirodhentāṃ M. ² M. adds nirodhentāṃ vūpasamentaṃ. ³ khipante niruddhante M. T. ⁴ anuppādante M.

⁵ appavattane M. ⁶ uppanānaṃ ti M. ⁷ *khaṇḍavannaṃ M.

⁸ paricchinditā vinicchataṃ M. ⁹ gaṇanāvāraṃ M.

Kntopabhavam pana etan ti? Sāriputtattberapabhavam. Sāriputtatthero bi ekassa attano saddhivihārikassa nik-khepakande atthuddhāram sallakkhetum asakkontassa atthakatbākaṇḍam kathetvā adāsi. Idam pana Mahāatthakathāya paṭikkhipitvā idam vuttam. Abhidhammo nāma na sāvakavisayo na sāvakagocaro, Buddhavisayo esa Buddhagocaro. Dhammasenāpati pana saddhivihārikena pucchite tam ādāya Satthu santikam gantvā Sammāsambuddhassa kathesi. Sammāsambuddho tassa bhikkhuno atthakathākaṇḍam kathetvā² adāsi. Katham?

Bhagavā hi katame dhammā kusalā ti pucchi, kusalā dhammā nāma katame ti sallakkhesi ti attho. Ath' assa tuppibhūtassa nanu yaṃ mayā katame dhammā kusalā yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti ti ādinā nayena bhūmibbedato kusalam dassitam sabbam pi catūsu bhūmisu kusalam ime dhammā kusalā ti iminā nayena kaṇṇikam kaṇṇikam ghaṭam ghaṭam gocchakam gocchakam katvā atthuddhāravasena kusalādi-dhamme dassento kathetvā adāsi.

Tattha catūsū ti kāmāvacararūpāvacarārūpāvacara-apariyāpanūsu kusalan ti phassādibhedam kusalam ime dhammā kusalā ti imo sabbe pi tāsū bhūmisu vuttā pbassādayo dhammā kusalā nāma.

851. Akusalānam² pana bhūmivasena bhedaḍḍhāvato dvādasa akusalacittuppādā³ ti āha. Tattha uppajjati ti uppādo, cittam eva uppādo cittuppādo. Desanāsisam eva c'etam. Yathā pana rājā āgato ti vutte amaccādinam pi āgamanam vuttam eva hoti evam cittuppādā⁴ ti vutte tehi sampaynttā dhammā pi vuttā va honti ti sabbattha cittuppādagahaṇena sampayuttadhammam cittam gahitan ti veditabbam.

852. Ito param catūsu bhūmisu vipāko⁵ ti ādinam sabbesam pi tikadukabbājanīyapadānam attho vedanādisu⁶ ca sukhādinam na vattabbatā heṭṭhāvuttanayeu'eva paḷi-

² setvā M.

³ akusalam M.

⁴ Dhs. § 1369.

⁵ cit-

tuppādo M.

⁶ Dhs. § 1370.

⁷ vedanattikādisu M. T.

yattham vīmaṃsitvā veditabhā. Visesaṃattam eva pana vakkhāma.

853. Tattha parittārammaṇattike¹ tāva sabbo kāmāvacarassa vipāko ti ettha dve pañca viññāṇāni cakkhāyatanaḍḍayo² nissāya niyamen'eva iṭṭhānīṭṭhā dibhede rūpasaddagandharasaphoṭṭhabhe³ dhammo ārabbhā pavattanti ti parittārammaṇāni. Kusalākusalavipākā pana dvo manodhātuyo hadayavatthum nissāya cakkhuviññāpādīnam anantarā niyamato rūpādīn'eva ārabbhā pavattanti ti⁴ parittārammaṇā. Kusalavipākā hetukamanoviññānadhātu somanassasahagatā pañcadvāre⁵ santiraṇavasena chasu dvāresu tadārammaṇavasenā ti niyamato rūpādīni cha parittārammaṇān'eva ārabbhā pavattati ti⁶ parittārammaṇā.

Upekkhāsahagatā kusalākusalavipākā hetukamanoviññānadhātu dvayaṃ pañcadvāre santiraṇavasena chasu dvāresu tadārammaṇavasena niyamato rūpādīni cha parittārammaṇān'eva ārabbhā pavattati paṭisandhivasena pavattamānam pi parittam kammaṃ kammanimittam⁷ gatini-mittam vā ārammaṇaṃ karoti pavattiyam bhavaṅgavasena pariyoṣāno cutivasena pavattamānam pi tad eva ārammaṇaṃ karoti ti parittārammaṇaṃ⁸. Attha pana sahetukavipākacittuppādā ettha vuttanāyena'eva tadārammaṇavasena paṭisandhibhavaṅgacutivasena parittadhamme yeva ārabbhā pavattanti. Kiriyaṃmanodhātu pañcadvāre rūpādīni ārabbhā pavattati. Somanassasahagatā ahetukakiriyaṃmanoviññānadhātu chasu dvāresu paccuppanne manodvāre atitānūgato pi paritte rūpādīdhamme yeva ārabbhā khipāsavānaṃ pahaṭṭhākāraṃ kurumānā pavattati ti⁹ parittārammaṇā. Evam ime pañcaviṣati cittuppādā¹⁰ ekanten' eva parittārammaṇā ti veditabhā.

854. Viññāṇaṇcāyatana-nevasaṇṇā-nāsaṇṇāyatanaadharumū¹¹ attano heṭṭhimasamāpattim ārabbhā pa-

¹ Dhs. § 1406. ² cakkhupasāḍaḍḍayo M. ³ phoṭṭhabhā M. ⁴ pavanti ti C. G. ⁵ paccuddhāre O. G.

⁶ pavatti ti M. pavattā ti T. ⁷ parittam kammam nimittam M. ⁸ cittuppādo M. ⁹ pavatti ti ti C. G.

¹⁰ cittuppādo M. ¹¹ Dhs. § 1407.

vattanato mahaggatārammaṇā. Maggaphaladhammā nihhānārammapattā appamāṇārammapakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nāpavippayuttacittuppadā sekhaputhujjanakhināsavāna¹ asakkaccadānaṃ paccavekkhaṇadhammasavanādisu kāmāvacaradhamme ārabhha pavattikāle parittārammaṇā, ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabhha pavattikāle mahaggatārammaṇā². Atipaguṇānaṃ paṭhamajjhānādināṃ paccavekkhaṇakāle mahaggatārammaṇā kasipanimittādi-paṇṇatti-paccavekkhaṇakāle na vattabbārammaṇā³. Akusala cattāro⁴ diṭṭhisampayuttacittuppadā pañca paṇṇāsāya kāmāvacaradhammānaṃ satto satto ti parāmasana-assādanābhinandanakālo parittārammaṇā ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabhha pavattikāle mahaggatārammaṇā, paṇṇattidhamme ārabhha pavattanakāle siyā na vattabbārammaṇā. Diṭṭhivippayuttānaṃ te yeva dhamme ārabhha kevalaṃ assādanābhinandanavasena⁵ pavattiyāṃ paṭigbasampayuttānaṃ domanassavasena vicikicchāsampayuttacittuppadassa anittānaṃ gatavasena⁶ uddhaccasabagatassa vikkhepanavasena ca tatiyaṃ parittamahaggata-na-vattabbārammaṇatā⁷ veditabbā⁸.

Etesu pana ekadhammo pi appamāṇe ārabhha pavattitum na sakkoti, tasmā na appamāṇārammapakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nāpasampayuttacittuppadā sekhaputhujjanakhināsavānaṃ sakkaccadānapaccavekkhaṇadhammasavanādisu yathā vuttappakāro dhamme ārabhha pavattikāle paritta-mahaggata-na-vattabbārammaṇā bonti. Gotrabhūkāle pana lokuttaradhammaṃ paccavekkhaṇakāle ca nesāṃ appamāṇārammaṇa tā veditabbā.

855. Yaṃ pan' etaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ⁹ taṃ sabbatthapāḍakacattutthaṃ ākāsakaṣipacattutthaṃ ālokaṣipacattutthaṃ¹⁰ brahmavibhāracattutthaṃ ānāpānacattut-

¹ cekhaputhujj° M. ² om. M. ³ paṇṇattivakkhaṇakāle vattabbāram° M. ⁴ akusalato catt° M. ⁵ ābhin-dana° M. ⁶ anittāhūnavasena M. ⁷ adhūva samavasena ca pavattiyapparitt° M. avūpasamavasena caranti yaṃ paritta° T. ⁸ Comp. Visuddhimagga p. 119. ⁹ Dhs. § 1415. ¹⁰ āloke k° M.

tham iddhividhacatuttham¹ dibbasotacatuttham cetopariyañāpacatuttham yathākammūpagañāpacatuttham dibbacakkhuñāpacatuttham pubbenivāsañāpacatuttham anāgatañāpacatuttham ti kusalato pi kiriyato pi dvādasavidham hoti².

Tattha sabbatthapāḍakacatuttham nāma atthasu kasi-nesu catuttajjhānam. Tam hi vipassanāya pi pāḍakam poti abhiññānam pi nirodhassa pi vaṭṭassa pi pāḍakam pi hoti yevā ti sabbatthapāḍakan ti vuttam. Ākāśakasina-ālokakasipacatutthāni pana vipassanāya pi abhiññānam pi vaṭṭassa pi pāḍakāni honti, nirodhapāḍakān' eva honti. Brahmavibhāra-ānūpānacatutthāni vipassanāya c'eva vaṭṭassa ca pāḍakāni honti³, abhiññānam pana nirodhassa ca pāḍakāni na honti. Tattha dasavidham pi kasipajjhānam kasipapaññattim ārabba pavattattā brahmavibhāracatuttham sattapaññattim ārabba pavattattā ānūpānacatuttham nimittam ārabba pavattattā parittādivasena⁴ ua vattabbadhammārammaṇato na vattabbārammaṇan nāma hoti.

856. Iddhividhacatuttham parittamahaggaṭārammaṇam poti⁵. Katham? Tam hi yadā kāyam cittasannissitam katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittavasena kāyam pariṇāmeti mahaggaṭacittam⁶ samodahati samāropeti tadā upayogaladdham ārammaṇam hoti ti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇam poti. Yadā cittam kāyasannissitam katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyavasena cittam pariṇāmeti pāḍakajjhānacittam rūpakāye samodahati samāropeti tadā upayogaladdham ārammaṇam hoti ti katvā mahaggaṭacittārammaṇato mahaggaṭārammaṇam poti ti⁷. Dibbasotacatuttham saddam ārabba pavattattā ekantaparittārammaṇam eva. Cetopariyañāpacatuttham⁸ parittamahaggaṭa-appamānūrammaṇam hoti. Katham?

¹ iddhividhacatuttham T. om. ² Visuddhimagga p. 110, Burnouf Lotus 820 ff. Mahāvīyutpatti 14. ³ vaṭṭassa ca pāḍakāni honti M. ⁴ aparittādivasena T. ⁵ Visuddhimagga p. 119. ⁶ mahaggaṭacitte T. ⁷ om. M.

⁸ Visuddhimagga p. 120.

Taṃ hi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, tathā rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ hoti, maggaphalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti.

Ettha ca puthujjano sotāpannassa cittaṃ na jānāti, sotāpanno vā sakadāgāmissā ti¹ evaṃ yāva arahato netabhaṃ. Arahā pana sahhesaṃ cittaṃ jānāti añño² pi ca uparimo hetthimassū ti ayam viseso veditabbo.

857. Yathākammūpagaññācatutthaṃ³ kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti rūpāvacarārūpāvacarakammajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuññācatutthaṃ⁴ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsaññācatutthaṃ parittā-mahaggata-appamāṇa-⁵navattabhārammaṇaṃ hoti⁵. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ⁶ sacchikataphalaū ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuññācatutthaṃ⁷ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsaññācatutthaṃ parittā-mahaggata-appamāṇa-⁸navattabhārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ sacchikataphalaū ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Atīto Buddhā maggaṃ bhāvayimsu, phalaṃ sacchimakaṃsu⁸, nibbānadhātuyā parinibhāyimsu ti chinnavatunakānussaraṇavasena⁹ maggaphalanibhānapaccavekkhato pi appamāṇārammaṇaṃ. Atīte Vipassī¹⁰ nāma Bhagavā

¹ °gāmissa ti M. ² añño T. ³ Visuddhimagga p. 121.

⁴ Visuddhimagga p. 120. ⁵ Visuddhimagga p. 120 s. v. pubbenivāsañña Nos. 1, 2, 3, 8. ⁶ bhāvitamagganibbānaṃ M. ⁷ adibbacakkhu° T. ⁸ saccākāṃsu M. ⁹ om. T.

¹⁰ Comp. Mahāvastu II, 271.

ahosi, tassa Bandhumatī nagaraṃ abosi, Bandbumā nāma rājā pitā, Bandbumatī nāma mātā ti ādinā nayeṇa nāmagottaṃ paṭhavīmīti¹ ādi-anussaranakāle navattabbūrammaṇaṃ boti.

858. Anāgatasāññācatutthe² pi es' eva nayo. Taṃ pi hi ayaṃ anāgate kāmāvacare nibbattissati ti jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacare vā arūpāvacare va nibbattissati ti jānanakāle mahaggatārammaṇaṃ. Maggaṃ bhāvessati phalaṃ sacchikarissati nibbānadbhūyā parinih-bhāvissati ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. Anāgate Metteyyo nāma Bhagavā uppajjissati³ Subrahma nām'assa brāhmaṇo pitā bhavissati, Brāhmaratī uṇṇa brāhmaṇi mātā ti ādinā nayeṇa nāmagottajānanakāle navattabbūrammaṇaṃ boti. Arūpāvacaracatutthaṃ pana āsavānaṃ khaya-catutthaṃ ca pāliya āgatagatatthāṇe yeva kathiyati⁴.

Kiriyūhetukamanoviññāpadhātu upekkhāsabagatā sabbesaṃ pi ctesaṃ kusalakusalakiriyacittānaṃ purecārikā. Tassā tesu vuttanayen' eva ārammaṇabbhedo veditabbo.

Pañcadvāre pana voṭṭhapanavasena pavattiyaṃ ekanta-parittārammaṇū va hoti. Rūpāvacaratikacatukkajjhānā-dīni parittādiḥbhāvena navattabbadhammaṃ ārabha pavattito uavattabbūrammaṇāni⁵. Ettha hi rūpāvacarāni paṭhavīkasiṇādisu pavattanti, ākāśānañcāyatanaṃ ugghā-timākaṃ, ākiūcaññāyatanaṃ viññāpāpagame⁶ ti.

859. Maggārammaṇapattike⁷ ādimhi vuttā attha nūpasam-payuttacittuppādā sekhasekhānaṃ attanā paṭividdhamaggaṃ⁸ paccavekkhaṇakāle. Maggārammaṇamaggena⁹ pana asahajātattā na maggaḥhetukā attanā paṭividdhamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhivattasena maggādbipatino aññadhammārammaṇakaraṇakāle navattabbā maggārammaṇā ti pi maggādbipatino ti pi. Cattāro ariyamaggasankhātassa maggasampayuttassa vā botuno¹⁰ atthitāya ekantato maggaḥhetukā¹¹ viriyaṃ pana vimamsaṃ

¹ °catuttho T. Comp. Visuddhimayya p. 120. ² °ti ti M.

³ kathissāmi M. ⁴ °ārammaṇā ti M. ⁵ ākāśānañcāyatana-viññā° M. ⁶ Dbs. § 1415. ⁷ atthato paṭimaggam M.

⁸ °maggo M. ⁹ hetu M. ¹⁰ M. inserts va.

vā jeṭṭhakam katvā maggabhāvanākāle sahaajātādhipatīna siyā maggādhipatino chandacittānam aññatarajeṭṭhakakāle siyā na vattabhā maggādhipatino ti¹ dvādsavidhe rūpāvacaracattutthajjhāne sabbatthapādakacattutthādmi navv jhānāni neva maggārammaṇāni na magga hetukāni na maggādhipatī ti².

Cetopariyāyānapubbenivāsañān - anāgatasaññāpacattutthāni³ pana ariyānam maggacittajānānakkāle maggārammaṇāni honti, maggena pana asahajātattā na magga hetukāni, maggaṃ garuṃ katvā nppavattito na maggādhipatī⁴ ti. Kasmā pan' etāni na maggaṃ garuṃ karonti⁵ ti? Attano mahaggatatāya. Yntā hi rājānam sabbaloko garuṃ karoti, mātāpitāro pana na karonti, na hi te rājānam disvā āsanā vutthahanti na añjalikammādini karonti, daharakāle voharitanāyena⁶ eva voharanti evaṃ etāni pi attano mahaggatatāya na maggaṃ garuṃ karonti.

Kiriyāhetukamanovinnāpādhātu pi⁷ ariyānam magga-paccavekkhaṇakāle paccavekkhaṇapurecārikattā maggārammaṇā⁸ hoti, maggena asahajātattā pana na magga hetukā, na garuṃ⁹ katvā nppavattito¹⁰ na maggādhipatī. Kasmā garuṃ na karoti ti¹¹? Attano nhetukatāya hīnatāya jaḷatāya. Yathā hi rājānam sabbaloko garuṃ karoti anto¹² pariyaṇā pana khujjavāmanakaceṭakādayo attano aññāpatāya¹³ paṇḍitamanussā viya na garuṃ karonti¹⁴ evaṃ evaṃ idam pi cittaṃ attano abhetukatāya hīnatāya jaḷatāya maggaṃ garuṃ na karoti. Nānavippayuttakusalādini nānabbhāvena¹⁵ c'eva lokiyadhammārammaṇatāya¹⁶ ca maggārammaṇādhībhāvaṃ na labbhanti, navattabbhārammaṇān'eva honti ti veditabbāni ti.

¹ dhi C. G. ² ādhipatino M. ³ Visuddhimagga p. 120 under the respective headings No. 4. ⁴ maggādhipatino M. ⁵ garuṃ karuṃ karonti C. ⁶ kiriyāhetu pi M.

⁷ maggārammaṇaṃ M. ⁸ magga hetukānaṃ garuṃ T. ⁹ maggaṃ garuṃ katvā apattito M. ¹⁰ na karonti ti M. T.

¹¹ attāno M. ¹² aññāpatāya M. ¹³ nātigaruṃ karonti M. T. ¹⁴ nānabbhāvena M. ¹⁵ cetāloko M.

860. Atitārammapattike' viññāṇapañcāyatana-nevasaṇṇānāsasaṇṇāyatanaadhammā heṭṭhā atitasamāpattim ārabha pavattito² ekantena atitārammaṇū va. Niyo-gā anāgatārammaṇā natthi ti niyameva pāṭiekkam cittaṃ anāgatārammaṇaṃ nāma natthi. Nānu ca anāgata-saṇṇānaṃ ekantena anāgatārammaṇaṃ³ cetopariyaññam pi anāgataṃ ārabha pavattati ti no na pavattati. Pāṭiekkam pana etaṃ ekaṃ cittaṃ nāma natthi. Rūpāvacaracatutthajjhāuena saṅgahitattā aññehi mahaggatacittehi missakaṃ hoti. Tena vuttaṃ niyogaṃ anāgatārammaṇā natthi ti. Dve pañca viññāṇāni tisso ca manodhātuyo paccuppannesu rūpādīsu pavattito paccuppannārammaṇā nāna.

861. Dasa cittuppādā ti ettha aṭṭha tāva sahetuka-devamanussānaṃ paṭisaṇḍhigahaṇakāle kammaṃ vā kammanimittam vā ārabha pavattiyam atitārammaṇā. Bhavaṅgacutikālesu es' eva nayo.

Gatinimittam pana ārabha paṭisaṇḍhigahaṇakāle tato paraṃ bhavaṅgakālo ca paccuppannārammaṇā⁴.

Tathā pañcadvāre tadārammaṇavasena pavattiyam, manodvāre pana atitānāgatapaccuppannārammaṇānaṃ javanānaṃ ārammaṇaṃ gahetvā pavattito atitānāgatapaccuppannārammaṇā.

Kusalavipākāhetuka-upekkhāsahagatamano-viññāṇadhātuyam pi es' eva nayo.

Kevalam hi saha⁵ manussesu jaccandhādīnaṃ paṭisaṇḍhi hoti pañcadvāre pi santīraṇavasenā pi paccuppannārammaṇā hoti ti ayam ettha viśeso.

862. Somanassasahagatā pana pañcadvāre santīraṇavasena tadārammaṇavasena ca paccuppannārammaṇā hoti. Manodvāre tadārammaṇavasena sahetukavipākā viya atitānāgatapaccuppannārammaṇā ti veditaḥhā. Akusalavipākamanoviññāṇadhātu pana kusalavipākāya upekkhāsahagatāhetukāya samānagatikā eva.

¹ Dhs. § 1417. ² pavattino T. ³ ārammaṇā M.

⁴ Dhs. § 1418. ⁵ sū T.

Kevalam hi sã¹ apāyikanam paṭisandhibhavaṅgacutiva-sena pavattati ti. Ayam ettha viseso.

Kiriyaḥetukamanoviññādhātu somauassasahagatā khi-nāsavānam pañcadvāre paḥaṭṭhākāram kurumānā paccup-pannārammaṇā hoti. Manodvāro atitādibhedadhamme ārahbha hasituppādanavasena pavattiyam atitānāgatapac-cuppannārammaṇā hoti.

863. Kāmāvacarakusalan ti ādisu kusalato tāva cattāro ñāpasampayuttacittuppādā² sekhaṇṭhuj-janānam atitādibhedāni khandhadhātu-āyatanāni samma-santānam paccavekkhantānam³ atitānāgatapaccuppannārammaṇā honti. Paṇṇatti uibhānapaccavekkhaṇena vattabbā-rammaṇā.

Ñānavippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tesam maggaphalanibhānapaccavekkhaṇā⁴ natthi. Ayam ev' ettha viseso.

864. Akusalato cattāro diṭṭhigatasampayuttacit-tuppādā⁵ atitādibhedam khandhadhātuāyatanānam assā-danābhinandanaparāmāsakāle⁶ atitādi-ārammaṇā honti.

Paṇṇattim ārahbha assādentassa abhinandantassa⁷ satto ti parāmasitvā⁸ gaṇhantassa navattahhārammaṇā honti.

Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tehi parāmāsogahaṇam natthi. Dve paṭighasampayuttacittup-pādā atitādibhede dhamme ārahbha domanassitānam atitādi-ārammaṇapaṇṇattim ārahbha domanassitānam navattahhā-rammaṇā⁹.

865. Vicikicchuddhaccasampayuttā¹⁰ tesu eva dhammesu anitṭhāgatabhāvena c'eva uddhatahāvena ca pavattiyam atitānāgatapaccuppannavattabbārammaṇā ki-riyato aṭṭha sahetukacittuppādā kusalcittuppādagatikā eva kiriyā hetukamanoviññādhātu upekḥāsahagatā pañca dvāre voṭṭhapanavasena pavattiyam paccuppannārammaṇā

¹ sa M. ² Dhs. § 1415. ³ paccavekkhaṇānam M.

⁴ sehidhamma° M. ⁵ Dhs. § 1412. ⁶ assadanābhinda-napar° M. assāssādanābhinand° T. ⁷ ābhinantassa M.

⁸ parāmāsetvā M. ⁹ na om. T. ¹⁰ Dhs. § 1390, 1391.

va manodvāro atitānāgatapaccuppannārammaṇaṃ c'eva paṇṇatti-ārammaṇānaṃ ca¹. Javanānaṃ purecārikakāle atitānāgatapaccuppannanavattabhārammaṇā, tathā² vuttappabhede³ rūpāvacarajjhāne sahhatthapāḍakacatuttham ākāsa-kasipacatuttham ālokakasipacatuttham hrahmavihārakatuttham ānūpānacatuttham ti imāni pañca navattabhārammaṇān' eva. Iddhividhacatuttham kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa atitaṃ pāḍakajjhānaçittam⁴ ārabhha pavattanato atitārammaṇam.

866. Mahādhātunidhāne Mahākassapattherādīnaṃ viya anāgataṃ adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇaṃ hoti⁵. Mahākassapatthero kira Mahādhātunidhānaṃ karonto 'anāgate⁶ aṭṭhārasavassadhikāni dve vassasatāni ime gandhā⁷ mā sussiṃsu pupphāni mā milāyīṃsu dīpāni mā nibbhāyīṃsū ti⁸ adhiṭṭhahi. Sahbaṃ tathā 'eva abosi. Assaguttattbero⁹ Vattaniyasenāsano bhikkhusaṃghaṃ sukhabhattaṃ bhuñjamānaṃ disvā udakasoṇḍim divase divase purehhattaṃ dadhisaraṃ¹⁰ hotū ti adhiṭṭhahi. Purehhattaṃ dadhisaraṃ¹¹ hoti pacchābhatte pākātikam eva kāyaṃ pana cittaśautatiṃ¹² katvā adissamānena kāyena gamanakāle kāyaṃ ārabhha pavattattā paccuppannārammaṇaṃ hoti.

Dihbasotacatuttham vijjamaṇasaddam eva ārabhha pavattitapaccuppannārammaṇaṃ cetopariyañāpacatuttham atītasattadivasabbhantare anāgatasattadivasabbhantare ca paresaṃ cittaṃ jānantassa atitārammaṇaṃ¹³ anāgatārammaṇaṃ ca hoti. Sattadivasūttikkame pana taṃ jānituṃ na sakkoti. Atitānāgatasaññāpānaṃ hi esa viśeso. Na etassa paccuppannājānanakāle pana paccuppannārammaṇaṃ hoti.

¹ 'ārammaṇānaṃ c'eva paṇṇattinihbānārammaṇaṃ ca M.

² yathā T. ³ 'bhedenā M. ⁴ apāḍakajjh^o T. ⁵ Dhs.

§ 1417. ⁶ anāgato M. ⁷ ime vasegandhā M. ⁸ dipā

nibbhāyīṃsū ti M. ⁹ Comp. Rhys Davids transl. of the

Milindapañha II, XVIII. ¹⁰ dadhirassa M. ¹¹ dadhi-

rasaṃ M. ¹² cittasantissitaṃ M. cittasannitaṃ T.

¹³ ārammaṇā M.

867. Paccuppannam nām' etaṃ tividhaṃ khaṇapaccuppannam santatipaccuppannam addhūpaccuppannañ ca¹. Tattha uppādaṭṭhitibbaṅgappattam² khaṇapaccuppannam.

Eka-dvi-santativārapariyūpannam santatipaccuppannam. Tattha andhakāre nisīditvā ālokaṭṭhānam³ gatassa na tāva ārammaṇam pākataṃ boti. Yāva⁴ pana taṃ pākataṃ hoti etthantare ekadvisantativārā veditabbā. Ālokaṭṭhāne pi ācaritvā⁵ ovaṛakam pavitṭhassa⁶ pi na tāva sahasā rūpaṃ pākataṃ boti. Yāva taṃ pākataṃ hoti etthantare eka-dvi-santativārā veditabbā.

Dūre thatvā pana rajakānam hatthavikāraṃ gaṇḍi-bheri-ādi-ākoṭana-vikāram pi disvā pi na tāva saddaṃ suṇāti. Yāva pana taṃ suṇāti etasmim pi antare eka-dvi-santativārā veditabbā. Evaṃ tāva Majjhimabhāṇakā.

Samyuttabhāṇakā pana rūpasantati vā arūpasantati ti dve santatiyo ti vatvā udakaṃ atikkamitvā gatassa yāva tīre⁶ akkanta-udakalekhā na vippasīdati addhūnato āgatassa⁷ yāva kāye usumabhāvo na rūpasammati ātapā āgantvā gabbhaṃ pavitṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati anto gabbhe kammaṭṭhānam manasikaritvā divā vāta-pānam vivaritvā oloketassa yāva akkhiṇam phandana-bhāvo na rūpasammati ayaṃ rūpasantati nāma.

Dve tayo javanavārā arūpasantati nāmā ti vatvā tad ubhayam pi santatipaccuppannam nāmā ti vadanti.

868. Ekabhavaparicchinnaṃ pana addhūpaccuppannam nāma⁸ sandhāya Bbaddekarattasutte⁹:

Yo c'āvuso mano ye ca dhammā sampayuttā ubhayam etaṃ paccuppannam, tasmim paccuppanne cbandarāgapaṭibaddhaṃ boti viññāpaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāpussa tad abhinandati, tad abbinandanto paccuppannesu dhammesu sambhirati¹⁰ ti vuttam.

¹ Visuddhimagga p. 120 s. v. cetopariyāñāna No. 7. ² ṭṭhita-vibhaṅgappattam M. ³ ākālokaṭṭhānam M. ⁴ yā M.

⁵ varitvā T. cāritvā C. G. ⁶ tiro T. ⁷ agatassa M.

⁸ T. inserts yam. ⁹ the 131^d sutta of the Majjhima.

¹⁰ sambhirati T.

Santatipaccuppannam c'ettha atthakathāsu āgatam, addhāpaccuppannam sutte. Tattha keci khaṇapaccuppannam cittam cetopariyaññāpassa ārammaṇam hoti ti vadanti. Kim kāraṇa? Yasimā iddhimassa parassa ca ekakkhaṇe cittam uppajjissati ti¹ idaṁ ca tesam opammam.

869. Yathā ākāśakkhitte pupphamuṭṭhimhi avassam ekaṁ puppham ekassa vaṇṇena vaṇṇam paṭivijjhati² evaṁ parassa cittam jānissāmi ti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassam ekassa³ cittam ekena cittaena uppādak-khaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā paṭivijjhati ti. Tam pana vassasahassam pi āvajjante yena cittaena āvajjati yena ca jānāti tesam dvinnam sahaṭṭbānābhāvato āvajjanaṁ ca javanānaṁ ca anitthe ṭhāne nānārammaṇa-bhāvappattidosato⁴ ayuttan ti atthakathāsu paṭikkhittam. Santatipaccuppannam pana addhāpaccuppannaṁ ca⁵ ārammaṇam hoti ti veditabham. Tattha yaṁ vattamuñajavana-vithito⁶ atitānāgatavasena ca tatiyajavanavithiparimāṇe⁷ kāle parassa cittam tam sahbam pi santatipaccuppannam nāma. Addhāpaccuppannam pana javanavāreṇa dipetabhan⁸ ti yaṁ atthakathāyaṁ vuttam tam suṭṭhu vuttam⁹.

870. Tatrāyaṁ dīpanā: Iddhimā parassa cittam jānitu-kāmo āvajjati. Āvajjanaṁ khaṇapaccuppannaṁ ārammaṇam katvā ten' eva saha nirujjhati. Tato cattāri¹⁰ pañca javanāni. Yesam pacchimam iddhicittam sesāni¹¹ kāmāvacarāni tesam sabbesam pi tad eva niruddham cittam ārammaṇam hoti na ca tāni nānārammaṇāni honti. Addhāpaccuppannavasena paccuppannārammaṇattā ekārammaṇāni ekārammaṇatte pi ca iddhicittam eva parassa cittam jānāti na itarāni. Yathā cakkhudvāre cakkhuvīññāṇam eva rūpaṁ passati na itarāni ti idaṁ santatipaccuppannassa c'eva addhāpaccuppannassa ca vasena paccuppaunā-

¹ uppajjati ti M. ² ekassa vaṇṇam paṭivijjhati vaṇṇena vaṇṇam paṭivijjhati M. ³ etassa C. G. ⁴ dotato M. ⁵ ajjhāpaccuppannaṁ ca M. ⁶ javanapitito M. ⁷ dvi ti javana vithi parimāṇakale M. dvattiyajavana⁸ T. ⁸ dipetabban M. ⁹ suvuttam M. ¹⁰ cattāro M. ¹¹ tesāni M.

rammaṇaṃ¹ hoti. Yasmā vā santatipaccuppannaṃ pi ad-
dhāpaccuppanne yeva patati tasmā addhāpaccuppanna-
vasen'etaṃ paccuppannārammaṇaṃ ti veditabbaṃ.

871. Pubbenivāsañāpacatutthaṃ nāma gottānussaraṇe²
uibbānanimittapaccavekkhaṇe ca navuttabbārammaṇassa
kāle atitārammaṇaṃ eva. Yathā kammūpagañāpacatut-
thaṃ³ pi atitārammaṇaṃ eva.

Tattha⁴ kiñcā pi pubbenivāsacetopariyañāṇāni pi atitāram-
maṇāni⁵ honti, atha kbo tesam pubbenivāsañāṇassa atitā
khaṇḍhā khaṇḍapaṭibaddhaṃ ca kiñci anārammaṇaṃ nāma
natthi. Taṃ hi atitakkhandhakhandhūpanibaddhesu⁶ dham-
mesu sabbaññutañāpasamagatikam hoti.

Kiñcā pi⁷ cetopariyañāṇassa ca⁸ saddadivasabbhanta-
rātitaṃ cittaṃ eva ārammaṇaṃ taṃ aññaṃ khaṇḍhaṃ vā
khaṇḍapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Maggasampayuttacittā-
cittārammaṇattā pariyāyato maggārammaṇaṃ ti vuttaṃ.

Yathākammūpagañāṇassa atitaṃ cetauṇṇattam eva āram-
maṇaṃ ti ayaṃ vireso veditabbo.

872. Ayam ettha atthakathānayo. Yasmā pana kusalak-
khaṇḍhā iddhuvidhañāṇassa cetopariyañāṇassa pubbenivā-
sānussati-ñāṇassa yathākammūpagañāṇassa anāgatasaññā-
ṇassa⁹ ārammaṇapaccayena paccayo ti Paṭṭhāne vuttaṃ.
Tasmā cattāro pi khaṇḍhā cetopariyañāṇa-yathākammū-
pagañāṇaṃ ārammaṇā bonti. Tatrā pi yathākammū-
pagañāṇassa kusalakusala evā ti dibbacakkhuñāpacatut-
thaṃ vijjamaṇavaṇṇanārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ
eva anāgatasaññāpacatutthaṃ anāgatārammaṇaṃ eva.
Taṃ hi anāgatadhakhaṇḍhūpanibaddhesu¹⁰ dhammesu
pubbenivāsañāṇaṃ viya¹¹ sabbaññutañāpasamagatikam hoti.
Tattha kiñcā pi cetopariyañāṇaṃ pi anāgatārammaṇaṃ
hoti. Taṃ pana saddadivasabbhantare uppajjanacittaṃ eva

¹ ārammaṇā C. G. T. ² ānussaraṇo C. T. ³ Visud-
dhimagga p. 121. ⁴ Yattha M. ⁵ ārammaṇā M. ⁶ khaṇ-
ḍhapaṭi° M. ⁷ om. M. ⁸ va M. ⁹ anāgataṃ
saññā° T. ¹⁰ ūpanibandhesu C. G. ¹¹ khaṇḍhapaṭi-
baddhesu dhammesu pubbenivāsañāṇaṃ viññāṇaṃ viya M.

ārammaṇaṃ karoti. Idaṃ anāgate kappasatasabasse uppajjanakacittam pi khandham pi kbandhūpanibaddham² pi.

873. Rūpāvacaratikacatukkajjhānādi³ atitānāgatapaccuppannesu ekadhammam pi ārabha pavattito ekantanavat-tabbārammaṇā⁴ evā ti veditabbāni.

874. Ajjhattattiko anindriyabaddharūpaṃ ca nibbānaṃ ca bahiddhā ti idaṃ yathā indriyabaddhaparapuggalasantāne bahiddhā ti vuccamānam pi tassa attano santānapariyāpannattā niyakajjhattam pi hoti evaṃ⁵ na kenaci pariya-yena ajjhattam boti ti niyakajjhattapariyāyassa abhāvena bahiddhā ti vuttam, na niyakajjhattamattassa asambhāvato. Niyakajjhattamattassa pana asambhāvamattam sandhāya ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇatā vuttā. Ajjhattadhammāpagamamatto va⁶ ākiñcaññāyatanārammaṇassa ajjhattabbhāvam pi bahiddhābhāvam⁷ pi ajjhattabāhiddhābhāvam⁸ pi ananujānitvā ākiñcaññāyatanam na vattabbam, ajjhattārammaṇaṃ ti pīti-ādi vuttam. Tattha na kevalam tad eva na vattabbārammaṇam, tassa pana āvajjanam pi upacārācittāni pi tass' ārammaṇassa paccavekkhaṇācittāni pi tass' eva assādanādivasena pavattāni akusala-cittāni pi na vattabbārammaṇā⁹ eva. Tāni pi tas-min vutte vuttā¹⁰ eva honti ti visum na vuttāni.

Katham? Vuttā¹¹ eva honti ti. Etaṃ hi ākiñcaññāyatanam yaṃ ca tassa purecārikam āvajjau-upacārādivasena pavattam tena saha¹² ekārammaṇam bhāveyya tam sabbam atitārammaṇattike kāma-vacarakusalam akusalam kiriyato nava cittuppādā rūpāvacaracatutthajjhānaṃ ti evaṃ vuttānam ctesam cittuppādānam siyā navattabbā atitārammaṇā pīti-ādinā nayena navattabbārammaṇābhāvasa anuñātattā ākiñcaññāyatanassa ca ākiñcaññāyatanam cattāro maggā apariyāpannā cattāri ca sāmānāphalāni ime dhammā navattabbā atitārammaṇā pīti evaṃ ekanteva navattabbārammaṇattaṃ ca navattabbārammaṇaṃ ti vuttam.

¹ khandbapaṭibaddh^o M. ² Dhs. § 1420. °jhānāni M.

³ M. *add*s nayena. ⁴ °gamamattato ca M. ⁵ bahiddhābhāvam M. ⁶ °ddhabbāvam M. ⁷ te saha M.

875. Idāni taṃ ajjhattārammaṇattike¹ ekam pi vuccamānaṃ yasmā beṭṭhā tena saha ekārammaṇābhūvaṃ pi sandbhāya kāmāvacarakusalādinam navattahhārammaṇattā vuttā tasmā idhā pi tesam navattahhārammaṇabbhāvaṃ dīpeti. Ko hi tena saha ekārammaṇānaṃ² navattahhārammaṇābhāve antarāyo ti evaṃ etasmiṃ vutte vuttān' eva honti ti veditabbhāni. Sesam ettha ajjhattārammaṇattike paḷito uttānam eva. Ārammaṇavihbhāge pana viññāṇaṇcā³ yatanam nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanam ti ime sattā ca⁴ kusala vipākakiriyavasena chaṇṇam cittuppadānam attano santānabaddham⁵ heṭṭhimasamūpattim ārabhba pavattito ajjhattārammaṇattā veditabbā.

876. Ettha ca kiriyam ākāsānaṇcāyatanam kiriyaviññāṇaṇcāyatanass' eva ārammaṇam hoti ua itarassa. Kasmā? Ākāsānaṇcāyatanakiriyasamaṅgino kusalassa vā vipākassa vā viññāṇaṇcāyatanassa abbhāvato. Kusalam pana kusala vipākakiriyānaṃ tiṇṇam pi ārammaṇam hoti. Kasmā? Ākāsānaṇcāyatanakusalam nibbattetvā tṭhitaṃ tato uddham tividhassā pi viññāṇaṇcāyatanassa uppattisambhāvato. Vipākam pana na kassaci ārammaṇam hoti. Kasmā? Vipākato vutṭhahitvā cittaṃ abhinīhārasambhāvato. Nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanassa ārammaṇakaraṇe pi ca es' eva nayo.

Rūpāvacaratikkacatukkajjhānādinam⁶ sabbesam pi niyajakajjhattato bahibbhāvena⁷ bahiddhābhūtāni paṭhavīkasiṇādiṇi ārabhba pavattito bahiddhārammaṇattā veditabbā.

Sabbe va kāmāvacarakusalākusalavyākata dhammā rūpāvacaracattutthajjhānaṃ ti ettha kusalo tāva cattāro nāṇasampayuttacittuppadū attano khandhādiṇi paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā⁸, paresam khandhādi-paccavekkhane pana paṇṇatti-nibbānapaccavekkhane ca bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Nāṇavippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam tesam nibbāna-

¹ Dbs. § 1419. ² ekārammaṇam M. ³ ime taṃ tāva M.

⁴ santhānasambandham M. ⁵ Rūpāvacaratikkacatukk° M. T.

⁶ bahiddhābhāvena M. ⁷ paccavekkhanta ajjhatt° C.

paccavekkhaṇaṃ natthi. Akusalato cattāro diṭṭhisampayuttacittuppādā uttano khandhādinaṃ assādanābhinandana-parāmāsagahaṇakāle ajjhattārammaṇā parassa khandhādisu c 'eva anindriyabaddharūpakasiṇādīsu ca tath' eva pavattikāle bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena pavattiyaṃ¹ ajjhattabahiddhārammaṇā. Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalaṃ hi tesam parāmāsagahaṇaṃ natthi. Dve paṭighasampayuttā attano khandhādisu domauassitassa ajjhattārammaṇā² parassa khandhādisu ceva anindriyabaddharūpapaṇṇattīsu ca bahiddhārammaṇā, tadā³ ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Vicikicchuddhaccasampayuttānam pi vuttappakāresu dhammesu⁴ vicikicchana-cittabhāvasena⁵ pavattiyaṃ ajjhattādi-ārammaṇatā veditabbā.

877. Dve pañca viññāṇāni tisso manodhātuyo⁶ ime terasa cittuppādā attano rūpādini ārabba pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, parassa rūpādisu pavattā bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Somanassasahagatā ahetukavipākamanoviññāpadhātu pañcadvārasantīraṇatadārammaṇavasena⁷ attano pañca rūpādidhamme manodvāre tadārammaṇavasena⁸ eva añño pi ajjhattike kāmāvacaradhamme ārabba pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, paresam dhammesu pavattamānā bahiddhārammaṇā, ubhayavaseva ajjhattabahiddhārammaṇā⁹. Upekkhasahagatavipākūpetukamanoviññāpadhātudvaye pi es' eva nayo.

Kevalaṃ paṇ' etā sugatiyaṃ duggatiyaṃ ca paṭisandhibhavaṅgacutivasenū pi¹⁰ ajjhattādibhede-su ca kammādisu vattanti. Attha mahāvipākacittāni pi tāsam yeva dvinnam samagatikāni. Kevalaṃ paṇ'etāni santīraṇavasena¹¹ pavattanti. Paṭisandhibhavaṅgacutivasena tesam¹² sugatiyaṃ yeva pavatti.

878. Somanassasahagatā hetukakiriya pañcadvāre attano rūpādini ārabba pahaṭṭhākārakaraṇavasena pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā.

¹ om. M. T. ² domanassa ajjh° M. ³ om. M. ⁴ om. M. T.

⁵ vicikicchana-phandatāvasena M. ⁶ ti T. M. add. ⁷ om. M.

⁸ Dhs. § 1420. ⁹ ti M. ¹⁰ T. inserts na. ¹¹ etāni M.

Parassa rūpādisu pavattā bahiddhārammaṇā manodvāre Tathāgatassa Jotipūlamānava-Makhālevarāja-Kaṇḍatāpa-sādikālesu¹ attanā katakiriyaṃ paccavekkhantassa hasit-uppādasena pavattā ajjhattārammaṇē, Mallikāya deviyā² Saatati-mahāmattassa³ Sumaamālākārassā ti evaṃ ādinam kiriyākaraṇaṃ ārabha pavattakāle babiddhārammaṇā, ubhayavasea⁴ ajjattabahiddhārammaṇā.

879. Upekkhasahagatakiriya⁵hetukamanoviññāpadhātu pañcadvāre voṭṭhapana-vasena manodvāre ca āvajjanavasea⁶ pavattiyam ajjhattādi-ārammaṇā atthamahakiriya⁷kusala-cittagatikā⁸ eva. Kevalam hi tā khipāsavānam uppajjanti kusalanī sekha-puthujjāānā⁹ ti etthakam ev'ettha ānā-karaṇam.

Vuttappakāre⁶ rūpāvacaratutthajjhāne sabbattha pādakacatutthādini pañca jhānāni imasmim tike okāsaṃ labhaati. Etāni hi kasīnapaṇṇatti-nimitta-ārammaṇattā bahiddhārammaṇāi.

880. Iddhividhacatuttham⁷ kāyavasea⁸ cittaṃ cittavase⁹na vā kāyam parinamanakāle bahiddhārammaṇam attano kumāravaṇṇādi-aimmānakāle ca sakkāyacittānam¹⁰ ārammaṇakaraṇato¹¹ ajjhattārammaṇam, bahiddhā hatthi-assādi-dassanakāle¹² bahiddhārammaṇam, kālena¹³ ajjhattam kālena bahiddhā pavattiyam ajjattabahiddhārammaṇam.

Dibbasotucatuttham attano kucchi-saddasavanakāle ajjhattārammaṇam, paresam saddasavanakāle bahiddhārammaṇam, ubhayavase¹⁴na ajjattabahiddhārammaṇam.

Ceto-pariyāññacatuttham paresam cittārammaṇato bahiddhārammaṇam eva. Attano cittajānane pana tena payojanam natthi.

Pubbenivāsacatuttham attano khandbānussaraṇakāle ajjhattārammaṇam, parassa khaadhe anindriyabaddham rūpaṃ tisso ca paṇṇattiyo anussaraṇato babiddhārammaṇam, ubhayavase¹⁵na ajjattabahiddhārammaṇam.

¹ Jāt. I, 137 seq. ² Milindap. p. 115. ³ Dh. 307—311.

⁴ kiriyā om. T. ⁵ °puthujjanam M. ⁶ °pakāre¹⁶na M.

⁷ Visuddhimagga p. 119. ⁸ sakkakāya citta¹⁷ M. ⁹ āram-

maṇato M. ¹⁰ assādinimānakāle M. ¹¹ kāle T.

Dihhacakkhucattuttham attano kncchigatūdi-rūpadassana-kāle ajjhattārammaṇam, avasesa-rūpa-dassanakāle bahiddhārammaṇam, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇam.

Anāgatasāññāpacattuttham attano anāgatakhandhānussarapakāle ajjhattārammaṇam, parassa anāgatakhandhānam vā anindriya-baddhassa ca rūpassa anussarapakāle bahiddhārammaṇam, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇam.

Ākiūcāññāyatanassa navattabbūrammaṇatāya kāraṇam heṭṭhā vuttam¹ eva. Hetugocchakaniddese² tayo kusalā hetū³ ti ādinā nayena hetum dassetvā⁴ puṇa te yeva uppatitṭhānato dassetum catūsu hhiṃsīsu kusalasu⁵ uppajjati ti ādi vuttam.

Iminā upāyena sesagocchakesu pi desanānayo veditabbo.

881. Yattha dve tayo āsavā ekato uppajjanti ti ettha tividhena āsavānaṃ ekato uppatti veditabbā⁶.

Tattha catūsu ditṭhivippayuttesu avijjāsavena ditṭhisam-
payuttesu ditṭhāsavā avijjāsavchi saddhin ti kāmāsavo
duvidhena ekato uppajjati. Bhavāsavo catūsu ditṭhi-
vip-payuttesu⁷ avijjāsavena saddhin ti ekadhā va ekato up-
pajjati.

Yathā c'ettha evaṃ yattha dve tīni samyojanāni ekato
uppajjanti ti etthā pi samyojanānaṃ uppatti ekato dasa-
dhā bhava.

882. Ettha⁸ kāmārāgo⁹ catudhā ekato uppajjati, pa-
ṭigho¹⁰ tidhā, māno ekadhā, tathā vicikicchā c'eva
bhavarāgo ca. Kathaṃ? Kāmārāgo tāva mānasamyo-
jana-avijjāsamyojanehi c'eva ditṭhisamyojanāvijjāsamyoja-
nehi c'eva silabbataparāmāsa-avijjāsamyojanehi ca avijjā-
samyojanamatten' eva saddhin ti evaṃ catudhā ekato
uppajjati. Paṭigho pana issāsamyojana-avijjāsamyojanehi
c'eva macchariyasamyojana-avijjāsamyojanehi ca avijjāsam-
yojanamatten' eva saddhim¹¹ evaṃ tidhā ekato uppajjati.
Māno bhavarāgaavijjāsamyojanehi saddhim ekadhā ekato

¹ vuttā M. ² Dhs. § 1424. ³ kusalahetu M. ⁴ sutvā M.

⁵ kusale T. ⁶ Dhs. § 1448. ⁷ ca suditṭhi^o T. ⁸ Tattha M. T.

⁹ Dhs. § 1460. ¹⁰ T. inserts so. ¹¹ T. inserts ti.

uppajjati. Tathā vicikicchā. Sā hi avijjāsamyojanena saddhim ekadhā uppajjati. Bhavarāge pi es' eva nayo ti. Evam ettha dve tīni samyojanāni ekato ekato uppajjanti.

883. Yam p'etaṃ nīvaranagocchake¹ yattha dve tīni nīvaranāni ekato uppajjanti ti vuttam tatthā pi atthadhā nīvaranānam ekato uppatti veditabbā.

Etesu hi kāmacchando duvidhā ekato uppajjati², vyāpādo catudhā, uddhaccam ekadhā, tathā vicikicchā. Katham? Kāmacchando tāva asaṅkhārikacittesu uddhaccanīvaranā-avijjānīvaranēhi³ sasaṅkhārikesu⁴ thīnamiddhā-uddhacca-avijjānīvaranēhi saddhim dvidhā ekato uppajjati.

884. Yam pan' etaṃ dve tīni ti vuttam tam heṭṭhima-paricchedavasena vuttam. Kaṣmā? Catunnam pi ekato uppatti yujjati⁵. Evam⁶ vyāpādo pana asaṅkhārikacittē nīdhacca-nīvaranā-avijjā-nīvaranēhi asaṅkhārike thīnamiddhā-uddhacca-avijjānīvaranēhi sasaṅkhārike yeva uddhaccakukkucca-avijjānīvaranēhi sasaṅkhārike yeva thīnamiddhā-uddhacca-kukkucca-avijjānīvaranēhi saddhim ti catudhā ekato uppajjati. Uddhaccam pana avijjānīvaranāmatteṇa saddhim ekadhā va ekato uppajjati, vicikicchā-uddhacca-avijjānīvaranēhi saddhim ekadhā va ekato uppajjati.

885. Yam p'idaṃ kilesagocchake⁷ yattha dve tayo kilesā ekato uppajjanti ti vuttam tattha dve kilesā aññēhi tayo vā kilesā aññēhi kilesehi saddhim uppajjanti ti evam attho veditabbo. Tasmā dvinnam tinnam yeva vā ekato uppattiyā asambhavato tattha dasadhā kilesānam ekato uppatti hoti.

Ettha hi lobho chadhā ekato uppajjati paṭigbo dvedhā tathā uoho ti veditabbo. Katham? Lobho tāva asaṅkhāriko⁸ diṭṭhi-vippayutto⁹ moha-uddhacca-ahirika-anottappēhi sasaṅkhāriko yeva mohathīna-uddhacca-ahirika-anottappēhi sasaṅkhāriko¹⁰ yeva moha-māna-uddhacca-ahi-

¹ Dhs. § 1486. ² uppajjati ti M. ³ nīvaranā^o M.

⁴ saṅkhārikesu M. ⁵ uppajjati ti vacanam yujjati eva M.

⁶ om. M. ⁷ Dhs. § 1548. ⁸ asaṅkhāriko M. ⁹ vippayutte M. ¹⁰ sasaṅkhāriko M.

rika-anottappehi sasaṅkhāriko¹ yeva ca. Mohamānathīna-uddhacca-ahirika-anottappehi diṭṭhivippayutto² pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-diṭṭhi-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko³ moha-diṭṭhi-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti chaddhā⁴ ekato uppajjati.

Paṭigho pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko⁵ moha-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti dvidhā ekato uppajjati. Moho pana vicikicchāsampayutto vicikicchuddhacca-ahirika-anottappehi uddhaccasampayutto⁶ uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti evaṃ dvidhā ekato uppajjati. Sesam saḥbattha uttānattham evā ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅganiyaṭṭhakathāya aṭṭhakathā-kaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca

Cittam rūpaṃ ca nikkhepaṃ atthuddhāraṃ manoramam
Yam Lokanātho bhājento desesi Dhammasaṅganip.

Abhidhammassa saṅgayha dhamme anavasesato
Thitāya tassā āraddhā yā mayā aṭṭhavannanā⁷

Anākulānam⁸ atthānam sambhavā Atthasālinī

Iti nāmena sū dāni sannitṭhānam upāgatā⁹.

Ekūnacattālisāya pāliyā bhāṇavārato

Ciraṭṭhitattham dhammassa niṭṭhāpentena tam mayā

¹ sasaṅkhārike M. ² diṭṭhisampayutte M. ³ sasaṅkhārike M. ⁴ chaddā C. chatṭhā T. ⁵ sasaṅkhārike M.

⁶ sampayutte M. ⁷ aṭṭhavannanā M. ⁸ Anākusalanam M. ⁹ Iti nāmena bhāsanti sannitṭh° C. G. Iti nāmen'assa esa sannitṭh° M. Itināmena sa sannitṭhānam

upāgatā thānā Westergaard Catal.

Yam pattam¹ kusalam tassa ānubhāvea² pāṇino
 Sabbe saddhammarājassa nātvā dhammam sukhāvaham³
 Pūpunantu visuddhāya sukhāya paṭipattiyā
 Asokam anupāyāsam nibbānasukham uttamam.
 Ciram tiṭṭhatu saddhammo dhamme hontu sagāravā⁴
 Sabbe pi sattā kālena sammā devo pavassatu.
 Yathā rakkhimsu porāṇā surājūno tatth' ev' imam
 Rājā rakkhatu dhammena attano va pajam pajan ti.

Paramavisuddha-saddhā-buddhi-viriyapatimanditena silā-
 cārājjavamaddavādiguṇa-samudayasamuditenā sakasama-
 yantaragabaṇajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasa-
 mannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sūṭṭhakathe Satthu
 sāsane appaṭihata-nānappabbāveṇa mahāveyyākaraṇena ka-
 raṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanālāvaṇ-
 uayuttēna yuttamuttavādinā vādivareṇa mabākavinā
 pabhinnaṭṭisambhidāparivārachalabhiññāḍippabhedaguṇa-
 patimandite uttarimanussadhamme suppaṭiṭṭhitabuddhi-
 nam theravamsappadīpāsam therānam Mahāvihāravāsīnam
 Vamsālankārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā Buddha-
 ghoso ti garūhi gahitaṇāmadheyyena therena katā ayaṇu
 Atthasālinī nāma Dhammasaṅgahaṭṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasīnīp lokanīttaraṇesinam
 Dassenti kulaputtānam nayam paññāvisuddhiyā
 Yāva Buddho ti nāman pi suddhacittassa tādino
 Lokamhi lokajēṭṭhassa pavattati mahesino.

¹ sampannam West. ² āhu bhāveṇa West. ³ sukha-
 vaham M. ⁴ sakāravā M.

Imaṃ likhitapuññaṃ Metteyyaṃ upasaṃkamaṃ
 Paṭiṭṭhahitvā saraṇesu paṭiṭṭhāmi sāsane.

Mama mātāpitācariyā hitā ca ahitā ca me
 Puññaṃ tam aumoditvā ciraṃ rakkhantu te nuama.

Siddhir astu
 Suhham astu.

INDEX OF PROPER NAMES.

A

Aggivessana 378
 Aciravati 142
 Ajapālanigrodha 35
 Ajita 351
 Aññakoṇḍañña 35
 Anotattadāha 16
 Anomānadi 34
 Aparagoyāna 298
 Abhayatthera 399
 Ambariyavihāra 103
 Assakaṇṇa 298
 Assagutta 419

Ā

Ānanda 5, 88
 Ālāra Kālāma 34

I

Iddhiya 32
 Isipatana 35

Ī

Īsadhara 298

U

Uttarakuru 16, 298
 Uttaravaḍḍhamānapabbata
 103
 Uttiya 32

Uḍāyi 163
 Uddaka 34
 Upaka 35

K

Kaṇhatāpasa 294, 426
 Kanthaka 34
 Karavika 298
 Kassapa 17
 Kākavaliya 162
 Kāla 34
 Kālavallimaṇḍapa 399
 Kāsipura 35
 Kelāsakūṭa 334
 Kosalakā 305
 Kosiyaputta 32

G

Gaṅgā 140, 142
 Gaṇḍambarukkha 13
 Girikaṇḍaka 116
 Guttasālagāma 398
 Godhūvari 140
 Gosinḡasālavana 29

C

Cakkapa 103
 Cittalapabbata 351, 399
 Cūlābhayatthera 230
 Cetiypabbata 200

Ch	P
Channa 34	Paṇḍarapabbata 34
J	Paṇḍukambasilāsana 1
Jambudīpa 298	Paṭikaputta 13
Jetavana 273	Pāṭaliputta 88
Jotipālamāṇava 294, 426	Piṅgalahuddharakkhita 103
T	Piyajālī 32
Tambapanni 2	Piyadassi 32
Tipitaka-Cūlanāgattthera 229, 230, 266, 267, 284	Piyapāla 32
Tipitaka - Mahādhammarak- khitatthera 267, 278, 286, 287	Puṇṇakasetthi 162
Tissa 390	Puṇṇavallīya 116
Tissadattamitta 87	Puṇṇavideha 298
Tissabhūti 30	Penambāṅgaṇa 399
Tusitapura 35	Poṭṭhapāda 360
Th	B
Therambatthalena 187	Bandhumatī 415
D	Bandhumā 415
Datta 390	Buddhaghosa 1, 430
Dattābhayattthera 268	Brahmavati 415
Dāsaka 32	Bh
Dīpaṅkara 31	Bhaddaji 32
Duṭṭhagāmini Abhaya 81	Bhaddanāma 32
Dh	Bhārukacchakā 305
Dhammarājā passim	M
Dhammasenāpati passim	Makhādevarājā 294, 426
Dhammiya 32	Magadharājā 34
N	Maṅgalapokkharāṇi 33
Nakulanagaragāma 398	Maṇḍalārāma 30
Nāgasena 114, 119, 120, 142	Mallikā 426
Nemindhara 298	Mahākassapa 1, 4, 27, 419
Nerañjarā 34	Mahāgatimbayatissadatta 11
	Mahātissa 116
	Mahādattatthera 230, 267, 284, 286
	Mahānāgattthera 399
	Mahānāgarājā 399

Mahābodhipallāṅka 13, 31	Vipassī 414
Mahābodhimāṇḍa 30	Visākha 305
Mahārohanagutta 187	Visudatta 32
Mahāvānasapṇa 34	Vissakamma 33
Mahāsaṅgharakkhitatthera 268	Vedehamuni 1
Mahāsammata 390, 392	
Mahāsivatthera 405	S
Mahinda 1	Saṅgharakkhitatthera 200
Mahi 142	Santatimahāmatta 426
Māgadhaka 305	Sandeha 32
Māra 17, 34	Samiddhi 88
Mucalinda 35	Sambala 32
Metteyya 361, 415, 430	Sarabhū 142
Moggaliputtatissa 4, 6, 32	Sāketa 267, 284
Moggallāna 29, 236, 277	Sāriputta 9, 16, 29, 32, 208, 236, 384, 410
Moravāpi 230, 267, 284, 286	Savatthi 16, 272
	Siggava 32
Y	Sineru 298
Yamaka 8, 13	Sihladīpa 103
Yugandhara 298	Sujāta 34-
	Sudassana 298
R	Sumanamālākāra 426
Rājagaha 29, 34	Sumanā 162
Revata 32	Suhrāhmā 415
	Senāninigama 34
V	Sonaka 32
Vakkali 351	Sobhita 32
Vattakālakagāma 116	
Vattaniyasenāsana 419	H
Vāsetṭha 390	Himavā 298
Vinataka 298	

CORRECTIONS.

p. 9 l. 15 f. b.	<i>instead of</i>	Sāriputtba°	<i>read</i>	Sāriputta°.
p. 11 l. 1 f. b.	" "	Mahagatimbaya°	<i>read</i>	Mahāgatimbaya°.
p. 18 l. 7 f. t.	" "	pathamabuddhavacanam	<i>read</i>	paṭhama°.
p. 19 l. 4 f. b.	" "	Abidhammassa	<i>read</i>	Abhidhammassa.
p. 26 l. 8 f. t.	" "	aṅgāni	<i>read</i>	aṅgāni.
p. 31 l. 15 f. t.	" "	Tavatimsānam	<i>read</i>	Tāvatismsānam.
p. 107 l. 5 f. t.	" "	ye vā pana ke	<i>read</i>	yevāpanake.
p. 108 l. 9 f. b.	" "	pāni	<i>read</i>	pāni.
p. 110 l. 1 f. b.	" "	andhāviya	<i>read</i>	andhā viya.
p. 119 l. 17 f. t.	" "	ayasmā	<i>read</i>	āyasmā.
p. 123 l. 8 f. t.	" "	sevitabbāsevitābbe	<i>read</i>	sevitabbāsevi- tabbe.
p. 260 l. 13 f. b.	" "	adhimokho	<i>read</i>	adhimokho.

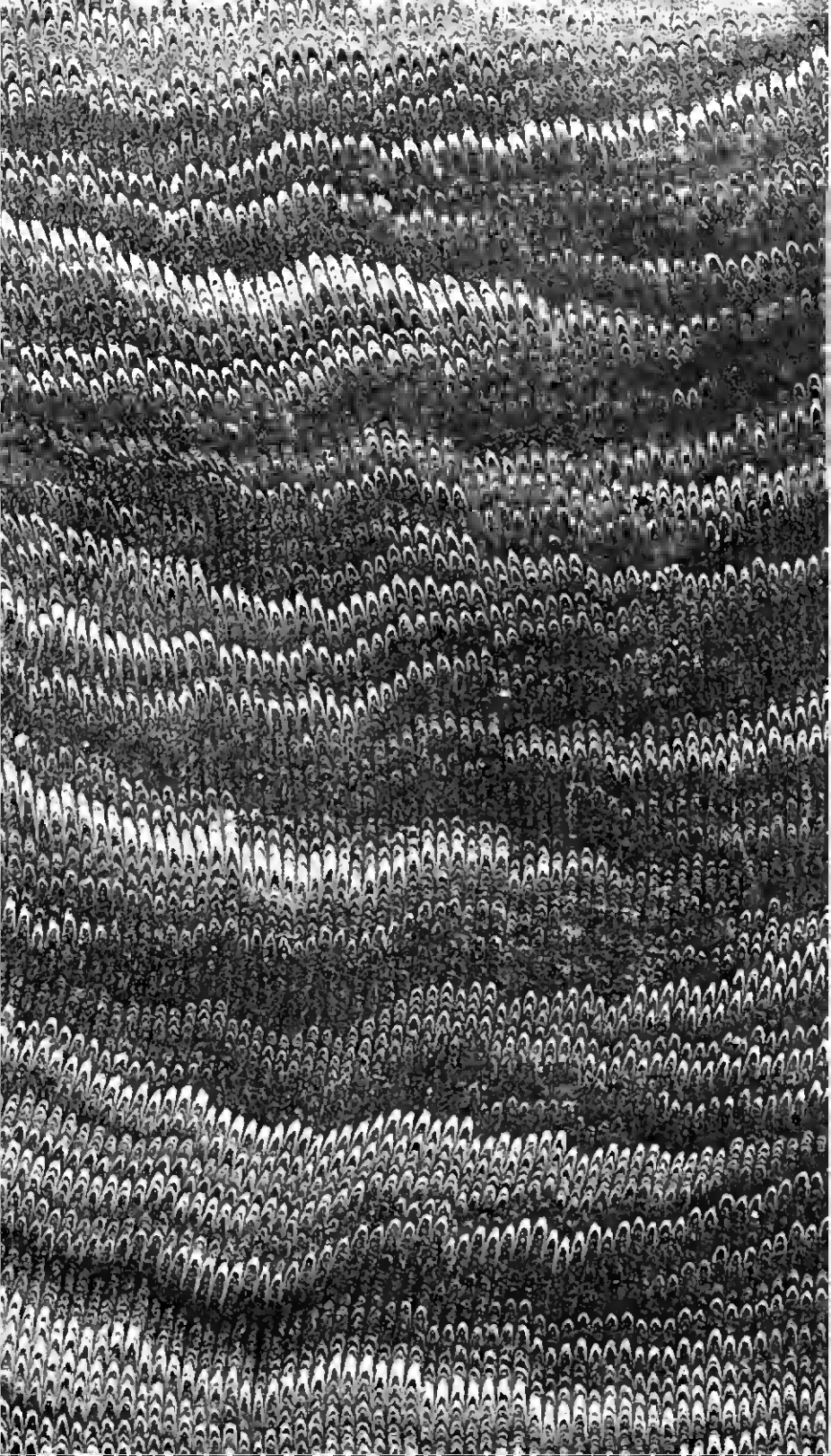
ADDENDA.

§§ 8—10 on p. 3, 4 refer to the first chapter of the Kathāvatthupparakaṇa § 1—69 in Taylor's edition and p. 1—37 in Minayeff's edition of the commentary J.P.T.S. 1889.

p. 198 Note 1: Besides Visuddh. p. 98 compare also Mahāvvyutpatti § 52, Milindap. p. 332 and Hardy Eastern Monachism p. 268.

p. 298 Note 6: Comp. Abel Rémusat in Journal des Savants 1831 p. 600 seq.

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

9197

Call No. B.P. 4/ Bha/ B m.

Author— B.M

Title— *Athasatini Buddha -*
Ghose's Commemoration -

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.
